

İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TÜRKİYAT MECMUASI

JOURNAL OF TURKOLOGY

Cilt Volume **29** **Sayı** Number **2** **Yıl** Year **2019**

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / *Istanbul University Research Institute of Turkology*

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of the Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Müdür / Director

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI

İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Horhor Cad. Kavalalı Sok. No: 5/4, 34080, Fatih,

İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 27867, 26657, 27865

E-mail: turkology@istanbul.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat>

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih,

İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed at

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Tarandığı Endeksler / Indexed by

ASOS Index

SOBIAD

EBSCO (Academic Search Complete)

MLA International Bibliography

TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Statements and opinions expressed in papers published in this journal are the responsibility of the authors alone.

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

The publication language of the journal is Turkish and English.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Editörler/ Editors

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Dr. Emine TEMEL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Dil Editörleri / Language Editors

Alan James NEWSOM – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Kerimcan KIRAÇ – İstanbul, Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Fikret TURAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Gábor ÁGOSTON – Georgetown Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Гузев Виктор Г. – Viktor GUZEV G.– St. Petersburg Üniversitesi, Rusya

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Henryk JANKOWSKI – Adam Mickiewicz Üniversitesi, Polonya

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN – Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul

Prof. Dr. Misawa NOBUO – Toyo Üniversitesi, Japonya

Prof. Dr. Musa DUMAN – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH – Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Mutsumi SUGAHARA – Tokyo Üniversitesi, Japonya

Prof. Dr. Юсупова Альфия Шавкетовна – Alfiya YUSUPOVA – Kazan Federal Üniversitesi, Tataristan

Doç. Dr. Grażyna ZAŁAC – Jagiellonian Üniversitesi, Polonya

Doç. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU – Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Kürşad YILDIRIM – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Mehmet UZMAN – Ulusal Chengchi Üniversitesi, Tayvan

Doç. Dr. Оганова Елена Александровна – Elena OGANOVA – Moskova Devlet Üniversitesi, Rusya

Dr. Али Шамиль Гусейин Оглу – Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan

Dr. Piotr NYKIEL – Jagiellonian Üniversitesi, Polonya

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdulkadir GÜRER – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Abdullah KÖK – Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Prof. Dr. Abid Nazar MAHDUM – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN – Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN – Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye
Prof. Dr. Ali YAKICI – Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Bahri ATA – Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Besim ÖZCAN – Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
Prof. Dr. Cengiz TOMAR – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Enver ÇAKAR – Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye
Prof. Dr. Erik Jan ZÜRCHER – Leiden Üniversitesi, Hollanda
Prof. Dr. Éva ÁGNES CSATÓ – Uppsala Üniversitesi, İsveç
Prof. Dr. Feridun EMECEN – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Funda KARA – Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Gülsel SEV – Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI – Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye
Prof. Dr. Hanife Dilek BATISLAM – Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye
Prof. Dr. Hayati DEVELİ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH – Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye
Prof. Dr. Hürriyet GÖKDAYI – Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim SOLAK – Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER – Harran Üniversitesi, Urfa, Türkiye
Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ – Harran Üniversitesi, Urfa, Türkiye
Prof. Dr. Kemal YAVUZ – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Klaus RÖHRBORN – Georg-August Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Lars JOHANSON – Uppsala Üniversitesi, İsveç
Prof. Dr. M. Fatih ANDI – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mahir AYDIN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mahmut AK – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet AÇA – Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ – İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet NARLI – Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mesut AYAR – Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli, Türkiye
Prof. Dr. Metin EKİCİ – Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem KAYA – İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN – Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye
Prof. Dr. Necip Fazıl DURU – Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN – Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Ömer ZÜLFE – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Ömür CEYLAN – İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK – Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Selami TURAN – Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye
Prof. Dr. Selma YEL – Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN – Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Uwe BLÄSING – Leiden Üniversitesi, Hollanda
Prof. Dr. Vahit TÜRK – İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Yılmaz DAŞÇIOĞLU – Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye
Prof. Dr. Zuhâl KARGI ÖLMEZ – Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet KOÇAK – Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet Şefik ŞENLİK – Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniv., İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE – Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. İbrahim GÜLTEKİN – Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale/ Türkiye Maarif Vakfı, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet SAMSAKÇI – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa KURT – Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Nezir TEMUR – Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Özey KARADAĞ – Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Selami FEDAKAR – Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN – Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniv., İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bahtiyar ASLAN – Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Bandırma, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bekir KAYABAŞI – Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KORKMAZ – Giresun Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şerif ESKİN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yalçın YILMAZ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin DOĞAN – Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk TÜRKYLMAZ – İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Metin Türlerinin Sınıflandırılması ve Ders Kitaplarında Yer Alan Okuma Metinlerinin Değerlendirilmesi
The Classification of Text Types and The Evaluation of Reading Passages Available in Course Books in Teaching Turkish as A Foreign Language
Latif İLTAR, Fatma AÇIK 311
- Batılı Gezginlerin Gözlemlerinde Yörük/Türkmen Çadırları
Yoruk/Turkman Tents in Observations of Western Travellers
Mehmet AK 347
- Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -lci Ekinin Durumu
The Place of Suffix -lci in The Formation of Turkish as a Written Language
Mustafa BALCI 367
- Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Yabancı Kökenli Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation of Foreign Oriented Words in the Old Uighur Buddhist Peritexts
Neslihan ÇELİK 391
- Türkçe Söz Diziminde Taşıma ve Taşımanın Dönüşüme Etkisi
Movement in Turkish Syntax and the Effect of Movement on Transformation
Seçil HIRİK 403
- Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kadının Yeri ve Bu Bağlamda Eski Türklerin Kadına Bakışı
The Place of Woman in Siberian Realm Turkish Legends and the Perception of Ancient Turks in This Regard
Gülten BAL, Onur Alp KAYABAŞI 419
- Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911- 1914)
An American Enterprise and an Endeavour of Reading the Ottoman City: The Levant Trade Review and Smyrna (1911-1914)
Özlem KUTKAN 435
- Mizancı Murad'ın Unutulmuş Bir Eseri ve Edebiyat-ı Ahlâkiye Anlayışı Üzerine
A Forgotten Work of Mehmed Murad and on The Morality of Literature Approach
Esra KÜRÜM 455
- I. Dünya Savaşı Yıllarında Balkan Muhacirlerinden Alınan Hisse-i Teavün Vergisi
Hisse-i Teavün Tax Collected From Balkan Migrants During World War I
Nuray ÖZDEMİR 485
- Kşanti Kılğuluk Nom Bitig'e Özgü İkilemeler
Specific Hendiadyses in Ksanti Kılğuluk Nom Bitig
Mehmet ÖLMEZ, Simge SEVİM 499
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Muş Köprüleri
Muş Bridges in The Ottoman Archive Documents
Korkmaz ŞEN 525
- Harvard Sanat Müzesi'nde Bulunan Minyatürlü Bir Baki Divanı
An Illustrated Divan of Baki at the Harvard Art Museums
Melis TANER 553

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- "Anlatısal Karşıtlık" Açısından Haldun Taner'in "Fasarya" Adlı Öyküsünde İçerik ve Yöntem
Content and Method in Haldun Taner's Story of "Fasarya" in Terms of "Narrative Opposition"
Mustafa TEMİZSU 577
- Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fenni Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları
Teaching Scientific Home Economics in Late Ottoman Girls' Schools: Curriculum and Textbooks
Fatma TUNÇ YAŞAR 591
- Adıyaman Halk Kültüründe Dua ve Beddualar (Alkışlar-Kargışlar)
Prayers and Curses in Adıyaman Folk Culture (Acclamations and Imprecations)
Yavuz UYSAL..... 621
- Osmanlı Dönemi Mesleki Müzik Eğitiminde İki Solfej Kitabı: Solfej ve Talim-i Kirâat-ı Musiki
Two Solfege Books in Professional Music Education in The Ottoman Period: Solfej and Talim-i Kirâat-i Musiki
Gökhan YALÇIN, Abdulkadir İDE..... 645

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

- Demirtaş Ceyhun. Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler. İstanbul: Asi Kitap, 2017, 363 sayfa, ISBN: 6059331036
Selda ADILOĞLU..... 663
- Tuncay Böler. Türkiye Türkçesi Söz Dizimi.
İstanbul: Kesit Yayınları, 399 Sayfa, ISBN: 978-605-7898-21-0
Emre BAŞ 669
- Gülçin Çandarlıoğlu. Bozkurt'un Ejderha ile Dansı. İstanbul: TDAV Yayınları, 2018, 176 Sayfa,
ISBN: 978-975-4982-47-3
Ruveyda BULUT 673

Çeviri / Translation

- Türk Yazı Dillerinin Sözlükbilimi I: Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi
Andreas TIETZE / Çeviren: Dursun KÖSE, Didem AKYILDIZ AY 679

DUYURU

TÜRKİYAT MECMUASI MAKALE ÖDÜLÜ

Türkiyat Mecmuasının son beş yıllık sayıları içinde, teorik bir yaklaşımla yazılmış, özgün araştırmaya dayalı makaleler arasından seçilecek bir yazıya Türkiyat Mecmuası Makale Ödülü verilecektir. Ödül, İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile organik bağı olmayan araştırmacıları kapsar. Seçici kurul dergi editörlerinden oluşacaktır.

2020 yılı makale ödülü 2021 yılı Haziran ayında takdim edilecektir.

2016 yılında verilmeye başlanan her yılın makale ödülü Türkiyat Mecmuasının son beş yılında yayımlanmış makaleler arasından seçilecektir.

TÜRKİYAT MECMUASI HİZMET ÖDÜLÜ

Türkiyat Mecmuasına son beş yılda hakem, eleştirel kitap tanıtımı ya da yayın raporu yazarı veya danışma kurulu üyesi olarak hizmet etmiş bilim insanlarına Türkiyat Mecmuası Hizmet Ödülü verilecektir. Ödül, İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile organik bağı olmayan araştırmacıları kapsar.

2020 yılı Türkiyat Mecmuası Hizmet Ödülü 2021 yılı Haziran ayında takdim edilecektir.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Metin Türlerinin Sınıflandırılması ve Ders Kitaplarında Yer Alan Okuma Metinlerinin Değerlendirilmesi*

The Classification of Text Types and The Evaluation of Reading Passages Available in Course Books in Teaching Turkish as A Foreign Language

Latif İLTAR¹ , Fatma AÇIK²

*Bu çalışma "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarındaki Okuma Metinlerinin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Latif İltar (Dr.),
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Dil Eğitimi
Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, Türkiye
E-posta: iltar@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2807-8083

Fatma Açık (Prof. Dr.),
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi
Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
ORCID: 0000-0002-3972-0799

Başvuru/Submitted: 22.07.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.09.2019

Kabul/Accepted: 25.09.2019

Online Yayın/Published Online: 11.12.2019

Atf/Citation: İltar Latif ve Açık, Fatma.
"Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde
Metin Türlerinin Sınıflandırılması ve Ders
Kitaplarında Yer Alan Okuma Metinlerinin
Değerlendirilmesi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of
Turkology* 29, 2 (2019): 311-346.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.658073>

ÖZ

Dil öğretiminde metinler, dört temel dil becerisinin kazandırılmasında kullanılan en temel araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple metinlerin dil öğrencisine kazandırılmak istenen yeterlikleri karşılaması ve özenle seçilmiş olması beklenir. Metin türlerine ait sınıflandırmalarda görüş birliği sağlanamadığı ve farklı sınıflandırmaların yapılmış olduğu görülür. Araştırmacıların tarafından kendi çalışma alanlarına uygun olarak yapılan sınıflandırmaların dil öğretimi alanı açısından birtakım eksiklikler içerdiği görülmektedir. Bu sebeple özellikle yabancı dil öğretimi açısından kullanılabilir bir metin türü sınıflandırmasının yapılması gerekmektedir. Yabancı dil öğretiminde kazandırılmak istenen yeterlilikler öğrencinin seviyesine ve ön bilgilerine göre farklılıklar göstermektedir. Metinler de türlerine göre farklı dil özellikleri ve anlatımlar içerdiğinden metin türlerinin kullanılabilirliği seviyelerin birbirinden farklılık göstermesi beklenir. Bu çalışmada öncelikle dil öğretiminde kullanılabilir metin türlerinin bir sınıflandırması yapılmış akabinde bu sınıflandırmaya uygun olarak Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ile İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nde yer alan okuma metinleri nitel araştırma yöntemi esas alınarak doküman analizi tekniği ile tespit edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Çalışmada son olarak hangi metin türünün hangi seviyede kullanılabilirliği ile ilgili öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, metin sınıflandırması, okuma, okuma metinleri, Türkçe öğretim setleri

ABSTRACT

In language teaching, reading texts stand as the most fundamental instrument used in the acquisition of four basic language skills. For this reason, texts are expected to meet the qualifications that are meant for the language student and be well-selected. In the classifications related to text types, there exist cases in which no consensus has been arrived at or different categorizations have been made. It is observed that the classifications made by researchers in accordance with their own field of study involve several inadequacies with regard to the field of foreign language teaching. Therefore, a certain type of reading text classification

to be particularly used in teaching a foreign language is required.

The competencies aimed at in foreign language teaching vary in relation to the level and background information of the learner. As reading texts contain different language characteristics and expressions in terms of their types, the levels in which text types can be used are anticipated to differ from one another. In this study, a categorization of text types that can be used in language teaching has been primarily made, the reading passages involved in Yedi İklim Turkish Teaching Set and İstanbul Turkish Teaching Set for Foreigners have been analyzed and compared based on this classification in the second place, and finally, suggestions have been made upon which text type might be used in which level.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, text classification, reading, reading texts, Turkish teaching sets

EXTENDED ABSTRACT

While, in the first reading phase, reading as a language skill appears in the form of learning how the systematics of reading functions by making sense of certain writing symbols, it turns out to be the most fundamental means of acquiring knowledge and developing language in the later stages. Texts stand out as the most essential instrument used in the acquisition of four basic language skills in foreign language education. The reading passages used in both native language education and teaching Turkish as a foreign language are primarily regarded as teaching aids and materials. In Turkish teaching process, all texts ranging from the low-level texts such as warning and instruction signs on undergrounds and buses to the literary texts that involve deep meanings like poems have their own area of use in language education. For instance, in teaching Turkish to foreigners, a dialogue between a ticket officer and a passenger in the stage of buying a ticket for the underground or a column in a newspaper assumes a textual quality. Similarly, a poetry text containing figurative language and literary phrases or a text conveying information about a topic related to Turkish culture in a course book involves a textual characteristic with respect to a specific language skill. In other words, each meaning element that can be read, listened, written or spoken has a textual feature in terms of language teaching.

Reading basically has the aim of communication and certain types of factors are present in the process of reading. These factors include the author, the text, the reader and the feedbacks. The most significant of all these during the process are the reading texts. In this respect, texts occupy a highly important place in teaching Turkish as a foreign language. The texts are not only involved in reading skill but also frequently used in the development stages of other language skills. When the sets designed to teach Turkish as a foreign language are closely examined, it is observed that the majority of the texts available in course books is made up of reading passages. As for the activities related to other language skills, a great majority of them is associated with the reading texts and their formation is based on the texts in question. To cite an example, in an activity aimed at the development of writing or reading skill, a dialogue or story text is given to the students to be read and they are asked to continue the text by speaking or writing.

When texts are analyzed in terms of their types, it is seen that no association is present among the researchers with regard to the classifications of text types and that the categorizations have been achieved by the researchers in quite different ways. Despite the fact that each text classification

is consistent and meaningful in itself, a variety of text type classification has come up due to the differences between the researchers' points of view. Concerning language teaching, however, the concepts of texts and text types differ from the related classifications in some aspects. The reason for this is that the text to be used in the teaching of language involves a material quality. In this way, it is possible to regard every teaching material which can achieve the objectives and acquirements as a text.

When the studies conducted upon text classifications are examined, it is observed that the related categorizations contain certain defects in terms of the field of language teaching. This being the case, a text type classification that can be used in language teaching has been performed in this study. In accordance with this classification, texts are divided into two as texts based on the aim of formation and those based on their functions. The former is also separated into two groups as fictional texts aimed directly at language teaching and original texts intended for the daily use of native language speakers and used indirectly in foreign language teaching. The texts formed on the basis of their functions, on the other hand, have been analyzed in terms of writing purpose and language use and gathered under two main titles as texts with utility function and literary texts. The original texts involved in the texts classified in accordance with their aim of formation are also divided into two in themselves as daily texts and literary texts. The daily texts contain such passages like menus, tickets, posters, warranty certificates and graffiti that are prepared with no aesthetic concern and that assign native language readers as their target group. As for the literary texts, they include novels, stories, tales, legends, etc that are put down on paper with an aesthetic concern and with native language readers being their target group. With respect to the texts based on their functions, the texts with utility function refer to all reading materials that can be readily experienced in daily life and that neither involve literary value in terms of the aim of writing or use of language nor aesthetic concern. The texts with utility function have been gathered within themselves under three titles as formal, instructive and communicative texts. The literary texts are those that are formed with an aesthetic concern in relation to the aim of writing and language use. These texts are also titled in three ways within themselves as instructive texts, texts based on expression/demonstration and poetry.

Apart from the classification of text types, this study involves, as well, the analysis and comparison of the reading texts available in Yedi İklım Turkish Teaching Set and İstanbul Turkish Teaching Set for Foreigners along with recommendations related to which text type might be used in which language level.

1. Giriş

Okuma, ilk okuma evresinde bazı yazı sembollerinin anlamlandırılmasıyla daha sonraları bilgiyi edinmenin ve dili geliştirmenin en temel yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Okuma ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımların genel özelliklerine göre okuma; görme, algılama, seslendirme ve anlama sürecidir.¹

Ana dili ve yabancı dil eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde dört temel dil becerisine eşit oranda yer verilmesi gerekiyor olsa da ders materyalleri incelendiğinde içerik olarak okuma becerisine ait ders materyallerinin diğer dil becerilerine ait ders materyallerinden daha fazla yer kapladığı görülür. Mesela Korkmaz, okuma metinlerinin metin işleme süreleri bakımından dinleme metinlerine göre Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti (YİTÖS)'nde %400, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti (İTÖS)'nde %500 oranında daha fazla olduğunu tespit etmiştir.²

Bebeklikten okul çağına kadar geçen süre içerisinde ana dillerine ilişkin olarak dinleme ve konuşma becerisinde ilerlemeler katetmiş olanlar için okuma ve yazma becerisi ilk aşamada ilk okuma ve yazma öğretimi ile başlamaktadır. Sonrasında da öğrenciler ağırlıklı olarak okuma ve yazma becerilerini geliştirebilme yolunda eğitime devam etmektedir. Ana dilinde dil becerilerini geliştirmek hayat boyu devam eden bir süreçtir. Yabancı dil öğreniminde veya ikinci dil ediniminde dil becerilerinin kazanılması ve geliştirilmesi ana dilinde olduğundan çok daha farklıdır. Burada dili edinen veya öğrenen hedef kitlenin yaşı belirleyicidir. Yabancı dil öğrenimi veya ikinci dil edinimi sırasında okuma becerisinin geliştirilmesi, ana dilinde okuma bilen öğrenim çağındaki bireyler için benzer süreci ifade ederken yetişkin gruplar ve daha küçük yaş grupları için uygulanacak öğretim faaliyetleri ve kullanılacak öğretim malzemeleri farklılık gösterir. Yabancı dil öğretim setleri incelendiği zaman ders kitaplarında yer alan metinlerin büyük çoğunluğunun okuma metinlerinden oluştuğu görülür. Diğer dil becerileriyle ilgili etkinliklerin ise büyük çoğunluğunun okuma metinleriyle ilişkili olduğu ve bu okuma metinlerinden yararlanılarak etkinliklerin oluşturulduğu gözlenir.

Okuma, temelde bir iletişim amacı taşımaktadır ve okuma sürecinde birtakım unsurlar bulunmaktadır. Okuma sürecinde yer alan unsurları; yazar, metin, okuyucu ve geri dönütler oluşturmaktadır. Süreç içerisinde bu unsurlardan en önemlisi metindir. Bu bakımdan metinler yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde oldukça önemli yer tutmaktadır. Metinler sadece okuma becerisi için değil aynı zamanda diğer dil becerilerinin geliştirilmesi aşamalarında da sıklıkla kullanılmaktadır.

2. Metin

Metin; bir yazıyı oluşturan seslerin, kelimelerin, cümlelerin, paragrafların yazar tarafından

1 Cavit Kavcar, vd., *Türkçe Öğretimi* (Ankara: Engin,1998), 41., Ahmet Saraçoğlu, *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, (Eskişehir: Etam, 2000), 205., Feyzi M. Öz, *Uygulamalı Türkçe Öğretimi* (Ankara: Anı, 2001), 193., Firdevs Güneş, *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, (Ankara: Nobel, 2007), 117., Özcan Demirel, *Yabancı Dil Öğretimi* (Ankara: Pegem, 2012), 109.

2 Cihat Burak Korkmaz, "Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Kullanılan Dinleme Metinlerinin Metin İşleme Süreleri", *International Journal of Languages Education and Teaching* 7/1, (2019), 121-146.

bilinçli olarak bir araya getirilerek oluşturulduğu dil düzenlemeleridir.³ Ders kitaplarında yer alan metinlerin hedeflemesi gereken amaçlar ve cevap vermesi gereken ihtiyaçlar vardır. Bu amaç ve ihtiyaçlar şunlardır:

- Bilgi aktarma: Öğrenciye gerçek yaşam tecrübeleri sunacak duygu ve düşünceleri aktarmalıdır.

- Denetleme: Öğrencinin kendini kontrol etmesini sağlamalı ve eksik yanlarını görmesine olanak tanımalıdır.

- İletişim kurma: Öğrencinin kendini anlatmasını veya karşı tarafa aktarmak istediği bir mesajı anlatmasını sağlamalıdır.

- Davranış geliştirme: Öğrencinin var olan kanılarını değiştirebilmeli ve onu etkilemelidir.

- Bir düşüncüyü savunma/bir düşünceye karşı çıkma: Öğrencinin bazı düşünceleri savunmasını, bazı düşünceleri de eleştirmesini sağlamalıdır.

- Estetik yaşam oluşturma: Öğrencinin ilgisini çekecek ve ona zevk verecek şekilde olmalıdır.⁴

Metinde yazar tarafından okuyucuya verilmek istenen bir mesaj bulunur. Bununla beraber metin içerisinde metin ötesi özellikler de yer alır. Metin ötesi özellikler Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (Avrupa Konseyi /Modern Diller Bölümü'nde⁵ şu şekilde ifade edilmiştir:

- Resim (fotoğraf, çizim vb.)

- Çizelge, tablo, diyagram vb.

- Dizgisel özellikler (yazı karakteri, punto ve genişlik, alt çizgi, dizgi.)

Yabancı dil öğretiminde kullanılacak metinlerin genel metin özelliklerine bağlı kalmakla birlikte ana dili okurlarına yönelik hazırlanmış metinlerden farklı olarak dil seviyelerine göre hazırlanmış veya uyarlanmış olması dil öğretimini kolaylaştırır.

2.1. Metin Türleri

Bir metnin doğru ve kolay bir şekilde anlamlandırılması, metnin türünün doğru belirlenmiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Metnin yazılma amacı metnin türünü ortaya koyar ve yazar ele alacağı olayı, duyguyu, düşüncüyü metnin türünü belirleyerek ifade eder.⁶ Her yazar eserini üretirken farklı bir amaç taşır bu sebeple metnin türü metnin yazılma amacına göre belirlenir. Metinler hedef kitlenin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak belirlenir ve genel kabul görmüş kurallara uygun olarak oluşturulur.⁷

Metinlerin öğretim süreci içerisinde yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanması metin yapılarına özen gösterilmesini gerektirmektedir. Metinlerin yapılarının karmaşık olması nedeniyle belirli bir tür ve tip tasnifine gitmek zordur. Hatta sınıflanan bir metin yapısı içerisinde

3 Rasih Erkul, *Cümle ve Metin Bilgisi* (Ankara: Anı, 2004), 80.

4 Alparslan Okur, "Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri", Ed. Hakan Ülper, , *Türkçe Ders Kitaplarında Metinlerin Türsel Özellikleri içinde*, (Ankara: Pegem, 2014), 116.

5 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013: 91.

6 Erkul, *Cümle ve Metin Bilgisi*, 178.

7 Muhlise C. Ögeyik, *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi* (Ankara: Anı, 2008), 11.

farklı tür metinlerin izleri görülebilmektedir.⁸ Metin tasniflerindeki farklılıklar metinlerle ilgili çalışmalara da yansımaktadır.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'ne göre metinler temelde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisini doğal, yani salt dil öğretimi için değil, bildirişimsel amaçlar için üretilmiş metinler oluştururken ikincisini yabancı dil öğretiminde kullanılmak üzere özel olarak geliştirilmiş metinler oluşturmaktadır.⁹ Metinler, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'ne göre bu iki temel ayrımın dışında sözlü ve yazılı olmak üzere 21 türe daha ayrılmaktadır.

Sözlü Metinler:

- Kamu duyuruları ve yönergeler
- Topluluk önünde yapılan konuşmalar, üniversite dersleri, sunumlar, vaazlar
- Geleneksel töreler (törenler gibi)
- Eğlence (dram, şov, okumalar ve şarkılar)
- Spor yorumları (futbol, boks ve at yarışları gibi)
- Haber programları
- Halka açık tartışma ve konuşmalar
- Elemanlar arası ikili konuşma ve sohbetler
- Telefon görüşmesi
- Başvuru görüşmesi

Yazılı Metinler:

- Kitaplar (edebiyat kitapları, teknik kitaplar, edebi dergiler vb.)
- Dergiler
- Kullanım kılavuzları (el işleri ve kendi kendine yap kitapları, yemek tarifi kitapları)
- Gazeteler
- Ders kitapları
- Çizgi romanlar
- Broşürler
- El ilanları
- Reklam malzemeleri
- Resmî tabela ve levhalar
- Süpermarket, dükkân ve pazaryerlerinde yer alan tabela ve levhalar
- Ürün etiketleri ve paketleri üzerinde yazılanlar
- Biletler
- Formlar
- Sözlük (tercümeli veya açıklamalı sözlükler)
- Resmî mektuplar (ticari ve mesleki mektuplar), faksalar
- Resmî olmayan mektuplar (özel mektuplar)

8 Ahmet Balcı, *Okuma ve Anlama Eğitimi* (Ankara: Pegem, 2013), 93.

9 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013:146.

- Denemeler, makaleler, alıştırılmalar
- Muhtıralar, belgeler, raporlar
- Notlar, mesajlar vb.
- Edebiyat, haber ve genel bilgiler gibi bilgi içeren yazılar.¹⁰

2017 Türkçe Dersi Öğretim Programı 1-8. Sınıflar 'da¹¹ metinler; bilgilendirici metinler, hikâye edici metinler ve şiir olmak üzere üç ana başlık altında toplanmış ve 27 türe ayrılmıştır. Programda hangi metin türlerinin hangi sınıf düzeyinde kullanılıp kullanılmaması gerektiği belirtilmiştir.

Tablo 1.¹²
Sınıf Düzeylerine Göre Metin Türlerinin Dağılımı

TÜRLER	1	2	3	4	5	6	7	8
BİLGİLENDİRİCİ METİNLER								
Anı		+	+	+	+	+	+	+
Biyografiler, otobiyografiler							+	+
Blok						+	+	+
Dilekçe							+	+
Efemera ve broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş vb. karma içerikli metinler)		+	+	+	+	+	+	+
e-posta			+	+	+	+	+	+
Günlük		+	+	+				
Haber metni, reklam		+	+	+	+	+	+	+
Kartpostal		+	+	+				
Kılavuzlar (kullanım kılavuzları, tarifname, talimatnameler vb.)		+	+	+	+	+	+	+
Makale/fıkra/söyleşi/deneme						+	+	+
Mektup						+	+	+
Özlü sözler (atasözü, deyim, duvar yazıları, döviz vb.)		+	+	+				
Özlü sözler (vecize, atasözü, deyim, aforizma, duvar yazıları, motto, döviz vb.)						+	+	+
Sosyal medya mesajları						+	+	+
HİKÂYE EDİCİ METİNLER								
Çizgi roman		+	+	+	+	+	+	+
Fabl		+	+	+	+	+	+	+
Hikâye		+	+	+	+	+	+	+
Karikatür		+	+	+	+	+	+	+
Masal/efsane/destan		+	+	+	+	+	+	+
Mizahi fıkra		+	+	+	+	+	+	+
Roman					+	+	+	+
Tiyatro		+	+	+	+	+	+	+
ŞİİR		+	+	+	+	+	+	+
Mâni/ninni		+	+	+				
Şarkı/türkü		+	+	+	+	+	+	+
Şiir		+	+	+	+	+	+	+
Tekerleme/sayışmaca/bilmece		+	+	+	+			

10 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013, 96-97.

11 1.-8. Türkçe dersi öğretim programı, Millî Eğitim Bakanlığı (Ankara, 2017), 20.

12 1.-8. Türkçe dersi öğretim programı, Millî Eğitim Bakanlığı (Ankara, 2017.)

Günay¹³ metinlerin sınıflandırılmasını ton, tip ve tür olarak 3 başlık altında ele almıştır. Metnin tonu; yazarın okuyucuda üzüntü, heyecan, sevinç, coşku gibi ruhsal etkiler oluşturmak için kullandığı özelliklerdir. Metnin genel özelliğini, daha genel metin ulamlarını belirten metnin tipi; yazarın niyetine (metnin işlevine) ve yazarın metni düzenleyişine bağlıdır. Günay'a göre insanların günlük yaşam içerisinde karşılaşılabileceği metinler şu şekilde sıralanabilir:¹⁴

- Anlatı türü metinler: Roman, kısa öykü, anı, yaşanılanlarla ilgili belgesel anlatımlar.
- Şiirsel metinler: Mâni, koşuk, manzume, düzyazı şiir, serbest şiir, şarkı, destan.
- Söyleşimsel metinler: Tiyatro anlatımı, fotoroman, çizgi film, altyazılı filmler.
- Basın metinleri: Röportaj, bildirge, görüşme, haber yorumu, köşe yazısı, gazete, dergi gibi yazılı basın tarafından yapılan açıklamalar.
- Özel bilgilendirici metinler: Bilimsel dergi makaleleri, bilimsel kitaplar.
- İşlevsel metinler: Kullanma kılavuzu, uyarıcı notlar, resmî matbu belgeler.
- Öğretici metinler: Ders kitapları, ders fotokopileri.
- Çözümleme ile ilgili metinler: İncelemeler, denemeler, araştırma metinleri.
- Mesleki metinler: Rapor, tanıtım yazısı, mahkeme tutanağı, polis kaydı, bilgilendirici yazılar, kurum içi, yazışmalar, imza sirküleri, bilgilendirici notlar.
- Haberleşme metinleri: Aile bireyleri arasındaki mektuplar, resmî yazışmalar, arkadaş mektupları, meslekî yazışmalar.
- Uyarıcı yazılar, panolar, pankartlar.
- Afişler, el ilanları.
- Bir metin grubu olarak belli örnekçelere, uzlaşma ve genel kabul görmüş biçemlere uyan metinleri belirten metin türü Günay tarafından genel hatlarıyla şu şekilde tablolaştırılmıştır:¹⁵

13 Doğan Günay, *Metin Bilgisi* (İstanbul: Papatya, 2013), 219-391.

14 Günay, *Metin Bilgisi*, 220-221.

15 Günay, *Metin bilgisi*, 393-394.

Tablo 2.¹⁶
Günay'a Göre Metin Türlerinin Tasnifi

Metin Türü	Bu Türün Olabileceği Metin Tipleri	Bu Türdeki Baskın Dilin İşlevi	Tür Örnekleri
Aytamlıklı ilgili	Kanıtlayıcı, sözbilimsel	Anlatımsal, çağrı, sanat işlevleri	Övgü, ağıt söyleyi, davet, sorgulama
Destansı	Şiirsel, anlatısal ve betimleyici metin tipi	Sanat işlevi ve gönderge işlevi	Destan, kahramanlık destanı, roman, tarihsel anlatılar vb.
Dramatik	Söyleşimsel, Sözbilimsel	Anlatımsal ve çağrı işlevleri	Dram, romantik dramlar, günümüzdeki dram örnekleri
Güldürücü	Anlatısal, söyleşimsel	Anlatımsal, çağrı, sanat işlevleri	Töre güldürüleri, dolantı güldürüleri, karakter güldürüleri, benzek, gülünç kahraman romanları, renklemeli romanlar, skeç, parodi, din adamlarını ele alan güldürüler, kısa oyunlar,
İçsel	Sözbilimsel, betimleyici, anlatısal	Anlatımsallık işlevi	İçsel şiirler, düşümler, şarkılar
Mektup	Anlatısal betimleyici, kanıtlayıcı	Anlatımsal ve çağrı işlevi	Mektup roman, açık mektup, koşuklu mektup
Olağanüstü ve düşlemsel	Anlatısal, betimleyici, sözbilimsel, söyleşimsel	Çağrı ve sanat işlevleri	Peri masalı, düşlemsel roman, bilim kurgu anlatıları
Öğretici	Açıklayıcı, kanıtlayıcı, anlatısal, betimleyici, sözbilimsel	Gönderge, çağrı ve anlatımsallık işlevleri	Deneme, tarih yazarlığı, özyaşamöyküsü, yazınsal bir bildirge, sağşöz, özlü söz, ulusöz, atalar sözü, öykünce, öğütlük, betimce, yazın eleştirisi
Öz yaşam öyküsel	Anlatısal, betimleyici	Anlatımsallık ve çağrı işlevleri	İtiraf, anı, özbetimce, günce, günlük
Polemik	Kanıtlayıcı, sözbilimsel	Çağrı, anlatımsal, sanat işlevleri	Taşlama, iğneleme, yergilik
Romanesk	Anlatısal, betimleyici	Sanat işlevi	Masal, kısa öykü, roman
Ağlatsal	Söyleşimsel	Anlatımsal, çağrı, sanat işlevleri	Gülünç ağlatılar, ağlatsal anlatımlar

Metinleri kullandıkları iletişimsel amaç ve sosyal bağlam paralelinde belirli yapısal ve söylemsel özellikler çerçevesinde sınıflandıran Dilidüzgün ise metin türlerini şu şekilde tabloştürmüştür:¹⁷

¹⁶ Günay, *Metin bilgisi*, 393-394.

¹⁷ Şükran Dilidüzgün, *Metindilbilim ve Türkçe öğretimi*, (Ankara: Anı, 2017), 109.

Tablo 3.¹⁸

Dilidüzgün'e Göre Metin Türlerinin Tasnifi

Yapı ve işlevleri bağlamında metin türleri

Betimsel metin	Anlatısal metin	Açıklayıcı metin		Kanıtlayıcı metin	Çağrı işlevli metin
		Bilgi İleten	Öğretici		
Turist rehberi	Roman	Resmî belgeler	Bilimsel	Açık oturum	Duyurular
Hava durumu raporu	Öykü	Tanıtlar	yazılar	Panel	Duvar yazıları
Reçete	Masal/Destan	Haber metinleri	Resmî belgeler	Münazara	Talimatlar
Kılavuz	Şiir	İş mektupları	Ders kitapları	Eleştiri yazıları	Reklamlar
Düşünce yazısı	Fıkra	Başvuru formları	Dinsel	Deneme	Propaganda
Ansiklopedi maddesi	Fabl	Özgeçmiş	metinler/vaaz	Makale	Döviz
Emlak ve iş ilanları	Bilim-kurgu	Fıkra	Eğitim kitapları	Fıkra	Pankart
Anlaşmalar	Mizah	Deneme	Alan kitapları	Röportaj	Çağrılar
Dilekçeler	Sinema	Eleştiri	Ek materyaller	Düşünce ve felsefe yazıları	Broşür
Kataloglar	Çizgi filmler	Gezi yazıları	Tahtaya yazılan bilgiler	Raporlar	İlan
Sözlükler	Maç anlatımı	Röportajlar	Popüler-bilimsel	İş mektupları	Davetiye
Bulmacalar	Günlük	Ansiklopedi maddeleri	metinler	Bilimsel yazılar	Hitaplar
Reklamlar	Tarihçe	Dergi yazıları	Hobi kitapları	değerlendirme/ yorum	Programlar
Tarih kitapları	Haber metinleri	Raporlar	Yemek tarifleri	Magazin	Sloganlar
Savunma tutanakları	Raporlar	Bilimsel metinler	Kurum içi bilgilendirici/ yönlendirici yazılar	“Nerdesiniz?” metinleri	Konum
Eşya döküm listeleri	Hazırlanmış konuşma	Felsefi metinler	Yönerge	Yemek tarifleri	Kullanma kılavuzları
Bilim/teknik inceleme yazıları	Başyazılar	Sözlük maddeleri	Programlar	Yönetmelik	Yönerge
Roman özetleri	Kişisel mektup Tanıklık bilgileri	Duyurular	Menüler	Dinsel metinler	Politik konuşmalar
Reklam metinleri	Belgesel E-posta Telgraf	Kişisel ve iş mektupları	Garanti belgesi	Karar metinleri	Planlama metinleri
		Yüz yüze ve telefonla konuşma		Kişisel ve iş mektupları	

Cemiloğlu, *Bloom Taksonomisi*'nden hareketle eğitim bilimlerinde üç öğrenme alanı olarak bilinen bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlardan hareketle metin türlerini düşünceye dayalı, duyguya dayalı ve olaya dayalı türler olarak üç farklı gruba ayırmıştır. Bu üç ana başlık altında ele alınan türler şu şekilde tasnif edilmiştir:

Düşünceye dayalı türler: Makale, deneme, söyleşi, fıkra, eleştiri, inceleme

Duyguya dayalı türler: Şiir

Olaya dayalı türler: Hikâye, roman, tiyatro, masal, efsane, destan, fabl, anı, gezi yazısı.¹⁹

2.2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Türlerinin Sınıflandırılması

Alan yazınında karşılaşılan metin türlerine ait sınıflandırmaların tamamı, teorisyenler ve araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların içeriğine uygun olarak uyarlanmıştır.²⁰ Her bir

18 Dilidüzgün, *Metindilbilim ve Türkçe öğretimi*.

19 Mustafa Cemiloğlu, *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*, (Bursa: Alfa Aktüel, 2015), 29-60.

20 Cihat, Burak Korkmaz, “Metin Sınıflandırması Bağlamında Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Kullanılan Dinleme Metinleri”, *Türkiyat Mecmuası*, 29/1, (2019), 105.

metin tasnifi kendi içerisinde tutarlı ve anlamlı olmakla beraber bakış açılarındaki farklılıklar sebebiyle birçok metin türü tasnifi ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar metinleri kendi bakış açılarından ele almışlar böylelikle edebiyat bilimi, dil bilim, eğitim bilimi ve programları vb. alanlarına hitap eden metin türü tasnifleri oluşturmuşlardır. Ancak dil öğretimi açısından metin ve metin türü kavramları söz konusu tasniflerden bazı farklılıklar taşımaktadır. Çünkü dil öğretiminde kullanılacak metin bir materyal niteliğindedir. Böylelikle amaç ve kazanımları gerçekleştirebilecek her metnin okuma ve dinleme metni olarak kabul edilmesi mümkündür.

İster ana dili eğitiminde ister Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılacak okuma ve dinleme metinleri en başta öğretim aracı ve materyali olarak görülmelidir. Türkçe öğretimi sürecinde basit düzeydeki metinlerden derin anlamlar içeren edebî metinlere kadar her metnin kullanım alanı vardır. Örneğin, yabancılara Türkçe öğretiminde lokantada sipariş veren bir müşteri ile garson arasındaki bir metin yahut ana dili eğitiminde bir gazetede haber yazısı okuma metni özelliğindedir. Aynı şekilde mecazlar ve sanatlı ifadeler içeren bir şiir metni de ders kitabındaki bilgi aktaran metin de okuma-dinleme metni özelliği taşımaktadır. Yani dil öğretimi açısından okunabilecek ya da dinlenebilecek her anlam unsuru metin niteliği taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında yukarıda yer verilen tasniflerin, dil öğretimi için kullanılan metinleri tasnif etmede yer yer eksiklikler içerdiği görülmektedir. Söz konusu eksiklikleri de göz önüne alarak dil öğretimi bakış açısı ile yeni bir metin türü tasnifi önerisi ortaya koymak mümkündür.

Yabancı dil öğretiminde metinlerin tasnifini yaparken metinleri oluşturulma amacına göre metinler ve işlevlerine göre metinler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Oluşturulma amacına göre metinler doğrudan dil öğretme amacına yönelik hazırlanmış kurgu metinler ve ana dili kullanıcılarının günlük hayat kullanımlarına yönelik hazırlanmış ve dolaylı olarak yabancı dil öğretiminde kullanılan özgün metinler olarak ikiye ayrılabilir. İşlevlerine göre metinler ise yazılış amacı ve dil kullanımı açısından ele alınarak kullanım işlevli metinler ve edebî metinler olarak iki ana başlık altında toplanabilir.

Oluşturulma amacına göre metinler arasında yer alan özgün metinler de kendi içerisinde gündelik metinler ve yazınsal metinler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Gündelik metinler herhangi bir estetik kaygı güdülmeksizin hazırlanmış ve hedef kitlesi ana dili okurları olan menü, bilet, afiş, garanti belgesi, duvar yazısı vb. metinlerdir. Yazınsal metinler ise estetik bir kaygı ile kaleme alınan ve hedef kitlesi ana dili okurları olan roman, hikâye, masal, efsane vb. metinlerdir.

Oluşturulma amacına göre metinler şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 4.
Oluşturulma Amacına Göre Metin Türleri

Oluşturulma Amacına Göre Metinler	
Kurgu Metinler	Özgün (Otantik) Metinler
	1- Gündelik metinler
	2- Yazınsal metinler

İşlevlerine göre metinlerden kullanım işlevli metinler; yazılış amacı, dil kullanımı vb. bakımından edebî bir özellik taşımayan, herhangi bir estetik kaygı güdülmeksizin günlük hayat içerisinde karşılaşılabilecek her türlü okuma materyalini karşılamaktadır. Kullanım işlevli metinler kendi içerisinde resmî yazılar, öğretici metinler ve iletişimsel metinler olmak üzere 3 başlık altında toplanabilir.

Edebî metinler yazılış amacı ve dil kullanımı itibarıyla estetik bir kaygı ile kaleme alınmış metinlerdir. Edebî metinler de kendi içerisinde bilgi verici metinler, anlatmaya/göstermeye dayalı metinler ve nazım olmak üzere 3 başlıkta toplanabilir.

Tablo 5.
İşlevlerine Göre Metin Türleri

Kullanım işlevli metinler			Edebî metinler			Diğer
Resmî yazılar	Öğretici metinler	İletişimsel metinler	Öğretici metinler	Anlatmaya/ Göstermeye dayalı metinler	Nazım	Herhangi bir sınıflandırma içerisinde yer verilemeyen ve birden fazla türün özelliğini taşıyan metinler
Dilekçe	Ders notu	Söylev	Hatıra	Söyleşi	Mâni	
Garanti belgesi	Bulmaca	Blog	Biyografi	Deneme	Ninni	
Özgeçmiş	Harita	Broşür	Otobiyografi	Mektup	Şarkı	
Sözleşme/ Anlaşma	Kroki	Afiş	Bilimsel makale	Çizgi roman	Türkü	
Hukukî metinler (Yasa, yönetmelik, yönerge vb.)	Haber metni	E-posta	Köşe yazısı (PBM, sohbet, fikra)	Fabl	Şiir	
Rapor	Kullanım kılavuzu	Reklam	Karikatür	Hikâye	Tekerleme	
Tebliğat	Talimatname	Kartpostal	Atasözü	Masal	Sayısmaca	
Reçete	Turizm rehberi	Mektup	Deyim	Efsane	Bilmece	
Belge/Diploma/ Sertifika	Hava durumu	Duvar yazısı	Özdeyiş	Mizahî Fıkra		
	Ansiklopedi/ Sözlük maddesi	Döviz	Eleştiri	Destan		
	Katalog	Slogan (Motto)	Gezi yazısı	Roman		
	Yemek tarifi	Sosyal medya mesajları	Dinî metin			
	Çizelge/Grafik	İlan (Emlâk ve iş ilanları, duyuru, el ilanları)	Günlük			
	Program (Schedule)	Form	Anekdot			
	Tanıtım yazısı	Röportaj				
	İbare	Menü				
		Davetiye				
		Maç anlatımı				
		Diyalog				
		Günlük				
		Yer/yön tarifi				

Metin türlerinin tasnifinde çalışmanın özelliğine bağlı olarak her metin bir sınıflandırmanın içerisinde ele alınmaktadır. Ancak bazı metinler bir veya en fazla iki cümleden oluşturularak bir beceriyi geliştirmeye veya özellikle dil bilgisi temelli yeni bir kavramı öğretmeye yönelik olarak kullanılmaktadır. Bu tür yapılar dil öğretimi üzerine oluşturulan hemen hemen her kaynaktan bulunmaktadır. İlgili yapıların sınıflandırılması ile alakalı yapılan çalışmalar sonucunda bir kavram olarak *ibare* bu çalışmada bir tür olarak yer almaktadır.

İbare kavramı ile ilgili alanyazında yapılan taramalar sonucunda ibare kavramına eski Türk edebiyatı bilim dalının bir çalışma konusu olarak metin tahlillerinde rastlanmaktadır. Çetişli, metni; “Herhangi bir konu veya olayı anlatmakla görevli kelimeler, ibareler, deyimler, cümlecikler, cümleler ve paragraflardan oluşan söz bütünü”²¹ şeklinde ifade ederken ibareyi de bir metin olarak değerlendirmektedir.

Bu nedenle ibareye metin türleri sınıflandırmasında *kullanım işlevli metin türleri* başlığı altında yer verilmesi uygun görülmektedir. Ancak metin türleri ölçütleri tanımlamalarının tamamına uymayan veya birden fazla birbirine benzeyen tür ölçütlerine sahip olan metinler olabilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında ise birden fazla metin türünün farklı özelliklerini taşıyan ve herhangi bir sınıflandırma içerisinde yer verilemeyen metin türleri çalışma içerisinde “diğer” başlığı altında sınıflandırılmıştır.

3. Çalışmanın Amacı

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde ortak bir programın bulunmaması her kurumun farklı uygulamalar ile öğretim yapmasına sebep olmaktadır. Uygulanan öğretim programına daha çok kurumun kullanmakta olduğu öğretim seti yön vermektedir. Öğretim setlerinin niteliği öğretimin kalitesini de belirlemektedir. Bu bakımdan Türkçe öğretim merkezleri tarafından kullanılan öğretim setleri Türkçe öğretimi açısından büyük önem arz etmektedir. Türkçe öğretim setlerinin ana yapısını ders kitapları oluşturmaktadır. Ders kitapları öğretimin amaçlarını gerçekleştirmek için öğrencilerin öğrenme yaşantılarına kaynaklık etmekte ve çoğu zaman öğretim sürecinde kullanılan tek materyal olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Ders kitapları içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Ders kitaplarında yer alan okuma etkinlikleri diğer dil becerileri ile de sıkı bir ilişki içerisinde olup diğer dil becerilerinin gelişimi açısından büyük önem ifade etmektedir. Bu bakımdan okuma etkinlikleri Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde büyük öneme sahiptir. Okuma etkinliklerinin ana omurgasını oluşturan okuma metinlerinin dil öğrencilerinin seviyesine ve öğrenmekte oldukları konuya göre çeşitlilik sunması beklenir.

Bu doğrultuda çalışmanın amaç cümlesini “Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarındaki metin türlerinin dağılımı nasıldır?” sorusu oluşturmaktadır. Çalışmanın alt amaçları ise şu şekildedir:

21 İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi* (Ankara: Akçağ, 2011), 322.

22 Funda Toprak, “Yabancılarla Türkçe Öğretimi Kitaplarındaki Okuma Parçaları ve Diyaloglar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, (2011), 32.

1. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde metin türü tasnifi nasıl olmalıdır?
2. YİTÖS ders kitaplarında yer alan okuma metin türlerinin çeşitliliği nasıldır?
3. İTÖS ders kitaplarında yer alan okuma metin türlerinin çeşitliliği nasıldır?

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Modeli

Yabancı dil olarak Türkçe Öğretim setlerindeki okuma metinlerinin içerdiği özellikleri ve birbirinden farkını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın araştırma modeli nitel olarak belirlenmiştir. Çalışmada verilerin tespiti için doküman analizi tekniğine başvurulmuştur.

4.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde kullanılan ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanmış Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ve İstanbul Üniversitesi öğretim elemanlarının tecrübeleriyle oluşturulmuş İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'ne ait A1, A2, B1, B2 ve C1 ders kitaplarında yer alan okuma başlığı altındaki okuma metinleri oluşturmaktadır.

4.3. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ve İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti'nde yer alan oluşturulma amacına göre metin türleri ve işlevlerine göre metin türleri doküman analizi tekniği kullanılarak tespit edilmiştir. Tespit edilen veriler sayısal bakımdan ve yüzdelik değer bakımından ele alınmıştır.

5. Bulgular

5.1. Oluşturulma Amacına Göre Metin Türlerine İlişkin Bulgular

Metinler, oluşturulma amacına göre *kurgu* ve *özgün* olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Metinlerin oluşturulma amacına göre değerlendirilmesinde bir metnin özgün metin olarak kabul edilebilmesi için dikkat edilen hususlar şunlardır:

1- Yazınsal özgün metinlerde kaynak gösterilip gösterilmediğine bakılmıştır. Ancak yazınsal özgün metinler içerisinde yer alan efsane, masal, mizahi fıkra, mâni gibi anonim türler kaynak gösterilmesine bakılmaksızın özgün metinler içerisinde değerlendirilmiştir.

2- Gündelik özgün metinler kaynak gösterilip gösterilmemesine bakılmaksızın özgün metin olarak kabul edilmiştir.

Örneğin, gündelik özgün metinlerden YİTÖS B1 ders kitabı 85. sayfada yer alan “Altınkanat Buzdolabı İçin Garanti Belgesi” adlı okuma metni herhangi bir kaynak gösterilmemesine ve gerçekte böyle bir marka bulunmamasına rağmen orijinal bir garanti belgesi formatında üretilmiş bir metin olması sebebiyle özgün metin olarak değerlendirilmiştir. Yazınsal özgün metinlerden YİTÖS B1 ders kitabında 155. sayfada yer alan ve anonim bir tür olan “mâni”

özgün metin olarak değerlendirilmiştir.

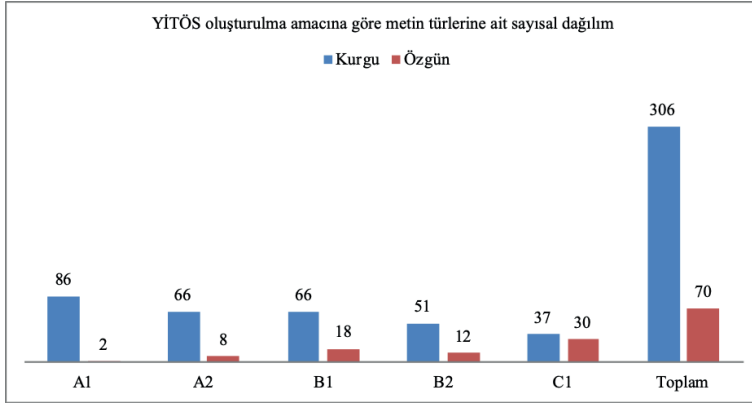
Oluşturulma amacına göre metin türlerine ait bulgularla ilgili veriler seviyelere ve ünitelere göre şu şekildedir:

Tablo 6.

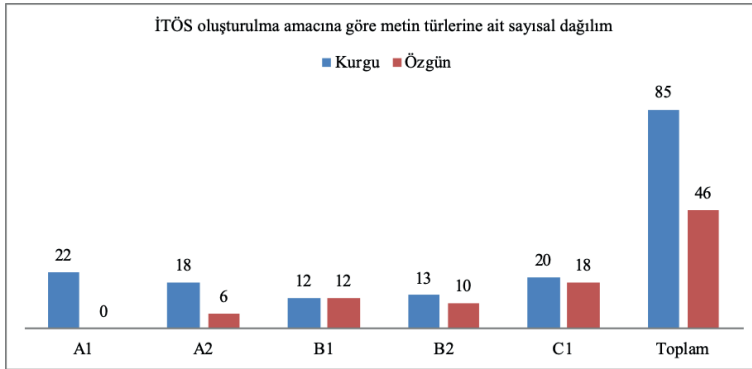
Oluşturulma Amacına Göre Okuma Metin Türlerinin Dağılımı

A1																		
	1. Ünite		2. Ünite		3. Ünite		4. Ünite		5. Ünite		6. Ünite		7. Ünite		8. Ünite		Toplam	
	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö
YİTÖS	15		9		12		13	1	15		7		6		9	1	86	2
İTÖS	2		4		4		4		4		4							22
A2																		
	1. Ünite		2. Ünite		3. Ünite		4. Ünite		5. Ünite		6. Ünite		7. Ünite		8. Ünite		Toplam	
	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö
YİTÖS	11	2	10	1	9		5	4	8		7		10		6	1	66	8
İTÖS	3	1	3	1	4		1	3	3	1	4							18
B1																		
	1. Ünite		2. Ünite		3. Ünite		4. Ünite		5. Ünite		6. Ünite		7. Ünite		8. Ünite		Toplam	
	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö
YİTÖS	9		9	3	12	3	12	5	6		8	2	7		3	5	66	18
İTÖS	3	1	1	3		4	2	2	3	1	3	1						12
B2																		
	1. Ünite		2. Ünite		3. Ünite		4. Ünite		5. Ünite		6. Ünite		7. Ünite		8. Ünite		Toplam	
	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö
YİTÖS	13	1	5	2	8	3	3	2	4	3	8		6		4	1	51	12
İTÖS	2	2	3	1	2	2	2	1	1	3	3	1						13
C1																		
	1. Ünite		2. Ünite		3. Ünite		4. Ünite		5. Ünite		6. Ünite		7. Ünite		8. Ünite		Toplam	
	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö
YİTÖS	6	2	5	4	4	5	8		7		3	3	3	11	1	5	37	30
İTÖS	3	4	4	3	2	4	3	3	4	2	4	2						20
TOPLAM																		
	1. Ünite		2. Ünite		3. Ünite		4. Ünite		5. Ünite		6. Ünite		7. Ünite		8. Ünite		Toplam	
	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö	K	Ö
YİTÖS	54	5	38	10	45	11	41	12	40	3	33	5	32	11	23	13	306	70
İTÖS	13	8	15	8	12	10	12	9	15	7	18	4						85

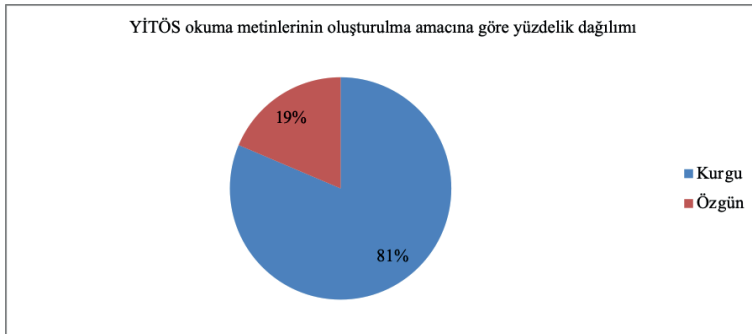
5.1.1. Oluşturulma Amacına Göre Metin Türlerine Ait Seviye Odaklı Sayısal ve Yüzdelerik Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Şekil 1. YİTÖS oluşturulma amacına göre metin türlerine ait sayısal dağılım

Şekil 2. İTÖS oluşturulma amacına göre metin türlerine ait sayısal dağılım

Şekil 3. YİTÖS okuma metinlerinin oluşturulma amacına göre yüzdelerik dağılımı

Şekil 4. İTÖS okuma metninin oluşturulma amacına göre yüzdeler dağılımı

Oluşturulma amacına göre metin türlerine ait veriler incelendiğinde her iki set için de kurgu metinlerin özgün metinlerden çok daha fazla yer kapladığı görülmektedir. YİTÖS ders kitaplarında yer alan kurgu metinlerin toplam metin sayısına oranı %81 iken İTÖS ders kitaplarındaki kurgu metinlerin toplam metin sayısına oranı %65'tir. Bu bakımdan İTÖS ders kitaplarında oransal olarak özgün metinlere daha çok yer verildiği görülebilmektedir.

YİTÖS ders kitaplarında tüm seviyelerde özgün metinler yer almaktayken İTÖS A1 ders kitabında özgün metin bulunmamaktadır.

YİTÖS ve İTÖS ders kitaplarında özgün metinlerin seviye odaklı kullanımı ile ilgili bir sistematik yoktur.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde²³ yabancı dil öğretiminde kullanılacak metinlerin salt dil öğretimi için hazırlanmış metinlerden değil; bildirişimsel amaçlar doğrultusunda üretilmiş özgün metinlerden oluşması gerektiği açık bir şekilde belirtilmektedir. Her iki sette yer alan metinlerin ağırlıklı olarak salt dil öğretimi için hazırlanmış kurgu metinlerden oluştuğu görülmektedir. Her iki sette de özellikle temel seviyede çok az sayıda özgün metnin yer aldığı tespit edilmiştir. Özgün metinlerin temel seviyelerde orijinal şekilleriyle kullanıma uygun olmamasının ve özgün metinlerin temel seviyelere göre uyarlanmasının zor olmasının temel seviyelerde özgün metinlerin az kullanılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Yabancı dil öğretiminde seviye yükseldikçe özgün metinlerin orijinal hâllerleriyle kullanımları mümkün olmakta ve metinlerin seviyelere göre uyarlanması da kolaylaşmaktadır. İTÖS B1 ders kitabında özgün ve kurgu metinlerin sayısının birbirine eşit olması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Ancak her iki sette de özgün metinler C1 seviyesi de dâhil olmak üzere kurgu metinlerin sayısını geçmemiştir. Bu durum her iki set içinde bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgün metinlerin ileri seviyelerde oransal olarak kurgu metinlerden daha az olması, kitap yazarlarının özgün metin kullanmaya özen göstermemiş olmalarına dayandırılmaktadır.

23 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013, 146.

5.2. İşlevlerine Göre Metin Türlerine İlişkin Bulgular

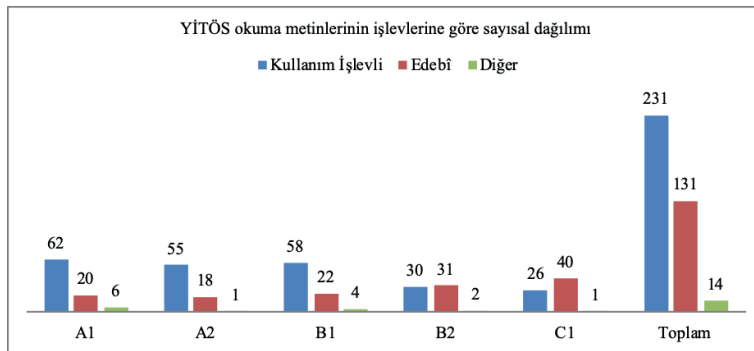
Metin türleri işlevleri açısından ele alındığında *kullanım işlevli metinler*, *edebî metinler* ve *diğer* olmak üzere üç başlıkta tasnif edilmektedir.

İşlevlerine göre metinler ile ilgili seviye odaklı veriler aşağıda yer almaktadır:

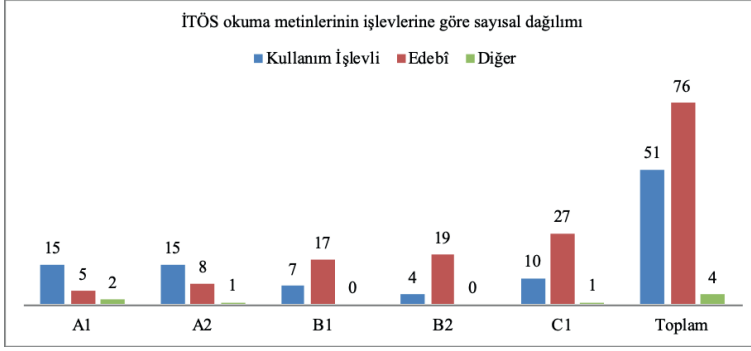
Tablo 7.
Okuma Metinlerinin İşlevlerine Göre Dağılımı

İşlevlerine Göre Metinler					
Seviye	Öğretim Seti	Kullanım İşlevli	Edebî	Diğer	Toplam
A1 Seviyesi	YİTÖS	62	20	6	88
	İTÖS	15	5	2	22
A2 Seviyesi	YİTÖS	55	18	1	74
	İTÖS	15	8	1	24
B1 Seviyesi	YİTÖS	58	22	4	84
	İTÖS	7	17	0	24
B2 Seviyesi	YİTÖS	30	31	2	63
	İTÖS	4	19	0	23
C1 Seviyesi	YİTÖS	26	40	1	67
	İTÖS	10	27	1	38
Toplam	YİTÖS	231	131	14	376
	İTÖS	51	76	4	131

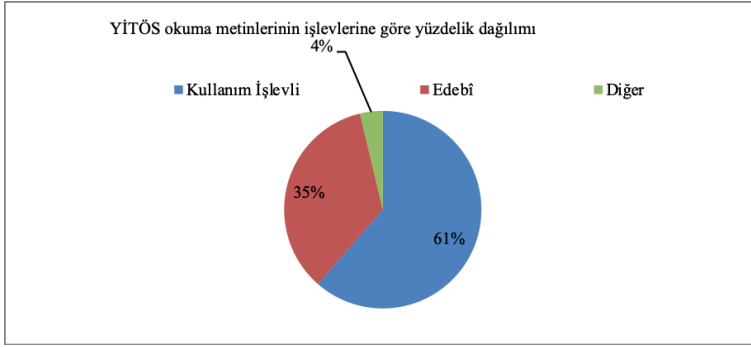
5.2.1. Metinlerin İşlevlerine Göre Seviye ve Genel Toplam Odaklı Sayısal ve Yüzdelerik Dağılımlarına İlişkin Bulgular

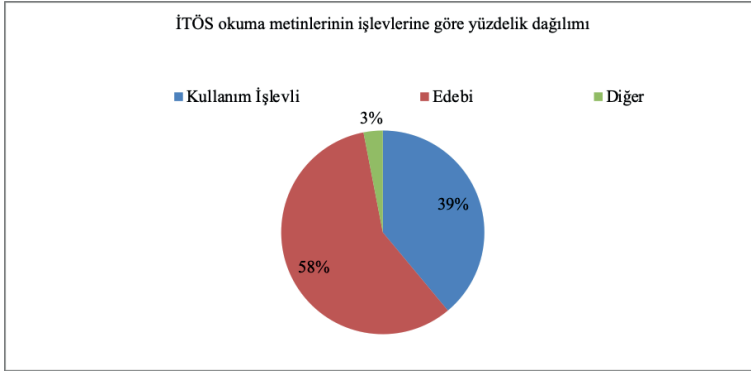
Şekil 5. YİTÖS okuma metinlerinin işlevlerine göre sayısal dağılımı

Şekil 6. İTÖS okuma metninin işlevlerine göre sayısal dağılımı

Şekil 7. YİTÖS okuma metninin işlevlerine göre yüzdeler dağılımı

Şekil 8. İTÖS okuma metninin işlevlerine göre yüzdeler dağılımı

Tablo ve grafikler incelendiğinde YİTÖS ders kitaplarında yer alan okuma metnininin 231'inin kullanım işlevli, 131'inin edebî, 14'ünün de diğer metin türleri tasnifi içerisinde yer aldığı görülmektedir. İTÖS ders kitaplarında yer alan metinlerin ise 51'i kullanım işlevli, 76'sı edebî, 4'ü ise diğer metin türleri tasnifi içerisinde yer almaktadır. YİTÖS ders

kitaplarında kullanım işlevli metinlerin sayısı edebî metinlerin sayısından daha fazla iken İTÖS ders kitaplarında edebî metinlerin sayısı kullanım işlevli metinlerin sayısından daha fazladır. Diğer metin türleri tasnifi içerisindeki metinler için ise YİTÖS'te 14, İTÖS'te 4 metin bulunmaktadır.

İşlevlerine göre metin türleri oransal olarak ele alındığında sayısal verilerdeki fazlalık ve azlıklar oransal olarak da benzer biçimde yansımaktadır. YİTÖS ders kitaplarında kullanım işlevli metinlerin oranı daha fazla iken İTÖS ders kitaplarında edebî metinlerin oranı daha fazladır. YİTÖS ders kitaplarında kullanım işlevli metin sayısının toplam metin sayısına oranı %61,4; edebî metin sayısının toplam metin sayısına oranı %34,8 iken İTÖS'te kullanım işlevli metinlerin oranı %38,9, edebî metinlerin oranı %58'dir.

YİTÖS ders kitaplarında seviye yükseldikçe edebî metinlerin kullanımındaki oran da yükselmektedir. YİTÖS ders kitaplarında edebî metinler; A1 seviyesinde %22,7; A2 seviyesinde %24,3; B1 seviyesinde %26,1; B2 seviyesinde %49,2; C1 seviyesinde %59,7 oranındadır.

İTÖS ders kitaplarında edebî metinlerin kullanım oranı A1 seviyesinden itibaren B2 seviyesi de dâhil olmak üzere artmakta ancak C1 seviyesinde B2 seviyesine göre oransal olarak azalmaktadır. İTÖS ders kitaplarında edebî metinler; A1 seviyesinde %22,7; A2 seviyesinde %33,3; B1 seviyesinde %70,8; B2 seviyesinde %82,6; C1 seviyesinde %71 oranındadır.

Edebî metinlerin oranı İTÖS ders kitaplarında B1, B2 ve C1 seviyelerinde kullanım işlevli metinlerin oranından daha fazladır. YİTÖS'te ise edebî metinler B2 ve C1 seviyesinde kullanım işlevli metinlerden oransal olarak daha fazladır.

Kullanım işlevli metinlerin temel seviyelerde edebî metinlerden daha fazla kullanılmasının sebebi söz konusu metinlerin günlük hayat kullanımlarına daha uygun olmasından ve öğrencilerin iletişimsel beceri geliştirmelerine daha kolay olanak sağlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

“Diğer” metin türü tasnifi içerisinde yer alan metinler ise herhangi bir metin türü tasnifi içerisine girmemiş metinlerdir. YİTÖS ders kitaplarındaki “diğer” metin türlerinin oranı %3,7 iken İTÖS ders kitaplarındaki “diğer” metin türlerinin oranı %3'tür.

5.2.2. Metinlerin Kullanım İşlevli Metin ve Edebî Metin Olma Özelliklerine İlişkin Bulgular

Metin türleri sınıflandırmasında kullanım işlevli metinler kendi içerisinde resmî yazılar, öğretici metinler ve iletişimsel metinler olarak üçe; edebî metinler kendi içerisinde öğretici metinler, anlatmaya/göstermeye dayalı metinler ve nazım olmak üzere yine üçe ayrılmaktadır. Bu iki sınıflandırma içerisinde de yer almayan metinler diğer başlığı altında toplanmıştır.

Yukarıda adı geçen metin türleri ile ilgili veriler, seviye odaklı olarak aşağıda yer almaktadır:

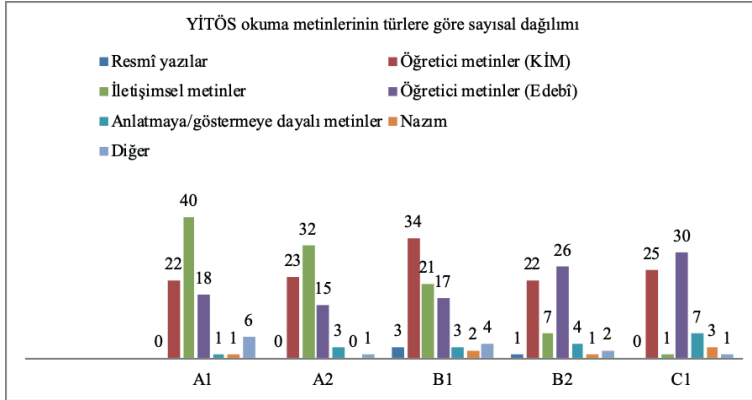
Tablo 8.

Okuma Metinlerinin Kullanım İşlevli Metin ve Edebî Metin Olma Özelliklerine Göre Dağılımı

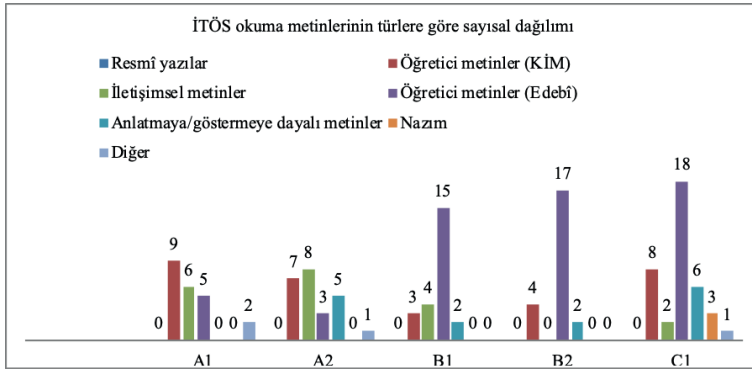
Kullanım İşlevli ve Edebî Metin Türleri

	Seviye	Resmî yazılar	Öğretici metinler (KİM)	İletişimsel metinler	Öğretici metinler (Edebî)	Anlatmaya/Göstermeye dayalı metinler	Nazım	Diğer	Toplam
A1 Seviyesi	YİTÖS		22	40	18	1	1	6	88
	İTÖS		9	6	5			2	22
A2 Seviyesi	YİTÖS		23	32	15	3		1	74
	İTÖS		7	8	3	5		1	24
B1 Seviyesi	YİTÖS	3	34	21	17	3	2	4	84
	İTÖS		3	4	15	2			24
B2 Seviyesi	YİTÖS	1	22	7	26	4	1	2	63
	İTÖS		4		17	2			23
C1 Seviyesi	YİTÖS		25	1	30	7	3	1	67
	İTÖS		8	2	18	6	3	1	38
Toplam	YİTÖS	4	126	101	106	18	7	14	376
	İTÖS		31	20	58	15	3	4	131

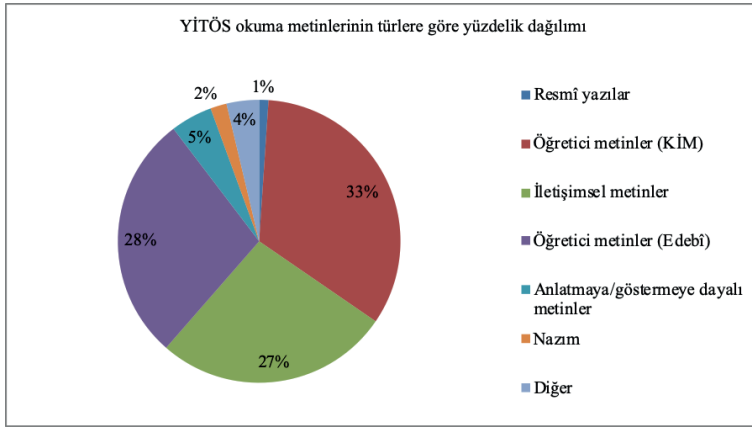
5.2.3. Metinlerin Kullanım İşlevli Metin ve Edebî Metin Olma Özelliklerine Göre Seviye ve Genel Toplam Odaklı Dağılımlarına İlişkin Bulgular

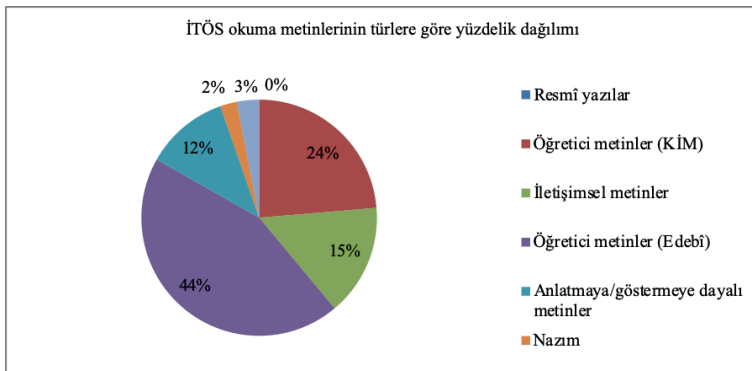
Şekil 9. YİTÖS okuma metinlerinin türlere göre sayısal dağılımı

Şekil 10. İTÖS okuma metninin türlerine göre sayısal dağılımı

Şekil 11. YİTÖS okuma metninin türlerine göre yüzdeler dağılımı

Şekil 12. İTÖS okuma metninin türlerine göre yüzdeler dağılımı

Tablo ve grafikler incelendiğinde YİTÖS ders kitaplarında kullanım işlevli metin türlerinin daha fazla kullanıldığı, İTÖS ders kitaplarında edebî metin türlerinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

YİTÖS ders kitaplarında oransal olarak en yaygın kullanım alanına sahip metin türünü %33 ile öğretici metinler (KİM) oluşturmaktadır. Öğretici metinleri sırasıyla %28 ile öğretici metinler (edebî), %27 ile iletişimsel metinler, %5 ile anlatmaya/göstermeye dayalı metinler, %4 ile diğer, %2 ile nazım, %1 ile resmî yazılar takip etmektedir.

İTÖS ders kitaplarında oransal olarak en yaygın kullanım alanına sahip metin türünü %44'lük bir oran ile öğretici metinler (edebî) oluşturmaktadır. Öğretici metinler (edebî)'i sırasıyla %24 ile öğretici metinler (KİM), %15 ile iletişimsel metinler, %12 ile anlatmaya/göstermeye dayalı metinler, %3 ile diğer, %2 ile nazım takip etmektedir.

Resmî yazıların İTÖS ders kitaplarında hiç kullanılmadığı görülürken YİTÖS ders kitaplarında B1 seviyesinde 3 defa, B2 seviyesinde ise 1 defa kullanıldığı görülmektedir. Resmî yazıların İTÖS ders kitaplarında hiç kullanılmaması, YİTÖS ders kitaplarında ise ilk kullanımının B1 seviyesinde olması ve toplamda çok az sayıda kullanılması olumsuz karşılanabilecek bir durumdur. Çünkü Türkiye'ye gelmek isteyen veya Türkiye'de bulunan yabancılar doğal olarak resmî yazılarla karşılaşmaktadır. Resmî yazıların dilinin ağır olması ve seviyelere göre uyarlanmaya elverişli olmaması bu tür metinlere öğretim setlerinde çok az yer verilmesine neden olmaktadır. Ancak yabancı dil öğrenenler için elzem metin türlerinden birini oluşturan resmî yazıların YİTÖS ders kitaplarında temel seviyede sade ve basit olanlarının kullanılmaması; İTÖS ders kitaplarında ise hiç kullanılmaması olumsuz karşılanabilecek bir durumdur.

Metin türlerinin hangi seviyelerde hangi oranlarda kullanıldığı da önem arz eden bir diğer konudur.

YİTÖS A1 seviyesinde iletişimsel metinler %45,4; öğretici metinler (KİM) %25, öğretici metinler (edebî) %20,4; diğer %6,8; anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %1,1; nazım %1,1 oranında kullanılmış, resmî yazılar kullanılmamıştır. İTÖS A1 seviyesinde ise öğretici metinler (KİM) %40,9; iletişimsel metinler %27,2; öğretici metinler (edebî) %22,7; diğer %9 oranında kullanılmış, resmî yazılar, anlatmaya göstermeye dayalı metinler ve nazım ise kullanılmamıştır.

YİTÖS A2 seviyesinde iletişimsel metinler %43,2; öğretici metinler (KİM) %31, öğretici metinler (edebî) %20,2; anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %4, diğer %1,3 oranında kullanılmış, resmî yazılar ve nazım kullanılmamıştır. İTÖS A2 seviyesinde ise iletişimsel metinler %33,3; öğretici metinler (KİM) %29,1; anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %20,8; öğretici metinler (edebî) %12,5; diğer %4,1 oranında kullanılmış, nazım ve resmî yazılar ise kullanılmamıştır.

YİTÖS B1 seviyesinde öğretici metinler (KİM) %40,4; iletişimsel metinler %25, öğretici metinler (edebî) %20,2; anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %3,5; diğer %4,7; resmî yazılar %3,5; nazım %2,3 oranında kullanılmıştır. İTÖS B1 seviyesinde ise öğretici metinler (edebî)

%62,5; iletişimsel metinler %16,6; öğretici metinler (KİM) %12,5; anlatmaya göstermeye dayalı metinler %8,3 oranında kullanılmış, resmî yazılar, diğer ve nazım kullanılmamıştır.

YİTÖS B2 seviyesinde öğretici metinler (edebî) %41,2; öğretici metinler (KİM) %34,9; iletişimsel metinler %11,1; anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %6,3; diğer %3,1; nazım %1,5, resmî yazılar %1,5 oranında kullanılmıştır. İTÖS B2 seviyesinde ise öğretici metinler (edebî) %73,9; öğretici metinler (KİM) %17,3; anlatmaya göstermeye dayalı metinler %8,6; oranında kullanılmış, resmî yazılar, diğer, iletişimsel metinler ve nazım kullanılmamıştır.

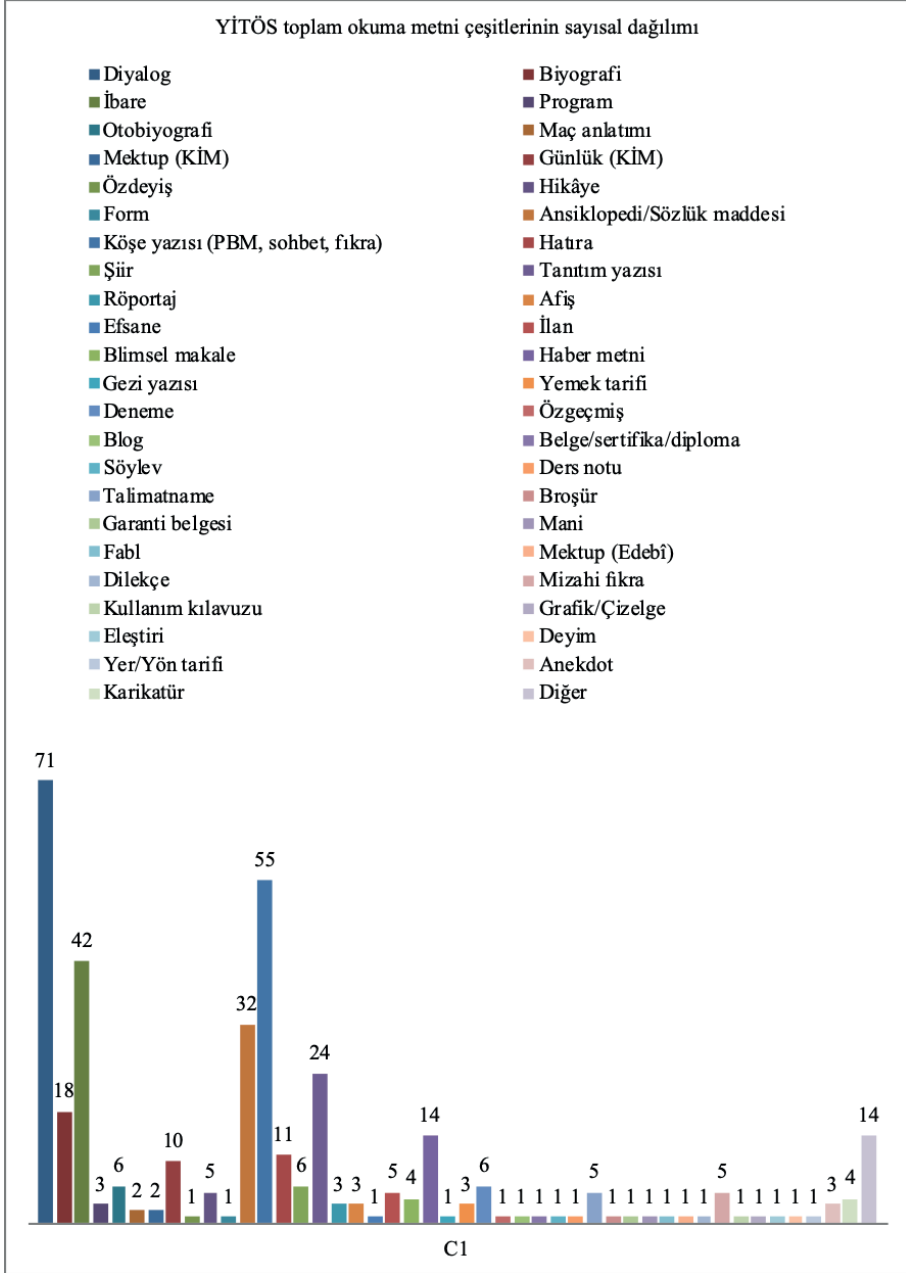
YİTÖS C1 seviyesinde öğretici metinler (edebî) %44,7; öğretici metinler (KİM) %37,3; anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %10,4; nazım %4,4; diğer %1,4 iletişimsel metinler %1,4 oranında kullanılmış, resmî yazılar kullanılmamıştır. İTÖS C1 seviyesinde ise öğretici metinler (edebî) %47,3; öğretici metinler (KİM) %21, anlatmaya/göstermeye dayalı metinler %15,7 nazım %7,8; iletişimsel metinler %5,2; diğer %2,6 oranında kullanılmış, resmî yazılar kullanılmamıştır.

Seviyelere göre dağılım incelendiğinde YİTÖS ders kitaplarında A1 ve A2 seviyelerinde iletişimsel metinlerin oran bakımından ilk sırayı aldığı görülürken B1 seviyesinde öğretici metinler (KİM)'in, B2 ve C1 seviyelerinde öğretici metinler (edebî)'in oran bakımından ilk sırayı aldığı görülmektedir. İTÖS ders kitaplarında ise A1 seviyesinde öğretici metinler (KİM), A2 seviyesinde iletişimsel metinler, B1, B2 ve C1 seviyesinde öğretici metinler (edebî)'in oran bakımından ilk sırayı aldığı tespit edilmiştir.

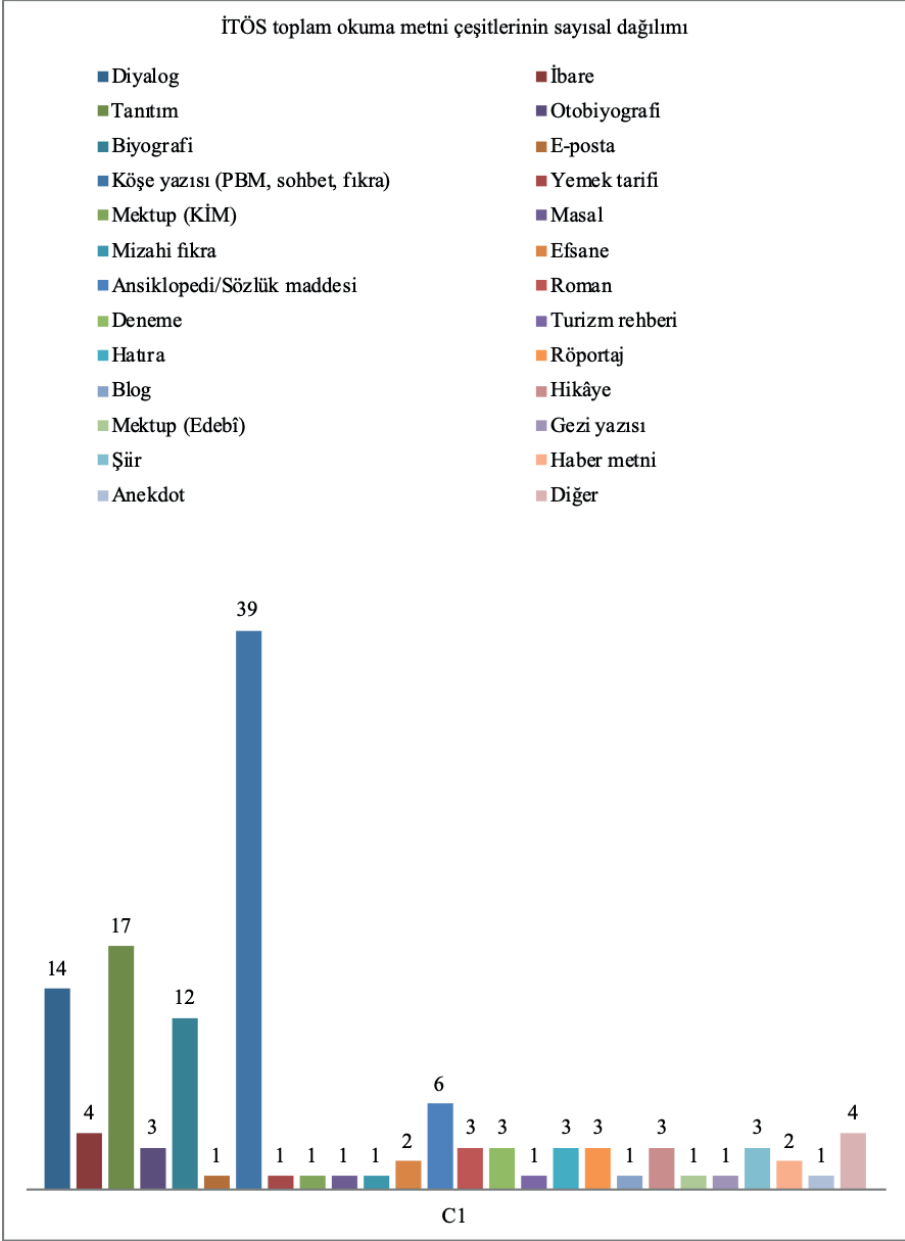
Öğrencilerin iletişim ihtiyaçlarının karşılanmasının temel seviyelerde önem taşıması sebebiyle temel seviyelerde iletişimsel metinlerin kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir. Dilin inceliklerinin öğrenilmeye başlandığı orta ve ileri seviyelerde ise edebî metinlerin kullanılmasına ağırlık verilmeye başlanması daha doğru olacaktır. Bu bakımdan YİTÖS belirtilen gereklilikleri karşılamaktadır. İTÖS ders kitaplarında ise iletişimsel metinler sadece A2 seviyesinde oran bakımından ilk sırayı almaktadır. İTÖS A1 ders kitabında iletişimsel metinlerin ilk sırada yer almaması öğrencilerin dil ihtiyaçlarındaki önceliklerine karşılık verilmediğini düşündürmektedir.

YİTÖS ders kitaplarında metin türlerine daha fazla yer verilmesi metin sayılarının İTÖS'e göre oldukça fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

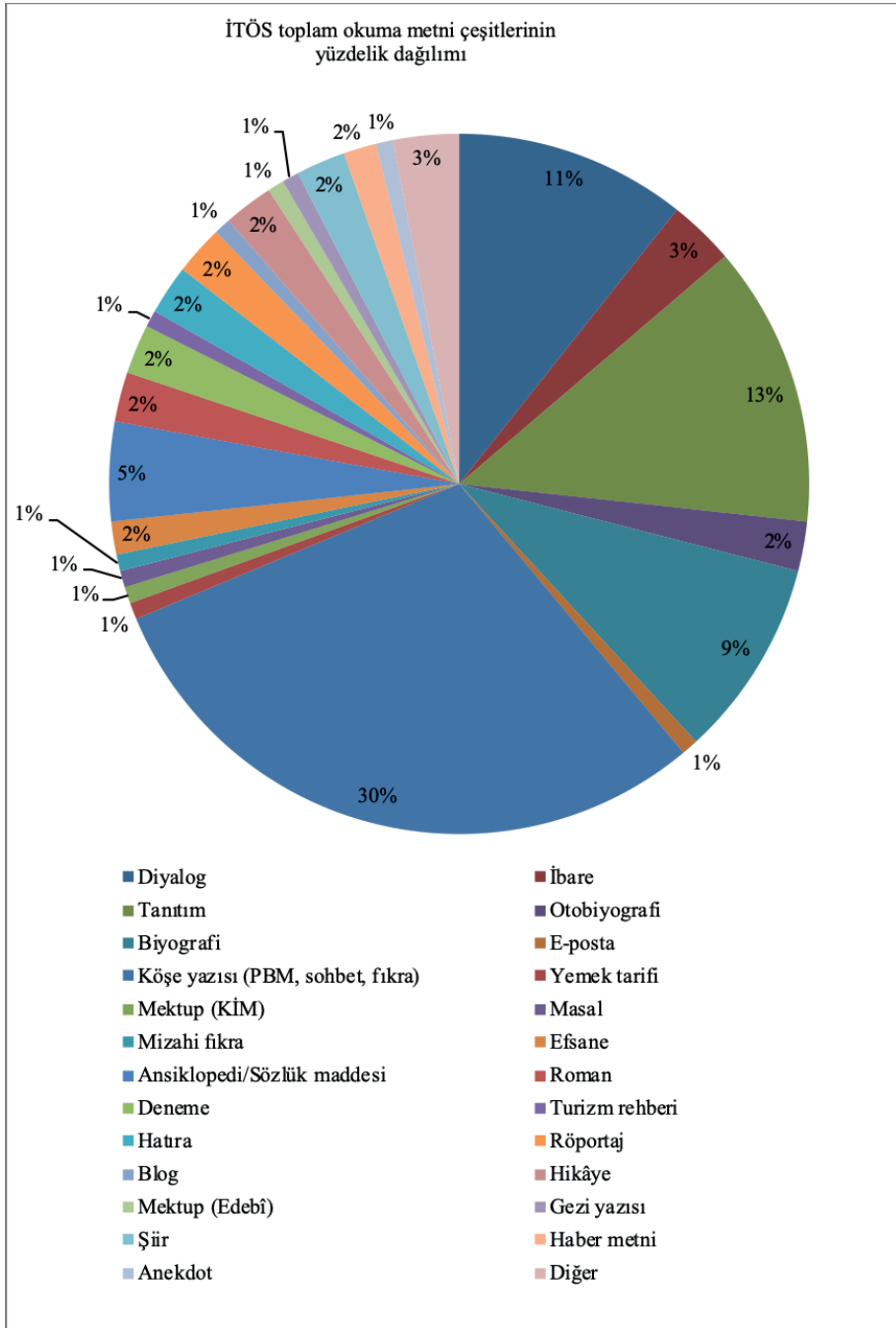
5.2.4. İşlevlerine Göre Metin Türlerinin Genel Toplamına İlişkin Bulgular

Şekil 13. YİTÖS toplam okuma metni çeşitlerinin sayısal dağılımı

Şekil 14. İTÖS toplam okuma metni çeşitlerinin sayısal dağılımı

Şekil 16. İTÖS toplam okuma metni çeşitlerinin genel dağılım yüzdesi

YİTÖS ders kitaplarında A1 seviyesinden C1 seviyesi tamamlana kadar toplamda 376 okuma metni yer almakta ve 46 farklı metin türü bulunmaktadır. İTÖS ders kitaplarında toplamda 131 okuma metni yer almakta ve 26 farklı metin türü bulunmaktadır. Metin türü çeşitliliğinin toplam metin sayısına oranı ele alınacak olursa İTÖS'ün metin çeşitliliği %19,8 iken YİTÖS'ün %12,2'dir. Bu bakımdan kullanılan metin türü çeşitliliğinin toplam metin sayısına oranı İTÖS'te daha yüksektir.

YİTÖS'te en çok kullanılan metin türü %18,8 ile diyalogdur. Diyalogdan sonra %14,6 ile köşe yazısı, %11,1 ile ibare gelmektedir. İTÖS'te ise en çok kullanılan metin türü %29,7 ile köşe yazısıdır. Köşe yazısından sonra %12,9 ile tanıtım yazısı, %10,6 ile diyalog yer almaktadır.

İbare, her iki sette de yer almakla birlikte YİTÖS'te %11,1 ile en yaygın kullanım alanına sahip üçüncü metin türüdür. İTÖS'teki kullanım alanı ise %3 ile altıncı sıradadır.

Her iki öğretim setinde de okuma etkinlikleri içerisinde hiç kullanımına yer verilmemiş metinler de yer almaktadır. YİTÖS ders kitaplarında hiç kullanılmamış metin türleri şunlardır:

Resmî yazılar: Sözleşme/anlaşma, hukukî metinler (yasa, yönetmelik, yönerge vb.), rapor, tebligat, reçete.

Öğretici metinler (KİM): Bulmaca, harita, kroki, turizm rehberi, hava durumu, katalog.

İletişimsel metinler: E-posta, reklam, kartpostal, duvar yazısı, döviz, slogan/motto, sosyal medya mesajları, menü, davetiye.

Öğretici metinler (Edebî): Atasözü, dinî metin, günlük.

Anlatmaya/göstermeye dayalı metinler: Söyleşi, çizgi roman, masal, destan, roman.

Nazım: Ninni, şarkı, türkü, tekerleme, sayısmaca, bilmece.

İTÖS ders kitaplarında hiç kullanılmamış metin türleri ise şu şekildedir:

Resmî yazılar: Dilekçe, garanti belgesi, özgeçmiş, sözleşme/anlaşma, hukukî metinler (yasa, yönetmelik, yönerge vb.), rapor, tebligat, reçete, belge/diploma/sertifika.

Öğretici metinler (KİM): Ders notu, bulmaca, harita, kroki, kullanım kılavuzu, talimatname, hava durumu, katalog, çizelge/grafik, program (schedule).

İletişimsel metinler: Söylev, broşür, afiş, reklam, kartpostal, duvar yazısı, döviz, slogan (motto), ilan (emlak ve iş ilanları, duyuru), sosyal medya mesajları, form, menü, davetiye, maç anlatımı, günlük, yer/yön tarifi.

Öğretici metinler (edebî): Bilimsel makale, karikatür, atasözü, deyim, özdeyiş, eleştiri, dinî metin, günlük.

Anlatmaya/göstermeye dayalı metinler: Söyleşi, çizgi roman, fabl, destan.

Nazım: Mâni, ninni, şarkı, türkü, tekerleme, sayısmaca, bilmece.

YİTÖS ders kitaplarında kullanılmayan metin türlerinin sayısı 34, İTÖS ders kitaplarında ise 54'tür.

Resmî yazılardan YİTÖS'te sözleşme/anlaşma, hukukî metinler (yasa, yönetmelik, yönerge vb.), rapor, tebligat ve reçete, kullanılmamışken İTÖS'te dilekçe, garanti belgesi, özgeçmiş, sözleşme/anlaşma, hukukî metinler (yasa, yönetmelik, yönerge vb.), rapor, tebligat, reçete, belge/diploma/sertifika hiç kullanılmamıştır.

Metin türleri tasnifinde resmî yazılar başlığı altında 9 metin türü bulunmaktadır. İTÖS'te resmî yazılardan hiçbiri kullanılmamışken YİTÖS'te 4 metin türü kullanılmıştır.

Hukukî metinler, rapor ve tebligat dil öğrencileri tarafından günlük hayatta görülme olasılığı düşük metin türleri iken diğerleri Türkçe dil öğrencileri tarafından günlük hayatta görülme olasılığı yüksek metin türleridir. Türkiye'de ev kiralamak isteyen bir kişi sözleşme ile karşılaşırken, herhangi bir belge talep etmek isteyen bir öğrenci dilekçeyle karşılaşabilmektedir. Herhangi bir ürün satın alan kişi garanti belgesiyle karşılaşırken bir iş başvurusu yapmak isteyen veya bir şahıs hakkında bilgi almak isteyen kişi özgeçmiş ile karşılaşır. Dil öğrencisi doktora gittiğinde reçeteyle karşılaşırken birçok kurum ve kuruluşta belge, diploma veya sertifikayla karşılaşabilir. Ancak resmî yazılardan bu metin türlerinin okuma etkinlikleri içerisinde kullanılmamış olması bu metinlerin ders kitaplarında hiç yer almadığı anlamına da gelmemektedir. Örneğin, dilekçe okuma etkinliği içerisinde değil; yazma etkinliği içerisinde ders kitaplarında yer alabilir ve bu şekilde olması daha doğru olur. Fakat garanti belgesinin, reçetenin, belge/diploma/sertifika gibi metin türlerinin okuma becerisi dışında başka bir beceri etkinliği içerisinde yer alması düşünülemez.

Öğretici metinler (KİM)'den YİTÖS'te bulmaca, harita, kroki, turizm rehberi, hava durumu, katalog kullanılmamışken İTÖS'te ders notu, bulmaca, harita, kroki, kullanım kılavuzu, talimatname, hava durumu, katalog, çizelge/grafik, program (schedule) kullanılmamıştır.

Metin türleri tasnifinde öğretici metinler (KİM) başlığı altında 16 farklı metin türü bulunmaktadır. YİTÖS'te toplamda 10 metin türü varken İTÖS'te 6 metin türü mevcuttur

İletişimsel metinlerden YİTÖS'te e-posta, reklam, kartpostal, duvar yazısı, döviz, slogan/motto, sosyal medya mesajları, menü, davetiye; İTÖS'te söylev, broşür, afiş, reklam, kartpostal, duvar yazısı, döviz, slogan (motto), ilan (emlak ve iş ilanları, duyuru), sosyal medya mesajları, form, menü, davetiye, maç anlatımı, günlük, yer/yön tarifi hiç kullanılmamıştır.

Metin türleri tasnifinde iletişimsel metinler başlığı altında 21 metin türü yer almaktadır. YİTÖS'te 12 metin türü; İTÖS'te 5 metin türü kullanılmıştır.

Öğretici metinler (edebî)'den YİTÖS'te atasözü, günlük ve dinî metin; İTÖS'te ise bilimsel makale, karikatür, atasözü, deyim, özdeyiş, eleştiri, dinî metin, günlük hiç kullanılmamıştır.

Metin türleri tasnifinde öğretici metinler (edebî) başlığı altında toplam 14 metin türü bulunmaktadır. YİTÖS'te 11 metin türü; İTÖS'te ise 6 metin türü kullanılmıştır.

Anlatmaya/göstermeye dayalı metinlerden YİTÖS'te söyleşi, çizgi roman, destan, masal, roman; İTÖS'te ise söyleşi, çizgi roman, fabl, destan hiç kullanılmamıştır.

Metin türleri tasnifi içerisinde anlatmaya göstermeye dayalı metinler başlığı altında toplam 11 metin türü bulunmaktadır. YİTÖS'te 6 metin türü; İTÖS'te 7 metin türü kullanılmıştır.

Nazım başlığı altında yer alan metin türlerinden YİTÖS'te ninni, şarkı, türkü, tekerleme, sayısmaca, bilmece; İTÖS'te ise mâni, ninni, şarkı, türkü, tekerleme, sayısmaca, bilmece hiç kullanılmamıştır.

Metin türleri tasnifinde nazım başlığı altında 8 farklı metin türü bulunmaktadır. Bu metin türlerinden YİTÖS'te 2; İTÖS'te 1 tanesi kullanılmıştır.

6. Sonuç

6.1. Oluşturulma Amacına Göre Metin Türlerine İlişkin Sonuçlar

1. YİTÖS ve İTÖS ders kitapları incelendiğinde her iki ders kitabında da kurgu metinlerin özgün metinlerden daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir. YİTÖS ders kitaplarında 306 kurgu, 70 özgün metin varken İTÖS ders kitaplarında 85 kurgu, 46 özgün metin bulunmaktadır.

2. Her iki ders kitabında da seviye ilerledikçe özgün metinlerin sayısında genel itibarıyla bir artış mevcuttur. Ancak B2 seviyesinde her iki ders kitabında da özgün metinlerin sayısında bir azalma olduğu görülmüştür.

3. YİTÖS ve İTÖS ders kitapları karşılaştırıldığında YİTÖS'te kullanılan özgün metinlerin toplam metin sayısına oranı %18,6 iken İTÖS'te bu oran %35,1'dir. İTÖS ders kitaplarındaki özgün metinlerin kullanım oranı YİTÖS'ten daha fazladır.

4. Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde²⁴ metinlerin özel olarak dil öğretimi için hazırlanmış metinlerden değil; günlük hayattan alınmış iletişimsel amaçlı metinlerden oluşması gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim setlerine ait ders kitapları bu bakımdan incelendiğinde her iki ders kitabının da yetersiz olduğu görülmektedir. Her iki öğretim setine ait temel seviyedeki ders kitaplarında özgün metinlerin kullanım oranı oldukça düşüktür. Bu durum özgün metinlerin temel seviyede orijinal şekilleriyle kullanıma çok uygun olmamasından ve metin uyarlama işlemleri açısından zorluklar taşımamasından kaynaklanmaktadır. Öğretim setlerine ait ders kitaplarında orta ve ileri seviyelerde özgün metinlerin kullanım oranının temel seviyeye göre arttığı ancak kurgu metinlerin oranını geçmediği görülmektedir. Orta ve ileri seviyelerde özgün metinlerin kullanım oranının kurgu metinlerin kullanım oranından az olması kitap yazarlarının konuya gereken özeni göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Her iki öğretim setinde de B1 seviyesindeki özgün metin oranının B2 seviyesinden daha yüksek olması ve İTÖS ders kitapları içerisinde özgün metinlerin kullanım oranının en yüksek olduğu seviyenin B1 seviyesi olması buna kanıt olarak gösterilebilir.

6.2. İşlevlerine Göre Metin Türlerine İlişkin Sonuçlar

1. YİTÖS ders kitaplarında yer alan okuma metinlerinin 231'inin kullanım işlevli, 131'inin edebî, 14'ünün de diğer metin türleri tasnifi içerisinde yer aldığı görülmektedir. İTÖS ders kitaplarında yer alan metinlerin ise 51'inin kullanım işlevli, 76'sının edebî, 4'ünün ise diğer metin türleri tasnifi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu bakımdan YİTÖS ders kitaplarında yer alan okuma metinlerinin çoğunluğunun %61,4 ile kullanım işlevli metin olduğu; İTÖS ders kitabında ise okuma metinlerinin çoğunluğunun %58 ile edebî metin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Her iki öğretim setinde A1 ve A2 seviyesinde kullanım işlevli metinlerin oranı daha yüksektir. Edebî metinlerin kullanım oranı İTÖS'te B1, B2 ve C1 seviyesinde daha fazla iken YİTÖS'te B2 ve C1 seviyesinde daha fazladır.

24 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013, 146.

3. Dil öğrencilerinin temel seviyedeki dil ihtiyaçları daha çok pratik dil kullanımları etrafında toplanmaktadır. Kullanım işlevli metinler dil öğrencilerinin gündelik ihtiyaçlarını gidermeye yönelik metinlerden oluşmaktadır. Bu bakımdan her iki öğretim seti temel seviyede dil öğrencilerinin öncelikli ihtiyaçlarını gidermeye odaklanmıştır. Edebî metinler dil öğrencilerinin daha çok dilin inceliklerini öğrenmelerine yardımcı olabilecek türden metinlerdir. Bu bakımdan orta seviyeden itibaren her iki öğretim seti de edebî metinlerin kullanımlarına ağırlık vermeye başlamıştır.

6.3. Metinlerin Kullanım İşlevli Metin ve Edebî Metin Olma Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

1. Metin türleri; kullanım işlevli metin olma özelliklerine göre resmî yazılar, öğretici metinler ve iletişimsel metinler olmak üzere 3'e; edebî metin olma özelliklerine göre de öğretici metinler, anlatmaya/göstermeye dayalı metinler ve nazım olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. YİTÖS ve İTÖS ders kitapları incelendiğinde YİTÖS ders kitaplarında genel kullanım bakımından ilk sırada % 33,5 ile öğretici metinler (KİM) gelirken İTÖS ders kitaplarında %44,2 ile öğretici metinler (edebî) gelmektedir.

2. YİTÖS ders kitaplarında kullanım oranı bakımından A1 ve A2 seviyesinde iletişimsel metinler, B1 seviyesinde öğretici metinler (KİM), B2 ve C1 seviyesinde öğretici metinler (edebî) ilk sırada yer almaktadır. İTÖS ders kitaplarında ise A1 seviyesinde öğretici metinler (KİM), A2 seviyesinde iletişimsel metinler, B1, B2 ve C1 seviyesinde öğretici metinler (edebî) ilk sırada yer almaktadır.

3. YİTÖS ve İTÖS ders kitaplarında A2, B2 ve C1 seviyelerinde kullanım oranı bakımından ilk sırada aynı metin türlerine yer verilmiştir. YİTÖS ve İTÖS öğretim setlerine ait A1 ve A2 ders kitaplarının her ikisinde de kullanım işlevli metinler ilk sırada yer almaktadır. YİTÖS A1 ve A2 seviyesinde kullanım oranı bakımından ilk sırada iletişimsel metinler yer alırken İTÖS'te A1 seviyesinde öğretici metinler (KİM), A2 seviyesinde iletişimsel metinler yer almaktadır. İletişimsel metinler dil öğrencilerine günlük hayat içerisinde doğrudan iletişimsel becerileri kazandırmayı amaçlayan metinlerdir. Bu bakımdan YİTÖS A1 ve A2 seviyesinde oransal olarak bu tür metinlere daha çok yer vermişken İTÖS A1 seviyesinde iletişimsel metinler ikinci sırada yer almıştır. B1 seviyesinde YİTÖS kullanım işlevli metin türleri içerisinde yer alan öğretici metinlere daha çok yer vermişken İTÖS edebî metin türlerinden öğretici metinlere daha çok yer vermiştir.

6.4. Metin Türlerine İlişkin Sonuçlar

1. YİTÖS ders kitaplarında toplamda 376 okuma metni yer almakta olup 46 farklı metin türü bulunmaktadır. İTÖS ders kitaplarında ise toplamda 131 okuma metni yer almakta olup 26 farklı metin türü bulunmaktadır. İTÖS'te metin türü çeşitliliğinin toplam metin sayısına oranı %19,8 iken YİTÖS'te %12,2'dir. Bu bakımdan kullanılan metin

türü çeşitliliği sayısal olarak ele alındığında YİTÖS'te, oransal olarak ele alındığında ise İTÖS'te daha yüksektir.

2. YİTÖS'te en çok kullanılan metin türü %18,8 ile diyalogdur. Diyalogdan sonra %14,6 ile köşe yazısı, %11,1 ile ibare gelmektedir. İTÖS'te ise en çok kullanılan metin türü %29,7 ile köşe yazısıdır. Köşe yazısından sonra %12,9 ile tanıtım yazısı, %10,6 ile diyalog yer almaktadır.

3. YİTÖS ders kitaplarında okuma etkinlikleri içerisinde yer alan okuma metinlerinde hiç kullanılmayan metin türlerinin sayısı 34, İTÖS ders kitaplarında ise 54'tür.

YİTÖS ders kitaplarında hiç kullanılmayan metin türleri şunlardır: Sözleşme/anlaşma, hukukî metinler (yasa, yönetmelik, yönerge vb.), rapor, tebligat, reçete, bulmaca, harita, kroki, turizm rehberi, hava durumu, katalog, e-posta, reklam, kartpostal, duvar yazısı, döviz, slogan/motto, sosyal medya mesajları, menü, davetiye, atasözü, dinî metin, günlük, söyleşi, çizgi roman, masal, destan, roman, ninni, şarkı, türkü, tekerleme, sayısmaca, bilmece.

İTÖS ders kitaplarında hiç kullanılmayan metin türleri ise şunlardır: Dilekçe, garanti belgesi, özgeçmiş, sözleşme/anlaşma, hukukî metinler (yasa, yönetmelik, yönerge vb.), rapor, tebligat, reçete, belge/diploma/sertifika, ders notu, bulmaca, harita, kroki, kullanım kılavuzu, talimatname, hava durumu, katalog, çizelge/grafik, program (schedule), söylev, broşür, afiş, reklam, kartpostal, duvar yazısı, döviz, slogan (motto), ilan (emlak ve iş ilanları, duyuru), sosyal medya mesajları, form, menü, davetiye, maç anlatımı, günlük, yer/yön tarifi, bilimsel makale, karikatür, atasözü, deyim, özdeyiş, eleştiri, dinî metin, günlük, söyleşi, çizgi roman, fabl, destan, mâni, ninni, şarkı, türkü, tekerleme, sayısmaca, bilmece.

4. YİTÖS ve İTÖS ders kitapları incelendiğinde A1 seviyesinde YİTÖS'te en fazla kullanım oranına sahip metin türü diyalog iken İTÖS'te tanıtım yazısıdır. A2 seviyesinde her iki sette de en fazla kullanım alanına sahip metin türü diyalogdur. B1 seviyesinde YİTÖS'te en fazla kullanım alanına sahip metin türü diyalog iken İTÖS'te köşe yazısıdır. B2 ve C1 seviyesinde her iki sette de en fazla kullanım alanına sahip metin türü köşe yazısıdır. YİTÖS ve İTÖS'ün A2, B2 ve C1 ders kitaplarında en fazla kullanım alanına sahip metin türleri aynıdır. A1 seviyesi YİTÖS ders kitabında en fazla kullanım alanına sahip metin türü; dil öğrencilerinin doğrudan hayata tutunabilmelerine olanak sağlayarak iletişimsel beceri geliştirmelerini amaçlayan diyaloglardır. İTÖS'te ise diyaloglar ikinci sırada yer alırken ilk sırayı tanıtım yazısı almıştır. B1 seviyesinde YİTÖS'te A1 ve A2 seviyelerinde olduğu gibi diyaloglar ilk sırayı alırken İTÖS'te B2 ve C1 seviyelerinde olduğu gibi ilk sırayı köşe yazıları almıştır. Köşe yazıları; popüler bilimsel makale, sohbet ve fıkrayı içerisine alan öğretici metin (edebî) türüdür.

5. İletişimsel bağlamları itibarıyla zayıf özellikler gösteren ibareler, her iki sette de sıklıkla yer almaktadır. İbareler YİTÖS'te %11 ile en yaygın kullanım alanına sahip üçüncü metin türü iken İTÖS'te %3 ile en yaygın kullanım alanına sahip altıncı metin türüdür. *Cümlecik* terimi ile de kullanılan ibareler ders kitaplarında daha çok okuma başlığı altında yer alan dil bilgisi öğretimlerinin gerçekleştirildiği yerlerde ve kısa açıklama gerektiren durumlarda kullanılmıştır.

7. Öneriler

Ders kitaplarında yer alan oluşturulma amacına göre metinler, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde²⁵ de belirtildiği üzere ağırlıklı olarak özgün metinlerden oluşturulmalıdır. Özgün metinler doğrudan bildirişimsel amaçlar içermekte ve öğrencinin günlük hayatta karşılaşabileceği durumlara karşılık gelmektedir. Ancak özgün metinlerin temel seviyede orijinal şekilleriyle kullanımlarında doğacak sıkıntılar ya da metin uyarlama işlemleri açısından zorluklar içermesi temel seviyede kurgu metinlerin kullanımına sebebiyet vermektedir. Ders kitabı yazarları orta ve ileri seviyelerde özgün metinleri kullanmalı, temel seviyede ise özgün metinlerin oranını geçmemek üzere kurgu metinlere de yer vermelidir.

İşlevlerine göre metin türlerinden kullanım işlevli metinler, dil öğrencilerinin doğrudan gündelik hayat kullanımlarına yönelik metinler olduğu için temel seviyede edebî metinlerden daha fazla olmalıdır. Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde²⁶ B1 seviyesi okuma becerisi “İçlerinde her şeyden önce güncel yaşam ya da meslek dili geçen metinleri anlayabilirim. İçlerinde olaylardan, duygulardan, isteklerden söz edilen özel mektupları anlayabilirim.” şeklinde tanımlanırken B2 seviyesi ise “Yazanların belirli bir tutum ve belirli bir konum izledikleri günümüz sorunlarıyla ilgili makale ve raporları okuyabilir ve anlayabilirim. Çağdaş yazınsal düzyazı metinlerini anlayabilirim.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bakımdan orta seviye içerisinde B1 seviyesinde kullanım işlevli metinler, B2 seviyesinde edebî metinler daha çok yer almalıdır.

Ders kitaplarında yer alan metinlerde, metin türlerine ait çeşitliliğin fazla olması, öğrencilerin hedef dilde karşılaşma olasılığı bulunan durumlar hakkında önceden bilgi sahibi olmasını sağlar. Bu bakımdan ders kitaplarında yer alan metinlerin farklı tür metinlerden oluşmasına özen gösterilmelidir. Ancak her seviyenin öğrenciye kazandırması gereken dil yeterliliklerinin farklı olması kullanılacak metin türlerini de etkilemektedir. A1 seviyesinde öğrencilerin hedef dilde hayata tutunmalarına olanak sağlayacak iletişimsel metinlere daha çok yer verilmesi gerekir. İletişimsel metinler içerisinde yer alan diyalog, sosyal medya mesajları, yer/yön tarifi, menü, e-posta, ilan (Emlak ve iş ilanları, duyuru, el ilanları), reklam gibi metin türleri dil öğrencilerinin gündelik yaşam içerisinde sürekli karşılaşabilecekleri durumları gösterir. A2 seviyesinde A1 seviyesinde olduğu gibi iletişimsel metinlere ağırlık verilmeli, bunun yanında öğretici metinler (KİM)² e de yer verilmelidir. Öğretici metinler (KİM) içerisinde yer alan haber metni, hava durumu, program, tanıtım yazısı, harita, kroki, yemek tarifi, turizm rehberi gibi metin türleri öğrencilerin gündelik yaşamlarına yardımcı olabilecek durumları içerir. B1 seviyesi, öğrencilerin gündelik yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilecek dil yeterliliklerinin tamamlandığı seviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan kullanım işlevli metinlere bu seviye içerisinde edebî metinlerden daha çok yer verilmelidir. B2 seviyesi dil öğrencilerinin

25 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013, 146.

26 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013, 32.

hedef dildeki gündelik yaşam biçimlerini karşılayabilecek dil yeterliklerine sahip oldukları ve artık hedef dilin inceliklerini öğrenmeye başladıkları bir düzeydir. Bu seviyede bütün metin türlerine yer verilebileceği gibi daha çok edebî metinlere yer verilmelidir. Edebî metinler içerisinde anlatmaya/göstermeye dayalı metinlere ve öğretici metin (edebî)'lerden köşe yazısı (popüler bilimsel makale, sohbet, fıkra)'na ağırlık verilebilir. C1 seviyesi dil öğrencilerinin hedef dilde üst düzey yeterliklere sahip oldukları düzey olarak kabul edilmektedir. Bu seviyede dil öğrencilerinin kendi uzmanlık alanında bulunmayan uzun ve karmaşık metinleri dahi anlayabildikleri kabul edilir.²⁷ Bu bakımdan C1 seviyesinde bütün metin türlerine yer verilmesi gerekir ancak ağırlıklı olarak edebî metinlere yer verilmesi daha doğru olur.

Kaynaklar

- Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013. https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Balcı, Ahmet. *Okuma ve Anlama Eğitimi*. Ankara: Pegem, 2013.
- Barın Erol, Şaban Çobanoğlu, Şeref Ateş, Mustafa Balcı, Cihan Özdemir (Ed.). *Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti A1 Ders Kitabı*. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım, 2015.
- Barın Erol, Şaban Çobanoğlu, Şeref Ateş, Mustafa Balcı, Cihan Özdemir (Ed.). *Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti A2 Ders Kitabı*. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım, 2015.
- Barın Erol, Şaban Çobanoğlu, Şeref Ateş, Mustafa Balcı, Cihan Özdemir (Ed.). *Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti B1 Ders Kitabı*. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım, 2015.
- Barın Erol, Şaban Çobanoğlu, Şeref Ateş, Mustafa Balcı, Cihan Özdemir (Ed.). *Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti B2 Ders Kitabı*. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım, 2015.
- Barın Erol, Şaban Çobanoğlu, Şeref Ateş, Mustafa Balcı, Cihan Özdemir (Ed.). *Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı*. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım, 2015.
- Bölükbaş, Fatma, Mehmet Y. Yılmaz (Ed.). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A1 Ders Kitabı*. İstanbul: Kültür Sanat, 2017.
- Bölükbaş, Fatma, Mehmet Y. Yılmaz (Ed.). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A2 Ders Kitabı*. İstanbul: Kültür Sanat, 2017.
- Bölükbaş, Fatma, Mehmet Y. Yılmaz (Ed.). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B1 Ders Kitabı*. İstanbul: Kültür Sanat, 2017.
- Bölükbaş, Fatma, Mehmet Y. Yılmaz (Ed.). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B2 Ders Kitabı*. İstanbul: Kültür Sanat, 2017.
- Bölükbaş, Fatma, Mehmet Y. Yılmaz (Ed.). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe C1 Ders Kitabı*. İstanbul: Kültür Sanat, 2017.
- Cemiloğlu, Mustafa. *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. Bursa: Alfa Aktüel, 2015.
- Çetişli, İsmail. *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*. Ankara: Akçağ, 2011.

27 Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü, *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*, 2013, 32.

- Demirel, Özcan. *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Pegem, 2012.
- Dilidüzgün, Şükran. *Metin Dilbilim ve Türkçe Öğretimi*. Ankara: Anı, 2017.
- Erkul, Rasih. *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Anı, 2004.
- Günay, Doğan. *Metin Bilgisi*. İstanbul: Papatya, 2013.
- Güneş, Firdevs. *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel, 2007.
- Kavcar, Cavit, Ferhan Oğuzkan, Sedat Sever. *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Engin, 1998.
- Korkmaz, Cihat Burak. “Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Kullanılan Dinleme Metinlerinin Metin İşleme Süreleri”, *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 7/1, (2019): 121-146.
- Korkmaz, Cihat, Burak. “Metin Sınıflandırması Bağlamında Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Kullanılan Dinleme Metinleri”, *Türkiyat Mecmuası*, 29/1, (2019): 93-126.
- Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Ankara, 2017.
- Okur, Alparslan. “Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri”, Ülper, Hakan. (Editör), *Türkçe Ders Kitaplarında Metinlerin Türsel Özellikleri içinde* s. 115- 140, Pegem, Ankara, 2104.
- Ögeyik, Muhlise C. *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Anı, 2008.
- Öz, Feyzi M. *Uygulamalı Türkçe Öğretimi*. Ankara: Anı, 2001.
- Saraçoğlu, Ahmet. *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Eskişehir: Etam, 2000.
- Toprak, Funda. “Yabancılarla Türkçe Öğretimi Kitaplarındaki Okuma Parçaları ve Diyaloglar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 29. (2011): 11-24.

Batılı Gezginlerin Gözlemlerinde Yörük/Türkmen Çadırları

Yoruk/Turkman Tents in Observations of Western Travellers

Mehmet AK¹

Öz

Osmanlı Devletinin hâkim olduğu topraklar hemen hemen her dönem Batılı gezginlerin dikkatini çekti. Türk topraklarına çeşitli amaçlarla gelen gezginler, gezdikleri yerlerde gördükleri ve ilgilerini çeken birçok şeyi kaleme aldılar. Gezileri sırasında özellikle Türk toplumunun önemli unsurlarından birisi olan Yörük veya Türkmen olarak adlandırılan konargöçerler ile ilgili gözlemlerini de kayda geçirdiler. Bunların kışlak, yaylak ve güzlek arasında mevsim farkına bağlı olarak sürdürdükleri hareketli yapıları nedeni ile oturdukları çadırlar ve diğer mesken türlerini bazen ayrıntılı bir şekilde bazen de genel olarak ele aldılar. Çadırların donanım, kurulum ve iç mekân özelliklerine değindiler. Bu çadırlardan, karaçadır ismini sıkça verirlerken topak ev, alaçık, huğ ve diğer mesken türlerinin adlarından bahsetmediler ancak çoğunlukla şeklen tanıtip çeşitli özellikleri veya genel görünümünü betimlediler. Gözlemler sonucunda gezginler, var olan ortamı çoğu zaman olduğu gibi anlatmaya çalıştılar ancak romantik bir bakış açısı sergileyenler yanında zaman zaman oryantalist bakış açısından kurtulamayanlar da oldu. Gezginler, verdikleri bilgiler ile çadır türleri ve kullanılan meskenlerin çeşitliliğinden bahsedip bunların yöre ve bölge dağılımını ortaya koydukları gibi hem farklı çadır türlerinin, hem de çadırlar ile birlikte farklı meskenlerin aynı ortamda kullanıldığını gözler önüne serdiler.

Anahtar kelimeler: Yörük, Türkmen, Çadır, Yaylak, Gezgin

ABSTRACT

The lands of Ottoman domination have attracted Western Travellers in almost all periods of history. The travellers visiting Turkish lands with different purposes penned lots of things they saw and were attracted to. They also recorded their observations, especially about the konargoçers called Yoruk or Turkman, which were one of the essential elements of Turkish Society in their travels. They referred to their tents in use due to their mobile way of life, depending on the seasonal variations in winter quarters, pasture and fall range, and their other types of domicile, either in detail or in general. They also referred to the equipment, set up and interior characteristics of the tents. While they mentioned the name, karaçadır, they did not speak of topak ev, alaçık, huğ and the names of the other types of domicile, but mostly, they described their general appearance and forms. Based on their observations, these travellers mostly tried to describe the surrounding as it was. However, there were some who could not get rid of their Orientalist point of view, as

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Ak (Doç. Dr.),

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim

Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı,

Alanya, Antalya, Türkiye

E-posta: mehmet.ak@alanya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0794-9046

Başvuru/Submitted: 08.09.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

18.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

22.10.2019

Kabul/Accepted: 24.10.2019

Online Yayın/Published Online: 13.11.2019

Atıf/Citation: Ak, Mehmet. "Batılı Gezginlerin

Gözlemlerinde Yörük/Türkmen Çadırları."

Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 29, 2

(2019): 347-366.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.646475>

well as others who put forward a romantic perspective. The travellers unfolded both the different types of tents, and several other types of domicile used together with them while they put forward their regional and geographical distribution by mentioning the varieties of dwellings and tent types in their information.

Keywords: Yoruk, Turkman, Tent, Pasture, Traveler

EXTENDED ABSTRACT

The Turkish Geography in Ottoman domination has attracted Western Travellers in almost all periods of history. The Western travellers penned several tangible objects and cultural heritage that attracted their attention. Within that period, they also recorded their observations, especially about the konargoçers called Yoruk or Turkman, which were one of the essential elements of Turkish Society in their travels. Their tents in use due to their mobile way of life, depending on the seasonal variations in winter quarters. pasture and fall range, and their other types of domicile were the first things which attracted their attention. Especially, tents were described in detail in terms of their appearance, equipment and set up besides their structures, and sometimes, they were mentioned in general. These travellers mostly tried to describe the surrounding as it was, but there were some who could not get rid of their Orientalist point of view, and described the surrounding according to their ideology, as well as others who could not hide their admiration with a romantic perspective.

The types of the tents the konargoçers used and the travellers mentioned in their observations are various, such as topak ev, karaçadır and alaçık. Besides these tents, there were also huğ, hovel and soil covered dwellings with stone-walls. It is also observed that topak ev and karaçadır, or topak ev and hovel were used together.

The name, topak ev, was not given directly in the travellers observations, but described in detail, and its qualities were mentioned. The topak ev resembled a cage, egg, bent basket, circular structure or hemisphere. There is also information about its wooden sections and felt cover. It was reflected that the topak ev was also covered with goat, black sheep and cow skins, as well as felt. It was said that it provided protection against cold weather, described as adverse weather conditions. While its appearance was described, its equipment, set up, transportation by rolling it up and forms of utilisation, were mentioned in detail. Several evaluations were made, and the price information about felt covers and wooden sections were given by referring to their height and width. The population harbouring in the topak ev was also mentioned. When the geographical distribution of this tent is reviewed by observing the travellers narrations, it is apparent that it was used in the Mediterranean, Aegean, Marmara and Central Anatolia Regions. Likewise, the topak ev stands out as a type of tent that was used together with the karaçadır in almost all of these regions.

It was pointed out that the Karaçadır was weaved with sheep wool, though goat hair was mostly used. The Karaçadır was often mentioned in the notes of the travellers. The interior and the exterior equipment, its sections and intended use were described, as well as

its weaving, equipment, set up, and usage characteristics. The waterproofing of the karaçadır was mentioned, and it was said to be cooler when compared to the topak ev. Its number of posts, width and height were also given. The tent flaps, referred to as tent canvas, the guy ropes, the side and front cover styles and the nails used to attach the bonds, were mentioned. Information was given about the stone-wall and straw lay around the karaçadır. It was asserted in the notes and observations of the travellers that the karaçadır, which was used in different parts and regions of the Turkish geography, was weaved and prepared in several different shapes and sizes.

The travellers did not mention the alaçık as another tent type, but the tent type which the travellers wandering around Teke Region called as karaçadır, is actually the alaçık. However, it was not popular in other regions. This tent was only described by its appearance, and few details were given.

The type of dwelling which the travellers called as a cottage, without giving a specific name, and was built with the canes cut from places close to swamps and lakes is known as a huğ. This dwelling was surrounded by cane hedges, surrounded by long nails and covered with canes again on beams and poles. In this sense, the huğ was transported short distances although it was considered as a permanent dwelling. It was observed that the dwellings made of adobe, and covered with clay, were used by the konargoçers besides other dwellings said to be made of cane, without giving a specific name.

Besides the dwelling mentioned as a cave covered with a wall-like soil, the existence of the dwelling mentioned as a circular cottage draws attention. Also, the inspiration in building it was said to be topak ev. The structure which was used with the topak ev, came into prominence with its woodworking, and called a wooden cottage by the travellers.

Additionally, there were also dwellings covered with soil on stone-walls and flat roof, described as primitive when compared to the houses of the settled society. The tent weaved with camel hair, its qualities and interior equipment was described without mentioning its special name.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Türk coğrafyası Batılı gezginlerin hemen hemen her dönem ilgi odağı hâline geldi. Bu süreçte doğu dünyasının gizemine kapılan gezginler, gezdikleri yerlerde gördükleri her şey gibi Türk toplumunun mevsim farkına bağlı olarak yaylak, kışlak ve güzlek arasında konargöçer hayat yaşayan Yörük veya Türkmen olarak adlandırılan kısmı ile ilgili gözlemlerini de kayda geçirdiler. Özellikle bu konargöçer kitlenin oturdukları en önemli barınakları çadırlar ile diğer mesken türleri olup gezginlerin ilk dikkatini çeken hususlar içerisinde yer aldığı gibi bunları ya genel olarak ya da ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiler.

Gezginlerin eserlerinde bahsettikleri çadırlar, taşıma, kurulum ve kullanım kolaylığına sahip önemli birer sanat eseri olup bunların dokuma kısmını kadınlar, ağaç aksamını erkekler yaptıkları gibi çadır ve donanımını dokuyup çeşitli keçe türlerini döken kadın iken bakaraaları, direkleri, çivileri, çöpleri ve topak evin ahşap aksamını yapan erkeklerdir.

2. Topak Ev

Yörük veya Türkmen olarak adlandırılan kitlenin kullandığı önemli konutlardan birisi topak ev, derim ev ve bekdik çadırı da denilen ahşap aksam üzerine keçe örtülerek yapılan kümbet şeklindeki çadırıdır.¹ Batılı gezginler, Türk topraklarında rastladıkları bu çadır türünden bahsedip çeşitli özelliklerini belirttikleri gibi 1432 yılında Türkiye'nin güneyinde, Payas'ta, dağlar ile deniz arasında güzel insanlar olarak nitelendirilen Türkmenlerin yaşadığı belirtilir. Bunların çadırlarını daima kırsal yerlerde kurdukları, buldukları yerden başka bir yere giderken de keçelerle kaplanmış yuvarlak çadırlarını yanlarında götürdükleri dile getirilir. Yaklaşık yüz yirmi civarında olduğu belirtilen bu Türkmen çadırları, görülebilecek en güzel çadırlar olarak nitelendirilip beyaz pamuklu kumaş ve mavi keçeden yapıldıkları beyan edilir. Bu çadırlar, içerisinde on beş veya on altı kişi kalabilecek kadar büyük olup bir evde neler varsa, ateş hariç olmak üzere hepsi bu çadırların içinde mevcut şeklinde genel bir betimleme yapılır.² Uzun yıllar sonra yine aynı çevrede Halep, Afrin ve Hatay Yöresi'nde yaşayan Reyhanlı Türkmenlerinin 1810 yılında, büyük beyaz yün keçelerle kaplı yuvarlak kuş kafesi gibi tahtadan yapılmış bir tür taşınabilen çadırlarından bahsedilir. Bu çadırın girişi küçük bir kapıyla kapatılabildiği gibi kadınların münhasır yaşam alanı olarak nitelendirilip yalnızca büyük mülkiyete sahip ailelerde bulunduğu belirtilir.³ Aynı şekilde Tarsus'taki Türkmenlerin bir arada topluca kurdukları çadırların, Yörük çadırlarından farklı olarak kalın keçe kumaşlarla kaplı kafes şeklinde olduğu ve en ağır hava koşullarına karşı koruma sağladığı ifade edilir.⁴

1 Mehmet Ak, *Teke Yörükleri (1800-1900)* (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 107.

2 Bertrandon De La Broquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), 168, 170.

3 John Lewis Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land* (London: Published by the Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa, 1822), 636.

4 E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey, a Journal of Travel in Cilicia, (Pedia and Trach(ea) Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia* (London: Printed by Edward Stanford, 1879), 201.

Aydın Yöresi'nde Güzelhisar'a giderken Okluk köyü yanında büyük bir Türkmen obası gören Arundell, bu Türkmenlere ait her zamanki karaçadırların yanı sıra dairesel bir şekle sahip başka çadırlar da olduğunu dile getirir. Bu Türkmenlerden bazılarının o zamanlar, çok ustaca ve ferah bir şekilde bu çadırları yaptıklarını belirtir. Kurulumunda ise bir kaburga çerçevesinin sıkıca birbirine birleştirildiği ve sıkıca gerilmiş çadır bezi ile tamamen kaplandığı kaydedilirken yörede karaçadırların yanında topak evin de varlığı ve kullanıldığı görülür. Yine Dombay Ovası'nın girişinde Türkmenlerin çadırları ovanın büyük bir bölümünü kaplar. Bu çadırlar, yuvarlak yapısı ile yerden bir buçuk veya iki metre yüksekliğinde, kalın hazırlanmış saz bitkisinden kurulur. Üstü açık kafes şeklinde olup çit örgü ile yapıldığı gibi bezle alçak bir kubbe olarak örtüldüğü belirtilir.⁵ Bu tür düşük yuvarlak kubbe şeklindeki çadırları, İzmir yakınlarındaki Yörükler ile iç kısımlardaki bazı Türkmenlerin kullandıkları dile getirilir.⁶ Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısında Uludağ'da yaşayan ve Texier'in deyiimi ile Yörük denilen konargöçer Türkmenlerin yaylada kurdukları iki tür çadırdan bahsedilir. Bunlardan birisi ahşaptan yapılan, yuvarlak ve üzeri kubbe şeklindeki bir tavanla kapatılan, örtüsü keçi veya inek derisinden mamul çadır olarak anlatılır. Çitlerinin katlanır ve dürülür kamyş perdelerden yapıldığı ve taşınmalarının güç olduğu belirtilirken⁷ bu yörede topak evin dış kısmına keçe yerine keçi veya inek derisi örtüldüğü anlaşıldığı gibi benzer şekilde Aydın Güzelhisar yakınlarında karakoyun derisinden yapılmış Türkmen çadırlarından bahsedilir.⁸

Çanakkale Yöresi'nde Evciler ve Bayramiç yakınlarında yaz aylarında Türkmenlerin kurdukları çadırlar, dairesel biçimde ve üstte bir açıklığın bulunduğu yuvarlak yapısı ile dışı keçe kaplı kafes şekline benzetilir. Bu çadırların içerisinin halı ve minderlerle döşeli olduğu belirtilirken böylece iç ve dış donanımı hakkında önemli bilgiler verilir. Bu bilgiler yanında gezgin Tozer, bu çadırları daha önce gördüklerinin aksine tüm özellikleri ile Kalmuk Tatarlarının çadırlarına benzetir.⁹ Yine başka bir gezgin Lennep, Anadolu Türkmenlerinin, Tatarların kullandıkları çadırlara benzeyen aynı tür çadırlar altında yaşadıklarını ancak bu çadırların, Batı Anadolu'da yaşayan diğer konargöçerlerin çadırlarına benzemediğini dile getirir. Bunların çadırlarının yaklaşık dört metre çapında dairesel bir yapıda olduğu ve yere sıkıca bağlandığı, bir dairede ikiye bölünmüş, merkeze doğru bükülmüş ve üstte ortada birleştirilmiş bir dizi uzun esnek dallar ile kurulduğu beyan edilir. Bu şekilde iskeleti kurulduktan sonra bu çerçeveye akıntı verecek şekilde geniş keçe parçalarının örtüldüğü

5 Fr. V. J. Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia; With Excursion into Psidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of Those Countries* (London: Published by John Rodwell, 1828), 60, 246.

6 William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*, (London: Printed by William Clowes and Sons, 1842), I: 385.

7 Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2002), I: 231.

8 F. A. De Chateaubriand, *Itineraire de Paris a Jerusalem et de Jerusalem a Paris*, (Paris: Le Normant, Imprimeur-Libraire, 1812), II: 34.

9 Henry Fanshawe Tozer, *Researches in the Highlands of Turkey Including Visit to Mounts İda, Athos, Olympus, and Pelion, to the Mirdite Albanians, and Other Remote Tribes*, (London: Printed by William Clowes and Sons, 1869), I: 19.

ve çadırın böylece yarım kürenin şeklini aldığı, yüksekliğinin insan boyundan biraz fazla olduğu belirtilir.¹⁰

Sakarya Irmağı havzasında Öyük ile Bağlıca arasında yaşayan Türkmenlerin çadırları, üstte yuvarlanmış ve hafif bükülmüş çubuk çerçevesi üzerine yayılmış keçe parçaları ile örtülü şekilde betimlenir. Çadırın rüzgâr ve güneş gelen tarafının örtüsünün yükseltişi açıklığın, Türk haremlerinin pencerelerinde kullanılan kafesler tarafından tutulduğu belirtilir. Bununla birlikte bu açıklığın en alçak kısmı, güneş ışınlarının ısısının zeminden çadırın içine yansımaları önleyen birkaç ayak yüksekliğinde bir tahta veya bezle kapatıldığı dile getirilir.¹¹ Kütahya hattında Kümbet köyünden sonra Perrot ve Chipiez tarafından yol üzerinde rastladıkları Yörüklerin yaz aylarında oturdukları meskenlerden birisi keçeden yapılmış yumurta şeklindeki çadırlar olarak betimlenir.¹² Ankara yakınlarındaki Türkmenlerin çadırları bir çan şeklinde, üç metre çapında ve ortada aynı yükseklikte, duvarın alt kısmı kamışlardan yapılmış hasırlardan oluşurken hava ve ışığın hasırın ortasından içeriye girdiği ve kafes şeklindeki yapının üzerine çatıya keçe örtüldüğü ifade edilir. Hafif ve kolay taşındığı belirtilen bu çadırların bir bütün olarak kumaştan yapılandan daha serin ve rahat oldukları hatta obanın ortasında daha büyük boyutlardaki bu tür bir çadırın genellikle yabancıların kabulü için bir tür halka açık salon olarak kurulduğu beyan edilir ki¹³ bu durum konargöçer kültüründe konuk ağırlama bakımından önemli bir husustur.

Gezginlerden topak ev ile ilgili ayrıntılı betimlemeler yapanlar da olup Ereğli yakınlarındaki Türkmen çadırları yuvarlak keçe kaplı şekilde tarif edilir. Bu çadırları inceleyen gezgin Davis, onları çok elverişli bulur ancak tarif etmenin zor olduğunu belirtirse de ayrıntılarından bahseder. Çadırın iskeleti ve kurulum ile ilgili verilen bilgiye göre çatının orta parçası, iç çevresi üzerinde, bir kaburganın bir ahşabı sabitlenerek bir ahşap, merkezi diskten geçen, çapı bir buçuk ile iki metre civarında olan sert bir ahşap kasnaktan oluşur. Çemberin dış çevresine, açıldığında bir şemsiyenin şeritleri gibi aşağı doğru kıvrılmak üzere bir dizi ayrı kaburga yerleştirilebilir. Böylece üç buçuk ile dört buçuk metre çapında bir çatı oluşturulur ve bu yapıda büyük bir güçle hafiflik birleştirilir. Duvar, mandallar veya çivilerle değil birbirlerine düğümlemiş kısa iplikler ile tutturulmuş kaburgalardan yapılmış ayrı kafes parçalarından oluşur. Her iki uç da kafes işinin tamamı çok esnek olacak şekilde, çadır kurulduğunda kolayca kapatılabilir ve zedelenmeden taşınabilir. Çadırı kurmak için kavisli kaburgalar kasnağın dış çevresine yerleştirilir. Ayrı kafes setleri bir daire içinde birbirine bağlanır. Böylece duvar

10 Henry J. Van Lennep, *Bible Lands: Their Modern Customs and Manners Illustrative of Scripture* (New York: Harper & Brothers, Publishers, 1875), 400.

11 Henry J. Van Lennep, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor; with Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archeology*, (London: Printed by W. Clowes And Sons, 1870), II: 216.

12 Georges Perrot ve Charles Chipiez, *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia* (London: Printed by Chapman and Hall Limited, 1892), 70.

13 John Macdonald Kinneir, *Journey Througe Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814; with Remarks on the Marches of Alexander, and Retreat of the Ten Thousand* (London: Printed by John Murray, 1818), 58.

oluşturulur ve çatı kaburgaları üstte sıkıca tutturulur. Bu çerçeve birlikte sabitlendiğinde çok sağlamdır ve ortada biraz içe doğru eğilen kafes şekliyle sabitlenir ve böylece kafes duvarı bir zar kutusu şeklinde yukarıdan aşağıya doğru biraz uzanır. Bundan sonra çadır aksamının dış kısmının tamamı kalın ve kaba keçelerle kaplanır. Bunun için sekiz küçük veya altı büyük keçe gerekir. Bunlar, çerçeveye ve birbirlerine sıkıca dikilir. Böylece rüzgâra ve havaya dayanıklı bir çadır oluşur hatta içinde bir ateş bile yanabilir. Ayrıca yan bezlerin bir kısmı kaldırılarak yaz aylarında çadırın içerisi serin tutulabilir. Bu çadırlar, kışın ovaları sıklıkla kullanan Türkmenlerin tek konutu olarak gösterilir. Bu ayrıntılı betimlemeden sonra gezgin, çadır iskeleti ve örtülerinin yapımı ile fiyatına da değinmekle birlikte çadır çerçeveleri Kayseri’de yapıldığı gibi yaklaşık 250 kuruşa mal olur. Kafes içerisindeki her bir kaburga çifti sabitlendiğinde maliyeti yaklaşık 1 kuruş eder. Keçe örtü kumaşları Niğde, Bor ve çevresinde üretilirken her biri yaklaşık 60 kuruşa mal olur. Verdiği bilgilerden sonra işçiliği göz önüne alan gezgin tarafından bu çadırların fiyatının inanılmaz derecede düşük olduğu belirtilir.¹⁴

Gezgin Percy ise Ereğli’den sonra Hasandağı ve Karacadağ ile Toroslar arasında bulunan Türkmenlerin, yuvarlak biçimli çadırlarının bükülmüş sepet şeklinde yapıldığını ve üst kısmı açık olup üstünün beyaz keçelerle örtüldüğünü ifade eder.¹⁵

Gezginler tarafından verilen bu bilgiler ve betimlemelerden sonra topak evin güney, batı ve iç kesimler dâhil olmak üzere Türk coğrafyasında yaşayan konargöçerler arasında yaygın bir kullanım alanının olduğu görülür.

3. Karaçadır

Yörük veya Türkmen kitlesi tarafından mesken olarak kullanılan önemli bir çadır türü karaçadır, kıl çadır, çul çadır gibi adlarla anılan ve keçi kılından dokunan çadır olup¹⁶ gezginler gözlemlerinde karaçadır adından ve donanımından sıklıkla bahsederler. Bu çerçevede 17. yüzyılın ikinci yarısında Çekerek yakınlarında olduğu muhtemel birçok Türkmen ile karşılaştıkları küçük bir derenin kıyısında konaklayan gezgin Tavernier, Türkmenleri Araplar gibi çadırlarda yaşayan bir ulus olarak nitelendirip hatta o sırada öküzlerin çektiği kağnılara eşyalarını yükleyip oradan ayrılmak üzere olduklarını belirtir ki burada bahsedilen karaçadır olmalıdır.¹⁷ Yine Reyhanlı Türkmenleri ile ilgili 1810 yılında verilen bilgilere göre bunların yaşadıkları çadırlar, yaklaşık bir buçuk metre yüksekliğindeki gevşek taşlardan oluşan dikdörtgen bir duvar, bir düzine veya daha fazla direk tarafından desteklenen, keçi kılından dokunmuş siyah bir çul ile örtülür. Çadırın ortasında örtü yerden direkler vasıtası ile yaklaşık iki metre yetmiş beş santimetre yükselir. Girişin yanına taş bir bölme inşa edilir ve her çadırdaki

14 Davis, *Life in Asiatic Turkey, a Journal of Travel in Cilicia, (Pedia and Trach(ea) Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, 265-267.

15 Earl Percy, *Highlands of Asiatic Turkey* (London: Printed by Enbia Office, 1901), 50.

16 Ak, *Teke Yörükleri (1800-1900)*, 108.

17 John Baptista Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier, a Noble Man of France Now Living, through Turkey into Persia and the East-Indies* (London: Printed for R. L. and M. P., 1678), 39; Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 129.

kadınlar, kapının solundan çadırın daha büyük bir yarısında işlerini yaparlar. Sağ taraftaki daha küçük olan yer erkeklere ayrılırken, ayrıca ara boşlukta, aile reisinin veya oğullarından birisinin en sevdiği atı için ahır olarak hizmet eden bir bölüm bulunur. Kadın odası, erkek odası ve ara geçiş bölümünden oluşan çadırın uzunluğu yirmi ile otuz metre arasında değişir. Çadırlardaki kadın odası aynı zamanda mutfak olarak da hizmet verir hatta bu bölüme kurulan tezgâhlarda kadınlar dokuma işleri ile uğraşırlar. Halılarla kaplanan erkekler bölümü yabancılara ve ailenin bekâr üyelerine yatak görevi görür. Evlenenler, kadınların bulunduğu bölümden ayrılırlar.¹⁸

Halep ile Antakya arasında yaşayan Bedeviler veya Türkmenlere ait karaçadırların varlığından söz edildiği¹⁹ gibi çadır ve göçebe hayat başlığı altında karaçadır, Arap çadırı olarak ele alınır ve tanıtılır ancak bu çadır, Türk coğrafyasında yaşayan Yörükler veya Türkmenler tarafından yaygın olarak kullanılır. Karaçadırın en eski dönemlerden beri var olduğu belirtilmekle birlikte her zaman siyah veya koyu kahverengi keçi kılından yapılan çadır kanatlarının, çadırın içerisinde hane kadınları tarafından uzun şeritler hâlinde istenilen genişlikte dokunduğu ve kenarlarından birbirine dikildiği beyan edilir. Bu çadır bezi su geçirmediği gibi güneş ışınlarını emme özelliğine sahip olup akçadır olarak da belirtilen topak evden daha soğuk olduğu dile getirilir. Çul kanatlar, çadırın uzunluğu yönünde uzanan bir paralelkenar şeklinde iken giriş, uzun kenarlardan birindedir. Çadır, ahşap direkler tarafından desteklendiği gibi bunların sayıları değişken olup bazen yirmi dörde kadar çıkabilir. Bununla birlikte normal sayı çadırın genişliği boyunca üç sıra hâlinde ayarlanmışsa dokuzdur. Çadır kanadının sınırı boyunca aralıklarla çadır çivilerine ilmeklerle tutturulmuş çadır bağları bağlanır. Bu çadır çivileri, daha kalın uçlarında bir çentik bulunan yaklaşık bir metre uzunluğunda çivi adı verilen ağaç kazık veya mandallar olarak adlandırılır. Tahta bir tokmak veya çekiçle sağlam bir zemine yerleştirilip sıkıca yere çakılırlar. Bir çadır kurulurken çadırın kenarından sırayla her bağ çekilerek yere çakılan bir kazığın ilmeğine geçirilir ve gerilir. Bu, birkaç kişinin iş birliğini gerektirir ve genellikle kadınlar ile çocuklar tarafından yapılır. Çadır çulu böylece zeminin üzerinde kayda değer bir yüksekliğe ulaştırılır ve giriş dışında, kıldan dokuma perdeler olarak bahsedilen çadır sitilleri veya kamıştan yapılan hasır ile alan daha serbest bir hava dolaşımı sağlayacak şekilde kapatılır. İç kısım, üç merkez direğe asılan bir perde ile iki eşit parçaya bölünür. Güneydoğu'da sol taraf hanenin erkek üyeleri tarafından kullanılırken giriş önünde ve bölme perdenin yanında sağ taraf kadınların kullanım alanı olarak betimlenir.²⁰

Teke Yöresi'nde Korkutelî hattında Yazır Ovası'nda rastlanılan çadırlar, üst uçlarından birbirlerine bağlı yere çakılmış üç direk üzerine kurulmuş dış cepheden asılan çullar olarak adlandırılan çadır sitilleri ile bir iç mekân oluşturulduğu şeklinde tanımlanır. Ayrıca içerde yakılan ateş nedeni ile oluşan dumandan, tek bir kapıdan başka çıkış ve hava alma yeri olmayan

18 Burckhardt, *Travels In Syria And The Holy Land*, 636.

19 Julius Seiff, *Reisen in der Asiatischen Türkei* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1875), 313.

20 Lennep, *Bible Lands: Their Modern Customs and Manners Illustrative of Scripture*, 400-402.

çadırda bunaltıcı bir ortam oluştuğu ancak bu duruma rağmen burada yaşamaya alışkın hayvancılıkla uğraşan kişilerin özgür ve mutlu görüldükleri belirtilir.²¹ Yine Teke Yöresi'nde Seyret'e doğru gidilirken dik bir dağ üzerinden geçilen noktada rastlanılan yer ve çevresinde Türkmenlerin karaçadırlarının kurulu olduğu belirtilirken²² Bucak hattında Bademağacı'ndan Kavacık köyüne giden yol çevresinde bulunan Yörük bolluğu ve karaçadırlardan bahsedilir.²³ Bucak ile Antalya arasında bir Yörük Beyi'ne ait açık, kaba, siyah keçi kılı çadır, üç direkle desteklendiği gibi her bir tarafı gevşek taşlarla örülmüş olup öndeki direğe Bey'in uzun silahı ve mızrağı asılmış durumdadır. Çadırın içi halılar ve minderler ile döşeli iken içeride yanan ateş ve köz üzerinde bir tava bulunduğu gibi soluk ışıktaki, çadırın siyah çatısının altından dumanın kıvrılarak çıktığı belirtilir.²⁴

Eğirdir ve Ada'nın da görülebildiği bir noktadan göl kıyısına yakın bir yerde gezgin Arundell'in deyimi ile çok sayıda Türkmen veya Yörük ailesi yaşamaktadır. Her birinde iki ya da üç kadın bulunan karaçadırlarda zemine sabitlenmiş basit dokuma tezgâhlarında halı dokunduğu belirtilir ki²⁵ yöre genellikle Teke Yöresi'nden ve özellikle Serik muhitinde kışlayan Yörüklerin yaz aylarında çıktıkları Anamas yaylalarının bulunduğu çevredir. Aynı yörede Sultan Dağı'nda, Ketenlik Yaylası'nda, görülen Yörük çadırları koyu renk, su geçirmez keçi kılından yapıldıkları gibi sahip olduğu gevşeklik ile gün ışığı içeriye girebilmektedir. Dikdörtgen şeklindeki çadır direklerle ayağa kaldırılırken bu direklerin aynı zamanda dışarıdaki ağaç gövdelerine veya yere çakılmış kısa çivilere de bağlı olduğu belirtilir ancak çadır, kanatları ucundaki bakarlardan geçirilen bağlar ile çivilere bağlanır. Ayrıca gezgin Sarre, girdiği çadırın içinin çok geniş olduğunu içeride iskemle görevini gören çok sayıda çuval ve yatağın bulunduğunu beyan eder.²⁶

Karaman Yöresi'ne yakın Altıntaş Dağı'nda yaylayan Yörüklerden dul bir kadının çadırında misafir edilen gezgin Davis, kaldığı çadırı iyi olarak nitelendirir. Çadırın iç

-
- 21 Louis Alexandre Olivier Corancez, *Itineraire d'une Partie Peu Connue de L'Asie Mineure* (Paris: De l'imprimerie de P. Gueffier, Rue Guenegaud, 1816), 396-397.
- 22 T. A. B. Spratt ve Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyritis*, (London: Printed by S. & J. Bentley, Wilson and Fley, 1847), I: 59; T. A. B. Spratt ve Edward Forbes, *Milyas, Kibyritis ve Likya'da Yolculuklar*, çev. Doğan Türker (Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, 2008), I: 59.
- 23 E. J. Davis, *Anatolica; or, the Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia* (London: Grant and Co., Printers, 1874), 203; E. J. Davis, *Anadolu XIX. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Funda Yılmaz (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 156.
- 24 Charles Fellows, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor* (London: Printed by Richard and John E. Taylor, 1839), 177; Charles Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor; More Particularly in the Province of Lycia* (London: Printed by John Edward Taylor, 1852), 131-132.
- 25 Fr. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor; Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Psidia*, (London: Publisher in Ordinary to this Majesty, 1834), I: 330.
- 26 Friedrich Sarre, *Reise in Kleinasien (Sommer 1895) Forschungen Zur Seldjukischen Kunst und Geographie des Landes* (Berlin: Druck Von Otto Elsner, 1896), 116-117; Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati (1895 Yazı) Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, 1998), 143.

donanımı ile ilgili verilen bilgiye göre çadırda, kadının kocasının silahı ve kılıcı yerinde asılı iken çadır birçok keçi kılı çuval, buğday ve diğer eşyalar ile doludur. Misafir ettiği gezginin uyuması için ev sahibi kadının deriden yapılmış bir kılıftan güzel bir kilim çıkarıp gezgini en iyi annelik duyguları ile örttükten sonra kızının çadırına çekildiği dile getirilir.²⁷

Efes'te 1824 yılı ocak ayında harabeler içerisine kurulu olan, Türkmenlere ait, karaçadırlardan bahsedilir. Aydın Yöresi'nde Güzelhisar'a giderken Okluk köyü yanında büyük bir Türkmen obası gören gezgin Arundell, bu Türkmenlere ait karaçadırların yanı sıra dairesel bir şekle sahip başka çadırlar da vardı derken burada karaçadırların yanında topak evin de varlığı ve kullanıldığı dikkatleri çeker. Pamukkale'ye gidilirken yolda Türkmen karaçadırlarının görüş açılmadan bir anda yükseldiği belirtilirken Eskihisar ve Pamukkale çevresi ile Küçük Menderes havzasında Türkmenlere ait çok sayıda karaçadırın varlığından söz edilir.²⁸

Yine Efes harabeleri yakınında Türkmenlere ait karaçadırlarla kaplı bir bataklığa gelen Michaud ve Poujoulat, karşılaşılan manzarayı, çıplak çocuklar, güneşte kararmış vahşi görünüşlü kadınlar ve erkekler, kimisi çadırların altında kimisi de dışında, sığırlar ve keçilerin ortasında, sazların üzerine yaydıkları ağların yanında oturdukları şeklinde tasvir ederler. Bu barbar kabile, bu karaçadırlar ve deniz kıyısında bu sürü, bizim için o kadar garip ve yeni bir manzaraydı ki, bakmaktan kendimizi alamıyorduk ancak biz, bu kabileden hiç kimsenin dikkatini çekmedik. İnanır mısınız? Bir yabancı ve Avrupalı, çevrede otlayan keçilerin ne kadar dikkatini çekerse, bu adamların da o kadar dikkatini çekti²⁹ beyanına göre bekledikleri ilgiyi göremedikleri için yöredeki Türkmenler, oryantalist bakış açısı ile barbar kabile olarak nitelendirilir.

Menderes Vadisi'nde dağların aşağı tepelerinin eğimli yeşilinin olduğu yerlerin, Yörüklerin karaçadırlarıyla beneklediği beyan edilirken³⁰ yöredeki ovalara dağılan Yörüklerin karakeçi kılı çadırları³¹ ile yine aynı çevrede Gediz Irmağı havzasında Taşköy yakınında Yörüklerin çevreye dağılmış karaçadırları³² yanında Sart'ta Yörüklere ait karaçadırların varlığından söz edilir.³³

İzmir Yöresi'nde, hiçbir toprağı bulunmayan, az miktarda koyun sürülerine ve nakliye

27 Davis, *Life in Asiatic Turkey, a Journal of Travel in Cilicia, (Pedia and Trach(ea) İsauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, 360.

28 Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia; with Excursion into Psidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of those Countries*, 56, 60, 77, 91, 205, 208.

29 M. Michaud ve M. Poujoulat, *Correspondance d'Orient 1830-1831* (Paris: Ducollet, Libraire-Eduteur, 1833), I: 281-282.

30 Charles Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia, Being a Journal Kept During a Second Excursion in Asia Minor* (London: Printed by Richard and John E. Taylor, 1840), 50; Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in the Province of Lycia*, 263.

31 Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in the Province of Lycia*, 236.

32 Henry J. Van Lennep *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor; with Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archeology*, II: 266.

33 William J. Hamilton *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology*, I: 146.

için kullandıkları sürekli kâr getiren develere sahip olan, gezgin Hawley'in oryantalist bakış açısı ile göçebe Türkmen kanı ve Çingene içgüdüsüne sahip dediği Yörüklerin, karakeçi kılından dokunan üç metre çapında ve bir buçuk metre yüksekliğinde çadırlarda oturdukları belirtildiği gibi yine yörede nehir kıyısındaki alçak tepelerde yaşayan Yörüklerin sıklıkla deve ve karaçadırlarının görüldüğü ifade edilir.³⁴

Uludağ'da yaşayan ve gezgin Texier tarafından konargöçer Türkmen olarak tanımlanan Yörüklerin yaylada kurdukları topak ev dışında kullandıkları bir diğer çadır türü, keçi kılından veya koyun yapağısından dokunan karaçadır olarak tanımlandığı³⁵ gibi bu yörede karaçadır dokumasında koyunyünü de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Karadeniz Bölgesinde, Ordu'dan sonra ulaşılan Ünye Yöresi'nde, Türkmenlere ait çok sayıda karaçadırdan bahsedildiği gibi Çorum Ovası'ndaki Türkmenlerin çadırları, keçi kılından yapılan kalın siyah çul olup direkler üzerine gerilerek kurulduğu belirtilir. Yine Alaca Çayı'nı takiben Alaca Ovası'na doğru gidilirken rastlanılan Türkmenlere ait çadırların keçi kılından yapıldığı ve bunların direkler üzerine gerildiği belirtilirken kenarları birbirine tutturulmuş ince sazlar olarak bahsedilen hasırlar, kazıklar ile desteklendiği gibi bunlar içeriye havanın serbestçe girmesini sağlar. Ayrıca gezgin Hamilton, ülkenin bu bölümünde İzmir ve iç kesimlerde yaşayan Türkmenlerin kullandığı düşük yuvarlak kubbe şeklindeki çadırları görmediğini belirtir.³⁶

Bütün bunlardan sonra gezginlerin verdikleri bilgiler çerçevesinde karaçadırın Türk coğrafyasında geniş bir alanda konargöçer kitle arasında yaygın bir kullanım alanının olduğu söylenebilir.

4. Alaçık

Alaçık genellikle Teke Yöresi'nde yaşayan bir kısım Yörükler tarafından kullanılan bir çadır türüdür. Ağaçlardan kesilen iki veya üç metre uzunluğundaki çubukların kalın tarafları ortalama yarım metre aralıklarla yere çakılarak ince uçları üstte karşılıklı olarak eğilip bağlandığı gibi tünel biçimini alan yapının üzerine eski çul, kilim ve keçe örtülerek kurulmaktadır.³⁷ Gezginlerin gözlemlerinde bahsedilen Teke Yöresi'nde Kaş'a bağlı Çerler köyünde bereketli bir bahar otlağının ortasında, birkaç Türkmen kulübesi denilen çadır ile yine Kaş'a bağlı Gelemen'de dar bir çukurun veya geçidin dibinde yarım düzine kadar, buna eşit sayıdaki Türkmen ailesinin barınağı olan yuvarlak karaçadırlar şeklinde betimlenen³⁸ çadır türü, üzerine keçi kılından dokuma kara çul örtülen alaçıktır.

Aynı yöredeki Bucak'a bağlı Kavacık köyü halkının içinde barındığı kamış ve hasırlarla

34 Walter A. Hawley, *Asia Minor* (New York: Printed by William Brendon and Son LTD., 1918), 91, 138.

35 Texier, *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, 1: 231.

36 William J. Hamilton *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology*, I: 275, 381, 384-385.

37 Ak, *Teke Yörükleri (1800-1900)*, 107.

38 Spratt ve Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, I: 112, 119; Spratt ve Forbes, *Milyas, Kibyris ve Likya'da Yolculuklar*, I: 112, 119.

çevrili çubuklardan yapılmış çok sayıda kulübe³⁹ ile Ksanthos Vadisi'ndeki Yörük çadırı olarak bahsedilen çadır da alaçık olup özellikle buradaki alaçıkların, keçi kılından dokunmuş çullar ile örtülü bölümünde aile, sazlarla çevrili öbür bölümdeyse hayvanların barındığı belirtilir.⁴⁰

5. Huğ ve Diğer Meskenler

Reyhanlı Türkmenlerinden, çadırlarda yaşayanların yanı sıra ovadakilerin inşa ettikleri kulübelerde yaşadıkları belirtilir ki⁴¹ buna yörede huğ adı verilir. Huğ, çadırları andıran bir yapı olup yere çakılan dikmeler üzerine uzatılan merteğe çakılan kalaslar üzerine bataklıklardan kesilen kamışlar örtülür. Yine etrafı belirli aralıklar ile çakılan uzun çivilerin arasına sazlardan örülen çit ile çevrilir.⁴² Bu yapıya benzer başka bir gözlemden gezgin Arundell, Pamukkale'ye giderken seyahat ettiği yol üzerinde, karaçadırların bulunduğu geniş bir Türkmen obasına geldiği gibi burada bu çadırların yanı sıra farklı şekilde inşa edilen kulübelerin varlığından söz eder. Bunların bazılarının düzenli olarak tüm açmaları ile kerpiçten; bazılarının ise basitçe uzun kamış demetleri ile birbirine yaslanarak bir açılı oluşturacak şekilde inşa edildiklerini⁴³ belirtir ki yörede karaçadır ile birlikte bu yapıların bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Yine Ceyhan Toprakkale civarında yaşayan Türkmenlerin konutları, kil ile sıvanmış çubuklar ve kamıştan oluşan kulübe olarak betimlenirken⁴⁴ Sart yakınlarındaki Yörüklerin kamıştan yapılan kulübe de oturdukları,⁴⁵ Akşehir Gölü yakınlarındaki Yörüklerin ise yabani kümes hayvanlarıyla iç içe bir gölün sınırında bulunan kamışları kesip yazlık evlerini inşa ettikleri belirtilir.⁴⁶

Gezginlerin gözlemlerinde isim belirtilmeksizin bahsedilen meskenler de olup 13. yüzyılın sonlarında Tarsus ve Çukurova üzerinden Türkiye olarak adlandırdığı Orta Anadolu'da Kayseri Yöresi'ne gelen gezgin Crucis, burada kendilerini genelde köstebek gibi yer altında yaşayan Müslüman Türkmenler arasında bulduklarını ve bu Türkmenlerin duvara benzer toprakla örtülü mağaralarından çıkageldiklerini ifade eder.⁴⁷

Asi Irmağı kıyısındaki Türkmenlerin yaşadıkları köylerin saman kaplı yuvarlak kulübelerden oluştuğu belirtilmekle birlikte bu konutların esin kaynağının topak ev olduğu

39 Davis, *Anatolica; or, the Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*, 203; Davis, *Anadolu XIX. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezginin Öyküsü*, 156.

40 Ernst Krickl, *1892 Lykia Günlüğü*, çev. Z. Zühre İlkelen, Filiz Dönmez Öztürk (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı-Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005), 142, 238, 293.

41 Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, 636.

42 Şemsettin Mursaloğlu, *Büyük Reyhanlı Türkmen Aşireti Tarihi* (İzmir: Karınca Matbaacılık, 1984), 174-175.

43 Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia, with Excursion into Pisidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of those Countries*, 75.

44 Davis, *Life in Asiatic Turkey, a Journal of Travel in Cilicia, (Pedia and Trach(ea) Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, 77.

45 Francis E. Clark, *The Holy Land of Asia Minor* (New York: by Charles Scribner's Sons, Published, 1914), 100.

46 Hawley, *Asia Minor*, 211-212.

47 Ricoldus De Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2018), 42.

söylenebileceği gibi daha sık olarak Türkmenlerin çadırlarda yaşadıkları ve toplantılarında bir obanın şehirden daha iyi görüldüğü beyan edilir.⁴⁸

Denizli Yöresi'nde Eskihisar harabeleri içerisinde bulunan Türkmen kulübeleri ve çadırlardan bahsedilirken yine aynı yörede Çardak hattında bulunan Çorak Göl yakınındaki dağın kenarında birkaç Türkmen kulübesi olduğu belirtilir.⁴⁹

Çadır türü ve adı belirtilmeksizin Bucak yakınlarındaki Kremna antik kentine doğru giden gezgin Arundell, bir kulübe yanında durduklarını ve Türkmenlerin çadırlarının olduğu düz bir alana geldiklerini beyan ederken⁵⁰ Ankara'da Çubuk Ovası'nı dolaşan Çubuk Suyu kenarında bulunan Çubuk köyünden bahsedilirken de yazın burada birçok Türkmen çadırının görüldüğü dile getirilir.⁵¹

Yine tür ve adı verilmeksizin çadırların yapım ve donanımından bahsedildiği durumlarda olup gezgin Taylor, Antakya Ovası'nda, Türkmen çadırlarının bulunduğu yerde misafir olduğu bey çadırının deve yünü dokumadan yapıldığını, ferah ve yanlardan açık olduğunu, çadırda kendisi için bir halı serildiğini belirtir.⁵² Gezin Davis ise Çiftahan'dan sonra rastlanan dağlık Türkmen obalarından sonuncusunun çadırlarını geniş, sağlam ve kalın deve yününden yapılmış; iyi halılar ve minderler ile döşeli olarak tarif eder. Aynı gezgin, Mut sınırları içerisinde yer alan Mavga yaylasında misafir olduğu Yörük çadırını temiz, en iyi kilimler serili ve güzel kokulu ardıç odunu ateşinin yakıldığı şekilde anlatır. Altıntaş Dağı'nda yaylayan Yörüklerin çadırlarına geldiğinde ise bunların o yörede son insan yerleşimi olduğunu dile getirip, mümkün oldukça, her zaman bir köyden ziyade, bir Yörük obasında kaldığını, insanların kendileri kibar ve misafirperver, çadırları genel olarak düzenli ve temiz yorumunu yapar.⁵³

Ayrıca Kütahya hattında Kümbet köyünden sonra devam eden yolculuk boyunca yol üzerinde yarı göçebe olarak nitelendirilen Yörük oymağının yaz aylarında, keçeden yapılmış yumurta şeklindeki çadırlar yanında çerçevesiz keresteden yapılmış barakalarda oturdukları belirtilir. Bu ağaçtan yapılan odalarda çerçeve, kelepçeler veya pimler olmadan bir araya getirilir. Duvarlar için kirişler mümkün olduğunca yan yana döşenip, dört köşede birbirinin üstüne, üst üste gelecek şekilde yapılır. Yerlerinde sağlam kalmaları için, alt kirişler kalınlığının yaklaşık yarısına kadar geçirilir. Çatı da benzer şekilde yatay olarak yerleştirilmiş, kavisli bir iskelet oluşturacak şekilde inşa edilmiş kaba çerçevesiz kirişlerden oluşur. Bunun üzerine

48 Corancez, *Itineraire d'une Partie Peu Connue de L'Asie Mineure*, 143.

49 Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia; with Excursion into Psidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of those Countries*, 85, 154.

50 F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor; Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Psidia*, (London: Publisher in Ordinary to His Majesty, 1834), II: 59.

51 Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2002), 2: 476.

52 Bayard Taylor, *the Lands of the Saracens; or, Pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily and Spain* (New York: Printer, Stereotyper and Electrotyper, Carton Building, 1859), 217.

53 Davis, *Life in Asiatic Turkey, a Journal of Travel in Cilicia, (Pedia and Trach(ea) Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, 223-224, 330, 359.

döşeyebildikleri kadar sıkı kare direkler denilen atkılar yerleştirilir.⁵⁴

Yörükler ile yerleşiklerin oturdukları konutların karşılaştırıldığı durumlar da olup İzmir Yöresi'ndeki vadilerde yaşayan, köylülerin evleri çoğunlukla eğimli kiremit çatılı kerpiç iken dağlarda, açık alanlardan toplanmış kaba taş duvarları ile yabancı otların kök saldığı toprak düz çatıları olan ilkel konutların birçoğunun, koyun sürüleri ve deve katarları bakımından nispeten zengin olan Yörüklere ait olduğu belirtilir.⁵⁵

6. Sonuç

Yörük veya Türkmen olarak adlandırılan Türk konargöçerlerinin kullandığı çadır türleri çeşitlilik göstermekle birlikte bunlar toprak ev, derim evi; karaçadır, kıl çadır, çul çadır; alaçık gibi çadır türleri ile saz bitkisinden yapılan huğ adı verilen meskenler yanında taş veya ahşaptan inşa edilen meskenler olup bunların bazen aynı ortamda bir arada kurulup kullanıldıkları da görülür. Çadırlar, yöreye göre bazı kısmi farklılıklar gösterebilir ancak hammadde, dokuma, kurulum ve donanım gibi özellikleri çoğunlukla benzerdir.

Kullanılan çadır veya diğer mesken türleri konargöçer kitlenin kışlak, yaylak ve güzlek arasındaki en önemli barınakları olup kurulum ve taşınma kolaylığı ile hareketli yapıya uygundur.

Gezginler, genel olarak çadırlar ile diğer konutları birebir görüp betimlerlerken çoğu zaman romantik bir bakış açısı ile hayranlıklarını gizleyemeyenler olduğu gibi zaman zaman değerlendirmelerinde oryantalist bakış açısından kurtulamayanlar da vardır. Çadırların şekli, donanımı, yapımı, kullanım alanı ve bölümleri genellikle ayrıntılı olarak betimlenirken isim ve tür belirtilmeksizin genel tanımlamalar da yapılmıştır. Yine çadırlar ile ilgili verilen çizimler veya resimler, betimlemelere canlılık katması ve ortamın hafızalarda canlandırılması bakımından önemlidir.

Yörük veya Türkmen kitlesi, farklı çadır türlerini bir arada kullandıkları gibi bir çadır yanında bir de sabit bir meskenin varlığı gezginlerin anlatımında ve betimlemelerde dikkat çeker. Çoklu mesken kullanımı oturlan yerlerin aynı olması ve mevsim farkına bağlı hareketli yapının belirli mekânlar arasında sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önemli olduğu kadar gündelik hayat içerisinde aile bireylerinin kalabalıklığı ile de ilgilidir.

Gezginlerin misafirler için ayrı bir çadır kurulduğunu belirtmeleri, toplumun bu kısmının sergilediği Türk misafirperverliğinin önemli bir göstergesidir.

Türk çadır mimarisinin yerleşim boyutu ile yerleşenlerin yaptıkları konutları etkilediği de meskenlerle ilgili betimlemelerden anlaşılan önemli bir husustur.

Türk coğrafyasında genel olarak Yörük veya Türkmen kitlesinin yaygın olarak kullandıkları çadırlar toprak ev ile karaçadır olarak dikkat çekerken bazı yörelerde alaçık, huğ ve diğer mesken türlerinin kullanıldığı görülmekle birlikte bunların buldukları yerlerdeki

54 Perrot ve Chipiez, *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia*, 70.

55 Hawley, *Asia Minor*, 202.

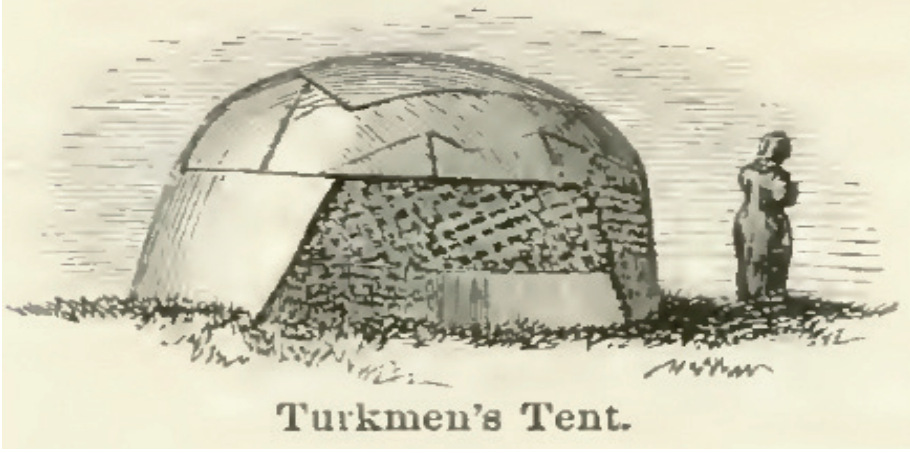
mevcut şartlar ve ortam içerisinde zengin bir konut yapım ve kullanım anlayışına sahip oldukları söylenebilir.

Kaynaklar

- Ak, Mehmet. *Teke Yörükleri (1800-1900)*. Ankara: TTK Yayınları, 2015.
- Arundell, Fr. V. J. *A Visit to the Seven Churches of Asia; with Excursion into Psidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of those Countries*. London: Published by John Rodwell, 1828.
- Arundell, Fr. V. J., *Discoveries in Asia Minor; Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Psidia*. Volume I. London: Publisher in Ordinary to this Majesty, 1834.
- Arundell, Fr. V. J., *Discoveries in Asia Minor; Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Psidia*. Volume II. London: Publisher in Ordinary to this Majesty, 1834.
- Burckhardt, John Lewis. *Travels in Syria and the Holy Land*. London: Published by the Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa, 1822.
- Clark, Francis E. *The Holy Land of Asia Minor*. New York: By Charles Scribner's Sons, Published, 1914.
- Corancez, Louis Alexandre Olivier. *Itineraire d'une Partie Peu Connue de L'Asie Mineure*. Paris: De l'imprimerie de P. Gueffier, Rue Guenegaud, 1816.
- Crucis, Ricoldus De Monte. *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*. Çeviren Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2018.
- Davis, E. J. *Anatolica; or, the Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*. London: Grant and Co., Printers, 1874.
- Davis, E. J. *Life in Asiatic Turkey, a Journal of Travel in Cilicia, (Pediand Trach(ea) İsauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*. London: Printed by Edward Stanford, 1879.
- Davis, E. J. *Anadolu XIX. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*. Çeviren Funda Yılmaz. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- De Chateaubriand, F. A. *Itineraire de Paris a Jerusalem et de Jerusalem a Paris*. Tome Second. Paris: Le Normant, Imprimeur-Libraire, 1812.
- De La Broquiere, Bertrandon. *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*. Çeviren İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- Fellows, Charles. *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*. London: Printed by Richard and John E. Taylor, 1839.
- Fellows, Charles. *An Account of Discoveries in Lycia, Being a Journal Kept During a Second Excursion in Asia Minor*. London: Printed by Richard and John E. Taylor, 1840.
- Fellows, Charles. *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in The Province of Lycia*. London: Printed by John Edward Taylor, 1852.
- Hamilton, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology*. I. cilt. London: Printed by William Clowes and Sons, 1842.
- Hawley, Walter A. *Asia Minor*. New York: Printed by William Brendon and Son LTD., 1918.
- Kinneir, John Macdonald. *Journey Througe Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814; with Remarks on the Marches of Alexander, and Retreat of the Ten Thousand*. London: Printed by John Murray, 1818.

- Krickl, Ernst. *1892 Lykia Günlüğü*. Çeviren Z. Zühre İlkelen, Filiz Dönmez Öztürk. İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı-Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.
- Lenep, Henry J. Van, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor; with Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archeology*. Volume II. London: Printed by W. Clowes and Sons, 1870.
- Lenep, Henry J. Van. *Bible Lands: their Modern Customs and Manners Illustrative of Scripture*. New York: Harper & Brothers, Publishers, 1875.
- Michaud, M. ve M. Poujoulat. *Correspondance d'Orient 1830-1831*. Tome I. Paris: Ducollet Libraire-Editeur, 1833.
- Mursaloğlu, Şemsettin. *Büyük Reyhanlı Türkmen Aşireti Tarihi*. İzmir: Karınca Matbaacılık, 1984.
- Percy, Earl. *Highlands of Asiatic Turkey*. London: Printed by Enbia Office, 1901.
- Perrot, Georges ve Charles Chipiez. *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia*. London: Printed by Chapman and Hall Limited, 1892.
- Sarre, Friedrich. *Reise in Kleinasien (Sommer 1895) Forschungen Zur Seldjukischen Kunst und Geographie des Landes*. Berlin: Druck Von Otto Elsner, 1896.
- Sarre, Friedrich. *Küçükasya Seyahati (1895 Yazı) Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. Çeviren Dârâ Çolakoğlu. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, 1998.
- Seiff, Julius. *Reisen in der Asiatischen Türkei*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1875.
- Spratt, T. A. B. ve Edward Forbes. *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyris*. Volume I. London: Printed by S. & J. Bentley, Wilson and Fley, 1847.
- Spratt, T. A. B. ve Edward Forbes. *Milyas, Kibyris ve Likya'da Yolculuklar*. Çeviren Doğan Türker. I. cilt. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, 2008.
- Tavernier, John Baptista. *The Six Voyages of John Baptista Tavernier, a Noble Man of France Now Living, Through Turkey into Persia and the East-Indies*. London: Printed for R. L. and M. P., 1678.
- Tavernier, Jean Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*. Çeviren Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Taylor, Bayard. *The Lands of the Saracens; or, Pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily and Spain*. New York: Printer, Stereotyper and Electrotyper, Carton Building, 1859.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*. Çeviren Ali Suat. 1. cilt. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2002.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*. Çeviren Ali Suat. 2. cilt. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2002.
- Tozer, Henry Fanshawe. *Researches in the Highlands of Turkey Including Visit to Mounts İda, Athos, Olympus, and Pelion, to the Mirdite Albanians, and Other Remote Tribes*. Volume I. London: Printed by William Clowes and Sons, 1869.

EKLER

Resim 1: Topak Ev

Kaynak: Lennep, *Bible Lands: Their Modern Customs and Manners Illustrative of Scripture*, 400.

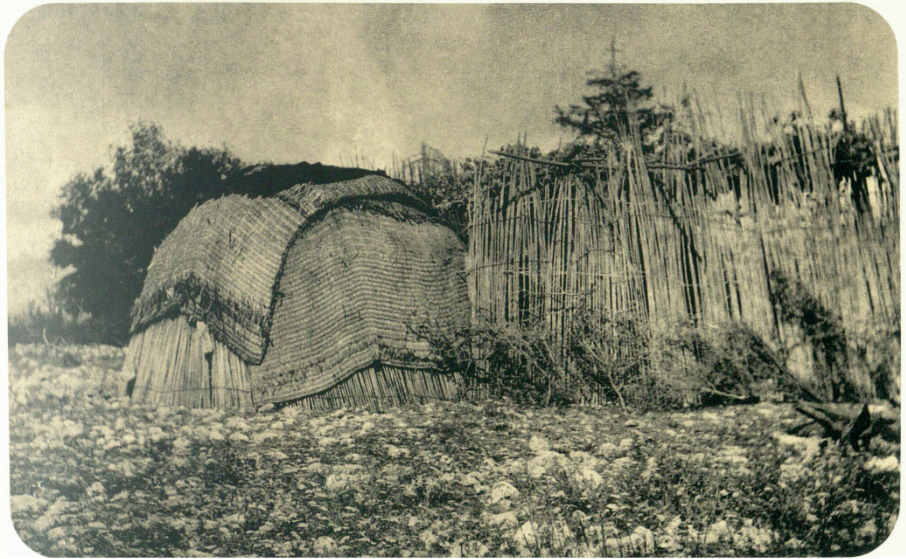
Resim 2: Topak Ev ve Karaçadır

Kaynak: Percy, *Highlands of Asiatic Turkey*, 50.

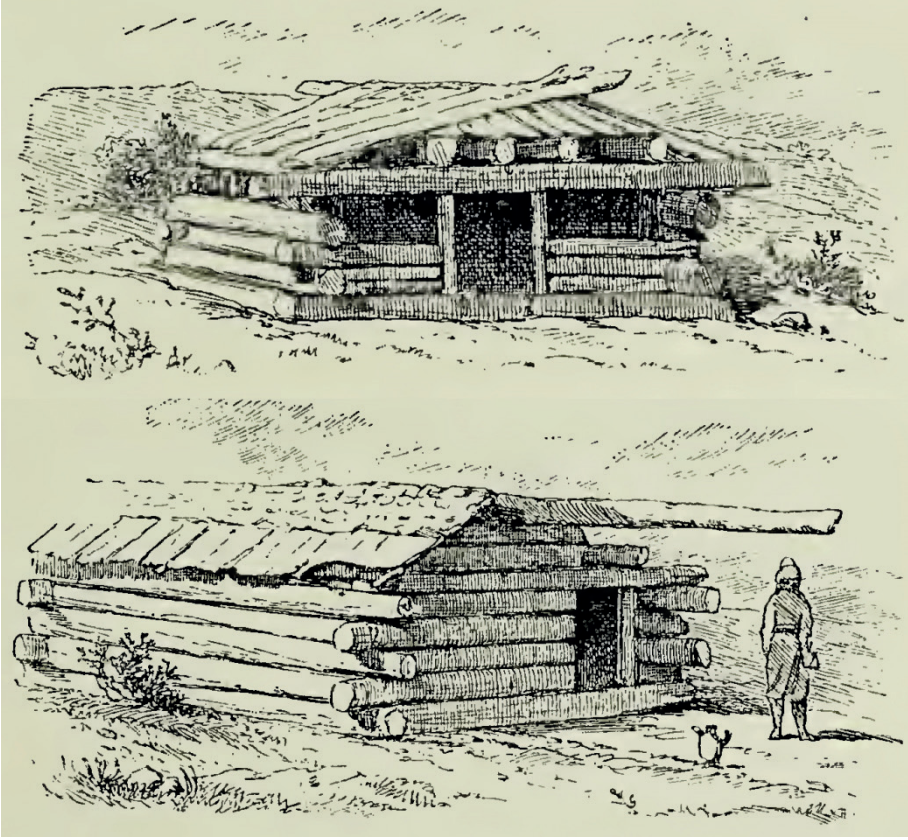
Resim 3: Karaçadır

Kaynak: Sarre, *Reise in Kleinasien (Sommer 1895) Forschungen Zur Seldjukischen Kunst und Geographie des Landes*, 107.

Resim 4: Alaçık

Kaynak: Krickl, *1892 Lykia Günlüğü*, 142, 293.

Resim 5: Ahşap Baraka

Kaynak: Perrot ve Chipiez, *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia*, 71.

Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -İcl Ekinin Durumu

The Place of Suffix -İcl in The Formation of Turkish as a Written Language

Mustafa BALCI¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mustafa Balcı (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mustafabalcı@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3683-8705

Başvuru/Submitted: 05.10.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

15.10.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

03.11.2019

Kabul/Accepted: 04.11.2019

Online Yayın/Published Online: 13.12.2019

Atıf/Citation: Balcı, Mustafa. "Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -İcl Ekinin Durumu." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 367-390.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.658900>

öz

Oğuzların Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte geniş bir coğrafyaya yayılmaları ve kitleler hâlinde yeni bir dini kabul etmeleri birbirine yakın zamanlarda olmuştur. Bölgede yaygın olarak kullanılan Farsça devlet dili olarak kullanılmaya devam etse de geniş Oğuz kitleleri için ihtiyaç duyulan din bilgisine cevap verecek kılavuz veya kaynak kitapların Türkçe ile yazılmasını gerektirmiştir. İlk dönem metinlerinde dini muhtevanın ağır basması da bu ihtiyacın bir göstergesidir. Medreselerde okuyan genç Oğuzların toplumlarına geri döndüklerinde çevreye dinlerini anlatma istekleri, konuştukları dil ile metin üretme arzusunu da beraberinde getirmiştir.

İslam dininin temel kaynak kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in de Türkçe ile ifade edilme çabası da böyle bir arzu neticesinde ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın en doğru şekilde anlaşılması ciddi bir sorumluluk getirmektedir. Bu itibarla Oğuzcanın yazı dili olmaması, Kur'an-ı Kerim'in de sıradan bir metin olmaması hassasiyetini yükseltmiştir.

Kur'an'da çok sık kullanılan ve Allah'a ait sıfatların da yapısını teşkil eden bazı kelime türlerinin Türkçede ifadesi özellikle Kur'an tercümelerinde özel bir çabayı gerektirdiği anlaşılmaktadır. Arapçanın kendine has unsurlarından olan ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağalı ism-i fail yapıları, Türkçenin büyük oranda yabancıdır durumundadır. Bu makalede, söz konusu Arapça yapıların Türkçede yaygın bir kullanım alanı olmayan (-İcl) ekiyle oluşturulan yeni unsurlarla karşılaşma çabası işlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Arapça, sıfat-ı müşebbehe, ism-i fail, mübalağalı ism-i fail, -İcl eki

ABSTRACT

The expansion of Oghuz Turks into larger lands under the Seljuk dominion, and their adoption of a new religion as large masses, took place in periods that are quite close to each other. Although the Persian language continued its influence in the state apparatus as the official language, the writing of the religious sources to provide large masses of Oghuzs with the proper guidelines for religious practice in Turkish was also an expanding need. The predominance of religious content in the early period writings has been an indicator of this need. The enthusiasm of medrese students who wanted to inform other people about religion whenever

they came back to their own communities, stimulated their desire to produce written texts in their spoken language.

The endeavours to express the main source of Islam, the Quran, in Turkish also originated from such needs. The comprehension of the Quran in the most correct way brings such a serious responsibility. Therefore, the absence of a written Oghuz language resulted in greater worries about the Quran, for it was never an ordinary text.

It seems to be the case that the Turkish expression of certain types of words that were often used in Quran, and were formative of divine attributions, necessitated a special effort, particularly in those Quranic translations. Certain peculiar elements in the Arabic language, such as *ism- fail* (present participle), *sıfat-ı müşebbehe* and the exaggerative present participle forms are all alien to Turkish. In this article, we will be examining the endeavours to produce the correspondent Turkish elements with the suffix (-lcl), for these Arabic forms that were not in common use in Turkish.

Keywords: Turkish, Arabic, *sıfat-ı müşebbehe*, *ism-i fail*, exaggerative present participle, -lcl suffix

EXTENDED ABSTRACT

Translation, though concerning quite many scientific disciplines such as medicine, pharmacy, mathematics, physics, philosophy, history, linguistics etc., and many other areas concerning practical lives like politics, trade, literature; for the most part, deals with interlinguistic connections.

The interactions between Arabic and Turkish started to flourish after the Turks' adoption of Islam. The translations from Arabic to Turkish stemmed mainly from the need to learn about the religion of Islam. Oghuz Turkish, in its formation process as a written language, was also fulfilling such a demand. Hence, the texts with religious content seriously predominated the ones that were produced in the early periods.

The expansion of Oghuz Turks into larger lands under the Seljuk dominion, and their adoption of a new religion as large masses, took place in periods that are quite close to each other. Whereas the need for written correspondence in the state hierarchy was being fulfilled via Persian, it is obvious that Arabic or Persian would fall short of such a proper function in the case of spreading religious knowledge. For this reason, a small number of literate Turks went into the effort of producing texts in Turkish, which was the common spoken language among Oghuzs and other clans. One may argue that the endeavour to write in Turkish gradually spread towards the west, beginning in the Horasan region. The adoption of Islam by the Oghuzs, and the formation of a large state organization in a simultaneous way, both came into play in the flourishing of the Oghuz language in the written form. Though the need for an official language was met by correspondences that were being written in Persian, it was not sufficient for the learning of the new religion, and in corresponding the demand for knowledge, which came forward in various strata of society in differing proportions. The fact that Arabic was the language of the main religious source, and the official language being Persian was leading to a shortage of communication for the large masses of Oghuzs, with both the state and religion. Though the official language, being Persian, did not constitute a serious problem for the people who did not have grave concerns about the state mechanism, their disconnection with religion was quite of an inconvenience.

Firstly expanding to the Horasan region, and up to the inlands of Anatolia afterwards, Oghuz settlements necessitated their meeting with the new religion, and re-organizing their lives in accordance with the two motives, along with adapting to a new geography. Except

for the migrant settler masses, religious knowledge had become a necessity for the Oghuzs, who adopted a sedentary life in their daily practices. The fact that it was religious motives behind the transmission of knowledge from Arabic to Turkish aggravated the responsibility of the translators who shouldered it. Any mistake that was to be made in the translation of a literary text would at worst vitiate the aesthetic flavour of the text. However, the translation of a religious text obviously requires much more sensitivity. Hence, one should admit that it requires a very special effort in the translation of such issues as the faith and the attributions of Allah, which also shape one's conception of God. The Quranic translations that were produced with such a sensitivity as much served for the formation of the written Turkish as for the comprehension and teaching of the religion.

The young Turkish scholars, who did not know any other written sources other the Arabic ones, must have used Arabic as a guide during their translations. We should admit that the translation of Arabic expressions to a language that had been used in written form before, must have been very difficult. Especially, the translation of some peculiar Arabic phrases to Turkish correctly, required the utmost prudence, so as to understand the source of religion in the most correct way.

The underline translation method which was commonly used in the early periods, despite being a poor method for the phrases, was successful in producing comprehensible Turkish written texts. In the course of these translations, there were some peculiar elements in Arabic, such as *ism-i fail* (present participle), *sıfat-ı müşebbehe* and the exaggerative present participle, which were alien to Turkish to a great extent. Building the conception of God in accordance with the understanding of oneness (and unity), the Quran presents the idea of God as almighty and benevolent, by often making use of the aforementioned peculiar expressions. It also uses those word structures in order to explain the condition of men in the face of orders and prohibitions to which it appeals in regulating human life. The suffix *-IcI* in Oghuz Turkish virtually seems to have taken on a very special task, so as to meet the peculiar expressions of Arabic in question. The suffix *IcI*, which did not usually come forward in the early years in Old Turkish and the Anatolian region, is now one of the most common elements, and it is one of the indicators of verb performers.

We know that the suffixes *-GI* and *-GAN* were being used for certain verb performers of Arabic in the Karakhanid and Khorezmian regions. Such a differentiation indicates the rising sensitivity in the Anatolian geography with regard to the translations of these aforementioned structures. It also shows that the written language in Anatolia developed quite separately from the Turkistan region. Although the Quranic translations that were written in Karakhanid and Khorezmian Turkish contain some occasional instances of the suffix *-IcI* (=ĞUÇI), it seems to have been used far less in proportion to the Anatolian region.

Besides the historical dialects such as Karakhanid and Khorezmian, there are some examples that it was from time to time corresponded by the suffixes *-IcI* (*küçi* and *Kuçi*) in Afghanistan Uzbek Turkish and Kazan Tatar Turkish.

1. Giriş

1.1. Tercüme ve Diller Arası Etkileşim

Tercüme, bir metnin üretildiği dilden hedef dile aktarılırken tamamen tekrar kurulması ameliyesidir. Mütercim, müellif kadar belki ondan daha fazla emek harcayarak metni hedef dilin okurları için yeniden inşa eder. Tercüme süreci mütercimi bir yazar olarak da yetiştirir, terbiye eder, ustalaştırır. Kaynak dilde var olan güzelliği, letafeti, lezzeti belki korkuyu, dehşeti, nükteyi, hikmeti hedef dilde oluştururken aslında kaynak dilin inceliklerini fark edip hedef dilde var olan en uygun karşılığını bulmaya çalışır, olmayanı kaynak dildeki örneğe benzeterek üretmenin yollarını arar, kelimelere çağrışımlar yoluyla yeni manaların yüklenmesini sağlar. Kaynak dilden hedef dile yeni sözler taşır veya ihtiyaç duyulan anlamların hedef dilde oluşabilmesi için gayret sarf eder. Az kullanılan, az bilinen veya eskimiş kelimeleri yeniden gün yüzüne çıkardığı gibi az bilinen yapıları da yeni kelimelerin elde edilmesi için kullanır ve bunların canlı, yaygın bir yapı olarak gelişmesini sağlar.

Tercüme diller arasında değişik metin türlerinin dolaşımına imkân verir. Bir dilde üretilen bilgi, araştırma, haber veya sanat metinleri bunlardan haberdar olanlar vasıtasıyla farklı dillerin konuşulduğu, okunup yazıldığı toplumlara tanıtılır. Çeşitli sebeplerle söz konusu metinlerin okunma ihtiyacı ortaya çıkar, var olan ihtiyaçlar çoğalır ve sözü edilen metinler her iki dili bilen kişilerce ehem-mühim ilişkisine göre bir dilden diğer dile aktarılır. Tercüme edilecek metinlerin başında ehemmiyet sırasına göre dini anlatan kitapların, risalelerin başta geldiği kabul edilmelidir. Çünkü din, insan ve toplum hayatını yönlendiren en önemli kurumdur. Bilgi içeren kaynaklar da (tıp, coğrafya, fen, matematik, astronomi, mantık vs.) tercüme edilme oranı bakımından üst sıralardadır. Daha sonra estetik zevke hitap eden metinler gelir.

Tercüme, kaynak dilden hedef dile sadece metin aktarmak değildir. Mütercim, kaynak dilde var olan mana ve anlatımı, his yoğunluğuyla birlikte, belki ses ve ahenk olgusunu gözeterek; bütün unsurlarıyla düşünerek hedef dilde inşa etmeye çalışır. Bilgi metinleri öğretme ve öğrenme amacıyla üretildiklerinden hitap ettiği kitle sınırlıdır. Estetik davranışı dışı vuran metinler ise değişken bir okur kitlesine sahiptir. Zaman zaman yüksek teveccühe mazhar olabildikleri gibi bazen de düşük sayıda okur tarafından alaka görürler.

Tercüme metinler, esas olarak toplumların karşı karşıya kaldıkları yeni olguyu (din, öğretti, düşünce akımı, vs.) derinlemesine tanıma açısından en mühim araçlardan biridir. Söz konusu olgunun inşa olunduğu dili öğrenmek fertler için mümkün olabilir. Ancak bütün toplumun kaynak dili öğrenmesi mümkün değildir ayrıca buna gerek de yoktur. Dolayısıyla kaynaklara inme, yeni dini veya medeniyeti tanıma, bilme ve derinlemesine öğrenmenin yolu tercüme işine kapı aralamaktadır. Yeni karşılaşılan ve tâbi olunan bir dinin veya öğretinin temel veya ikincil metinleriyle muhatap olan toplumların hayatlarında önemli değişimler, açılımlar gözlemlenir. Bütün bu gelişmeler, tercüme vasıtasıyla dil üzerinden topluma aktarılır. Toplumların medeniyet yolculuklarında yaşadıkları dönüşümler, dilleri takip edilerek anlaşılabilir.

Tercümenin dinî saiklerin ağırlığı veya yönlendirici etkisi matbaanın yaygınlaşmasına kadar sürmüştür. Dinin matbaa ile birlikte toplum hayatındaki belirleyiciliği devam etse de edebiyat ve bilim dinî metinlerle koşutluk kazanmıştır. Matbaanın yaygınlaşmasına kadar devam eden süreçte dinin toplum hayatındaki belirleyici ve yönlendirici tarafının estetik metinlerde bile kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Türkiye Türkçesindeki kuruluş devri metinlerinde dinî muhtevalı şiirlerin yekûnu dikkate alınarak bahsi geçen mevzu daha yakından incelenebilir. Türkiye Türkçesinin kurucu şairi olarak kabul edilen Yunus Emre'nin *Divan*'ı, Âlî'nin *Kıssa-i Yûsuf* u, Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Zeliha*'sı yanında Erzurumlu Darir'in, Süleyman Çelebi'nin ve diğer mutasavvıf şairlerin ürettiği metinlerdeki dinî duyarlığın varlığı bahsi geçen durumun göstergesi olarak zikredilebilir.

Tercümeler, hedef dile bilgi veya estetik değer taşıırken yukarıda ifade edildiği gibi anlatım, cümle, söz varlığı, ses gibi farklı dil kategorilerinde de büyük gelişme ve genişlemelere imkân sunar. Edebî türleri zenginleştirdiği gibi hedef dili, söz konusu yeni metin şekilleri ve üslup çeşitlilikleriyle tanıştırır. Kaynak dilden gelen yeni imkânlar hedef dildekilerle birleşerek daha özgün ve farklı biçimlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

İnsanlık tarihinde değişik zamanlarda milletleri etkileyen büyük tercüme faaliyetleri olmuştur. Yunan klasiklerinin Arapçaya tercümesi veya Endülüs üzerinden Arapçadaki birikimin Latinceye aktarılması bu kabilden bir durumdur. Arapça ile etkileşimi olan bütün Müslüman topluluklar ve dilleri de kademe kademe bu dilden etkilenmiştir. Yunan klasiklerinin Arapçaya çevrilmesi ile Arap dilinde, belagatinde, dilcilik anlayışında, ifade kalıplarında ve yazın türlerinde (edebiyat ve sair yazılı metinler) gelişme, genişleme ve yüksek anlatım imkânları bakımından farklılaşmalar görülmüştür. Yunan klasiklerinin Arapçaya tercümesinin Arap diline ve edebiyatına katkıları için Akif Özdoğan'ın Aristo şarihlerinden biri olarak bilinen Şerif Cürcânî ve çalışmaları hakkında söyledikleri tercümelerle ortaya çıkan etkileşimin anlaşılmasını açıklar niteliktedir:

«el-Cürcânî “Esrârü'l-belâğa” adlı eserini telif ettiğinde Aristo'yu çok iyi yorumlayan, açıklayan felsefeci konumundaydı. Taklit nazariyesinin Araplarda özellikle de el-Cürcânî'de yansması mecâz, teşbîh ve kinâye şeklinde olmuştur. el-Cürcânî, “Delâilü'l-i'câz adlı eserinde, güzelliğin cümlede, üslûpta olduğunu ifade ile cümleyi geniş olarak ele alır, atf harflerinin manaya etkisinden bahseder. Aristo'nun dil ve belâgat ile ilgili görüşlerinden yararlanarak nahiv felsefesini ele aldığı ve kendisinin de “meânî'n-nahv” ya da “nazm” dediği “meânî” ilmini sistemli bir şekilde kurmuştur. el-Cürcânî'ye göre nazm, sözün nazmı ile eşyalar arasında irtibat kurmaktır. Bu da nahiv ilminin kurallarını, sözde kullanmak ve tatbik etmekle gerçekleşir. Kelimeler tek başına fasih olmayıp ancak cümle içinde fasih ve belîğ olabilir. Sözün de belîğ olabilmesi için, nahiv kurallarına uygunluğu şarttır. Sözün nazmı ile eşya arasında irtibat yolları olarak gördüğü nahiv kurallarından atf harfleri, takdîm-te'hîr, hazf, mübtedâ ve haberin hazfî, hal cümlesindeki vav'ın hazfî vb. konuların önemini vurgulayıp îcâz, itnâb, vasl, kasr ve muktezâ-yı hâli mana için gerekli görmüştür. Gramer ile belâgat

kurallarını sentez yaptığı bu eserinde grameri, canlı, fonksiyonel ve pek çok anlam ifade eden bir ilim haline getirmiştir.›»

1.2. Arapça ve Farsça Metinler Karşısında Türkçe

Türkçe açısından bakıldığında tarihte birkaç büyük tercüme hareketi görülür. Genel itibariyle dinî saiklerle ortaya çıkan tercüme ihtiyacı öncelikle Uygurların Buda, Mani, Brahma gibi dinleri kabul etmesinden sonra kutsal metinlerin Türkçeye aktarılması şeklinde kendini göstermiştir. Buda öğretilerinin büyük kısmını oluşturan bu tercüme, Sanskritçe, Soğdca, Çince gibi dillerden yeni kelime ve kavramlarla birlikte farklı ifade şekillerini ve bunlara bağlı olarak cümle türlerini, değişik kelime ve cümle yapılarını da Türkçeye taşıması veya Türkçenin kendi imkânları ile birtakım yeni usulleri ortaya çıkarmasını sağlamıştır. İslamiyet'in kabulüyle Arapçadan ve Farsçadan yapılan tercüme yine Türkçe için büyük gelişmelere imkân sağlamıştır.

Türk topluluklarının Arapça ve Farsça ile etkileşimleri İslamiyet'le karşılaştıktan sonra muhtelif coğrafyalarda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Türklerin İslam dini ile tanışmalarından sonraki süreçte dinin doğru bir şekilde anlatılması ve iyi bir kul olmanın göstergesi olan ibadetlerin yerine getirilebilmesi için gerekli olan bilgileri ihtiva eden kitapların Türkçeye tercüme edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu ihtiyacı karşılamak üzere İslam tarihi, siyer, hadis, fıkıh, kelim, akaid gibi İslam dininin temel konularına ait kitapların yanında bizzat Kur'an-ı Kerim yani Allah'ın insanlara hitabı, Türkçe ile ifade edilme ihtiyacı olarak kendini göstermiştir. Karahanlı sahasında da aynı ihtiyaç hissedilmiş ve Batı Türkçesinden birkaç asır önce Kur'an'ın Türkçeye aktarılması tecrübe edilmiştir. Anadolu sahasında da Kur'an, yazılı tecrübesi çok olmayan ve yeni yeni kurulmakta olan yazı diline tercüme edilmiştir. Farslara yakın coğrafyada yaşayan Türk toplulukları İslam dinini ilk olarak adı geçen komşularından öğrenmiş olduklarından zaman zaman İslam'a dair metinlerin Farsçadan Türkçeye çevrildiği görülse de İslami kaynakların dili olmasından dolayı Arapçanın kaynak dil olarak ağırlığı tartışılmaz.

Türk toplulukları çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduklarından İslamiyet'le tanışmaları farklı zamanlarda olmuştur. Türkçe yazı dillerinin kuruluşunda devamlılığın olup olmadığı konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasının sebepleri arasında söz konusu coğrafya genişliği ile birbirlerinden uzak ve dağınık yaşama durumunun varlığı sayılabilir. Söz konusu zaman ve zemin farklılıkları Arapçadan Türkçeye aynı metinlerin değişik dönemlerde çevrilmiş olmasını gerektirmiştir. İletişim şartlarının çok sınırlı olduğu dönemlerde yaygın eğitim-öğretim imkânlarının bulunmayışı, üretilen tercüme veya telif eserlerin sadece muhataplarının bilinmesi ve dar bir çevrede kalması neticesini doğurmuştur. Bundan dolayı İslam dininin temel metinlerinin farklı coğrafyalarda birbirinden habersiz mütercimler tarafından Türkçeye

1 M. Akif Özdoğan, "Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5/16 (2005).

çevrilmesi ihtimal dâhilindedir. Söz konusu çevirileri üreten kişiler uzak coğrafyada cari olan bir yazı dilinden ve o yazı dilinin mevcut külliyatından haberdar olmadan bildiği yazı dilinin kılavuzluğunda (Arapça gibi) kendi konuştuğu dil ile telif veya tercüme yoluyla metinler üretmeye başlar. Böylece bilinen bir yazı dili (Arapça) kılavuzluğunda bir konuşma dili (Oğuz Türkçesinin bir ağzı) yazı diline dönüşebilir. Anadolu sahasında konuşulan Türkçenin bazı bölgelerde böyle bir yol takip etmiş olması ve Karahanlı-Harezm Türkçesinin varlığından habersiz kişilerce yazı dili olarak kullanılması kuvvetle muhtemeldir. İslam dininin en temel metni olan Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye kuruluş devrinde çok farklı tecrübelerle tercüme edilmiş olması böyle bir ihtimali doğrular niteliktedir.

Türkçe Uygurların yaşadığı değişim ve dönüşümle birlikte başta din olmak üzere hukuk ve edebiyat alanlarında yetkinliğe ulaşmış ve Burkancı medeniyete katkılar sunan bir dil hâline gelmiştir. Eski Uygur Türkçesi olarak bilinen yazı dili Müslümanlığın kabulü ile birlikte Arap harfleriyle de yazılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla var olan bir yazı dili Arap harfleriyle de kullanıldığından Uygur Türkçesinin İslamiyet'ten sonraki adı olan Karahanlı Türkçesi, Batıda kurulmakta olan yazı dili kadar acemilik yaşamamıştır. Anadolu sahasında gelişen Oğuzca temelli yazı dilinin Doğudaki tecrübeden faydalanıp faydalanmadığı veya ne kadar faydalandığı konuları tartışmalıdır. Metinler üzerinde söz varlığı, cümle çeşitliliği, kelime teşkilindeki gelişmeler ve benzeri konulara dair yürütülecek yeni çalışmalar bu tartışmalara yön verecektir.

1.3. Kur'an Dili ve Türkçe

Kur'an-ı Kerim, İslam dininin en temel kitabıdır fakat Arapça bilmeyenler için okunup anlaşılması sorun teşkil etmektedir. İslam'ın Arap olmayan toplumlar arasında yayılmasından sonra dinin temeli olan kitabın başka bir dile çevrilmesi tartışılmıştır ve güncel olarak da tartışılmaya devam etmektedir.²

Dinin en temel konularının, yasaklarının, ibadet şekillerinin, iman usullerinin belirlendiği; başka toplumların ibretlik hikâyelerinin anlatılıp farklı hükümlerin verildiği bir metnin kendi dilinde olduğu gibi bir anlam dünyasıyla hedef dilde inşası mümkün olamayacağı âlimler tarafından kesin bir dille ortaya konmuş ve tercüme konusu yasaklanmıştır. Din âlimlerinin yasaklarına rağmen girilen tercüme ameliyesi, mütercimlerin nasıl müşkül bir işe kalkıştıklarını anlatması bakımından önemlidir. Bir başka tehlike dinin yanlış anlaşılmasına sebep olma ihtimalidir. Nihayet Kur'an'ın aktarıldığı dilde okunur ve anlaşılır bir metin hâline getirilmesi zarureti de önemli diğer bir sorundur.

Gerek Karahanlı döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde ortaya konan Kur'an tercümelemleri, bu tür manevi baskıların ağırlığı altında hazırlanmış olan metinlerdir. Uygurcanın devamı niteliğinde olan Karahanlı Türkçesi ile uğraşanların işi Oğuzca yazmaya çalışanlara göre kısmen kolay olsa da söz konusu kitap Kur'an-ı Kerim olduğu için tercüme sürecinde

2 Halil Altuntaş tarafından ayrıntılı olarak incelenen Kur'an'ın tercümesi meselesini Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, (Konya: Eğitim Kitabevi, 2018), XVII-XIX adlı çalışmasında özetlemiştir.

mütercimler ciddi zorluklar yaşamış olmalıdırlar. Kur'an metninin doğru anlaşılması meselesi mütercimler için aşılması gereken ilk zorluktur. İkincisi Kur'an'ın Arapça gibi Türkçeye tamamen uzak bir dille indirilmiş olmasıdır. Bu bağlamda Arapçanın dolayısıyla Kur'an'ın ifade şekline ve anlamına en uygun metnin oluşabilmesi için çok büyük çabalar sarf edilmesi gerekmiştir. Kur'an metninin çok yönlü anlatımı vardır. Bazen müjdelere bazen tehdit eder bazen de iman umdeleri, yaradılış hakikati gibi konularda bilgilendirir. Kur'an'ın farklı üsluplarını, mümkün olabilecek en iyi şekilde Türkçede oluşturma çabası, mütercimleri kendi dillerinde birtakım yenilikler ve ifade şekilleri bulmaya sevk etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Arapçası, fiilleri icra edene önem veren bir dildir. Kur'an anlatımı, amel-ceza ilişkisini vurgulayan, fiilleri icra edenleri gösteren, zikreden ve dolayısıyla emirlere uyma ve yasaklardan uzak durmayı temel davranış olarak gösteren ifade şekilleri bakımından zengindir³. Arapçanın failleri gösteren ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağalı ism-i fail gibi şekilleri, fiiller ve icracılarını merkeze alan zengin bir anlatım şeklinin varlığını ortaya çıkarmaktadır.

Türkçe, icra edeni, bir şahıs ekini fiile getirerek anlatan bir dil olduğundan fiilin icracısı için başka bir unsuru cümlelerde çok gerekmedikçe kullanılmaz. İhtiyaç durumunda bir özne zikretmek elbette Türkçede de mümkündür ama çok şart değildir. Kur'an metninde fiili icra edeni farklı şekillerde açıkça ifade eden yapıların nasıl tercüme edileceği konusu mütercimleri hayli uğraştırmıştır. Fiilleri icra edenin göreceği karşılığın amel-ceza-mükâfat ilişkisi bağlamında önemi ve metnin taşıdığı vurgunun aktarılması meselesinin mütercimleri uğraştıran bir başka unsur olduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın sıfatlarının da ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe veya mübalağalı ism-i fail olarak hedef dildeki ifadesi, mütercim için çözmesi gereken ayrı bir hassas meseledir.

Eski Anadolu Türkçesi Kur'an tercümelerinde fiil icracılarını gösteren yapıları ifade etmek ve Kur'an'ın anlatımından kaynaklanan farklılığı verebilmek için mütercimlerin ciddi çabalar sarf ettikleri görülmektedir. Bazı eklerle türetilen kelimelerde görülen yoğun kullanımdan Kur'an dilindeki ifade şekillerini yakalama çabası için özel alanlar oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

3 Fiil icracılarını imleyen yapıların Kur'an'dan önceki Arapçada yaygın bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı konusunda görüşlerine müracaat ettiğim sayın Prof. Dr. Mustafa Öztürk, ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe, mübalağalı ism-i fail yapılarının Kur'an öncesi Arapçada çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmadığını ifade etmiştir. Öztürk, iki temel saikten dolayı Kur'an-ı Kerim'de bu yapıların yoğun olarak kullanıldığını söylemiştir: ilki cahiliye Araplarının Tanrı algısında var olan deist anlayışı silip sahib bir ilah algısını oluşturmak için Allah, Rabbü'l-âlemin olduğunu, kâinatın işleyişinde bizzat fiilleriyle fail ve faal bir ilah olarak kendini Kur'an'da farklı fiillerle ilişkilendirerek tarif etmiştir. Allah'ın, Tevhid inancını inşa ederken, zatını tanıtırken, ayrıca insanın daima kendi gözetimi ve denetimi altında olduğunu anlatırken bu yapıların hâkim olduğu bir söyleyiş tarzının öne çıktığını belirtmiştir.

İkinci saik olarak da yukarıda zikredilen ceza-mükâfat ilişkisiyle ilgili görüşe iştirak etmiş ve fiilleri icra edenlerin ceza veya mükâfatla birlikte zikredilmelerinden kaynaklanan bir yoğunlaşmanın öne çıktığını söylemiştir. Öztürk, Kur'an-ı Kerim dışında Arapçada bu yapıların yoğun olarak kullanılmadığını ifade etmiştir. Sayın Öztürk'ün zikredilen son ifadesinden Kur'an anlatımının bu manada Arapçada bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Oysa Türkiye Türkçesinde -İc eki, önceleri çok düşük kullanım alanına sahipken yukarıda izah edilen durumdan dolayı başta Kur'an olmak üzere İslâm dininin temel metinlerinin tercüme edilmesine koşut olarak en yaygın ve yoğun olarak kullanılan eklerden birine dönüşmüş durumdadır.

Vakit ayırıp kıymetli görüşlerini paylaşma lütfunda bulunduğundan dolayı Prof. Dr. Mustafa Öztürk'e teşekkür ederim.

Tarihî dönemlerde tercüme edilmiş farklı metinlere bakıldığında Arapçadaki fiil icracılarını belirtecek değişik şekillerin tercih edildiği anlaşılıyor. Anadolu sahasında Kur'an'ı tercüme etmeye çalışan biri, Karahanlı veya Harezmi tecrübesinden haberdar olsaydı oradaki ifade şekillerinden faydalanma yoluna giderdi. Allah'ın sıfatları ve fiillerin karşılığı olarak amel-ceza-mükâfat ilişkisi gibi hassas konularda türetilen var olan veya yeni ifade şekillerini kullanabilirdi. Kendisinden önce bulunmuş karşılıkları rahatça kullanıp işini kolaylaştırması mümkün olabilirdi. Ayrıca açacağı yolun kendinden sonra sürekli kullanılacağı ve yapılabilecek bir yanlışlığın bütün bir toplum tarafından uzun yıllar tekrarlanacağı gibi bir vebalin de farkındaydı. Bütün bunların ötesinde yeni ifade şekilleri arandığına göre Anadolu sahasındaki mütercimlerin kendilerinden önceki tecrübelerden habersiz oldukları rahatça söylenebilir. İnsan hayatının en mühim yönlendiricisi olan dinin temel kitabının tercümesi en çok aranan metin olacaktır. Yazı dilinin bilinmesi hâlinde Kur'an'ın Türkçeye tercümesinin Karahanlı devrindeki gayretleri Anadolu sahasında makes bulurdu. Çünkü dinî metinlerin dili, yanlış düşme ve yanlış sevk etme endişesinden dolayı kolay kolay değiştirilmez. Anadolu sahasındaki ilk dönem tercümelerinde Karahanlı tecrübelerinin izine rastlanmadığından yazı dilinde devamlılığın olduğu görüşü Kur'an tercümelere bağlamında destek bulamaz.

Ahmet Topaloğlu,⁴ Murat Küçük,⁵ Esra Karabacak,⁶ Mustafa Tokar⁷ isimli araştırmacıların çalıştıkları Eski Anadolu Türkçesinin ilk Kur'an tercümelerinde⁸ söz konusu fiil icracıları için düşünülen yapı neredeyse müşterektir. Son iki (Karabacak ve Tokar) tercümede⁹ daha farklı ifade şekilleri belirse de büyük oranda önceki iki metinle ortaklık gözlemlenmektedir. Karahanlı¹⁰ ve Harezmi Türkçesi¹¹ Kur'an tercümelerinde ise hem kendi aralarında bir takip seyrinin bulunmadığı hem de Anadolu sahasıyla herhangi bir ifade şekli üzerinde ittifaklarının olmadığı görülmektedir. Buradan Anadolu sahasında tercümelere kaleme alanların birbirlerinin metinlerinden haberdar oldukları, Karahanlı ve Harezmi sahasındakilerin ise sadece ilgili çevreler tarafından bilinip okunduğu, başka tecrübelerle rehberlik etmedikleri anlaşılmaktadır.¹²

-
- 4 Ahmet Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırsız Kur'an Tercümesi I* (İstanbul: Dergâh Yay., 2018).
- 5 Murat Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi* (Ankara: TDK Yay., 2014).
- 6 Esra Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII* (Harvard Ün., Yakınoğu Dilleri Böl., 1994).
- 7 Mustafa Tokar, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011).
- 8 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırsız Kur'an Tercümesi I*, Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*.
- 9 Tokar, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*. Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*.
- 10 Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*.
- 11 Gülden Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V* (Harvard Ün. Yakınoğu Dilleri Böl., 1993).
- 12 Borovkov'un çalıştığı Kur'an tefsirinin sözlüğündeki kelimelerin de Ünlü ve Sağol metinlerindekiyle herhangi bir koşutluğa sahip olmadığı görülmektedir. A. K. Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, çev. H. İ. Usta-E. Amanoğlu (Ankara: TDK Yay., 2002).

1.4. Arapçadaki Fiil İcracılarının Türkçede İfadesi Meselesi ve “-IcI” Eki

Eski Anadolu sahasında üretilen Kur'an tercümelelerinde Arapçanın ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağalı ism-i fail gibi farklı kalıpları için özel karşılık bulma çabasının varlığını söz konusu kalıplar için -IcI ekiyle türetilmiş kelimelerde görmek mümkündür. Eski Anadolu Türkçesinin Kur'an tercümeleleri haricindeki metinlerdeki ve Eski Türkçedeki kullanım sıklıklarına bakıldığında nadir görülen eklerden biri olan “-IcI” (<“-ĞUÇI”) ekini Gabain, “işyi yapanı bildirirler”¹³ şeklinde kısaca tanımlarken Ergin (2008:191), “Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek fiilden isim yapma eki” diye tarif etmiştir. Ekin varlığı Eski Türkçeden beri bilinmekle beraber Ergin'in temas ettiği “çok işlek” olma durumu Eski Türkçe için -Kutadgu Bilig istisna- geçerli değildir. Timurtaş eki, “maharet” ve “itiyad” kelimeleri ile tanımlamaktadır.¹⁴ Onun bu ifadeleri, Arapçadaki sıfat-ı müşebbehe ve mübalağalı ism-i faile denk düşen kelimeleri tarif etmektedir.

“-IcI” ekinin “-ĞUÇI” veya “IĞÇI”dan geliştiğine dair ifadeler olsa da -I-ğ+çI şeklinde bir kalıplaşmanın oluşması zor gözükmemektedir. Çünkü -Ğ eriyip kayboldu da işlevini “-I” yardımcı sesi yüklenmiştir. Böylece yeni bir fiilden isim yapım eki olarak görevini sürdürmektedir. “+CI” da isimden isim yapım eki olarak kullanılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu anlamda bir kalıplaşmadan söz edilemez. Türkiye Türkçesinin tarihî veya çağdaş kullanımlarında “-IcI” ekiyle türetilmiş kelimelerde isme dönük bir anlam durumu gerçekleşmemektedir. Mesela yapıcı kelimesine bakıldığında “yap-ı+cı=inşaat ustası, tamirci” gibi bir anlam veya çağrışım oluşmamaktadır. Türkiye Türkçesindeki “yap+ıcı” kelimesi doğrudan doğruya “yap-” fiilinin mecazı üzerinden anlam yüklenmektedir. Keza sevmek fiilinden türetilmiş “sevici” kelimesi “sevi-ci=âşık” manasında değil sevmek işini çok icra eden kişi anlaşılır, kalıplaşmış anlamıyla bilinen *sevici*¹⁵ kelimesi de sevmek fiiline atfen türetilmiştir. “-IcI”nın eklendiği kelime anlam oluşurken fiilden türemiş isme değil doğrudan fiil kök veya gövdesine bağlanmaktadır. Dolayısıyla “-IcI” ekinin gelişmesi “-I-Ğ+çI”dan değil “-ĞUÇI”dandır.

Tarihî metinler tarandığında “-ĞUÇI”nın çok işlek bir ek olmadığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Orhun Yazıtları'ndaki iki kullanım zikredilebilir: Yapan eden, usta anlamlarında kullanılan “itgüçi”¹⁶ ve bir de sözcü, müşavir anlamlarında kullanılan “aygüçi”¹⁷ kelimelerinde görülür. Eski Uygur Türkçesinde de söz konusu ek türetilmiş kelime sayısı sınırlıdır, dolayısıyla yaygın bir kullanım alanı yoktur. *Kuanşi İm Pusar*'da “birgüçi”, “eşitgüçi”,¹⁸ *Uygurca Altun Yaruk*'ta “yarlıkagüçi”.¹⁹ Ceval Kaya'nın yetmiş binden fazla kelime tespit ettiği *Altun Yaruk* metninde üç farklı cümlede sadece “yarlıka-” fiilinde bulunmaktadır. *Altun Yaruk 3. Kitap*'ta

13 Anamarie Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, (Ankara: TDK Yay., 1988), 52.

14 F. Kadri Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri* (İstanbul: Alfa, 1985), 431.

15 Bk. TDK Türkçe Sözlük, *sevici* maddesi. <https://www.sozluk.gov.tr/>

16 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* (İstanbul: Boğaziçi Yay., 2009), 28.

17 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 78.

18 Şinasi Tekin, *Kuanşi İm Pusar* (Ankara: TDK Yay., 1993), 33.

19 Ceval Kaya, *Uygurca Altun Yaruk*, (Ankara: TDK Yay., 1994), 379/9, 423/13, 436/21.

“sözlegüçi”,²⁰ “qolğuçi”, “qoltğuçi”,²¹ “yarlıkağuçi”,²² “sözlegüçi”, “tëgüçi” (Muhtelif sayfalarda 32 defa kullanılmış. Uygurcadaki genel temayüle aykırı olan bu sıklığın sebebi, metnin dil öğretici bir nitelik taşımasındandır ve sadece të- fiilinde kullanılmaktadır.)²³

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Atabetü'l-hakayık*'ta “atğuçi”, “kesgüçi”, “öggüçi”, “teggüçi”,²⁴ şeklinde dört kelimeye görülürken *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı*'nda “aytuçi”, “başlağuçi”, “äktülägüçi”, “kitâb koşğuçi”, “okığuçi”, “oynağuçi”, “saklağuçi”, “tapunğuçi”, “yaratğuçi”, “yütgüçi” kelimelerinde ekin kullanımına rastlanır.²⁵ Kur'an tefsiri olmasına rağmen sadece 10 kelimenin türetilmesinde bu ekin tercih edilmesi konu bağlamında son derece önemlidir. *Dîvânu Lugâti't Türk*'te “agkuçi”, “arkuçi”, “bititgüçi”, “kapğuçi”, “kelgüçi”, “külgüçi”, “közetgüçi”, “öğüngüçi”, “satğuçi”, “suwarguçi”, “tapıguçi”, “tepgüçi”, “tirgüçi”, “tograguçi”, “turguçi”, “tutguçi”, “ugraguçi”, “yüküngüçi”²⁶ şeklinde 18 farklı örnekte görülmektedir. Bu rakam yaklaşık 9000²⁷ kelime arasında sıklık olarak çok düşüktür. Seyfi Sarayı'nın *Gülistan*'ında “algıcı”, “şi'r kılığıcı”, “kısmet kılığıcı”, “âzâr kılığıcı”, “edeb kılığıcı” şeklinde ünlü uyumuna ve “tikici” gibi Oğuzcaya tâbi olmuş sınırlı sayıda birkaç örneğe rastlanılmaktadır.²⁸

Oğuz Türkçesinin kuruluş devri eserlerine bakıldığında ekin kullanım sıklığı farklılıklar göstermektedir. “-lci” eki, Âli'nin *Kıssa-i Yûsuf* unda eserin “karışık dili” sıfatına uygun “kavuşğuçi” ve “kavuşdurıcı” şeklinde bir Karahanlıcaya bir Oğuzcaya tâbi iki örnekte mevcutken *Dede Korkut*'ta “yıkıcı” şeklinde sadece tek örnekte görülmektedir.²⁹ Hatiboğlu'nun *Bahrü'l-hakâyık*'ında³⁰ “alıcı”, “bekleyici”, “delici”, “isteyici”, “saklayıcı”; *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*'de³¹ “kan içici”, “yapıcı”; *Kitâb-ı Güzide*'de “öğüci”, “dütici”, “bakıcı”, “öldürücü”, “sağucı/sağıcı”, “saklayıcı”, “söyleyici”, “tapıcı”, “tutıcı”, “virici”, “yaratıcı”, “gelici”, “yarıcı” şeklinde kısıtlı sayıda mevcuttur. Yine *Yunus Emre Divanı*'nda “alıcı”, “sarıcı”, “yalvarıcı”, “şeri'at koyucu”, “sevici”, “lutf idici”, “rahm idici”, “bilici”, “isteyici”³² ve *Ahmedî Divanı*'nda “ribâ yiyici”, “bizeyici”, “can alıcı”, “yazıcı”, “yanıcı”, “dütici”³³; *Tezkiretü'l-*

20 Mehmet Ölmez, *Altun Yaruk 3. Kitap* (=5. Bölüm) (Beytepe/Ankara, 1991), 111.

21 James, R. Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev. Vedat Köken (Ankara: TDK Yay., 1998), 14,15,46,48.

22 Özlem Ayazlı, *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap* (Ankara: TDK Yay., 2011), 120.

23 Murat Elmalı, *Eski Uygurca Dilbilgisi Terimleri* (Ankara: TDK Yay., 2017), 99,105,108.

24 R. Rahmeti Arat, *Atabetü'l-hakayık* (Ankara: TDK Yay., 1992).

25 Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*.

26 Ahmet B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't Türk* (Ankara: TDK Yay., 2015).

27 Ahmet B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't Türk*, XVII.

28 A. F. Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi* (Ankara: TDK Yay., 1989).

29 Orhan Ş. Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı* (İstanbul: MEB Yay., 1973).

30 Vahit Türk, *Bahrü'l-hakâyık* (Ankara: TDK Yay., 2009).

31 Mustafa Canpolat, *Mecmû'atü'n-nezâ'ir* (Ankara: TDK Yay., 1982).

32 Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10662.girispdf.pdf?0>, erişim: 19.5.2019.

33 YaşarAkdoğan, *Ahmedî Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>, erişim: 03.6.2019.

evliya Tercümesi'nde; "kısmet verici"³⁴ "tokuyıcı",³⁵ "yol gösterici",³⁶ "yol kesici",³⁷ şeklinde vasatın altında bir kullanım sıklığı ile yer almaktadır.

Garibnâme,³⁸ *Oğuznâme*,³⁹ *Hz. Ali-İfrit Cenknâmesi*,⁴⁰ *Kitābu Fezā'ili'l-mekke ve'l-medīne ve'l-kudūs*⁴¹ gibi eserlerde söz konusu ekle türetilmiş kelime bulunmamaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi devrinde kaleme alınan bazı eserlerde yüksek sıklıkla kullanılan söz konusu ekin bazı eserlerde çok az kullanılması veya hiç rastlanmaması, ekin yaygınlığıyla izah edilebilir. Dede Korkut ve en son zikredilen erken dönem eserlerinde eke çok az rastlanması Kur'an Arapçası ile münasebetin yaygınlık kazanmadığı anlamına gelir.

Kur'an tercümelerine bakıldığında Arapçadaki fiil icracılarını ifade eden kalıpları karşılamak için Anadolu sahası ile Karahanlı sahasının farklı şekillerden faydalanma yoluna gittikleri görülmektedir. Karahanlı⁴² ve Harezmi⁴³ metinlerinin kısmen örtüşen kullanımları, Anadolu⁴⁴ sahasındakilerle büyük oranda farklılık arz etmektedir. Mesela Besmele lafzında bulunan ve Kur'an'da da çok tekrar edilen kelimelerden olan "er-Rahmān" ve "er-Rahīm" sıfatları ilk örnek olarak incelenebilir:

"törütgen siz bir uğan idi atı birle bağırısak kamuğ tınlıgka *rūzī bērigli* mü'minleri *yarlıkağan*"⁴⁵

"Tangrı birle başlayur men; *üküş rahmetli, rahmeti lazım*."⁴⁶

"Tanrı adı-y-ıla -ya'nī başların ya okırın- gey *rahmat kılıcı, rahmat kılıcı*"⁴⁷

Karahanlı döneminde kaleme alınmış olan ve Türk İslam Eserleri Müzesinde muhafaza edildiği için (*TİEM 73*) olarak bilinen tercümedeki Besmele için verilen karşılık biraz tefsirlidir. Kelimenin anlamını tam verebilmek için uzunca bir izahla birlikte kullanılan "rūzī bērigli" rahmān'ın, "yarlıkağan" da rahīm'in karşılığıdır. *TİEM 73*'te zaman zaman fiil icracısı olarak -ĠAn sıfatfiil ekli kelimeler kullanılsa da -Ġll ile türetilmiş olanlar daha yaygındır. Nitekim hemen altta aynı sıfatların Fatıha suresindeki karşılıkları olarak "er-Rahmān" için "rūzī bērigli" tekrarlanırken "er-Rahīm" için "yarlıkağlı" şeklinin tercih edildiği görülmektedir.

Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi'nde fiil icracıları için çok düzenli olmasa da -Ġan'lı

34 Serhat Küçük, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-evliya Tercümesi* (İstanbul: Kesit Yay., 2013), 112-115.

35 Küçük, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-evliya Tercümesi*, 204/7, 185.

36 Küçük, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-evliya Tercümesi*, 158.

37 Küçük, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-evliya Tercümesi*, 159.

38 Kemal Yavuz, *Garibname* (Ankara: TDK Yay., 2000).

39 N. Demir, Ö. Aydoğdu, *Oğuzname*, (İstanbul: Kesit Yay., 2015).

40 Serhat Küçük, *Ali-İfrit Cenknâmesi* (İstanbul: Kesit Yay., 2014).

41 Fatih Özek, *Kitābu Fezā'ili'l-mekke ve'l-medīne ve'l-kudūs* (İstanbul: Kesit Yay., 2016).

42 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*.

43 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*.

44 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, Mustafa Tokar, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*.

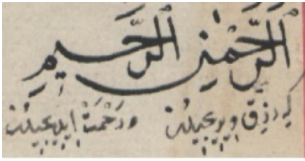
45 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*, 1.

46 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 1.

47 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 33.

yapıların tercih edildiği gözlenmektedir. Besmele’de farklı bir tercih görülse de yaygın olarak zikredilen ek ile türetilmiş kelimeler mevcuttur.

-ĠAn ve -ĠII ekleri sıfat-fiil olarak kullanıldıklarından sıfat-ı müşebbehe ve mübalağa-i ism-i failer için tam bir karşılık oluşturamadıkları kabul edilmelidir. Anadolu sahasında büyük oranda -An ile karşılanabilecek olan yapıları (-ĠAn ve -ĠII), nadiren kalıcı isimler yapma kabiliyetine sahip olsalar da Kur’an’ın ifade şeklinin aktarılmasında ikna edici bir anlam alanı oluşturamadıkları düşünülmüş olmalıdır. Ayrıca söz konusu Arapça yapılarla, “Esmâü’l-hüsna” diye bilinen Allah’ın sıfatları da ifade edilir. “Esmâü’l-hüsna”nın sıfat-fiille, yani geçici anlam oluşturan bir yapıyla gösterilmesi Allah’ın sıfatlarında, daha doğrusu Allah’a atfedilen fiillerde bir nakısa ortaya çıkaracaktır. Ucu böyle bir nakısa dönük olan ifade şekli itikaden mahzurlu görülmüş olmalıdır. Bu durumdan kaçınmak için söz konusu yapılarda geçici anlamlar taşıyan sıfatfiiller yerine kalıcı yapılar oluşturan “-IcI” ekini tercih etmişler ve bu eki yaygın ve işlek bir unsura dönüştürmüşlerdir. Nitekim Anadolu sahasında sıfatfiil yerine -IcI ekinin varlığı bunun delilidir. Satır arası tercüme yöntemi kullanıldığından söz konusu ekle türetilen kelimelerin hemen hemen tamamı ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağalı ism-i fail kalıplarındaki kelimelerin altına yazılmış durumdadır:

Söz konusu ekin Anadolu sahasındaki ilk dönem Kur’an tercümelerinde ve daha sonraki başka tercüme metinlerde önceki devirlere göre yüksek bir kullanım sıklığına ulaştığı gözlemlenmektedir. Ekin Eski Türkçedeki ve Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerindeki kullanım durumu yukarıda gösterilmiştir.

XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi’nde⁴⁸ dizin olmadığı için ekin kullanım sıklığı tesbit edilememiştir ancak bu eserin *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi*⁴⁹ ile ifade bakımından büyük oranda koşutluk arz etmektedir. *İlk Kur’an Tercümesi*’nde Besmele’den başlayarak “rahmat kılıcıdır”,⁵⁰ “rızk vericidir”, “rahmet edicidir”⁵¹ şeklinde çok yoğun bir -IcI kullanımı görülmektedir. Esra Karabacak’ın hazırladığı Kur’an Tercümesi’nde de aynı yoğunluğu farklı şekillerde görmek mümkündür.

Mesela söz konusu ek ile “bilmek” fiilinden türetilmiş olan “bilici” kelimesinin durumu yayınlanan eserlerde şu şekildedir:

Karabacak’ın dizininde bilmek fiilinden -ici ekiyle türetilmiş 4 “bilici”, 1 “bilici+men”, 2 “bilici+sen”, 1 “bilici+siz”, 1 “bilici+y-idi” ve 171 “bilici+dür” şeklinde toplam 180 kullanım

48 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi* 1.

49 Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi*.

50 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi* 1.

51 Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi*.

görülmektedir. Murat Küçük'ün hazırladığı metnin dizininde ise sayı daha yüksek olup aynı ekle türetilmiş 209 “bilici+dür”, 13 “bilici”, 1 “bilici+ben”, 1 “bilici+ler”, 1 “bilici+men”, 1 “bilici+ sen”, 1 “bilici+sin” gibi kelimeler toplamda 226 rakamına ulaşmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de birçok defa Allah'ın sıfatı olarak 'alîm, habîr kelimeleri bilen, hakkıyla bilen, her şeyi bilen, haberdar olan gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Söz konusu yapılar, Eski Anadolu Türkçesi tercümelerinde “her nesne^[y]i bilicidür”⁵², “Tağrı Ta'ālā siz işledüğünizi bilicidür”⁵³ veya “Dakı Tağrı anı kim işlersiz bilicidür”⁵⁴ şeklinde “bilici” kelimesiyle karşılanmıştır. Aynı kelimeler *TİEM 73*'te “ol tegme nerseni bilgen ol”⁵⁵ ve Harezmi'de “çamuğ nerseni bilgen turur”⁵⁶ şeklinde karşılanmıştır.

Yine -ıci ekiyle türetilmiş ve yüksek sıklıkta kullanılan “bağışlayıcı” kelimesinin;

Karabacak'ın dizininde 9 “bağışlayıcı”, 1 “bağışlayıcı+men”, 4 “bağışlayıcı+sen”, 55 “bağışlayıcı+dür” şeklinde toplam 68 defa kullanılırken Murat Küçük'ün dizininde 2 “bağışlayıcı”, 67 “bağışlayıcı+dür”, 2 “bağışlayıcı+men” olmak üzere toplam 71 defa kullanıldığı görülmektedir.

“bağışlayıcı”nın Karahanlı ve Harezmi Türkçelerindeki durumunu birer örnekle görmekte fayda vardır: “Tağrı yazuk örtgen yarlıkağan”⁵⁷

“haķıkāt üze Tağrı yarlıkağan, rahmet kılğan”⁵⁸

Karabacak'ın dizininde “eyleyici” kelimesi, muhtelif isimlerle kurulmuş birleşik fiillerden türetilmiş olarak 654 kere kullanılmıştır.

Yukarıda bazı örnek kullanımları verilen “-IcI” ekinin Eski Anadolu Türkçesi devrinde kaleme alınmış metinlerde az kullanıldığı hatta bazen hiç kullanılmamış olduğu görülürken Kur'an tercümelerinde bu kadar fazla kullanılmasının sebebi, mütercimlerin fiil icracılarını Arapçadaki gibi vazih bir şekilde ifade etme çabalarından kaynaklandığını söylemek yanlış bir hüküm olmaz. Bu çabaların neticesinde daha sonraki devirlerde ekin kullanım alanı çok genişlemiş, bugünkü Türkiye Türkçesinde en yaygın fiilden isim yapma eki olarak kullanılır duruma gelmiş ve tabiri caizse Türkçenin ism-i faili, sıfat-ı müşebbeheyi gösteren eki olmuştur. Arapçadaki fiil icracılarını gösteren yapıları, bu şekilde titiz ve dikkatlice tercüme çabaları Türkçeyi fiili icra edeni önemseyen bir dil durumuna getirmiştir. Bugün mesela yazmak fiiline bakıldığında; yazan, yazar, yazıcı, yazman, kâtip (kâtibe), muharrir, müellif, müstensih, vakanüvis, sekreter ve hattatla birlikte Türkçenin, yazmak fiilini icra eden kişiyi gösteren on civarında farklı isme sahip bir dil durumuna geldiği görülür.

Karahanlı ve Harezmi sahalalarına bakıldığında fiil kökenli bir isim kullanılacaksa -IcI yerine -ĠAn ve -ĠII sıfat-fiil eklerinin tercih edildiği lâkin Anadolu sahasındaki kadar düzenli ve titiz

52 Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, 97.

53 Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, 112.

54 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırrarası Kur'an Tercümesi I*, 54.

55 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*, 12.

56 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 1993, 6.

57 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*, 71.

58 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 1993, 19.

bir karşılık bulma çabasının gösterilmediği anlaşılmaktadır. Birkaç yerde Anadolu sahasında olduğu gibi -**ĞUÇI**, hatta -**ICI** ekinin kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır:

“ay yalavaç biz ıdtımız sana tanuk **buştı bəriçi korkutğuçı okığuçı** Tanrı tapa destürü birle yaruq çerâğ.”⁵⁹

Aşağıda fail isimlerinin farklı surelerdeki kullanımları karşılaştırmalı olarak görülmektedir:

Yukarıda işaret edildiği gibi Besmele ve Fatiha suresindeki aynı lafzın farklı ifadelerle tercüme yoluna gidilmesi, “er-raḥīm” sıfatının Türkçedeki karşılığı konusunda yaşanan tereddüden kaynaklanıyor olmalıdır. Bakara suresindeki Besmele’de ise “er-raḥmān” ve “er-raḥīm” için biraz tefsir katılmış ve “kamug tepreniğlilerke” ilavesiyle “-gli” yerine “-gen” tercih edilmiş, bağışlamak fiili de “-daçı” eki tercihiyle farklı bir anlam düşünülerek çevrilmiştir. Bağışlamak fiili için dünya ile birlikte belki ahiret yönü hesaba katılarak ve gelecek zaman anlamı gözetilerek farklı karşılık düşünülmüştür: “rūzī bergen anar kertgünün seni yarlıkadaçı.”⁶⁰

Kur’an-ı Kerim’deki fiil icracılarının hangi tarihî lehçede hangi şekillerle karşılandığı aşağıda değişik örneklerle gösterilmiştir. Karahanlı Türkçesinde -**ĞII**, Harezmi Türkçesinde ise -**ĞAN** ekinde bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır; ancak söz konusu Arapça yapıların karşılığında aynı ekle türetilmiş kelimeleri görmek her zaman mümkün olmamaktadır. Buna karşılık Eski Anadolu Türkçesinde -**ICI** ekiyle türetilmiş kelimeler, büyük oranda fiil icracılarını gösteren kalıplar için kullanılmaktadır. Söz konusu kalıplar her zaman -**ICI** ekli yapılarla karşılanmasalar da özellikle Topaloğlu ve Küçük’ün yayımladığı Kur’an tercümelerinde -**ICI** ekli yapılar, daima Kur’an metnindeki ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağalı ism-i failer için kullanılmıştır.

1.5. Arapça Fiil İcracılarının Türkçe Kur’an Tercümelerindeki Durumlarına Örnekler

Aşağıda değişik fiillerin Karahanlı, Harezmi ve Anadolu sahalarında Arapçanın mezkûr yapıları için kullanılan karşılıklarına yer verilmiştir. Muhtelif ayetlerin örnek çevirileri mukayeseli olarak gösterilmiştir:

Bakara suresi 11-12. ayetler

(müfsidîn)

(müfsidîn)

“kaçan aygıl anlarķa artaklık kılmanĵlar yer iĵinde ayturlar bütünlükün biz **edĵü kılıĵlılar** miz.” “bilgi kim anlar **artak iş kılıĵlılar** yok kim tutmaslar.”⁶¹

“Taķı ol vaķtın kim aytıldı anlarĵa: “Fesād kılmanĵ yirde”; aydılar: “Ĥaķıķat üze biz **onĵarĵanlar**.”” “Āĵāh bolĵıl, ĵaķıķat üze anlar **fesād kılĵanlar**”⁶²

“Dakı kaçan eyidildi anlara: “Fesad eylemen yirde”, eyittiler: “Degülüz illâ biz **eyü işleyiciler**.”” “Bayık anlar **fesad eyleyicilerdür**”⁶³

59 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi*, 3: 217.

60 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73)*, 1:3.

61 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73)*, 1: 6.

62 Saĵol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 2.

63 Topaloĵlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırasarı Kur’an Tercümesi I*, 35.

“dağı kaçan eydülse anlara fesād eylemeñüz yerde eydürler biz degülüz illā muşlihlardan”
 “bilmiş olunuz kim anlar *fesād eyleyiciler*dür”⁶⁴

Bakara suresi 16. ayet
(mühtedîn)

“anlar tururlar anlar satğın aldılar yolsuzluğnı köni yol birle. asığlıg bolmadı satıgçılıqları bolmadılar köni yolka *könügliler*.”⁶⁵

“Anlar kim satğın aldılar azmağnı köni yol birle tağı asıg kılmadı anlarınğ bāzerganlıkı. tağı bolmadılar *köngenler*.”⁶⁶

“Şunlar anlardur kim satun aldılar azgunlığı toğru yol-ıla; pes assı eylemedi bezirgenlikleri; dakı olmadılar *toğru yol tutucılar*.”⁶⁷

Bakara suresi 53. ayet
(el-Furkân)

“ançada bêrdimiz müsāka bitignı çınnı bātıldın *adriğli* bolğay kim siler köni yolluğ bolğay siler.”⁶⁸

“Tağı ol vaqtın kim birdük Mūsāğa kitābnı tağı *ayırt kemişgenni*”⁶⁹

“Dakı ol vaqtı kim virdük Mūsā’ya Tevrit’i dağı *ayırtıcıy -yānī Tevrit’i kim haqqı bātıldan ayurur...*”⁷⁰

“Zikr eyleñüz ol günü ki Musā’ya kitāb virdük, hakkı bātıldan *ayırtıcı* hükümler virdük”⁷¹

“Şunı da biliğ ki biz Mūsāya haqqıla bātılı *farq idici* hüccet virdik”⁷²

Kasas Suresi 15. ayet
(muğill)

“... ol yağı ol *yolsuzluğ kıılığlı* belgölüg”⁷³

“... bu iblīs işindin; ol düşman *azdurğan*”⁷⁴

“Uşbu şeytan işindendür; bayık ol düşmandur, *azdurıcudur* bellü.”⁷⁵

“Taħkīk şeytān ulu düşmandur, *azdurucu* zāhirdür ‘adāveti”⁷⁶,

“... bu şeytan işi-y-idi. Taħkīk ol *azdurucu*, ulu düşmandur, didi.”⁷⁷,

Gerek Anadolu gerekse Karahanlı-Harezmi sahasında fiillerde ortak kullanım gözlenmektedir. Oranlamak gerekirse Karahanlı-Harezmi sahaslarında birbirine yakınlık Anadolu sahasından

64 Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, 87.

65 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 7.

66 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 4.

67 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 35.

68 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 19.

69 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 7.

70 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 37.

71 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 7.

72 Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, 96.

73 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 3: 120.

74 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 214.

75 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 281.

76 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 228.

77 Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, 309.

daha fazladır. Zaman zaman Harezmi'nin Anadolu ile ortaklaştığı, Karahanlı Türkçesinin ayrı düştüğü çeviriler de söz konusudur. Yukarıdaki örneklerde Karahanlı ve Anadolu sahalılarında *عَوُّ مُضِلِّ* tamlaması karşılığında “az-” fiilinden türetilmiş kelimeler tercih edilirken⁷⁸ Harezmi sahasında “yolsuzluk kılığı” ifadesinin tercih edildiği görülmektedir.

Sâffât suresi 99. ayet

(zâhib)

“Tağı aydı: “men *barğan* men İdim tapa, köndürgey mini”⁷⁹

“men *barıǵlı* men idim tapa munu körkitgey mana”⁸⁰

“Dağı eyitti İbrâhim: “Bayık ben *gidici-ven* Çalabumdın yaña tiz yol göstere baña.”⁸¹,

“Eyitti: taḥḳîḳ men *gider-men*. Taǵrı ta ‘âlâya, baña hidayet virür.”⁸²,

“Ben *gider-men* Taǵrı ‘ibâdetine. Ola ki baña doğru yol göstere.”⁸³

Enbiyâ Suresi 81. ayet

(‘âlim)

“... erdimiz kamug nerseni *biligl*”⁸⁴

“... Tağı irdük tigme bir nirseni *bilgenler*.”⁸⁵

“... Dağı olduk her nesneyi *biliciler*.”⁸⁶

“... Biz barça nesneyi *bilür biz*.”⁸⁷

“... Dağı biz barça nesne’i *bilür-biz*.”⁸⁸

Nisâ suresi 161. ayet

(elîm)

“anuttımız tanıǵlılarğa anlardın *aǵrıǵlı* kınnı”⁸⁹

“Tağı anuḳ kılduk kâfirlerğa anlardın, kınn *ıǵlıǵ*”⁹⁰

“... Dakı yarakladık kâfirler-içün anlardan, azab *aǵrıdı*.”⁹¹

“... Taḥḳîḳ biz yaratduk, yaraḳladuk kâfirler-içün anlardan ulu ‘azâbı ki *yürekler yandurucudur*.”⁹²

“Dağı biz yaraḳladuk [90a] (1) kâfirlere anlardan yürekleri *yandurıcı* ‘azâb.”⁹³

78 DİB mealinde “ayartıcı” karşılığı uygun görülmüş: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Kasas-suresi/3266/14-17-ayet-tefsiri>, erişim 20.09.2019

79 Saǵol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 250.

80 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 3: 297.

81 Topaloǵlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 321.

82 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 267.

83 Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, 345.

84 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 2: 388.

85 Saǵol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 178.

86 Topaloǵlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 243.

87 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 189.

88 Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, 275.

89 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 1: 232.

90 Saǵol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 73.

91 Topaloǵlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 76.

92 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 56.

93 Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, 148.

Nisâ suresi 162. ayet**(muḳîm), (mu'tun), (mu'min)**

“mında öndüñ *aḍaḳım tutuğlular* namâz *bêrinler* zekâtnı *kertgünügliler* tañrıça keḍinki künke”⁹⁴

“... Taḳı *ḳılğanlar* namaznı taḳı *birgenler* zekâtnı taḳı *bitgenler* Tañrıça taḳı ḳıyâmet künine; anlar, birgeymi anlarğa sevâb uluğ”⁹⁵

“... Dakı *tururıcılar* namâzı; dakı *viriciler* zekâtı, dakı *inanıcılar* Tanrı'ya”⁹⁶

“zekât virürler, iman getürürler...”⁹⁷

Şûrâ suresi 22. ayet**(zâlim), (müşfik), (vâki‘)**

“Körer sen *küç ḳılğanlarını*, *ḳorḳğanlar* ol nirsedin kim ḳazğandılar, taḳı ol *tüşgen* anlarğa.”⁹⁸

“körgen sen *küç ḳılığlarını* *ḳorkuğular* anındın kazğandılar ol *tüşügli* turur anlarğa”⁹⁹

“Göresin *zâhlımları*, *ḳorkıcılar* andan kim işlediler, dakı *düşicidir* anlara.”¹⁰⁰

“Görürsün zâlimleri *ḳorḳarlar* kesb eyledükleri yaman ‘amellerden”¹⁰¹

Tevbe suresi 112. ayet**(tâib), (‘âbid), (hâmid), (sâih), (râki‘), (sâcid), (âmir), (nâhû), (hâfız)**

“tevbe *ḳılığlular tapunuğlular öğüglüler ruze tutuğlular rukû‘ ḳılığlular secde ḳılığlular fermanlağlular* edgülnü *yığığlular* bildükmedük eşizlikdin *küdezigliler* Tañrının yığığlarını.”¹⁰²

“Tevbe *ḳılğanlar*, *ḳulluğ ḳılğanlar*, *öggenler*, rûze tutğanlar, *rukû‘ ḳılğanlar*, secde ḳılğanlar, *buyurganlar*, körklüglük birle taḳı *yığığanlar*, köksüz işdin, taḳı *saklağanlar* Tañrının ḳadlerin.”¹⁰³

“Tevbe *eyleyiciler*, *ibâdet eyleyiciler*, *ögiciler* her halda, *oruç dutucular*, -yâ gazâyâ, yâ ilm okuyı varıcılar-, *rukû‘ eyleyiciler*, *buyurıcılar* eyü işi, dakı *yığıcılar* yavuz işden, dakı *saklayıcılar* Tanrı hadlarını”¹⁰⁴

Ahzâb suresi 39. ayet**(ḥasibe)**

“tap ol Tañrı *küdezçi*.”¹⁰⁵

“Taḳı tap boldı Tañrı, *sakış ḳılğan*.”¹⁰⁶

94 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 1: 232.

95 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 55.

96 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 96.

97 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 56.

98 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 272.

99 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 404.

100 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 345.

101 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 290.

102 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 2: 40.

103 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 107.

104 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*, 158.

105 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*, 2: 215.

106 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 235.

“Dakı tap oldı Tanrı, *hisâb eyleyici* -yâ arka virici-”¹⁰⁷

“Yitişür Tanrı ta’âlâ *hisâb eyleyici*”¹⁰⁸

Şûrâ suresi 23. ayet

(ğafûr), (şekûr)

“bütünlükün Tanrı *yazuğ örtgen* üküş *yanut bergen*.”¹⁰⁹

“hâkîkat üze Tanrı *yarlıkâgan, şükr kılğan*.”¹¹⁰

“Bayık Tanrı *yarlığayıcıdır, müzd viricidir* şükre.”¹¹¹

“Taḥkîk Tanrı ta’âlâ ‘*afv eyleyicidir* yamanlığı, *şükr eyleyicidir* muti’ olanları...”¹¹²

“Tanrı ta’âlâ günahlar *bağışlayıcıdır*.”¹¹³

Neml suresi 80. ayet

(mudbir)

“sên eşittürmes sên ölügerke. eşittürmes sên ürlerke okımaḡnı kaçan kim ewrülmesler arka *bêriğliler*.”¹¹⁴

“Taḡı işittürmezsen sen sağırlarğa ündemekni, ol vaḡtın kim yüz ewürdiler i’râz *kılığlı* bolup.”¹¹⁵

“Bayık sen işitdürmeyesin ölülere, dakı işitdürmeyesin sağırlara okımaḡlığı îmâna, ol vakıt kim yüz döndürdiler, yüz *döndüricilerken*.”¹¹⁶

1.6. Karahanlı-Harezmi Sahası Kur’an Tercümelelerinde -ĞUÇI Ekinin Durumu

-ĞUÇI eki, fiillerden icra eden kişiyi gösteren kelimeler türeten bir ek olarak nadir kullanım sıklığını Karahanlı ve Harezmi sahasında yapılmış Kur’an tercümelelerinde de korumuş durumdadır. Borovkov’un hazırladığı sözlükte toplam on kelimeye görülen ek Ünlü¹¹⁷ ve Sağol’da da düşük yoğunluktadır. Ahzâb suresi, 45. ayetin tercümesinde kullanılan “buştı bəriçi”, “korḡutḡuçı” ve “okıḡuçı” karşılıkları Eski Anadolu Türkçesi çevirileri ile tercih edilen fiillere kadar tam bir koşutluk arz etmektedir. Çok nadir rastlanan bu durum, “buştı bəriçi”deki (=“muştı vërici”) Oğuzcanın etkisi bakımından da dikkat çekmektedir. Taramalar sırasında rastlanan “-ĞUÇI” ekli örnekler ve Karahanlı ve Harezmi sahası tercümelelerindeki durumları aşağıdadır:

Ahzâb suresi 45-46. ayet

(mübeşşir), (nezîr), (munîr)

“ay yalavaç biz ıdtımız sana tanuḡ *buştı bəriçi korḡutḡuçı okıḡuçı* Tanrı tapa destürü birle

107 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırasarı Kur’an Tercümesi I*, 304.

108 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 249.

109 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73)*, 3: 405.

110 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 272.

111 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırasarı Kur’an Tercümesi I*, 346.

112 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 291.

113 Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an*, 291.

114 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73)*, 3: 111.

115 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 212.

116 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırasarı Kur’an Tercümesi I*, 278.

117 Bakara suresinde sadece iki örnekte “-ĞUÇI” görülmektedir.

yaruk çerâğ.¹¹⁸

“Biz ıdtuk sini tanuk taķı *müjde birigli* taķı *ķorkuğlı* taķı *ündegli* Tangrı tapa āsān kılmaķı birle; taķı *yaruk* çırâğ¹¹⁹

“Bayık biz viribidük seni tanuk daķı *muştlayıcı* daķı *korkudıcı*, daķı *okıyıcı* Tanrı’dın yaņa destûri-y-ıla daķı çırağ *rûşan eyleyici*.”¹²⁰

Görüldüğü gibi Ünlü’nün ve Topaloğlu’nun neşrettiği tercümelerde *buştı bêriçi ķorkutğucu oķığucu* ve *muştlayıcı korkudıcı okıyıcı* şeklinde koştut yapılar görülmektedir. *buştı bêriçi* ifadesinde “-içi” şeklinin tercih edilmiş olması Oğuzca tesirle izah edilebilir. Çünkü Karahanlı-Harezm sahasında ve devamı olan çağdaş Kıpçak ve Karluk lehçelerinde ek “-GUÇI” şeklindedir.

Âl-i İmrân suresi 55. ayet

(câ’il)

“Ay İsâ! Men tük elğaning men; taķı kötürgening men, benim tapa; taķı arığ kılğaning men, anlardın kim küfr ketürdiler; taķı anlarınğ *ķılğuçısı* men kim uydılar sanga ...”¹²¹

TIEM metninde de aynı durum söz konusudur:

“taķı anlarınğ *ķılğuçısı* men kim uydılar saņa anlarınğ üstinde kim tandılar kıyâmet künine tegin.”¹²²

“İy İsâ! Bayık ben tamam alıcivan seni -ya öldüriciven seni -ya’ni *gökden girü inicek*- daķı götüriciven seni benüm dapa, daķı arıdıcıvan seni -ya’ni irak eyleyiciven seni- anlardan kim kâfir oldılar; daķı *kılıcıvan* anları kim uydılar sana ...”¹²³

Bakara suresi 177. ayet

(sâil)

“bêrsen tawarnı anın sewüglüğü üze yağuluk idilerine atasızlarka çığaylarka yol oğlanınga *ķolğuçıl*arka boyun içinde bêrimlilerke ...”¹²⁴

“taķı birdi mâlnı sewmeki üze, yawukluk eyeleringe taķı yetimlerle taķı miskinlerle taķı yol oğlınga taķı *ķolğuçıl*arğa taķı mükâtablarka ...”¹²⁵

“Daķı virdi malı, malı sever-iken -ya Tanrı’yı sever-iken- hısımlık işlerine daķı yetimlere daķı yol erine daķı *dileyiciler*e, daķı mükâtebeler bahâsına ...”¹²⁶

“Malı virmekdür maħabbeti bile sevmek bile yâ Allāh maħabbetine ķarayıblere, yetimlere, miskinlere, müsâfirlere, *dilenciler*e, mükâtiblere daħı ...”¹²⁷

“Daħı sadaķa eylemekdür mâl Allāh dostluğuna, ķarâyıblere daħı, yetimlere ve miskinlere

118 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi* (TIEM 73), 3: 217.

119 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 235.

120 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırrarası Kur’an Tercümesi I*, 304.

121 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V* 32.

122 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi* (TIEM 73), 1: 126.

123 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırrarası Kur’an Tercümesi I*, 67.

124 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi* (TIEM 73), 1: 62.

125 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V* 17.

126 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırrarası Kur’an Tercümesi I*, 48.

127 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 17.

ve yoğsullara, misâfirlere dağı **dilencî**lere ve yesirlere dağı ...¹²⁸

Bakara suresi 249. ayet

(mubtelî)

“kaçan kim adrılıp çıktı erse tâlüt çerig birle aydı bütünlükün Tağrı **sınağuçı** ol silerni bir arıq birle. ...”¹²⁹

“Ol vaqtın kim ayrıldı Tâlüt çerigler birle; aydı: “Haqîkat üzre Tağrı **sınağ**anınız turur arıq birle. ...”¹³⁰

“Pes ol vaqt kim çıkdı Tâlüt süler-ile -ya’ni seksen bin işsüz yigid-ile eyitti: “Bayık Tağrı **sınayıcı**dur sizi bir ırmağ-ıla. ...”¹³¹

“Vaqtı ki Tâlüt ayırdı çerilerini eyitti: Tağkîk Tağrı ta’âlâ ibtilâ eyler, sizi **tecribe eyler**, bir ulu ırmağ şuyı, belki aqar şudur. ...”¹³²

“Pes ol vaqt kim yürüdi Tâlüt çeriler bile. Eyitti: Tağrı Ta’âlâ sizi **sınayaca**ğdur bir ulu ırmağ-ıla. ...”¹³³

“-ĞUÇI” ekinin günümüz Kur’an tercümelerindeki durumu hakkında ipucu mahiyetinde iki ayetteki örneği zikretmek uygun olacaktır. Afganistan’da kullanılan Özbek Türkçesi Arap harfli yazı dili olarak Özbekistan’daki yazı dilinden ayrılmaktadır. Çağatay Türkçesinin devamı mahiyetindeki bu yazı diliyle yayımlanmış olan bir Kur’an tercümesinde Bakara suresinin 10 ve 11. ayetlerinde (**elîm**), (**mufsid**) kelimeleri, aşağıdaki şekillerde karşılanmıştır:

“ve ularning yüreklerige kesellik bar, pes Allah Teâlâ ularning keselligini köp kıldı ve ular üçün **agritgüçi** azab bar” “agâh bolingler elbette has özleri **fesâd kılğüçiler**dir velikin agah bölmeydiler” şeklindedir. Bünyâd-ı Ta’lîmü’l Kur’an-ı Afganistan, 3. s., (28.10.1390)¹³⁴:

(۹) واولر نینگ یورک لریگه کسل لیک بار، پس الله تعالی اولر نینگ کسل لیگینی کوپ قیلدی واولر اوچون اغریت گوچی عذاب بارشو سببندنکه اولریلغان سوزله گوچیدورلر (۱۰) ووقتیکه اینتلیسه اولرگه که بیر یوزیده فساد قیلمنگلر ایته دیلر حقیقت شولکه بیزاصلاح قیلگوچیلر دیرمیز (۱۱) آگاه بولینگلر ایته خاص اوز لری فساد قیلگوچیلر دیرولیکن آگاه بولمیدیلر (۱۲) وقچانکه اینتلیسه اولرگه ایمان کیتورینگلر اوشند

Diğer örnek de aynı ayetlerin Tatar Türkçesindeki durumunu göstermektedir:

“Alarniñ künellerini Allahuga karşılık çire bar, Allah alarniñ karşılık çirlerini arttırdı ve alarga ahirette **rencitgüçi** gazabdir. ...” “Alarga “Yir üstinde bozıklık kılmağız!” dip eytilse, alar “biz fekat “aralarını” **tüzetgüçigine** biz” diyler.”¹³⁵:

128 Toker, *Anonim Satır Altı Kur’an Tercümesi*, 107.

129 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73)*, 91.

130 Sağol, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, 23.

131 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi I*, 57.

132 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, 24.

133 Toker, *Anonim Satır Altı Kur’an Tercümesi*, 115.

134 Bünyâd-ı Ta’lîmü’l Kur’an-ı Afganistan, *Tercüme Özbikî*, Afganistan, (28.10.1390), 3.

135 Abdülhasib Moflyuhunov, Nurulla Nazaram, *Nogmani Tefsire*, (Kazan 2014), 3.

10. Аларның күнелләрендә Аллаһуга каршылык чире бар, Аллаһ аларның каршылык чирләрен арттырды, вә аларга ахирәттә рәнжеткүче гәзабдыр, ялган сөйләгәннәре өчен.

11. Аларга: «Жир өстендә бозыклык кылмагыз!» – дип әйтелсә, алар: «Без фәкәт (араларны) төзәтүче генәбез», – диләр.

12. Аң булыгыз! Шул монафикълар, кешеләр арасын бозып, жир өстендә фәсәд кылучылар, ләкин шуны үзләре сизмиләр.

“elīm” için Afganistan Özbek lehçesinde “**ağrıtgüçi**” Tatar lehçesinde de “**rencitgüçi**” uygun görülürken Eski Anadolu sahasında “**acidıcı**”¹³⁶ ve “**ağrıdıcı**”¹³⁷ kelimeleri kullanılmıştır.

Aynı ayetlerdeki yapılar, Karahanlı, Harezm ve Eski Anadolu sahasında (**musliḥ**) ve (**muḥsid**) için “*edgü kılığlılar miz.*” “*artak iş kılığlılar*”,¹³⁸ “*onğarğanlar*” için “*fesād kılğanlar*”,¹³⁹ “*eyü işleyiciler*” “*fesad eyleyiciler*”¹⁴⁰ “*fesād eyleyiciler*” (Küçük) şeklindedir. Zikredilen örnekler, tarihî dönem metinleri ile çağdaş lehçelerde bir koştuluk olduğunun ipuçlarını vermektedir. Kesin bir hükme varmak için gerekli olan araştırma bu çalışmanın sınırlarının ötesindedir.

2. Sonuç

Türk tarihinde kabaca üç büyük tercüme hareketinden bahsedilebilir. Türkçe Uygurlar döneminde; Budacılık, Manicilik, Brahmanizm gibi dinler ve Sogdca, Sanskritçe ve Çince gibi dillerden yapılan tercümelemlerle hem hukuk, din gibi farklı alanlarda hizmet veren bir yazı diline sahip olmuş hem de yazılı bir edebî dile kavuşmuştur. Bu dönemde bahsi geçen dillerden yoğun bir şekilde kavram, kelime, anlatım şekilleri ve cümle çeşitleri kazanmıştır. Türkçe İslamiyet’in kabulü ile bu defa Arapça ve Farsça kaynaklı kelime, kavram ve ifade zenginliği yanında birçok yeni edebî türle tanışmıştır. Tanzimat’tan sonra da Fransızca, İtalyanca, Almanca ve İngilizce gibi dillerden Türkiye Türkçesine ve Rusça üzerinden de diğer Türk topluluklarının konuştuğu lehçelere tercümelemler yoluyla yeni yeni dil zenginlikleri taşınmıştır.

Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezm sahalarında ve Oğuzcanın ilk dönemlerinde çok az kullanım alanına sahip olan “-ĞUÇI” (>IcI) ekinin Eski Anadolu Türkçesinin belli bir aşamasından itibaren Türkiye Türkçesinin çok işlek bir eki durumuna gelmesi, ilk dönemlerde Arapçadan, özellikle Kur’an-ı Kerim- yapılan tercümelemlerle ilişkilidir. Anadolu Türkçesi yazı dilinin kuruluşu döneminde ve öncesinde yaygın bir kullanıma sahip olmayan -IcI eki, başta Kur’an olmak üzere klasik İslâm metinlerinde Arapçadaki fiil icracılarını gösteren kelime türlerinin Türkçede karşılıklarını arama çabası neticesinde işlek bir ek durumuna yükselmiş ve bu ekle türetilen kelimeler Türkçenin söz varlığına yoğun katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Türkçe, farklı ifade imkânlarına da sahip duruma gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin bazısında çok bazısında az kullanılması bazısında ise hiç olmaması

136 Karabacak, *An Inter-linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*, Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur’an Tercümesi.*,

137 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi I.*

138 Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73).*

139 Sağol, *An Inter-linear Translation of the Qur’an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V.*

140 Topaloğlu, *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi I.*

erken dönem metinlerinde söz konusu ekin işlek olarak kullanılmadığına işarettir. Arapça, özellikle Kur'an kaynaklı çeviriler çoğaldıkça ve yaygınlaştıkça ek daha tanınır olmuş ve Türkçenin işlek ekleri arasına girmiştir.

“-GÜÇL” eki, Kur'an tercümelere bağlamında bakıldığında Karahanlı-Harezmi sahasında yaygın bir kullanım alanına sahip değildir. Karahanlı Türkçesi Uygur Türkçesinin devamı niteliğinde olduğundan Kur'an mütercimleri Anadolu sahasındaki meslektaşlarına göre daha rahat hareket imkânına sahiplerdi. Eski Anadolu Türkçesini kullanan mütercimler, Oğuzcanın hem yazı dili olarak gelişmesine katkı sağlamışlar hem de Arapça gibi büyük bir dilin en hassas, sanatlı, çok farklı anlatım ve üsluplara sahip metnini Oğuzcaya tercüme çabası göstermişlerdir. Oturmuş bir yazı geleneğine sahip olan Karahanlı-Harezmi sahasında Anadolu'daki kadar inceliklerin gözetilmediği, Arapçadaki birtakım yapılar için özel karşılıklar bulma arayışına gidilmediği anlaşılmaktadır.

Çağdaş Türk lehçeleri arasında Karahanlı-Harezmi yazı dili geleneğinin temsilcisi durumundaki Tatar ve Özbek Türkçelerinde son dönem Kur'an tercümelerinde -güçl ekinin daha sık görünür olması, “Kendi yazı dili geleneğinde ulaşılmış bir sonuç mudur yoksa Osmanlı geleneğinden etkilenme midir?” şeklindeki bir soruyu akla getirmektedir. Bu konu ise ancak başka bir çalışma sonucunda açıklığa kavuşturulabilecektir.

Kaynaklar

- Akdoğan, Yaşar, Erişim 03.06.2019 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Arat, R. Rahmeti. *Atabetü'l-hakayık*. Ankara: TDK Yay., Ankara, 1992.
- Ayazlı, Özlem. *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. Ankara: TDK Yay., 2011.
- Borovkov, A. K. *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*. Çeviren H. İ. Usta-E. Amanoğlu. Ankara: TDK Yay., 2002.
- Bünyâd-ı Ta'limü'l Kur'an-ı Afganistan, *Tercüme Özbiki*, Afganistan, (28.10.1390)
- Canpolat, Mustafa. *Mecmû'atü'n-nezâir*. Ankara: TDK Yay., 1982.
- Cin, Ali. *Ali'nin Kısası-i Yûsuf'u*. Ankara: TDK Yay., 2011.
- Demir, N.-Aydoğdu, Ö. *Oğuzname*. İstanbul: Kesit Yay., 2015.
- Develi, Hayati, “Ağız Özellikleri Taşıyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni Fatih Tefsiri”, *İlmî Araştırmalar*, (1998): 63-81 İstanbul.
- Elmalı, Murat. *Eski Uygurca Dilbilgisi Terimleri*. Ankara: TDK Yay., 2017.
- Ercilasun, Ahmet B.-Akkoyunlu, Z. *Dîvânü Lugâti't Türk*. Ankara: TDK Yay., 2015.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yay. 2008.
- Gabain, Anamarie. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yay., 1988.
- Gökyay, Orhan Ş. *Dedem Korkud'un Kitabı*. İstanbul: MEB Yay., 1973.
- Hamilton, James, R. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çeviren Vedat Köken. Ankara: TDK Yay., 1998.
- Kaçalın, M. S. *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznamesi*. İstanbul: Kitabevi Yay., 2006.

- Karabacak, Esra. *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII*. Harvard Ün. Yakındoğu Dilleri Böl., 1994-95-95-99.
- Karamanlıoğlu, A. F. *Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yay., 1989.
- Kaya, Ceval. *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: TDK Yay., 1994.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK Yay., 2013.
- Küçük, Murat. *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yay., 2014.
- Küçük, Serhat. *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-evliya Tercümesi*. İstanbul: Kesit Yay., 2013.
- Küçük, Serhat. *Ali-İfrit Cenknâmesi*. İstanbul: Kesit Yay., 2014.
- Küçük, Serhat. *Kitâb-ı Güzide*, İstanbul: Kesit Yay., 2014.
- Moflyuhunov, Nurulla Nazaram. *Nogmani Tefsire*. Kazan, 2014.
- Ölmez, Mehmet. *Altun Yaruk 3. Kitap (=5. Bölüm)*. Beytepe/Ankara, 1991.
- Özdoğan, M. Akif. "Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5/16. (2005), Ankara.
- Özek, Fatih. *Kitâbu Fezâ'ili'l-mekke ve'l-medîne ve'l-kudüs*. İstanbul: Kesit Yay., 2016.
- Sağol, Gülden, *An Inter-linear Translation of The Qur'an Into Khawarizm Turkish I-II-III-IV-V*, Harvard Ün. Yakındoğu Dilleri Böl., 1993-95-96.
- Tatçı, Mustafa, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10662,girispdf.pdf?0>, Erişim 19.5.2019.
- Tekin, Şinasi. *Kuanşi İm Pusar*, Ankara: TDK Yay., 1993.
- Timurtaş, F. Kadri. *Osmanlı Türkçesi Grameri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1985.
- Toker, Mustafa. *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011.
- Topaloğlu, Ahmet. *14. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi I*. İstanbul: Dergâh Yay., 2018.
- Türk, Vahit. *Bahrü'l-hakâyık*. Ankara: TDK Yay., 2009.
- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73)*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2018.
- Yavuz, Kemal. *Garibname*. Ankara:TDK Yay., 2000.

Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Yabancı Kökenli Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Foreign Oriented Words in the Old Uighur Buddhist Peritexts

Neslihan ÇELİK¹

ÖZ

Türk dili, Türk kültürünün birinci aslı unsuru ve taşıyıcısı niteliğindedir. Dil olmadan bir milletin varlığından, kültüründen ve devamlılığında söz etmek mümkün değildir. Türk dili, tarihsel hiçbir dönemde inkıta evresi geçirmemiştir ve bu durum, Türk kültürünün tarih boyunca devamlılık arz ederek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Türklerin farklı sosyal çevrelere dâhil olmaları, onların eserlerinde yeni kavram alanlarına ihtiyaç duymalarını beraberinde getirmiştir. Kavram alanlarına duyulan ihtiyaç, Türk dilinde türetme faaliyetlerinin etkin ve işlek kullanılması ve tercüme eserlerde belirli kavram alanlarında ödünçleme sözcüklerin varlığı ile sonuçlanmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Çalışmamızda Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden “Kuanşi İm Pusar”, “Uygurca Üç Hikâye” ve “Çaştani Bey Hikâyesi” adlı eserler esas alınarak ilgili eserlerde yabancı kökenli sözcükler tespit edilecektir.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Buddhizm, türetme faaliyetleri, yabancı sözcükler, kavram alanı

ABSTRACT

The Turkish language is the first essential element of the Turkish culture and definitely a culture bearer. It is impossible to speak of the existence, culture and continuity of a nation without language. The Turkish language historically has never been through any period of interruption, and this situation has ensured the continuation of Turkish culture through the history and its reaching the present day. The involvement of Turks in different social circles has led to the need for new conceptual fields in their works. The need for new conceptual fields has resulted in the efficient and effective use of derivation activities in the Turkish language, and the formation of new borrowed words in certain conceptual fields in the translated works. Old Uighur Turkic texts should be evaluated in this context.

Our work will be based on the works titled “Kuanşi İm Pusar”, “Uygurca Üç Hikâye” and “Çaştani Bey Hikâyesi” and foreign origin words will be detected in related works.

Keywords: Old Uighur Turkic, Buddhism, derivation activities, borrowed words, conceptual field

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Neslihan Çelik (Öğr. Gör. Dr.),

Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili

ve Edebiyatı Öğretmenliği, İstanbul, Türkiye

E-posta: neslihan.celik@yeditepe.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6807-8187

Başvuru/Submitted: 25.08.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

25.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

25.10.2019

Kabul/Accepted: 20.11.2019

Online Yayın/Published Online: 17.12.2019

Atıf/Citation: Çelik, Neslihan, “Buddhist Çevre

Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Yabancı

Kökenli Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme.”

Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 29, 2

(2019): 391-402.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.660589>

EXTENDED ABSTRACT

The first essential element of any culture is language, and without language it is not possible to speak of the existence of a society. Societies have developed and used new words in relation to their geography in each period. Therefore, it is possible to make general inferences about the culture of the society that speaks a language by considering the existing vocabulary. Similarly, the Turkish language reflects Turkish culture and it has been the bearer of Turkish culture for centuries. In order to talk about the existence of a cultural concept, it is necessary to mention the words related to that concept in the language of that nation.

Language has developed in relation to culture across all periods. This situation reveals that language and culture cannot be evaluated independently. In other words, literary works should not be evaluated independently of the periods in which they are written, and the social conditions and the cultural elements of the society in which they are written should be taken into consideration. In this way, while examining the works of the Old Uighur Turkish period, it is not possible to evaluate them independently from the social environment, to make sense of them and to shed light upon the conceptual fields of those words.

The Uighur Turks are a Turkish tribe with a developed civilization and have succeeded in conveying their high level of civilization up to the present day with their works in different social circles such as Manicheism, Buddhism, Christianity and Islam. As a result, Uighur Turks have played an important role in maintaining tradition. In this study, words of foreign origin in "Kuanşi İm Pusar", "Three Stories in Uighur" and "Çaştani Bey Story" which are among the texts of Buddhist environment Old Uighur Turkish have been determined. Classified words are listed alphabetically.

While determining borrowed words in Old Uighur Buddhist peritexts, Sinasi Tekin's **Uyghur Texts I: Kuanşi İm Pusar**, and **Three Stories in Uighur** translated by S. Himran and "The Story of Çaştani Bey" written by A. von Gabain and FWK Müller which was translated by S. Himran were taken as the basis.

In this study, the words of foreign origin identified in the works mentioned above are arranged alphabetically under three titles. After giving the origins and meanings of the words, the numbers indicate the line number of the word in the text.

1. Eski Uygur Türkçesinin Türk Dili Tarihi İçerisindeki Yeri ve Rolü

Türk dili tarihsel bütün dönemlerinde herhangi bir kesintiye uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Bu durum Türk dilinin, konuşulduğu coğrafyalarda resmî dil olarak kullanımının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihi tamamıyla sülaleler tarihidir. Hâkim olan boy diğer boyları bir araya getirir ve devleti tesis eder, devlet de edebî dilini kendi siyasî coğrafyasında ‘resmî dil’ konumuna getirerek, kültürünün temel taşıyıcısı olarak kullanır. Köktürk Kağanlığı bu durumun en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Köktürk Kağanlığı bir Türk Konfederasyonudur ve bu konfederasyonu oluşturan her boy kendi bulunduğu coğrafyada kendi yazılı dilini kullanırken devletin resmî dili olarak ise bu konfederasyonda demografik olarak en kalabalık boy durumunda olan Oğuzların yazılı dilini kullanmışlardır. Konuşma dilinin yazılı dilden yazı diline geçişinde asıl etken güçlü devlet hâkimiyetidir. Bu durum Köktürklerden başlamak üzere Türk dilinin tarihsel her dönemi için geçerlidir. Doğuda Türk boyları ittifakının gerçekleştiği Köktürk devletinin birinci hanedanlığı döneminde Türk dili konuşma dili seviyesinden yazılı dil seviyesine ulaşmış, hatta devlet dili olma özelliği kazanarak yazı dili olmuştur. Bu durum ikinci hanedanlık döneminde de pekiştirilmiştir. Daha sonra İslamiyet’in kabulü ve sonrasında tek merkezli Ötügen’in yerini çok merkezli idari yapıların almasıyla birlikte, boylar kendi yazılı dillerini kullanmışlar ve kendi buldukları coğrafyada hâkim güç olma yoluna gitmişlerdir. Karahanlı sülâlesinin hâkimiyeti döneminde siyasî erkin tek merkezli yönetimden uzaklaşması beraberinde resmî yazı dili olma özelliğini tarihsel bütün dönemlerde muhafaza eden Türk dilinin yalnızca edebî dil olarak varlığını devam ettirmesine sebebiyet vermiştir.

Köktürk Kağanlığı döneminde yazılı dil statüsünde bulunan Uygur Türkçesi, Köktürk Kağanlığının tek merkezli hâkimiyetini yitirmesinin ardından 8. yüzyılın sonlarından itibaren yazı dili seviyesine ulaşmış ve Çin’in Kansu ilinin kuzey batısında 18. yüzyılın sonlarına kadar resmî yazı dili olarak varlığını sürdürmüştür. Uygur Türklerinin Köktürk Kağanlığını oluşturan boylardan biri olduğu ve Köktürk Kağanlığının sona ermesinin ardından çok farklı coğrafyalara dağılmadıkları göz önünde bulundurulursa, Eski Uygur Türkçesi ile Köktürkçe arasında yapısal olarak farklılıkların olmadığı görülmektedir. Türk dili tarihsel bütün dönemlerde yazı dili olma özelliğini koruduğu için yapısal olarak hiçbir kesintiye ve ciddi farklılıklara uğramadan günümüze kadar gelebilmiştir.

Uygur Türkleri, farklı inanç sistemlerinin çevrelerine girmelerinin etkisiyle karşılıklı yeni çıkan kavram alanlarını karşılamak üzere türetme faaliyetlerinde bulunmuşlar ve Türkçenin yapısına aykırı olmamak kaydıyla Türkçe sözcükleri kullanarak yeni sözcükler türetmişlerdir. Bu sebeple Eski Uygur Türkçesi, yapım ekleri bakımından oldukça zengindir. Eski Uygur Türkçesini Köktürkçeden ayıran en önemli husus, bahsedilmekte olan bu türetme faaliyetlerinin yoğunluğu nedeniyle bu dönemde Türk diline birçok yeni sözcüğün kazandırılmış olmasıdır. Bununla birlikte, Uygur Türkçesinin söz dizimi Türk dilinin genel kurallarına uygundur. Bu durum, Türk dilinin tarihsel bütün dönemlerde resmî yazı dili statüsünde kullanılmış olmasının

doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dili tarihsel hiçbir dönemde yapısal değişikliğe uğramamış ve günümüze kadar gelmiştir.

Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin temeli Uygur edebî dilidir. Karahanlı Türklerinin girdikleri farklı sosyal çevreye ait kavram alanını oluşturan sözcükler dışında Uygur Türkçesi ile Karahanlı Türkçesi arasında ciddi farklılıklar bulunmamaktadır.¹ Kaşgarlı Mahmud da, “Uygur şehirlerine varıncaya dek, Ertiş, İla, Yamar, Etil ırmakları boyunca oturan halkın dilinin doğru Türkçe olduğunu söylemiş, bunların en açık olanının Hakaniye ülkesinin halkının dili olduğunu yazmıştır.² 15. yüzyılda ortak yazı dili olan Doğu Türkçesinin de temelinde Uygur Türkçesi vardır. Bu dönemde belirleyici rol oynayan Ali Şir Nevâyî, Doğu Türkçesinin temelini Uygur yazı diline dayandırmıştır. Boy birliğinin sağlanmış olması, dil birliğinin sağlanmış olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun sonucu olarak, Doğu Türklük sahasında ortak yazı dilinin Batı Türklük sahasından önce sağlanmış olduğu ifade edilebilmektedir. Nitekim Türk edebiyatının bilinen ilk şairler tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Nefâis*'in³ Doğu Türklük sahasında kaleme alınmış olması söz konusu durumu tanımlamaktadır.

Tek merkezli Ötüken'in elden çıkması ve buna bağlı olarak tek merkezli siyasî yapının yerini çok merkezli yapılara bırakmasının ardından resmî yazı dili statüsünü kaybeden Köktürkçe, yerini Uygur Türkçesine bırakmıştır. Buna bağlı olarak, Köktürkçe, dil mirasını Uygur Türkçesi üzerinden devam ettirmiş ve Uygur Türkçesi de Türk dilinin günümüze kadar kesintiye uğramadan gelmesini sağlamıştır.

2. Uygur Türklerinin Girdikleri Farklı Sosyal Çevreler ve Buna Bağlı Olarak Uygur Türkçesindeki Türetme Faaliyetleri

Kültürün birinci aslı unsuru dildir ve dil olmadan da bir toplumun varlığından söz etmek imkânsızdır. Toplumlar, her dönemde yaşadıkları coğrafya ile ilintili olarak yeni sözcükler türetmişler ve kullanmışlardır. Bu nedenle bir dilin mevcut söz varlığına bakılarak o dili konuşan toplumun kültürü hakkında genel çıkarımlar yapılabilmektedir. Benzer olarak, Türk dili de Türk kültürünü yansıtmakta ve Türk kültürünün taşıyıcısı görevini yüzyıllardır sürdürmektedir. Kültürel bir kavramın varlığından söz edebilmek için o milletin dilinde o kavramla ilgili sözcüklerin varlığından söz etmek gerekmektedir.

Uygur Türkleri farklı sosyal çevrelere girmişlerdir. Buddhizm, Maniheizm ve Şamanlık Uygur Türklerinin yaşadıkları coğrafyada yerleşmiştir.⁴ Tarihsel bütün dönemlerde girilen sosyal çevreyle beraber ihtiyaç dâhilinde sözcük türetme faaliyetleri yapılmıştır. Uygur Türkçesi dönemi bunun en somut örneği olarak gösterilebilmektedir. Maniheizm ve Buddhizm inanç sistemlerinde okumak ve okutmak sevap olarak kabul edildiğinden bu dönemde birçok eser tercüme edilmiştir. Nitekim Türk dilinin hiçbir tarihi döneminde inanç sistemlerine dair telif

1 Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 342.

2 Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Divânu Lugâti'l-Türk* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 11.

3 Kemal Eraslan, *Mecâlisü'n-Nefâis* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001).

4 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 2: 100.

eserlere rastlanılmamaktadır. Eski Uygur Türkçesi döneminde de farklı inanç çevrelerine girilmesiyle beraber tercüme eserlerin ön plana çıkması dolayısıyla yeni kavram alanlarına ihtiyaç duyulmuş ve bu durum beraberinde yeni sözcükler türetme ihtiyacını doğurmuştur.

Dil, bütün dönemlerde kültürle ilintili olarak gelişim göstermiştir. Bu durum, dil ve kültürün birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile eserler ele alınırken yazıldıkları dönemlerden bağımsız değerlendirilmemeli, kaleme alındığı sosyal şartlar ve yazıldığı toplumun kültürel unsurları göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri incelenirken onları sosyal çevreden bağımsız olarak değerlendirmek, eserleri yeniden anlamlandırmak ve sözcüklerin kavram alanlarına ilişkin açıklamalarda bulunmak mümkün değildir.

Türkler, gittikleri her yerde kültür merkezleri oluşturmuşlardır ve dâhil oldukları sosyal çevrelere göre farklı yazı sistemleri kullanmışlar ve geliştirmişlerdir. Arat, Türk milletinin kendi kültür ihtiyacını karşılamak için tarihin farklı devirlerinde farklı alfabeler yarattıklarını ya da var olan alfabeleri benimseyerek, onları kendi kültür hayatlarında bir vasıta olarak kullandıklarını ifade etmiştir.⁵ Burada dâhil olunan sosyal çevrelerden kasıt, kabul edilen inanç sistemleri ve dinlerdir. Benimsenen her inanç sistemi ve din beraberinde yeni bir harf sistemini de getirmiştir. Nitekim Türkler, girdikleri farklı sosyal çevrelerle beraber Türk-Runik, Soğut, Mani, Brahmi, Arap, Süryani ve Latin alfabelerini kullanmışlardır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, her bir yazı sisteminin yeni bir dil anlamına gelmemesidir.

Uygur Türkleri, medeniyet bakımından gelişmiş bir Türk boyu olup sahip oldukları yüksek medeniyet seviyelerini Maniheizm, Buddhizm, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi farklı sosyal çevreler dâhilinde verdikleri eserlerle günümüze kadar iletebilmeyi başarmışlardır. Bunun bir sonucu olarak, Uygur Türkleri, geleneğin devamının sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Uygur Türkçesi döneminde ortaya konulan eserler farklı inanç sistemlerinin birer mahsulleridir ve Uygur Türkçesi döneminde türetme faaliyetlerinin yaygın bir şekilde karşımıza çıkması farklı inanç sistemlerinin beraberinde getirdiği kavram alanlarına dair ihtiyaçtır.

3. Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Yabancı Kökenli Sözcüklerin Varlığı

Yukarıda da zikredildiği gibi Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri, farklı inanç sistemlerinin mahsulleridir. Farklı inanç sistemlerine ait farklı dillerde yazılmış eserler bu dönemde Uygur Türkleri tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve yine yukarıda ifade edildiği gibi yeni kavram alanlarına dair ihtiyaçlar beraberinde sözcük türetme faaliyetlerini de getirmiştir. Diğer ifade ile Türk dilinin yapısına uygun sözcük türetme faaliyetleri bu dönemde etkin ve işlek bir biçimde yapılmıştır.

Bu çalışmamızda, Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden “Kuanşi İm Pusar”, “Uygurca Üç Hikâye” ve “Çaştani Bey Hikâyesi” adlı eserlerdeki yabancı kökenli sözcükler

5 Reşit Rahmeti Arat, “Uygur Alfabeti”, *Makaleler içinde*, I, (Ankara 1987), 674-699.

tespit edilmiştir. Tasnif edilen madde başı sözcükler, alfabetik listelenmiştir.

Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesindeki ödünçleme sözcükleri tespit edilirken Şinasi Tekin'in *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pusar*⁶ adlı eseri, A. von Gabain ve F. W. K. Müller'in hazırlamış olduğu S. Himran'ın çevirdiği *Uygurca Üç Hikâye*⁷ adlı eser ve A. von Gabain ve F. W. K. Müller'in hazırlamış olduğu S. Himran'ın çevirdiği *Çaştani Bey Hikâyesi*⁸ adlı eser esas alınmıştır.

3.1. Yabancı Kökenli Sözcükler

Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Kuanşi İm Pusar, Uygurca Üç Hikâye ve Çaştani Bey Hikâyesi adlı eserlerde tespit edilen yabancı kökenli sözcükler aşağıda üç ayrı başlık altında alfabetik olarak dizilmiştir. Sözcüklerin kökenleri ve anlamları verildikten sonra yer alan rakamlar, ilgili sözcüğün metin içerisindeki satır numarasını göstermektedir.

3.1.1. Kuanşi İm Pusar'da Tespit Edilen Yabancı Kökenli Sözcükler

ajun // azun (Soğd. ajun), dünya; Buddhizm inancına göre çile doldurmak üzere başka başka kılıklarda doğan ruhun her doğuştaki şekli, bağlandığı cisim, 191

aryavalokdişvar (Skr. āryāvalogiteşvara), 7-8

asur (Skr. asura), cin, 142

bişamn (Skr. vaişramanga/vaişravanga), 120, 121

bodisvt (Skr.) Bodhisattva, “pek yüksek erenler” gibi bir anlamda olup lakap olmakla ait olduğu isimden sonra gelir. 7, 10b, 13, 24, 52, 84, 104, 173, 203, 84, 59, 70, 83, 88, 97, 101, 148, 154, 160, 164, 171, 176, 84, 213

bramn (Skr. brāhmanga), 131, 132

burқан (Çin.), Buddha, Peygamber, 97, 168, 169, 171, 213, 102, 103, 179, 168, 90, 97, 100, 162, 171, 175, 213, 169, 218, 221

buşı (Çin. pu-shi), sadaka; altı ya da on faziletten biri, 158, 165, 161, 53, 153, 166

but (Skr. buddha), bk. burқан, 1, 222

çambudvip (Skr. jambudvipa), Bu dünyanın adı, 98

drm (Skr. dharma), 1, 222

drmuruç (Skr. dharmaruci), fazilet sahibi, 223

erdni (Skr. ratna), cevher, kıymetli eşya, 19, 167, 157, 18, 168

ezrua (Soğd.) Burkancılarda brahman, 108, 109, 204

gaij (Skr. gangā), Ganj nehri, 84

gantar (Skr. ganthāra), 142

6 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pusar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1960).

7 A. von Gabain ve F. W. K. Müller, *Uygurca Üç Hikâye*, çev. S. Himran (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946).

8 A. von Gabain ve F. W. K. Müller, *Çaştani Bey Hikâyesi*, çev. S. Himran (İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi, 1945).

- gintirvi* (Skr. gantharva), 142
gntr (bk. gantar) B23
gntrv (bk. gintirvi) A142
Ğormuzta (Soğd.) Ğormuzta İndra ilahı, 110, 111
klp (Skr. kalpa), bir devir adı, 94, 178
kolti (Skr. koši), en yüksek sayı, on milyon, 178
koti (Skr. koši), en yüksek sayı, on milyon, 84
kuanşı im (Çin. kuan-şı-yin), 8, 13, 176, 2, 10a, 14, 22, 25, 32, 39, 51, 55, 58, 60, 62, 64, 67, 70, 74, 79, 82, 90, 94, 98, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 116, 120, 123, 125, 128, 130, 132, 134, 137, 140, 144, 146, 148, 149, 157, 159, 162, 166, 169, 174, 192, 207, 214, 218
lu (Çin. lung), ejderha, 142
luu (Çin. lung), ejderha, D5
mağuruk (Skr. mahoraga), büyük yılan, 143, B 23, D6
mğişvar (Skr. maheşvara), 116, 115, A115, A116
namo (Skr. namağ), saygı, 1, 222, 55
nızvani (Soğd.), günah, 203
nom (Soğd.), kanun, 158, 99
nomçı (Soğd. nom + T. -çı), vaiz, 127, 128
nomla- (Soğd. nom + T. -la-), dini öğretmek, anlatmak, 99, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 117, 119, 121, 124, 126, 128, 131, 133, 136, 139, 141, 147, 94, 177, 180, 145, 219, A104, A121, A136, A139, A141, B6, D 11
noş (Soğd.) iksir, 202
pratikabut (Skr. pratyekabuddha), 104, 106
prtikabut (Skr. pratyekabuddha), B28, B 29
prit (Skr. preta), ruh, hayalet, 191
pusar (Skr. bodhisattva), 2, 14, 22, 25, 32, 39, 51, 56, 58, 60, 62, 64, 67, 82, 91, 95, 98, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 116, 120, 123, 125, 128, 130, 132, 134, 137, 140, 144, 146, 149, 159, 166, 169, 174, 192, 207, 215, 218, 70, 79, 155, 74, 163, 157, 10a
saij (Skr. sangha), rahipler topluluğu, 1, 222
sarbhav (Skr. sārthavāha), kervan başı, kılavuz, 45, 48
sav (Skr. sahā-(a)), 151
şakimun (Skr. śākyamuni), Burkan'ın asıl adı, 168
şiravak (Skr. śrāvaka), A106
şlok (Skr. śloka), beyit, 171, 175
şmnanç (Skr. śramaneri), rahibe, 133, 135
şravak (Skr. śrāvaka), 106, 108
şrvk (Skr. śrāvaka), B 29, B 31
tamu (Soğd. tamu), cehennem, 191

tay (Çin. tai), 117, 119
taysukin (Çin.), A 117, A119
toym (Çin. tao-jên), rahip, 133, 135
tsun (Çin. ts'un), küçük, ufak, zayıf, 28
tsuy (Çin. tsui), günah, 200
upasanç (Skr. upāsikā), 133, 134, 135
upasi (Skr. upāsaka), 223, 133, 135
vçirpan (Skr. vajrapāṅgi), şimşekten kamayı elinde tutan, 145, 147
vidya (Skr. vidyā), bilgi; büyü sanatı, 219

3.1.2. Uygurca Üç Hikâye'de Tespit Edilen Yabancı Kökenli Sözcükler

amarı (?) kimi, kimisi, bazısı C 30
arjavrt (?) Lacivert, B 49
arzi (Skr. r̥ṣi), veli, münzevi, C 59
asanki (Skr. asamkhyeya), Zaman mesafesi (felsefî istilahlr.) B 43, C 186, C 191, C 194, C 197
aviş (Toh. aviş; Skr. avici), En alttaki cehennemnin adı, C 154, C 157, C 172, C 158
azun (Soğd. ajun), dünya; Buddhizm inancına göre çile doldurmak üzere başka başka kılıklarda doğan ruhun her doğuştaki şekli, bağlandığı cisim, C 28, C 29, C 31, C 34, B 9, B 11-12, C 14
bañşı (Skr. bhiksu), öğretmen, B 4, B 6, B 41, C 7, C 194, D 113, C 33, C 30, C 181-182, C 26
bodis(a)tv(a) (Skr. bodhisattva), B 33, B 46, D 17, D 26, D 46, D 71, D 81, D 87, D 94, D 104, D 131, B 31, D 24, C 186, C 193, D 4, D 9, D 12
braman (Skr.), rahip, D 112, D 113, D 115, D 120, D 123, D 126
burhan (Çin.) buddha, peygamber, B 33, B 42, B 45, C 186, C 197, D 96, B 35, D 3
buşı // buşi (Çin. pu-shi), sadaka; altı ya da on faziletten biri, B 28, C 92, C 116
çadik (?) B 43
çambudivip (Skr. jambudvīpa), Bu dünyanın adı, C 40
Dantipali (Skr. dantipala), Özel ad, D 41, D 48, D 54, D 63, D 98, D 104, D 125-126, D 155, D 168, D 174
divdar (Skr. devadāru), Çama benzer bir ağaç, B 22
Ħormuzta (Soğd.) Hormuzda teijri, Buddhizm dininde İndra: bir ilah ismi, B 53
irbiç, irbiz (?) vaşak, D 6, D 11, D 50, D 121
Ħormuzta (Soğd.) Bir teijrinin adıdır, D 93, D 135.
kuñçuy (Çin. kung-çu), prenses, D 89
k(a)rmapat (Skr. karmapatha), Yeniden doğmaların çoğalmasına ve cennete ulaşmanın gecikmesine sebebiyet veren nefsanîyet, C 191
kent (Soğd. kanth), şehir, C 149

- kşan* (Skr. kşana), kısa vakit, an, D 35
küntki (Çin. k'uen), harem dairesi, C 149
linhua (Çin. lien-hua), lotus çiçeği, B 52
madar (Moğ. matar), demon, şeytan, C 172
nomlamak (Soğd.), ders vermek, öğretmek, C 35, C 196
nomluğ (Soğd.), kanunî, B 17, D 29
orohitk (Skr. rohita?), Bir çeşit balık, D 119
Patmavati (Skr. padmavati), Kız özel adı, B 46, B 56
ptr (Skr. pattra), kitap sayfası, varak, B 30-31, C 33-34, C 99-100, C 165-166, D 35-36, D 99-100, D 138-139
purohiti (Skr. purohita), ev rahibi, C 3, C 6
rakşas (Skr. rakşasa), şeytan, C 88
sansar (Skr. samsara), mevcudiyetin deveranı, C 36
stragastriş (Skr. trayastrimsat), semalardan birinin adı, D 139
şakimuni (Skr. şakyamuni), lakaptır, tarihi Buddha'nın soyadı. B 45
şastr (Skr. śastra), tefsir, mezhep ve akaid kitabı, B 44
şastrapiryi (Skr. Śastrapriya), erkek adı, B 41
şastrarkariki (Skr. śasirakaraka), özel ad, C 38
tamu (Soğd. tamu), cehennem, C 17, C 157, C 154, C 172
tamuluğ (Soğd. tamu + T. -luğ), cehennemlik, cehennemde bulunan, C 20-21
titsi (Çin. ti-tse), irfanda (Buddhist mezhebinde) ilerlemek, ermek isteyip bahşidan ders alan, C 22, C 32, C 195, B 41
tujit (Skr. tuṣita), en yüce cennetlerin biri, B 19
upasi (Soğd. upâsi; Skr. upâsaka), Buddhizme mensup fakat rahipler arasına girmeyen erkek, C 36
vçri (Skr. vajra), şimşek, yıldırım, B 54

3.1.3. Çaştani Bey Hikâyesi'nde Tespit Edilen Yabancı Kökenli Sözcükler

- agnikişi* (Skr. agnikeşa), Şeytanlardan birinin özel adı, 111
azun (Soğd. ajuṇ), âlem, dünya, 45
bintipal (Skr. bhindipâla), mızrak, 237
Bodistv (Skr. Bodhisattva), “pek yüksek erenler” gibi bir anlamda olup lakap olmakla ait olduğu isimden sonra gelir. 167, 217, 246, 247, 248, 257, 263, 287, 291
btraklb (Skr. bhadrakalpa), US'deki batra ve kalp maddelerinin tariflerinden kestirildiğine göre, aslı Sanskritçe Bhadrakalpa olup “bhadra (adlı kraliçenin) zamanında” manasındadır, 262
burhan (Çin.), Buddha, Peygamber 263, 271
burhanlığ (Çin. burhan + T. -lığ), mukaddes, ilahi 280
buyan (Skr. punya), kut, saadet. 270

- çitraviri* (Sanskritçeden geldiği iddia edilmektedir.) Hint mitolojisinde İndra ilahın oğlunun öz adıdır. (Metinde, Hormuzda tanrının oğlu olarak gösteriliyor.) 241
- çkir* (Skr. çakra), çarh, tekerlek 237
- drzul // trzul* (Skr trişula), Yabaya benzer üç dişli alamet. 9, 39, 236
- Dušta* (Skr.), Kötülük, şeytanlardan birinin adıdır. 137, 151
- erdini* (Skr. ratna), cevher, kıymetli eşya, 214, 301
- Ezrua* Bir tanrının adıdır. 210
- Ĥaimavadi* Bir şeytanın adıdır. 300.
- intradana* İndra tanrının yayı. 243
- kalaşotari* (Skr.) Bir şeytanın adı, 88
- kamrakti* (Skr. kâmarakta), Bir lakaptır, 230
- ķavşiki* “İndras” nam ilahın lakabıdır, 211
- kisari* (Skr. kesarin), Arslan, 215
- ķolti* (Skr. kati), Milyonlarca, hadsiz, hesapsız 209, 294, 209
- ķoiķkyu* (Çin.), çalgı aleti, 164
- Kormuzta* (Soğd.) Ĥormuzta İndra ilahı, 217, 241
- ķşatrik* (Skr. Kşatriya), Hintlilerde askerî sınıfa mensup olanlar, 16.
- lapķutġ* (?) 183
- madar* (Moğ. matar), Şeytan, 306.
- maitri* (Skr. maitreya), Özel isim, 246, 248, 288, 291
- Nirvan* Nirvana, Buddhizm mezhebine göre cennet 278
- pançiki* (Skr. paijçika), Şeytan adı, 300
- prmanu* (Skr. paramānu), Atom, 253
- ptr* (Skr. pattra), kitap sayfası, varak, 98, 150, 151
- rakşas // rakşaz* (Skr. rakşasa), şeytan ve (Skr. rakşasi) dişi şeytan, 66, 126, 130, 138, 151, 152, 157, 173, 110, 305, 137, 163, 129, 171, 304, 82, 187, 191, 209
- sansar* (Skr. samsara), mevcudiyetin deveranı, 264
- Satagiri* Şeytanlardan birinin adıdır, 300
- sit satan* (Skr. siddhi sadhana), yüksek sihir formülleri 269
- Stayastrış* (Skr. trayastrimşat), Semalardan birinin adı, 197
- Tariçanta* (Skr. trijata), Rakşasilerden birinin adı, 157, 171
- Uçayan* (Skr. ujjayini), Şehir adıdır, 1
- Uru* (Skr.) Şeytanlardan birinin adı, 110
- Urumiki* (Skr.) Şeytanlardan birinin adı, 47
- vjir* (Skr. vajra), Şimşek, 266
- vruni* (Skr. varuna), İlah adıdır, 229
- Yaşomaitri* (Skr. Yaşomitra), Peygamberlerden biri, 217, 246, 249, 286

4. Sonuç

Uygur Türkleri, girdikleri farklı sosyal çevrelerle beraber birçok eseri Türkçeye tercüme etmişler ve karşılaştıkları yeni kavram alanlarını adlandırmak için Türk dilinin yapısına uygun sözcük türetme faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra, karşılaştıkları yeni kavram alanlarında çoğunlukla özel isim olarak karşılırlarına çıkan sözcükleri o kavramın ait olduğu dilden ödünçleme yoluyla almışlardır. Yukarıda da görüldüğü Kuanşi İm Puser adlı eserde 38 Sanskritçe, 9 Soğdca ve 10 Çince olmak üzere toplamda 56 madde başı sözcük listelenmiştir. Uygurca Üç Hikâye adlı eserde, 23 Sanskritçe, 9 Soğdca, 6 Çince, 1 Moğolca, 1 Toharca ve 4 kökeni tespit edilemeyen sözcükle beraber toplamda 44 madde başı sözcük tespit edilmiştir. Çaştani Bey Hikâyesinde, 30 Sanskritçe, 3 Çince, 2 Soğdca, 1 Moğolca ve 7 kökeni tespit edilemeyen sözcükle beraber toplamda 43 madde başı sözcük tespit edilmiştir.

Buradan yola çıkarak, yeni dâhil olunan sosyal çevrede Buddhizm inanç sistemine ait eserlerin Türkçeye çevrilirken özel isimler ve terim olarak kabul edilebilecek sözcükler dışında hiçbir sözcüğün ödünçleme yolu ile alınmamış olması, Türk dilinin morfolojik yapısına uygun sözcük türetme faaliyetleri ile eserlerin Türkçeye çevrilmesi dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Bu çalışmayla, Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Kuanşi İm Puser, Uygurca Üç Hikâye ve Çaştani Bey Hikâyesi adlı eserler esas alınarak ödünçleme yoluyla alınan sözcükler tespit edilmeye çalışılmış ve alınan söz konusu bu sözcüklerin dâhil olunan inanç sistemi ile Uygur Türklerinin karşılaştıkları yeni kavram alanına dair ihtiyaçtan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Sözcük türetme faaliyetlerinin en işlek ve etkin yapıldığı Eski Uygur Türkçesi döneminde ödünçleme sözcüklerin özel isimler ve terimler olarak tespit edilebiliyor olması bu dönemdeki türetme faaliyetlerinin Türk dili tarihinde önemini vurgulamaktadır.

KISALTMALAR

- bk.** Bakınız
Çin. Çince
Moğ. Moğolca
Skr. Sanskritçe
Soğd. Soğdca
Toh. Toharca
US Ahmet Caferoğlu, Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kuanşi İm Puser'da Kullanılan Kısaltmalar

- A** A Nüshası (St. Petersburg'da bulunan nüsha)
B B Nüshası (F. W. K. Müller tarafından iki parça halinde yayınlanan nüsha)
D D Nüshası (Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisinde 289 (TII Y. 54-a) numarada kayıtlı olan nüsha)

Uygurca Üç Hikâye’de Kullanılan Kısaltmalar

- B** Uygurca Üç Hikâyede Maymunlar Beyi Hikâyesi
C Uygurca Üç Hikâyede Dantipali Bey Hikâyesi
D Uygurca Üç Hikâyede Mukaddes Tavşan Hikâyesi

Kaynaklar

- Akalın, Mehmet, *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Arat, Reşit Rahmeti, “Uygur Alfabeti”, Makaleler, I, Ankara 1987, s. 674-699.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968.
- Çelik, Neslihan, *Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet*. Yüksek Lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012.
- Edgerton, Franklin, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. Volume II: Dictionary, Delhi: Motilal Banarsidass, 1977.
- Eraslan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Eraslan, Kemal, *Mecâlisü'n-Nefâyis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Ercilasun, Ahmet Bican, Ziyat Akkoyunlu, *Divânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Gabain A. von, F. W. K. Müller, *Çaştani Bey Hikâyesi*. Çeviren S. Himran. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi, 1945.
- Gabain A. von, F. W. K. Müller, *Uygurca Üç Hikâye*. Çeviren S. Himran. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946.
- Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pısar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1960.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 2 cilt. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Türkçe Söz Diziminde Taşıma ve Taşımanın Dönüşüme Etkisi

Movement in Turkish Syntax and the Effect of Movement on Transformation

Seçil HİRİK¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Seçil Hirik (Dr. Öğr. Üyesi),
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Nevşehir, Türkiye
E-posta: sechirik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2698-9350

Başvuru/Submitted: 13.06.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.07.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.09.2019

Kabul/Accepted: 26.09.2019

Online Yayın/Published Online: 26.11.2019

Atıf/Citation: Hirik, Sevil. "Türkçe Söz Diziminde Taşıma ve Taşımanın Dönüşüme Etkisi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 403-418.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.651057>

öz

Dil, kendi doğasına ve kurallarına sahip, insan üretimi olan bir olgudur. Dil belirli ilkeler çerçevesinde oluşum ve gelişimini devam ettiren bir yandan da toplumdaki değişimlere özelliği taşımaktadır. Salt dil olgusuyla ilgilenen dilbilimciler, bu üretim aracı için çeşitli kuramlar ortaya atmıştır. Bu yaklaşımlardan biri olan *Evrinsel Dil Bilgisi* ya da *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi*, Chomsky tarafından 1950'lerden itibaren gelişme kaydederek dilin ve dillerin yapısını anlama üzerine kurulmuş öncül kuramdır. Kuramın özünde yatan görüşler arasında tüm dillerin ortak *ilkeler* (principles) barındırdığı ancak her dilin de bir diğerinden ayrılan *değiştirgenler* (parameters) içerdiği yer almaktadır. Bahsi geçen ilkeler arasında söz dizimi sınırları içinde sayılacak olan *dönüşüm* (transformation) kavramı bulunmaktadır. Tüm dillerde derin yapısı aynı kalmak koşuluyla farklı dönüşüm işlemlerinden geçen yüzey yapılar görülmektedir. Kuramda söz edilen değiştirgenlerden biri dönüşümlerin dilden dile farklılık gösterebileceğidir. Dönüşümler ise *ekleme*, *yeniden yazma*, *eksiltme* (*silme*) ve *taşıma* gibi alt işlemleri içermektedir.

Bu çalışmada, kuramda yer alan ve Chomsky'nin *ad öbeği taşıma* (AÖ-taşıma), *ne taşıma* (ne-taşıma) ve *baş unsur taşıma* (baş-taşıma) olmak üzere üç türüne işaret ettiği taşıma türleri Türkçe örnekler üzerinden ele alınmıştır. Ancak bununla birlikte kuramda yer almayan ve Türkçede karşılaşılan bir ad öbeği taşıma örneği olan *ettirgenleştirme*, *eylemsi taşıma* ve *tümce taşıma gibi taşıma* işlemlerinin de uygulandığı dönüşümlere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Evrinsel dil bilgisi, Üretici dönüşümsel dil bilgisi, İlkeler ve değiştirgenler kuramı, dönüşüm, taşıma

ABSTRACT

Language is a phenomenon of human production with its own nature and rules. While language maintains its formation and development within the framework of certain principles, it also carries characteristics that can change from one society to another. Linguists who are interested in pure language have put forward various theories for this production tool. One of these approaches, Universal Grammar or Generative-Transformational Grammar, is an early theory based on Chomsky's approach to understanding languages and their structure which he developed from the 1950s onwards. The core ideas of this theory are that all languages

contain common principles, but that each language contains parameters that differ from one another. These principles include the concept of transformation which will be considered within the boundaries of syntax. In all languages, surface structures that have undergone different transformation processes can be seen provided that the deep structure remains the same. The transformations mentioned in the theory may differ from language to language. These include sub-processes such as addition, rewriting, reduction (deleting), and movement.

In this study, the three types of movement mentioned in the theory and referred to by Chomsky as noun phrase-movement, wh-movement and head-movement are discussed through Turkish examples. However, this study also includes examples of movement which are not part of the theory yet are encountered in Turkish, such as causativation, verbal-movement and sentence-movement.

Keywords: Universal grammar, Generative-transformational grammar, Principles and parameters theory, transformation, movement

EXTENDED ABSTRACT

There are a number of theories dealing with phonemes, free and bounded morphemes, and syntactic elements. In linguistic studies which examine language as a mere fact, the deep structure-surface structure pair, first introduced by Bloomfield, has been the guide to the functions of all language units by distinguishing what was said and not. Many linguistic theories on syntax have been put forward. One of these, Universal Grammar, or Generative-Transformational Grammar, is one of the important approaches in identifying common values of language. The theory, which was proposed by Chomsky in the 1950s and which included different stages of development in later periods, brought important concepts with it. Competence-performance (act), deep-surface structure, phrasal structure, and transformation-movement are among the remarkable and prominent concepts of the theory.

The main aim of this study is to consider the rules of movement which is one of the types of transformation mentioned in the theory. The other aim is to give examples from Turkish and to explain these in addition to Chomsky's three-types of movement in transformation, and to try to explain the existence of different types in Turkish.

This study uses a qualitative research method. The sentences given as examples are chosen from phrases that are possible in verbal language.

In Chomsky's general theory, namely the Theory of Principles and Parameters and the process of transformation, movement is a method that varies from language to language and can be realized in accordance with the possibilities offered by the syntax. In all languages, surface structures which have undergone different transformation and movement processes are observed.

Transportation and movement is a process applied to the deep structure by placing the deep structure in the surface structure. According to the theory, transportation and movement are applied to a constructor in the syntax and move the constructor to an empty location in the next syntax. The principle of movement is that the item being moved can only be moved to the position where an item from its category can be found (2006: 5).

This study mentions the three types of movement that Chomsky demonstrates in his examples, especially in European languages: these are noun phrase-movement, head-movement, and wh-movement. The most typical example of the noun phrase-movement is seen in passivation. The element that is in a given position in an active sentence fills the empty category in the new sentence when it is rewritten in a passive structured sentence. However, the element in the previous sentence, but not found in the second sentence leaves a trace in its place (Ex. a. “Ayşe bulaşıkları yıkadı.” b. “Bulaşıklar yıkandı.”). This trace is in the deep structure. In addition to this typical noun phrase-movement, this study gives examples of the causativation process which is shown to involve not only movement, but also the operation of addition (Ex. a. “Ayşe temizlikçilere evi temizlemeleri için emir verdi.”, b. “Ayşe evi (temizlikçilere) temizletti.”). Also, it is seen that the sentences with *verbals* and *ne... ne (de)* conjunctions are also rewritten with noun phrase transportation as an example of phrase structure movement.

Different types of movement from noun phrase to the head-movement are not very common. In European languages (for example English), the subject and the auxiliary verb can be replaced (eg a. You are a student. , b. “Are you a student?” | You←→Are). The head element in Turkish is moved when the verb in the predicate is in the position of time phrase by taking mood and time suffixes.

The last movement type discussed in the theory is wh-movement. This type of transport is not typical for Turkish, as is the case for head-movement.

Carrying question words is not typical in Turkish. The reason for this is the freedom of movement which can be applied in regular sentences. In Turkish syntax and in languages where there are no strict rules, question words can be found in all parts of the sentence in line with the logical structure they have established between them. Therefore, this transportation process is not a physical structure in Turkish, but a logical structure.

1. Giriş

Evrensel dil bilgisinde dil yetisinin doğuştan geldiği, her dilin insanın bir ürünü olduğu ve her dilin kendi kurallarının bulunduğu mantığı yatmaktadır. Tüm dillerin ortak özellikleri olabildiği gibi bir dili diğerinden ayıran çeşitli değişkenler görülmektedir. Örneğin tüm dillerde var olan yüklem ve yüklemdeki hareketin gerçekleşmesini sağlayan bir eyleyen varlığının ortak olduğu bilgisi gibi sözcük türlerinin varlığı da ortak kabul edilen özellikler arasındadır. Bununla birlikte yüklem yeri, eyleyenin/öznenin açık veya gizli olarak tümcede yazılması, eyleyenin türleri, sözcük türlerinin sayısı ve alt kategorileri, sözcük yapım yolları, eklerin varlığı gibi bilgiler ise değişkenler arasında sayılabilir.

Türkçe sondan eklemeli ve yüklemi sonda bulunan kurallı diller arasındadır. Türkçeyi, Türkçe yapan ve diğer dillerden ayıran ses olayları, sözcük türetme/çekime sokma yolları, sözcük öbeklerinde asıl unsurun konumu ve durumu, tümceyi oluşturan bileşenler ve onların dizilimleri gibi pek çok özellik daha sayılabilir. Bu çalışma, Türkçenin söz dizimi alanında tümcenin *dönüşüm* (transformation) yolları ve bu yollardan biri olan *taşıma* (movement) işlemi ile ilgilidir. Söz konusu işlemler, Chomsky'nin *Evrensel Dil Bilgisi* ya da diğer adıyla *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi Kuramı* temeli üzerinden ve Türkçe örneklerle aktarılacaktır. Kuramın ve işlemin mantığını anlamak için öncelikle kuram ve onun alt alanlarından bahsetmek gerekmektedir.

Kuram, ortaya çıktığı 1950'li yıllardan Chomsky'nin son dönemine kadar farklı gelişim evrelerinden geçmiştir. Hem kendini geliştiren bir yandan da değiştiren kuram 1957'den 1990'lı yıllara kadar alt kuramlar geliştirerek kendini güncellemiştir. Kerimoğlu'nun çalışmasında da belirtildiği gibi Chomsky'nin genel kuramını *Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi*, *Standart Kuram*, *Genişletilmiş Standart Kuram*, *Yönetme ve Bağlam Kuramı* ve *Yetinmecî Program* olmak üzere beş alt kuramda ele almak mümkündür.¹ Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi Kuramı'nın temel kavramları arasında yer alan *dönüşüm* (transformation), söz diziminin tanıdığı imkân kadar tümcenin değişimini ele almaktadır. Chomsky'nin *çekirdek tümce* (kernel sentences) adını verdiği ve dil bilgisi çalışmalarında² kurallı tümce olarak geçen düz, olumlu ve soru formunda olmayan tümce tipi için kullandığı bu kavram, söz diziminin özünü teşkil etmektedir. Verilen bir tümcenin üretiminde zorunlu dönüşümler uygulandığında *sonuç tümce* (resulting sentence), *çekirdek cümle* (kernel sentence) olarak adlandırılmaktadır. Bir dönüşüm aygıtını içeren basit bir türün tümceleri olması bakımından çekirdek tümce kavramı, Chomsky için sezgisel öneme sahiptir.³ Buna göre örneğin *Ali eve geldi.* gibi bir tümce, çekirdek tümce olarak ele alındığında bundan üretilmiş ve ekleme, çıkarma ve yer değiştirmelerle değişimine uğramış *Ali eve gelmedi.*, *Ali eve geldi mi?*, *Eve Ali geldi.*, *Ali'nin eve geldiği biliniyor.* gibi

1 Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014) 67.

2 Ör. bk. Gencan (2001), Korkmaz (2007), Karaağaç (2012).

3 Noam Chomsky, *Aspects of The Theory of Syntax* (Cambridge: THE M.I.T. Press, 1965) 17-18; Noam Chomsky, *Syntactic Structure* (The Hague Paris: Mouton Publishers, 1957) 61-70.

tümceleri üretmeye olanak vermektedir.⁴

Kuramın sonraki aşamasında *derin yapı-yüzeysel yapı* kavramlarına yoğunlaşan Chomsky, söz diziminde her birimin yüzeysel yapıya taşınmayacağını, bunun ancak derin yapıda saklı olduğunu dile getirmektedir. Kendinden önce gelen Yapısalcıların *biçim farklıysa anlam da farklıdır* görüşüne katılmayan Chomsky, aslolanın zihindeki soyut anlamsal bileşeni oluşturan derin yapının olduğu, yüzeysel yapının ise ikincil olduğu düşüncesine sahiptir.⁵ Aşağıda yer alan diyalogda yüzeysel yapıda yazılmayan ancak derin yapıda parantez içinde gösterilen söz dizimsel ve morfolojik unsurlar yer almaktadır:

(1)

A: *Sen bugün bizim eve gelecek misin?*

B: *Evet, (ben bugün sizin eve geleceğim).*

Chomsky, kuramının sonraki aşaması olan *Yönetme ve Bağlama Kuramı*'nda Evrensel Dilbilgisi yaklaşımı içinde geçen İlkeler ve Değiştirgenlerden (Principles and Parametres) bahsetmektedir. Dil denilen olgunun evrensel ilkelerinin olduğunu bununla birlikte her dilin de kendine özgü değiştirgenlere sahip olduğunu savunmaktadır. Uzun'a göre dil bilgisi, Evrensel Dil Bilgisi'nin önceki biçimlendirmelerinden farklı olarak kurallarla değil, doğuştan getirilen düzeneğin bileşenleri olarak bir dizi ilke ve değiştirgenlerle kurulmaktadır. İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı'na göre dil bilgisi bileşenlerden değil, her birinde ilkelerin ve değiştirgenlerin etkili olduğu sunuluşlardan oluşmaktadır. Böylece her ikisinin de yapı olduğu varsayılan sesbilimsel, anlambilimsel ve bu ikisinin arasındaki bağlantının kurulduğu söz dizimsel sunuluştan oluşan bir görünüm taşımaktadır.⁶ Böylece diller sahip oldukları olanaklar doğrultusunda dönüşüm ve değişim kurallarına tabi olmaktadır. Chomsky, her öbekte bir yöneticinin olması durumu için *ilke* (principle), öbeklerdeki yöneticilerin başta veya sonda olması durumu içinse *değiştirgen* (parameter) kavramını kullanmaktadır. İlkeler tüm dünya dillerinde ortak olan çerçeveyi belirler, değiştirgen bu ilkenin uygulaması aşamasıyla ilgilidir ve dünya dillerindeki kullanım çeşitliliğini belirler.⁷

Yönetim ve Bağlama Kuramı (Government and Binding Theory) içinde yer alan İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı, farklı türden alt kuramları içermektedir. *Sınırlama, Rol, Bağlama, Yönetme, Durum ve Denetleme* olmak üzere sıralanabilecek olan alt alanlar arasında Uzun, *Taşıma*'yı da saymaktadır. Ona göre *Taşıma Kuramı* (Movement Theory), derin yapının yüzeysel yapıya döşenmesini sağlayarak derin yapıya uygulanan bir işlemdir. Yüzeysel yapıların sonraki düzlemlere girdi olmasına bakılarak taşımaların yüzeysel yapılara uygulandığı varsayılır ve

4 Ayrıca bk. İmer vd. (2011: 102), Vardar (2002: 82).

5 Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, 72.

6 Nadir Engin Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2000) 91.

7 Annette Becker ve Markus Bieswanger, *Introduction to English Linguistics* (UTB Basics, 2006.) 101; Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, 80-81.

dönüşümlere uygulanışı taşıma ile belirlenir.⁸ Dönüşümü, bir tümcenin derin yapıdan yüzey yapıya geçmesini sağlayan kural/kuralların uygulanmasıyla ortaya çıkan süreç olarak tanımlayan Bayraktar, dönüşümün dizimsel kuralların ürettiği soyut yapıları yeni yapılara ve tümcelere dönüştürdüğünü belirtmektedir.⁹ Yaylağül'e göre dönüşümler yüzey yapıdaki söz dizimlerini etkiler fakat aslında derin yapı düzeyinde yer alır. Derin yapı soyut biçimlerden, sözcük ve yapı türlerinden oluşur. Bu biçimleri temsil eden simgeler, dönüşüm talimatlarında kullanılır. Son dönüşüme kadar tümceler, bu terimlerle kurulur ve sözcükler sürecin sonunda işe dahil olur. Derin yapılar inşa etmek için tekrar yazım kurallarına ihtiyaç vardır ve birimler aynı cins başka birimler içine dâhil edilebilir. Yani bir eylem öbeği içinde yer alan bir ad öbeği daha sonra başka bir ad öbeği içine yerleştirilebilir.¹⁰

Dönüşümün gerçekleşmesini sağlayan işlemlerden biri olan taşıma işlemi, Kadri Kuram'a göre söz dizimsel sunuluştaki yer alan bir kurucuya uygulanan ve kurucunun bir sonraki sunuluştaki başka ama boş olan bir konuma taşınmasıdır. Taşıma sonucunda taşınan sözcük arkasında bir *iz* (trace) bırakır ve yeni konumundayken de eski konumuyla ilişki kurar. Taşımanın ilkeleri arasında taşınan ögenin sadece kendi kategorisinden bir ögenin bulunabileceği konuma taşınması yer almaktadır. Örneğin öbeğin öbek konumuna asıl unsurun da asıl unsur konumuna taşınması gerekmektedir.¹¹ Diğer bir deyişle taşıma, söz dizimsel sunuluştaki yer alan bir kurucuya uygulanan ve bu kurucunun bir sonraki sunuluştaki başka ama boş olan bir konuma hareket etmesini içermektedir.¹² Haegeman, boş kategorinin tematik özellikleri dikkate alındığında *sıfır unsur*'un (zero element) türünün adılar ve izler olduğunu söylemektedir. Derin yapısının boşluğundaki tematik rollere sahip unsurlar, yalnızca adıl olabilmekte ve izleri de yüzey yapı olgusu içinde değerlendirilebilmektedir. Yüzey yapısında bir öncülü olan bir boş *unsur* (null element), adıl veya iz olabilir. Öncül ve açık olmayan unsurların her birinin rolü varsa boş unsur bir iz olarak tanımlanacaktır.¹³ Taşıma sürecinde taşınan kurucunun eski konumu ile *konma noktası* denilen yeni konumu arasında yapısal bir ilişki vardır. Taşınan kurucu arkasında bir iz bırakmakta ve bu iz ile kurucu eş dizinlenmektedir.¹⁴

Taşıma işleminde taşınan unsurun türü ve konma noktasına göre taşıma türlerinin de farklılaştığı söylenebilir. Chomsky'nin İngilizce üzerinden yaptığı tespitler neticesinde temel olarak üç taşıma kategorisinden bahsedilmektedir: *Ad öbeği taşıma* (AÖ-taşıma “NP-movement”), *baş unsur taşıma* (head-movement) ve *ne taşıma* (wh-movement). Ad öbeği taşıma, Türkçede de örnekleri görülen bir dönüşüm, dolayısıyla taşıma türüdür. Bu taşıma türünün en

8 Uzun, *Anaizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 95.

9 Nesrin Bayraktar, *Dil Bilimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014) 117.

10 Özen Yaylağül, *Göstergibilim ve Dilbilim* (Ankara: Hece Yayınları, 2015) 110.

11 Kadri Kuram, *Türkçede Yer Öbeklerinin Bazı Sözdizimsel Özellikleri* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.) 5-6.

12 Uzun, *Anaizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 290.

13 Liliane Haegeman *Introduction to Government and Binding Theory* (UK/USA: Blackwell Publishers, 1994) 434.

14 Murat Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018) 25.

belirgin örneklerinden birinin edilgenleştirme olduğunu söyleyen Özgen, taşınan birimin de bir ad öbeği olması sebebiyle bu işlemin bir AO-taşımını teşkil ettiğini dile getirmektedir.¹⁵ Baş unsur taşımada taşınan öge yalnızca öbeğin başı yani yönetici konumundaki sözcüktür. Başla beraber taşınan öbek yapı da yeni konumunda aynen korunmakta ve bölünmemektedir. Örnekleri en çok Avrupa dillerinde uygun görülen ne taşıma ise tümcenin başında bulunan soru sözcüğü ya da örneğin İngilizcedeki *will, have* gibi yardımcı eylemlerin tümcenin başına getirilmesidir. Tümcenin soru anlamı ancak bu şekilde verilebilir. Dolayısıyla bu taşıma bahsi geçen diller için zorunlu görünmektedir. Söz konusu taşıma türleri ve Türkçede görülen karşılıkları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1. Ad Öbeği Taşıma

Ad öbeği taşıma, tam anlamıyla yüzey yapının bir üyesinin başka bir yüzey yapıda görünmesidir. Ancak önemli olan koşul, derin yapıdaki karşılığının önceki yüzey yapıdaki sunuluş ile aynı görevde yani rolde olmasıdır. Uzun, bu tip taşımalarda kurucuların ne kadar uzağa taşındıklarına yani öbek sınırlarının sayısına göre de göreceli olarak taşımının farklılaştığını söylemektedir.¹⁶ Yapılan çalışmalarda en belirgin ad öbeği taşımalarının geleneksel dil bilgisinde etken-edilgen türü olarak geçen tümce dönüşümlerinde görüldüğünü söylemektedir. Tümcede etkilenen veya harekete konu olan unsur, edilgen yapıda yüklemcil ögeye yaklaşmaktadır. Aşağıda yer alan 2 numaralı a ve b örneklerinde tümceyi oluşturan unsurların üstlendikleri roller, taşımının etkisiyle değişikliğe uğramıştır. 2a tümcesinde harekete konu olan nesne rolünde olan unsur, 2b tümcesinde, her tümcenin özne bulundurması zorunluluğu ilkesi gereği, tümcenin boş olan konumundaki özne konumuna taşınmıştır. Derin yapısı eş anlamlı olan tümceler, taşımının etkisiyle yüzey yapıda farklı görünmektedir.

(2)

a. *Ayşe bulaşıkları yıkadı.*

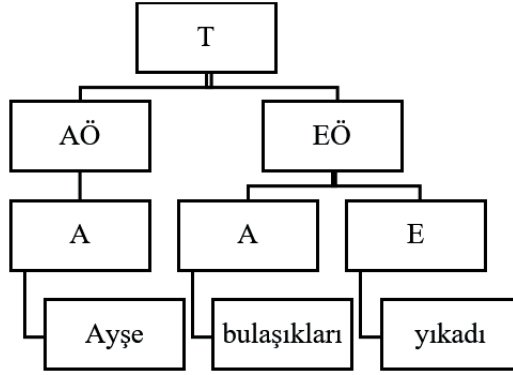
Eyleyen konu yüklemcil öge

b. *Bulaşıklar yıkandı.*

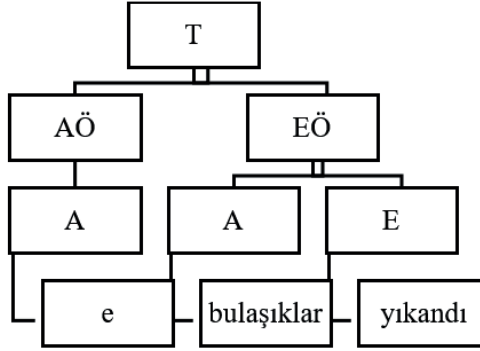
Eyleyen yüklemcil öge

15 Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları*, 25.

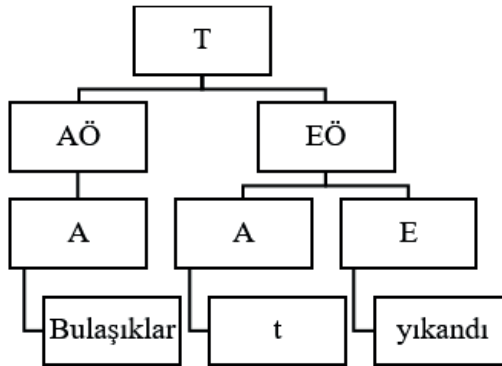
16 Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 290.

Şema 1: 2a'nın gösterimi

Şema 2: 2b'nin gösterimi (taşımadan önce)

Şema 3: 2b'nin gösterimi (taşımadan sonra)

Kaynaklarda ad öbeği taşımanın en tipik örneği olarak edilgenleştirme gösterilse de tümce yapısının ettirgen hale gelmesi de ad öbeği taşımasının ileri seviyesi kabul edilebilir. 3 numaralı tümcede b, a'nın ettirgen biçimi olarak görüldüğünde *temizlikçiler* sözcüğü, ilk tümcenin ikincil eyleyeni¹⁷ konumunda yer alırken b tümcesinde eyleme konu olan rolünde görünmektedir. *Temizlikçiler* varsayımsal ad öbeği, temizleme hareketinin birincil eyleyeni olmasına rağmen yüzey yapıda ilk tümceden arta kalan boşluğu doldurmaktadır. Bu tip ettirgen dönüşümlerde çekirdek tümce yapısında olan ilk tümcede silme işlemi uygulandığı gibi taşınan unsurlar ettirgen tümcede ana yüklemcil ögenin konusu olarak görev yapmaktadır.

(3)

a. *Ayşe temizlikçilere evi temizlemeleri için emir verdi.*b. *Ayşe evi (temizlikçilere) temizletti.*

Chomsky'nin kuramında yer vermediği ancak pek çok dilde örneği görülebilecek olan eylem tümcelerinin ad tümcesi formuna dönüşümlerinde taşıma kuralları devreye girmektedir. Taşınan unsur, eylem tümcesinde başka bir konumda yer alırken ad tümcesinde daha farklı bir konumda görülebilir. Aslında eylem tümcelerinin ad tümcesine dönüşme işlemi birden farklı form elde edilebilir. Elde edilen her formula beraber unsur, bir önceki konumdan diğer sunulustaki başka bir konum ve role gelmektedir. Aşağıda 4 numaralı örneklerde b ve c tümceleri a tümcesinin dönüşüme uğrayarak ve form değiştirerek elde edilmiş hâlidir. Hepsindeki ortaklık derin yapılarının aynı olmasıdır. Dolayısıyla b ve c'den başka tümce de üretilebilir. İlk tümcede *senin yürüyüşün* şeklinde olan ad öbeği, tümcenin harekete konu olan nesnesi durumundadır. A tümcesinde nesne olan ad öbeği adıl düşürerek ve başka bir öbeğin üyesi gibi görünerek tümcenin öznesi konumuna gelmektedir. Eylem tümcelerinin ad tümcesine dönüştürülmesinde eksiltmeler, yer değiştirmeler ve eklemelerle taşıma işlemi tamamlanmaktadır. Aslında b tümcesi ile a tümcesi çözümleme olarak birbirine paraleldir. Yüzey yapıda özne olarak görünen üye, aslında tümcenin derin yapısında yine nesne konumunda yer almaktadır ancak bu sefer başka bir öbeğin bileşeni olarak. Aynı durum c tümcesi için de geçerlidir. İlk tümcenin nesne konumunda olan unsuru, bu kez yüklemcil ögede ve üstelik b'den farklı olarak aynen yani eksiltme ve ekleme olmadan konumlanmaktadır.

(4)

a. *Senin yürüyüşünü beğeniyorum.*

Nesne yüklemcil öge

b. *Beğendiğim bir yürüyüşün var.*

Özne yüklemcil öge

c. *Beğendiğim şey senin yürüyüşün.*

Özne yüklemcil öge

17 Bu örnek için emir veren yani birincil eyleyen rolünde olan unsur *Ayşe*'dir. İç tümcenin yani temizleme eyleminin eyleyenleri konumunda olan unsur olarak *temizlikçiler*, ikincil eyleyen olarak yer almaktadır.

Türkçede diğer bir ad öbeği taşıma örneği, *ne ...ne (de)* bağlacı ile kurulan tümcelerde görülmektedir. Bu tip tümcelerde yüklemcil ögede yer alan olumlu görünümüne unsur derin yapıda olumsuzluk bildirmektedir. Dolayısıyla olumsuz yeniden yazmada boş kategori doldurulmamakta ancak taşıma işlemi sırasında eksilme meydana gelmektedir. 5a’da yer alan tümcenin yeniden yazımı b’de verilmektedir. 1a’da yüzey yapıda iki ayrı tümce görünümünde olan yapı, derin yapıda tek eylem ve tek eyleyeni barındırmaktadır. Bununla birlikte yüklemcil öge tekleşerek biri silinmekte ve yüklemcil öge ve eyleyen uyumunun sonucunda morfolojik şahıs belirtici değişime uğrayarak çokluk bildirmektedir.

- (5)
- a. *Ne sen geldin ne (de) ben (geldim.)*
- b. *İkimiz de gelmedik.*

1.2. Baş Unsur Taşıma

Taşıyan unsurun, öbeğin baş unsuru olduğu taşıma türüne baş taşıma ya da baş unsur taşıma denmektedir. Uzun, ad öbeği taşımasındaki gibi büyükçül bir yansımanın olmadığını, taşıyan ögenin yalnızca baş unsur olduğunu dile getirmektedir. İngilizcede *özne-yardımcı eylem (YAR) değiştirimi* dönüşümü olarak bilinen işlem, baş taşımanın gözleendiği tipik işlemdir. Evet/hayır soruları, özne ile yardımcı eylemin yer değiştirmesini gerektirmektedir.¹⁸

- (6)
- a. *You are a student. (Sen öğrencisin.)*
- b. *Are you a student? (Sen öğrenci misin?)*

Yukarıda bahsi geçen taşıma tipi Türkçe gibi yer değiştirme işlemi ile soru formunun elde edilmediği diller için geçerli değildir. Türkçede baş taşıma ancak yine öbek yapılar içinde kendini göstermektedir. Bu yer değiştirme işleminden başka Özgen’e göre bu işlemde bir baş başka bir başa eklenmektedir. Buna göre eylemin zaman, görünüş, kip, olumsuzluk, çatı gibi biçimbilimsel olarak eklenilebilmesi için zaman öbeğinin (Z⁰) başına kadar çıktığı varsayılır. Ana eylemden zaman öbeğine yapılan bu taşıma ile eylem başın kendisine eklenir.¹⁹ Türkçede zaman öbekleri yalnızca zaman bildiren sözcüklerle kurulduğu için zaman eki taşıyan yapılar zaman öbeği adı altında değerlendirilmemektedir. Ancak zaman eki almış bir eylemle birleşen eylem, zaman öbeği olarak düşünülen öbeğin başına taşınarak dönüşüme uğrayabilir. Aşağıda yer alan 7 numaralı tümce zaman öbeğinin eylemin başına taşınmasını göstermektedir:

18 Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 292-293.

19 Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları*, 26.

(7)

a. *Ayşe dün yemek yap-Ø.*
Zaman öbeğib. *Ayşe yemek yaptı.*

1.3. Ne Öbeği Taşıma

Soru sözcüklerinin tümcenin başına taşınması işlemi olarak adlandırılan ne öbeği taşımanın amacı bu öbeklerin tümcede soru açısı alabilmeleridir. Özgen'e göre bunlar ancak tümce başına getirilerek diğer bir deyişle tümleyici öbeğinin göstericisi konumunda bulundurulacak açık taşıma örneği sergilemektedir.²⁰ İmer vd., İngilizceden örnek vererek "What did you buy?" (Ne satın aldın?) tümcesinde *what* sözcüğünün derin yapıda *buy* sözcüğünün nesnesi olduğunu söylemektedir.²¹ Türkçede ise durum İngilizcede görülenden biraz daha farklıdır. Türkçede soru sözcüklerinde görülen taşıma işlemi zorunlu değildir. Bu açıdan mantıksal yapı içinde ele alınabilecek düzeyde odaklanmayı gerektirmektedir. Soru sözcüğünün konumlandığı yer zorunlu değil bilinçli ve anlambilimsel bir tercihle gerçekleşen taşımayı içermektedir. Aşağıda yer alan 8 numaralı örnekler a tümcesinden taşıma ile gerçekleşen soru formlarını göstermektedir.

(8)

- a. *Ben bugün size geleceğim.*
- b. *Bugün bize kim gelecek?*
- c. *Kim bugün bize gelecek?*
- d. *Bugün kim bize gelecek?*

Yukarıda verilen örnekler, dönüşüm türlerinden *çalkalama* denilen işleme de girmektedir. Söz konusu yer değiştirmelerin yapılabilmesi söz diziminde unsurların izin verdiği serbestlik ölçüsünde gerçekleşmektedir. Ancak soru sözcüklerinde yapılan taşıma, yüklemcil ögeye göre konumlandığı ve mantıksal yapı içinde yer aldığı için çalkalamadan farklılık göstermektedir.

Chomsky'nin kuramında bahsettiği üç taşıma işleminin yanı sıra Türkçeye uygulanabilecek olan ve Türkçede var olan söz dizimsel yapıyla ilgili farklı taşımalar da söz etmek gerekmektedir.

1.4. Tümce Taşıma

Türkçe üzerine yazılmış çeşitli kaynaklarda aslında Farsça tümce diziminden Türkçeye geçmiş olan *ki* bağlaçlı tümce yapısı, taşıma işleminin en kolay uygulanabileceği alandır. İki ayrı tümcenin *ki* ile bağlandığı ve *ki*'li birleşik tümce gibi adlandırmaların kullanıldığı

20 Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları*, 26-27.

21 Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011) 192.

bu tümce tipinde tümce iki ayrı yapı gibi düşünülebileceği gibi iç tümceli tek bir yapı haline de getirilebilir. *Ki* bağlaçlı tümcelerde taşıma için iki işlemin uygulanması mümkündür. Aşağıda yer alan 9a tümcesinin iki formda yazılabildiği görülmektedir. 9b tümcesinin yüzey yapı çözümlemesi 9a ve 9c'nin çözümlemesinden büyük farklarla ayrılmaktadır. Ancak derin yapıda üç tümce de birbiriyle aynı görünüme sahiptir. Buna göre 9a ve 9c'de yüklemcil öge görevinde olan *konuş-* eyleminin 9b'de iç tümcede yüklemcil öge görevi üstlendiği ve bununla beraber *duy-* eyleminin de duyulan nesnesine karşılık gelecek biçimde taşındığı görülmektedir.

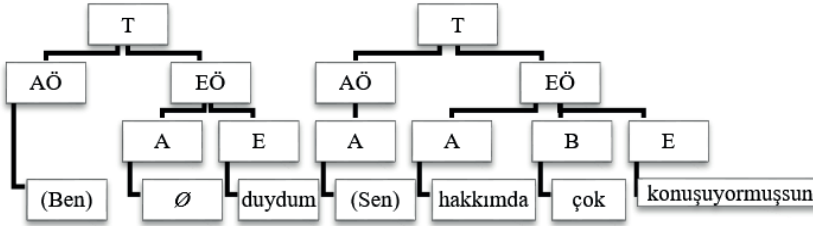
(9)

a. *Duydum ki hakkımda çok konuşuyormuşsun.*

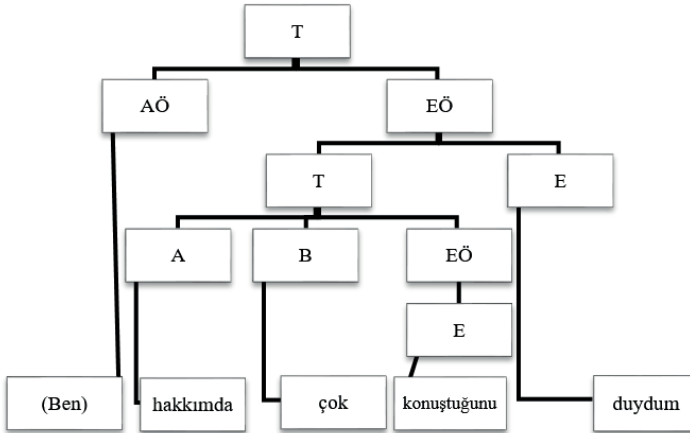
b. *Hakkımda çok konuştuğunu duydum.*

c. *Hakkımda çok konuşuyormuşsun. Duydum.*

Ki bağlaçlı tümcelerin çözümlenmesi için taşıma işlemine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde *duy-* ve *konuş-* birer yüklemcil öge olarak değerlendirileceği için *duy-* eyleminden önce pek çok boş kategori ortaya çıkmaktadır. Kalan izler, yalnızca *ki*'den sonraki unsurlarla cevaplanabileceği için 9b örneğindeki gibi bir taşımayla boş kategoriler doldurulabilecektir.

Şema 4: 9a'nın gösterimi

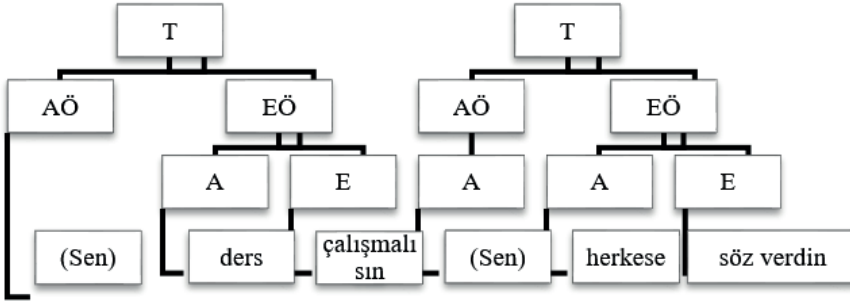
Tablo 2: 9b'nin gösterimi (Taşımadan sonra)

Ki bağlaçlı tümcelerdekine benzer durum *çünkü* bağlacıyla birbirine bağlanan tümceler için de geçerlidir. Yüzey yapıda iki ayrı tümce diziliminde yer alan tümceler derin yapıda da tek olarak görünmekte ve yüklemcil ögedeki hareketin sebebi veya amacı rolüyle görev yapmaktadır. Dolayısıyla aşağıda yer alan 10b tümcesinde ilk tümcede görünen *herkes* nesnesi/eyleme konu olan varlığı ve *söz ver-* eylemi ikinci tümcede boş konumda olan amaç rolünde görülmektedir. Bu taşıma işlemi sonucunda ise yüzey yapıda yüklemcil ögede tekleşme meydana gelmektedir.

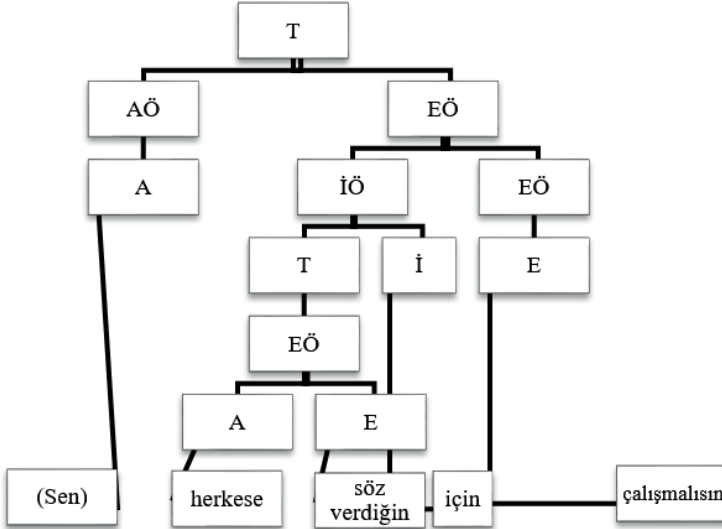
(10)

a. *Ders çalışmalısın çünkü herkese söz verdin.*

b. *Herkese söz verdiğin için ders çalışmalısın.*

Tablo 3: 10a'nın gösterimi

Tablo 4: 10b'nin gösterimi (Taşımadan sonra)

2. Sonuç

Chomsky'nin 1980 sonrasında geliştirdiği ve Evrensel Dil Bilgisi Kuramı'nın içinde yer alan İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı, dillerin ortak ve farklı yasalarına yaklaşımı içermektedir. Kuramın içinde yer alan alt kuramlar dillerde ortak olan değişim ve dönüşüm kurallarını ortaya koymaktadır. Söz dizimin ve öbek yapı kurallarının gerektirdiği ölçüde dönüşüme uğrayan yapılar sayesinde yüzey yapıda olmadan da söz dizimsel unsurların yeterli olabileceği tezini savunan yaklaşım, birden farklı dönüşüm türlerini ele almaktadır. Buna göre yer değiştirme, soru veya olumsuz forma sokma, taşıma gibi dönüşüm türleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan dönüşüm türlerinden biri olan taşıma, Chomsky'nin özellikle İngilizce, Fransızca gibi Avrupa dilleri üzerinden yaptığı tespitleri içermektedir. Araştırmacı, böylece üç taşıma işleminin uygulandığı yapı içinde *ad öbeği taşıma*, *baş unsur taşıma* ve *ne taşıma* türlerinden bahsetmektedir. Söz konusu türler arasında ad öbeği taşıma Türkçede yaygın olarak görülmesine rağmen diğer iki taşıma türü Türkçe için tipik değildir. Ancak bununla birlikte ad öbeği taşıma örneği olarak bilinen edilgenleştirme işlemi Türkçede ettirgen tümceler için de geçerli görünmektedir. Ad öbeği taşıma içinde sayılabilecek olan ettirgenleştirme, eylemsili tümce taşıma ve *ne ...ne (de)* öbeği taşımada yüzey yapıda boş kategori olarak görünen unsurlar derin yapıda bu kategorileri doldurmaktadır. Bununla birlikte Türkçede *ki* ve *çünkü* bağlacıyla bağlanan tümcelerin derin yapı çözümlemesinde daha açık biçimde görünen taşıma işlemi yalnızca boş kategorileri doldurmakla kalmayıp aynı zamanda başka boşluklara da yeni görevler atamaktadır.

Tüm dünya dillerine özgü olan dönüşüm ve dolayısıyla taşıma işlemi dillerin doğası gereği söz dizimsel değiştirgenler çerçevesinde ilkeler meydana getirmektedir. Böylece bir tümcenin birden fazla ve farklı yolla üretimi mümkün olabilmektedir.

Kaynaklar

- Bayraktar, Nesrin. *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Becker, Annette; Bieswanger, Markus, *Introduction to English Linguistics*, UTB Basics, 2006.
- Chomsky, Noam. *Aspects of The Theory of Syntax*. Cambridge: THE M.I.T. Press, 1965.
- Chomsky, Noam. *Syntactic Structure*. The Hague Paris: Mouton Publishers, 1957.
- Gencan, Tahir Nejat. *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları, 2001.
- Haegeman, Liliane. *Introduction to Government and Binding Theory*. UK/USA: Blackwell Publishers, 1994.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Kerimoğlu, Caner. *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Kuram, Kadri. *Türkçede Yer Öbeklerinin Bazı Sözdizimsel Özellikleri*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Özgen, Murat. *Formalist Dilbilgisi Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018.

Uzun, Nadir Engin. *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2000.

Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2002.

Yaylagül, Özen. *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.

Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kadının Yeri ve Bu Bağlamda Eski Türklerin Kadına Bakışı

The Place of Woman in Siberian Realm Turkish Legends and the Perception of Ancient Turks in This Regard

Gülten BAL¹ , Onur Alp KAYABAŞI²

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Gülten Bal (Doktora Öğrencisi),
Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Aksaray, Türkiye
E-posta: guldenbal80@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4552-2286

Onur Alp Kayabaşı (Doç. Dr.),
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve
Sosyal Bilimler Eğitimi, Aksaray, Türkiye
E-posta: onuralpkayabasi@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4744-4798

Başvuru/Submitted: 04.09.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
12.10.2019
Son Revizyon/Last Revision Received:
22.10.2019
Kabul/Accepted: 26.10.2019
Online Yayın/Published Online: 13.11.2019

Atf/Citation: Bal, Gulden ve Kayabasi, Onur Alp.
"Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kadının Yeri
ve Bu Bağlamda Eski Türklerin Kadına Bakışı."
Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 29, 2
(2019): 419-434.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.646171>

öz

Günümüzde kadın, hâlen varlığını hissettirme ve kendini kanıtlama çabası içerisinde. Ülkemizde ve dünyada yapılan sosyolojik araştırmalara bakıldığında kadının konumu itibariyle erkeğin çok gerisinde olduğu değerlendirilir. Ancak Türk tarihi, edebiyatı ve kültürü incelendiğinde Eski Türklerde kadının sosyal hayattaki yerinin günümüz kadınlarından çok daha yukarıda olduğu görülür. Eşinin yoldaşı, hayat arkadaşı, çocuklarının anası olan kadın doğurganlığı münasebetiyle hayatın kaynağı durumundaki saygın bir varlık olarak anılır. Bu çalışmada Türklerin ortaya çıktığı ve ana yurdu olarak bilinen Asya kıtasında yer alan; günümüzde Rusya Federasyonu toprakları içerisinde kalan Ural Dağları'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar olan alanı kapsayan Sibirya Sahası'nda yaşamış ve hâlen yaşamakta olan halklardan Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Şor ve Altay Türklerinin destanlarındaki kadın kavramı destan metinlerinden verilen örnekler aracılığıyla incelenmiştir.

İncelenen destan metinlerinde kadının Eski Türklerdeki statüsünün erkekle eşit olduğu hatta daha üst konumda algılandığı, Türklerde cinsiyet ayrımı bulunmadığı ve kadının negatif ayrımcılığa maruz kalmadığı görülmektedir. Türk kadının bulunduğu konum ve statüsü itibariyle hayatın her alanında erkeğin yanında yer almasının, çağdaşları olan diğer dünya halklarıyla kıyaslandığında Eski Türk toplumlarının son derece gelişmiş bir kültür yapısına sahip oldukları sonucunu doğurmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadın, Sibirya Sahası, Destan, Eski Türkler, Mitoloji

ABSTRACT

Today, women are still struggling to feel their existence and prove themselves. According to the research conducted in our country and the World, it has been estimated that women are surpassed by men with regard to their status. Nevertheless, when Turkish history, literature and culture are analyzed, the place of women in social life in Old Turks was far above women today. Women, who were spouses, companions of their husbands, and mothers of their children, were seen as prestigious, as the source of life in reference to fertility. In this study, the concept of women in the legends of Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Şor and Altay Turks, who used to live in the Siberian Realm, which ran from Ural Mountains to the Pacific Ocean in the modern Russian Federation, was located

in the Asian content, where Turkish people emerged and knew their homeland, will be analyzed with the help of examples from the legend contexts.

In the epic texts examined, it is seen that the status of women in the Old Turks is equal to, or even higher than that of men. There is no gender discrimination in the Turks, and women are not exposed to negative discrimination. The fact that Turkish women stood by men in all spheres of life, in terms of their position and status leads us to the conclusion that Old Turkish societies had a highly developed cultural structure when compared to other world peoples who were their contemporaries.

Keywords: Woman, Siberian Realm, Epic, Old Turks, Mythology

1. Giriş

Sibirya, Asya kıtasının kuzeyinde yer alan ve kıtanın yüzde kırkını oluşturan bölgenin ismi olup bu isim Ural dağlarının doğusundaki Tobol, İrtiş, İşim, Obi ırmaklarını içine alarak Altay dağlarına kadar uzanan bölge için kullanılmıştır. Rusların sömürgecilik politikasının devreye girmesiyle bölge XVI. yüzyılda istilâ edilmiştir. Bu süreçten sonra “Sibir” coğrafi terimi Rusya’nın Türkistan ve Kafkas sömürgelerinden başka Asya’daki bütün sömürgelerini tanımlayan bir terim hâline gelmiştir.¹

Bölgede hâlen Rusya Federasyonu’na bağlı olarak yaşamakta olan Sibirya bölgesi Türk halkları dil, kültür ve inanç bakımından özgünlüklerini korumaya çalışmakta ve ana yurtlarından göç etmeyen Türk toplulukları olmaları sebebiyle dikkat çekmektedirler.

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları zaman, net olarak bilinmemekle birlikte ilk ana vatanları Avrasya’nın kuzey bölgeleridir. Buralarda dimdik göğe yükselen gövdeleriyle kozalaklı çamların doldurduğu, alabildiğine uzanan sonsuz ve muazzam alanlar olarak Sibirya ormanları bulunur.² İnsan gözü ile bakıldığında ulaşılmaz gibi görünen dağlar, her yeri çepeçevresaran sular, kış mevsiminin uzun geçtiği, aylarca karla kaplı ormanlar burada yaşayan insanları deyimi yerindeyse büyüler. İnsanoğlu bu muhteşem büyüklükteki doğa karşısında hayranlıkla karışık korku ve büyük bir saygı duyar. Soğğun, yalnızlığın ve olağanüstü doğanın arkasında bilinmezlerin, büyük güçlerin zenginliğini hisseder. Böyle bir coğrafyada yaşamış olan ilk Türklerin gelenek ve inanç sistemlerini bu zenginliğin etkilediği muhakkaktır.

Bilinmeyen zamanlarda ortaya çıkan ve zamanla şekillenerek gelişen, dünyanın yaratılışı, insanların ve diğer canlıların var oluşları hakkında toplumun ortak inancını ve düşüncesini yansıtan söylencelere mit adı verilir. Fuzuli Bayat mit tanımını yaparken değerler dizisinde dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme yani hayatın ve olayların genelleştirilmiş modeli tanımını kullanır.³ Eliade ise mit tanımını şu şekilde yapar:

Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder.⁴

Altay-Sayan ve Sibirya Türklerinin günümüz sözlü ve yazılı edebiyatının en önemli kaynağı

- 1 Nadir Devlet, “Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 20, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 23-82.
- 2 Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, çev. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2007), 50-52.
- 3 Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 11.
- 4 Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat (İstanbul: Alfa Mitoloji, 2014), 17.

mitlerdir. Buradan hareketle mitlerin kaybolmadığını zamanla fonksiyon değişikliğine maruz kaldığını söyleyebiliriz. Mitoloji sadece sözlü ve yazılı edebiyatın kaynağı olmakla kalmaz, diğer taraftan kültürün özünü oluşturur. Bu bağlamda mitolojiyi araştırmak kültürümüzün temelini araştırmak anlamına gelmektedir.⁵

Mitoloji kavramının akla ilk getirdiği olgu “destan”dır. Mitoloji ve destan aslında birbirlerini tamamlayan iki unsurdur. Öyleyse diyebiliriz ki, mitolojik inanç sistemleri, insanların yaşantılarına sirayet etmiş ve sözlü halk edebiyatının bir örneği olan destanlar da mitlerden esinlenerek ortaya çıkmışlardır.

Sözlü edebiyatın örneklerinden biri olan destanlar, yazının bulunmasından önce insanların ilkel yaşam şartlarına sahip olduğu ve bilimin hayatlarına hükmetmediği çağlarda ıstıraplarını, sevinçlerini, büyük göçlerini veya varlık-yokluk mücadelelerini olağan dışı unsurlar aracılığıyla beyan ettikleri anlatılardır.⁶ Destan metinlerinde karşılaşılan olağanüstülükler mitoloji ile anlam bulmaktadır. Mitolojik unsurları fazlasıyla barındıran destan metinleri dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan halkların millî karakterini tanımlayan en önemli eserlerdir. Mitik unsurları sıklıkla kullanan destanlar kültür tarihi incelemelerinde, incelenen toplumun ortak değerlerini yansıtmaya açısından ilk bakılması gereken kaynaklardır.

Türk destan geleneğinde, destanların tarihî bir dönemi birçok yönüyle anlattığını görürüz. Yaşananların milletler üzerinde bıraktığı etkiyi destan mantığı çerçevesinde işlerler. Olayların gerçekleşmesi, savaşlar, kahramanlıklar, günün koşulları gibi konular bütünlük gösterir. Kazak bilim adamı Şakir İbrayev’in ifadesiyle söyleyecek olursak, “Destanda tarihin görünüşünü araştırmak şarttır. Fakat bu tür araştırmalarda yer alan yanlışlıklardan birisi, destanın tarihle uyuşmayan özelliklerini geçiştirmek ya da bunları tarihten sapmak diye kabul etmektir. Bu, araştırmacının destan geleneğine yaptığı bir haksızlıktır.”⁷

Öyle ki tarihî olay destan içinde çekirdek unsur olarak kullanılmaktadır. Destan metinleri içerisinde kullanılan mübalağalı anlatımlar, zaman zaman hayal gücünün doruk noktalara çıkması gibi nedenlerle sadece destan metinleri incelenerek net bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu metinlerden söz konusu halkların genel yaşayış biçimleri hakkında çok önemli bilgiler elde edilebilmektedir.

Millî destanların oluşabilmesi için o milletin başından kendilerini çok etkileyecek büyük olaylar geçmesi gerekmektedir. Türk destanları incelendiğinde eski çağlarda, büyük bir coğrafyada yaşamış olan Türk milletinin, açıklayamadığı doğa olayları, savaşlar, kuraklık, kıtlık ve bunun benzeri gelişmeler neticesinde anlatılan, kuşaktan kuşağa aktararak güçlenen bu destanları oluşturdukları görülmektedir.

Dolayısıyla toplumların kültürlerinin, inanç sistemlerinin, yaşam ve ölüme dair bütün

5 Bayat, *Mitolojiye Giriş*, 72.

6 Bilgehan Atsız Gökdağ ve Kemal Üçüncü, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 11.

7 Haz. Sadık Tural, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001) 1:93.

duygu ve düşüncelerinin yansıtıldığı destan metinlerinden yola çıkılarak o toplumun değer yargıları, yaşam tarzları, kutsalları veya tabuları gibi konular hakkında fikir edinmek mümkün görünmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada Türklerin ortaya çıktığı ve ana yurdu olarak bilinen Asya kıtasında yer alan günümüzde Rusya Federasyonu toprakları içerisinde kalan, Ural Dağları'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar olan alanı kapsayan Sibiryah Sahası'nda yaşamış ve hâlen yaşamakta olan halklardan Yakut (Saha), Tuva, Hakas, Şor ve Altay Türklerinin destanlarındaki kadın kavramı destan metinlerinden verilen örnekler aracılığıyla incelenmiştir.

İnceleme yapılırken kadının, olay akışında yardımcı karakter veya kahramanın bizzat kendisi olarak yer aldığı bazı destan metinlerinden örnekler verilmiş, bu metinlerden yola çıkılarak Eski Türklerde kadının konumu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Milletlerin kültür tarihleri incelendiğinde kadının toplumdaki yerinin, o milletin gelişmişlik düzeylerini belirlediği görülür. İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana kadın yaşamın her anında var olmasına rağmen dünya üzerindeki toplulukların büyük kısmında erkeğin gölgesinde kalmıştır.

Örnek verilecek olursa, İslâmiyet öncesi dönemde kız çocuğa sahip olmayı utanç kaynağı olarak gören bir anlayışın bulunduğu ya da batı medeniyetlerinde kadının birey olarak toplumda var olabilmesi için XX. yüzyılın başlarına kadar beklemesi gerektiği görülür.

Buna karşın Eski Türk tarihi incelendiğinde kadının erkekten ayrı tutulmadığı, sosyal hayatta her zaman var olduğu, hatta özel bir yerde konumlandırıldığı görülür.

Türk kültüründe kağanın eşi hatunların siyasî güçleri incelendiğinde de kadının yeri hakkında önemli bulgular ulaşılmaktadır. Hatun unvanı özel bir törenle alınır ve devlet idaresinde büyük yetkileri bulunmaktadır. Eşleri savaşırken yerlerine hatunlar vekâlet ederken eşi vefat edince oğullarının küçük olması nedeniyle tahta geçen kadınlar olduğu gibi, elçileri ve başka ülke hükümdarlarını karşılama töreninde hazır bulunmaları ve hatunlara özel oluşturulan şehirler onların siyasî güçlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Türk kadınının hukuki olarak da erkekle eşit haklara sahip olduğu görülür. Servetin kadın ve erkek arasında eşit dağıtılması ve kadının boşanma hakkının bulunması bu durumu kanıtlamaktadır.⁸

Türk kadının toplumsal hayattaki yerini Dr. Latife Kabaklı Çimen şöyle aktarır: “Türklerin tarih sahnesinde yer aldıkları en eski devirlerdeki Türk ailesinde kadın kocası ile aynı hak ve hukuka sahiptir. Türk ailesinin kuruluşunda karşılıklı saygı ve eşitlik prensibi hâkimdi.”⁹

8 İbrahim Telliöğlü, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2016), 209-224.

9 Dr. Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 119.

Türklerde kutsiyet atfedilen “Aile ve Ocak” kavramlarının devamını sağlamada doğurganlığı sebebiyle önem atfedilen kadının, aynı zamanda kılıç kullanma, ata binme gibi günümüzde erkeğe özgü olduğu düşünülen eylemlerde en az onlar kadar ustalaşması, devlet yönetiminde her daim erkeğin yanında bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Türk kültüründe ocak yaşanan yer, ev, aile, boy anlamlarında kullanılmakta olup barınılan yerin ve ailenin kutsiyetine inanılırdı. Evde veya çadırdaki yanan ateş ise ailenin koruyucusu, bolluk ve bereketin simgesi olarak görülmekteydi.

Türk kültüründe ateş ve ocak canlı bir varlık olarak düşünülür. Örneğin Tuva Türklerinde her ocağın bir iyisi (sahibi) vardır. İnsanları koruduğuna inanılan bu iye özellikle çocukları ve hayvanları musibetlerden ve hastalıklardan korur. Böyle olunca da ateş, aile ocağının en önemli zenginliğidir.¹⁰ Sibirya Türkleri arasında karşılaşılan bu tür inanışlar ateş ve ocak iyisinin kutsal ve koruyucu bir varlık olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Ocağın ve soyun devamını sağlayan kadındır. Bu yüzden ki yeni evlenen kadın eve girerken eşine selam verir ve saç (kansı kurban) yapar onu kutsar. Bundan başka evde bulunan ocağa ve ateşe saygı gösterisinde bulunur ve ona bakmakla, sürekli beslemekle görevlidir. Hakas Destanı Altın Taycı’da bu ritüel şöyle aktarılır:

Altın Arığ, ayağa kalkıp
Ala kâseli içkisini sağ elinde tutarak,
Öncelikle ateşe serper,
İkincisini kapıya serper,
Üçüncüsünü duman deliğinden saçar.
Ak keçeyi atıp ateşin başına oturdu.¹¹

Eski Türklerde kadının hem ev içinde hem dışında konumu oldukça yüksektir. Bazen aile reisi olduğu görülürken evinin de direğidir. Erkeğinin yol arkadaşı, çocuklarının saygıdeğer annesidir. Siyasi olarak devlet yönetiminde bulunduğu gibi ekonomik ve sosyal hayatta ve hatta savaşlarda erkeğin yanında yer bulduğu görülür.¹²

Türk mitolojisinde kadına yaratılıştan önce rastlanır. Henüz dünya ve kâinat yokken, canlı adına herhangi bir şeyin olmadığı zamanlarda Tanrı’ya yaratacağı dünyalar için ilham veren kişi Ak Ene diye adlandırılan kadın figürüdür:

“Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde,
Ülgen’e şöyle dedi, gördü su yüzünde:
Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
De ki hep, ‘Yaptım oldu!’ Başka bir şey söyleme!”

10 Satı Kumartaşoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak İyeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 2014/43, 179.

11 Gülsüm Killi Yılmaz, *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 133.

12 Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, 119.

Hele yaratır iken, ‘Yaptım olmadı!’ deme!,
 Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,
 Denize dalıp gitti, bilinmez n’oluverdi.
 Ülgen’in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,
 İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı:
 Dinleyin, ey insanlar! Var’ı yok demeyiniz!
 Varlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!”¹³

Ay-Atam isimli efsane de ilk insanların yaratılmasını ve bir kadın ve bir erkekten çoğaldıklarını anlatır. Ay-Atam ve Ay-va isimli bu ilk insanların isimlerinin ve hikâyelerinin Âdem ve Havva ile olan benzerliği dikkat çekmektedir. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Ay-Atam efsanesini şu şekilde aktarır:

Çok çok eski çağlarda çok yağmurlar yağmış; çamurlar sürüklenmiş. Sellerin önündeki çamurlar, bir yol bularak Kara-da adlı bir dağın içindeki bir mağaraya dolmuşlar. Mağaranın içindeki kayalar yarılmış. Kaya yarıklarının bazıları bir insanı andırıyormuş. Sürüklenen çamurlar gelip bu insan kalıplarını doldurmuşlar.

Aradan çok zaman geçmiş. Yarıklardaki toprak, sular ile benzeşmiş ve hâllolmuş. Saratan burcuna gelince havalar çok ısınmış. Kalıplardaki toprak sular ile pişmiş. Halka göre bu mağara tıpkı bir kadın gibi imiş. İçi de insanlara can veren bir “kadın karnı” gibi imiş.

Dokuz ay hiç durmadan bir rüzgâr esmiş. Su, ateş, toprak ve rüzgâr (yani dört unsur) insana can vermek için birleşmişler.

Ay-Atam adlı “ilk insan” böylece oluşmuş. Ay-Atam gökten inmiş yere konmuş. Bu yerin suyu tatlı, havası ise çok serinmiş. (Türklerin inanışlarına göre burası Isıg-göl olabilir.) Sonra yine yağmurlar ile seller başlamış. Mağara yeniden killer ve çamurlar ile dolmuş. Bu kez güneş gelip Sünbüle burcunda durmuş. Bu burç Saratan’dan daha aşağıda durmuş. Sünbüle burcundaki güneşin sıcaklığı ile çamurlar, sular ile pişmiş.

Bir hatun kişi çıkmış. Adına da “Ay-va” demişler. (Kadının adının manası anlaşılmıyor. Ay bir güzellik sembolüdür.) Ay-Atam ile Ay-va Hatun birleşip evlenmişler.

40 çocukları olmuş. Bunların yarısı erkek; diğer yarısı da kız imiş. Onlar da evlenip soyları çoğalmış. Ölümlü kişiler olan Ay-Atam ile Ay-va Hatun ölüyorlar. Çocukları, anne ve babalarını türedikleri mağaraya gömüyorlar. Mağaranın kapısını da altın kapılar ile kapıyorlar.¹⁴

Görüldüğü üzere Türkler, diğer semavi dinlerdeki inanışlar gibi yaratılan ilk insanların bir kadın ve erkekten oluşan bir çift olduğuna ve neslimizin bunlardan türediğine inanıyorlardı. Bu durum bize Türk din ve mitolojisinin yaratılışı açıklarken tek Tanrının izinden gittiğini göstermektedir.

Türk kültürünü inceleyen araştırmacıların Türklerin inançları hakkında değişik savları bulunmaktadır. Ancak Türk mitolojisi incelendiğinde tek Tanrı inancı ile karşılaşılmaktadır. Türklerin geleneksel dininin tek Tanrılı mı yoksa çok Tanrılı mı olduğu konusunda yaşanan

13 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 115.

14 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 201-202.

bu ikilemin ve görüş farklılıklarının ilk sebebi, Türk mitolojisi ile ilgili araştırmaların büyük çoğunluğunun batılı bilim adamları tarafından yapılmış olması, söz konusu araştırmacıların Türk kültürüne yabancı olmaları nedeniyle elde ettikleri bulguları yanlış ya da eksik yorumlamaları olarak düşünülmektedir.

Türklerin kut ve iye inançları Türk kültürünü ve inanç sistemini bilmeyen bir araştırmacı için nesnelere veya birden fazla Tanrıya tapma şeklinde algılanmıştır. Varlık sebebini arayan, yaşamını sürdürülebilmesine imkân sağlayan her türlü canlı ya da cansız maddeyi kutsal kabul eden arkaik dönem insanının önem atfetmiş olduğu kutsal varlık ve nesnelere birer ilah gibi değil de kutu olan, ruhu olan varlıklar olarak algıladığı söylenebilir.

Yani diğer din ve mitolojilerde görüldüğü gibi (Yunan, Sümer, Hitit, Mısır vb.) Türklerde Tanrıça kavramı bulunmamaktadır. Türk mitolojisinde yer alan doğaüstü güçler Mitolojik Ana kavramıyla açıklanabilir. Türkler için yaşadıkları coğrafya yani vatanları her zaman kutsal kabul edilmiştir. Tanrının kendilerine bahsettiği ve üzerinde hüküm sürdükleri topraklar “ana” kimliğiyle özdeşleştirilmiş, inançlar toprağın vericiliği üzerine şekillenmiştir.

Türk mitolojisinin en eski katmanında önce başlangıcı sağlayan yani doğumu simgeleyen ve sonra ölümlerle ikisini birleştiren Mitolojik Ana ya da daha somutlaşmış bir kavram olan Yer Ana varlığı görülür.

Gerçekle hayali, maddi olanla manevi olanı kesin olarak ayıramayan arkaik dönem insanı, sürekli doğan, üreten, yaşlanan tabiatı canlı bir vücut olarak algılamıştır. Böylece gelişen tabiat kültü bağımsız bir varlık olarak algılanan YerAna kültürünün oluşmasını sağlamıştır.¹⁵ Yere “ana” olarak hitap edilmesi ve kadınla ilişkilendirilmesi bir kadın, bir anne gibi sürekli vericiliği ve bağrımdan insanoğluna türlü nimetler sunması nedenlerine bağlanabilir.

Türk kültür tarihine bakıldığında mağaraların özel ve önemli bir yere sahip olduğu görülür. Türk mitolojisinde mağara önceleri Mitolojik Ana kültürü daha sonra Umay kültürü ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Zaten dişil bir konumda olan YerAna ve onun rahmi olan mağara doğurganlık işlevini tek başına yürüttüğü hâlde, sonradan bu fonksiyon Umay Ana’ya devredilmiştir.¹⁶

Necati Gültepe bu durumu bütün dişil varlıkların Mitolojik Ana’nın türevleri olarak değerlendirmeye alındığını söyleyerek açıklar.¹⁷

Türk mitolojisinde kadın ile ilgili iki figür daha dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki yukarıda bahsi geçen Umay diğeri de destan metinlerinde bulunan kadın kahraman tipidir. Umay’ın çocuklar ve annelerini korumakla görevli bir iye olduğu inancı mevcuttur. Kadınların hamilelik dönemlerinden başlayarak doğumda ve doğum sonrasında çocuk büyüyünceye kadar kötülüklerden koruduğuna inanılır. Çocukların, kadınların hayatında önemli bir yer tutan Umay üremenin yardımcısidir. Anne ve bebeği kötülüklerden korur ve genel olarak dişil tasvir edilir.

Tonyukuk ve Kültigin yazıtlarında dünyanın yaratılışı esnasında bahsedilen Umay, Altay Türklerince May-Ene/Payana/Bay-Ene, Ymay Ene, Ayıhıt adlarıyla da bilinir. Tonyukuk

15 Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*. (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2012), 52.

16 Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, 13.

17 Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2008), 104-105.

Yazıtında ikinci taş batı yüzü üçüncü satırda Umay İlähe olarak geçer.¹⁸ Kültigin Yazıtında (doğu yüzü, otuz birinci satırda) ise anne figürü Hatun kişi Umay'a benzetilmektedir.¹⁹ Ak-sarı saçlı, ak-sarı simalı, ak giyimli olarak tasavvur edilir. Hamilelik ve sonrasında anneye yardım eder, bebek rahimdeyken onun kut'unu korur. Anne rahmine girerek çocuğun ölmesine veya düşmesine sebep olabilecek kötü ruhlardan korur, doğum esnasında doğumun gerçekleşmesini zorlaştıran, çocuğu kendine çeken kötü ruhlarla mücadele ederek doğumu kolaylaştırır ve bebeğin dünyaya gelmesine, göbek bağının kolay kesilmesine yardım eder.²⁰

Fuzuli Bayat Türk Mitolojik Sistemi adlı çalışmasında Umay hakkında şu bilgileri verir:

Türk Mitolojik sisteminde Umay kültünün çok eski çağlarda Mitolojik Ana kompleksinden koptuğu (en azından 7. yüzyıl Göktürk anıt yazıtlarında Yer-Su ve Umay, ayrıca birerhami ruh gibi anılmıştır.) bilinmektedir. Bağımsız koruyucu ruh gibi şekillenen kutsal dişi –Umay/ May Ene (Yakutlarda karşılığı Ayıısı), Gök Tanrı dinî mitolojik sistemine alınmış ve ruhların hiyerarşik dizilişinde baş yerlerden birine konulmuştur. Türk Mitolojisinin bütün sahalarında etkili olan Şamanlık, Umay'ı da iki kutba ayırmıştır:

1. Etnografik literatürde çocukların, annelerin ve aile ocağının koruyucusu olan Umay. Bu Umay, Orhun-Yenisey abidelerinde Gök-Tanrı ile birlikte Türk milletinin ve Türk Devletinin koruyucusu gibi işlevselleşmiştir.
2. Çocukları öldüren Kara Umay ki buna bazı Altay kavimlerinde Karay May da denilir.²¹

Fuzuli Bayat'ın dikkat çektiği Kara Umay aslında Umay'ın zamanla kötülük eden, zarar veren bir karaktere bürünmüş hâlden başka bir şey değildir.²² Umay'ın "ateş ruhu" olarak da görülmesi nedeniyle doğum sonrası loğusa annede veya bebekte oluşan rahatsızlıklar Umay'a bağlanıyordu. Albastı veya Al Karısı gibi isimlerle anılan bu ruhun vereceği zararlardan korunmak için günümüzde de hâlen devam eden loğusa anne ve bebeğini 40 gün boyunca yalnız bırakmamak, yataklarının başlarına kırmızı yazma asmak, yastıklarının altına demir makas, bıçak gibi aletler koymak gibi uygulamalarla korunma sağlamaya çalışılmaktadır.

Umay kültünün Türk kültür tarihindeki yerinin kadının önemine bağlanması mümkündür. Öyle ki doğurganlık sembolü ve kadın ile çocuğun koruyucu ruhu olduğuna inanılan Umay'ın dişil karakteri ve ona duyulan saygı ile karışık korku, kendisine adaklar adanmasına, saç yapılmasına, dualar edilmesine sebep olmuştur. Hatta yeryüzüne ilk gönderilen ve "hayat ağacı" olarak tasvir edilen kayın ağacı ile birlikte Umay da gelmiştir.

Kayın ağacı Türk mitolojisinde özellikle önemli bir yere sahiptir. Eski kaynaklarda kadın olarak geçtiği görülür. Örneğin Divân'ü Lûgati't-Türk'te *kadın* şeklinde geçmesi dikkat çeker. Tuva ve Şorlarda *kadın* şeklinde kullanımı değişmeden kalmıştır. Türkçenin ilk zamanlarından

18 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2018), 109.

19 Ergin, *Orhun Abideleri*, 53.

20 Haz. Hayati Beşirli, *Türk Kültürü El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 284.

21 Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, 33.

22 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları* (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2011), 47.

kalan bu kelimenin varlığı, Türklerin ana yurdunda bu ağacın bulunduğunu kanıtlar.²³ İlk insan Er Sogotoh ve eşi yeryüzüne kayın ağacının bulunduğu yönden inerler.²⁴ Umay da kadın ve çocukları korumak üzere Tanrı'nın emri ile yeryüzüne inerken yanında iki kayın ağacı getirmiştir. Yeryüzüne ilk gönderilen ağacın isminin kadın figürü ile ilişkilendirilmesi de kadının orta dünyada başlayan hayatın ana kaynaklarından biri olarak görülmesi sebebiyle önemlidir.

Türk destanlarında kadına karşı duyulan sarsılmaz güven, sevgi, saygı ve bağlılık çokça dile getirilmiştir. Kadim zamanların Türk topluluklarında kadının erkeğin eksiği olarak değil de eşiti, hayat arkadaşı, başı sıkışınca sırtını dayadığı yoldaşı olarak algılandığı görülür.

Şekil 1. Umay Ana Tasviri

(<http://www.altayli.net/turk-takilarinda-umay-inancinin-izleri-ve-avrasya-kokleri.html/3>)

Şekil 2. Antropomorfik işlemeli mendil (Kayabaşı, O.A.(2016) Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 78, 139)

23 Hasan Eren, "Türklerin Ana Yurdu Sorunu", *Türk Dili* 2001-II, 600-685.

24 Metin Ergun, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 799.

Türk Kültürüne ışık tutan en önemli belgelerden olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde de kadın yüceltilir:

Beri gel başımın bahtı evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyünce selvi boylum
Topuğunda sarmaşınca kara saçlım
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım,
Çifte badem sığmayan dar ağızlım
Güz almasına benzer al yanaklım
Kadınım, direğim, kuvvetim.²⁵

Uygurca Oğuz Destanında Oğuz'un oğullarından Gün, Ay, ve Yıldız'ın annesinin ay ve güneşten indiği anlatılır:

Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:
Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!
Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!
Oğuz Kağan yürüdü yakınına ışığın,
Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup Yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
Oğuz kızı görünce, akli gitti beyninden,
Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Gebe kalmış idi kız, gün geceler dolunca,
Gözleri aydın oldu, üç oğlancuk doğunca.
Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular.
İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular,
Yıldız olsun üçüncü diye memnun oldular!²⁶

Olonholardaki²⁷ kadın kahraman tipi ailenin temelidir. Anneliği ve ev hanımlığıyla öne çıkan kadın kahramanlar, bahadırların huzurlu bir hayat sürebilmelerinin ilk koşuludur ve kavuşmaları için bazen büyük mücadeleler vermeleri gerekir. Yakutlara göre onların eşyaları, hep en güzel ve en değerlidir. Kadın destanlarda her zaman iç ve dış güzelliğin sembolü olarak gösterilir.²⁸ Güzelliklerinden övgüyle bahsedilir.

Sibirya yöresi Türk destanlarından Altın Arığ ve Altın Çüs destanlarının birer örnek

25 Yunus Zeyrek, *Dede Korkut Kitabı* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2013), 36.

26 Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 117.

27 Kahramanlık destanı

28 İnnokentiy Vasilyevič Puhov, *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho; Genel Tipler*, çev. Metin Ergun (Konya: Kömen Yayınları, 2015), 131.

olarak verilebileceği “kadın kahraman” tiplerinin, İslâm öncesi Türk destanlarında sıklıkla yer bulduğu görülür. Bazı destanlarda ise merkezî roller yerine güçlü, olağanüstü özelliklere sahip ve şaman karakterli kadınlara da rastlanmaktadır. Altay destanlarından Maaday Kara’da bulunan Altay sahibesi yaşlı kadın motifi, kahramanın ülkesinin Kara-Kula Kağan tarafından ele geçirilip halkını esir etmesinin ardından, yaşadığı dağdan aşağıya iner ve Maaday Kara’nın düşman eline geçmesin diye dağ başına terk ettiği oğlunu bulur. Çocuğu kurtarır, besler, anne ve babasının düştüğü durumu, kim olduklarını ona açıklar.²⁹

Destanlarda bazen kadın kahramanlar da tıpkı erkek kahramanlar gibi, bir anne-babadan değil de doğaüstü yollarla dünyaya gelirler. Örneğin Hakas Destanı Altın Arığ’da, Altay dağlarının koruyucusu olarak tanımlanan Altın Arığ dağın içinde anne-babası olmadan doğar, yani bedeni zaten oradadır ve ruh verilmesini beklemektedir. Ruhu kendisine verilince vatani ve halkı için mücadele eden bir kahraman olur.³⁰

Sibirya Sahası Türk Destanlarında kadın ile erkeğin kapışmasına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu dövüş tıpkı iki erkek kahramanın kapışması gibidir ve aynı olağanüstü etkiyi vermektedir. Kadın ile erkek yine uzun süren dövüşler yapar, bu sırada dağlar, ağaçlar yıkılır, dünyayı duman kaplar, göz gözü görmez.

Altay Destanı Üç Kulaktı Ay Kara At destanında kadın kahramanın Alp kıyafeti giyerek savaşa girmesi şöyle anlatılır:

Ne kadar kapıştılar bilinmez
Kara-Tas’ımın
Yenden tutması azaldı,
Yeri tutması çoğaldı
Yakadan tutması azaldı,
Yanlış tutması çoğaldı
Bunlar olurken
Evlendiği eşi Altın Sabar
Kadın elbiselerini çıkardı.
Alp elbiselerini giyindi.
Kara-Tas’ı ayırıp,
Sol yanında
Onu sağlama alıp,
Altın-Çarka ve Gümüş-Çarka alplarla
Kendisi kapıştı.
O güreşirken,
Altmış bin askeri
Kırıp geçirdi.
İki boynuz ildi,
Han göğe çıkardı.³¹

29 Emine Gürsoy Naskali, *Altay Destanı Maaday – Kara* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 80-100.

30 Fatma Özkan, *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları, 1997.

31 İbrahim Dilek, *Altay Destanları 3* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 413.

Hakas Destanı Kara Kuzgun'da bir örneği görüldüğü üzere, kadınlar bazen evlenmek istemedikleri talipleriyle büyük mücadeleye girişirler:

Üzüt kızı Üzen Arığ,
Kara yerde dayanamayıp,
Altı kez dönüp, ayakta durdu.
Yaka baştan kapıştılar,
Belden sıkıca tutuştular,
Düzenlice, iyice tutuşamadan,
Bir iki gün geçiriyorlar
İki günün sonunda
Vücuttan fena tutuştular,
Yakadan sımsıkı kapıştılar,
Yedi gün boyunca sarıldılar,
Yere, taşa düşmediler,
Dokuz gün boyunca kapıştılar,
Toza bulanmadılar.³²

Türk kadın tarihi incelenirken dünya tarihinde sıklıkla ismine rastlanan ve Amazonlar olarak adlandırılan savaşçı kadınlara da kısaca değinmek gerekir. Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş* isimli kitabında Amerikalı Arkeolog-Etnograf Prof. Dr. Jeannine Davis Kimball'ın Amazonların Turanî (Türk) olduklarını nasıl ispatladığını anlatır. Amazon kadınlarının mezarlarından alınan bulgularla büyük bir yolculuğa başlayan araştırmacı, Baykal gölünün güneyinde Orhon nehri kenarına kurulmuş bir obadaki Meryemgül isimli bir Türk kızından aldığı DNA örneği ile elinde bulunan 2.500 yıl önce yaşamış savaşçı kadına ait DNA örneklerinin karşılaştırmasını yapar ve elde ettiği sonuç şok edicidir: iki DNA %99,9 oranında örtüşmektedir. Bu çalışma ile efsanevi Amazonların Türk soyundan oldukları bilimsel olarak kanıtlanmıştır.³³

Türk kadınlarının savaşçı özellikleri yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere destanlarda sıklıkla işlenen konulardan biridir. Türk kültür araştırmalarında kadının erkekler gibi savaşlara ve mücadelelere katılması ile ilgili günümüze aktarılan bilgiler Dr. Jeannine Davis Kimball'ın araştırmasıyla somutlaşmıştır.

4. Sonuç

Türk kültüründe yaratılıştan itibaren yeri bulunan kadın, doğurganlığı nedeniyle toprağın insanoğluna verdiği nimetler ile ilişkilendirilmiş ve buna mukabil “yer ana” kavramının oluşmasında etkili olmuştur. Yine dünyanın yaratılmasından itibaren adı anılan “Umay” inancı ile bağlantılı olarak bu dişil varlık kadının ve çocukların koruyucusu olarak tasavvur edilir.

Kadının eski Türk sosyal hayatında en az erkek kadar önemli bir yeri bulunduğu ve yaşamın

32 Ali Ilgın, *Hakas Destanları II Kara Kuzgun* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008), 145.

33 Gültepe, Necati. *Türk Kadın Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

her yerinde izi olduğu görülmektedir. Kadının “ana” ve “hayat arkadaşı” olmasının yanı sıra fiziksel gücü ve aklı ile de erkeğin yanında yer bulduğu eski Türklerin devlet anlayışında “hatun” her zaman kağanın yanında yer almakta ve devlet yönetiminde söz sahibi bir konumda bulunmaktaydı. Türk kadını hukukî olarak erkekle eşit haklara sahip olduğu gibi aile birliğinin devamını sağlayan en önemli unsur olarak da algılanmaktaydı. Ocağın yanmasından, ocaktaki ateşe saygı gösterme ritüellerinden sorumlu olması bu durumu kanıtlamaktadır.

Hayat mücadelesinde erkekten geri durmayan Türk kadını savaşlarda da yer almaktan kaçınmaz, bir erkek gibi kıyasıya mücadelelere girer. Destan metinlerinde geçen bu ifadelerin doğruluğu savaşçı özellikleriyle bilinen Amazon kadınlarının DNA’sının bir Türk kızı ile uyumlu çıkması sonucu kanıtlanmıştır.

Sibirya Sahası destan metinleri incelendiğinde ve Türk kültüründe kadının yeri ile ilgili çalışmalara bakıldığında, Türklerde cinsiyet ayrımı bulunmadığı ve kadının negatif ayrımcılığa maruz kalmadığı görülmektedir. Türk kadının bulunduğu konum ve statüsü itibarıyla erkeğin yanında yer alması, çağdaşları olan diğer dünya halklarıyla kıyaslandığında eski Türk toplumlarının son derece gelişmiş bir kültür yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

Binlerce yıl önce yaşamış olan atalarımızın hayatın kaynağı olarak gördüğü ve kutsiyet attettiği kadının günümüzde karşılaştığı sorunların sebebinin, Türklerin öz kültürüne tam anlamıyla sahip çıkamamaları yabancı toplumların etkisi ile de güçlenen kültür yozlaşması olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Çimen, Dr. Latife Kabaklı. *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2011.
- Devlet, Nadir. “Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri”. *Türkler Ansiklopedisi*. 20:23-82 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007. Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. İstanbul: Alfa Mitoloji, 2014.
- Eren, Hasan. “Türklerin Ana Yurdu Sorunu” *Türk Dili* (2001-II), 600-685. Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2018.
- Ergun, Metin. *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız, ve Kemal Üçüncü. *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Gültepe, Necati. *Türk Kadın Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- İlgın, Ali. *Hakas Destanları II Kara Kuzgun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- Kayabaşı, Onur Alp. “Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* (2016) 78-139.

- Kumartaşlıoğlu, Satı. “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak İyeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* (2014/43), 179.
Naskali, Emine Gürsoy. *Altay Destanı Maaday – Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010. Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010. Özkan, Fatma. *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları, 1997.
- Puhov, İnnokentiy Vasilyeviç. *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho; Genel Tipler*. Çeviren Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2015.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. Çeviren Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2007.
- Tellioğlu, İbrahim. “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2016): 209-224.
- Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. 1. cilt. Hazırlayan: Sadık Tural. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001.
- Türk Kültürü El Kitabı*. Hazırlayan: Hayati Beşirli. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Umay Ana Tasviri. “Türk Takılarında Umay İnancının İzleri ve Avrasya Kökleri” Erişim: 02 Eylül 2019. <https://www.altayli.net/turk-takilarinda-umay-inancinin-izleri-ve-avrasya-kokleri.html>.
- Yılmaz, Gülsüm Killi. *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013. Zeyrek, Yunus. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.

Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911- 1914)

An American Enterprise and an Endeavour of Reading the Ottoman City: The Levant Trade Review and Smyrna (1911-1914)

Özlem KUTKAN¹

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**

Özlem Kutkan (Dr. Öğr. Üyesi),

Kastamonu Üniversitesi, Tarih Bölümü,

Kastamonu, Türkiye

E-posta: ozlembfd@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1202-7246

Başvuru/Submitted: 20.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

04.07.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

17.07.2019

Kabul/Accepted: 19.09.2019

Online Yayın/Published Online: 21.11.2019

Atıf/Citation: Kutkan, Özlem. "Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir (1911- 1914)." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 435-454.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.649574>

ÖZ

Bu makale, Amerikan Doğu Akdeniz Ticaret Odası tarafından yayınlanan Doğu Akdeniz Ticaret Odası Dergisi (1911-1931) üzerinden Osmanlı Amerikan ekonomik ilişkilerine ilişkin yürütülen kapsamlı bir araştırma sürecinde derginin şehir tarihi yazımına yapabileceği katkıların görülmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, ticaret odası yetkilileri, konsololar, eğitimciler gibi yetkili ve donanımlı kişilerce kaleme alınan gözlem ve raporların özellikle ticaret merkezi olan kentlerin sosyal ekonomik yapılarını bir süreç üzerinden okuma imkânına yaklaştırdığı görülmüştür. Bu yazıda söz konusu birikim ise derginin kuruluş tarihinden itibaren Trablusgarp ve Balkan Savaşları dönemini kapsayacak ölçüde İzmir üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin üç büyük ekonomi merkezinden biri olan İzmir'in XX. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya ekonomisinde güçlü ve sağlam bir konuma oturmuş olan Amerika Birleşik Devletleri'ne ait bir ticari kuruluş faaliyetleri üzerinden incelenmesi dönem ekonomi dinamiklerinin kavranması açısından kayda değer bulunmuştur. Bu nedenle İzmir'de iktisadi dönem şartlarının neler olduğu sorusuna verilen yanıtlar, Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi temelinde *tematik* başlıklar altında ve ağırlıklı olarak dönem şartlarının okunabilir kılınması yöntemi ile kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Ticaret Odası, Dergi, Osmanlı, Amerika, Doğu Akdeniz, İzmir

ABSTRACT

This article is based on a meticulous study of the Ottoman-American economic relations in the *Levant Trade Review* (1911-1931), published by the American Chamber of Commerce for the Levant, upon realizing that *the Levant Trade Review* might possibly shed some light on the history of the city of Smyrna. Thus, observations and reports which were penned by authorities such as the chamber of commerce, consulates and educators, enabled researchers to read about cityies trade centers' socio-economic structures and natures during their transformation period. This period was determined by the development of the Turco Italian War of 1911-1912 and the Balkan Wars following the first publication of the journal in 1911. Thus, in terms of apperceiving the economical dynamics of the era, examining Smyrna through its commercial activities with the USA (which had a strong and steady position in the world's economy in the first

quarter of the 20th century) was considered to be significant as one of the three important economical centers of Ottoman State. With this aim, the dimensions of the social and economic life of Smyrna, based on the *Levant Trade Review*, are used to give visibility to the period.

Keywords: Chamber of Commerce, Review, Ottoman, America, Levant, Smyrna

EXTENDED ABSTRACT

This article was written whilst conducting a meticulous study on the economic relations between the Ottomans and Americans through the journal, *Levant Trade Review*, published by the American Chamber of Commerce for the Levant, upon realizing that this journal might possibly shed some light on the history of the Smyrna. As a matter of fact, the American Chamber of Commerce for the Levant was one of the examples of the twentieth-century transformation and development of chambers of commerce which were founded for the first time in the last decade of the sixteenth century in France, when this mercantilism and trade capitalism dominated the economic life. For this reason, it is possible to make extensive reading on the economic, social, and even cultural structures of the period through the observations and reports of this organization. Using the example of the city of Smyrna (which was one of the three major economic centers of the Ottoman State), we aim to evaluate this accumulation of knowledge. The period was determined by the development of the Turco Italian War of 1911-1912 and the Balkan Wars following the first publication of the journal in 1911. Within this context, it should be noted that the year 1911 is important for revealing the method of organization of the chamber of commerce and the reasons for its establishment and publication of its journal.

Therefore, the American economic structure's dynamics and characteristics are analyzed in the introduction of this article. Then, an attempt is made to concretize the economic and social conditions of the Ottoman State and Smyrna. With this aim, the dimensions of the social and economic life of Smyrna are presented thematically and, on the basis of the *Levant Trade Review*, used as a method of developing an understanding of the period.

There are also two target factors to consider. The first is to minimize the author's conclusions about the prevailing conditions of the period, and to leave the reader to form their own opinions in the main section. The sections of the article are generally based on the journal's special economic issues which are related to Smyrna. In this context, it should be noted that the Smyrna Chamber of Commerce's observations and evaluations have a significant role to play in accounts of Smyrna. According to their records, Smyrna port's role and its surroundings' needs were vital for the city and state economic power. In addition, long distances and the lack of direct navigation of steamships were among the main problems. Subsequently, this journal attempts to open a window to the Ottoman merchants and wholesaler's expectations of, and problems with, the American entrepreneurs in the local markets. Besides that we can also read the American entrepreneurs' approach towards the opportunities of the time. This research also evaluates the agricultural sector's transformations related to the procedures of

different hygiene practices developed during the packaging and shipping stages, as well as the living conditions shaped in the fields of agriculture and horticulture under both wartime and peacetime conditions. Moreover, at the end of this period, companies and trusts were established and the developments related to mobilities ranging from domestic and foreign capital rivalries to workers' movements contributed, as seen in this journal, to the formation of economic and social advances in the city.

Finally, this research aims to illustrate the journal's potential and significance for the Smyrna case. It is without doubt that the journals of the chambers of commerce published by other countries will also shed light on relevant areas of interest.

1. Giriş

Henüz merkantilizm ve ticari kapitalizmin ekonomi hayatına hâkim olduğu bir dönemde Fransa’da, Marseille’de kurulduğu kabul edilen ticaret odaları¹, ilerleyen süreçte sanayii devrimlerinin ekonomi hayatına kazandırdığı ivme ile nüfuzlarını ekonomik ve siyasi hayatta belirgin ölçüde hissettirmeye başlayacaklardır. Bünyelerinde müteşebbis ruhlu kişileri barındıran söz konusu odalar ait oldukları ülkelerin yönetimlerinde de etkinlik sahibidirler. Dikkatli gözlemler ve düzenli raporlar temelinde yürüttükleri sistemli faaliyetlerini, dergileri aracılığıyla üyeleriyle paylaşmaları ise tüccar ve iş adamlarını imkânlardan haberdar ederken yeniden ve yeniden hedeflerin belirlenmesinde ve güçlü bir motivasyon dinamiğinin oluşmasında etkili olmuşlardır².

Bu bağlamda ekonomik nüfuz unsuru ve aracı olarak 1911 yılında yayın hayatına başlayan, *Levant Trade Review*’ın³ (Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi) ait olduğu Amerika Birleşik Devletleri’nin dönem ekonomik siyasal yapısına kısaca bakıldığında Kuzey ve Güney Savaşı sonrası modern Amerika’nın doğuşunu takiben özellikle Mc Kinley ile Roosevelt’in başkanlıkları döneminde endüstri ve sanayi sahiplerinin yükseldiğini ve Amerika’nın 1898 yılında İspanya ile girdiği savaştan galip çıkarak Filipinler ve Porto Riko’yu ele geçirdikten sonra gümüş standardı yerine altın para standardı politikasını uygulamaya koyduğu görülür. Böylelikle uluslararası ekonomiye altın standardı politikası ile giriş yapan Amerika, 1898 savaşı sonrası yükselen antiemperyalist muhalefet ve tartışmalar neticesinde yeni bir sömürgecilik uygulamasına girmeden denizaşırı bölgelerde bağımlı ekonomik ilişkiler kurarak çıkar alanlarını genişletmeye çalışır. Amerika artık Theodor Roosevelt tarafından başlatılan ve özel bankerler, mali uzmanlar ve hükümet yetkililerince yürütülen tartışmalı dolar diplomasinin uygulandığı

- 1 Ticaret odalarına yönelik farklı disiplinlerden uyanan ilgi ve farklı derinliklerde üretilen yayınlr arasında Osmanlı Devleti ticaret odalarının ortaya çıkış ve gelişiminin bir çerçeve dahilinde kaleme alındığı temel çalışmalardan biri için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi* (İstanbul:Tarih Vakfı, 1995). Yazarın konuya ilişkin bir diğer çalışması ise “Osmanlı’da’ Ecnebi’ Ticaret Odaları” *Finans Dünyası*, (1990): 1-8’dir. Ayrıca, Andrew Dilley, “ The Politics of Commerce: The Congress of Chambers of Commerce of the Empire, 1886-1914”, *SAGE* (2013):1-12; Robert J. Benett, *Local Business Voice: The History of Chambers of Commerce in Britain, Ireland and Revolutionary America, 1760-2011*(Oxford: Oxford University Press, 2011); Semra Germaner, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Uluslar arası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, *Tarih ve Toplum* XVI/95 (1991), ss.33-40; Bayram Nazır, “Dersaadet Ticaret Odası’nın Kuruluşu ve İlk İcraatları”, *e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi* 96 (2010).
- 2 George Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. Sadık Usta (İstanbul:Yordam Kitap, 2008), 131- 148; Octave Teissier, *Chambre de Commerce de Marseille*, (Marseille: Typographie et Lithographie Barlatier et Bathelet,1892), 1-5; Calire Lemercier, *La Chambre de Commerce de Paris, 1803-1852. Un <<Corps Consultatif>> entre représentation et information économiques* (Histoire. Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales: Français, 2001), 44-45; *Levant Trade Review*, 1/1 (1911) ; Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, 87-93.
- 3 *Levant Trade Review* 1-19. Derginin ilk sayısı, 1 Haziran 1911 tarihli olup son sayısı ise Mayıs- Haziran 1931 tarihlidir. Yine derginin yıllık ciltlerinin farklı sayılardan oluşabildiği görülmektedir. Mesela I. cilt 4 sayı iken XI. cilt 12 sayı, son cilt olan XIX. cilt ise 5 sayı olarak çıkarılmıştır.

evrededir⁴. En nihayetinde Amerika, 1890'ların erken dönemi ile 1905 arasında dünyanın önde gelen endüstriyel üreticisi ve en zengin çok uluslu şirketlerini geliştirerek İngiltere'yi geçmiş ve söz konusu başarısı ile zamanın en büyük politik, sosyal ve ticari fenomeni olarak tanımlanmıştır⁵.

XX. yüzyıla güçlü bilimsel ve iktisadi bünyesi ile giren Amerika Birleşik Devletleri ile yolları kesişen Osmanlı Devleti'nde ise henüz 1908'lerde liberal akımın ses getirmeye ve sermaye birikimi hedeflerinin dile getirilmeye başlandığı görülür. Söz konusu oluşum, batıda olduğu gibi yüzyılların ortaya koyduğu bir birikimden ziyade aydın kesimin batıdan esinlendiği bir teşebbüs niteliğindedir⁶.

Bu tabloda Osmanlı Devleti'ni benzer konumdaki devletlerden farklı kılan yanı, siyasi bağımsızlığını tümüyle yitirmemiş oluşu ve merkezi bürokrasinin ülkedeki nüfuzudur⁷.

2. Türkiye/Doğu Akdeniz Amerikan Ticaret Odası

XX. yüzyıla güçlü ve etkin enerjisi ile giren Amerika'nın Osmanlı Devleti ile olan ekonomik etkileşimi altın ve gümüşün Osmanlı Devleti'ne akmaya başladığı coğrafi keşiflere değin uzanır ve Amerikan kolonilerinin İngiltere bayrağı altında Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'de ticari faaliyetlerde bulunmalarıyla gelişir nihayetinde de Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını kazanması ile ticari, hukuki ve kültürel düzeyde yükselen bir ivme ile XX. yüzyılda artarak

-
- 4 Emily S. Rosenberg, *Financial Missionaries to the World* (Harvard:Harvard University Press, 1999),1- 47. Güçlü ve yaygın antiemperyalist duygular yeni kolonilerin edinilmesine engeldi ve Küba ve Panama'da hamilik modeli uygulanmaktaydı. Söz konusu model ile uluslar bir antlaşmayla bağlanıyor ve ABD tarafından dış tehditlerden veya iç karışıklıklardan korunuyordu. Ancak kongre ve halk artık daha fazla hamilik istemediğinden, 1904 yılında Dominik Cumhuriyeti'nde sürdürülen çalışmalarla farklı bir bağlılık modeli tasarlandı. Denetleyici olan söz konusu model ile Dominik Cumhuriyeti dolar diplomasisinin ilk örneğini oluşturdu. Dolar diplomasisinde Amerikalı yetkililer ve yatırımcılar güvenilmez olarak değerlendirdikleri yabancı hükümetleri özel banka borçları vasıtası ile mali danışmanları kabul etmeye zorlarlar. Esasen bu terim farklı tanımları da içerir ve belirtildiği üzere Başkan Theodore Roosevelt döneminde başlatılmış ve Howard Taft ve diğer ardılları tarafından geliştirilmiştir. Scott Nearing, Joseph Freeman, *Dollar Diplomacy*, (New York, Viking Press), 1925. Amerikan ekonomisinin olgusal gücünün dinamikleri olan bol kaynak, sermaye donanımı ve yüksek düzeyde organize edilmiş iş gücünün gelişimi ve İspanya Amerika Savaşı sonrasında Amerikan sermaye ve diplomasisinin dünya ölçeğinde gerçekleştirdiği atılım için bkz. 1- 66. Ayrıca Amerika'nın iç savaş süreci ve sonrasındaki gelişimi için bkz. Allan Nevins and Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalçık (Ankara: Doğu Batı, 2017), 261-426.
- 5 Cyrus Veaser, *A World Safe for Capitalism* (U.S.A: Colombia University Press, 2002) 1.
- 6 Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, s.2-3. Gordon, bunda halkın ihtiyaç fazlasını üretmedeki kısıtlılığın ve üretilebilen mal içinden de artı üretim için ayırma koşullarını bulamayışlarının etkili olduğunu belirtir. Söz konusu koşulların oluşmasını engelleyen başlıca faktörler arasında güvenlik sorunu, ağır vergiler ve birikimlerin saklanabilmesi için gerekli imkânların yoksunluğu gibi yapısal unsurlar yer alır. Bu bağlamda modern ekonomik toplumlarda birikimlerin değerlendirildiği bankalar, sigorta şirketleri, inşaat kredi şirketleri ile hisse araçlarının Osmanlı Devleti'nin iç bölgelerinde halk tarafından neredeyse hiç bilinmediğini belirtir. Yazar ayrıca Osmanlı Devleti'nin fakir ve zengin olmak üzere iki sınıftan oluştuğunu ve fakir kesimin çoğunluğu meydana getirmesinden ötürü ülkede birikimin oluşamadığına dikkat çeker. Leland James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830- 1930* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932) 252- 254.
- 7 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*(İstanbul:Tarih Vakfı, 2005), 87.

devam eder⁸. Osmanlı Devleti'nde yatırım yapan ilk dönem Avrupalı emperyalistleri ise 1900'lerden önce daha çok sermaye birikimine ve Amerika'daki kaynaklarını geliştirme ile meşgul olan ABD'den fazla rahatsız olmasalar da bu durum Amerika'nın Chester Demiryolu Projesi ile Türkiye'de bir yatırım hedefini belirlemesiyle değişir. Nitekim Almanya'nın güçlü muhalefeti ile de bu proje uygulamaya konamayacaktır. Ancak, Birleşik Devletler Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalarını planlı bir şekilde yürütme kararlılığındadır ve bunu 1911 yılında kurduğu Doğu Akdeniz Amerikan Ticaret Odası ile somutlaştıracaktır⁹.

Doğu Akdeniz Ticaret Odası Dergisi (Levant Trade Review), 1911 Haziran'ında Türk Amerikan Ticaret Odası dergisi adıyla yayın hayatına başlar. Yazar isminin verilmediği ilk makalesinin konusu ise Ticaret Odası başkanlık seçimine ayrılmıştır. Bu bağlamda, seçim sürecinin Amerika'ya bağlı iki oluşumun ilkesel olarak çalışma prensiplerine ışık tutması açısından ilgi çekici olduğu söylenebilir. Nitekim, Türk Amerikan Ticaret odası başkanı olarak ilk etapta Amerikan misyoner teşkilatı (ABCFM) hazinedarı Bay W.W. Peet seçilmiştir. Ancak, ABCFM, prensip olarak temsilcilerinin buldukları ülkelerde ne siyasi ne de ekonomik faaliyetlere katılmalarına izin vermeyişinden ötürü bu atamayı onaylamaz. Bununla birlikte, Bay Peet'in gerekli hallerde danışmanlık yapmasında sakınca yoktur¹⁰. Derginin ikinci makalesi ise kuruluş amacına uygun olarak ulaşım ve ekonomi konuları üzerinedir. Bu bağlamda bahse değer görülen ilk konu Türkiye'den Amerika'ya yapılan ihracattır. Yıllık, 15.000 dolar kıymetindeki bu oranın giderek kararlı bir şekilde arttığı ve tütün, halı, incir, afyon, yün, deri ve meyan kökünden oluştuğu belirtilirken Türkiye'ye yapılan 3.250.000 dolar tutarındaki

-
- 8 Türk Amerikan ilişkileri oldukça dikkat çekici ve çeşitli araştırmalara konu olan bir alandır. Bu nedenle bir literatür tekrarıdan kaçınmak amacıyla temel araştırma çalışmalarına ve gelişmelerden bazılarına yer verilmeyle çalışılacaktır. ABD'nin Osmanlı Devleti'nde konsolosluk açma teşebbüsleri için bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Osmanlı Amerika İlişkileri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 188-203; Onur Kınlı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2009); Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri* (Ankara: İmge Yayınevi, 2001), 152-160; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları* (Ankara, 1959) 282. Kurat, ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin resmi başlangıcında 7 Mayıs 1830 tarihli Ticaret Antlaşması'nı esas alır. Bu bağlamda, Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne duyduğu ilginin bir diğer göstergesi olarak ABCFM üzerinden yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin varlığına değinmek yerinde olur. Konuya ilişkin temel çalışmalar arasında bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika* (Ankara: İmge Yayınevi, 2000); Necmettin Tozlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.5, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 329-339.
- 9 Gordon, XX. yüzyılın hemen öncesinde Amerika'nın İngiltere'nin taşımacılık tekelini kırarak New York'tan İstanbul'a direk buharlı gemi taşımacılığını başlatmasını önemli bulur. Bunu 1906 yılında İstanbul'da ilk Amerikan büyükelçiliğinin açılması takip edecektir. 1908 Jön Türk Devrimi'nin uyandırdığı olumlu etki ve 1907 yılında fikri temelleri atılan Chester Demir Yolu Projesi girişimi de söz konusu gelişim çizgisinin mihenk taşları arasında yer alırlar. Bununla birlikte, Chester Projesi'nin yürütücüsü olan Ottoman- American Development Company'nin Bağdad Demiryolu İmtiyazı'na sahip olan Almanların güçlü muhalefeti ile karşılaştığı ve projenin uygulamaya koyulmadığı belirtilmelidir. Gordon, bu sonucu "Amerikan Emperyalizmi'nin ilk teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı" ifadesiyle yorumlayacaktır. *American Relations with Turkey, 1830- 1930*. 57- 59; 257- 264.
- 10 "The Presidency of The Chamber", *Levant Trade Review*, 1/1 (1911), 1-10. Dergi, teşkilatlanma aşamalarından olan başkanlık seçimine ilişkin kısa makalesinin hemen ardından ekonomiyi gündemine alır. Steamship Facilities", "Courtoise Française", "American Railway Enterprise", "Exports From Turkey to The United States of America", İstanbul, 1911. vb başlıklar konuya ilişkindir.

ithalatın pamuk yağı, margarin, petrol, makine, un, madeni eşya, deri, mobilya ve sayısız diğer kalemlerden oluştuğu aktarılır. Dergi böylelikle hammadde ihracatına karşılık mamul mal ithalatı üzerinden 1910 yılı ticaret tablosu oluşturmuştur. Bu bağlamda dergide yer yer piyasalara girmekte olan Amerikan ürünlerinin halk tarafından nasıl karşılandığı gibi bilgilere de yer verildiği görülür. Meselâ, İstanbul’da yaşayan Amerikalı ve diğer milletlerden aileler mutfaklarında zeytinyağı, kuyrukyağı ve tereyağı yerine Amerika’dan ithal edilen pamuk yağını kullanmaya başlamışlardır¹¹.

Bu noktadan itibaren, American Chamber of Commerce for Turkey’in Amerikan iktisadi atılım tarihi içindeki yerine baktığımızda ilk Amerikan ticaret odasının Paris’te (1894) takiben Berlin (1903) ve Napoli’de kurulduğu görülür. 22 Mart 1911 yılında İstanbul’da kurulan American Chamber of Commerce for Turkey ise tüm Doğu Akdeniz’i kapsayacak biçimde yeniden yapılandırılmıştır. Bundan sonra oda, üreticileri, ihracatçıları, ithalatçıları, bankerleri bir araya getirerek ve organize ederek çalışmalarını sürdürecektir. Dolayısıyla ulusal bir organizasyondur. İzlenmiş olduğu çalışma yöntemi ise geniş sahada cereyan eden ticari ve iktisadi çalışmalarda doğru bilgi ve raporlar ile güven tesisi ve yöntem olarak da uzmanlaşma ile konsantrasyonun önemini vurgulamaktır. Oda, ayrıca ticari davaların oluşmasını engellemek amacıyla uzlaşmazlıklarda bağlayıcı karar verme yetkisine sahiptir. Üyelik söz konusu olduğunda ise başvurular, ilkesel olarak ekonomik ve ticari ahlak temelindeki soruşturma sonucuna göre değerlendirilmektedir. Üyelerden çoğu, Amerikalılardan oluşmaktadır. Son olarak Amerikan ticaret odalarını dünyadaki diğer emsalleri ile kıyasladığımızda sayı olarak İngiliz, Alman, Fransa, İspanya ve İtalya’nın henüz çok gerisinde kaldığını bununla birlikte kısa zamanda iyi bir teşkilatlanma başarısının gösterildiğine inanıldığı da eklenmelidir¹².

Birleşik Devletlerin altyapı çalışmalarını pekiştirerek Türkiye’deki ticaret hacminde artışı hedeflediği payının 1910 yılı istatistikî değerlendirmesinde karşılıklı ticari işlem payının oldukça zayıf olduğu görülür¹³. Bununla birlikte ilgili yıllar, Amerika’nın Osmanlı Devleti’nde yatırım ve pazar arayışının bir nevi başlangıç dönemini teşkil etmektedir. Nitekim Türkiye’den

11 “Steamship Facilities”, *Levant Trade Review*, 1/1 (1911), 3-4. Ayrıca “Türkiye’den Amerika Birleşik Devletleri’ne İhracat” başlığı altında 1908-1909-1910 yıllarına ait ihracat ürünleri tablosu yer almaktadır. Buna göre 1908 yılında Türkiye’den Amerika’ya 9.873.601 dolarlık ihracat yapılmışken bu rakam 1910 yılında 14.086.593 dolara yükselmiştir. *Levant Trade Review*, “Exports From Turkey to the United States of America”, 1/1 (1911) 8-10. İlgili başlık altında yer alan veriler konsolosluklar ve Washington Dışişleri Bakanlığı’ndan alınan bilgilere dayanmaktadır. *Levant Trade Review* ise söz konusu verileri aldığı özel izin ile yayınlamıştır.

12 “American Commercial Organizations in Foreign Countries”, *Levant Trade Review*, 3/ 3 (1913), 206- 212. Ticaret odası yapılanmasının sonucunu Moskova’da gerçekleştiren Amerika, benzer biçimde Uzak Doğu’da da çalışmalarına devam etmektedir. Doğu Akdeniz’deki çalışmalarını kısa sürede şubeler aracılığı ile geliştiren odanın 1911 yılında İzmir ve Selanik’te 1912’de ise Kahire ve Beyrut’ta şubeleri açılmıştır. Organizasyonun tamamlanması için Amerika’daki kolu ise 1913’te Philadelphia’da kurulmuştur. Doğu Akdeniz Ticaret Odası, geniş ve farklı coğrafyalarda sürdürdüğü rapor vb çalışmaları için üyelerinden ek ücret talep etmemektedir. Alınan aidat ücretleri ise yalnızca odanın işlevini sürdürülebilmesi içindir. Odanın yayın organı olan Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi’nin yayın dili ise İngilizce ve Fransızcadır. Bk. “Summary of Minutes of 3rd Session of The American Chamber of Commerce for Turkey”, *Levant Trade Review* 1/1(1911), 38. Ayrıca, Türkiye’de yer alan ticaret odalarına ilişkin değerlendirme için bk dipnot 1.

13 “American Export and Import Trade in 1910”, *Levant Trade Review*, 1/1(1911), 54-56.

Amerika'ya yapılan ihracatta kendi içindeki düzenli yükseliş grafiğinin altı çizilirken¹⁴ sık sık Amerikan mallarına duyulan ilgi üzerinde de durulur¹⁵.

3. İzmir ve Kent Üzerinden İlk Değerlendirmeler

Tarihte, “Asya'nın süsü”, “Levant'ı Paris'i” gibi farklı tanımlarla anılan ve İlkçağ'dan itibaren uygarlıkların göz bebeği olan İzmir¹⁶ Osmanlı Devleti'nde ihracat limanı olarak ön plana çıkmıştır. XVIII. yüzyılda başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İsviçre'nin ticari ağırlığa sahip olduğu kentte 1850'lerde yirmi farklı ülkenin tüccarının faaliyet gösterdiği ve XIX. yüzyıldan itibaren söz konusu ticaret hacminde seri üretim sonucu elde ettiği ucuz ürünlerle İngiltere'nin ilk sıraya yerleştiği görülür¹⁷. XX. Yüzyılın başlarında ise ABD, sistemli bir ekonomik çalışmanın yürütücüsü olan Doğu Akdeniz Amerikan Ticaret Odası ile kente eklenmiştir¹⁸. Yine de Amerika'nın kentle olan ticari tecrübesinin çok daha eski tarihlere dayandığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda, Boston pazarında 1785'ten itibaren İzmir kuru üzümünün görülmesi kayda değerdir¹⁹ Bu noktadan itibaren kent, Levant Trade Review üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1910'lu yıllarda İzmir, liman ve ikliminin kendisine kattıkları ile canlı ve renkli bir kent kimliğindedir. Bu bağlamda kentin liman yoğunluğu Syrett tarafından, İstanbul –İzmir-İskenderiye güzergâhında en önemli halka olarak yorumlanırken²⁰ dergi, daha ılımlı ifadeler sarf eder. Buna göre İzmir, başlıca ticari kentlerden biridir ve İzmir limanı, İstanbul limanına gelip giden buharlı gemi sayısı ile eşit oranda bir yoğunluğa sahiptir. Batı Avrupa ile düzenli direk seferlere sahip liman ile Akdeniz adaları, Beyrut ve Akdeniz'in doğu sahilleri arasında

14 “Exports from Turkey to the United States of America”, *Levant Trade Review*, 1/1(1911), 8-9.Dergiye göre 1910 yılında Türkiye'nin yurtdışına yaptığı ihracatın yüzde 15-20' lik dilimi ABD'e gönderilen kalemlerden oluşur.

15 “National Business League of America”, *Levant Trade Review*, 1/ 1(1911), 12.

16 Marie-Carmen Smyrnelis, Tarihini Arayan Şehir”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* adlı kitaba öndeyiş, çev. Işık Ergüden,(İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016), 9-23. İzmir'in ağırlıklı olarak XVIII. Yüzyıldaki iktisadi dönüşümünü ele alan bir diğer çalışma için bk. Elena Frangakis-Syrett, “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi”: *Smyrna (1700-1914)*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016), 27-58. Syrett, İzmir'in Akdeniz, Kızıldeniz ile Karadeniz denizcilik bölgeleri arasındaki aracı konumuna dikkat çekerek kentin Osmanlı denizcilik dünyasını birbirine bağladığını ifade eder. Yazar, ayrıca İzmir art bölgesinin genişliğine de değinir ve bu hali ile kentin XVIII. yüzyıldaki potansiyel rakiplerinin İstanbul ve İskenderiye olduğunu ancak her ikisinin de İzmir'in gerisinde kaldığını belirtir. Kent demografisine ilişkin özgün bir çalışma için ayrıca bk. Oliver Jens Schmitt, “Levantenler, Avrupalılar ve Kimlik Oyunları”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016), 123-139. Ayrıca bk. Mübahat Kütükoğlu, “İzmir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, (İstanbul: TDV, 2001), 515-524.

17 Orhan Kurmuş, *The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913*, (Doktora Tezi, University of London, 1974), 7-41.

18 Gordon, *American Relations with Turkey, 1830- 1930*, 58.

19 Kınlı, Amerikan bayrağını taşıyan ilk geminin 1797 yılında İzmir'e geldiğini belirtir ve bu tarihten sonra Amerikalı yetkililerin ticari ve diplomatik düzeyde yürüttükleri girişimleri, 1802, 1811, 1830 ve 1862 yıllarında gerçekleşen konsolosluk açma teşebbüsleri ve imzalanan ticari antlaşmalar temelinde değerlendirir. “19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri”, 115-185.

20 Syrett, “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi Smyrna (1700-1914)”, 27-44.

yoğun bir ticaret akışı vardır. Birleşik Devletler ise -her ne kadar derginin çıktığı tarihlerde Türkiye'nin Yunanistan'a uyguladığı ambargo nedeni ile faaliyetleri durmuş olsa da- New York ve İzmir arasında Pire Limanı üzerinden işleyen buharlı gemi seferlerini başlatmıştır. Mevcut ambargonun uygulanması ise ek maliyet ve gecikmelere neden olmaktadır²¹. Esasen, derginin değindiği ilk meselelerden olan Amerika ile İzmir arasında direk seferlerin bulunmayışı ve/veya mesafenin fazlalığının yol açtığı sorunlardan birinin de istatistiklerle somutlaştığı görülür. Nitekim Amerikan mamul mallarının Avrupa limanları aracılığıyla İzmir'e sevk edilmesinden ötürü bu malların Avrupa'dan sevk edildiği yanlışlığı resmi rakamların sahada yaşanan ticari yoğunluğu yansıtmamasını engellemektedir. Ayrıca buna ticari resmi verilerin iki yıl gecikmeli olarak yayınlanması da eklenmektedir²². İzmir ticareti üzerinden ortaya çıkan ikinci sorun ise kapitalizmin altyapısının gelişimi konusunda öncü konumda olan Amerikalı girişimcilerin²³ nakit para konusunda ısrarcı olmaları karşısında İzmir'de yaşanan sermaye kıtlığıdır. Nitekim belirli Amerikan ürünlerine yönelik ciddi bir ilgi vardır ve komisyoncular ile toptancılar bunlara yeni ürünler eklemek istemektedirler. Amerikalı müteşebbisler ise nakit para konusunda ısrarcı olduklarından toptancılar sahip oldukları itibara rağmen ya bankadaki paralarını çekmek ya da başka ülkelerin mallarına yönelmek zorunda kalmaktadırlar. Mevcut tabloda, Amerikan ticaret ağının sistemleştirilmesi aşamasında güvenilir temsilcilerin bulunması hedefi ise Amerikalı üreticilerin esnek olmayan kurallarında yumuşamaya gitmelerini gerektirmektedir. Güvenilir iş adamlarına verilen makul krediler ve onlar üzerinden oluşturulan iyi tedarik edilmiş acenteler ile İzmir'de Amerikan malları için uygun pazarlar oluşabilecektir. Bu bağlamda, acentelerin verileceği kişilerin bölgede uzun süredir yaşıyor olmaları onların satıcıları tanımalarına imkân sağlayacaktır. Böylelikle pazarların ihtiyaç duyacağı malların tespit ve dağıtımını daha kolay olacaktır²⁴.

İzmir'de ihtiyaç duyulan başlıca Amerikan malları, tarım aletleri ve makinaları, inşaat-mutfak malzemeleri, ofis mobilyaları, kapı ve pencere çerçeveleri, lambri için meşe ve çam keresteler saclar ve teller, çelik levhalar ve elektrik gaz tesisatı gibi endüstriyel ürünlerdir. Ayrıca, İzmir elektrik telefon ve yeterli araba hizmetinden yoksundur. Sahil boyunca tek atla çalışan bir tramvay hattı vardır. Ancak bu yolun şehrin belli başlı iş ve alışveriş merkezine gitmek isteyenlere pek faydası yoktur. 1913 yılında İzmir bölgesinin birkaç mil uzaklıkta bulunan iki tek hatlı demiryolu ile ticaret akışının yetersizliği vurgulanır. İstasyonla mal akışı ise neredeyse tamamen develerin taşıdığı yüklerle sağlanmaktadır. İzmir'deki yolların durumu otomobil kullanımı için ise hiç uygun değildir Öyle ki eğer iki veya üç tane alınacak olsa bu sadece bir hevesin giderilmesi için olacaktır. Bu bağlamda, XIX. yüzyıldan itibaren Batı

21 "Smyrna's Trade with The United States", *Levant Trade Review*, 1/1 (1911), 19.

22 "Smyrna's Trade-Steamship Service", *Levant Trade Review*, 1/1 (1911), 20.

23 Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, 175-176.

24 "Smyrna's Trade-Steamship Service", 20.

sermayesi ile ulaşım ağı modernleşen İzmir liman ve rıhtımı ve yollarının²⁵ 1910’lu yıllarda Amerikalı yatırımcılar tarafından gerekçeli bir şekilde yetersiz bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tüm bu eksikliklerin tüccarlarda uyandırdığı hoşnutsuzlukların giderilmesi inşaat sektörünün patlama halinde olduğu ve teknolojilerin endüstriyel kullanıma geçtiği Amerika²⁶ için bir fırsattır. Nihayetinde, Birleşik Devletler bu yönde oluşacak pazar rekabeti için hazır olmalıdır. Söz konusu hazırlıkların başında Amerikan mallarının dağıtımını üstlenmek isteyen toptancılar parakendeciler ve müteahhitlerin numune ihtiyacı gelir. Nitekim, örnek setler olduğunda siparişler önceden rezerve edilebilecektir. Ayrıca, Asya Türkiye’inde büyük rağbet gören ve İngiltere’den ithal edilen pamuklu dokumaların yanında Amerikan basmaları da Türkiye’de pazar bulabilecektir.

1910 yılı aynı zamanda Amerikan tipi yazıhanelerin yani parçalara ayrılabilen kitaplıklar ve daktilolar ile yeni bir yaşam biçiminin başlangıç aşamasını temsil eder. Bu yeni yaşamda, birinci el makinelerin yanında muntazam durumdaki ikinci el makinelerin satışı da söz konusudur. Böylelikle, daha ucuza temin edilen daktilolar iç bölgelerde de müşteri bulabilecektir²⁷. Bu bağlamda, bir yıl sonra söz konusu daktiloların Türkiye’ye ithalatında yıllık 125 makine için anlaşıldığı ve ilk sevkiyatta 20 tane gönderildiğini görüyoruz²⁸.

(Ek I): v.I, n.3, p. 285

25 Syrett, “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi Smyrna (1700-1914)”, 50-53; Cânâ Bilsel, “Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016) s.148-154.

26 Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, 175- 177.

27 *Levant Trade Review*, 1/1, 21-25.

28 Theo. S. Baltazzii, “Smyrna Branch American Chamber of Commerce for Levant”, *Levant Trade Review*, 2/1 (1912), 50’de 125 daktilonun Türkiye’ye satışının planlandığını belirtilir. Makalenin hazırlandığı dönemde ise 20 daktilo gönderilmiştir. Ancak söz konusu daktiloların ödemesinin yapılmamış olması antlaşma aktinin bozulmasına yol açacaktır. Dönemde kullanılan bir daktilo örneği için Bk. Ek. I.

Dergi, yatırım fırsatlarını bir bir sıralarken yeni rejimin²⁹ ilerleme ruhuna sahip olduğuna duyduğu inançla İzmir’de elektriğin tanıtılmasında daha fazla geç kalınamayacağını ve antik kentte yaşanacak bu enerjik çıkışın civar bölgelere de tesir edeceğini ardından büyük oranda yurtdışından ithal edilecek yeni bina malzemelerine ihtiyaç duyulacağını yani zamanın fırsat zamanı olduğunu dile getirir. Ayrıca hükümetten kısa süre içinde alınacak ruhsatın ardından kamu hizmetlerinin iyileştirilmesinde Amerikalı şirketlerin rol oynayabileceğini belirterek bu bağlamda özel teşebbüsün güçlendirilmesinin olumlu örneklerinden biri olarak İzmir’de modern teçhizatları ve oturma odaları ile inşa edilen 1500 kişilik etkileyici bir tiyatro³⁰ binasına işaret eder. Nitekim Amerika’dan ithal edilen tiyatro binasının koltukları son tasarımıdır ve açılıp kapanabilmektedirler. Bununla birlikte Amerikalı üreticilerin ilgisizliği nedeni ile binanın ihtiyaç duyduğu dinamo ve elektrik tesisatının temini fırsatı kaçırılmıştır. Ayrıca, pamuk tohumlarının ezilmesi için bir imalathane de tamamlanmak üzere. Bunun yanında maliyetli daireler ve konutların yapım ve proje aşaması devam ederken diğer girişimler planlanmaya devam etmektedir³¹.

3.1. Sanayileşme ve Madencilik

1913 yılında, Birleşik Devletlere ait “Cotton Seed Oil Co. adlı şirket yeni fabrikası için Amerikan yapımı sondaj makinesi ile oldukça az olduğu sanılan bölgede bol miktarda su bulmuştur. Bu da bölgede kullanılan ilk sondaj makinesi özelliğini taşıyan cihazın ileride madencilik sahasında da yarar sağlayabileceği fikrini uyandırır³². Esasen şirket, ayrıca dolaylı olarak İzmir küçük sanayi ve ticaret hayatını da etkilemiştir. Nitekim söz konusu fabrikanın inşası için İzmir’e gelen Amerikalı uzmanlar, yerli marangozların kullandıkları temel aletin hem çekiç hem de düzleyici işlevlerini gören keser olduğunu fark etmişlerdir. Bunun üzerine işletme müdürü bir marangoz dükkânı açarak Amerika’dan testere, cıvata, delgi vb. aletlerini kente getirtir nihayetinde bu aletleri kullanan ustalar sonuçtan oldukça memnundurlar³³.

29 “Djavid Bey and His Program”, *Levant Trade Review*, 1/4 (1912), 426 - 427. Dergi, makalelerinden birini, parlamento üyesi ve maliye bakanı olan ve diğer devlet adamlarından yenilik yanlısı fikir ve çalışmaları ile ayrılan güçlü bir lider olarak tanımladığı Cavit Bey’e ayırır. Ardından, programını beş maddede özetlemeye çalışır. Bunlar, “demiryolları, limanlar, sulama, karayolu ve mahalli bayındırlık çalışmalarıdır. Toprak, 1908 sonrası Osmanlı toplumunda siyasal yapının yanısıra iktisadi sahada yaşanan dönüşümlere işaret ederek, Serbestî-i ticaret serbestî-i rekabet” gibi kavramların benimsendiğini ifade eder. Bireyin kişisel çıkarlarını gözetmediği taktirde toplumu en üst seviyeye çıkarabileceği görüşünün Osmanlı Devleti’ndeki en güçlü savunucuları ise Prens Sebahaddin ve Cavid Bey’dir. Bu bağlamda klasik iktisat teorisini benimseyen ve yapıtlarında XIX. Yüzyıl liberalizminin görüşlerini yansıtan Cavit Bey, Osmanlı toplumunun ancak sermaye ile ayağa kalkabileceğini düşünmektedir, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, 10 -11.

30 Metin And, *Başlangıçtan 1983’e Türk Tiyatro Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014), 95. İstanbul’dan sonra en önemli tiyatro merkezi İzmir’dir. Yazar, kentte ilk tiyatronun 1830’da kurulduğunu ifade eder. Ayrıca, 1841’de Euterpe adında küçük bir tiyatro inşa edilmiştir. Yakınında ise Rumların Theatron Smirnes adını verdikleri İzmir tiyatrosu yer alıyordu. 1861’de opera gösterimleri vermek için Cammarano yönetiminde bir İtalyan operası inşa edilir. Ancak söz konusu opera 1884’teki bir yangınla yok olmuştur. Kentte ayrıca, Eksaristeron, Nea Skene, Sporting Kulüp gibi tiyatrolar da vardı.

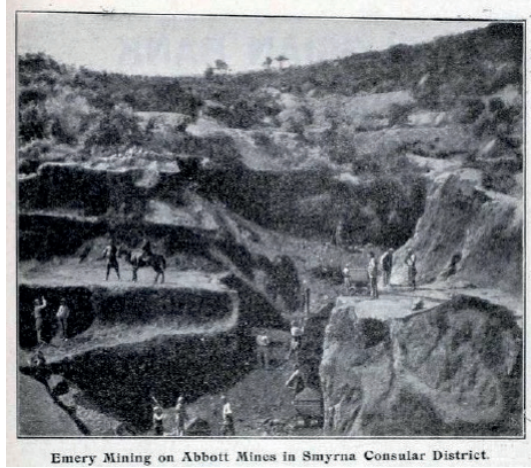
31 “Smyrna’s Trade- Building Materials- Private Enterprise Shown” *Levant Trade Review*, 1/ 1 (1911), 24-25.

32 J. W. Wilkinson, “Smyrna Trade Conditions”, *Levant Trade Review*, 2/ 4 (1913), 374.

33 “Opening for American Tools in Smyrna”, *Levant Trade Review*, 2/ 4 (1913), 368.

İzmir’de bulunan bir diğer Amerikan Sanayi tesisi ise, Aghia Triatha’da³⁴ kurulan “Standard Oil Co.” adlı fabrika ve deposudur. Ancak, 1913 senesinde burada çıkan yangın tesisi harap etmiştir. Yaklaşık olarak 75.000 teneke gaz yağı ve önemli miktarda benzin yanmıştır. Lehimleme odasında başlayan yangın binaya yayılmış ve büyük paniğe yol açmıştır öyle ki bir patlama olasılığında tüm köyün zarar görebileceği düşünülmüştür. Ancak şirketin İzmir’deki müdürü Bay Smith’in süreçte sükûneti sağlamasının ardından yangın kontrol altına alınmış ve yaklaşık 5.000 tonluk petrol korunabilmiştir. Bunda, petrol tanklarının yüksek duvarlarla çevrilmesi etkili olmuştur. Bu da petrol tanklarının depolanmasında en güvenilir yolun yüksek duvarlarla çevrilmesi olduğu fikrini uyandırmıştır. Bu hadiseyi takiben İngiliz tekelinde olduğu düşünülen galvanizli demir (çinko sac) in satışlarında da istikrarlı bir artış görülür. Ticari bağlantıların güçlendirilmesi için çalışılmaktadır³⁵.

(Ek 2): v.I, n.2, p. 199.

Derginin ikinci sayısı Türkiye’deki yer altı kaynaklarının potansiyeli ve işletimi üzerinedir. Konu, ilk makede genel bir değerlendirme niteliğinde dikkati Türkiye’nin zengin maden yataklarına çeker. Ardından, Türkiye ve Amerika arasında kısa süre içinde başlayacağına ümit ettiği gemi seferleriyle Türkiye’den Amerika’ya maden, Amerika dönüşünde ise belki de kömürden oluşan yüklerle dönülebileceğini ekler. Ardından, Amerikalı kapitalistlerin, Türk madenlerini bir yatırım unsuru olarak görerek maden mühendislerini bu bölgeye göndermelerini ve kiralamaya ya da satın alma yoluyla madenleri işletmelerini doğru bulur³⁶. Bu bağlamda özellikle Trabzon’un madenler açısından zengin olduğunu düşünmektedir³⁷.

34 İzmir, Bornova’da bulunan bir yerleşim birimi. Agia Triada olarak da ifade edilmektedir. Bk. Index Anatolicus www.nisanyanmap

35 J. W. Wilkinson, “Smyrna Trade Conditions” *Levant Trade Review*, 3/2 (1913), 164-166.

36 “Turkey’s Mineral Wealth”, *Levant Trade Review* 1/2 (1911), 131.

37 “Mineral Resources in The Trebizond Region”, *Levant Trade Review*, 1/2 (1911), 131.

Konu, İzmir üzerinden değerlendirildiğinde bölgenin madencilik alanında sahip olduğu potansiyele ilişkin İlk Çağ'a kadar uzanan bir birikim ile yazıya başlandığı görülür. Burada, Antik Çağ yazarlarının bölgenin zengin mineral yataklarına sahip olduğu iddiasının modern metotlar ile doğrulanmadığını, dönemde kullanılan köle gücü ve bazı metallere biçilen fazla kıymetlendirmenin bu yönde bir algıya yol açtığı iddia edilir. İzmir'de işlenmekte olan metal içerikli iki maden ise cıva ve antimondur. Sektörün ciddi değerlendirme çalışmalarından yoksun oluşu ise temel sorunlardandır. Yine de metalik olmayan tortulardan zımpara taşı ve krom cevheri üzerinde çalışmalar büyük ölçüde devam etmektedir ve esasında neredeyse dünyanın tüm ihtiyacını bu bölge sağlamaktadır. *Levant Trade Review*, bu noktadan itibaren bölgede madencilik sektörüne ket vuran sorunları ele almaya devam eder ve ikinci eksikliğin maden işletmeciliğinin temel altyapılarından olan demiryolunun bölgede bulunmayışı olarak belirler³⁸. Öyle ki pek çok krom madeni sahibi çalışmalarını sevkiyat sorununun yol açtığı maliyetten ötürü sonlandırmak zorunda kalmıştır. Bu şartlarda Yeni Kaledonya ve Rodezya'daki daha ucuz madenlerle rekabet etmek zordur. Alana ilişkin temel sorunlara devam edildiğinde, bölgedeki madencilerin pratik madencilik çalışma koşullarından yoksun oluşları ve arazi sahiplerinin mülklerinin değerine fahiş fiyat biçmeleri nedeniyle diğer müteşebbislerin bu arazileri alamayışlarının yanı sıra Türk hukuk sistemindeki madencilik düzenlemesinin de sektörü olumsuz etkilediği belirtilir. Nitekim, bir kişinin çok büyük bir bölge üzerinde işletme hakkını alabilmesi kendisinin bölgede bir nevi tekel sahibi olmasına yol açmaktadır. Oysa söz konusu imtiyaza sahip kişiler geniş sahada çalışacak araçlara sahip değillerdir. Bu da onların geniş arazideki maden damarının bir ya da iki noktası üzerinde çalışıp sahanın büyük bir bölümü değerlendirme imkânından tamamen yoksun bırakmalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla, maden işletme hakkı kolaylıkla verilir ve çalışılan bölge daha sınırlı tutulacak olursa madencilikte büyük bir patlama yaşanabilecektir. Mevcut şartlarda İzmir'den yapılan maden sevkiyatı zımpara taşı, antimon, cıva ve krom ile sınırlıdır. Son olarak mermerin de ümit vaat eden bir kalem olduğu eklenmelidir³⁹.

3.2. Tarım, Bahçecilik ve Kuruluşlar

Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi'nin ele aldığı bir diğer konu ise Osmanlı Devleti'nin ilk kez dünya ekonomisine Batı Anadolu ve Balkanlar üzerinden katılma kalemlerinden olan tarımdır. Söz konusu katılım sürecinde İzmir'in önemi, 1870'lerden sonra Osmanlı ihracatında birinci, ithalatında ise İstanbul'dan sonra ikinci şehir oluşu ile somutlaşır. Bu bağlamda özellikle tarım

38 "Smyrna Trade Conditions", *Levant Trade Review*, 3/2 (1913), 163. Derginin zaman zaman değindiği altyapı eksikliklerinden ulaşım sorunu ise ilerleyen yıllarda da ülkenin yüzleştiği en ciddi problemlerden biri olur. İdare her ne kadar bir takım planlamalarda bulunsu da (yol meselesi dönemin Maliye Bakanı Cavit Bey'in de temel ıslahat/dönüşüm hedeflerindedir) ard arda çıkan savaşlardan ötürü alınan kararlar uygulamaya konamaz. İzmir, mal sevkiyatında millerce mil uzaklıktaki demiryolu ağına iki hat ile bağlanabildiğinden malların çoğu develer üzerinden nakledilmektedir.

39 "Mineral Resources in The Smyrna Region", *Levant Trade Review*, 1/2 (1911), 144-148.

ürünlerinin ya üretim ya da sevkiyat noktası haline gelen İzmir’de⁴⁰ Birleşik Devletlerde nüfusu için yeterli miktarda üretiliyor olmasına rağmen ciddi oranda ithal edilen gıda kalemlerinden biri olan incir⁴¹ paket ve nakliyatı üzerinden yapısal bir dönüşümün yaşandığı görülecektir. Nitekim, 1910 yılında İzmir’deki Amerikan konsolosluğundan ve Amerikan pazarından gelen baskı sonucunda incirin paketleme ve sevkiyatında daha önce bilinmeyen hijyen kuralları uygulanmaya başlanır. Belediyenin, imalathanelerin ve işçilerin temizliği için oldukça katı kurallar belirleyerek devreye girdiği bu sektörde şehirde koleranın⁴² baş göstermesi ile disiplin daha da arttırılır. Nitekim fabrikalar belediye hekimlerince işçilerin arasında kolera salgınının patlak vermesini engellemek için günde iki kez denetlenecektir. Eğer denetleme esnasında bir işçide kolera tespit edilirse o han yeni bir emre kadar kapatılacaktır. Esasında, incirlerin Amerika’ya ihracatı sürecinde denetimde Amerikan konsolosluğu aktif bir roledir. Nitekim incirlerin paketlenildiği imalathanelerde kontrol ve teftişlerde şartları uygun bulunduğu taktirde ürünlerin Amerika’ya ithalini onaylayan belgeyi kendisi imzalayacaktır⁴³.

Bahçecilik ve tarımda uygulanan metotlarda ise olumlu bir dönüşüm gündemde yoktur. Tarım metotlarında gerilik belirgindir. Bir iyileşme kanalı olarak Avrupalı toprak ve çiftlik sahipleri tarım bölgelerine giderek tecrübelerini paylaşmayı düşünseler de yol sisteminin olmayışı ve iç bölgelerdeki güvensizlik bu yöndeki bir girişim imkânını ortadan kaldırmaktadır⁴⁴.

Ticari teşekküller ve kimlikler üzerinden tarım ve bahçe ürünleri ile kurulan ekonomik ilişkilere baktığımızda ise İzmir’den yapılan zeytin ihracatındaki fiyat seviyesinin İspanya ve Korsika’daki ürün hasılatından etkilendiği görülür⁴⁵. Bu yıllarda tarım hayatını etkileyen bir diğer faktör ise çekirge istilasıdır. Meselâ, 1912 yılında hükümetin aldığı tüm tedbirlere rağmen çekirgeler tarım ürünlerine büyük zarar vermişlerdir⁴⁶.

40 Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi* çev. Kudret Emiroğlu (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 23-55.

41 Nearing and Freeman, *Dollar Diplomacy*, 6-7.

42 Alfred Jay Bollet, *Plagues & Poxes* (USA: Demos Medical Publishing, 2004), 91-93. Kolera, sindirim sistemi ile ilgili bir enfeksiyondur ve diğer salgın hastalıklara oranla daha fazla ölüme daha hızlı biçimde yol açabilmektedir. Tarihsel olarak Antik ve Orta Çağlar’da koleranın Hindistan ve Uzak Doğu’ya büyük zarar verdiği ancak 1817’lere değin bu bölgelerin dışına yayılmadığı düşünülmektedir. Koleranın belirtilen coğrafya dışına yayılışı 1817 yılı salgınıyla başlayacaktır. 1820 yılında Hindistan’dan Basra Körfezi’ne gönderilen İngiliz askerler ve sonrasında Bombay’dan Şiraz’a İran ve Basra’ya ardından Bağdat’a yayılan hastalık burada Persler (İranlılar) ile savaşan Türklere ulaşmıştır.

43 “The Fig Season”, *Levant Trade Review* 1/2 (1911), 182. Bu makale, Başkonsolos yardımcısı Lucien Memminger tarafından *the Journal Commercial, of Smyrna*’dan çevrilmiştir.

44 T.S. Baltazzi, “Smyrna Branch American Chamber of Commerce for Turkey” *Levant Trade Review*, 1/3 (1911), 332.

45 “Smyrna Branch American Chamber of Commerce for Turkey”, *Levant Trade Review*, 1/3 (1911), 332.

46 “Smyrna Branch American Chamber of Commerce for the Levant”, *Levant Trade Review*, 2/1 (1912), 50; Köylüler, takip eden yıllarda da çekirgelerin ortaya çıkmasından endişe etmiştir. J. W. Wilkinson, “Smyrna Trade Conditions”, *Levant Trade Reviews*, 3/2 (1913), 162. Dergide, meyve ve sebzeçiliği etkileyen doğal koşullara ilişkin gözlem ve değerlendirmeler de yer almaktadır. İlgili yazılardan bazıları için bk. “The Fig Season”, *Levant Trade Review*, 1/2 (1911), 182; T. H. Baltazzi, “Smyrna Branch American Chamber of Commerce for The Levant”, *Levant Trade Review*, 2/1 (1912) 50; J. W. Wilkinson, “Smyrna Trade Conditions”, *Levant Trade Review* 3/2 (1913), 162- 164.

İncir ihracatının öne çıktığı kentte önde gelen firmalar bir araya gelerek “The Smyrna Fig Company” adıyla tröst⁴⁷ oluşturmuşlardır. Bu oluşumun ileriki tarihte “The Smyrna Fig Packers” olarak adlandırıldığı görülür⁴⁸. Ancak, dergi tarafından anlaşılmayan bir takım nedenlerden ötürü bazı deneyimli toptancılar bu birliğe dâhil olmadıklarından incir piyasasında büyük rekabetin yaşanacağına dair söylentiler dolaşmaktadır. Her halükârda, tröstün henüz başlangıç evresinde oluşu söz konusu oluşuma ilişkin daha fazla yorum yapılmasına imkân vermemektedir⁴⁹. 1913 yılında ise “Smyrna Fig Packers Ltd”in İzmir’deki meyve pazarını büyük ölçüde kontrol altına aldığını ve sermayesini 600.000 pounda yükselttiğini öğreniyoruz. Firmanın hedefi, üzüm piyasasında önde gelen bazı firmaların hisselerinde etkinlik kazanmaktır⁵⁰. 1914 yılında birlik yönetimi değişmiş ancak eski yönetimden kaynaklanan sorunlara çözüm üretmediği için üreticilerin desteğini tam olarak kazanamamıştır. İzmir’in önde gelen gazeteleri olan *Köylü*⁵¹ ve *La Reforme*⁵² gazetelerinin de muhalif olduğu birliğe ilişkin şirketin üreticilere adeta köle gibi davranma eğiliminde olduğu ve bunun Vali Rahmi Bey’in kontrolü ele almasıyla sona erdiği haberi yayınlanmıştır. *Köylü* gazetesinin iddiasına göre, A. Hamparzun ve D. Elmassia’ın da aralarında olduğu önde gelen incir toptancılarından bazıları, ürünün en azından yarısına ortak olabilmışlerdir ve Ziraat Bankası ile işbirliği için görüşmektedirler. Bu da Smyrna Fig Packers’ın ellerinin tamamen bağlanmasına yol açabilecektir⁵³. Ayrıca, *Köylü Gazetesi*’nin ekonomi görüşünün yerli sermayenin güçlenmesi ve yabancıların ekonomik ayrıcalıklarına son verilmesi olduğu belirtilmelidir⁵⁴. Üzüm ve incir üzerinden şekillenen ilişkilere devam ettiğimizde ticarete spekülasyon uygulaması ile karşılaşırız. Meselâ, hasılat beklentisinin olumlu olduğu 1912 yılında ihracatçılar ve tüccarların hasılatı olduğundan daha az göstererek incir ve üzümün satış fiyatını yüksek tutmaya çalışmışları buna örnekler⁵⁵.

47 Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, 177-178. Kapitalizm, büyük depresyondan başkalaşmış olarak ortaya çıkmıştı. Yani, hem sermaye hem de işgücü örgütlenmişti. Sermayenin yeni örgütlenmesi, merkezinde tekelleşmenin bulunduğu karteller ve tröstler üzerinden yürütülüyordu. ABD’deki yoğunlaşma süreci ise Avrupa’dan farklı olarak dikeydi ve tröstler üzerinden yürütülüyordu: Üretimin tek bir noktada derinleştirilmesinin yanı sıra dağıtım da esas olarak tek elde toplanıyordu.

48 *Levant Trade Review*, 2/1 (1912), 13.

49 *Levant Trade Review*, 1/3 (1911), 332.; *Levant Trade Review*. Hijyen konusunda Konsolos Harris’in yaptığı katkıya ileriki yıllarda da değinilmiştir. Bk. “Smyrna Trade Conditions”, 3/2 (1913), 163.

50 J. W. Wilkinson, “Smyrna Trade Conditions”, *Levant Trade Review*, 3/2 (1913), 164.

51 *Köylü* gazetesi üzerine araştırmaları bulunan Arıkan, gazetenin köylüyü eğitmeyi ve köylüler arasında okuryazar sayısını arttırmayı hedeflediğini belirtir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Ege yöresinde en fazla satılan gazete olan *Köylü*, günlük 5-6000, bayram günlerinde ise 10.000 nüshayı geçmektedir. Gazete bu başarısını, sade diline, Aydın vilâyetinin başlıca merkezlerinde muhabir bulundurmasına ve halkla sıkı ilişkisine borçludur. Mesela *Köylü*’nün ilk uygulamalarından biri “Kolaylık idaresi”ni kurmasıdır. Bu yapı, taşrada yaşayan ancak İzmir’de işi olanların işlerini takip etmektir. Düşük bir senet karşılığında yapılan bu çalışma zamanla genişlemiş İstanbul’da iş takibine, eşya siparişine hatta vatandaşların şikâyetlerinin yerinde dinlenmesine değin uzanmıştır. Zeki Arıkan, “Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi”, *Kebikeç*, 1996, 134-135.

52 1868-1918 yılları arasında haftada iki kez, 1905 yılında haftada 6 gün İzmir’de yayınlanan bir yerel gazetedir. <http://www.levantineheritage.com/newsp2.htm>

53 “Smyrna Fig Packing” *Levant Trade Review*, 4/ 1 (1914), 90-91.

54 Arıkan, “Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi” 45.

55 Consul General George Horton, “Smyrna Branch American Chamber of Commerce for the Levant” *Levant Trade Review*, 2/1 (1912), 190.

3.3. Trablusgarp, Balkan Savaşları ve İzmir

Trablusgarp Savaşı'nda hükümet ihtiyat birliklerini çağırmıştır. Halkın, hasat zamanında işgücü yoksunluğundan ötürü ürünlerin olduğu gibi tarlalarda kalacağından endişelenmesi ise hissedilen en büyük felaket olarak aktarılır⁵⁶. Bununla birlikte dergi, Trablusgarp Savaşı'nın Türkiye ticaretinde 1911 yılı boyunca sarsıcı bir etkide bulunmadığını ve Türk ekonomi hayatının özelliklerinden birinin direnme gücü olduğunu ifade ederek Türk iş adamlarının uzun süredir kaynaklarını ihtiyatta tutma zorunluluğundan ötürü teyakkuzda olmaya alıştıklarını ekler. Yine de Trablusgarp Savaşı'nın ilânıyla ticari ve ekonomik çevrelerde hafif bir telaş yaşanmış ve neredeyse Türkiye'deki tüm bankaları içeren yabancı bankalara kredileri çekmeleri söylenmişse de kısa sürede atmosfer sakinleşmiştir.⁵⁷ Ancak, Balkan Savaşı'nın etkileri bölgede belirgin ölçüde hissedilecektir. Krediler kısıtlanacak, para darlığı yaşanacak ve İzmirli toptancılar yabancılardan mal almakta zorlanacaklardır. Bu durumda halk ihtiyaçlarını karşılayamazken yabancı üreticiler de doğrudan zarar görecektir. Muhtemelen düşmanlıkların sona ermesi ile belirli oranlarda alımlar başlayacaktır ancak İzmir şu anda Yunanistan ve İtalya'nın sınırlarında yer alan komşu adalardaki pazarlardan yoksun kalacak olursa savaştan önceki ithalat rakamlarına ulaşması zaman alacaktır. Hububat ve gıda malzemeleri ihracatının yasaklandığı bu dönemde iş gücü yoksunluğu ile birlikte hayat pahalılığı giderek artmaktadır ve Mart 1913'te hala merak edilen konu ürünler olgunlaştığında erkeklerin tarlalarda bulunup bulunamayacağıdır⁵⁸. I. Balkan Savaşı sona ermiştir ve savaşın İzmir coğrafyasında gerçekleşmemesi ise yaşanan kayıplara rağmen bölgeyi savaşın acı yüzü ile birebir yüzleşmekten alıkoyabilmiştir. Bu da ticari kesim üzerinde bir felaket izinin oluşmasının önüne geçmiştir. Taşra sabırsızlıkla cepheden dönecek erkekleri beklemektedir. Bu süreçte en çok korkulan istisnai ölçüde iyi geçen hava koşulları sonucunda yüksek verimin görüldüğü tarım ürünlerinin hasat edilememe olasılığıdır. Ancak bir şekilde hasat gerçekleşmiştir. Tahıl ihracatındaki yasak ise devam etmektedir. Dergiye göre yeni ürünün gelişi yasağın bir an önce kalkmasını zorunlu kılmaktadır aksi takdirde özellikle küçük üreticilerin telafi edemeyecekleri zararlarla karşılaşabilecektir. Ayrıca dönem askeri siyasi atmosferinin sonucunda, Makedonya'da sınırlı tütün ekimi gerçekleştiği için piyasalarda yüksek fiyatların hâkim olacağı beklentisi vardır. Öte yandan savaş sonucunda bölgeye gelen Makedonyalı göçmenler tütün toplayıcılığındaki tecrübeleri sayesinde de burada iş bulabileceklerdir. Ayrıca savaşın yol açtığı zararların telafisi de gündemdedir. Bunun için hazinenin ihtiyaç duyacağı gelirlerin hangi vergi kalemleri üzerinden gerçekleşeceği henüz bilinmese de bunun gayrimenkuller üzerinden olacağı düşünülmektedir. Hâlihazırda ekonomik yükü ağır olan halk arasındaki en cefakâr kesim arasında bile huzursuz söylentiler başlamıştır. Ufak bir kıvılcım gerilimi ateşlemeye yetebilecektir. Dergide ifade bulan bir diğer dikkat çekici olumsuz gelişme ise Hristiyan tebaanın yeni kanun uyarınca askere alınmaktansa ülkeyi

56 The. S. Baltazzi, "Smyrna Branch American Chamber of Commerce for the Levant", *Levant Trade Review*, 2/1(1912), 50.

57 Consul General G.Bie Ravndal, *Commercial Review of Turkey*, *Levant Trade Review* 2/2 (1912),138.

58 James W. Wilkinson, "Smyrna Trade Conditions", *Levant Trade Review*, 2/4 (1913), 372.

terk etmeleri ile baş göstermiştir. Dergi için bu, işçi standardındaki düşüşle sonuçlanacaktır. Binlercesi ayrılmıştır ve daha fazlası ayrılmaya devam edecektir.

Savaş atmosferinin çarpıcı bir diğer sonucu da Fransız ve Amerikan buharlılarının İzmir limanında mayınlara çarparak infilak etmeleridir⁵⁹.

Art arda çıkan savaşlardan ötürü atlı araba sahipleri de sıkıntıdadırlar. Nitekim, atlarına el konulan sürücüler ellerinde tutabildikleri daha zayıf atlarla daha az iş yapabilirlerken aynı ölçüde gıda masrafı yapmak zorundadırlar. Devletin olağanüstü koşullarda el koyduğu at ve/veya arabaları için hiçbir ücret alamayan sürücüler tüm bu olumsuzluklar karşısında müşterilerine ücretlerini iki katına çıkaracaklarını ilan etmişlerdir⁶⁰.

Dönem atmosferine ilişkin bir diğer gelişme ise liman işçilerinin daha kısa çalışma saatlerine karşılık günlük 8 frank ücret, yarım günlük ücret uygulamasının kaldırılması, gece vardiyaları, pazar ve tatil günleri mesailerine karşılık da iki katı ücret talebiyle greve başlamış olmalarıdır. Gemi taşımacılığı şirketlerinin söz konusu taleplere direndiği bu tarihlerde iki günlük aranın ardından gemi mürettebatlarının yardımları ile küçük ölçekte de olsa hareketlilik başlamıştır. Konuyu değerlendiren İzmir konsolos yardımcısı Bay Wilkinson, işçi huzursuzluğunun devam etme riskinin bulunduğunu ve şayet Avrupa kentlerindeki uygulamalardan daha fazlasını içeren tüm talepler yerine getirilecek olursa İzmir ticaretinin zarar göreceğini iddia eder⁶¹.

İki savaş sona ermiş ve süreç I. Dünya Savaşı'na doğru evrilen bir gerginliğe tırmanmaya başlamıştır. 1913 yılı Eylülünde dergi için İzmir ticaret koşullarını değerlendiren Bay Wilkinson, savaş sürerken bu bölgede ticaretin teşvik edilmesinin akıllıca olmayacağını savunurken çok geçmeden bölgede bir iyileşmenin yaşanabileceğini de düşünmektedir. Dolayısıyla ticaret için oluşacak olumlu atmosfere yönelik birleşik devletler ile ticari bağlantıların kurulmasının akıllıca olacağını savunur. Nitekim İngilizlerin tekelinde olduğu düşünülen galvanizli demir (çinko sac) satışı düzenli bir yükseliş grafiğindedir. Bununla birlikte, iç bölgelere mal satışında belirgin bir düşüş vardır ve bu muhtemelen bankaların kredi kısıtlamasından kaynaklanmaktadır. Neticede eğer güven tesis edilemeyecek olursa gelecek yıl her açıdan ciddi ekonomik krizlerden biri yaşanacaktır⁶². En nihayetinde güven tesisinin ötesinde 28 Temmuz sabahında Avusturya Macaristan, Sırbistan'a savaş açacak yeni olaylarla önce bir Avrupa savaşı sonra dünya savaşına dönüşecek gelişmeler zincirine Osmanlı Devleti, 1914 kasımının ilk günlerinde müdahil olacaktır⁶³.

4. Sonuç

İlk kez XVI. yüzyılda Fransa'da kurulduğu kabul edilen ticaret odaları, müteşebbis ruhlu kişilerden oluşan ayrıca hukuki altyapıları ve politik güçleri ile ulusal ve uluslararası düzeyde nüfuz sahibi olan teşkilatlardır. Amerika Birleşik Devletleri ise, bağımsızlığını birinci Sanayi

59 James W. Wilkinson, "Smyrna Trade Conditions", *Levant Trade Review*, 3/1 (1913), 46- 49.

60 "Smyrna Trade Conditions", *Levant Trade Review*, 3/2 (1913), 162.

61 J. W. Wilkinson, "Smyrna Trade Conditions", *Levant Trade Review*, 3/ 2 (1913) 162- 168.

62 J. W. Wilkinson, "Smyrna Trade Conditions", *Levant Trade Review*, 3/ 2 (1913) 166.

63 E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 9. cilt, TTK, Ankara: TTK, 1999), 369- 370, 395-399.

Devrimi sürecinde kazanmasının devamında doğal zenginliğinin yanı sıra bilimsel alanda gösterdiği yükseliş grafiği ile ikinci sanayi devrimi sürecinde teknolojik gelişmeleri endüstriyel kullanım düzeyine getirmiş ardından seri mal üretimi ve doğal kaynakların değerlendirmesi ihtiyacını ticaret odaları vasıtası ile de uygulamaya sokmuştur. Söz konusu işleyişin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Akdeniz'deki örneklerinden biri, ticaret odası yayını olan *Levant Trade Review* dergisi olmuştur. Esasen dergi, kalıcı ve etkin pazar hâkimiyeti tesis etme amacı doğrultusundaki gözlemleri, analizleri, belirlediği hedefleri ve reklamları ile farklı nitelikte araştırma ve tahlillere konu olabilecek zenginliktedir. Nitekim, bu çalışma da Osmanlı ekonomisine ilişkin dergi üzerinden yürütülen daha kapsamlı bir araştırma sürecinde ticaret merkezi olan kentlerin sosyo ekonomik yapısı ve dönüşümüne ilişkin değerlendirmelerin dergi aracılığı ile bir süreç üzerinden okuma imkânına yaklaşılabildiği görüldüğünden İzmir kenti örneğinden hareketle kaleme alınmıştır. Buna göre XX. Yüzyılda ticaret odası teşkilatıyla kente eklenen Amerika'nın İzmir ile olan ekonomik ilişkileri her ne kadar XVIII. Yüzyılda başlamış olsa da mamul mal üretim ve pazarlaması, altyapı inşası, sanayi teşkilatları oluşturma gibi daha etkin iktisadi katılımlarla XX. Yüzyılın ilk yarısında etkinlik kazanmaya başlamıştır. Dergi bu bağlamda, çeşitli pazarlarda yer edinme konusunda üreticilerini kimi zaman temkinli ve ilgisiz de bulabilmiştir. Bu doğrultuda, kentsel dönüşüm aşamasında inşa edilecek modern kamusal yapıların ihtiyaçlarını gözlemlemiş ve İzmir'i, pencere çerçevesi, çelik levhalar, gaz tesisatı gibi endüstriyel ürünler düzeyindeki inşaat malzemelerinin satışı için uygun bir pazar olarak değerlendirmiştir. Ancak söz konusu endüstriyel ürünler ve benzerlerine duyulan ihtiyacın karşılanmasında İzmirli toptancıların nakit ödeme gücü yoksunluğu, örgütlenmiş kapitalizmin yürütücüsü olan Amerikalı iş adamları için sorun teşkil etmiştir. Kısaca bu araştırma kapsamındaki evrede ABD'nin gözlem, pazar tesisi ve şirketleşme sürecinin başlangıç evresinde olduğu söylenebilir. Attığı somut adımlar ise piyasalarda güven uyandırmaktadır. Trablusgarp Savaşı ise derginin bakış açısınca süreçteki ekonomik işleyişi her ne kadar belirgin ölçüde etkilemese de Balkan Savaşları ve takip eden I. Dünya Savaşı öncesi siyasi atmosferdeki gerginlik, bölgedeki güven sorununu ve işgücü yoksunluğunu derinleştirmiştir. Son olarak, dergide yer alan raporların bir kısmının konsololar tarafından aktarıldığını bu hali ile de İzmir Amerikan konsolosluk raporlarını inceleyen bir araştırmacının bu kanal üzerinden çok daha ayrıntılı bilgilere de ulaşabileceği belirtilmelidir. Yazar isminin belirtilmediği makalelerin yanı sıra, dergide ayrıca İzmir ticaret odası üyeleri gibi farklı kimliklerce kaleme alınan değerlendirmelerin varlığı da göz önünde bulundurulacak olursa ticaret odası dergilerinin, şehir tarihi yazımında gerek şehrin yapılanma sürecinin tespitinde gerekse ekonomik ilişkiler ağının kurulmasında genel ifade ve kanaatlerin daha detaylı bir şekilde okunmasına ve belki de genel ifadelerden ayrılan yaşanmışlıklara ulaşılmasına katkı sağlayan temel kaynaklar arasında değerlendirilebileceği söylenebilir.

Teşekkür: Araştırma sürecinde ihtiyaç duyduğum kaynakların sağlanmasında yardımcı olan Dr. William Smiley'e ve önerilerinden ötürü Dr. Oktay Özel'e teşekkür ederim.

Kaynaklar

- And, Metin, *Başlangıçtan 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul: İletişim, 2014.
- Arıkan, Zeki, "Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi", *Kebikeç*, 1996, 129-148.
- Benett, Robert J., *Local Business Voice: The History of Chambers of Commerce in Britain, Ireland and Revolutionary America, 1760-2011*, Oxford: Oxford University, 2011.
- Bollet, Alfred Jay M.D., *Plagues of Poxes*, USA: Demos Medical Publishing, 2004.
- Dilley, Andrew, "The Politics of Commerce: The Congress of Chambers of Commerce of the Empire, 1886-1914", *SAGE* (2013), 1-12. Erişim 2Ağustos 2018. Doi: 10.1177/2158244013510304
- Çağrı, Erhan *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Yayınevi, 2001.
- Fendoğlu, Hasan, Tahsin *Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerikan İlişkileri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Fülberth, Georg, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. Sadık Usta (İstanbul: Yordam Kitap) 2008.
- Germaner, Semra, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum XVI/95* (1991) 33- 40.
- Gordon, Leland James, *American Relations with Turkey, 1830- 1930*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 9. cilt, Ankara: TTK, 1999.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi* çeviren Kudret Emiroğlu. (İstanbul: Belge Yayınları) 1993.
- Kınlı, Onur, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2009.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika*, Ankara: İmge Yayınevi, 2000.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları*, Ankara, 1959.
- Kurmuş, Orhan, *The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913*, 1974, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of London, 1974.
- Kütükoğlu, Mübahat, "İzmir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23 :515-524. İstanbul, TDV 2001.
- Lemercier, Calire, *La Chambre de Commerce de Paris, 1803-1852. Un <<Corps Consultatif>> entre représentation et information économiques*. Histoire. Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), 2001.
- Nazır, Bayram, "Dersaadet Ticaret Odası'nın Kuruluşu ve İlk İcraatları", *e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 2010, Erişim 2Ağustos 2018.
- Nevins Allan, Commager Steele Henry, çeviren. Halil İnalçık (Ankara: Doğu Batı) 2017.
- Nearing Scott. Fremaan Joseph, *Dollar Diplomacy*, New York: Viking Press, 1925.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913* İstanbul: Tarih Vakfı , 2005.
- Rosenberg, Emily S., *Financial Missionaries to the World*. Harvard: Harvard University Press, 1999.
- Schmitt, Oliver Jens, "Levantenler, Avrupalılar ve Kimlik Oyunları", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. Çeviren Işık Ergüden, 123-139, İstanbul: İletişim, 2016.
- Smyrnelis, Marie-Carmen, "Öndeyiş: Tarihini Arayan Şehir", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. Çeviren Işık Ergüden, 9-23, İstanbul: İletişim, 2016.

Syrett, Frangakis, “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: SMYRNA (1700-1914)”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, Çeviren Işık Ergüden, 27-58, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016.

Teissier, Octove, *Chambre de Commerce*, Marseille: Typographie et Lithographie Barlatier et Bathelet, 1892.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1995:

Toprak, Zafer, “Osmanlı’da ‘Enebi’ Ticaret Odaları” *Finans Dünyası* (1990):1-8.

Tozlu, Necmettin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyonerlik”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5, 329-339. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Veeser , Cyrus, *A World Safe for Capitalism*, USA: Colombia University Press, 2002.

Levant Trade Review, 1/ 1-4 (1911-1912)

Levant Trade Review, 2/ 1-4 (1912-1913)

Levant Trade Review, 3/1-4 (1913-1914)

Levant Trade Review, 4/ 1 (1914- 1915)

Levant Trade Review, 11/ 1-12 (1923)

Levant Trade Review, 19/ 1-5 (1931)

<http://www.levantineheritage.com/newsp2.htm>

www.nisanyanmap

Mizancı Murad'ın Unutulmuş Bir Eseri ve Edebiyat-ı Ahlâkiye Anlayışı Üzerine

A Forgotten Work of Mehmed Murad and on The Morality of Literature Approach

Esra KÜRÜM¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esra Kürüm (Dr. Öğr. Üyesi),
Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis, Türkiye
E-posta: esra-kurum@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8420-7505

Başvuru/Submitted: 10.08.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
25.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.10.2019

Kabul/Accepted: 06.11.2019

Online Yayın/Published Online: 26.11.2019

Atıf/Citation: Kurum, Esra. "Mizancı Murad'ın Unutulmuş Bir Eseri ve Edebiyat-ı Ahlâkiye Anlayışı Üzerine." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 455-484.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.651063>

öz

Mizancı Murad, Tanzimat Dönemi'nin en önemli fikir, devlet adamlarından biridir. Ülkenin içinde bulunduğu durum devrin bütün aydınları gibi onu da çareler düşünmeye ve önermeye toplum için çabalamaya itmiştir. Bunun için iktidarın engellemelerine rağmen uzun bir süre *Mizan* gazetesini çıkarmış, burada yazılarını neşretmiştir. Bu yazılarda özellikle siyasi görüşlerini dile getirmiştir. Edebi görüşlerini dile getirdiği seri makalelerinde ise eser tenkidi yapmıştır. Edebiyatımızın dün ve bugün hakkındaki görüşlerini sıralamıştır. Bununla birlikte edebiyatın nasıl olması gerektiğini de Batı'dan örnekler vererek açıklamıştır. Ona göre edebiyat milli bir karakter taşımalıdır. Edebiyat-ı ahlâkiye adını verdiği bu anlayışa göre yazarlar toplumu iyiye yöneltecek ideal rol modeller yaratmalıdır.

Mizancı Murad'ın edebiyat anlayışının uygulaması olmak üzere kaleme aldığı tek telif tiyatro eseri bugüne kadar günümüz alfabesine uyarlanmamış ve üzerine neredeyse hiç çalışılmamış bir eser olan *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu* adlı eseridir. Dört perdelik bir komedi olan bu eser, toplumsal bir konu olan evlilik konusunu ele almaktadır. Murad Bey, eserde kurguladığı ideal ve karşıt karakterler vasıtasıyla doğru ve yanlış denklemleri üzerinden mesajını topluma ulaştırmaya çalışır.

Anahtar kelimeler: Mizancı Murad, Mizan, Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu, Edebiyat-ı Ahlâkiye, Edebiyat ve Toplum

ABSTRACT

Mehmet Murad is one of the most important intellectual and statesman of Tanzimat Reform Era. The condition of the country pushed him to find and suggest solutions for the society, as it pushed the intellectuals of the area. For this, he published *Mizan* newspaper for a long period of time, despite the preventions of the government and issued his writings. He mainly voiced his political opinions in these writings. In his serial articles in which he uttered his literary opinions, he made criticisms. He stated his opinions on the previous and current situation of Turkish literature. In addition to this, he explained how the literature should be by giving examples from Western literature. According to him, literature should carry a national identity. According to this approach which he named as morality of literature, writers should create ideal role models that would lead the society to decency.

The name of the single-written drama which was written by Mehmed Murad for the application of literature approach was "Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu" was not adapted into our current alphabet and it was hardly ever examined. This work which is a four-act comedy discusses the subject of marriage which is a social subject. Mehmet Murad tries to convert his message to the society on the equation of right and wrong through ideal and protagonist characters that he fictionalized in the work.

Keywords: Mehmet Murad, Mizan, Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu, Morality of Literature, Literature and Society

EXTENDED ABSTRACT

Mehmet Murad was born in 1854 in Dagestan. He completed his primary education in Dagestan and his high-school education in Russia. Due to the oppression of Russians that he was exposed to since his childhood, he went to Istanbul in 1873 in order to serve the Khalifa and Islam. When he first came to Istanbul, he introduced himself in French since he did not know Turkish and presented his condition by meeting with Mithat Pasha. With the sponsorship of Mithat Pasha, he was assigned to report the news which is summarized in French by following the Russian media to the Ministry of Foreign Affairs. He also served as a teacher of Law and in Teachers' Training School for Boys and performed various tasks of the state. He started to publish *Mizan* newspaper in 1886. *Mizan* newspaper which was published at intervals and in abroad for a while was an important platform in which Mehmet Murad voiced his opinions and suggestions on political, economic, literary, etc. Mehmet Murad is mostly known with his political identity in his time but he mainly uttered the problems that he observed in political and social life as an intellectual of the time in newspaper columns with his literary identity and wording. In addition to this, he also benefited from literature which was regarded as enlightening at that time. Furthermore, he wrote articles on literary criticism, stated his opinions on some of the works with criticism and even created literary works in which he reflected his poetic manner. Mehmet Murad mentioned his opinions on literary criticism with 18-series of article titled as "Üdebamızın Numune-i İmtisalleri" which were published in *Mizan* newspaper and also in some of the literary writings and in the "İfade-i Mahsusa" part of his novel. According to him, literature is a reflection of society. This situation gives an important mission to the littérateurs. The most important aspect of literature which can be exploited by the public is the moral of literature. That is, the aspect of literature which supervises the moral and social rules and serves to improve these. However, according to Mehmet Murad, the least developed aspect of literature for us is this aspect, moral of literature. Mehmet Murad explains the general characteristics of novels and dramas that reflect the moral of literature by stating that the examples of the literary approach which he named as the moral of literature were given as novels and dramas in Western literature. The littérateurs of the area created social characters that are outstanding, epitomic and has talents in heroism and patriotism in their novels and dramas. According to Mehmet Murad, the plot of work should be realistic and natural. In addition to this, it should be appropriate to social moral rules, national culture and the nature of the sense. The work should comply with the real, but it is not enough. In order for the work

to be regarded as a literary work, it should completely comply with the rules and methods of rhetoric. In addition to this, subjects that would revive national feelings, evoke real life, motivate good behaviors and remove bad behaviors should be chosen.

Positive characters in his novel and drama are ideal characters which have a stance against life with honesty and social ethics. He provides the opportunity for literature to serve to social moral either by including these characters in his works and make the reader envy or include negative characters and make the reader disgust. Mehmet Murad examined the effect of literature on society with Western examples. For this reason, the talent of the writer should be directly proportionate to the correction effect that the writer can carry out in social moral. Talent is attracting attention to the malignancies which escape from the attention of everyone by revealing them effectively, to give up to the correction of connoisseur's benevolence by compiling the problems that were secretly rooted in the moral and customary rules of society to evoke the "noble opinion" by leading everyone to the desired by making them envy and implementing hate to the malignancies and undesired.

“Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu” is the first drama of Mehmet Murad. The work which was published in 1326/1908 in Istanbul is a 4-act comedy. The most conspicuous characteristic of the work is the statement that was expressed after the writer introduces the names, “Although the names are foreign, the main issue is local.” This situation is to prevent the criticisms that might be made on the most sensitive subject of the writer. Because the author did not give any information on this subject on his subsequent writings. The point which is touched upon the most in the criticisms of the writer is the disorderly conduct against national morality, customs and Islamic rules. In a Western-style work in which the subject is marriage, it is necessary for women and men to come together or to mention situations that can be considered as illegitimate for the writer to reach his purpose. Whereas, it would be unreal for characters who live by the Islamic rules to experience situations that would arise conflict. It would make Mehmet Murat the target on the subject that he criticizes. This approach in his drama is quite appropriate with the poetic approach of Mehmet Murad.

The subject of the work is prearranged marriages which is the subject of several dramas of the era. However, he brings a different perspective from the work of Şinasi which is Şair Evlenmesi. Although Mehmet Murad chose marriage as a subject, the message he wants to give is different. While Şinasi draws attention to the problems that may arise from prearranged marriages, Mehmet Murad wants to draw attention to the error of marriages that would be made without taking into consideration the social moral, national and moral values or marriages that would be made for interest. However, the common points of these works are that they draw attention to social corruptions and the subject is smoothed over at the end of the incident. Şair Evlenmesi tries to give its message on the element of humor. However, the element of humor is scarce in Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu. The writer attempts to force literature to serve for moral in each opportunity through monologues and dialogs.

The plot summary of the play is as follows. Monsieur and Madam Loan are the parents of Mademoiselle Mari. There is a candidate for Mademoiselle by the name of Ernest Lömon. This young man who is a prodigal wants to marry because he knows the disposition of his chief in his workplace to the young women, that is, the wives of his employees and wants to be promoted. Nobody finds it appropriate for Mari and Ernest to marry, except for her mother and her cousin Sofi. Her prudent father approves an architect by the name of Vayan for his daughter. However, they have a dispute between them that arises from their occupation. This dispute is resolved at the end of the play as well. In the end, everyone decides to marry the person they desire to.

Mehmet Murad, who stated his theoretical opinions on literature with series of articles titled as “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri” in *Mizan* newspaper, tried to put this into practice through two of his works. In both of his works, he is moved by the idea that the literature should serve to reform and improve the social moral. This situation required to fictionalize ideal characters in both of his works. Mehmet Murad desires the society and the country to be composed of the prototypes he created in his work in the future. Thus he would serve to his country, Islam and his people with his pen as an intellectual.

1. Mîzancı Murad Bey Kimdir?

Mehmet Murad Bey, 1854 yılında Dağıstan'ın Dargu Cumhuriyeti kısmında dünyaya gelmiştir. Mehmed Murad yedi yaşında halasının kocasından Arapça dersi almıştır. Gösterdiği başarı hocasının dikkatini çekmiş ve onun eğitimine İstanbul'da devam etmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹ Daha sonra kendi isteği ile Timurhan Şûra Rüştüyesine başlamıştır. Eğitim süresi altı yıl olan bu okulun, üç yıl sürecek birinci sınıfında Rusça okuma ve yazma öğretilmektedir. Murad Bey, bu okulu mizacındaki daima en iyi olma arzusu ile çalışarak bir buçuk yılda bitirip İstavropol İdadisi'ne kaydolmuştur.²

Lise yılları boyunca da geleceğini idealine hizmet etmek dairesinde şekillendirme planları yapmaktadır. Rusların baskıları karşısında küçük yaştan beri var olan İstanbul'a gidip halifeye ve İslam dinine hizmet etme arzusunu daha fazla erteleyemeyerek 1873 yılında İstanbul'a gelmiştir.³ İstanbul'a gelmek için gerekli yol parasını bile yazdığı birkaç makale vasıtası ile kazanmış olan Mehmed Bey'in İstanbul'u ilk gördüğündeki izlenimlerini *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*⁴ adlı eserinde Mansur adlı karakterinin dilinden müşahede ederiz. Batum yolu ile 2 Şubat 1873'te İstanbul'a geldiğinde 20 yaşındadır.⁵ İstanbul'a gelince ilk olarak Mithat Paşa ile görüşerek Türkçe bilmediği için Fransızca kendini tanıtmış durumunu arz etmiştir. Mithat Paşa'nın da himayesi ile Hariciye Kalemî'nde Rus basınına takip ederek haberlerin Fransızca özetlerini Nezarete vermekle görevlendirilir. Matbuat-ı Dâhiliye Kalemî'nde çalışırken aslen Kafkasyalı olan Maliye Nazırı Şirvanizade Mehmed Rüşdü Paşa'nın himayesini görür. Konağına yerleşmiş, bir süre sonra da mühürdarı olmuştur.⁶ Bu vesileyle de diğer devlet adamlarının da muhabbet ve teveccühlerini kazanmıştır. Murad Bey'in İstanbul'da edindiği bu yüksek çevre aslında onun için önemli bir talihtir. Buna karşılık, daha ilk anlarında kendisine gülen bu talihin öbür yüzünde, memur olarak girip çıktığı dairelerde gördüğü, rüşvet, kayırma, cehalet ve idaresizliklere dair müşahedeleri vardır. Genç Murad'ın yıllar sonra, romanının dördüncü bölümünde "Mübaşeret ve İlk Meyusiyet" başlığı altında hikâye edeceği bu haller, kendisini şiddetle ıslaha muhtaç Osmanlı bürokrasisi ile karşı karşıya getirir.⁷ Murad Bey'in İstanbul'a geldiği yıllar Osmanlı Devleti'nin içerde ve dışarda bunalımlı yıllarıdır. Bu yüzden Avrupa'ya gitmek lisan ve bilgi açısından eksiklerini tamamlamayı düşünür ancak Şirvanizade Rüşdi Paşa mâni olmuştur. Murad Bey, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Hilmi Molla'nın kızı Hasibe Hanımla evlenmiştir (1877). Evlenince Şirvanizade konağından ayrılarak hayatının geri kalanını geçireceği Anadolu Hisarındaki yalısına yerleşmiştir.⁸ Bu sırada yeni açılan Mekteb-i

1 Fevziye Abdullah Tansel, "Mîzancı Mehmed Murad Bey", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3-4 (1952): 71.

2 Birol Emil, *Mîzancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Kitabevi, 2009), 18.

3 Abdullah Uçman, "Mîzancı Murad" *İslam Ansiklopedisi*, c.30, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009a), 214-216.

4 Mehmed Murad Mîzancı, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (İstanbul: Sis Yayıncılık, 2013).

5 Tansel, "Mîzancı Mehmed Murad Bey", 71.

6 Uçman, "Mîzancı Murad", 214.

7 Emil, *Mîzancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 39.

8 Emil, *Mîzancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 41.

Mülkiye-yi Şahane'nin tarih hocalığı için açılan müsabakayı kazanarak on yedi yıl boyunca bu görevi yerine getirmiştir. Ayrıca Hukuk ve Dârümuallimîn'de de hocalık yapmıştır.⁹ Murad Bey, hocalık vazifelerinin yanı sıra, Muhtelit Muhacirin Komisyonu üyeliği,¹⁰ Maarif Nezareti Teftiş, Muayene Heyeti Üyeliği ve Dârümuallimîn müdürlükleri görevlerini (1879-1882) de ifa etmiştir.¹¹ Mülkiye hocalığı, devlet memuriyeti yapmaktan memnun olmayan Murad Bey için bir kurtuluş kapısı olmuştur. Çünkü “Bâbali”de memurların sorumsuz ve liyakatsiz halleri, terfilerdeki keyfilik, kayırma ve rüşvetin usulden sayılması henüz yolun başındaki genç idealisti rahatsız eder. Amirleriyle sık sık çekişir.”¹² Bu arada bir aralık memleketi Dağıstan’ı ziyaret edip döndükten sonra *Mizan* gazetesini çıkarmaya başlar.¹³

Murad Bey’in ilk makalesi “Hal-i Hazır ve Ecnebi Müdahalesi” adıyla *Vakit* gazetesinde yayımlanır. İkinci makalesi ise “Ahval-i Hazıra Münasebetiyle İttihaz Olunacak Tedâbir-i Lâzime” başlığı ile *İttihad* gazetesinde çıkmıştır.¹⁴ İlk yazılarını Mehmed M. D. İmzasıyla ve yabancı gazetelerin saldırılarına müdafaa mahiyetinde kaleme almış ve neşretmiştir. Hatta yazılarında Rusya’nın gücünden bahsetmesini yaşadığı hayatın sakinliği ve münzeviyânesini de dikkate alarak, kötü niyetli bazı kişiler Rus casusu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir süre sonra haftada beş mecdiye karşılığında *Vakit* gazetesini yazı heyetine dâhil olmuş ancak ücreti az bulduğundan ayrılmıştır.¹⁵ Murad Bey daha sonra adının da birlikte anılacağı *Mizan* gazetesini açmak için teşebbüslerde bulunur. Said Paşa’nın sadareti sırasında memurluktan istifa etmeyi ve *Mizan* gazetesini neşretmeyi tasarlayan Murad Bey’in bu isteği ancak Kamil Paşa sadarete geçince yerine getirilmiş, gazeteyi neşretme müsaadesi almıştır.¹⁶ Kapı memuriyeti ve Dârümuallimîn’deki çekişmelerden hayli sıkılmış olan Murad Bey, gördüğü kötü gidişatı önleyebilmek için kamuoyunu uyarıp aydınlatacak bir vasıta arayışı içindedir. Bu bakımdan *Mizan*, yalnız halkı değil, sorumsuz rezil çevresine kurban olmuş padişahı da haberdar edecek ışık saçan bir fanus olarak bu görevi yerine getirmiş olacaktı.¹⁷ İdealini gerçekleştirebileceği bir faaliyet sahası üzere neşrine hazırlandığı *Mizan* gazetesini, “Murad Bey’in hem şöhreti, hem felaketi olmuştur. Bu gazete, adını İstanbul sınırları dışına çıkararak imparatorluk coğrafyasına yaymış, kendisini Osmanlı basınının birinci sınıf münekkid ve mütefekkir muharriri yapmıştı. Fakat yine bu gazete, sonunda darağacından geçerek Rodos menfâsında nihayet bulacak olan bir maceraya sebep olmuştu.”¹⁸ Önceleri II. Abdülhamid’in teveccühünü de kazanan *Mizan*,

9 Tansel, “Mizancı Mehmed Murad Bey”, 75.

10 Uçman, “Mizancı Murad”, 214.

11 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 57.

12 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 49.

13 Uçman, “Mizancı Murad”, 214.

14 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 45.

15 Tansel, “Mizancı Mehmed Murad Bey”, 76.

16 Tansel, “Mizancı Mehmed Murad Bey”, 76.

17 Mehmed Murad Mizancı, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?* haz. Aladdin Fidancı, (İstanbul: Şehir Yayınları, 2005), 78.

18 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 59.

eleştirinin dozunu giderek arttırınca sansür tarafından zaman zaman kapatıldı.¹⁹ *Mizan*’ın ilk sayısı 21 Ağustos 1886 tarihinde çıkmıştır. Bu sayıda gazete ve gazetecilik hakkında bilgi verilmiş ve *Mizan*’ın içeriği ve prensipleri hakkında yazılar yer almıştır. *Mizan* yayın hayatı boyunca, bir haber gazetesi olmaktan ziyade fikir politikacılığı organı niteliğindedir. Gazete hem iç hem dış politika hakkında hem haber hem fikir beyanını misyon edinmiştir. “İç Siyaset” başlığı altında devlet, rejim meselesi, yöneticiler, iktisat, maliye, eğitim öğretim ve sanayi konuları ile fakirlere yardımdan fuhuşun yasaklanmasına kadar dönemin hemen bütün sosyal meselelerini ele almıştır.²⁰ Murad Bey, başyazısında gazeteyi taşradaki ahalinin haftalık gelen gazetelerde aynı haberleri mükerrer kereler görmek zorunda kalmasından dolayı çıkardıklarını ifade etmektedir.²¹ Murad Bey’in bu düşünce ile gazete neşretmesi İstanbul’a gelmeden önceki dönemde İstanbul’dan gelen gazetelere ulaşma konusunda yaşadığı sıkıntılardan kaynaklanıyor olmalıdır. Murad Bey, Abdülhamid ile birkaç görüşmesinin sonucu aslında kötü biri olmadığı kanaatine varmıştır. Ona göre idari aksaklıkların müsebbibi Babıali’dir.²² *Mizan* gazetesinin ilk devresi ile diğer devreleri arasında yönetime yakınlık açısından büyük bir tezat vardır. Bu devrenin bütün sayılarında her konuda Abdülhamid zikredilerek her defasında övülmüştür. Her gelişme ve her hamle onun iktidar ve iradesi eseri olarak alkışlanmıştır. Ancak bu tavır çaresizlik veya mecburiyet eseri değil, Murad Bey’in samimi tavrıdır. *Mizan* gazetesinin 43. sayısına kadar saray ile kurulan iyi ilişkiler devam eder. İlk defa bu sayıda gazete sansüre uğrar. Ardından 94. sayısında yayımlanan bir bent, Kamil Paşa aleyhinde algılanarak altı aylık kapatma cezası verilir. Ardından beş sayı yayımlandıktan sonra tekrar kapatılır. Bundan sonra *Mizan* artık sık sık sansüre uğrar ve aralıklarla kapatma cezası alır. Bütün bu durumlar uzunca bir süre Murad Bey’de Saray aleyhinde bir düşünce oluşturmamıştır.²³

Gazetenin birinci devresinde konular ağırlıklı olarak iç ve dış siyasete ilişkindir. Mısır ve Girit meseleleri, Şarki Rumeli, Osmanlı Avrupa ilişkileri dış politikanın ana gündem maddeleridir. Murad Bey, yazılarında rejim meselesinde Saray yanlısı bir tutumla parlamenter sistem aleyhine bir duruş sergilemektedir. Gazetenin iç politika gündemini ise kapitülasyonlar, yabancı sigorta ve piyango şirketleri konusu, Reji İdaresi ve Düyün-ı Umûmiyye, demiryolları meselesi, iktisat, maliye, maarif, basın, Bâbiâli ve memur maaşları konuları yanında posta idaresindeki aksamalar, bankalar, şehirdeki yangınlar, dinî günler gibi çok çeşitli hususlar oluşturmaktaydı. Murad Bey, hemen her sayıda neşrettiği “Vazife ve Mesuliyet” başlıklı yazılarıyla siyasi görüşlerini dile getirmiştir. 1888-1889 yıllarında “Üdebâmızın Numûne-i İmtisalleri” başlığı ile neşrettiği seri makaleleri ile de edebiyat ve tenkitle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Genel olarak, “Edebiyyat-ı ahlâkiye” adını verdiği bir anlayışla kaleme aldığı

19 Uçman, “Mizancı Murad”, 215.

20 Uçman, “Mizancı Murad”, 215.

21 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 2005), 126.

22 Tansel, “Mizancı Mehmed Murad Bey”, 76.

23 Gülbeyaz Karakuş, *Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları Mizan Gazetesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 24.

bu makalelerde, edebiyatın millî karakter taşıması gerektiğini savunur. Ona göre, edebi eser, toplumun örf, anane ve dini kurallara bağlı kalınarak kurgulanan örnek tipler sunmalıdır.²⁴

Sadrazam Kamil Paşa'nın muhalefetine rağmen Padişah, Murad Bey'i Düyun-ı Umumiye komiserliğine tayin ettirir. Mîzancı Murad'ın Düyun-ı Umumiye macerası ona ülkede bürokrasinin işleyişini yakından müşahede fırsatı vermiştir. Bu vazife esnasında yaptıklarını kesinlikle ülkenin menfaatlerini düşünerek yaptığından tam emniyette olmakla beraber aslında bütün devlet ricalinin böyle davranmasının ülkeyi o günkü durumundan başka bir yere götüreceğinden emindir. Murad Bey'e göre en büyük problem, miskinliğimizdir. Ama bu mazeret olmamalı herkes üzerine düşeni fedakârlıkla, millete muhabbet ve bağlılıkla yapmalıdır:

“Vekillere nisbetle ben, pek küçük bir memur idim. Bununla beraber emanet edilen vazifem dairesinde, ne Yıldız'a, ne Bab-ı Ali ile Hazineye, ne de ecnebilere tecavüz ettirmedim. Verdikleri mühim kararlarını, hatta kesin iradelerini geri aldırır idim. Demekdir ki, o asrın vekilleri ve yüksek ricalinde, az çok, vazife ve mesuliyet dairelerine vukuf, fedakârlığa kendilerinin sevk edecek kadar millete muhabbet ve bağlılıkları olsa idi, İkinci Abdülhamid devri, o kadar tiksindirici, bir istibdat şeklini almazdı. Yani tarih nazarında Sultan Hamid ağır surette mesul olmaktan kurtulmaz. Lakin başta Said ve Kamil Paşalar olmak şartıyla, vekillerin mesuliyetleri daha fazla olsa gerekir. Çünkü meskenet ve mahviyet mazeret teşkil edemez.”²⁵

Düyun-ı Umumiye müfettişliği esnasında Padişah II. Abdülhamid, Murad Bey'den memleketin hayrı adına idarenin düzeltilmesi hakkında bir rapor istemiştir. Murad Bey'in oldukça uzun ve tafsilatlı hazırladığı raporu okuyan Padişah, Murad Bey'in huzuruna kabulünü istemiş ve bizzat görüşmüştür. Bu görüşmeden oldukça iyi intiba ve mutmain bir kalple ayrılan Murad Bey, padişahın tekrar görüşme emrine ve vaadine rağmen kendisini bir daha huzura kabul etmeyişi karşısında tamamen ümitsizliğe kapılmıştır. Son görüşme talebinin de Padişah tarafından cevapsız bırakılması neticesinde memleketi terk etme kararı almıştır.

Murad Bey, büyük ideallerle, sadakat ve itaatle halifeye hizmet için geldiği İstanbul'dan yirmi iki yıl sonra Halifeye isyanla ve gizlice kaçmıştır. Viyana'da Avrupa diplomasisi ve yüksek siyaset çevreleri ile iletişim kurmuştur. Bunun amacı Avrupa siyasi çevrelerine Şark meselesinin esasını aktarabilmektir. Bu onun Avrupa'ya gelirken gerçekleştirmeyi düşündüğü projelerinden biridir.²⁶ Mîzancı, Viyana'da gördüğü atmosfer ve yazılı basının Osmanlı'nın taksimi hakkında yaptıkları yayınlardan eseflenerek İkinci Abdülhamid Han'a sunulmak üzere çok sert dille bir mektup yazar. Mektupta kendisini Avrupa'ya gelmek zorunda bırakan sebepleri sıralayarak, hükümetin yanlış politikalarının sebep olduğu kötü durumları ve galeyana gelen gençleri önlemenin bu gidişle mümkün olamayacağını belirterek mektubunun sonunda padişaha iki şart ve on gün mühlet sunarak tabiri yerindeyse ultiatom verir gibidir. Oldukça cüretkâr bir üslubu olan bu mektubun özellikle dikkate değer son bölümü şöyledir:

24 Abdullah Uçman, “Mizan” *İslam Ansiklopedisi* c.30 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009b), 213-214.

25 Mizancı, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?*, 197.

26 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 93.

“Memleketin bu gün içinde bulunduğu şartlar davanın sulh ve sükûnet içinde tesviye edilmesini emreder. Bunun için de iki çare vardır; bunlardan birinin ihtiyarına himmet buyurulması, damarlarında akan Ertuğrullar, Osmanlar, Orhanlar, Fatihler, Yavuzlar kanından beklenir. Bu iki çare de, hak-i pay-i şahaneye takdim ettiğim kontrol meclisi layihası münderecatında daha geniş olarak meşveret usulünü ihdas ile efkârı teskin etmek yahut hükümeti terk eylemektir. Vaziyete çare olabilecek üçüncü bir tedbir yoktur. Bunun için ikiden birini ihtiyar etmekten nükûl kendi nefsi için memleket ve devletin bekasını feda eylemek manası çıkacaktır. (...) İşbu iki şıktan birinin ihtiyar olunduğu haberine on gün kadar intizar edeceğim. Bu müddet geçince hareket hürriyetimi tamamıyla iktisap eylemiş bulunacağım.”²⁷

Murad Bey 30 Kasım Cumartesi günü geldiği Viyana’dan ayrılarak 5 Aralık 1895 Perşembe günü Paris’e gelir.²⁸ Aslında Mîzancı’nın asıl niyeti buradaki Jön Türkleri kendi liderliği ve fikirleri ile idare etmektir. Ancak Jön Türkleri o vakitte idare eden Ahmed Rıza Bey tarafından ilk karşılaşmada beklediği kabulü göremez. Bunun sebebi olarak Ahmed Rıza Bey, Murad Bey hakkında çıkan Yıldız’ın gönderdiği bir casus olduğu dedikodusunu öne sürer.²⁹ *Mîzancı* Murad, Ahmet Rıza’nın çevresinde toplanan, ancak onun aşırı pozitivist, sert görüş ve tutumlarından rahatsız olan Muhafazakâr Jön Türklerin başına geçmiştir. 1897’de Paris’te Ahmed Rıza grubu ile Mîzancı Murad grubu arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle³⁰ Paris’te de kalmak istememiş Mısır’a geçmiştir. Mısır’a geçtikten on beş gün sonra 4 Kanunisanı 1311 (1896)’de *Mizan*’ın ilk nüshasını çıkarmıştır. Bu nüsha vaktiyle İstanbul’da neşrettiği ve 158. Sayıda bıraktığı *Mizan*’ın devamıdır ve 159. sayıdır.³¹ *Mizan*’ın, Abdülhamid’i hedef alan yazılar yayınlaması karşılığında Murad Bey için İstanbul’da gıyabi idam kararı çıkarılır. İstanbul basını da boş durmaz. Murad Bey aleyhinde kampanyalar başlatır, gerek ailesi üzerinden gerek şahsı üzerinden birçok ithamlara maruz kalır.³² Hakkında çıkan idam kararının etkisi ve İstanbul’dan gelen baskılara dayanamayan Mısır yönetimi, Mısır’ı terk etmesi yönündeki telkinlere başlar. Bunun üzerine Murad Bey Mısır’dan tekrar Avrupa’ya gidip cemiyete resmen katılarak faaliyetlerine orada devam etme kararı alır. Bu kararını, Mısır Hükümetinin kendisine iletildiği uyarıyı bildiren bir yazı ile okuyucularına *Mizan*’da duyurur.³³

Paris’e giden *Mîzancı*, 14 Aralık 1896’dan itibaren *Mizan*’ın yeni sayılarını burada neşretmeye başlar. *Mizan* gazetesinin III. Devresi olan bu dönem 18 sayı sürmüştür. 19-24. Sayılar ise Cenevre’de neşredilecektir.³⁴ Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa’nın padişah adına birtakım vaatleri ve 1897 Türk Yunan Muharebesi’nin zaferle sonuçlanması üzerine II.

27 Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Unutulan Meşhurlarımızdan Mîzancı Murad* (İstanbul: Şema Yayınları, 2005), 93.

28 Emil, *Mîzancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 93.

29 Emil, *Mîzancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 93.

30 Ferihan Polat ve Gündüz Derer, “Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakâr Batılılaşma Yanlısı Bir Jöntürk: Mizancı Murad” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 882-890.

31 Tansel, “Mizancı Mehmed Murad Bey”, 80.

32 Gülbeyaz Karakuş, “Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları Mizan Gazetesi Örneği”, 40.

33 Gülbeyaz Karakuş, “Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları Mizan Gazetesi Örneği”, 41.

34 Emil, *Mîzancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 325.

Abdülhamid'in ilan ettiği genel af ve biraz da aile hasretiyle cemiyetin reisliğini bırakarak İstanbul'a dönmüştür (Ağustos 1897). Fakat verilen sözlerin hiçbiri gerçekleşmediği gibi İstanbul'a döner dönmez göz hapsine alınır. 1899'da Şura-yı Devlet Maliye Dairesi üyeliğine getirilir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle istifa ederek 30 Temmuz 1908'de *Mizan*'ı tekrar çıkarmaya başlar.³⁵ Bu devre *Mizan* gazetesinin İstanbul'da yeniden neşredilmesiyle başlanılan dördüncü devresidir. 24 Nisan 1909 tarihine kadar neşredilen *Mizan*, günlük gazete olarak 135 sayı boyunca fikri ve eleştirel özelliğini kaybetmeden okuyucusuna ulaşmaya devam eder. *Mizan* gazetesi bir süre sonra İttihat ve Terakki karşısında muhafazakâr cephenin savunucusu ve sözcüsü vazifesini üstlenir.³⁶ Gazete, iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'na şiddetle muhalefet edince kapatılır.

Mizancı Murad, daha sonra, 31 Mart Vak'ası'nın tahrikçileri arasında bulunduğu ileri sürülerek müebbet kalebentlik cezasına çarptırılır ve Haziran 1909'da Rodos'a sürgüne gönderilir.³⁷ Nihayet Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin çıkardığı kısmi af üzerine 1912 Nisanında tekrar İstanbul'a dönmüştür.³⁸ İmparatorluğun savaş öncesi ve savaş yılları Murad Bey için de zor yıllar olmuştur. Bu sırada Peyam ve Peyam-ı Edebi sütunlarında son yazılarını neşretmiştir. Nihayet, 15 Nisan 1917 tarihinde Anadoluhisarı'ndaki yalısında vefat etmiş ve Anadoluhisarı mezarlığına defnedilmiştir.³⁹

1.1. Mizancı Murad'ın Edebi Kimliği ve Edebiyat-ı Ahlâkiye Anlayışı

Mizancı Murad yaşadığı dönemde daha çok politik kimliği ile tanınmış bir şahsiyettir ancak o devrinin aydını olarak siyasi ve toplumsal hayatta gördüğü aksaklıkları genellikle gazete sütunlarında edip kimliği ve üslubu ile dile getirmiştir. Bununla birlikte toplum için o dönemde aydınlatıcı olarak görülen edebiyattan da istifadeye çalışmıştır. Edebiyat tenkidi ile ilgili makaleler yazmış, kimi eserleri tenkitle düşüncelerini sıralamış hatta poetik tavrını yansıttığı edebi eserler meydana getirmiştir.

Mizancı Murad edebi tenkitle ilgili görüşlerini *Mizan* gazetesinde neşrettiği “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri” başlıklı 18 seri makaleyle, ayrıca yine *Mizan*'da yayımladığı birkaç edebi musahâbede ve romanının “İfade-i Mahsusa” kısmında dile getirmiştir.⁴⁰

Mizancı Murad'ın edebiyatı değerlendirme şekli daha çok edebiyatın milletin ahlâk ve millî yaşayışına yaklaşımı açısındanadır. Ona göre edebiyat, “bir kavmin terceme-i ahvali ve hayat-ı maneviyesidir... Bir heyet-i ictimaiye-i beşeriyenin her hal ve şanı, yani ve etvâr ve ahlâkı, edep ve terbiyesi, emel ve arzusu hep mahsulât-ı efkârı câmi olan âsar-ı edebiyesinden

35 Uçman, “Mizancı Murad”, 215.

36 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 336.

37 Uçman, “Mizancı Murad”, 215.

38 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 187.

39 Uçman, “Mizancı Murad”, 215.

40 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 383.

müsteban olur.”⁴¹ Edebiyat bir toplumun aynasıdır. Bu durum edebiyatçılara önemli bir misyon da yüklemektedir. Bu bakımdan bir millet binlerce yıl önce yeryüzünden silinmiş olsa bile elimizde edebi eseri varsa bu o milleti bugün tavsif için yeterli olacaktır. Murad Bey, medeni milletlerin medeniyet derecesinin bilimsel eserlerinden ziyade edebi eserlerinden anlaşıldığını öne sürmektedir. Zira bilim her memlekette varlığını sürdürebilecekken edebiyat mutlaka bir vatanın mahsulü olmak zorundadır. Ne kadar ustalıklı taklidi yapılırsa yapılsın bir milletin edebi eserleri bir başkasında daima yabancı kalacaktır. Kendi edebi eseri gibi zevk vermeyecektir. “Yani sanat ve azametiyle hayran edebilir, lakin ateşiyle ısıtamaz.”⁴² Edebiyat toplumun aynası olduğu kadar gelişmesine de vasıta aracıdır. Bunun için edebiyat belli ahlâki kuralları haiz olmalıdır. Murad Bey’e göre edebi eser mensubu olduğu milletin ahlâki kurallarını muhafazayla beraber daha iyileşmesine de hizmet etmelidir. “Medeniyet ve cemiyetlerin belli başlı gelişme vasıtası, aynı zamanda da aynası olan edebiyat, ancak muayyen bir ahlâk telakkisine bağlı olduğu takdirde bu rolünü ifa edebilir.”⁴³

Edebiyatın, halkın faydasına hizmet eden en önemli tarafı edebiyat-ı ahlâkiyedir. Yani edebiyatın ahlâki ve toplumsal kuralları gözetken geliştirmeye hizmet eden tarafıdır. Ancak Murad Bey’e göre bizde en az gelişen edebiyat yönü işte bu edebiyat-ı ahlâkiyedir. “Edebiyat-ı ahlâkiye temayülât-ı hayvâniyenin teskini için bir tarik irae etmek yahut cemiyetin ahval-i hâzıra-i maneviyesini tasvir eylemek ile iktifa etmeyip, âmâl-i millîyeye verdiği cazibeli eşkâl ve suver sayesinde ahvâl-i müstakbeleye icra-yı tesir ve gayret-i millîyeyi bir takım makasıd-ı celileye doğru sevk ve tahrik etmekle mükelleftir.”⁴⁴

Namık Kemal gibi, Mîzancı Murad da Divan Edebiyatı’nı ahlâk dışı bulur. Oysa edebi eserin her yönüyle topluma örnek olması gerekir. Ona göre, biz İslamiyet’i tercih ettikten sonra örnek olarak gözümüzü Arabistan’dan, İslam ahlâkından uzaklaşmış olan İran’a çevirme gafletinde bulunduk. Bu bakımdan Mîzancı Murad’a göre Klasik Edebiyat, iki üç yüz senelik bir hâb-ı gaflettir.⁴⁵ Edebiyatımız bu gaflet uykusundan yaklaşık on beş yirmi senedir uyanmaya ve ilerlemeye başlamıştır. Mîzancı Murad’a göre birçok telif eser yazılmasına rağmen Batı edebiyatına nispetle bizdeki terakki çok yavaştır. Ayrıca bir diğer sorun da ortak bir yol kabul edilememiş olmasıdır. Bu yüzden dönemin yazarları farklı edebi anlayışlar benimsemişlerdir. Bu anlayışları ise şöyle sıralamaktadır: “Bir grup edebiyatı Arap taklitçiliğinde aramaktadır; bir diğer grup edebiyatımızın ilerlemesinin tek yolu olarak Batı taklitçiliğini görmektedir; “bir grup da var ki sırf taklit ile bir şey elde edemeyeceğimizi söyleyerek edebiyatımız için kendi “istidâd-ı mahsus”una göre bir yol seçip, Doğu ve Batı’da göreğimiz güzelliklerden

41 Mehmed Murad Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III* içinde, haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, Z. Kerman (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 379.

42 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 380.

43 Birol Emil, “Mizancı Murad Bey’in Edebiyat Ve Tenkide Dair Görüşleri” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 19(1971):119-143. Erişim 10 Mayıs 2019. <http://journals.istanbul.edu.tr/iutded/article/viewFile/1023017660/1023016903>.

44 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 380.

45 Uçman, “Mizancı Murad”, 215.

dilimizin ve fikrimizin şivesine uygun olanlarını kabul ederek fikrin ve içtihadın mahsulü denilecek ciddi bir meslek yolunda ilerleme taraftarı oluyor.”⁴⁶

Mîzancı Murad, edebiyata dair görüşlerini şiire de intibak ederek değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun güzel şiir tarifi şöyledir: “Bizce şiirin en güzeli, mütalaasından sonra en ziyade tesir-i lâtif hâsıl ederek kalbi tatlı hissiyata ve nihayetsiz hayallere sevk edenidir. Şiir mevzuunun kanun bendi yahut fen fıkrası gibi mutlaka doğru ve muvafık-ı hikmet olması iktiza etmez. Lakin hayali hoş olmayan manzume şiir olamaz. Kıt'a-i manzumenin elfâzındaki letafet, hiçbir vakitle manasındaki letâfât ve ittıradın hâsıl edeceği tesir kadar güzel bir tesiri mücib olmaz.”⁴⁷

Murat Bey, şiirimizin kalıplaşmış ve sürekli tekrar edilen ifadelerden ve şekil mükemmeliyetçiliğinden kurtarılması gerektiğine inanır. Şiirde mananın ön planda olması gerektiğini savunur. Bu nedenle Muallim Naci'nin de bu yönde hareket etmesini istemiştir.⁴⁸ Oysa Naci, gençleri eski edebiyatın şekil ve kelimeciliğine yönlendirmiştir ve alıştırmıştır: “Eğer Naci Efendi tenkidâtını mânâya, esasa hasrederek elfâzi ikinci derecede görmüş olsa ve ümem-i âliyenin bedâyi-i edebiyesini lisanımıza nakle hizmet etseydi –ki iktidarı buna müsâit olduğuna bizce şüphe yoktur – edebiyatımızı cidden terakki ettirmiş olurdu. Şu halde ise fikr-i âcizânemizce tedennî ettirdi. Çünkü birçok nevresidegânı yine eski yolda pûyân olmaya ve manâdan ziyade elfâza ehemmiyet vermeye alıştırdı.”⁴⁹ Murad Bey'in burada da asıl vurgusu edebiyat-ı ahlâkiye açısından. Çünkü kelimeci anlayışla yazılan şiir, manayı ve ahlâki vurguyu ikinci planda bırakacaktır.

Mîzancı Murad'ın, Edebiyat-ı ahlâkiye adını verdiği anlayışı, şiir değerlendirmesi için de geçerlidir. Şiirde mana kadar ahlâk da önemsenmelidir. *Mizan*'ın 33. sayısında *Saadet* gazetesinde çıkan ahlâki değerlerden uzak olduğunu düşündüğü iki gazeli ve bunları yayınlayan gazeteyi eleştirir.⁵⁰ Zira bu iki şiirin bilhassa maktâ beyitlerinde Müslümanlığa aykırı düşecek iddialı söylemler bulunmaktadır. Murad Bey gazelleri o kadar İslam'a aykırı görür ki kendilerini değil mealen içerdiği manayı verir ve uyarılarını yapar:

“Gençlerimizin ahlâkını ‘tehzib hizmetini’ deruhde etmek iddiasında bulunan Saadet gazetesini hayat ve fazileti yalnız teskin-i cû ve şehvete görmekte daha devam edecek mi? ‘Mey’ ve ‘mahbûbu’ gazete sütunlarında bâlâya çıkarmaktan – hiç olmazsa mübarek Ramazan’a hürmeten – ihtirâz olunacak zaman daha gelmedi mi? Mânânın itikâda ait olan cihetine dair şakk-ı şefe etmeye cesaret edemiyoruz. Çünkü matbaamızda Saadet matbaasında olduğu misillü ‘mürşid-i mahsus’lar yoktur. Şu kadar ki mezkûr sözleri – velev itirâz için olsun – kemâl-i ikrah ile sütunlarımızda dâhil edebildiğimizi beyân ederiz.”⁵¹

46 Halef Nas, “Mizancı Murat ve İsmail Gaspiralı'nın Telif ve Tercüme Eserlere Dair Eleştirel Yaklaşımları”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi* 12, (2015): 142.

47 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 386.

48 Zuhal Şirin, *Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Birinci İstanbul Dönemi 1-159. Sayılar)* (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2007), 57.

49 Mehmed Murad Mizancı, “Mebahis-i Edebiyye”, *Mizan*, 5 Kasım 1886b, 39.

50 Şirin, “Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Birinci İstanbul Dönemi 1-159. Sayılar)”, 58.

51 Mehmed Murad Mizancı, “Evrak-ı Havadis”, *Mizan*, 2 Haziran 1887/33, 276.

Mîzancı Murad, edebiyat-ı ahlâkiye adını verdiği edebi anlayışının Batı'daki şekillerinin roman ve tiyatro şeklinde verildiğini belirterek edebiyat-ı ahlâkiyeyi yansıtacak roman ve tiyatroların genel özelliklerini sıralamaktadır. Devrin edebiyatçıları, roman ve tiyatrolarda hakkıyla örnek teşkil edebilecek kahramanlık ve vatanperverlikte hüner sahibi toplumsal seçkinler yaratırlar. Murad Bey'e göre eserin olay örgüsü gerçeğe yakın ve tabii olmalıdır. Bununla birlikte toplumsal ahlâk kurallarına ve millî terbiyeye, tab'-ı selime uygun olmalıdır. Eserin gerçeğe uygun olması gereklidir, ancak yeterli değildir. Eserin edebi eser sayılması için mutlaka belagat kural ve usullerine tamamen uygun olması gerekir. Bununla birlikte millî his uyandıracak ibret verecek, günlük hayatı çağrıştıracak, iyi davranışlara özendirip, kötü olanlardan uzaklaştıracak mevzular seçilmelidir.⁵²

Mîzancı Murad'ın edebiyat hakkındaki görüşleri siyasi, toplumsal görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Ona göre toplumsal ve siyasi yapıda fazlaca yanlışlık ve çarpıklık vardır. Bu konuda edebiyat oldukça önemli bir okul vazifesi görebilir. Bu bakımdan önce edebiyat terbiye edilmelidir. Edebiyatın millî bir karakter kazanarak taklitten kurtulabilmesi ise tenkitçiliğin gelişmesine bağlıdır. Murad Bey'in tenkit anlayışı edebiyat anlayışı ile paralellik arz etmektedir. Tenkidî görüşlerini teorik ve pratik olarak dile getirmiştir.⁵³ *Mîzan* gazetesindeki kimi yazılarında ve özellikle “Mebâhis-i Edebiye” adlı makalesinde edebi tenkidin sınırlarını çizmiştir. “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri” makalelerinde ise nazari fikirlerini devrin önemli eserlerini değerlendirerek pratiğe dönüştürmüştür. Ona göre, şiir ve edebiyat estetik ve zevk üzerine inşa olunur bu yüzden gelişimi ve güçlenmesi ciddi tenkidin önemsenmesi ile mümkün olacaktır.⁵⁴

Mîzancı Murad, tenkit hakkındaki görüşlerini sıraladıktan ve edebiyatımızın tenkit geçmişini ele aldıktan sonra edebiyat-ı ahlâkiye adı altında değerlendirmeye değer sınırlı sayıdaki millî eserimizi tenkit bilimi yöntemleri ile ele alarak değerlendirmeler yapmıştır. Roman ve tiyatro türünde neşredilen eserlerimizde edebi kural ve yöntemlerin ne kadar uygulanabildiğini ve edebi değerlerinin ne derecede olduğunu tetkik için Kemal, Ekrem, Hamid, Beyler ve Naci ve Ahmed Midhat Efendilerin meşhur eserlerini değerlendirmiştir. Bunu yapma gayesi ise “bizde metruk bulunan “usul-i tenkit” fennine hizmet edebilmekten ibarettir.” Murad Bey bunun için gerekli donanımın kendisinde olmadığını ancak millî edebiyat düşüncesinin rehberi olarak gördüğü tenkit yöntemi hakkında bilgi sahibi kişilerin susmayı tercih etmelerinden dolayı boş kalan edebiyat meydanının fikirleri körelten sessizliğini bozmaktan geri durmamaktadır.⁵⁵

Murad Bey, Namık Kemal'in *Silistre* tiyatrosunu tenkitle başlar. Bu tiyatro, şöhreti Avrupa'ya kadar ulaşmış millî bir eserimizdir. Ancak Murad Bey, Avrupalılara bir hüküm vermeden önce bizim tetkik etmemizi yerinde bulur. Ona göre piyes, millî karakterimize daha uygun olan yeni edebiyat tarzında yazılmış ilk millî eserimiz olduğu için bu kadar hüsn-i kabul görmüştür. Murad Bey eserin halk nezdindeki itibarını ve kıymetini teslim ettikten sonra fenn-i

52 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 381.

53 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 388.

54 Mehmed Murad Mizancı, “Mebahis-i Edebiyye”, *Mizan*, 4 Kasım 1886a, 29.

55 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 381.

tenkit usulünce tarafsız eleştiriye geçer. “Acaba eser-i mezkûr fenn-i tenkit usulüne tatbiken bi-tarafane muhakeme olunursa o kadar şöhrete şâyân görülebilecek midir? Bir edebi eserden matlûb olan hüsn-i tesir-i umumi cihetiyle evet şayandır. Fakat bi-taraf bir münekkidin bir hayli nakısalara bulabileceği de bî-iştibahtır.”⁵⁶

Yazar, incelemeye başladığı eserin öncelikle zemininin pek basit olduğunu vurgulayarak konuyu kısaca özetlemektedir. Yapı, üslup ve tipler açısından kusurlu bulmuştur.⁵⁷ Murad Bey'in bir diğer dikkati de eserde “âsâr-ı mükemmelede en mühim mevki tutan “dram entrikası”nın olmayışıdır. “Hâlbuki müellif eserini âsâr-ı edebiyede en ziyade tehzib-i ahlâka yardımı bulunan bu cihetten çıplak bırakmayabilirdi.” Murad Bey tenkidinin burasında piyesin kurgusuna nasıl dram entrikası ilave edileceğine önek verir. Bununla birlikte eserin, sanat-ı maneviye-yi edebiye yönünden medeni ülkelerin ileri gelenlerince dikkate değer bulunabileceğine de şüpheyle bakar. Çünkü eser her ne kadar yeni tarzda kaleme alınmış olsa da hissi derinlikten yoksundur. Eserin ifade yeteneği duyguların tahriki için kâfidir, ancak eser bittikten sonra düşündürecek fikrî mütalaa etkisinden yoksundur.

Murad Bey, konu mütalaaasının ardından “kabul-i amme önüne numune-i imtisal olarak vaz olunan eşhasa ayrı ayrı nazar” ederek değerlendirir. İlk olarak Zekiye Hanımı eleştirir. Zekiye Hanım, bir görüşte gönül verdiği sevgilisini düşünmektedir. Murad Bey ilk görüşte âşık olma hususunu üdebamızın münasebetsiz adetlerinden biri olarak görür. Ancak bu durum okuyucuya abes gelmez. Zekiye Hanım, okumuş ve etrafındakilere benzeyen biri değildir. Bu bakımdan Zekiye'nin bu “hafiflik”i göze batmamaktadır. Dahası göze batmayan bir başka husus, Zekiye'nin bulunduğu devir ve memleketin imkânlarının çok üstünde olan bilgi seviyesidir. Murad Bey'in Zekiye'ye bir başka eleştirisi ahlâkını ve namusunu ispat yolunda davranmamasıdır. İslam Bey'in pencereden içeri girme kabahatine karşılık gösterdiği davranışı ahlâka uygun bulmuyor: “Âdâb-ı memlekete, riayet ve nezakete namus ve haysiyete gayr-ı muvafık olan bu harekete karşı Zekiye Hanım kibar ve namuslu bir kız olduğunu göstermek ve vazife-i namusun en şiddetli aşk ve muhabbete bile galip olduğunu ispat eylemek için mütecâsiri def' etmeğe muktedir olamıyor.”⁵⁸ Murad Bey, Zekiye karakterinin birinci perdede kızlarımıza bir numune-i imtisal olabileceğini kabul eder ama asker kılığında cepheye giden Zekiye'yi âdaba, milliyetimize uygun olmayan yabancı bir cisim olarak tabir eder ve bu yüzden de reddeder.⁵⁹ Değerlendirmeye tabi tutulan bir diğer karakter eserin başkahramanı İslam Bey'dir. İslam Bey'in sahneye ilk çıkışı oldukça menfi bir tarzdadır. Bu da seyirci için olumsuz intiba yaratır. Kendisini davet etmeyen Müslüman bir kızın odasını sessizce önce dinleyip sonra içeri girmesi “şayan-ı takbih”dir.⁶⁰ Tanpınar Murad Bey'in bu eleştirisini yersiz bulur. Namık Kemal'in eserini Batı'daki şekillerine yaklaştırmak için bu yolu tercih ettiğini vurgulamaktadır: “Murad

56 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 384.

57 Emil, “Mizancı Murad Bey'in Edebiyat Ve Tenkide Dair Görüşleri”, 128.

58 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 386.

59 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 388.

60 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 390.

Bey acelesinden “Romeo ve Juliet”in balkon sahnesini unutmuştu. Hakikatte âdab-ı İslamiye müsaade etseydi Namık Kemal kahramanlarını balkondan konuştururdu”.⁶¹ Oysa Murad Bey, eserin Avrupa asarını taklit boyutundan habersiz değildir ve bu konuyu da aydınlatmaktadır: “Maksat Avrupa asarına taklitten ibaret ise, faydasız bir zahmet olduğunu beyandan başka bir diyeceğimiz yoktur. Öyle olmayıp da bir numune-i imtisal makamında efrad-ı millete gösteriliyor ise merduttur.”⁶² Murad Bey durumun sosyolojik açıdan da imkânsızlığını ifade eder. Devrin toplumsal yapısı bir görüşte aşka müsait değildir. Oysa Zekiye’yi tahlil ederken onun İslam’a olan meylini tabii görmüş iken İslam Bey’de bu durumu takbih etmektedir. Şöyle ki: “İslam Bey’in bir görüşte Zekiye Hanım’a alaka etmesi merduttur. Hanım bâligadır. Binaenaleyh mesturedir. Taaşşuk edilecek surette görünemez. Görünürse ırz ve edebi bozuk demektir. İslam Bey için küfüv olamaz.”⁶³ Esere o günün toplumsal normları açısından bakıldığında başka toplumdan transfer edilen edebi türün bize intibakındaki aksaklık hemen göze çarpmaktadır. Murad Bey, iki kahramanın psikolojik ve sosyal durumlarını, aralarındaki hissi ve aktif iletişimin eserin kurgusunda yarattığı aksaklıkları ortaya koymuş, bize, numune-i imtisal olarak sunulmak istenen karakterlerin aslında numune-i imtisal olup olamayacaklarını millî ve İslâmî âdâp ve ahlâki edebiyat açısından değerlendirmiştir.⁶⁴ Bütün bu pencerelerden eseri son olarak şu cümlelerle değerlendirir:

“Yabancı erkeğin pencereden odasına girdiğini görünce ibtida komşusunun ne diyeceğini düşünen veya erkek elbisesiyle sevgilisinin arkasına düşüp aylarca ordu içinde yatıp kalkan küçük hanımefendiler ile kimsesiz bir namuslu kızın odasına davetsiz olarak pencereden uğrayan ve sonra mukaddesat-ı İslamiye’den bulunan cananını ordu içinde tutmak ile ikfâta etmeyip, yüzde doksan dokuz o cananı din ve devlet düşmanına esir vermek ve kendisi için ölmek ihtimali aşkâr bulunan düşman ordugâhına kadar sürükleyen beyefendileri, ümmet-i muhtereme gençleri için numune-i imtisal makamında kabulde, âdâb-ı İslâmiye’ye hürmeten tereddüt eder isek – ümit ederiz ki – hareketimiz müellifin-i kiram hazerâtı indlerinde mazur tutulur.”⁶⁵

“*Silistre*” tenkidi oldukça ilgi görmesine karşın bu eserin tenkit edilmesini eleştirenler de olmuştur. Bunlardan T. E. İmzalı bir mektuba gazetesinde yer veren Mehmet Murad daha sonra tenkidini kalp ve haysiyet sahibi insanlarca meşru ve kavi bir sebebe mebni, mecburen yarıda bırakmıştır. Sebep olarak Murad Bey, Namık Kemal’in edebi sohbele dâhil olamayacağını belirtir. Çünkü bu vakitte Namık Kemal Sakız’da sürgündedir. Tenkitlere de Ebuzziya aracılığıyla cevap verebilmektedir. Bu durumda tenkide devam etmenin elleri bağlı birine tecavüz-kârane hücumu benzeyeceği söylenmiştir.⁶⁶

61 Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), 380.

62 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 390.

63 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 390.

64 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 396.

65 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 394.

66 Ayşegül Ergişi, *Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Kahire Dönemi 159-184; Paris-Cenevre Dönemi 1-29; II. İstanbul Dönemi 1-135 Sayılar)* (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 62.

Murad Bey, *Silistre*'den sonra Ekrem Bey'in *Vuslat* piyesini değerlendirmiştir. Aslında eseri beğenmiştir. Buradaki eleştirileri de ahlâki edebiyat çerçevesinde ve yukarıda bahsi geçen usul etrafında şekillenmiştir. Eser, dram entrikası bağlamında yine kusurlu bulunmakta, ahlâki endişeler etrafında tenkit edilmektedir.⁶⁷ Murad Bey, üç perdelik bu piyesi daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde on makalelik bir seri halinde tahlil etmiştir. “Ayrıca, eserdeki bazı durumlar ve şahıslar vesilesiyle şahsi fikirler ileri sürmesi, ahlâki ve icimâi yaralara parmak basması *Vuslat* tenkidine birinciden çok farklı bir karakter verir.”⁶⁸ Murad Bey, eserde iki yön arar icat ve tasvir. İcat hayal, tasvir ise tecrübe ve deney ürünüdür. İcat müellifin hayal gücünün eseri olduğundan eseri kontrolü yazardadır. Ona göre *Vuslat*'ta icat hiç yoktur. Konu olarak ise *Silistre*'den daha basittir. Ancak “kıymet-i hakikiye-i edebiye itibarıyla müellifi tarafından ret olunan *Vuslat* eseri, şöreti cihana akseylemiş olan *Silistre*'ye faiktir.”⁶⁹ Parlak, emsalsiz âli *Silistre*'yi *Vuslat*'a tercih etmek büyük cürettir. Ancak Murat Bey iddiasında ısrarcıdır. Ona göre *Silistre*, eskimiş bir tahta üzerine mahir bir usta tarafından halis yıldızdan oyulmuş latif bir resimdir. Tamir ve ıslahı güçtür. Bu bakımdan bir dâhinin eseri olarak saklanmalıdır. *Vuslat* ise toza toprağa karışmış bir mermer heykeldir. Temizliği güç olmadığı gibi Osmanlı edebiyatının şanı için hatta gereklidir. Demektedir. Murad Bey, *Vuslat*'ın hak ettiği değeri görebilmesi için biri yüzeysel öbürü esaslı iki öneri sunar. Birincisi eserde işaret de edilen çelişkileri ortadan kaldırmak, diğeri ise *Vuslat*'ı yeniden yazmaktır.⁷⁰ *Vuslat*'ı daha basit olmasına rağmen *Silistre*'den üstün bulması Murat Bey'in ahlâki edebiyat savunusunun gereğidir. “İcattan önce tasvire değer vermenin gerekliliği de Mizancı Murat'ın eleştiri anlayışında eserde aradığı ölçülerden biridir.”⁷¹ İcat Yazarın hayali mahsulüdür. Oysa tasvir gerçekliğin yansımasıdır. Murat Bey gerçekçi eleştirel tutumu eserde hayalden ziyade gerçekliğin yansıtılıyor oluşuna değer vermeye yöneliktir.

Murad Bey, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri” başlığıyla neşrettiği tenkit makalelerinde üçüncü olarak Sami Paşazade Sezaî'nin *Sergüzeşt* romanını ele alır. Daha ayrıntılı tenkit etmeği planladığı bu eserin değerlendirmesini bitirememiş, ancak dört makale devam edebilmiştir.⁷² Murad Bey, daha önce belirtmediği halde *Sergüzeşt*'i tenkit etmeye karar vermesinin iki büyük nedeninden bahsetmektedir. Birincisi gazetenin taze havadis verme gayretidir. Zira *Sergüzeşt* yeni yayımlanmıştır. Bu durum ona üstünlük hakkı tanımaktadır. Diğer husus, *Sergüzeşt* yayımlanınca oldukça büyük bir etki yapmıştır. Bu durum hakkında olumlu ya da olumsuz birçok fikir yürütülmesine neden olmuştur. Bu durum Murad Bey'den de fikir beyan etmesi beklentisini doğurmuştur. Murad Bey'in fazla olarak eklediği bir diğer husus da *Sergüzeşt*'in konu ve tema olarak *Vuslat*'ın aynısı olmasıdır.⁷³

67 Nas, “Mizancı Murat ve İsmail Gaspıralı'nın Telif ve Tercüme Eserlere Dair Eleştirel Yaklaşımları”, 142.

68 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 396.

69 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 432.

70 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 432.

71 Nas, “Mizancı Murat ve İsmail Gaspıralı'nın Telif ve Tercüme Eserlere Dair Eleştirel Yaklaşımları”, 148.

72 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 403.

73 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 434.

Murad Bey'e göre *Sergüzeşt*'te de birçok eksiklikler vardır ancak bu noksanlar “mesela *Silistre*'nin noksanları gibi esasta ve maksat ve mevzua hanel verecek surette olmayıp derece-i ehemmiyetleri dún olan teferruatta olduğu için, eserin aslına nakısa” vermemektedir. Murad Bey, *Sergüzeşt*'i, genç, azimli ve yetenekli bir mimarın henüz tecrübesizken inşa ettiği bir binaya benzetir. Genel olarak Murad Bey, *Sergüzeşt* eserini konusu itibarıyla çok beğenmiş, yazarının maksadını iyi bulmuş hele üzerine alındığı manevi vazifenin yerine getirilişindeki başarısı cihetiyle *Sergüzeşt*'i emsalsiz bir numune-i imtisal olarak kabul etmiştir.⁷⁴

Görüldüğü gibi Mizancı Murad'ın edebiyattan en büyük beklentisi eğiticiliği yönündendir. Ancak bu edebiyatın halka ansiklopedik bilgi vermesi demek değildir. Çünkü ona göre kurtuluşun çaresi ahlâklı, dürüst bir seçkinler grubu yetiştirmektir.⁷⁵ Roman ve tiyatrodaki müspet tipler, hayata karşı dürüstlük ve güzel ahlâkla donanmış bir duruşu olan ideal tiplerdir. Bu karakterlere eserlerde yer vererek imrendirecek ya da menfi olanlarına iğrendirerek edebiyatın toplum ahlâkına hizmet etmesini sağlayacaktır. Murad Bey, edebiyatın toplum üzerindeki etkisini Batı'daki örneklerinde de gözlemlemiştir. Bu yüzden yazarın hüneri, toplum ahlâkında gerçekleştirilebileceği düzeltme etkisi ile doğru orantılı olmalıdır. Hüner, herkesin gözü önünde dururken dikkatten kaçan kötülükleri etkili şekilde ortaya koyarak dikkati üzerine çekmektir; toplumun ahlâki ve örfi kuralları içerisine gizlice girip yerleşmiş olan pürüzleri derleyip “erbab-ı himmetin ıslah eline bırakmaktır; makbul olana herkesi imrendirip ona yönlendirmek ve makbul olmayana, kötülüklerle karşı nefreti yerleştirerek ‘efkâr-ı necibe’yi uyandırmaktır”.⁷⁶

Mizancı Murad, topluma ve geleceğe karşı kendisini mesul hisseden diğer birçok Tanzimat aydınları gibi yazının bütün imkânlarını elinden geldiğince kullanmaya çalışır. Gazete onu amacına en yaklaştıran platform olarak neredeyse ömrünün sonuna kadar en önemli meşgalesi olma özelliğini korur. Murad Bey, yıllarca gazeteden ülkedeki toplumsal, siyasi, ekonomik edebi vs. görebildiği bütün aksaklıkları ve bulabildiği çözüm önerilerini gazete aracılığıyla hatta saraya ulaştırmıştır. Batı edebiyatını da iyi okuyan biri olarak edebi tenkitten de geri durmamış, gazete sayfalarında devrin edebi meselelerini ve eserlerini değerlendirmiş, öneriler sunmuştur. Bunu yaparken oldukça muteber ağızlardan “tenkit ve itirazda bulunmak kolaydır. Hüner öyle bir eseri meydana koymaktır” şeklinde uyarılar da almış bunu sonucu olarak edebi eser neşretmeye koyulmuştur. Tenkit yazılarında ifadesini bulan poetikasının uygulama alanı olarak kurguladığı biri tiyatro diğeri roman türünde olmak üzere iki eser neşretmiştir. Romanının başına “İfade-i Mahsusa” başlığıyla aldığı önsözünde öncelikle bizde romanın durumunu bir cümle ile özetler: “Bizde roman namı pek ucuz olarak alınıp verilmektedir. Beş on seneden beridir, ele alınması caiz olmayan kaba bir muaşaka tasvirleri “millî roman” unvanı altında itibar bularak kemal-i itina ile okunmaktadır.”⁷⁷

74 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 439.

75 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 20.

76 Mizancı, “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, 439.

77 Mehmed Murad Mizancı, “İfade-i Mahsusa”, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* içinde, haz. Tacettin Şimşek, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999b), XIV.

Murad Bey, Münşilik ve ediblik iddiasında değildir. Ancak kitabette gördüğü eksiklikleri düzeltmek ve esasına uygun gerçekten “millî roman” sıfatını haiz bir eser neşrini amaçladığını romanının önsözünde belirtmektedir. Aynı yazıda, edebi türler içinde millî ve ahlâki faziletlere tesiri şüphesiz olan romanın ihmal edilmiş olmasından yakınarak içinde yaşamakla müftehir olduğumuz asr-ı terakkiyat-hasr-ı mülükane her şey kesb-i kemal ettiği halde fazail-i ahlâkiye tesir-i küllisi musaddak ve mertebe-i edebiyeyi milliyeyi musavvir olan roman kısmının, erbab-ı kalemin itinası haricinde kalması nazar-ı dikkate çarpacak ahvalden bulunduğu cihetle, “karınca kaderince” fehvasına binaen vüs’ ve iktidar dâhilinde ifa-yı vazife ediyorum.”⁷⁸ demektedir.

Murad Bey’in romanı, gazete yazıları, siyasi ve edebî görüşleri üzerine çok sayıda çalışma ve araştırma yapılmış olmasına karşın, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu* adlı tiyatro eseri Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevrilmediği gibi hakkında da eserin künyesi dışında bilgi veren çalışma da bulunmamaktadır.

2. Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu

Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu Mizancı Murad Bey’in tek tiyatro eseridir. 1326 yılında İstanbul’da neşredilen eser, dört perdelik bir komedidir. Yerli mizaçlı kahramanlara yabancı isimler verilmiş olması eserin dikkat çeken özelliklerinden biridir. Her ne kadar bu dönem eserlerde yabancı kahramanlara rastlanabilmekteyse de bu eserdeki kahramanların yaşam biçiminin yerli oluşu bu eseri bu açıdan yeni yapar. Bu durum yazarın en önemli hassasiyeti olan ahlâki edebiyat konusunda gelebilecek eleştirileri engellemek için olmalıdır. İslam Bey’in Zekiye’nin odasına girmesini eleştirdiği gibi kendisi de benzeri bir şekilde eleştirilebilirdi. Ancak yazar sonraki yazılarında da bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir. Yazarın tenkitlerinde en çok değindiği nokta eser kahramanlarının millî ahlâk, adap ve İslami kurallara aykırı davranışlarıdır. Evliliğin konu edildiği bir eserde kadın ve erkeklerin bir araya gelmeleri veya gayrimeşru sayılacak durumlardan bahsedilmesi yazarın amacına ulaşması için gereklidir. Oysa İslami kurallarla yaşayan kahramanların eserdeki çatışma yaratacak durumları yaşayabilmeleri gerçekliğe aykırı olacaktır. Murad Bey’i tam da eleştirdiği noktada okların hedefi haline getirebilecektir. Tiyatrosundaki bu yaklaşım, Murad Bey’in poetik anlayışına oldukça uygundur. Murad Bey, edebiyatçı kimliğinden ziyade siyasetçi ve gazeteci ve fikir adamı kimliği ile tanınır. Edebiyatı toplumun yönlendirilmesi, ahlâki düzelmelerin sağlanmasında çok önemli bir araç olarak görmektedir. Bu bakımdan öncelikle *Mizan* gazetesindeki kimi yazılarında seri makaleler halinde edebiyat görüşünden bahsetmiş ve devrinin şöhretli yazarların meşhur eserlerini değerlendirmiştir. Bu eleştirilerinde en çok değindiği ise “edebiyat-ı ahlâkiye” adını verdiği anlayıştır. Edebiyat mevcut ahlâk anlayışımızı, millî değerlerimizi muhafaza etmeli, yanlışlarımızı düzeltmeli ve hatta ilerlememizi sağlamalıdır. Bu bakımdan Murad Bey’in yazdığı tek tiyatro eserine toplumun temelini oluşturan aile kurumunu ve bu kurumun bina edilmişindeki yanlış anlayışları işlemesi manidardır.

78 Mizancı, “İfade-i Mahsusa”, XV.

Murad Bey'in tek romanı olan *Turfanda mı Turfa mı* adlı eseri de tezli bir romandır. Murad Bey, bu romanda kendisiyle özdeşleştirdiği Mansur adındaki kahramanına ideal bir yaşam çizer. Mansur Bey'in yaptıkları ve söyledikleri Murad Bey'in yaşam biçimi ve hayat felsefesi ile oldukça örtüşmektedir. Hatta romanın ilk sayfalarındaki İstanbul'a ilk defa gelen Mansur'un hissettiklerinin bizzat kendisinin ilk İstanbul izlenimleri olduğunu hatıralarında belirtmiştir. Bu eserde de Vayan adlı karakter Mansur Bey ve dolayısıyla Murad Bey'le özdeş karakterdir demek yerinde olacaktır. Murad Bey'in tiyatrosunda da romanında olduğu gibi karakterleri müspet ve menfi karakterler olarak ayırmak mümkündür. Bu ayırım, henüz daha tiyatronun baş kısmında karakterlerin tanıtıldığı bölümden anlaşılmaktadır. Yazar kahramanlarını tanıtırken taraf tutar. Kullandığı “Vazifeshinas, boş kafalı, ciddi ağırbaşlı vs.” gibi ifadeler yazarın kahramanlarına karşı tutumunu açıkça göstermektedir. Romanında olduğu gibi kendisi için müspet olan şahısları korumuştur. Murad Bey'in müspet karakterleri şahsi çalışmaya ahlâk irade ve kişiliğe önem veren kişilerdir. Menfi tipler ise mevki ve servet düşkünü bunu elde etmek için her yolu mübah gören ve ahlâki hassasiyetleri hiçe sayan kimselerdir.

Bu piyesin en dikkat çeken yönlerinden biri de A. Hamid, R. Ekrem ve N. Kemal piyeslerindeki romantik ve santimental unsurların bu piyeste hiç yer almamış olmasıdır. Olumlu ya da olumsuz karakterlerin tamamı hayattaki öncelikleri ve ne yapacakları konusunda net fikir sahibidirler. Gerçekçidirler. Düşünceleri net ve sabittir.⁷⁹

Eserin bir diğer hususiyeti ise ismi ile ilgilidir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanının önsözünde yaptığı açıklamadan yazarın romanın adının verdiği mesaja hassasiyet gösterdiğini anlamaktayız. Romanı millî roman örneği vermek gayesi ile ele almıştı. Muhtemelen piyesi yazmaktaki amacı da millî ve ahlâki bir piyes vücuda getirmektir. Murad Bey, atasözlerinin bir milletin medeni seviyesini göstermede en önemli malzeme ve en kestirme yol olarak görmektedir. Bu bakımdan eserini bir Türk deyişi ile adlandırmış olması mânidardır. Bu durum şahıs isimlerini ecnebi seçtiği eserin milliliğini arttırmaktadır. Tencere yuvarlandı kapağını buldu deyişi özellikle evlilik konusunda birbirinin dengini bulan kişiler için kullanılır. Bu isim her ne kadar millî bir çağrışımla yazarın amacına hizmet etse de eserin sonu hakkında fikir verdiği için esere ilişkin merak unsurunu akim bırakmıştır.

Eser kahramanlarının isimleri her ne kadar yabancı isimlerden seçilmiş ise de yaşayış ve hayata bakış açıları hatta inançları yerlidir. Örneğin Madam Loan'ın kız çocuğu yetiştirme tarzı, kızların sosyal hayattaki statülerine bakışı bir Anadolu annesiyle özdeştir. Daha ilk sözlerinde biz Madam Loan'ın tipik bir Türk kadınının toplumsal bakışını yansıtan, klişe söylemlerinden “Kız kısmı nişanlısını gelin odasında görüp öğrenir” cümlesini tekrarladığını görürüz. Bu cümle ve daha nice söylemler bize adı Madam Loan olan bir Anadolu annesi çelişkisini yaşatır. Piyes'in kişileri yabancıdır. Ve olay Paris'te geçmektedir. Paris'te Fransız bir ailenin karşılaştığı sorunlara Türk adet, örf ve ananesine, dahası İslami yaşayışa uygun olarak verdikleri tepkiler ve buldukları çözümler okuyucu/seyircide algı yanılması yaşatır.

79 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 454.

Piyes'in dili devrine göre değerlendirildiğinde dikkat çekici nispette bugünkü Türkçeye yakın ve oldukça sade bir yapıya sahip olduğu görülür. Yazarın dili kullanma üslubu şahısların karakterlerine uygun olarak değişebilmektedir. Bu durum karakterlerin tavrını netleştirir. Okuyucu ya da dinleyicinin aklında herhangi bir dilemma oluşmasına müsaade etmeyecektir. “Lüzumsuz hiçbir kelime, üsluba ait hiçbir tavsif teferruatı araya sokulmamıştır.”⁸⁰ Bununla birlikte yazarın eserin başında belirttiği şahısların yabancı mevzunun yerli oluşu hususiyeti eserin dilinde de ufak bir şaşkınlık yaratır. İsimlerinden ve söylemlerinden Fransa'da yaşadıklarını anladığımız kimselerin Osmanlı toplumu ahlâki, toplumsal yapısına sahip bireylere has ifadeler kullanması, çelişkili bir durum yaratır. Piyes boyunca, Batılılarda rastlanılan tarzda baskın ve adı Natalie olan bir kadının Osmanlılara has geleneksel toplumsal normları dayattığı, geleneksel ve dini klişe söylemleri tekrarlaması okuyucu/seyircide sürekli bir bilinç değişimi yaşatır.

Eserin konusu o dönemin birçok tiyatrosuna konu olan görücü usulü evliliklerdir. Ancak Murad Bey bu konuya, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'nden farklı bir bakış açısı getirir. Mîzancı Murad, konu olarak evliliği seçmiş ise de vermek istediği mesaj farklıdır. Şinasi, birbirini görmeden yapılan evliliklerin yaratacağı problemlere dikkat çekerken Murad Bey, toplumsal ahlâk, millî ve manevi değerler ölçüt alınmadan hatta çıkar için yapılacak evliliklerin yanlışlığına dikkat çekmek istemektedir. Ancak her iki eserin ortak yanı toplumsal yozlaşmalara dikkat çekmeleri ve olay sonunda konunun tatlıya bağlanmasıdır. *Şair Evlenmesi*, mesajını güldürü unsuruna ağırlık vererek vermeye çalışır. Ancak *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*'da komedi unsuru oldukça azdır. Monologlar ve diyaloglar vasıtasıyla yazar her fırsatta edebiyatı ahlâka hizmet ettirmeye çalışır.

Oyunun olay örgüsü özetle şöyledir. Mösyö ve Madam Loan Matmazel Mari'nin anne ve babasıdır. Matmazel için Ernest Lömon adında bir talip vardır. Genç bir mirasyedi olan bu genç, işyerindeki amirinin genç kadınlara yani çalışanlarının eşlerine olan eğilimini bildiğinden, yükselme arzusuyla evlenmeyi düşünmektedir. Mari'nin Ernest'le evlenmesini annesi ve teyzesi kızı Sofi dışında uygun bulan yoktur. Sağduyulu bir adam olan babası ise kızı için Vayan adındaki bir mimarı uygun bulmaktadır. Ancak Vayan'ın babası ile işten kaynaklanan bir kırgınlıkları vardır. Piyesin sonunda bu anlaşmazlık da giderilir. Sonunda herkes dengi olan şahısla evlenme kararı alır.

Oyunun kişi kadrosu çok kalabalık olmamakla birlikte kompleks ya da şaşırtacak bir kişi de yoktur. Bu durum oyun sonunun bizi şaşırtmamasına neden olur. Kişi kadrosu şöyledir:

Madam Loan: Oyunun başında “boş kafalı, kırkbeş yaşında olduğu halde gençlik davasında, kendini çok beğenmiş” olarak tanıtilan Madam Loan oyunun sonuna kadar en aktif karakterlerden biridir. Oldukça hırslı, makam ve para sevdalısı bir hanımdır. Her ne kadar kişilerin tanıttığı bölümde gençlik davasında deniliyorsa da oyun boyunca biz bu türlü bir ima ile karşılaşmıyoruz. Madam Loan oldukça baskın bir karakterdir. Eşi ve kızı üzerinde hâkim bir söz hakkına sahiptir. Madam Loan davranış modeli olarak bir Anadolu kadını modeli ise de bu hâkim tavrıyla Batılı

80 Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, 454.

kadın tipine çok yaklaşıp. Madam Loan'ın evlilik için gerekli gördüğü şartlar daha maddiyatçı ve pragmatisttir. Ona göre evlenilecek “erkek dediğin itibarlı olur. Resmi günlerde kılıç kuşanıp sırmalı esbablarını giyer.”⁸¹ Oysa Mari ve babası, evlilik için en son düşünülmesi gerekenin maddi varlık ve makam olduğunu savunmaktadır. Zaten piyesin en önemli çatışması da bu mevzu üzerinde teşekkül eder. Tanzimat dönemi eserlerindeki çoğu kadın gibi Madam'ın da en önemli eksikliği iyi bir tahsil görmemiş olmasıdır. Bu yüzden okumayı, sorgulamayı seven kızını kendisine yabancı görmektedir. Madam'ı bu yönüyle de Mösyö Loan'ın cümlelerinden tanıyoruz: “Validen pekiyi bir kadındır. Ben de kendisini çok severim. Lakin tahsil görmemiş, malumatı validesinin yanında gördüğü cüzi şeylere münhasır kalmıştır. Validesini pek mükemmel bildiği için fazla bir şey bilmek ve öğrenmek istemiyor. İstedikçe kadar hikmetten, mantıktan bahset, kulak bile vermez, dediğini tekrar eder.”⁸² Buradan hareketle diyebiliriz ki Madam'ın Mari'nin kendisine itaatkâr olması yolundaki ısrarı ve beklentisi de kendisinin annesine olan tutumundan kaynaklanmaktadır. Madam Mari'yi istediği gibi yetiştirememiştir. Bunun en önemli nedenleri ise mösyö ve mekteptir. Madam okula hiç gitmemiştir. Ve gerek de duymamakta, eksikliğini hissetmemektedir. Hatta mektep yolunu öğrenmemiş olduğuna şükretmektedir: “Ben elhamdülillah öyle yeni icatlar görmedim. Mektep kapısının nasıl olduğunun şükür öğrenmedim. Bununla beraber hanımlığıma, kadınlığıma halel gelmedi. Mari'yi kendim gibi bir kadın etmek sana kâfi değil midir? Şimdi sayende girdiği kalıp ve kıyafete bak da ibret al.”⁸³ Aslında Madam, tek kızının yetiştirilmesi konusundaki salahiyetin kendisine bırakılmaması olmasından dolayı kırgındır. Bunun sebebini kendi yetersizliğinde görüp hırçınlaşır. Ancak yine de Mari'nin bu halde dile düşmemesini kendi himayesinde oluşuna bağlar. Bu bakımdan onun en önemli tatmin kaynağı yeğeni Sofi'dir. Sofi, tam da onun istediği nitelikleri haiz bir genç kızdır. Bu yüzden Sofi'yi kimi zaman ve özellikle oyunun sonlarında kendi kızına tercih etmektedir.

Madam Loan, bu kadar baskın bir karakter olmasına rağmen kızı üzerinde etkili olan karakter Mösyö Loan'dır. Bu durum piyesin önemli çelişkilerinden biridir. Zira Madam Loan'ı piyesin sonuna kadar kimse inandığının aksine bir şeye ikna edememişken Mari'nin bu kadar muhalif bir karakterde yetişmiş olması ilginç bir ayrıntıdır. Bu durum yazarın da dikkatini çekmiş olmalı ki Madam, bu durumun sorumlusu olarak eşini gösterir: “Zaten her derdime sebep sen değil misin? Mari'yi istediğim gibi terbiye edemedim ise sebep senin fesadın ve batıl iddiaların değil midir? Evimizde her ne noksan görüldü ise hep senin eserin değil midir? Mari pekiyi bir kızdır. Herkes de bana benzetiyor. İşin içinde senin münasebetsizliklerin olmasa idi, tıpkı benim gibi olacaktı. Her şeyime müdahale ederek çığırdan çıkarıyorsun.”⁸⁴ Mari üzerinde asıl etkili olan babasıdır. Madam bu durumun farkındadır ve hoşlanmamaktadır. Çünkü bir kız çocuğu üzerinde en müessir kişi annesi olmalıdır. Madam Loan bu konuda toplumun büyük

81 Mizancı, Mehmed Murad. *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, (İstanbul: Dersaadet, 1908), 6.

82 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 26

83 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 15.

84 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 14.

çoğunluğu gibi düşünür ancak Mari yaşlılarından farklı bir mizaca sahiptir. Madam, Mari'ye istediğini kabul ettirebilmek için babasının etkisini azaltmayı dener. Onunla konuşacağı zaman Mösyö'yü ya dışarı gitmesi ya da kesinlikle konuşmaması konusunda her defasında uyarır. Madam, bütün radikal tavrına ve baskın duruşuna rağmen oyun sonunda Mari için beklentisini gerçekleştiremez. Ancak yazar, eseri onun da gönlünce bir sonla sonlandırır.

Mösyö Loan: Mösyö Loan ilk olarak “Daire muhasebecisi, elli yaşında, mahviyetli ve vazifeşinas” biri olarak tanıtılır. Bu tanımdan Mösyönün de müsbet tarafta olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Piyes boyunca serinkanlı ve tecrübeli insanlara has bir sükûnetle olaylara yaklaşan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Madam'ın fevri ve aksi davranışları karşısında serinkanlı ve olgun yaklaşım sergiler. Piyes boyunca Madam'ın bütün kıskırtmalarına karşın hiç sinirli görmeyiz. İnsanları iyi tahlil edebilen biridir. Babası yüzünden işinden olduğu düşüncesi hâkim olmasına karşın Vayan hakkında, kızıyla evlenmesini isteyecek kadar, olumlu düşünce beslemektedir.

Mösyö Loan, mesleğinin icrasında gösterdiği faziletli duruş açısından da Murad Bey'in ideal tipine uygundur. Piyesin başlarında Mösyö Loan, işten el çektirilmiş bir muhasebeci olarak çıkar karşımıza. Daha ilk perdede Madam'ın sözlerinden Vayan'ın babasının, Mösyö Loan'ın işi konusunda olumsuz bir girişiminin olduğunu anlamaktayız. “Sen hala şu Vayan çapkınına düşünüyorsun. Mademki onu o kadar çok istiyorsun işini öyle yüzüne gözüne niye bulaştırdın? Herkes çalar çırpar ama Vayan çapkınının babası gibi rast gelen müfettişin eline ipin uçlarını vermez.”⁸⁵ Bu replikten Mösyö Loan'ın bütün olanlara rağmen kızı için uygun aday olarak Vayan'ı düşündüğünü de anlamaktayız. İkinci perdenin sonunda Mösyö Loan'ın işten el çektirilmesinin asıl nedeni ve yanlış anlamının nasıl ortadan kalktığı Vayan'ın babasının gönderdiği mektuptan anlaşılabilir. Mösyö Loan, muhasebeci olarak görev yaptığı yerde çalışanlardan büyük bir aileye mensup bir gencin irtikâbını fark eder. Bu gence, aldığı paraları yerine koymak için mühlet ve bundan sonra istifa şartı koyarak şimdilik ses çıkarmayacağını belirtir. Ancak bu mühlet dolmadan Vayan'ın babasının içinde olduğu teftiş gerçekleşir. Bunun sonucunda Mösyö Loan mesuliyeti üzerine alarak gencin adını vermez. Suçlu duruma düşer. Vayan'a babasının gönderdiği mektupta irtikâp suçunu işleyen gencin babasının işi anlayarak itiraf ettiği ve paraları getirdiği yazılıdır. Böylece Mösyö Loan aklanmış olur. Vayan ve Mari'nin izdivacı için Madam'ın gördüğü engellerden biri ortadan kalkmış olur.

Mösyö Loan da kızı gibi Ernest Lömon'u uygun aday olarak görmemektedir. Ancak bunu karısına söylememekte sabırla beklemektedir. Son raddede eğer Madam kızının istememesine rağmen ısrarcı olursa müdahale etme niyetindedir. Bu durum, onu bu ve başka konularda karısı karşısında pasif olarak gösterir. Ernest'le ilk karşılaşmalarında onu sertçe uyarması üzerine Ernest Mösyö Loan hakkında etraftaki hâkim kanyı dile getirir, “Bizim kaim peder hazretleri sertçe bir şey! Bana ise madamın fistanına yapışmış bir paçavra parçası dediler.”⁸⁶

85 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 6.

86 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 57.

Vayan: Piyes'in en ideal, en müspet tipidir. Bu karakter, yazarın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* Romanındaki Mansur Bey'in karakter ve hayat anlayışı açısından bire bir aynısıdır. Erdemli ve yüksek ahlâk sahibi bir mimardır. Eserin başında Vayan, “yirmi sekiz yaşında, gayyur, metin, ulviyete âşık” biri olarak tanıtılır. Eserin ana kahramanlarından biri olan Vayan, küçük yaştan beri tanıdığı Mari'ye âşıktır. Ancak onun kendisi hakkındaki hislerinden emin değildir. Bu yüzden Ernest'in Mari ile evlenme düşüncesine oldukça üzülür. Ancak dürüst biri olduğu için Ernest'in evlenmeyi düşündüğü Mari hakkındaki sorularına olumlu cevap verir. Piyesin başında Vayan'ı Madam'ın ifadeleri ile de tanıtılmaktadır. Her ne kadar Madam bu ifadeleri menfi tarzda söylüyor ise de Madam bize menfi karakter olarak tanıtılmış olduğundan onun menfi sözleri, müspet tarzda algılanmaktadır. “Herif babasının hazırladığı memuriyeti reddetmiş. Mimarlık ve mühendislikle geçinecekmiş. Ne yapayım öyle formasız nişansız erkeği.”⁸⁷ İkinci perdenin hemen başında Vayan bir iç monologla bize kendisini tanıtır. Bugüne kadar istediği her şey beklentisinin üzerinde sahip olmuştur. İsteddiği, kimsenin minneti altında kalmadan geçimini temindir. Oysa bugün kazandığı yüz kişiyi geçindirecek kadardır, gittikçe de ilerlemektedir. Sıhhati, itibarı ve toplumdaki yeri çok iyi durumdadır. Girdiği bütün yarışmalarda birincilikler almıştır ve şehre resmi mimar olmuştur. Ancak mutsuzdur. Çünkü sevdiği tarafından sevilip sevilmediğinden emin değildir.

Piyes boyunca Murad Bey'in fikirsel yaklaşımı Vayan vasıtasıyla keşfedilir. Bu bakımdan Vayan Yazarın piyesteki temsilcisidir demek yanlış olmayacaktır. Vayan, paraya tamah etmeyen biridir. Bu piyes boyunca birkaç vasıta ile aktarılır. Bunlardan biri eski kötü yaşantısını terk ederek köye yerleşme kararı alan Adel'le Ernest arasındaki sözleşme feshinden kaynaklanan ödemeyi üstlenmesidir. Bir diğerini Ernest Adel'e anlatır. İki tarafın bir alışverişte anlaşmasını malı bir taraftan satın alıp diğerine vererek çözmüştür. Yazar, Vayan'ı istediği yüce erdemlilikle gösterebilmek için bu örnekte olduğu gibi kimi zaman ifrata kaçabilmektedir.

Mari: Piyes'in diğer ana karakteridir. Mösyö ve Madam Loan'ın kızlarıdır. Piyesin başında, “okumuş, ciddi, ağırbaşlı, genç ve yirmi bir yaşında” olarak tavsif edilir. Bu kahraman da *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanındaki Zehra karakteri ile önemli oranda örtüşen bir karakterdir. Hayata bakışı, yaşam biçimi ve hayat algısı yaşıtı olan diğer kızlardan oldukça farklıdır. Bilime, sanata, okumaya ve eleştirmeye meraklıdır. Bu yaşına kadar evlenmemiş olması başta annesini ve etrafındakileri endişelendirmektedir. Annesinin görüşlerini benimsememekte ve eleştirmektedir. Bu bakımdan en önemli yol göstericisi babasıdır. Annesinin geleneksel yaşam biçimi dayatmasına, babasını yanına alarak karşı koymaya çalışır. En önemli çatışmayı ise evlilik konusunda yaşamaktadırlar. Ancak Mari, akıllı ve saygılı bir genç kızdır. Asla annesine saygısızlık etmez. Sevecenlikle gönlünü almaya çalışır. Bu durum da, Murad Bey'in karakteri vasıtasıyla imrendirmeye çalıştığı bir diğer ahlâki olgudur.

Madam, Mari'yi birçok açıdan tenkid eder. Ona göre Mari muteber bir genç kız olmaktan çok uzak davranış kalıpları benimsemiştir. Mösyö ise kızının geldiği entelektüel seviyeden oldukça

87 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 6

hoşnut ve mağrurdur. Karı koca arasındaki en önemli çatışmalardan biri de bu genç kızların tahsili meselesi üzerinedir. Madam bir genç kızın en önemli vazifesi olabildiğince bakımlı ve güzel görünerek zengin ve itibar sahibi bir koca bulabilmektir. Oysa Mari'nin, "hanımlıktan kadınlıktan eser kalmamış, erkekten berbat bir şey olmakla emsali kalmamıştır."⁸⁸ Madam ve Mösyö'nün aynı zamanda sosyal bir ortam da olan tiyatrodan istifade biçimleri bakımından da ayrı dünyalara mensupturlar. Madam'a göre, "Kız kısmı tiyatroya gider. Hep kibarların âdetidir. Lakin kız kısmı tiyatroya anasıyla beraber gider. Sahnede ne olup bittiğine dikkat etmez bile. Kendi gibi genç kız ve kadınların süs ve nizamlarına ve tavır ve hareketlerine bakarak tabiat ve terbiyece olan noksanlarını ikmale çalışır."⁸⁹ Oysa Mari, tiyatroya babasıyla gidip, sahnede olup biteni muhakeme eder. Muhakemesinin doğruluğunu ertesi günün gazetesinden takip eder. Dünyanın her yerinde olup bitenden haberdar olmak ister. Mari'nin bu davranışlarına eve gelen misafirlerin ettikleri iltifatlar noktasında da karı koca ihtilafa düşmektedir. Mösyö, bu iltifatlardan oldukça gurur duyarken Madam onların aslında iltifat değil istihza olduğunu savunur. Yazar bu konuyu başka bir bakıştan daha değerlendirmedeği için Loanların çevresinin entelektüellik seviyesi hakkında pek fikir edinememekle birlikte Mösyö Loan'ın çevresinin kendi dünya algısına yakın olacağına kanaat getirmek daha mümkündür. Bununla birlikte Mari'ye çevredekilerin dediği, "erkekte bile bu vukuf ve bu kalem nadir bulunur." İfadesi bugün için dikkate değerdir. Zira cinsiyetin herhangi bir etken güç olmadığı bilgi seviyesi ve ifade gücü gibi bir konuda da erkeğin üstünlüğünün vurgusu vardır. Bu ifade, piyesin yazıldığı dönemin zihniyetinin kadın erkek ayırımına bakışını yansıtmaya açısından da önemlidir. Bununla birlikte Madam'ın sıklıkla kullandığı "kız kısmı" ifadesi o dönemde oldukça normal görünen ancak cinsiyetçi söylemin önemli bir çağrışımı olan bir ifadedir. Kızların karakterlerinin beklenti, duygu ve düşüncelerinin kendine has ve herkesten farklılık arz edebileceği düşüncesinin tamamen aksine bütün kızları kız cinsiyetlerinin yüklediği ortak ve toplumsal tek kimlikte birleştiren bir söylemdir.

Madam'ın Mari'nin odasının diğer kızları odalarından ne kadar farklı olduğunu ifade için yaptığı tasvir Mari'yi yakından tanımamıza yardımcı olur. Aslında o her şeyi "kız kısmı"nın ihtiyacına uygun olarak hazırlamıştır. Lakin Mari, "çekmenin pudra ve saire gibi tualet gözlerine bir takım böcek kuruları ile taş ve maden parçaları koymuş, lavanta şişelerine fotoğraf vesair eczaları dökmüş, saç maşalarını atıp yerine pergel, cetvel, hurdebin gibi münasebetsiz şeyler doldurmuş. Masanın üstüne çiçek demeti yerine pis bir küre koymuş. Duvara resim ve halı yerine haritalar asmış... Kazaen odasına girince bitpazarının hurdacı dükkânına girdim zannediyorum."⁹⁰

Mari, yazarın tek romanındaki Zehra karakteri gibi kendisini yetiştirmiş, muhakeme yeteneği gelişmiş bir karakterdir. Sorgulamadan ya da aklına yatmayan bir şeyi ona kabul ettirmek oldukça zordur.

88 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 15.

89 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 15.

90 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 16-17.

Ernest Lömon: Piyesin menfi karakterlerinden biridir. Eserin başında, “Yirmi altı yaşında, sathi, meslek ve mezhepten mu’arra, şık, sefahate dalmış, rütbe ve memuriyetçe terakkiyi aksayı emel bilmiş bir genç.” Olarak tanıtılır. Madam’ın kızına uygun gördüğü eş adaydır. Madam kızına Ernest’i uygun bulmasında etkili olan özelliklerini ise şöyle sıralar: “Babasının tek oğludur. Babası memuriyeti maaş ve itibardan başka elli bin Frank irad-ı seneviyesine maliktir. Anası zadeğândır. Onun da beklediği miraslar pek çoktur. Oğullarının da babası sayesinde bin Frank aylığı rütbesi, nişanı vardır.”⁹¹ Madam’ın gözünde Ernest’i iyi ve güzel gösteren hasletlerin tamamı görüldüğü gibi maddiyata, makam ve mevkie mütealliktir. Mösyö Ernest, işinde yükselmek istemektedir. Bunun için de bulabildiği en kısa yol evlenmektir. Çünkü “hovarda-meşrep” müdürü kimin karısı güzelse ona meyil göstermektedir. Bu bakımdan Ernest, yükselebilmek için güzel bir hanımla evlenmek ister. Ernest Lömon ilk önce Loanların da komşusu olan bir üniversite hocasının kızına talip olmuştur. Ancak kızın babası mektepten kovulmuş öyle bir beyinsize verilecek kızım yoktur.” Diyerek reddetmiştir. Ardından Ernest’in annesi Mari’nin annesiyle konuşarak söz almıştır. Çünkü Madam Loan devrin bütün geleneksel anneleri gibi kızın eşini seçmeye hakkı olmadığını düşünmektedir. Anne babasının sözünü kâfi görmektedir.

Ernest’in, evlenme kararı vermeden Adel’le bir münasebeti vardır. Bu münasebet noter imzalı bir de sözleşmeye bağlanmıştır. Ernest’in iptal etmeye çalıştığı bu sözleşme yüzünden aralarında çıkan anlaşmazlığı da yine Vayan çözüme kavuşturur.

Ernest, tanışmak için Loan’ların evine gittiği zaman Sofi ile karşılaşır. Sofi’yi oldukça beğenir. Hatta Mari’dan ret cevabı aldığı anda dönüş yolunda Vayan’a Sofi yerine yanlılıkla Mari’ye talip olduğunu ima eder tarzda konuşur. Aslında Ernest ve Sofi hayattan beklentileri açısından denktirler.

Sofi Person: Madam Loan’ın kız kardeşinin kızıdır. Eşhas kısmında, Madam tarzında, Mari’nin yaşında ve havai olarak tanımlanır. Piyesin sonlarına doğru Vayan’ın Ernest’e anlatımı sayesinde Sofi tanıtılır, “Matmazel Person, anasız ve babasız olarak madamın elinde kalmış ve madam tarafından terbiye edilmiş bir kızıdır. Anasından ve babasından bir hayli miras kaldığı gibi kendi kızının gidişinden hoşnut olmayan Madam Loan dahi Matmazel Person’u asil evlat edinip nesi var nesi yok ise ona vermiştir. Nazarında Matmazel Mari’nin kocasına değil, Matmazel Sofi’ninkine damadım diyecekmiş.”⁹²

Sofi, Murad Bey’in edebiyat-ı ahlâkiye anlayışı açısından değerlendirildiğinde ahlâken düşük bir kızıdır. Bu yüzden de menfi karakterler arasındadır. Ernest’in yükselmek arzusuyla amirlerinin beğeneceği güzellikte biriyle evlenmek istemesi Mari, için oldukça ahlâk dışıyken Sofi, bunu evleneceği kişi açısından lehte bir durum olarak algılar: “Müdürüne hoş görünmek için karısına her türlü müsaade bulunacak demektir. Genç, zengin olmakla beraber kıskanmayıp karısının eğlenmesine müsaade eden kocalar binde bir bile bulunmaz.”⁹³ Bu sözleri Sofi’nin ahlâki seviyesini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Mösyö Loan’ın da Sofi

91 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 12.

92 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 91-92.

93 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 22.

hakkındaki görüşü onun ahlâkının tam da Mösyö Lömon'a uygun olduğu yönündedir: “Tabiat ve terbiye itibariyle Madam Loan’ın tıpkısı ahlâk itibariyle bir iki derece aşağısıdır. . . Kızın akli başında bir adama teklif olunacak bir sıfat-ı mânevisi yoktur. Yalnız zahiren güzel ve zariftir. Ancak Lömon gibi zahir beyinlerce çekilebilir bir afettir.”⁹⁴

Adel: Piyeste oldukça pasif görünen bir karakterdir. Bu karakterin en önemli yanı ahlâken düşük olduğu için menfî tarafta olması gerekirken, bu âleme kazaen düştüğü ve kurtulmak istediği için müspet karakterler içinde yer almasıdır. Eserin başında, “Aslında cevherli, kazaen fena âleme düşmüş bir biçare” olarak tanıtılır. Adel’in bu piyesteki en önemli vazifesi Vayan’ın ahlâki üstünlüğünü pekiştirmektir. Vayan, Adel’in içinde olduğu kötü yaşantıdan kurtulma ve tövbekar olma isteğine madden ve manen destekleyerek köyüne dönüp sade bir hayat yaşaması için destek olur. Adel, Vayan’a âşıktır. Bir gün aşkını Vayan’a açmış ve ret cevabı almıştır. Adel’in bu bunalımlı ve üzgün halinden istifade eden ve yıllardır onunla evlenmek isteyen bir gence teslim olur. Ancak sonrasında bu genç onunla evlenmeyi istemez. Adel için bundan sonra kötü günler başlamıştır. Paris’e gelmiş Prens Lapkin ve Ernest Lömon’la gayrimeşru ilişki yaşamıştır. Adel bu ilişkileri sadece geçinmek için yaşamıştır. Ve sadece hayatında bu iki kişi olmuştur. Adel ve Vayan’ın konuşmalarından edindiğimiz bu bilgiler, bize hem Adel’i hem de Vayan’ı biraz daha tanıtır. Vayan, kendisine o vakitte şimdi de bütün varlığıyla teslim olmaya hazır bir kadına başka birini sevdiği için asla ümit vermemekle, hatta onu vazgeçirebilmek için kaba ve sert konuşmakla Mizancı Murat’ın istediği ahlâk anlayışını sergilemiştir.

Evlenmek için çabalayan Ernest, Mari’den de ret cevabı aldıktan sonra kendisiyle vedalaşmaya gelen Adel’e de aynı teklifi yapar. Çünkü ona göre: “Kör şeytan aklıma ne getirdi bilir misiniz? Evlenmek istiyorsan şu Adel’in nesi eksik? İki kişiye metres olmuş bir kadın alınır mı diyerek bizim sürü şüphesiz kıyamet koparır. Lakin alenen metres olmuş olanlarla olmayanların farkını bana sorunuz.”⁹⁵ Ancak Adel, bu teklifi reddeder. Çünkü Mari’nin Ernest’i neden reddettiğini bilir. Ve bu durumun çirkefe düşmüş biri için bile kabul edilebilir olmadığını savunur. Bu tavır Adel’i de benzerleri için bir rol model yapmaktadır. Belki onun bu davranışı toplumda bu yoldaki insanlara tövbekarlık yolunu açacaktır.

2.1. Edebiyat-ı Ahlâkiye Tezinin Piyese Yansımaları

Mizancı Murad, edebiyat konusundaki görüşlerini ayrıntılı ve dönemin meşhur eserlerine intibak ettikten sonra, kendisi bu yolda yazılmış eserin örneğini vermek amaçlı bir roman ve bir tiyatro eseri neşretmiştir. Romanı, bugün bile birçok edebi araştırmamanın konusu olmaya devam ederken, piyesi bazı edebiyat tarihlerinde sadece ismen geçmektedir. Dahası bugüne kadar günümüz Türkçesine çevrilmiş baskısı da bulunmamaktadır. Murad Bey, piyesinde de romanında da tenkitlerinde ısrarla vurguladığı edebiyat-ı ahlâkiye anlayışına hizmet eden prototip karakterler yaratmıştır. Her ne kadar bu karakterler bir idealin kurguladığı prototipler

94 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 79.

95 Mizancı, *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*, 84.

ise de tamamen gerçek dışı ya da fantastik kurgu kişileri değildir. Ancak, söz konusu dönemde bu tip kişilerin pek bulunmadığı ya da istisna oldukları da bir gerçektir. Bununla birlikte vaka silsilesi toplumsal yapıyı bire bir yansıtmaya kadar gerçekçidir. Anlatıcı tezini savunabilmek için kötü örnekleri de sergilemek durumundadır. Ancak okuyucuların bu gibi olumsuzluklarla da özdeşim kurmaları tehlikesinin önüne geçebilmek adına kahramanlarını Batılı seçmiştir. Böylece iyi örneğin rol model olma ihtimalini arttırmaktadır. Murad Bey'in en önemli iddiası toplumsal yapımızdaki aksaklık ve yanlışlıkların, Mansur Bey, Zehra Hanım, Vayan ve Mari gibi şahısların sayısını arttırarak düzeltilebileceğidir. Böylece romanında İstanbul'a ilk defa gelen Mansur'un dilinden dediği gibi “Şüphem yoktur. İstikbalimiz, mazimize bile gıpta ettirecektir.”⁹⁶ hayalini gerçekleştirmiş olacaktır.

Edebiyat-ı Ahlâkiye, Murad Bey'in Batı eserlerinde müşahade ettiği bir yaklaşımdır. Batılı yazarlar roman ve tiyatrolarında yetenekli toplumsal seçkinler yaratarak toplumsal yapıyı bu ideal rol modeller vasıtasıyla iyiye yöneltmeyi amaçlamaktadırlar. Eser hem gerçekçi olmalı toplumsal yapıyı yansıtmalı hem de millî ve ahlâki normlara riayet etmelidir. Edebi eserin en önemli misyonu iyiye özendirip kötü olandan uzaklaştırmaktır.

Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu, edebiyat-ı ahlâkiye anlayışı açısından yazarın diğer eserleri gibi proje bir eserdir. Yazarın edebi tenkitlerinde dile getirdiği edebi görüşlerini uyguladığı bir diğer tatbikat sahasıdır. Daha önce mevcut edebi eserlere yaptığı değerlendirmeler ile savunduğu görüşlerinin vücut bulmuş şeklidir demek yanlış olmayacaktır.

Eserin en önemli özelliği ilk bakışta çeviri ya da uyarlama bir eser zannı yaratan yabancı isimlerdir. Murad Bey, kahramanlarına yabancı isimler vermeyi, başkahramanının yüksek erdemini vurgulamak için piyese yerleştirdiği olumsuz ve gayriahlâki durum ve kişilerin de rol model olabileceği kaygısıyla tercih etmiş olmalıdır. Piyeste Ernest'in evlenmeyi düşündüğü kadını patronuna beğendirmeye çalışması ya da Adel'in bir hayat kadını oluşu bu olumsuzlukların başlıcalarıdır. Olumsuz örneğin de örnek teşkil etmesi ve genç beyinlerin özdeşim kurabilecek olma ihtimali Murad Bey'in yapmaya çalıştığı tam tersi bir etkiye neden olmamak için aldığı bir tedbirdir. Bununla birlikte edebi eserin ahlâki normlara ve toplumsal yaşayışa uygun olması gerektiği konusundaki net tutumuna karşılık piyesteki bu gayri ahlâki durumlar eleştiri sebebi olabilir. Bu yüzden kahramanların ecnebi oluşu ahlâki normları başka bir topluma bağlamaktadır.

Murad Bey'in piyeste boyunca birkaç aile yaşantısı üzerinden imrenilecek ve öğrenilecek durumları sergilediği görülmektedir. Piyesteki en etkin aile modeli Loanlardır. Mösyö Loan, aile fertlerine yaklaşımı, dürüst, namuslu oluşu bakımından iyi bir örnektir. Geleneklere karşı değildir ancak, insanın aklını kullanması ve kendisini yetiştirmesi gerektiği düşüncesi ile hareket eder. Ve bu konuda kızına da en önemli örnek de kendisidir. Madam Loan da aslında ahlâksız bir tip değildir. Sadece kendisini yetiştirememiş, geleneksel olana fazla takılı kalmıştır. Çağın gereklerini görmekte zorlanmaktadır. Bu anlamda anne baba Loanlar yazarın çocuk eğitimi konusundaki mesajının taşıyıcısıdır.

96 Mehmed Murad Mizancı, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* haz. Tacettin Şimşek (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999a), 19.

Piyes'in başkişisi Mari Loan en önemli müspet rol model tasarımıdır. Terbiyeli, saygılı ve iyi eğitimlidir. Hayattan ne beklediğini iyi bilir ve makam ya da varlık için değerlerinden vaz geçmez. Mari'nin erdemlerini pekiştiren kişi ise yaşıtı ancak karakterce karşıtı Sofi'dir. Ernest'in evlenmek isteme sebebi karşısında bu iki kızın verdiği tepkinin zıtlığı yazarı ahlâki mesajı açısından amacına ulaştırır.

Yazar, sadece aile hayatı açısından değil iş hayatı açısından da erdemli, yüksek ahlâka sahip karakterleri, olmayanlarla kıyaslayıp yüceltir. Mösyö Loan'ın işyerinde başına gelen olay oldukça önemlidir. Mösyö Loan'ın piyes'in sonunda işten el çektilme sebebinin ve masumiyetinin ortaya çıkması karakteri biraz daha yüceltir. Çünkü Mösyö, hem işinde dürüsttür hem de yanlış yapan genç birinin istikbalini ve ailesinin itibarını düşünecek kadar yüce insani değerlere sahiptir. Mösyö Loan, bu iyiliği yüzünden işinden olmasına rağmen söz konusu gencin suçunu açığa vurmamıştır. Olayın açığa çıkması ise bu gencin babasının olayı öğrenmesi sonucu olmuştur. Bu küçük olay vasıtası ile de çalışma ve iş ahlâki konusunda muhatabına mesajını vermektedir.

Yazarın edebiyat-ı ahlâkiye tezini en büyük oranda yüklenen piyes kişisi ise Vayan'dır. Vayan, dürüst, çalışkan, iyi ahlâklı biridir. Babasının sağlayabileceği iş imkânını reddedip kendi imkânları ile hayatını kazanmayı tercih etmiştir. İşini iyi ve dürüstlükle yaptığı için oldukça iyi kazanmaktadır. Mari'yi sever ancak onun sevgisinden emin olmadığı için ve babalarının arasındaki meseleden dolayı için evlilik talebine cüret edemez. Ernest ile o kadar zıt karakterlerdir ki Vayan'ın davranışları karşısında Ernest onun bir aziz olduğunu düşünür. Çünkü Ernest çıkarıcıdır. Oysa Vayan, insanların anlaşmazlıklarını gidermek ve problemlerin hallolması için ödün verebilen biridir. Mari'ye olan aşkın çaresizliği ona intiharı bile hatırlatır. Ancak burada yazar kahramanı vasıtasıyla bunun yanlışlığına da dikkat çekerek bu durumdaki gençlere mesajını verir. Ona göre can, korunması gereken ilahi bir emanettir. Dahası intihar, zayıf ve korkakların işidir. Vayan yine de ümidi kesmemesi gerektiğini düşünür. Maceranın sonu onu haklı çıkarır.

Yazar piyes boyunca kurguyu vereceği mesaja ve önerdiği eser kriterlerine uygun olarak tasarlamıştır. Piyes, komedidir. Ancak gülünç unsur neredeyse yoktur. Örneğin, *Şair Evlenmesi*'nde gördüğümüz ortaoyunu tiplerine benzer tipler ya da yanlış anlamalara dayalı güldürü unsurları hiç yoktur. Eser, çoğu zaman dram türü özellikleri gösterir. Bir örnek verecek olursak Adel'in yaşadıkları hayatın gerçeğidir. Ve güldürü barındırmaz. Eserin komedi yönü sonunda her şeyin tatlıya bağlanması, herkesin dengine göre birini bulması ile seyirci/okuyucunun eğlenmesidir.

3. Sonuç

Mizancı Murad, Tanzimat döneminin en aktif aydınlarından biridir. İstanbul'a gelmek hayalini gerçekleştirdikten ve şans eseri önemli vazifeler aldıktan sonra devlet teşkilatındaki aksaklıklardan oldukça rahatsız olmuştur. Tanzimat Dönemi'nin diğer önemli aydınları gibi ülkedeki bütün bu aksaklık ve yozlaşmalara çözümler düşünmüş ve ifade etmek istemiştir. Bunun için en uygun vasıta ittihaz ettiği *Mizan* gazetesini bu amaçla neşretmiştir. Gazetenin

yayın politikası Murad Bey'in hayat felsefesi ile örtüşmektedir. Murad Bey, Batı'nın çok gerisinde olduğumuzun bilincindedir. Çözüm önerileri vardır. *Mizan*, yayın hayatı boyunca yanlış gördüğü her şeyi dile getirmekten çekinmeyen bir yayın organı olmuştur. Bu yüzden sık sansüre uğramıştır. *Mizan* gazetesindeki yazılarında Murad Bey, siyasi, sosyal, ekonomik ve edebi meselelerden bahsettiği yazılar neşretmiş çözüm önerileri sunmuştur. Edebiyat hakkındaki makaleleri ise genellikle ahlâki edebiyat savunusu etrafında şekillenmiştir. Bu savını dönemin önemli edebi mahsullerini eleştirmek yoluyla kamuoyuna ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre edebi metin topluma rol model teşkil edebilecek seçkinler yaratmalıdır. Böylece edebi metin toplumsal ve ahlâki yapıyı yıkıcı, bozucu değil onarıcı ve düzeltici bir misyon üstlenmelidir. *Mizan* gazetesinde “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri” başlığı ile seri makalelerle edebiyat hakkındaki teorik görüşlerini sıralayan Murad Bey, iki eseri vasıtasıyla da bunu pratiğe dökme denemesi yapmıştır. Bunlardan ilki *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adını verdiği romanı diğeri ise çalışmamıza konu olan piyesidir. Her iki eserinde de kahramanlarının yaşantıları, söylemleri vasıtasıyla toplumsal meselelere, çarpıklıklara ve olması gereken modellere dikkat çeker. Her iki eserinde de edebiyatın toplum ahlâkının düzeltilmesine ve yükseltilmesine hizmet etmesi gerektiği düşüncesi ile hareket etmektedir. Bu durum her iki eserde de ideal karakterler kurgulamasını gerektirmiştir. Murad Bey, ilerde toplumunun fertlerini eserlerinde yarattığı prototiplerden müteşekkil görmeyi arzulamaktadır. Böylece bir aydın olarak kalemi ile ülkesine, İslam'a ve milletine hizmet etmiş olacaktır.

Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu, dört perdelik bir komedi olarak kurgulanmıştır. Konu oldukça basittir. Çünkü yazarın asıl amacı tezini seyirci/okuyucuya kolaylıkla savunabilmektir. Kompleks bir kurgu ya da kahramana rastlamamaktayız. Kahramanlar yazarın dünya görüşüne uygun olarak menfi veya müspet bir görünüş sergilemektedirler. Metnin tamamında ahlâki ve toplumsal yapıya aykırı yaşam sürenlerin eleştirildiğini görmekteyiz. Eserde ideal kadın ve erkek modellerinin net şekilde çizilmiş olması önemlidir. Yazılarında eleştirdiği sırf Batı'da var diye İslami yapıya aykırı yaşam biçimini eserine yansıtmamıştır. Hatta daha bunun net şekilde önüne geçmek için kahramanları Fransız'dır, olay da Fransa'da geçmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere piyes, yanlış kriterlere dayalı evlendirme çabalarının doğurabileceği sonuçlar ve bunun akliselim ile önüne geçilmesini konu almaktadır. Eserin sonunda herkesin dengini bulması ve mutlu olması, Murad Bey'in savının yaratacağı bilinçaltı mesaj açısından oldukça doğru bir kurgu olmuştur.

Murad Bey'in bugünün poetik bakışlarına yansımalarının yerinde olacağı “edebiyat-ı ahlâkiye” tezi bu eserde önemli ölçüde vücut bulmuştur. Bu bakımdan eserin edebi ve akademik çevrelerce tanınmasının ve değerlendirilmesinin yerinde olacağı kanaatimizdir.

Kaynaklar

Emil, Birol. “Mizancı Murad Bey'in Edebiyat Ve Tenkide Dair Görüşleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 19 (1971):119-143. Erişim 10 Mayıs 2019. <http://journals.istanbul.edu.tr/iutded/article/viewFile/1023017660/1023016903>

- Emil, Birol. *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ergişi, Ayşegül. *Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Kahire Dönemi 159-184; Paris-Cenevre Dönemi 1-29; II. İstanbul Dönemi 1-135 Sayılar)*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2007.
- Karakuş, Gülbeyaz. *Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları Mizan Gazetesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bölümü, 2007.
- Mizancı, Mehmed Murad “Mebahis-i Edebiyye”, *Mizan*, 5 Kasım 1886b.
- Mizancı, Mehmed Murad. “Evrak-ı Havadis”. *Mizan*, 2 Haziran/33, 1887.
- Mizancı, Mehmed Murad. “İfade-i Mahsusa”, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* İçinde, Hazırlayan Tacettin Şimşek. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999b.
- Mizancı, Mehmed Murad. “Mebahis-i Edebiyye”, *Mizan*, 4 Kasım 1886a.
- Mizancı, Mehmed Murad. “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III* içinde, 377- 515, Hazırlayan M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, Z. Kerman. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Mizancı, Mehmed Murad. *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat*, Hazırlayan Ahmed Nezhil Galitekin. İstanbul: Nehir Yayınları, 1997.
- Mizancı, Mehmed Murad. *Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?*, Hazırlayan Aladdin Fidancı. İstanbul: Şehir Yayınları, 2005.
- Mizancı, Mehmed Murad. *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu*. İstanbul: Dersaadet, 1908.
- Mizancı, Mehmed Murad. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Hazırlayan Tacettin Şimşek. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999a.
- Mizancı, Mehmed Murad. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*. İstanbul: Sis Yayıncılık, 2013.
- Mizancı, Mehmed. *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları*. Hazırlayan Celile Eren Arğıt. İstanbul: Marifet Yayınları, 1977.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Nas, Halef. “Mizancı Murat ve İsmail Gaspıralı'nın Telif ve Tercüme Eserlere Dair Eleştirel Yaklaşımları”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi* 12 (2015): 139-157.
- Polat, Ferihan ve Gündüz Derer. “Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakâr Batılılaşma Yanlısı Bir Jöntürk: Mizancı Murad”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 882-890.
- Rasim, Ahmed. *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edib*. Hazırlayan A. İhsan Kolcu. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları. 2016.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin. *Unutulan Meşhurlarımızdan Mizancı Murad*. İstanbul: Şema Yayınları, 2005.
- Şirin, Zuhâl. *Mizan Gazetesi İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçme Yazılar (Birinci İstanbul Dönemi 1-159. Sayılar)*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.
- Tansel, Fevziye Abdullah. “Mizancı Mehmed Murad Bey”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3-4 (1952): 67-88.
- Uçman, Abdullah. “Mizan”. *İslam Ansiklopedisi*. 30: 213-214. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009b.
- Uçman, Abdullah. “Mizancı Murad”. *İslam Ansiklopedisi*. 30: 214-216. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009a.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Balkan Muhacirlerinden Alınan Hisse-i Teavün Vergisi*

Hisse-i Teavün Tax Collected From Balkan Migrants During World War I

Nuray ÖZDEMİR¹

*Bu makale, İstanbul Üniversitesi ve Rumeli Balkan Federasyonu işbirliğiyle 2-4 Aralık 2015 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "I. Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Balkanlar ve Göç IV. Uluslararası Kongre" de sunulmuş bildirinin genişletilmesiyle yapılmış araştırma makalesidir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nuray Özdemir (Doç. Dr.),
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü Gökkyö Kampüsü, Bolu,
Türkiye
E-posta: ozdemir_n@ibu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0001-6427

Başvuru/Submitted: 07.02.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
03.09.2019
Son Revizyon/Last Revision Received:
18.09.2019
Kabul/Accepted: 19.09.2019
Online Yayın/Published Online: 23.10.2019

Atf/Citation: Özdemir, Nuray. "I. Dünya Savaşı Yıllarında Balkan Muhacirlerinden Alınan Hisse-i Teavün Vergisi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 485-498.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.636843>

ÖZ

Balkanlardan Osmanlı topraklarına yerleşen muhacirlere yeni bir hayat kurabilmeleri için askeri ve mali konularda çeşitli muafiyetler tanınmıştır. Muhacirler göç ve iskân tarihinden itibaren altı yıl askerlikten, iki yıl da aşar, temettü, ağnam gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik güçlükler uygulamada bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin aşar vergisinden muaf tutulan muhacirlerden bazıları yerleşik halkın ürününü de kendi mahsulü gibi göstererek haksız kazanç elde etmişlerdir. Bunun üzerine Hükümet, iskân edilmiş ve zirai üretim yapan muhacirlerin mahsullerinden aşar oranında "Hisse-i Teavün" (Yardım Hissesi) adıyla 17 Haziran 1915'te yeni bir vergi alma yoluna gitmiştir. Böylece hem aşar vergisinin toplanmasında yaşanan suüstimmallerin ortadan kaldırılması hem de durumu iyi olan muhacirlerden alınacak vergi ile yine zor durumda olanlara yardım edilmesi amaçlanmıştır. Uygulamada da toplanan verginin muhacirlerin ihtiyaçları için kullanılmasına büyük özen gösterilmiştir. Verginin takip ve tahsili yerel yöneticilerin yanı sıra İskan-ı Muhacirin Komisyonları'nın denetiminde gerçekleşmiştir. Muhacir komisyonlarına ait ambarlarda toplanan buğday, arpa, yulaf gibi tahıllar tohumluk ve yemeklik olarak muhacirlere dağıtılmıştır. Yaklaşık iki yıllık bir uygulamadan sonra Hisse-i Teavün Vergisi kaldırılmıştır. Muhtaç muhacirlere ileride karşılığı alınmak üzere devletin kendi hazinesinden tohumluk verilmesi uygun görülmüştür.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik güçlükler karşısında Hükümet'in daha önce vergiden muaf tuttuğu muhacirlerden aşar oranında aldığı "Hisse-i Teavün" vergisi ve muhacirlerin işesi meselesi incelenmiştir. Muhacirlerden yardım payı adı altında alınan verginin yine onların ihtiyaçları için kullanılmasının I. Dünya Savaşı yıllarındaki önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: I. Dünya Savaşı, muhacir, hisse-i teavün, vergi, aşar

ABSTRACT

The immigrants who moved to Ottoman land from the Balkans were provided with various exemptions in military and financial aspects so that they could start new lives. The immigrants were exempted from military duty for six years from the date of immigration and inhabitation and from various taxes such as

tithe, dividend and cattle tax for two years. However, the economic difficulties caused by World War I generated some problems in practice. For instance, some of the immigrants who were exempted from tithe tax registered the products of the local public as their own crop and received unfair profits. Then, on 17 June 1915, the Government resorted to collecting a new tax called "Hisse-i Teavün" tax (mutual aid share) from the tithe ratios of the crops from immigrant settlers who did agricultural production. In this way, misconducts experienced in collecting tithe tax would be eliminated and the tax collected from the well-off immigrants would be used to help the needy. Extreme attention was paid to utilize the collected tax for the needs of the immigrants. Follow up and collection of the tax was implemented under the supervision of İskan-ı Muhacirin (Immigration Settlement) Commissions in addition to local administrators. Gains such as wheat, barley and oat that were collected in the warehouses that belonged to the commissions were distributed to the immigrants for food and seed. After about a two-year practice, this tax was abolished. It was found more appropriate to provide the poor immigrants with the seed from government treasury to be paid later.

This study examined the subsistence of the immigrants and "Hisse-i Teavün" collected based on the ratio of tithe from the immigrants who were previously exempted from tax by the Government as a result of the economic difficulties caused by World War I. In the light of the Prime Ministry Ottoman Archive documents, the study focused on the importance of using the tax collected as mutual aid share to be utilized for the needs of the immigrants during World War I period.

Keywords: World War I, immigrant, hisse-i teavün, tax, tithe

EXTENDED ABSTRACT

World War I broke out while the Ottoman Empire was busy with settling and catering for hundreds of thousands of immigrants arriving during and after the Balkan Wars. The Ottoman Empire granted various exemptions in military and financial areas for the immigrants to settle into a new life and adapt to it. The immigrants were exempted from military duty for six years from the date of immigration and inhabitation and from various taxes such as tithe, dividend and cattle tax for two years. While struggling to increase its military service and financing, the Ottoman Empire's military and financial exemptions granted to the immigrants have been regarded as a crucial sacrifice.

However, the economic difficulties caused by World War I generated some problems in practice. The exemption from tithe tax granted to immigrants was seen as an opportunity by those peasants not willing to pay taxes. Those peasants tried to avoid taxes by pretending that their products belonged to the immigrants settled in their village. Some of the immigrants caused an unfair profit claiming the villagers' products as their own. As the Ottoman economy was based on agriculture, tithe tax was the most important source for budget revenue. The collection of tithe tax, from various agricultural products by a tenth part, was crucial especially during the years of war. The Ottoman Government was already having numerous difficulties in collecting the taxes in a war environment. It had to make some regulations on exemptions of tithe tax in the face of the abuse caused by immigrants.

Then, on 17 June 1915, the Government resorted to collecting a new tax called "Hisse-i Teavün" tax (mutual aid share) from the tithe ratios of the crops from immigrant settlers who did agricultural production. The "Hisse-i Teavün" was not mentioned as a tax in the regulation that was based on Tithe Tax Regulations. Instead the "Hisse-i Teavün" was regulated as

benefit share that was seemingly taken at the same ratio as tithe tax over the agricultural products of immigrants exempt from the tax. As the seed taken from immigrants would be turned back to them it was not named a tax. However “Hisse-i Teavün” was the same in practice with tithe tax and thus it was a kind of tax even though not officially stated as so. The purpose of taking “Hisse-i Teavün” was both to eliminate the abuse in collecting tithe tax and to help those in need with the share taken from those immigrants doing well. This practice was then an attempt to find a new reserve for the Ottoman Government struggling with financial difficulties as a result of the World War I. When there was a huge migration to the Ottoman Empire after the Balkan Wars, the aim was to supply the basic needs of the migrants with no burden to the Government during the years of war. The wish was that the collected benefit share would be handed out as seed and feed and used for the immigrants’ needs, thus easing the burden on the empire. And in practice special attention was paid to utilize the collected tax for the immigrants’ needs.

The follow up and collection of the tax was implemented under the supervision of the Immigration Settlement Commissions in addition to local administrators. Grains like wheat, barley, and oat that were accumulated in warehouses of the Immigrants Commission and were distributed to the immigrants as seeds and edibles. The Ottoman Empire paid attention to continuing aids and exemptions for immigrants during the years of war, too. As “Hisse-i Teavün” was not seen as a tax, the public were often informed that the financial exemptions granted to immigrants was still in effect. Nevertheless trying to accommodate themselves with the new lands in the years of war, the immigrants had difficulty in giving their requested share over their yields to the empire. They even hardly made ends meet. The period of exemption from military service was reduced back to three months and due to war the productive male population was on military service thus creating a decline in production and as a result there was a problem in collecting “Hisse-i Teavün”. After almost two years of practice “Hisse-i Teavün” was ended on May 30th 1917. Immigrants in need were approved to be given seed from the treasury of the empire for future recompense.

This study examined the subsistence of the immigrants within the Ottoman Empire and “Hisse-i Teavün” collected based on the ratio of tithe from the immigrants who were previously exempt from tax by the Government as a result of the economic difficulties caused by World War I. In light of the Prime Ministry Ottoman Archive documents, the study focused on the importance of using the tax collected as mutual aid share to be utilized for the needs of the immigrants during the period of World War I.

1. Giriş

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunlardan biri Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanan göçler sonucunda gelen muhacirlerin iskânı, iâşesi ve istihdamı olmuştur. Osmanlı Devleti göçmenlere çeşitli yardımlar yaparak sevk ve iskânlarında kolaylıklar sağlamaya çalışmıştır. Kafiler halinde büyük güçlükler sonucu ulaştıkları Osmanlı topraklarında sevk mahallerine ulaşıncaya kadar göçmenlere; can güvenliklerinin sağlanması, bulaşıcı hastalıklara karşı korunmaları, uygun hava şartlarının gözetilmesi, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının giderilmesi, demiryolu ve benzeri nakliye araçlarının ücretsiz ya da düşük ücretlerle tahsis edilmesi gibi destek sağlanmıştır. Göçmenlerin iskân ve iâşesi için vilayetlerde muhacirin komisyonları kurulmuş, devlet geldikleri yerlerin iklimine uygun Osmanlı vilayetlerine uğraştıkları ziraat ve sanat dalına göre yerleştirmeye çalışmıştır. Onlara arazi, zirai malzeme, çift hayvanı ve tohumluk vererek refahlarını sağlamaya önem vermiştir.¹

Çeşitli yardımların yanında Osmanlı yönetimi muhacirlere iskân edildiği yeni ortama uyum sağlaması ve kısa sürede üretici konuma geçmelerini sağlamak amacıyla vatandaşlık yükümlülüklerinden de belirli bir süre muafiyet tanımıştır. İlk olarak 1856 yılında başlayan göçlerle gelen muhacirlere on sene vergi ve yirmi beş sene askerlik muafiyeti tanınırken 1864 yılından itibaren göçlerin yoğunlaşması üzerine bu sürelerde zamanla azalma olmuştur.²

Muhacirlerin muaf tutuldukları vergilerin başında 16-60 yaş tüm erkeklerden alınan yol vergisi (tarik mükellefiyeti) gelmiştir. Tüccar ve zanaatkârlardan alınan temettuat vergisi ile koyun ve keçilerden alınan ağnam vergisini de ödememişlerdir. Dönemin en temel geçim kaynağı tarım olduğundan aşar vergisinden muafiyet muhacirlere büyük kolaylık sağlamıştır. Başlangıçta geliş tarihlerinden itibaren üç sene vergiden muaf tutulmuşlardır. Böylece çiftçi muhacirler kendilerini toparlayıp üretici olacaklarından hazinenin, göçmen masraflarından kurtulacağı ve muafiyet sonrasında devletin aşar gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Şarki Rumeli'den artan göçlerin önüne geçmek ve göçü zorlaştırmak için 1881'den sonra geleceklerin muafiyet müddetini düşürerek bir sene aşardan muaf tutulmalarını uygun görmüştür. Göçü zorlaştırarak Rumeli'de Müslümanların varlığının sürmesinin temini amaçlanmıştır.³

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında gelen muhacir sayısının büyük miktarlara ulaşması üzerine sevk, iskân ve iâşe meselelerini yeniden düzenleyen 13 Mayıs 1913 tarihli İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi yayınlanmıştır. Askeri ve mali muafiyetleri iki yıl olarak sürdüren Nizamname'nin 28 maddesi şu şekildedir: “*Muhacirinin tarih-i hicretlerinden*

1 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 121-122; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 178.

2 Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler* (Trabzon: Serander Yayınları, 2006), 71.

3 Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011), 265; İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 220-221.

itibaren altı sene tekalif-i askeriyeden muaf olmaları hakkındaki 20 Şubat 1303 ve iskan edildikleri günden itibaren iki sene tekalif-i maliyeden muaf tutulmaları hakkındaki 26 Kanunuevvel 1301 tarihli irada-ı seniyye ahkamı bakidir.”⁴

Muhacirlerin iskân edildikleri tarihten itibaren iki sene muaf olmalarının 1886 tarihli İrade-i Seniyye hükümlerine dayandırılarak daha önceki savaşlar sonrasında ülkeye gelen muhacirlerin ekonomik açıdan kendilerine yetme tecrübesinden yararlanılarak mali mükellefiyetin devamı öngörülmüştür. Ayrıca mali muafiyetin “*hükümetten muavenet-i iskâniye talep ve istihsal etmemiş olan gerek alelade ve gerek mülteci muhacirine şamil bulunduğu*” da Şura-yı Devlet’in kararı ile 11 Ağustos 1914 tarihli bir tamim ile bütün vilayet ve müesseselere tebliğ edilmiştir. Bu kararda muhacirler arasında zengin-fakir ayrımı yapılmamıştır.⁵

1914’te getirilen yeni hükümler uyarınca, çiftlik arazisine yerleştirilen muhacirlerin ev ve hayvan yetiştirmek için gerekli binaları inşa etmek için ve ayrıca kışın evlerini ısıtmak için devlet ormanlarındaki ağaçları kesmelerine izin verilmiştir. Ancak bu hüküm toprakların nadasa bırakıldığı kış aylarında ağaçların topluca kesilmesinde bahane olarak kullanılmıştır. Ormancılık yeni bir kazanç alanı olmuştur. Ayrıca tüm muhacirler belediyelerin resmi belgelerine damga pulu yapıştırma koşulundan da muaf tutulmuştur. Meclis-i Vükela, 4 Mart 1914’te Osmanlı İmparatorluğu’na yerleşmek ve Osmanlı yurttaşı olmak için giren muhacirlere herhangi bir gümrük vergisi ödemeksizin yanlarında bütün ev eşyalarını getirme izni veren geçici bir kararname onaylamıştır. Aynı gün çıkan bir başka kararname, Rumeli’den gelen muhacir tüccarların Osmanlı topraklarına yine tek seferliğine gümrük vergisinden muaf tutulan ticari mallarıyla girmesine izin verilmiştir. Bu kararname başlangıçta yayımlandığında, sadece takip eden üç ay ile sınırlandırılmıştır. Ancak Osmanlı Meclisi tarafından bu uygulamaların süresi I. Dünya Savaşı yıllarında defalarca uzatılmıştır.⁶

2. I. Dünya Savaşı Yıllarında Muhacirlere Tanınan Muafiyetler

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanan göçlerle gelen yüz binlerce muhacirin iskân ve iaşesiyle meşgul olduğu bir dönemde çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin seferberlik ilanı ve I. Dünya Savaşı’na girişi sürecinde de muhacirler, göç tarihlerinden itibaren altı sene askerlikten ve iskân edildikleri günden itibaren de iki sene mali vergilerden muaf tutulmaya devam edilmişlerdir. Savaşın yol açtığı ekonomik güçlükler karşısında zor durumda olan Osmanlı Devleti için bu muafiyetler büyük bir özveri olarak görülmüştür. Zaman zaman muafiyetlerin sona ereceği yönünde de söylentiler çıkmıştır. Bunun üzerine her ne suretle olursa olsun muhacirlerin askerlik ve vergiden muafiyetinin

4 “İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi, 30 Nisan 1329”, *Sicilli Kavanini* (324-336), Cihan Kütüphanesi Yayını, 377; Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, 113.

5 Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi Göç*, 265-266.

6 Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşta Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 502-503.

devamını esas alan genelgeler basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu durum gerekli daire ve memurlara da bildirilmiştir.⁷

I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı güçlükler muhacirlere tanınan askeri ve mali muafiyetlerde de zamanla düzenlemeye gidilmesine yol açmıştır. Savaşta Osmanlı Ordusu'nun cephelerde artan asker ihtiyacı muhacirlerin de askere alınmasını gündeme getirmiştir. Bu konuda 15 Nisan 1915'te çıkartılan Mükellefiyet-i Askeriye Kanuna ek bir kanunla savaş durumu nedeniyle Harbiye Nezareti o zamana kadar gelmiş ya da gelmekte olan bütün muhacirleri ihtiyaç görüldüğünde Osmanlı topraklarına girişi tarihlerinden itibaren, yaşlarına göre üç ay içinde silah altına alabilecektir. Altı yıl olan askerlikten muafiyet süresi "seferberliğe mahsus olmak üzere" üç aya düşürülmüştür.⁸

Bazı muhacirler askere gitmemenin yolunu bulup askerlikten kaçmak istemişler ve üç aylık muafiyetle ilgili suiistimler yaşanmıştır. Aileleri ile beraber iskân edilmelerine rağmen bir süre sonra göç kafilelerinin arasına katılarak başka bölgelere gidip kendilerini yeni gelmiş muhacir gibi göstermişlerdir. Bu gibi suiistimler hem askerden kaçanların sayısını artırmış hem de kaçanlar, masraf ve iskânları hükümetten karşılandığı halde terk edip gittikleri yerlerde ikinci bir muhacir muamelesine tabi tutulduklarından ek masraflara sebep olmuşlardır. Hükümet tespit edilen bu kişilerin ikinci bir muhacir muamelesine tabi tutulmaması için az-ı asker şubelerine teslim edilmesinin üzerinde ısrarla durmuştur. Hükümetin bu kararlılığı karşısında bazı muhacir ailelerinin erkeklerini askere göndermemek için tenha ve bataklık yerlerde barınmayı tercih etmişlerdir. Bunun üzerine 1 Mart 1916 tarihli kanun ile askerlik çağında olan bekâr erkeklerin derhal askere alınmaları benimsenmiştir. Her ne kadar asker kaçaklarının silah altına alınması konusunda kararlı davranılsa da savaş koşulları ve yoğun nüfus hareketleri sebebiyle bu kanun tam olarak uygulanamamıştır.⁹

Savaş yıllarının ekonomik güçlükleri muhacirlere yapılan yardımlar ve tanınan mali muafiyetlerde de bir takım suiistimallerin yaşanmasına yol açmıştır. Osmanlı Hükümeti bunların önüne geçmek için çeşitli tedbirler almak zorunda kalırken muhacirlere yapılan yardımların sürdürülmesine ve zor durumda kalmamalarına özen göstermiştir. Hükümet tarafından iskânları için hayli masraf yapılan muhacirlerden bazıları verilen çift hayvanlarını, zirai alet ve edevatı satarak iskân mahallerini terk etmişler ve her gittikleri yerde kendilerini yeni gelmiş muhacir gibi göstererek ikinci bir iskân muamelesine tabi olmak istemişlerdir. Hükümetin büyük fedakârlıklarla sağladığı yardımları kötüye kullananlar, muhacirlere tanınan bütün muafiyetler ve yardımlardan mahrum bırakılmışlardır. Ayrıca yapılan masraflar da geri istenmiştir. Muhacirlerin izin almaksızın iskân yerlerini terk etmemeleri sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰

7 "Muhacirine Vergi Muafiyeti", *Tanin*, 20 Şubat 1915, 4.

8 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 199; "Muhacirlerin Askerliği", *Tasvir-i Efkar*, 8 Nisan 1915, 2.

9 Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 200.

10 "Muhacirler Hakkında", *Tasvir-i Efkar*, 29 Mart 1915, 3.

I. Dünya Savaşı ortamında asker sayısını artırma ve finansman bulma meseleleriyle karşı karşıya olan Hükümet için muhacirlere tanınan askeri ve mali muafiyetler büyük bir fedakârlık olmuştur. Bu nedenle muafiyet sürelerine riayet edilmesi ve bunun uzamamasına önem verilmiştir. Muhacirlerin son iskân mahallerindeki sicil nüfuslarına kayıtlarının vakit kaybetmeksizin yaptırılması istenmiştir. Böylece göç ve tescilleri arasında zaman geçmesine imkân vermemeye çalışılmıştır. Çünkü askerlik ile emlak, arazi, yol vergileri gibi kolaylıklar belirli zaman aralıklarıyla sınırlı olduğundan bu sürelerin uzaması istenmemiştir.¹¹

3. Muhacirin Hisse-i Teavünü

I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik güçlükler Muhacirin Nizamnamesi'ne göre muhacirlere tanınan iki sene vergi yükümlülüğünden muafiyet konusunda uygulamada bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Muhacirlere tanınan mali muafiyetler arasında iskan ve işeleri hususunda verecekleri dilekçelerden damga vergisi ve Hicaz Demiryolu İane İlmühaberi alınmaması ile temettü (gelir vergisi), emlak, arazi, tarik bedeli (yol vergisi), gümrük, aşar vb. vergiler olmuştur.¹² Bazı muhacirlerin vergi muafiyetiyle ilgili yaptığı suiistimaller en çok Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından biri olan aşar vergisinin tahsilinde görülmüştür. Aşar vergisinden muaf tutulan muhacirler vergi vermek istemeyen köylüler için iyi bir fırsat olarak görülmüştür. Muhacirler iskân edildikleri bölgelerdeki yerli halka ait ürünleri de kendi ürünleri gibi göstererek ihtikâra yol açmışlardır.¹³

Osmanlı Devleti'nde ekonomik faaliyetlerin temelinde tarım olduğundan bütçe gelirlerinin en önemli kaynağını oluşturan çeşitli tarım ürünlerinden alınan aşar (öşr-öşür) vergisinin tahsili özellikle savaş yıllarında büyük önem taşımıştır. Aşar, arazide yetişen mahsullerden onda bir oranında alınan vergi olup dönemlere ve ürün türlerine göre farklı oranlarda tahsil edilmiştir. İhale usulü ile mültezimler tarafından nakdi veya aynı olarak toplanmıştır. Buğday, arpa, mısır, pamuk, haşhaş, zeytin gibi meyve ve sebzeler, ot, tütün, harir (ipek) ve kereste gibi ürünler öşre tabi tutulmuştur. Osmanlı bütçelerinin gelir kalemleri içerisinde her zaman aşar vergisi en önemli yeri teşkil ettiğinden devlet tarımı vergilendirmede her dönemde titiz davranmıştır.¹⁴

Savaşın hemen öncesinde aşar vergisinin doğrudan toplanmasında mültezimlerin yerini maaşlı devlet memurlarının veya yerel Osmanlı ve Ziraat Bankası çalışanlarının alması ve bu vergi yükümlülüklerini geçmişte ödenenler yerine daha çok mevcut üretime dayandırmak

11 Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008), 124.

12 Mehmet Kaya, "Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar", *History Studies*, 5/6, Special Issue on Balkan Wars, November 2013, 4; Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, 116.

13 Erdal Taşbaş, *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi 2011), 237.

14 Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 111-112; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 88-89.

için programlar başlatılmıştır. Vergi toplamayı daha verimli hale getirmek için yeni kadastro kayıtları ve nüfus sayımı raporları hazırlamak üzere, Edirne'den başlayarak kısa sürede İmparatorluğun her yerine komiteler gönderilmiştir. Savaş yıllarında yeni vergiler getirilip mevcut vergilere zam yapılırken aşar vergisinin önemi daha da artmıştır.¹⁵

Seferberlik ve savaş hali dolayısıyla aşar vergisinin tahsilinde zaten sayısız zorluklar yaşayan Osmanlı Hükümeti muhacirlerin yol açtığı suiistimler karşısında Muhacirin Nizamnamesi'nin yirmi sekizinci maddesinin tanıdığı aşar vergisi ile ilgili muafiyette bir takım düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Kırsal kesimde bazı köylüler ürünlerini köylerinde iskân edilmiş muhacirlerinmiş gibi gösterip vergi ödemek istememişlerdir.¹⁶ Muhacirlerin menfaat gözeterek yerleşik halka ait mahsulatı da kendisininmiş gibi gösterip ihtikâra sapmaları üzerine verginin tahsilinde yaşanan yolsuzluklara son verilmek istenmiştir. Ayrıca Osmanlı ülkesine gelmekte olan göçmen sayısının çokluğu ve mevcut tahsisat ile iskân ve işlerinin savaş ortamında sağlanamayacağı görüldüğünden özellikle tohumluk ve yemeklik gibi temel ihtiyaçlarının Hükümete yük olmaksızın temin edilebilmesi için Dâhiliye Nezareti'nce bir düzenlemeye gidilmesi benimsenmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın imzasıyla Sadarete gönderilen 27 Nisan 1331 (10 Mayıs 1915) tarihli ve 199 numaralı tezkirede muhacirlerin aşar vergisinden muaf olan toprak mahsulleri üzerinden “muhacirin hisse-i teavünü” adı altında aşar nispetinde yardım payı şeklinde bir çeşit vergi alınmasının uygun görüldüğü bildirilmiştir. Konunun Meclis-i Vükela'da görüşülerek Hisse-i Teavün'ün tarh ve tahsil usulünü gösteren bir talimatnamenin hazırlanması istenmiştir.¹⁷

Dâhiliye Nezareti'nin tezkeresi 15 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında görüşülerek aşar vergisi oranında “Muhacirin Hisse-i Teavünü” adıyla ürün üzerinden aynen zahire olarak toplanması ve ambarlarda saklanarak yine muhacirlere dağıtılması öngörülmüştür.¹⁸ Böylece hem aşar vergisinin toplanmasında yaşanan suiistimallerin ortadan kaldırılması hem de durumu iyi olan muhacirlerden alınacak vergi ile yine zor durumda olanlarına yardım edilmesi amaçlanmıştır. Hisse-i teavünün tarh ve tahsil usulü ile toplanan zahirenin iyi bir şekilde saklanması ve muhacirlere dağıtım hususlarını kaideye bağlayan bir yönetmelik hazırlanması benimsenmiştir.¹⁹

Dahiliye Nezareti'ne bağlı İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından “*Muhacirin Mahsulat-ı Ziraiyyesinden “Hisse-i Teavün” namıyla resm-i aşar nispetinde alınacak ianenin suret-i derc ve sarfi hakkında talimatname*” adıyla on bir maddelik bir yönetmelik hazırlanmıştır. 17 Haziran 1915 tarihinden itibaren uygulamaya konulan yönetmelik şu şekildedir:²⁰

15 Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, 278.

16 Dündar, *İtihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 196.

17 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4355/326585, s.3.(03.B.1333/17 Mayıs 1915)*

18 *BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 198/3.(01.B.1333/15 Mayıs 1915)*

19 *BOA, BEO, 4355/326585, s.3.(03.B.1333/17 Mayıs 1915)*

20 *BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.HMS), 27/62.(04.Ş.1333/17 Haziran 1915)*

Birinci Madde: Tekalif-i öşriyyeden muaf olan muhacirin mahsulat-ı arziyyesinden (toprak mahsullerinden) resm-i aşardan müstesna bulunduğu müddetçe aşar nispetinde ve aşarın tabi olduğu usul-i cibayet dairesinde “hisse-i teavün” namıyla suret-i derc ve sarfi mevât-ı atıyyede münderiç iane-i mahsusa istifa olunur.

İkinci Madde: Her kasabada mevcut ve tekalif-i öşriyyeden müstesna olan muhacirin mahsulat-ı arziyyesi mükellefin-i saire mahsulatının tabi tutulacağı usul ve şerait dairesinde sebt (yazma,) ve kayd edilir. Şu kadar ki “hisse-i teavün” ün mükellefin-i saireden alınan resimden tefriki için defter-i mahsusasında ayrı ayrı haneler açtırılır.

Üçüncü Madde: Muhacirine aid ve hisse-i teavüne tabi mahsulatın sebt ve kaydı ve mukabilinin (karşılık) derç ve tahsili masrafı mükellefin-i saireye aid mahsulat resm-i aşarı ile ihale ve nakden veya aynen cibayet veya emaneten idare hallerinde bu resmin tabi olduğu masraf nisbetindedir. Yani muhacirine aid mahsulat hisse-i teavünün mükellefin-i saireye aid mahsulat resmi aşarıyla birlikte aynen veya nakden ihalesi halinde muhacirinden tahsil olunacak bedel-i ihale tamamen “hisse-i teavün” olub aşarın emanet suretiyle idaresi halinde de hisse-i teavüne isabet eden masraf “masraf-ı cibaiyye” namıyla cihet-i maliyeye hasıllattan tenzil olunur. İcabı taktirinde ayrıca memurin-i mahsusa dahi tayin edilebilir.

Dördüncü Madde: Aşar nizamnamesi ile teamül-i mahalliye nazaran aynen alınması icap edip de durmakla bozulmayan mahsulattan alınacak hisse-i teavün doğrudan doğruya hazineye aid resm-i aşar gibi cibayet ve ba-mazbata muhacirin komisyonlarına devrolunur.

Beşinci Madde: Resm-i aşarı bedelen tahsil edilen mahsulatın “hisse-i teavün”ü aynıyla hazine-i maliyeye aid bedelat-ı misüllü (benzer gibi) ve fakat muhacirin komisyonları hesabına olarak istifa olunur.

Altıncı Madde: Resm-i aşarı mükellefin-i saireden aynen alınabilen mahsulattan hisse-i teavün olarak muhacirinden alınanları aşar anbarlarına derc ve iddihar (toplamak) olunmak caiz olduğu gibi bunlar için muhacirin komisyonlarınca sureti mahsusada anbar tedarik edilerek gerek bidayeten (başlangıçta) ve gerek aşar anbarlarından naklen orada muhafazaları temin edilebilir. Her halde aşar memurini muhacirin hisse-i teavününün dahi hüsn-i suretle kayd ve zabtından mesul ve bununla alakadardır. Resmi aşarı mükellefin-i saireden nakden alına gelen mahsulat için hisse-i teavün olarak muhacirinden alınacak bedelat dahi vilayet iskan muhacirin komisyonu namına olmak şartıyla emanet hesabına kayd ettirilir. Hisse-i teavünün cibayet ve idare masrafı resm-i aşarın cibayet ve idare masrafı nispetine göre hazine-i maliyeye aynen veya nakden terk olunur. Ve bu hisse mal sandıklarınca irad-ı kayd edilir. Bununla beraber hisse-i teavünün ayniyat kısmını muhafaza için anbar eminleri tayinine lüzum-ı mübrem (kaçınılmaz) görünürse iskan-ı muhacirin komisyonlarının memur-ı mesulü sıfatıyla tayin ve istihdamı mücazır (uygun görülüş). Memur tayinini istilzam (gerekme, gerektirecek) edecek bir mikdarı ihtiva etmeyen köy anbarlarının muhafazasından dahi karye heyet-i ihtiyariyyesi mesul olur.

Yedinci Madde: Anbarlarda mevcut zahair (zahireler) ve mahsulatın cins ve mikdarı her ay nihayetinde vilayet veya liva muhacirin komisyonuna bildirilecektir.

Sekizinci Madde: Vilayet veya müstakil liva muhacirin komisyonları mülhakatındaki (merkeze bağlı yerler) anbarlarda mevcut zahair ve hububatdan buğday, arpa, alaf (ot, saman gibi hayvan yemi) gibi tohumluk ve yemeklik olarak muhacirine aynen tevzii (dağıtma) iktiza (gereklen) eden hububat ve zehairden maada fındık, ceviz ve badem gibi aynen tevzi edilemeyecek olan mahsulatı vilayet veya müstakil liva muhacirin komisyonlarının münasib göreceği şekl ve surette müzayedeye vaz ve Osmani vilayet iskan muhacirin

komisyonu hesabına olarak emaneten mal sandıklarına tevdi olunur.

Dokuzuncu Madde: Gerek zahairin aynen tevzii ve gerek hisse-i teavünden nakden cibayet edilen mikdar ile mahsulatın bey (satma) ve fûruhtundan (satma) tahsil eden mikdarın yani emaneten mal sanduğunda bulunan mübalağın muhacirin ihtiyacatının teminine medar olacak surette sarfi alet ve edevat-ı ziraiyye mübayaası (satın alma) muhacirin tahsisatının suret-i sarfi hakkındaki kavaid ve usul tahtında icra olunur.

Onuncu Madde: Aynen veya bedelen istifa (alınan ödetilen) olunan mahsulat ve mebalığ ile bunlardan vuku bulan sarfiyat mikdarı hakkında her üç ayda bir tanzim ve merkez nezarete irsal edilmekte olan sarfiyat cedvellerinde hisse-i teavün hasılat ve sarfiyatı namıyla bir fasl-ı mahsus açılarak tafsilat ve izahat verilecektir.

On Birinci Madde: Zahair ve mahsulatın tarz-ı cibayet ve idare ve muamelat-ı kuyudiyye ve hesabiyelerinin tanzim ve temini ve ayniyat ve bedelatın takib ve tahsili alel-ricat memurin-i mükellefiye ve maliyeye ve iskan-ı muhacirin memurlarına aid ve raci olduğu gibi icab ettiği takdirde işbu talimatname ile tevzih edilen mevad dairesinde izahnameler tanzimi vali veya mutasarrıflara aiddir.

Aşar Nizamnamesi esas alınarak hazırlanan yönetmelikte, hisse-i teavünden bir vergi olarak söz edilmemiştir. Hisse-i Teavün, vergiden muaf tutulan muhacirlerin toprak mahsulleri üzerinden aşar vergisi oranında zahire olarak alınan yardım payı olarak sistemleştirilmiştir. Muhacirlerden alınan tohumluk yine onlara verileceğinden bir vergi olarak telakki edilmemiştir.²¹

Hisse-i teavün, aşar vergisinin tabi olduğu tarh, tahsil, ambarlarda saklama vs. gibi aynı usullere tabi tutulmuştur. Hisse-i teavünün diğer mükelleflerden alınan vergiden ayrımı için özel bir defter tutulması ve toplanan zahirenin de muhacirin komisyonları hesabına aktarılması benimsenmiştir. Muhacir komisyonlarına ait ambarlarda toplanan buğday, arpa, yulaf gibi tahıllar tohumluk ve yemeklik olarak yine muhacirlere dağıtılmıştır. Yönetmeliğin onuncu maddesinde ayni ve bedel olarak toplanan yardım payları ile yapılan harcamalar hakkında her üç ayda bir sarfiyat cetvelleri düzenlenip Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmesi istenerek sıkı bir denetim kurulmaya çalışılmıştır.²²

Osmanlı Devleti savaş yıllarında da muhacirlere yaptığı yardımları ve tanıdığı muafiyetleri sürdürmeye özen göstermiştir. Dönemin basınında da hisse-i teavünün hazırlık sürecinde muhacirlere tanınan muafiyetlerin devam ettiği sıklıkla basın yoluyla duyurulmuştur. Hükümetten iskân için yardım talep eden muhacirlerin İskan-ı Muhacirin Nizamnamesinin yirmi sekizinci maddesi gereğince iskan tarihlerinden itibaren iki sene müddetle tekalif-i maliyeden istisna olduklarına dair Şura-yı Devlet kararı ilan edilmiştir.²³ Hisse-i teavün bir vergi olarak görülmediğinden muhacirlere tanınan mali muafiyetlerin sürdürüldüğü üzerinde durulmuştur.

21 BOA, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ), 27/62.(04.Ş.1333/17 Haziran 1915); BOA, BEO, 4472/335381.(13.Ş.1335/4 Haziran 1917).

22 BOA, DH.HMŞ, 27/62.(04.Ş.1333/17 Haziran 1915)

23 "Mafviyet", *Tasvir-i Efkar*, 9 Haziran 1915, 2.

Ancak savaş yıllarında Hükümetin aşar vergisini toplamakta karşılaştığı güçlükler ve vergi gelirlerinde yaşanan düşüş göz önüne alındığında daha yeni yerleştiği topraklara uyum sağlamaya çalışan muhacirlerin de bu vergiyi ödeme düzeylerinin yüksek olmadığı aşikârdır. Muhacirlere tanınan askerlikten muafiyet süresinin üç aya indirilmesi ve üretken erkek nüfusun askere gitmesi de üretimde zaten düşüğe yol açtığından hisse-i teavünün toplanmasında sorunlar yaşanmıştır. Muafiyet süreleri biten ve ancak geçimlerini sağlayabilecek kadar üretim yapabilen muhacirler dahi aşar vergilerini ödemekte büyük zorluklar yaşadığında hisse-i teavünden vazgeçilmiştir.

4. Hisse-i Teavün'ün Kaldırılışı

Muhacirin Nizamnamesi'ne göre iskân tarihlerinden itibaren iki yıl süre ile aşar vergisinden muaf tutulan muhacirlerin ürettikleri toprak mahsullerinden aşar oranında hisse-i teavün adıyla Meclis-i Vükela kararı ile zahire alınması Maliye Nezareti'nce kanun dışı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Sadarete bu konuda Maliye Nezareti'nce gönderilen 12 Mart 1917 tarihli 405/3 numaralı tezkire ile 1915 yılından itibaren alınmakta olan hisse-i teavünün tahsilinin muhacirlerden muaf oldukları bir verginin başka bir isimle alınması olduğu belirtilmiştir. Bunun aslında yeni bir vergi vaz ve tarhından başka bir şey olmadığı, kanunsuz bir vergi tahsiline izin verilmemesi gerektiğinden bu uygulamadan vaz geçilmesi talep edilmiştir.²⁴

Maliye Nezareti'nin bu isteğine karşı Dâhiliye Nezareti uygulamanın devamından yana bir tutum izlemiştir. Savaş yıllarında muhacirlere verilen tohumların düzenli bir şekilde tahsil olunarak tekrar kendilerine iade etmek üzere adeta muhacirin idaresi ile muhacirler arasında akdedilmiş bir özel mukaveleye dayanan bir uygulama olduğu savunulmuştur. Savaş yıllarında muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir katkı olarak görüldüğünden Dahiliye Nezareti bu uygulamadan vazgeçmek istememiştir. Muhacirlerden alınan tohumluğun yine muhacirlere dağıtılmasının yeni bir vergi olarak kabul edilemeyeceği ve bu uygulamanın devamı savunulmuştur. Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi iskân şubesinde bu istek 27 Mayıs 1917 tarihli bir tezkire ile Sadaret'e bildirerek Meclis-i Vükela'da bu konunun görüşülmesini ve hisse-i teavünün tahsilinin devamının Maliye Nezareti'ne tebliğini talep etmiştir.²⁵

Dahiliye Nezareti'nin bu talebi 30 Mayıs 1917 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında görüşülerek muhacirin hisse-i teavünü hakkında şu karar alınmıştır: “*Muhacirinden hisse-i teavün namı ile zahire ahzı usulünün bade-zin devam-ı meriyetine sarf-ı nazar olunarak muhtacin muhacirine tavizen tohumluk itası münasip görüldüğünden keyfiyetin nezaret-i müşarün-ileyhe tebliği tezkir kıldı.*”²⁶

Muhacirlerden 17 Haziran 1915 tarihinden itibaren yaklaşık iki yıl boyunca hisse-i

24 BOA, BEO, 4472/335381.(13.Ş.1335/4 Haziran 1917)

25 BOA, BEO, 4472/335381.(13.Ş.1335/4 Haziran 1917)

26 BOA, MV, 208/47.(08.Ş.1335/30 Mayıs 1917)

teavün adı altında yardım payı şeklinde zahire alınması usulüne son verilmiştir. İhtiyaç sahibi çiftçilere ileride karşılığı alınmak üzere devlet hazinesinden tohumluk verilmesi uygun görülmüştür. Bundan sonra hisse-i teavün uygulamasından vazgeçilirken o zamana kadar alınmış olanlar hakkında eski talimatname dairesinde muamele yapılması istenmiştir. Bu durum Dâhiliye Nezareti'nce bir tamimle vilayetlere bildirilmiştir.²⁷ Gazeteler yoluyla da kamuoyuna duyurulmuştur.²⁸

5. Sonuç

Yeni bir hayat kurma ve üretken hale geçmelerine kolaylık sağlamak amacıyla vergiden muaf tutulan muhacirlerden 17 Haziran 1915'ten itibaren aşar vergisi oranında "Hisse-i Teavün" adıyla yardım payı alınması I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik güçlüklerle mücadele eden Osmanlı Hükümeti için yeni bir kaynak bulma girişimi olmuştur. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı ülkesine gelen göçmen sayısının çokluğu düşünüldüğünde savaş yıllarında muhacirlerin temel ihtiyaçlarının Hükümete yük olmaksızın temini hedeflenmiştir. Muhacirlerden aşar vergisi oranında aynen zahire olarak toplanan yardım payının tohumluk ve yemlik olarak dağıtılıp yine muhacirlerin ihtiyaçları için kullanılması ile devletin yükü hafifletilmek istenmiştir.

Muhacirin Nizamnamesi ile iki yıl mali yükümlülükten muaf tutuldukları için Hisse-i Teavün, muhacirlerden alınan bir yardım payı olarak değerlendirilmiştir. Gerek bu konudaki Dâhiliye Nezareti'nin önerilerinde ve Meclis-i Vükela kararında gerekse hazırlanan yönetmelikte Hisse-i Teavün'den yeni bir vergi olarak söz edilmemiştir. Ancak aşar vergisiyle birebir örtüşen bir uygulama olup resmen ifade edilmese de bir çeşit vergidir. Muhacirlerden aşar vergisi oranında alınan zahirenin yine onlara tohumluk olarak dağıtılarak savaş yıllarında muhacirlerin iâşesinin hazineye yeni bir yük getirmeden sağlanması hedeflenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin vergi muafiyeti tanıdığı muhacirlerden savaş yıllarında da olsa yardım payı şeklinde bir çeşit vergi toplanması kanunsuz bir uygulama olduğu gerekçesiyle "hisse-i teavün" Osmanlı vergi sistemiyle bağdaştırılamamış ve iki yıllık bir uygulamadan sonra vazgeçilmiştir. Muhacirlere yönelik böyle özel bir uygulamaya gidilmesi I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik güçlüklerle uğraşan Osmanlı Hükümeti'nin, muhacirlerin sorunlarına ilgisiz kalmayarak onların temel ihtiyaçlarının karşılanmasında gösterdiği kararlılık ve bunun için kaynak yaratma çabası dikkate değerdir.

27 BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası (DH.EUM.VRK), 17/76.(4.N.1335/24 Haziran 1917)

28 "Tebliğat-ı Umumiye", *Takvim-i Vakayi*, 27 Haziran 1333, 1; "Muhacirinden Hisse-i Teavün Alınmayacak", *Tasvir-i Efkar*, 28 Haziran 1917, 1; "Muhacirine Hisse-i Teavün Namıyla Alınan Zahire", *Tanin*, 27 Haziran 1917, 3.

Kaynaklar

- “İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi, 30 Nisan 1329”, *Sicilli Kavanini* (324-336), Cihan Kütüphanesi Yayını. (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş)
- Ağanoğlu, Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011.
- Arslan, Sezer. *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.
- Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- İpek, Nedim. *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Kaya, Mehmet. “Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar”, *History Studies*, 5/6, Special Issue on Balkan Wars, (2013), 1-16.
- Öznel, Muharrem. *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Shaw, Stanford J. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*. Çeviren Beyza Sümer Aydaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Taşbaş, Erdal. *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2011.

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vakayi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Kşanti Kılguluk Nom Bitig'e Özgü İkilemeler

Specific Hendiadyses in Ksanti Kilguluk Nom Bitig

Mehmet ÖLMEZ¹ , Simge SEVİM²

¹Mehmet Ölmez (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0001-6422-954X

²Sorumlu yazar/Corresponding author:
Simge Sevim (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
İstanbul, Türkiye
E-posta: simgesevim@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4935-8575

Başvuru/Submitted: 22.04.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
27.09.2019

Kabul/Accepted: 01.10.2019

Online Yayın/Published Online: 17.12.2019

Atıf/Citation: Ölmez, Mehmet ve Sevim,
Simge. "Kşanti Kılguluk Nom Bitig'e Özgü
İkilemeler." *Türkiyat Mecmuası-Journal of
Turkology* 29, 2 (2019): 499-524.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.660581>

Öz

İkilemeler, Türkçenin her döneminde olduğu gibi Eski Uygurca döneminde de görülen önemli bir anlatım özelliğidir. Araştırmacılar tarafından birçok çalışmada farklı yönleri ile ele alınan ikilemeler, Türkoloji sahasında hâlâ çalışılması ve aydınlatılması gereken konularından biridir. Eski Uygurcada çok sık kullanılan ikilemelerin tespiti ise bu metinlerin anlaşılabilirliği ve tamiri açısından fazlasıyla önem teşkil etmektedir. Bu çalışmada Kşanti Kılguluk Nom Bitig adlı eserde görülen fakat diğer Uygurca ikileme çalışmalarında yer almayan örnekler tespit edilmiştir. İkilemeler bakımından zengin bir malzemeye sahip olan bu eser, Budist Uygur edebiyatına ait bir tövbe metnidir. Makalenin giriş bölümünde; bu eser üzerine yapılan çalışmalar hakkında kısa bir bilgi verilmiş, ayrıca ikileme örnekleri hakkında bazı özelliklere değinilmiştir. Örnekler Türkçe ve Almanca karşılıkları verilerek liste halinde düzenlenmiştir. Bundan başka ikilemelerin geçtiği bağlama yer verilmiş, kullanım sıklığı gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Kşanti Kılguluk Nom Bitig, ikilemeler, kelime koşmaları, Uygurca ikilemeler

ABSTRACT

Hendiadyses, seen in Old Uighur as in any other era of Turkic, are a great variance of expression. The topic of hendiadys, studied by researchers from various aspects, is still there waiting for to be examined and clarified. The hendiadyses used in Old Uighur need to be specified because of their great importance for understanding the texts written in the language. Examples that were not part of the other Uighur hendiadys studies, but seen in Kşanti Kılguluk Nom Bitig, are studied here. This work, Kşanti Kılguluk Nom Bitig, having great significance in terms of hendiadys use, is a repentance text of Buddhist Uighurs. In the introduction, a brief summary of the studies done on this work has been given. Furthermore, some points about hendiadys examples have been mentioned. Examples are listed with their Turkish and German meanings. Also, the context in which they were used and how frequently they were encountered is also given.

Keywords: Old Uigur, hendiadyses, Ksanti Kılguluk Nom Bitig, word pairs, Uigur hendiadys

EXTENDED ABSTRACT

The use of hendiadys, encountered in every Turkic work even from the first written ones, is a significant way of expression strengthening, glamourizing and harmonising phrases. As Aydemir mentioned, a few examples of hendiadyses were firstly encountered in Pott's work, who is a linguist; however, the first detailed study on the topic was done by Karl Foy. Saadet Çağatay in *Uygurca'da Hendiadyoinler*, presented a detailed research on especially the hendiadyses seen in Old Uighur; trying to clarify the phonetic, grammatical and semantic aspects of the hendiadyses. There will not be any mention of the other studies on the topic, but to be informed, *Eski Uygurca İkilemeler* by Mehmet Ölmez can be checked.

Kşanti Kılğuluk Nom Bitig, a repentance text of Buddhist Uighur Literature, is a translation of a Chinese work *Cībēi dào chāng chàn fǎ*, which is composed of 40 chapters. Written for redemption through repentance and to be recited in a ritual, it was copied lots of times. Mentioned first in the 2nd volume of *Berliner Turfantexte*, its whole text (1368 lines), translation, explanation and facsimile was published by Klaus Röhbörn. Ingrid Warnke wrote a PhD thesis on the topic in 1978. In the introduction, information about the content of the text, orthography characteristics, its phonetic, morphological and syntactic value, its vocabulary and the translation method were given. Following, there is 852-line text, German translation and notes. Finally, Jens Wilkens, gathered all of the fragments in Germany, Russia, China and Japan in the 25th book of the *Berliner Turfantexte* and published a 4443-line text. The first volume of this two-volume study includes Chinese and Sanskrit counterparts of the names of Buddha, text and its translation. In the second volume, there is a dictionary, facsimiles and transliteration of fragments. By analysing the BT 25, the final work on *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*, the hendiadyses, which had not been included yet in earlier Uighur hendiadys researches, were studied in this article. To find out different hendiadyses, the hendiadyses in question were compared with the ones in *Uygurca'da Hendiadyoinler*, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* and *Eski Uygurcada İkilemeler Üzerine*, and UW, UW NB I.1, UW NB II.1, UW NB II.2, OTWF, ED, DTS dictionaries alongside with the dictionary section of *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* and *Daşakarmapathāvadānamālā* were utilised. The hendiadyses are listed with their Turkish and German meaning, the context they have been used, line number and written frequency. Most of the German translations are based on Wilken's translations but some has been changed in accordance with TDKAImT. The signs that were used to indicate reduced, completed or missing parts are not included due to clarity purposes. Forms like *đ* *ʒ* and *z*, which show distinct spelling features in the transcription of the text, are not benefitted also. (...) is used if there is a long or completed sentence, and to clear up what is the context, whether the sentence is in harmony or not has been looked into.

The hendiadyses, which can be seen since the very first written sources of Turkic, especially in the Old Uighur period, are mentioned in the above studies. However, 201 new hendiadyses

in the BT 25, the most recent work on Kşanti Kılğuluk Nom Bitig, are not encountered in those studies. Those 201 hendiadyses are listed, their Turkish and German translations and example sentences and their written frequencies are given in this study. The hendiadyses, important for understanding the Old Uighur texts and rebuilding them, are presented for the attention of those who study in this field.

1. Giriş

Türkçenin ilk yazılı eserlerinden itibaren görülen, anlatımı güçlendiren, güzelleştiren ve ahenklendiren ikilemeler; eş anlamlı, yakın anlamlı yahut zıt anlamlı sözcüklerin art arda gelip kalıplaşmasıyla oluşan önemli bir anlatım özelliğidir. Aydemir'in değindiği gibi¹ Türkçe ikileme örnekleri ilk kez, bir dil bilimci olan Pott'un eserinde² çok az sayıda görülmekle birlikte, bu örnekler esasıyla yinelemelere dayanır; ikilemeler üzerine detaylı ilk çalışma Karl Foy³ tarafından yapılmıştır. Özellikle Eski Uygurca metinlerde çok sık görülen ikilemeler üzerine ise ilk olarak Saadet Çağatay *Uygurca'da Hendiadyoinler*⁴ adlı makalesinde ayrıntılı bir inceleme yapmış; fonetik, gramer ve anlam yönünden özelliklerini aydınlatmaya çalışmış ve 259 ikilemenin çevirisini, bağlamını ve geçtiği metinleri açıklayarak sunmuştur. İlerleyen yıllarda araştırmacılar bu konu üzerine daha fazla eğilmiş ve Türkçe ikilemeler üzerine birçok çalışma yapmışlar; ikilemelerin özelliklerini, oluşum kurallarını, neden ve nasıl kullanıldıklarını incelemiştirler. Bu makalede ikilemelerle ilgili diğer çalışmalara yer verilmeyecektir; ayrıntılar için *TDAY Belleten*'in 2017 yılı 2. sayısında Mehmet Ölmez tarafından yayınlanan *Eski Uygurca İkilemeler Üzerine*⁵ adlı makaleye bakılabilir.

Budist Uygur edebiyatına ait tövbe metni olan Kşanti Kılguluk Nom Bitig, 40 bölümden oluşan *apokryphe* (uydurma) bir Çince Budist eseri olan *Cibēi dào-chāng chān-fā*'dan çevrilmiştir. Tövbe yoluyla günahlardan arınmak için yazılan ve bir ritüel sırasında okunan eser Uygurlarca birçok kez kopya edilmiştir⁶. İlk olarak *Berliner Turfantexte* serisinin 2. cildinde ele alınan eser; Klaus Röhrborn tarafından 1368 satır metin, çeviri, açıklama, dizin ve tıpkıbasım olarak neşredilmiştir⁷. 1978 yılında Ingrid Warnke eserle ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır⁸. Bu çalışmanın giriş bölümünde eser hakkında içerik, fragmanlar hakkında bilgi, yazım özellikleri, fonetik, morfoloji ve sentaks, kelime dağarcığı, çeviri tekniği konularında bilgi verilmiştir. Devamında 852 satırlık metin, Almanca çeviri ve notlar bulunmaktadır. Warnke 1983 yılında ise "Fragmente des 25. und 26. Kapitels des *Kşanti qilyuluq nom bitig*" adlı makalesinde

- 1 Hakan Aydemir, *Untersuchung zum Wortschatz der alttürkischen Xuanzang-Biographie (mit besonderer Berücksichtigung von Buch IX)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Universität Göttingen, 2013), 4.
- 2 A. F. Pott, *Doppelung (Reduplikation, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache: beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile* (Lengo Germany: Im Verlage der Meyer'schen Hofbuchhandlung, 1862), 10.
- 3 Karl Foy, "Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge "ana baba", *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* içinde 2/2 (1899), 105-136.
- 4 Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi* 1 (1944), 97-144. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, (Ankara, 1978) tekrar yayımlanmıştır.
- 5 Mehmet Ölmez, "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 65/2 (2017), 243-311.
- 6 Jens Wilkens, *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılguluk Nom Bitig (Cilt I-II)* (Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 2007).
- 7 Klaus Röhrborn, *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar* (Berlin: Akademie Verlag, 1971).
- 8 Ingrid Warnke, *Eine buddhistische Lehrschrift über das Bekennen der Sünden, Fragmente der uigurischen Version des Cibei-daochang-chanfa* (Basılmamış Doktora tezi, Berlin Bilimler Akademisi, 1978).

120 satır metni; çeviri, açıklama ve tıpkıbasım olarak incelemiştir⁹. Son olarak Jens Wilkens *Berliner Turfantexte* serisinin 25. kitabında Almanya, Rusya, Çin ve Japonya'dan tespit edilen bütün fragmanları bir araya getirmiş ve 4443 satırlık bir metni yayınlamıştır¹⁰. İki ciltten oluşan bu çalışmanın birinci cildinde; giriş, metinde geçen Buda'nın isimlerinin Çince ve Sanskritçe karşılıklarının listesi, metin ve çeviri yer almaktadır. İkinci cildinde ise sözlük, fragmanların transliterasyonu ve tıpkıbasımları bulunmaktadır.

Bu makalede, *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig* üzerine son çalışma olan BT 25 incelenerek daha önce yapılan Uygurca ikileme çalışmalarında yer almamış ikilemeler tespit edilmiştir. Farklı ikilemelerin tespiti için öncelikle bulunan ikilemeler *Uygurca'da Hendiadyoinler*¹¹, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*¹² ve *Eski Uygurcada İkilemeler Üzerine*¹³ çalışmaları ile karşılaştırılmış, anlamlandırma için UW, UW NB I.1, UW NB II.1, UW NB II.2, OTWF, ED, DTS eserleri ile *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*¹⁴, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*¹⁵ ve *Daşakarmapathāvadānamālā*¹⁶ adlı çalışmaların sözlük bölümleri kullanılmıştır. İkilemeler; Türkçe ve Almanca karşılığı, yer aldığı bağlam, satır numarası ve görülme sıklığıyla birlikte listede yer almıştır. İkilemelerin Almanca karşılıklarında çoğunlukla Wilkens'in çevirisine sadık kalmakla birlikte bazı çeviriler anlama ve TDKAlmT'ye uygun olarak değiştirilmiştir. Metinlerin anlaşılır olması amacıyla eksik, tamamlanan veya düşen kısımları göstermek için kullanılan işaretler eklenmemiştir. Transkripsiyon sisteminde yer alan, metinlerin imla özelliğini gösteren *d ʃ* ve *z* gibi şekiller kullanılmamıştır. İkilemenin geçtiği bağlam alınırken anlaşılır bir bütün olmasına dikkat edilmiş, eksik veya tamamlanan kısım varsa yahut çok uzun bir cümle ise (...) ile tamamlanmıştır.

İkilemeler genelde iki unsurdan oluşmakla birlikte üç unsurdan oluşanlar da mevcuttur. Örneğin; *ezüg çinsız yarpısz* “yalan, sahte, gerçekdışı” (BT 25: 0381-0382), *buş- sıkıl- tañıl- “sıkışmak, sıkılmak, daralmak”* (BT 25: 0565), *tokı- toñla- kına-* “dövmek, kamçulamak ve cezalandırmak” (BT 25: 1047), *yëg üstünki edgülg* “çok iyi ve sağlıklı” (BT 25: 3720). İkilemelerden *uulsuz/ulsuz tüpsüz alkançsız tüketiñsiz* ise benzer anlamda olan iki ikilemenin sıralanmasıyla oluşan sıralı ikilemedir.

Bazı ikilemelerde ikileme içinde ikileme görülmektedir. Örneğin; *kal teltök bol- yañıl-* “şaşırmak ve yanılmak” (BT 25: 2806-2807) ikilemesinde ilk unsur olan *kal teltök bol-* içinde *kal teltök* “deli, kaçık” ikilemesi; *ters azag nomlug tirté* “sapkın, kafir” (BT 25: 2824-2825)

9 Ingrid Warnke, “Fragmente des 25. und 26. Kapitels des Kşanti qilyuluq nom bitig”, *Altorientalische Forschungen*, 10(1-2), (1983): 243-268.

10 Wilkens, *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig (Cilt I-II)*.

11 Çağatay, “Uygurcada Hendiadyoinler”, 97-144.

12 Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002).

13 Mehmet Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine,” 243-311.

14 Mehmet Ölmez, *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)* (Ankara: TDAD I, 1991).

15 Özlem Ayazlı, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016).

16 Murat Elmali, *Daşakarmapathāvadānamālā, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin Tıpkıbası* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016).

ikilemesinin ilk unsuru *ters azag nomlug* içinde ise *ters azag* “yanlış, sapkın” ikilemesi vardır.

Metinde tespit edilen iki örnekte ise ikinci unsurların satırın üstüne sonradan eklendiği görülmüştür. Örneğin; *uzatı kişilerig ütlep eriglep katıglanturup ((tavranturup))* (BT 25: 3966) “ilham vermek, teşvik etmek” *tnlıg uguşınıñ yilikinij ((kanınıj)) tatıgın tatmayın* (BT 25: 3704) “ilik ve kan”. Bu durum ikileme unsurlarının birbirinden ayrılmadığını kanıtlar niteliktedir.

İnceleme sırasında tespit edilen bazı ikilemeler tamamlama yapılmıştır. Tamamlanan ikilemelerin çoğu listeye dâhil edilmemiş fakat bu bölümde belirtilmesi uygun görülmüştür. *[ada]k köñülin asra sakınçın yég baştınkı köñülüğ turgurup* “aşaşılık, olumsuz ve kötü düşünce” (BT 25: 0325) [1 kez], *köñülin köküzin amırtgurup t[urulturup]* “yatıştırmak, teselli etmek, durultmak” (BT 25: 1691) [1 kez], *armaksız[ın sönmeksizin]* “yorulmadan, durmadan” (BT 25: 0956-0957) [1 kez], (...) *[erig]lep ütlep* (...) “öğüt vermek, uyarmak, ders vermek” (BT 25: 1868-1869) [1 kez], *“yılıkı tégli [er]mez yavız yollarta tıgup* “olumsuz ve kötü” (BT 25: 0312) [1 kez], *[bagsız] çuğsız atlıg teñri burhan kutıña yükünürmen bek* “bağsız, kösteksiz” (BT 25: 1787) [1 kez], *alku ugrın birikzün ya[kzun]* “birleşmek, yaklaşmak” (BT 25: 1134) [1 kez], (...) *[bütmek]i kanmakı bolzun* “tatmin olma, kanma” (BT 25: 4426) [1 kez], *yoğun erig savlar üze ér[e ayıglayu]* “yermek, kötülemek, hakaret etmek” (BT 25: 0309) [3 kez], *agulug emgetmeklig köñülüüm üze birer k[or] kem kelmiş sayu yalar oot teg* “zarar, hasar ve hastalık” (BT 25: 0068) [1 kez], *bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı okıtacı [okıtadaçı]* “okumak ve okutmak” (BT 25: 0015-0016) [1 kez], (...) *tüt]dükde ertdük[de* (...) “terk etmek, vazgeçmek, geçmek” (BT 25: 0909) [1 kez], *y[ü]kü[nürbiz tuyunmuş odunmuş] atlıg teñri burhan kutıña* “uyanmış, aydınlanmış” (BT 25: 1985) [1 kez], *ne üçün tése[r tüp tüz adırtsız] köñülin* “dümdüz, ayrımsız” (BT 25: 3377-3378) [1 kez], *nom[la]rıg unutmadaçı [títmedeç]i bolayın* “unutmak ve vazgeçmek” (BT 25: 4031) [1 kez], *birerde ağızınta oot yalını ü[nüp tulup]* “çıkılmak, dışarı vurmak” (BT 25: 0760) [1 kez], *üz b[oz] öç] kek köñülüğ şeşmek yörmek* (...) “kin, nefret, öç” (BT 25: 1526) [1 kez], *alku üzlüg [bozlug öçlüg keklig köñülüümüz] ni kéterü tarkaru* “kinli, öfkeli, nefret dolu” (BT 25: 1645-1646) [1 kez], *öz öz térinleriniñ kuvraglarınıñ yarukları yaşukları yaruyu yaşuyu ü[stelü* (...) “parlamak ve çoğalmak” (BT 25: 1798) [1 kez], *etözüg köñül[üg yumak] arıtmaklıg bürtmek[lerig] özin uzatı bürteyin* “yıkama, arıtma” (BT 25: 3773) [1 kez].

Tamamlanan ikilemelerde; sadece birkaç harf tamamlama ise ve kelimenin ne olduğu açıkça anlaşılıyorsa listeye alınmıştır. Örneğin; *[ö]lütçi yititçi* “katil” (BT 25: 0528) [1 kez], *samantabadre puik[en]* “Buda’nın sağ kolu, temel kanunların efendisi” (BT 25: 1317) [2 kez], *tugm[aklıg] ölmek[lig]* “doğum ölüm, samsara” (BT 25:1072) [2 kez].

bir kün idok ordosınta aroklap yatur erken “dinlenmek, yatmak” (BT 25: 0046) [2 kez], *busuşlug emgekligin tegürü eltıp* “ulaştırmak, götürmek; refakat etmek” (BT 25: 0585) [1 kez] ve *bo közünür üdte yene tugguluk kurug asıgsız kemişü ıdıp* “reddetmek, vazgeçmek” (BT 25: 0651) [1 kez] kelime grupları ise her bir unsur cümle içinde farklı ulaç eki aldığı için listeye dahil edilmemiştir.

Metinde ikilemeyi andıran *ilkisiz uzun* “başlangıcı olmayan ve uzun” (BT 25: 0688), *baş otra adak* “baş, orta, ayak” (BT 25:0254), *etöz til köñül* “vücut, dil ve gönül” (BT 25: 0464), *öñdüñki kédinki küñtüñki tağtıñki* “doğudaki, batıdaki, güneydeki, kuzeydeki” (BT 25: 2702-2703), *şikşamané şarmiré şarmaranç* “öğrenci, erkek mürit ve kadın müritler” (BT 25: 1941) gibi kelime grupları, aynı kavram alanından kelimelerin örnek olarak sıralanmasıyla oluştuğu için ikileme olarak alınmamıştır. *ayı ked* “çok” (BT 25: 1048) [1 kez] ikilemesi için ise kararsız kalmış fakat UW NB II.2’de ikileme olarak gösterildiği için listeye dâhil edilmiştir.¹⁷

Tespit edilen ikilemelerin çoğunluğu metinde bir kez geçmiş olup en çok rastlanan ikilemeler ise *köñülçe tapça* “arzuyla ve istekle” (BT 25: 0647) [10 kez] ve *edgü ögli ayıg ögli* “iyi ve kötü kalpli” (BT 25: 0254-0255) [9 kez] ikilemeleridir. *katıg çike* “katı ve sert” (BT 25: 0400) [1 kez] ikilemesinde ise *çike* kelimesine ilk kez bu metinde rastlanmıştır.

İkilemeler

aç saran “açgözlü ve cimri / gierig und geizig”

aç saran köñülüg titü umadın (BT 25: 0768) [1 kez]

açın- todgur- “beslemek, doyurmak / versorgen und sättigen”

yene yılkı ajunmta tüştüklerinte edgü yezgü üze açınup todgurup (BT 25: 2157) [1 kez]

açmak usmak “açlık ve susuzluk / Hunger und Durstigsein”

prétlarñıñ açmak usmak (...) üze çulup buşrulup (BT 25: 3568) [3 kez]

adalıg kadag “tehlikeli ve günahkâr / Gefährdung und Sündhaft”

adalıgın kadagın köñülün uzatı bilelim (BT 25: 3828) [1 kez]

adınısıg karşı “başka, karşı, aksi, ters / Gegenteiliges”

tnılgılar bodisatavlarñıñ yarlıgıñça eyin bolup adınısıg karşı (...) (BT 25: 4178) [1 kez]

agıt- yitür-¹⁸ “(gönlünü) çevirmek ve kaybetmek / aufgeben und verlieren”

bo kértgünç köñülümni agıtmayın yitürmeyin (BT 25: 0358) [1 kez]

agrıg sızlag “ağrı sızı / Schmerz”

yip ışıg tartar teg agrıg sızlag yorıyur (BT 25: 0566) [1 kez]

17 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 2: aş – äziik.* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017) 81.

18 BT 25 (Wilkens, 2007:74) ve UW NB I.1’de (Röhrborn, 2010:24) *étür-* olarak okunan kelime *yitür-* olarak değiştirilmiştir.

akultur- yad- “akıtmak ve yaymak / ausströmen lassen und verbreiten (Vighuştaştrī: Buddhaname)”
yükünürmen edgüsin edremin akulturdaçı yadtaçı atlıg tenri burhan kutıña
 (BT 25:1785) [1 kez]

alkugun barça kalısız “bütün, tamamen, hepsi / alle insgesamt, restlos”
alkugun barça kalısız öçzünler arızınlar (BT 25: 0861) [1 kez]

amra- sakın- “sevmek ve düşünmek / lieben und denken”
kamag ulug bodisatavlarınñ tınlıglarıg amramakı sakınmakı ögnüñ kañnınta artok erür
tép (BT 25: 0302) [1 kez]

amtı tēmin “şimdi, demin / jetzt sogleich”
amtu tēmin yañırtı tıyınup odunup (BT 25: 0852) [1 kez]

anuk bar “hazır, var / bereit”
tamuta barçaka bo ayıg kılınçlıg ülüş anuk bar erür (BT 25: 2203-2204) [1 kez]

apıt- yupat- “gizlenmek, saklanmak / (sich) verbergen”
kentü özin apıtu yupatu umadın (BT 25: 0053) [1 kez]

ar- emgen- “yorulmak ve zahmet çekmek / müde sein und müde abplagen”
sézık köñül öritip ardım emgentim tép tēyü yarlıkamazınlar (BT 25: 0633) [1 kez]

ar- ermegür- “yorulmak / müde sein”
yene artokrak arıp ermegürüp (BT 25: 0842) [1 kez]

artamak ertmek “yok olma, ölme, geçip gitme / Vergehen”
terk tavrak ürlüksüz törö éyin artamak ertmekke kelip (BT 25: 0579) [1 kez]

artat- sı- “(dini emir ve yasaklar için) bozmak ve kırmak / (Gebote) verletzen und brechen”
üç törlüg (...) artatmadın sımadın (BT 25: 4008) [1 kez]

artok üküş “çok, fazla / mehr”
belgürtmelerte artok üküş kalp sakışı üze (BT 25: 2141) [1 kez]

asankē nayut “sayısız, sayılamayacak kadar çok / unzähligen”
asankē nayut sanınça tınlıglar (BT 25: 0034) [2 kez]

av- kel- “kuşatmak; etrafına toplanmak, birikmek / wimmeln”
telim üküş kurtlar avıp kelip (BT 25: 0077) [1 kez]

avant tüş “sebeup ve sonuç / Ursache und Wirkung”
yme bo avant tüş tözlüg nomlarnıñ kölige teg yanju teg erdüki üze (...)
 (BT 25: 0511) [1 kez]

ayı ked “ok / sehr”
aıg emgekin ayı ked emgen- (...) (BT 25: 1048) [1 kez]

ayıg kılınç buyan “günah ve sevap / Sünde und Verdienst”
yme bo ayıg kılınlı buyanlınıñ avantınıñ tüşiniñ tugruşmakları üze
 (BT 25: 2872) [2 kez]

azkıya yukakıya “azıcık, küçücük / ganz klein und gering”
edgü ögli köñüli olarnı üze azkıya yukakıya bolur (BT 25: 0295) [1 kez]

azlan- yapşın- “imrenmek, yapışmak / begehren und haften”
negülik ol maña bo öpik yavız üdke koluka azlanıp yapşınıp (BT 25: 0642) [1 kez]

bar- teg- “varmak, ulaşmak / hingehen und ankommen”
öz sakının ol kişilerke barıp tegip (BT 25: 1190) [1 kez]

boşutlug boşutsuz “eğitim gören kişi ve artık eğitime ihtiyacı olmayan kişi, öğrenci ve usta / mit Belehrung (Skt. *śaikṣa*) = Schüler und ohne Belehrung (Skt. *aśaikṣa*) = Meister”
boşutlug boşutsuz toynlarnıñ edgüliğ edremlig yıdların uzatı yıdlalıñ
 (BT 25: 3657-3658) [1 kez]

busuşlug emgeklig “sıkıntı, keder, üzüntü / Kummer und Schmerz”
busuşlug emgekligin tegürü ältip (BT 25: 0585) [1 kez]

buş- sıkıl- tañıl- “sıkışmak, sıkılmak, daralmak / sich bedrängt fühlen”
tın buşup sıkılıp tañılıp (BT 25: 0565) [1 kez]

büt- tüket- “bitmek, tüketmek / sich erfüllen und beenden” *iki sakını.*
büte tüketser (BT 25: 1170) [6 kez]

çığay emgeklig “fakir ve sıkıntılı, dertli / arm und leidend”

çığay emgeklig bolmuşları közünür (BT 25: 0530-0531) [1 kez]

çinsiz kértüsüz “yalan yanlış / unwahre”

tokuzunç kayu sözlegülük savlarda çinsiz kértüsüz savlıg bolmak
(BT 25: 2193-2194) [1 kez]

çinle- bışgur- “(yemek) pişirmek / dünsten, kochen”

tınlıglarıg çinlemiş bışgurmuş (...) söğülmüş yıdlarıg yıdlamalım (BT 25: 3632) [1 kez]

çun koņragu “çan, zil, çingirak / Glocke, Schelle”

çun koņragu labay kövrüg kim sır (...) (BT 25: 3583-3584) [1 kez]

edgü asıglıg “iyi, faydalı, yararlı / Der mit gutem Nutzen”

yükünürbiz edgü asıglıg atlıg tenri burhan kutına (BT 25: 2459) [1 kez]

edgü ögli ayıg ögli “iyi ve kötü kalpli / Gute und Böse”

başta otra adakta olurdaçı edgü ögli ayıg ögliler için (BT 25: 0254-0255) [9 kez]

elvir-¹⁹ buş- “(aklı) karışmak, delirmek / verwirrt sein”

ögi biligi elvirip buşup (BT 25: 2941) [1 kez]

emgek sıkıg “dert, sıkıntı / Leid, Not”

emgekke sıkıgka teggülik erip inçip (BT 25: 0532) [2 kez]

emgen- katıglan- “acı çekmek ve gayret etmek / sich plagen und anstrengen”

altı kırkınc emgendeçi katıglandaçı edgülik işlerke éyin ögirdeçi küç bérdeçiler
(BT 25: 3039-3040) [2 kez]

emgen- sıkıl- “eziyet çekmek, sıkılmak / leiden”

körü tükettükte emgenip sıkılıp (BT 25: 0412) [1 kez]

emget- sık- “eziyet veren, yaralayıcı / verletzend”

olar neçe katıg çike emgetteçi sıkdaçı savlarıg sözleser (BT 25: 0400) [1 kez]

19 BT 25'te (Wilkens, 2007:232) *alvir-* olarak yer alan kelime UW NB I.1'e (Röhrborn, 2010:54, 134) göre *elvir-* olarak değiştirilmiştir.

emgetiş- tokış- “karşılıklı eziyet vermek ve dövüşmek / sich gegenseitig quälen und schlagen”
birtemleti yene altı yollarta açığ tarka emgekler üze emgetişmezünler tokışmazunlar
 (BT 25: 1599-1600) [1 kez]

et teri “et ve deri / Fleisch und Haut”
telim üküş kurtlar avıp kelip etimin terimin isirmekleri sormakları üze
 (BT 25: 0077) [1 kez]

etöz et “vücut ve et / Körper und Fleisch”
olarını etözlerin etlerin (...) (BT 25: 3494) [1 kez]

etöz körk “vücut, beden, görünüş, şekil / Körper und Gestalt”
meniñ bo etözümün körkümün tuta (BT 25: 0781-0782) [1 kez]

etöz isig öz “vücut, canlı / Körper, Leben”
bo etözüg isig özüg titip idalap (BT 25: 0349) [2 kez]

evdi- al- “toplamak, almak; karşılaştırmak / sammeln lassen, annehmen”
ulug agılık nomlarda evdip alıp bütürmiş (BT 25: 1517) [4 kez]

evdit- yıgtur- “toplatmak, yığdırmak / sammeln lassen”
tolp taitsocki ulug agılığ nomta evditip yıgturup yaratdurmış kulturmış erür
 (BT 25: 0030) [1 kez]

ezüg çinsiz yarpsız “yalan, sahte, gerçek dışı / falsch und unwirklich”
tnıglı idişli yértinçüler yme ezüg çinsiz yarpsız erürler
 (BT 25: 0381-0382) [1 kez]

²⁰**ërig yogun** “kaba / grob”
ërig yogun kalvag yep etöziñe teñlep (BT 25: 0592) [1 kez]

ërinçket- tsuyurkat- “pişman olmak, üzüntü duymak / bereuen”
eñitü yükünü ërinçketü tsuyurkatu ökünü bilinü teginürbiz
 (BT 25: 1084-1085) [1 kez]

ërmek ayıglamak “yerme, kötüleme, hakaret etme / Beleidigung, Schmähung”
barça yavız köñülin adınlarını edgüsin ërmek ayıglamak ugrınta têtir
 (BT 25: 0851) [1 kez]

20 BT 25 (Wilkens, 2007:90) ve OTWF’de (Erdal, 1991:200) *eyrig*, diğer çalışmalarda *irig* olarak okunan kelime; UW NB II. 2 göz önüne alınarak (Röhrborn, 2017:352) *ërig* olarak değiştirilmiştir.

ês- tit- “azaltmak, vazgeçmek / reduzieren und aufgeben”

edgülig yultızların êsmezler titmezler (BT 25: 3394) [1 kez]

ıçan- saklan- “dikkatli olmak / sich hüten”

inçip bo munı teg yêg kudıki bolğuluk savlarka êrteken ıçanıp saklanıp
(BT 25: 2168) [1 kez]

id- kemiş- “vazgeçmek ve reddetmek / aufgeben und verwerfen”

tüşin idip kemişip (BT 25: 0613) [1 kez]

ıman- yükün- “inanmak, secde etmek, ululamak / Zuflucht nehmen und sich verneigen”

alku kamağ tınlıglar üçün manu yükünü teginürbiz (BT 25: 0263) [3 kez]

ır takşut “şarkı / Gesang”

ır takşut ünlerig eşidtürürler (BT 25: 1453) [1 kez]

ıçger- tut- “benimsemek, içselleştirmek, kabullenmek / sich annehmen”

ilinmeksiz yapşınmaksız köñülin teriñde teriñ nomka kirip alkunı ıçgerip tutup
(BT 25: 3419) [1 kez]

ıglig tapsızlıg “hasta / krank”

yormak üze azkıya teñinçe ıglig tapsızlıg boltukta (BT 25: 0666) [1 kez]

ıkirçgü seziklig “şüpheli / zweifelnd, zweifel habend”

ıkirçgü seziklig kişiler mürki biligsiz üze ataguluk bolurlar (BT 25: 0534) [1 kez]

ılinmek bodulmak “bağlanma, yapışma / Haften und Leidenschaft”

burhan bahşıta ılinmek bodulmak üze (BT 25: 0433) [1 kez]

ısıg kuyaş “sıcak ve güneş (~güneşli) / heiß und sonn”

*yene ısıg kuyaş üdlerde ağır kürkde ulatı kalın tonlarig kedtükte olarnıñ emgeki busuşı
teriñ bolur* (BT 25: 0571) [1 kez]

ısirmek sormak “kemirme ve içine çekme, kuvvetle emme / Benagen und Aussaugen”

etimin terimin ısirmekleri sormakları üze inçe kaltı
(BT 25: 0077-0078) [1 kez]

işle- bul- “bir işi kararlılıkla yürütmek, bir şeyi çaba ile elde etmek / zu betreiben und zu erlangen”
bo savlar neş öz köñülçe karışmak yarışmalaşmaklığ üze işlegülük bulguluk ermez
 (BT 25: 2132) [1 kez]

kal teltök esrök “deli, kaçık / verrückt”
kal teltök esrök teg bolup (BT 25: 2941) [2 kez]

kal teltök bol- yañıl- “şaşırmak ve yanılmak / irre werden und sich täuschen”
burhan kutın bulğınçakategi ikileyü takı kal teltök bolup yañılıp
 (BT 25: 2806-2807) [1 kez]

kalısız tükel “tamamen, bütün, hepsi / restlos und gänzlich”
tuyguluk nomlarıg kalısız tükel bilü yarlıkamakları üze (BT 25: 0458) [1 kez]

katıg çike “kati ve sert / hart und harsch”
olar neçe katıg çike emgetteçi sıkdaçı savlarıg sözleser (BT 25: 0400) [1 kez]

katıglantur- tavrantur- “ilham vermek ve teşvik etmek / anspornen und ermutigen”
uzatı kişilerig ütlep eriglep katıglanturup tavranturup (BT 25: 3966) [1 kez]

katılışmaksız bulğaşmaksız “katıksız, karışık olmayan / Unvermischt und Nichtverwirrt”
katılışmaksız bulğaşmaksız köñülüğ (BT 25: 3226-3227) [1 kez]

katnayu yene “yine, tekrar, yeniden / erneut, nochmals”
katnayu yene bir uçlug köñülin beş tilgenimin yerke tegürüp (BT 25: 1275) [1 kez]

kavışmak adrılmak “kavuşmak ve ayrılmak / Vereinigung und Trennung”
kavışmakları adrılmakları tümen öñi bolur (BT 25: 0520) [2 kez]

keçmek tegmek “geçme ve ulaşma / Übersetzen und Hinübergelangen”
nirvanlıg intın kızıgka keçmekleri tegmekleri için ugrayu (BT 25: 0636) [1 kez]

kemi köprüg “gemi ve köprü / Schiff und Brücke”
yoriguluk barguluk kemi köprüg boltaçılar için (BT 25: 1289) [1 kez]

kênet- boşun- “(ömrü) uzatmak ve serbest olmak, kurtulmak / (das Leben) verlängern und sich befreien”
netegin kentü özüm kênetgeli boşungalı ugay biz (BT 25: 2896-2897) [1 kez]

kênjürü aç a yada “ayrıntılı, bütünüyle, açarak, yayarak / ausführlich”

kşanti kılğuluk nom bitigig kênjürü aç a yada okatgu üçün

(BT 25: 2059-2060) [3 kez]

kêrtgün- tegin- “inanmak ve kabul etmek / an (etwas) glauben und es hinnehmen”

asıg tuso kılı yarlıkamışların yme ök kêrtgünmedin teginmedin

(BT 25: 0308) [1 kez]

kêrtgün- umun- “inanmak ve güvenmek / glauben und vertrauen”

bir uçlug köjülin kêrtgünüp umunup (BT 25: 0338-0339) [1 kez]

kêter- tarkar- “gidermek, uzaklaştırmak / beseitigen”

köjülümüzni kêterü tarkaru öçürü amırtguru yarlıkazunlar (BT 25: 1646) [1 kez]

kıl- belgürt- “yaratmak, üretmek ve oluşturmak / schaffen und hervorbringen”

yıl sanı üze kılmuş belgürtmiş (BT 25: 2140) [1 kez]

kılınç çarıt “iş, fiil, icraat, davranış / Taten und Wandel”

bo alku tunlıglarınuy kılınçları çarıtları yintem bir teg ermez üçün

(BT 25: 0515) [1 kez]

kırı luvlan “anlamsız / sinnlos”

yalış kentü özi ök kuruluş kırı luvlan erür ermez (BT 25: 0741) [1 kez]

kısır- kıska kıl- “kısaltmak / verkürzen”

yaşaguluk yaşın kısırup kıska kılıp (BT 25:0394-0395) [1 kez]

ki lug tégme at bitig “başlık listesi, isimler listesi, kitap listesi, dini kitaplar listesi /

Titelverzeichnis, Kanonkatalog und (Werk-)Titelverzeichnis”

tolp taitsoki ulug agılık nomnuş ki lug tégme at bitiglerin tutdurup

(BT 25: 0130) [1 kez]

korlug kunçlug “zarar, hasar / Schäden”

üküş telim kişilerig korlug kunçlug kılıp (BT 25: 0069) [1 kez]

köjülçe tapça “arzuyla ve istekle / nach Wunsch”

savlarım barça köjülçe tapça ênç esen ermişimizke (...) birök tavrınmasar katıglanmasar

biz (BT 25: 0647) [10 kez]

kör- eşid- “görmek duymak / sehen und hören”

*alp uguluk körmegülük eşidmegülük ülgüsüz üküş emgek tüşlüg tıtaglarıg
kılüm erser* (BT 25: 1077) [1 kez]

kör- sakın- “bakıp düşünmek, dikkatlice incelemek / betrachten und erwagen”

muntag körü sakınu tükettükde birök olar emgek teginmiş (BT 25: 1188) [1 kez]

kudıki asrakı “alçak, düşük / Niedrig”

kudıki asrakı yavız yavlaqlarka umug inag bolup (BT 25: 0398-0399) [3 kez]

kurug asıgsız “faydasız, boş, nafiye / nutzlos”

bo közüdür üdte yene tugguluk kurug asıgsız kemişü ıdıp (BT 25: 0651) [1 kez]

kut kol- küsüş örit- “şans dilemek, istekte bulunmak / Heil erflehen und den (Gelübde)
wunsch wünschen”

kut kolu küsüş öritü teginürmen (BT 25: 0237) [1 kez]

kut kolunmak küsüş küsemek “şans dileme, istekte bulunma / Heil erflehen und den (Gelübde)
wunsch wünschen”

kayu kut kolunmak küsüş küsemekim bodisatavlar (...) (BT 25: 1132) [1 kez]

küse- kut kolun- “istemek, kurtuluş için yalvarmak / wünschen, Heil erflehen”

küseyü kut kolunu teginürmen (BT 25: 1233) [1 kez]

küsüş köñül “istek, gönül, arzu / Wunsch”

bo {köñülümdeki} küsüşüm köñülümtegiçe bolup (BT 25: 3699) [2 kez]

mürki biligsiz “aptal ve cahil / dumm und unwissend”

ıkirçgü seziklig kişiler mürki biligsiz üze ataguluk bolurlar (BT 25: 0535) [1 kez]

narakapalaké rakşaz “cehennem bekçisi, kötü yaratık, insan yiyen şeytani varlık / Höllenwächter
und rākşasa”

narakapalaké rakşazlarını boşumadın kénjürü ımdadın turmuşları közüdür
(BT 25: 2934-2935) [1 kez]

oonguluksuz yaşguluksuz “gizlenemeyen, saklanamayan / sich nicht verbergen und können”

oonguluksuz yaşguluksuzka tegip (BT 25: 0053) [1 kez]

öçür- amırtgur- “söndürmek, yatıştırmak / auslöschen und beruhigen”

köñülümizni këterü tarkaru öçürü amırtguru yarlıkazunlar (BT 25: 1646) [1 kez]

öl- ert- “ölüp gitmek / sterben”

olar ölmış ertmiş künte ötrü yene sezik köñül öritip (BT 25: 0604) [1 kez]

ölütçi yititçi²¹ “katil / Mörder”

ölütçi yititçi kişiler kışga yaşlıg bolgu erip (BT 25: 0528) [1 kez]

öñre erterek “önceden, eskiden / früher”

öñre erterek ök ölgüm eryük (BT 25: 0669) [1 kez]

ördek kaz “yaban ördeği ve yaban kazı / Wildente und Wildgänse”

barça ördekler kazlar belgürtip (BT 25: 1451) [1 kez]

örit- turgur- “oluşturmak, meydana getirmek / hervorbringen”

kamag edgülerig öritip turgurup (BT 25: 3418) [1 kez]

övkelig keklig “öfkeli / zornig”

övkelig keklig köñülü turup (BT 25: 0293-0294) [1 kez]

rasayan tatıg “ıksir / Rasāyana-Elixier”

nomlug rasayan tatıgıg bolup (BT 25: 2713) [2 kez]

saç- yad- “saçmak, yaymak / verbreiten, ausbreiten”

alku tınlıglarka këñürü saçğalı yadğalı şastr nomlarıg ötgürmiş (BT 25: 0132) [1 kez]

saçok yañlok “dağınık, dikkatsiz / Zerstreut”

birök kim kayu kişiler saçok yañlok köñülin erser (BT 25: 0826) [1 kez]

samantabadre puiken “Buda'nın sağ kolu, temel kanunların efendisi / Samantabhadra”

samantabadre puiken bodisatav teg nom üçün etözlerin köyürdeçi bolzunlar (BT 25: 1317) [2 kez]

seçilmiş ünmiş “seçilmiş ve yükselmiş / auszeichnet und hervorragt”

beki katıgı üze seçilmiş ünmiş (BT 25: 3175) [1 kez]

21 BT 25 (Wilkens, 2007:86) ve OTWF' de (Erdal, 1991:115) *yētitiçi* olarak okunan kelime *yititçi* olarak değiştirilmiştir.

sevmek amranmak “hoşlanma, sevme / Liebes-, mit Liebe”

sevmek amranmaktık (...) (BT 25: 1832) [1 kez]

sézık sakıg “şüphe, kaygı, endişe / Zweifel”

ikinti sézıkıg sakıgıg tarkarmaktık bölök alku tınlıglar ikırçgü sézıktın öñi üdrülmeyük
(BT 25: 0505) [1 kez]

sézık sakınç “şüphe ve düşünce / Zweifel und Grübeleı”

sézıkıg sakınçıg yokaddurmasar biz neteg bolgay (BT 25: 0339) [1 kez]

sézık yañılmak “şüphe ve hata / Zweifel und Irrtum”

ol sézıkleri yañılmakları ugrınta üç yavlak yolta tüşerler (BT 25: 0617-0618) [1 kez]

sézin- ıçan- “sakinmak ve dikkat etmek / sich hüten und in acht nehmen”

çın kértü sézingülık ıçanguluk bolgaylar (BT 25: 0334) [1 kez]

sık- emget- “sıkma, eziyet etmek / quälen und peinigen”

öz etözlerin sıkgu emgetgü negü erki tęp sözlep (BT 25: 0596) [2 kez]

sız- öç- “erimek ve sönmek, eriyip kaybolmak / schmelzen und verlöschen”

alku ayıg kılınçlık tıdıgları barça sızıp öçüp (BT 25: 2311-2312) [1 kez]

sök-²² tuta- “sövmek, yermek, hakaret etmek / verfluchen und verächtlich machen”

terkin tavrata olarnı söküp tutap (BT 25: 0772) [1 kez]

stup virhar “tapınak, manastır; Buda’ya ait eşyaların saklandığı ibadet yeri / Stüpa und Kloster”

stupka virharka kirip (BT 25: 0826-0827) [1 kez]

su süt “su ve süt / Wasser und Milch”

alkugun barça suvlu sütlü teg tüz baz bolup (BT 25: 1602) [2 kez]

sukançıg edgü “harika ve güzel / wunderbar und gut”

kamag teyrilerniñ sukançıg edgü ton kedimleriniñ bürtüglernin uzatı bürtelim
(BT 25: 3764) [1 kez]

22 BT 25’te (Wilkens, 2007:102) *sög-* olarak yer alan kelime OTWF’de olduğu gibi (Erdal, 1991:270) *sök-* olarak değiştirilmiştir.

sukançig körkle “sevgili, sevimli, güzel; Buda'nın isimlerinden biri / Liebliche, (Sulocana = Buddhaname)”

*yükünürbiz **sukançig körkle** közlüg atlıg teñri burhan kutıña* (BT 25: 1986) [1 kez]

suvi- sika- “yıkayıp sıvazlamak / (jemanden) baden und massieren”

*etözlerin tüze **suvıp sikap*** (BT 25: 1191) [1 kez]

şesmek yörmek “çözüm, çare / Lösung, Auflösung”

*üz boz öç kek köñülüğ **şesmek yörmek** kétermek tarkarmak idok nomnuñ tözin ukıtdaçı beşinç ülüş nom tükedi* (BT 25: 1526) [1 kez]

taitsoki ulug agılık nom “kitap, büyük hazine, Budizm külliyatını oluşturan üç tür kitap / Das Buch, Großes Schatzhaus, scil. das Tripiṭaka; scil. der buddhistische Kanon”
*tolp **taitsoki ulug agılık nomlarda** evdip alıp bütürmiş* (BT 25: 2035) [6 kez]

talula- altur- “seçmek / auswählen und (Schriften) heranziehen lassen”

*kşanti kılğuluk nom bitiglerig **talulap alturup*** (BT 25: 0134) [1 kez]

tarı- ek- “ekmek, dikmek, tohum ekmek / säen”

*öñre kılmuş kalınçnuñ **tarımış ekmiş** tavarnıñ tüşin utlısın bilmedin* (BT 25: 0537) [1 kez]

tart- ozgur- “çekmek, kurtarmak / herausziehen und retten”

*olarını emgeklerintin **tartıp ozgurup*** (BT 25: 0414) [5 kez]

tartil- oz- “dışarı çıkarılmak ve kurtulmak / sich herausziehen und befreien”

*üç yavlak yollartın özin **tartilgalı ozgalı*** (BT 25: 3454) [1 kez]

taviş tuvuş “gürültü / zischendes, Geräusch”

*taştırtın bir **taviş tuvuş ün eşidilti*** (BT 25: 0047) [1 kez]

tayan- tüş- “dayanmak, destek almak / sich stützen”

*kayuka erser **tayangusun tüşgüsün** arıtı bilinmez ukunmaz* (BT 25: 2925) [1 kez]

tegin- bışrun- “kabul etmek, hissetmek, farkına varmak / empfinden, (etwas geistig) kultivieren, meditativ betrachten”

*on törlüğ **tegingülük bışrunğuluk** dyanlarığ* (BT 25: 1335) [1 kez]

tek ançak “tek, ancak, sadece, yalnızca / nur, lediglich”

tek ançak bir kışanda bir kezde bir koluda bir muhrutta bir künte bir ayta (...)

(BT 25: 0819) [1 kez]

teñri arji “tanrı ve ermiş / Gott und Seher”

kim kamag tıñlıglarınıñ küsüşleri sakınçları köñülleri éyin büztün kanzun ançulayu

teñrilerde arjılarda (BT 25: 0491) [1 kez]

teñsiz tüzsüz “benzersiz, eşsiz / ungleich”

teñsiz tüzsüz kılık eriğ üze men meniñlig köñülig turgurup (BT 25: 1055) [1 kez]

tepremek kamşamak “hareket etme, sallanma, yerinden oynama / Bewegung”

*bêş törlüğ buyanlar üze tüzüglüğ ögrünçülüğün yorımak barmak **tepremek kamşamak***
evrilmek tegzinmekte (...) (BT 25: 0646) [1 kez]

ters azag nomlug tirté “sapkın, zındık / die Häretiker, die tırthikas”

*bek katıg köñüllerin alku şimnularka **ters azag nomlug tirtélarka** buzgalı artatgalı*

(BT 25: 2824-2825) [2 kez]

ters nomlug tirté “sapkın, zındık / die Häretiker, die tırthikas”

*alku **ters nomlug tirtélarıg** adak asra kılıp* (BT 25: 1284-1285) [1 kez]

tıdıglıg adalıg “engelli, engellenmiş / Behinderungen”

*alku **tıdıglıg adalıg** savlarıg turgurup* (BT 25: 0735) [1 kez]

tıdıglıg köşiklig “engelli, örtülü, gizli, kapalı / hinderlich und verhüllend, mit Hemmnissen und Verhüllungen”

*kayu neçe **tıdıglıg köşiklig** ülgüsüz üküş ayıg kılınçlarım bar ermiş erser*

(BT 25: 0859) [1 kez]

tıdı- köşitil- “engellenmek, mâni olunmak / behindert werden”

*anın nomta üküş **tıdıurlar köşitilürler*** (BT 25: 0507) [1 kez]

tıdı- üzüil- “engellenmek, tutulmak / behindert und abgehalten”

*ötrü kılınçlıg tıdıg tutug üze **tıdılp üzüilüp*** (BT 25: 0333) [1 kez]

tın- seril- “dinlenmek, istirahat etmek, nefeslenmek / sich ausruhen”

*edgü nomta bışrunu öğretinü ikileyü takı ançakıya erser yme **tınalım serilelim** tęp*
témézünler (BT 25: 0659) [1 kez]

tilin- tegzin- “dönüp dolaşmak / sich drehen”

*burhannıñ yarlıgına karışmak üze anın üç yavlak yolta **tilinip tegzinip***

(BT 25: 0680) [1 kez]

titilmez tegşilmez “vazgeçilmez ve değışmez / unaufgebbar und unveränderlich”

***titilmez tegşilmez** ürlüklüñ tégüçi adın savlar köligeli yañkulu teg* (BT 25: 2877) [1 kez]

tokı- tonla- kına- “dövmek, kamçılmak ve cezalandırmak / schlagen, peitschen und bestrafen”

*yene adınlarınñ etözün **tokıp tonlap kınap*** (BT 25: 1047) [1 kez]

tözün yavaş “asil ve uysal / edle und sanfte”

***tözün yavaş** edgü savlar (...)* (BT 25: 0236) [1 kez]

tugmahlıg ölmeklig “doğum ve ölüm; doğum ölüm döngüsü, dünya / zum Geborenwerden und Sterben gehörig (Skt. saṃsāra)”

***tugmahlıg ölmeklig** taloyka kirdimiz erser* (BT 25:1073) [2 kez]

tumlug buzlug “soğuk ve buzlu / kalte und eisige”

***tumlug buzlug** üdlerde inçip karzta ulatı yoğun tonlarıg kedtükte* (BT 25: 0568) [1 kez]

tusola- kergekle- “yararlı ve gerekli olmak / nützlich und notwendig sein”

*(...) yértinçüde belgürmişin ök **tusolayu kergekleyü** ermez* (BT 25: 1158) [1 kez]

tut- boşgur- “tutup kavramak ve öğretmek / halten und lehren”

*bo nom erdinig **tutar boşgurur** okıyur sözleyür erken* (BT 25: 0546-0547) [1 kez]

tutmak içgermek “tutup kendine çekmek, içine almak / Umfassen und Ansichziehen”

*edgü ögli yarlıkançuçı köñül üze **tutmak içgermeklerin** teginip*

(BT 25: 1675) [1 kez]

tuyuntur- oduntur- “hissettirip uyandırmak, hissettirip aydınlatmak / erleuchten und wachrüttein, zur Erleuchtung bringen”

*alku kamağ tınlıglarıg alkunu barça **tuyunturu odunturu** yarlıkazunlar*

(BT 25: 0487) [1 kez]

tülüklüg küçlüg küsünlüg “güçlü, kuvvetli / Macht und Kraft”

*yükünürbiz ulug **tülüklüg küçlüg küsünlüg** atlıg bodisatav kutıña* (BT 25: 3545) [1 kez]

türklüg küçlüg “kuvvetli ve güçlü / Mächtiger und Kräftiger”

yükünürbiz türklüg küçlüg teñri burhan kutıña (BT 25: 3073) [1 kez]

umug urunçak “umut ve teminat / Hoffnung und Pfand”

alku kamag bodisatavlarka mahasatavlarka umug urunçak tutuzu teginürbiz
(BT 25: 4162) [1 kez]

umunmak kértgünmeklig “güven ve inanç / zum Hoffen und Glauben gehörig, des Hoffens und Glaubens”

umunmak kértgünmeklig nom kapıgıña uçuz oñay kiregeli bulgay
(BT 25: 0330-0331) [2 kez]

unut- ırat- “unutmak ve uzaklaştırmak / vergessen”

bo küsüşüg sakınçig unitu iratu yarlıkamazunlar (BT 25: 2223) [1 kez]

utlısız törösüz “nankör ve yaramaz, terbiyesiz / undankbar und unartig”

yene ög kañ ogulnuñ kızınıñ utlısız törösüz kılınıñ kördükte (BT 25: 0293) [1 kez]

utunçsuz yeğedinçsiz “yenilmez, mağlup edilmez / Unbesiegbarer”

yükünürbiz utunçsuz yeğedinçsiz atlıg teñri burhan kutıña (BT 25: 1913-1914) [1 kez]

uulsuz/ulsuz tüpsüz alkınçsız tüketinçsiz “dipsiz, sonsuz, tükenmez / maßlos und unendlich”

uulsuz tüpsüz alkınçsız tüketinçsiz üstün kök kalık yüüzinteki (...) (BT 25: 0260) [3 kez]

uzatı meñün “her zaman, daima, sonsuz / stets, auf ewig”

burhan erdini kutıña uzatı meñün turdaçı alku kamag nomlarda arıg süzök tözi üze
(BT 25: 0461) [1 kez]

ürtüg köşik “örtü, perde / Bedeckung und Verhüllüng”

yükünürbiz ürtügüg köşiküg kemişmiş atlıg bodisatav kutıña (BT 25: 2537-2538) [1 kez]

ütleş- erigleş- “öğütleşmek, birbirlerine karşılıklı öğüt vermek, birbirlerini karşılıklı uyarmak / sich gegenseitig ermahnen, sich gegenseitig beraten”

ulug kuvrag bökünki kün üze yintem ütleşü erigleşü (BT 25: 0657) [1 kez]

yañlok tetrülmek “yanlış, hatalı düşünce / irrige Fehleinschätzung”

yañlok tetrülmekig öritürler (BT 25: 0556-0557) [1 kez]

yalıuz birkiye “yalnız, biricik, tek / einzige(-r, -s)”

alku kamağ tınlıglarığ inçe kaltı yalıuz birkiye sever amrak oğulça sakınıp
(BT 25: 0276) [2 kez]

yalvar- küse- “yalvarmak, istemek / flehen und wünschen”

çın kértü köñülin yalvaru küseyü kşanti ötünü teginürmen (BT 25: 1640) [1 kez]

yañıl- sèzin- “yanılmak ve şüphelenmek / fehlgehen und zweifeln”

ok tilep istep yañlok sakını muntag yañılurlar sèzinürler (BT 25: 0614) [1 kez]

yañılmak sèzik “yanılma ve şüphe / Irrtum und Zweifel”

edgü öglilerke tuşsarlar ol yañılmakları sèzikleri kètar tarıkar (BT 25: 0615) [1 kez]

yaratdur- kultur- “yarattırmak, kıldırmak, oluşturtmak / zurechtmassen lassen und machen lassen”

yaratdurmış kulturmış erür (BT 25: 0030) [1 kez]

yarumak yaşumak “parlama, aydınlanma / Leuchten und Glänzen”

etözüm artokrak birkiye yarumak yaşumak üze (...) tüzü tükellig bolup
(BT 25: 3880-3881) [1 kez]

yatgak turgak “bekçi, korucu / nachtwächter und am tage diensttuende aufseher”

üküş telim yatgak turgak erenler üze koduru odug sak erip (BT 25: 0056) [1 kez]

yavız kıj “kötü ve kıskanç / böse und scheel”

tülsiz tulvısın yavız kıj köz üze körüp (BT 25: 0772) [1 kez]

yaşlg üdlüg “yaşlı / der Lebensdauer und der Zeit”

yaşlg üdlüg luu hanları (BT 25: 1764) [1 kez]

yazoksuz²³ bitadı “günahsız, suçsuz, asılsız / unschuldig und grundlos”

kamağ adın bek bukağulukta yazoksuz bitadı solalmış beklelmış (BT 25: 3121) [1 kez]

yèg küçlüg “mükemmel ve güçlü / vorzüglich und kräftig”

öz etözümniñ yègiñe küçlügiñe tayanıp (BT 25: 0773) [1 kez]

23 Orijinal okuma *yoksuz*. (Wilkens, 2007:242, 560. dipnot)

yég üstünki edgülüg “çok iyi ve sağlıklı / allerbeste(-r, -s) und heilsame(-r, -s)”
yég üstünki edgülüg tatıglarınıñ tatıgların turkaru tatayın (BT 25: 3720) [1 kez]

yég tözün “en iyi, üstün ve kutsal / besten und edlen”
yég tözün yolka tegmiş (BT 25: 3182) [1 kez]

yènik yumşak “hafif ve yumuşak / leicht und weich”
üdde aş aşanmışın yènik yumşak tonlarığ kèterip (BT 25: 0594) [1 kez]

yıglaş- sıgtaş- “ağlaşmak / gemeinsam wehklagen”
kakadaş edgü ögliler tegirmileyü kurşayu yıglaştukda sıgtaştukda ol öldeçi kişi ürküp korkup (BT 25: 2922-2923) [1 kez]

yik yarma “sütun ve mağara / Spalte und Höhle”
yme ök yok antag yik yarma tolپ etözümün sırguğuça (BT 25: 0073-0074) [1 kez]

yilik kan “ılık ve kan / Mark und Blut”
tnlıg uğuşınıñ yilikiniñ kanınıñ tatıgın tatmayın (BT 25: 3704) [1 kez]

yip ışığ “ip ve halat / Faden und Schnur”
yip ışığ tartar teg agrıg sızlag yoriyur (BT 25: 0566) [1 kez]

yogun èrig²⁴ “kalın, iri, kaba / grob”
ulatu yogun èrig savlar üze ère ayıglayu (BT 25: 0308) [1 kez]

yori- bar- “yürümek, varmak / gehen, wandeln”
tugmak ölmek sansarlıg taloy ügüzüg keçteçilerke yoriguluk barguluk kèmi köprüg boltaçılar üçün (BT 25: 1288-1289) [1 kez]

yori- tepre- “yürümek, hareket etmek / wandeln und (sich) bewegen”
prètlar yoriپ teprep (BT 25: 3571)

yumkı barça “toplucu, bütün, hepsi / insgesamt”
ol kamag tnlıglar yumkı barça ozup kutrulup (BT 25: 0500) [1 kez]

yüküntür- ejitdür- “secde ettirmek / zur Verbeugung veranlassen”
üç erdinilerke yüküntürelim ejitdürelim (BT 25: 3966-3967) [1 kez]

24 bk. yukarıdaki 8. dipnot.

yülüg utru “karşı / gegenüber”

hanka yülüg utru turdı (BT 25: 0051-0052) [1 kez]

yüüz yüzegü “yüz ve dış organlar / Glieder”

yüüz yüzegülerinte barça oot ok tugup (BT 25: 0760) [2 kez]

3. Sonuç

Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından itibaren görülen ve özellikle Eski Uygurca metinlerde sıkça kullanılan ikilemeler yukarıda anılan çalışmalarda ele alınmakla birlikte, *Kşanti Kılguluk Nom Bitig* metni üzerine yapılmış son çalışma olan BT 25'te tespit edilen 189 ikilemeye daha önceki yayınlarda yer verilmemiştir. Çalışmada bu ikilemelerin listesi oluşturularak Türkçe ve Almanca karşılıkları ile ikilemenin geçtiği bağlama yer verilmiş, metindeki kullanım sıklığı belirtilmiştir. Giriş bölümünde ikilemeler hakkında yapılan ilk çalışmalardan kısaca bahsedildikten sonra *Kşanti Kılguluk Nom Bitig* üzerine yazılan çalışmalar hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Tespit edilen 189 ikilemeden 72 ikileme fiilden, 117 ikileme ise isimden oluşmaktadır. İkillemelerden 8 ikileme 3 unsurdan oluşmaktadır. Bu ikilemeler; *alkugun barça kalısız, buş-sıkıl- tañıl-, ezüg çinsız yarpsız, kal teltök esrök, kējürü aça yada, tokı- toñla- kına-, tülüklüg küçlüg küsünlüg* ve *yég üstünki edgülg'* dür. 2'den fazla kelimenin görüldüğü fakat aslında 2 unsurdan oluşan *ayıg kılınç / buyan, etöz isig / öz, kısır- / kısğa kıl-, küse- / kut kolun-, ters nomlug / tirtè , edgü ögli / ayıg ögli, kal teltök bol- / yañıl-, kut kolunmak / küsüş küsemek, kut kol- / küsüş örit-, taitsoki / ulug ağıhk nom, ters azag nomlug / tirtè ve ki lug tégme / at bitig* ikilemeleri bu tür bir sınıflandırmaya alınmamıştır. İkillemelerden *uulsuz/ulsuz tüpsüz alkanşız tüketinçsiz* ise benzer anlamda olan iki ikilemenin sıralanmasıyla oluşan sıralı ikilemedir. Bu ikilemelerden *katıg çike* ikilemesinde *çike* kelimesi ilk kez bu metinde yer almaktadır. Metinde tespit edilen ikilemeler eğer tamamlama ise listeye alınmamış giriş bölümünde belirtilmiştir. İkillemeyi andıran yapılardan bazı örnekler verilmiş, farklı ulaç eki alan ikileme benzeri yapılar da giriş bölümünde aktarılmıştır. Bu çalışma ile şimdiye kadar yukarıda adı geçen eserlerde tespit edilemeyen ikilemeler bir arada verilerek Eski Uygurca söz varlığına katkı hedeflenmiştir. Ayrıca Eski Uygurca metinlerin anlaşılabilirliği ve metin tamiri açısından önemli olan ikilemeler, bu alanda çalışanların bilgisine sunulmuştur.

Kısaltmalar

BT 25	: Wilkens 2007
DTS	: Nadelyayev (vd.) 1969
ED	: Clauson 1972
OTWF	: Erdal 1991
Skt.	: Sanskritçe
TDKAlmT	: Önen ve Şanbey 1993
UW	: Röhrborn 1977-1998
UW NB I.1	: Röhrborn 2010
UW NB II.1	: Röhrborn 2015
UW NB II. 2	: Röhrborn 2017

Kaynaklar

- Ayazlı, Özlem. *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016.
- Aydemir, Hakan. *Untersuchung zum Wortschatz der alttürkischen Xuanzang-Biographie (mit besonderer Berücksichtigung von Buch IX)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Universität Göttingen, 2013.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Çağatay, Saadet. “Uygurca’da Hendiadyoinler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi* 1/ 1940-1941 (1944): 97-144. (*Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara, 1978, 29-66’da tekrar yayımlanmıştır.)
- Elmalı, Murat. *Daşakarmapathāvadānamālā, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin Tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.
- Foy, Karl. “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge “ana baba”, *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* içinde, II. Cilt, 2. bölüm, 105-136, Berlin, 1899.
- Hatiboğlu, Vecihe. *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev ve A. M. Şerbak. *Drevnyeturkskiy slovar*’. Leningrad, 1969.
- Ölmez, Mehmet. *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*. Ankara: TDAD 1, 1991.
- Ölmez, Mehmet. “Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 8 (1998): 35-47.
- Ölmez, Mehmet. “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 65/ 2 (2017): 243-311.
- Ölmez, Mehmet. “ON OLD UYGUR Sıkıg ~ Sıkış AND Tañıg ~ Tañış”, Z. Guläcsi (ed.) *Language, Society, and Religion in the World of the Turks Festschrift for Larry Clark at Seventy-Five* içinde, 89-98. Turnhout: Brepols Publishers, 2018.
- Önen, Yaşar ve Cemil Ziya Şanbey. *Almanca - Türkçe Sözlük (Cilt I-II)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993.
- Pott, A. F., *Doppelung (Reduplikation, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache: beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile*. Lemgo Germany: Im Verlage der Meyer’schen Hofbuchhandlung, 1862.

- Röhrborn, Klaus. *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin: Akademie Verlag, 1971.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. 1-6. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977-1998.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – I. Verben. Band 1: ab- – äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: a – asvık*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015.
- Röhrborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 2: ař – äžük*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017.
- şen, Serkan. “Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler”. Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Warnke, Ingrid. *Eine buddhistische Lehrschrift über das Bekennen der Sünden, Fragmente der uigurischen Version des Cibeı-daochang-chanfa*. Doktora tezi, Berlin, Bilimler Akademisi, 1978.
- Warnke, Ingrid. “Fragmente des 25. und 26. Kapitels des Kşanti qılğuluq nom bitig”, *Altorientalische Forschungen*, 10(1-2), (1983): 243-268.
- Wilkens, Jens. *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig (Cilt I-II)*. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 2007.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Muş Köprüleri

Muş Bridges in The Ottoman Archive Documents

Korkmaz ŞEN¹

ÖZ

Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Muş, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Muş'un özellikle Urartu Devleti'nin batı yol güzergâhı ile tarihi ticaret yolu üzerinde yer alması bu kentin Urartululardan beri stratejik bir konumda kalmasını sağlamıştır. Çalışma konumuzu oluşturan köprüler de aynı güzergâh üzerinde yer almaktadırlar. Fakat bu güzergâhın Osmanlı Devleti hâkimiyetine kadar ki ara süreçte bölgeye hâkim olan bütün devletler tarafından da kullanıldığı söylenebilir. Muş Ulu Köprü, Karasu Köprüsü, Malazgirt Köprüsü ve Abdurrahman Paşa köprüleri olmak üzere toplamda dört tarihi köprü günümüze ulaşmıştır. Ancak bunlardan Abdurrahman Paşa köprüsü ile ilgili herhangi bir arşiv bilgisine ulaşılamamıştır. Aynı şekilde Muş Karasu Köprüsü'nün arşiv bilgileri olmakla birlikte kendisi günümüze ulaşamamıştır. Konumuzu oluşturan köprülerin ilk ne zaman ve kimler tarafından yapıldıklarını ortaya koyan kesin bilgiler mevcut değildir. Eldeki arşiv belgelerinden Muş'taki tarihi köprülerin Osmanlı son dönemlerinde kullanılmayacak kadar yıkılmış olmaları nedeniyle ya yeniden inşa edilmiş ya da esaslı bir onarımdan geçmiş oldukları anlaşılmaktadır. Mevcut belgeler başta olmak üzere malzeme-teknik ve plan açısından değerlendirilmeleri amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Muş, Köprü, Murat, Kirkgöz, Abdurrahman Paşa

ABSTRACT

Muş, located in the Eastern Anatolia Region, has hosted a number of civilizations throughout history. That Muş was situated particularly on the western route of the Urartian state and on a historical trade route, made the city remain in a strategical location throughout history. The bridges examined in the study were also on the mentioned route. However, it may be stated that the route had been used by all states ruling the region in the interlude until the rule of the Ottoman Empire. Four historical bridges, including the Mus Ulu Bridge, the Karasu Bridge, the Malazgirt Bridge and the Abdurrahman Pasha Bridge have reached the present day. However, among them, no archival information about the Abdurrahman Pasha Bridge could be obtained. Similarly, although the archival information related to the Mus Karasu Bridge is available, the bridge itself did not survive. There is no exact information indicating when and by whom the analyzed bridges were first built. It may be inferred from the obtained archive documents that the historic bridges in Muş were either rebuilt or substantially repaired because they had been too destroyed to cross in the late Ottoman period. In the existing publications, the studied bridges were dated back to the Seljuk period, when they were examined in terms of their materials, engineering, and plans. However, any documents confirming this assumption could not be obtained. The aim of the study is to evaluate the existing documents in particular and the bridges, in terms of their materials, engineering, and plans.

Keywords: Muş, Bridge, Murat, Kirkgöz, Abdurrahman Paşa

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Korkmaz Şen (Dr. Öğr. Üyesi),
Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye.
E-posta: ksen@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4332-7567

Başvuru/Submitted: 27.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.10.2019

Kabul/Accepted: 17.10.2019

Online Yayın/Published Online: 23.10.2019

Atıf/Citation: Sen, Korkmaz. "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Muş Köprüleri." *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 525-552. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.636824>

EXTENDED ABSTRACT

Muş, located in the Eastern Anatolia Region, has hosted a number of civilizations throughout history. That Muş was situated particularly on the western route of the Urartian state and on a historical trade route, made the city remain in a strategic location throughout history. The bridges examined in the study were also on the mentioned route. However, it may be stated that the route had been used by all states ruling the region in the interlude until the ruler of the Ottoman Empire. Four historical bridges including the Mus Ulu Bridge, the Karasu Bridge, the Malazgirt Bridge and the Abdurrahman Pasha Bridge have reached the present day. However, among them, no archival information about the Abdurrahman Pasha Bridge could be obtained. Similarly, although the archival information related to the Mus Karasu Bridge is available, the bridge itself did not survive. There is no exact information indicating when and by whom the analyzed bridges were first built. It may be inferred from the obtained archive documents that the historic bridges in Muş were either rebuilt or substantially repaired because they had been too destroyed to cross in the late Ottoman period. In the existing publications, the studied bridges were dated back to the Seljuk period when they were examined in terms of their materials, engineering, and plans. However, any documents confirming this assumption could not be obtained.

The first document concerning the bridges dates back to 1849. It is stated in this document that the Mus Ulu Bridge had 18 bays, one of which was destroyed and in need of repair. However, it has reached to the present day with its 12 bays.

The Karasu Bridge and the Ulu Bridge (Historical Murat Bridge) are located on the same route. It is followed on the same route by the Karasu Bridge, the Ulu Bridge, the Mercimek Castle, and the Abdurrahman Pasha Bridge, respectively, from Mus center towards Erzurum. It is noted that the comings and goings were interrupted for about 15-20 days, particularly in harsh climate conditions, and especially caravans and poor people could not cross. It was possible to cross only by means of donkeys or other animals at that time. Moreover, it is noted in the subsequent documents that correspondences were initiated in H.1311/C.E. 1893; however, a favorable result could not be obtained until the early 1900s. It may be inferred from the documents that the bridges were either repaired, or another solution was produced for transportation between the years 1849 and 1890. However, it is stated that the Karasu and Ulu Bridges were too destroyed to cross, and the Karasu Bridge was completely ruined and the last wood left on it also went away because of the water in 1893. Thus, there is a high probability that the deck part of the Karasu Bridge, which could not reach today, was wooden. It is also emphasized that the Ulu Bridge also collapsed, and it had to be repaired as it was crucial for the transportation of the army; otherwise, it would be dangerous in terms of safety and it would be impossible for the transportation of the army between the routes Bitlis-Muş-Erzurum and Bitlis-Muş-Bingöl-Harput. It is also noted that both of the bridges had to be renovated in accordance with their original forms.

It may be claimed that a security threat has increased in the region since the beginning of the 20th century. It is known that the following years correspond to World War I. The other point to take into consideration is the dating of the bridges. The Karasu Bridge could not reach the present day. No information was obtained in relation to the date of its construction.

It is not known when and by whom the Mus Ulu Bridge (Historical Murat Bridge) was first built. However, it may be concluded from its prevailing condition that it underwent considerable repairs in the late Ottoman period. Considering its materials and technique, it may be noted that it has some noteworthy similarities with the Kırkgöz Bridge, located on the way of the Tohma Stream in Malatya. The historical background of the Kırkgöz Bridge in Malatya is not precisely known today.

However, it is inferred from another archival document that the Malatya-Kırkgöz Bridge was one of Murat 4th's charity works and had been repaired together with the Karakısıt bridge in Hekimhan for three years, and the repair was completed, and the bridge was reopened to use. However, it is not precisely clear whether it was rebuilt or not. According to the present document, it may be claimed that it was first built by Murat 4th. Nevertheless, it would be useful to consider its construction year carefully. It is highly possible that the Mus Ulu Bridge (Historical Murat Bridge) was also reconstructed by Murat 4th. The reason for this is that the bridge is called "Historical Murat Bridge" today. It must have reached today because of its constructor. It is similar to the Malatya-Kırkgöz Bridge in terms of its materials and technique. It is most likely that some hans and bridges on the route were repaired, and some of them were reconstructed to facilitate the crossing of the army during the Baghdad expedition of Murat 4th.

Although there are no available documents about the Abdurrahman Pasha Bridge, it may be assumed, as its name suggests, that the present bridge was built by the ruler of Muş, Abdurrahman Pasha, in the first half of the 19th century. It is realized that Abdurrahman Pasha was appointed as the ruler of Muş in 1827. Considering that he was murdered soon after his appointment in 1827, it is most likely that the bridge was constructed in 1827 or 1828.

As for the Malazgirt Bridge, it is also unknown when and by whom it was built. However, according to the information in the documents, it had been absolutely destroyed, and only its piles have reached today, and it had not been repaired until the years 1911-1912. It is highly possible that it was rebuilt in the Republic period. The aim of the study is to evaluate the existing documents in particular and the bridges, in terms of their materials, engineering, and plans.

1. Giriş

Köprü; su, kanyon, vadi, çukur gibi engelleri bulunan bir araziye aşmak karşından karşıya geçmeyi mümkün kılmak veya kolaylaştırmak için bir arazinin iki yakasını üstten birbirine bağlayan ahşap, kâgir, asma veya ayaklı yapılara denir.¹ Köprülerin esas amacı yol güzergâhlarındaki engelleri aşım sürecini sürekli ve güvenli kılmaktır. Güzergâhlar ve köprüler daha çok ticari faaliyetleri düzene koymak, askerin hareketini kolaylaştırmak, hac veya tacirlerin güvenliğini sağlamak, posta teşkilatını (haberleşme) düzene koymak gibi amaçlarla inşa edildiği gibi bazen de savunma amacıyla yapılmışlardır.² Yapımında kullanılan malzemeye ve yapım tekniğine göre kemer sayısı, düz ve dik görünüşlü gibi farklı şekilde tanımlanmıştır. Tarihi köprüler, özellikle ahşap ve taş malzemedan yapılmışlardır. Daha sonraki dönemlerde sanayinin de gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan beton, demir, çelik gibi yeni malzeme türüyle de inşa edilmeye başlanılmıştır.

Anadolu'da bilinen en eski tarihli köprü Hitit Devleti'nin başkenti Boğazköy'de bulunan (M.Ö. 8. yy) Taş köprüdür.³ Köprüler ile doğrudan bağlantılı olan bölgedeki güzergâhlar ise Akad ve Eski Asur dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu güzergâhlardan biri Cizre'den girerek Anadolu'nun içlerine kadar devam etmekteydi.⁴ Aynı şekilde Persler, Romalılar, Selçuklu ve Osmanlı Devleti de aynı yolları geliştirerek kullanmış olmalıydılar.

Bölgedeki en eski yol kalıntısı Urartu dönemine tarihlendirilen Bingöl Karakoçan sınırında bulunan taş döşeli yol olduğu iddia edilmektedir.⁵ Özellikle konumuzu oluşturan köprülerin Urartu Krallığı'nın batı yolu olan ve Erciş'ten başlayıp Muş-Bingöl üzerinden Malatya'ya uzanan yolun üzerinde yer alması nedeniyle dikkat çekicidir.⁶ Bu ulaşım ağı, merkezi Van (Tuşba) olan Urartuların taşra ile bağlantısını sağlaması açısından önemlidir. Ancak böyle önemli bir yol üzerinde Urartulardan kalma herhangi bir köprü tespit edilememiştir. Kendi dönemine göre modern sayılabilecek bir yol ağına sahip olan bir uygarlığın doğal engelleri aşması için bir takım çözümler üretmesi kaçınılmazdır. Urartu sonrası dönemlerde egemenlik kuran devletlerinde yol gibi imar faaliyetlerinde buldukları muhakkaktır. Pers kral yolu, Roma yolu ve aynı yolları devamında bölgede hâkimiyet kuran devletlerin de bu tarihi yol ve güzergâhları kullandıkları ve imar ettikleri bu minvalde değerlendirilebilir.

1 Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, (İstanbul: Yem Yayınları, 2008), 280.

2 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası 1946), I: 123, 302-303.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990), 5.; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Sonuna Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2002), 1.

3 Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*; 2.

4 Meral Halifeoğlu, Halide Sert ve Süheyla Yılmaz, "Tarihi Kurt Köprüsü (Mihraplı Köprü, Vezirköprü) Restorasyonu Proje ve Uygulama Çalışmaları", *METU JFA/2*, (2013), 30: 2, 82.

5 Veli Sevin, "Urartulular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu", *Anadolu Araştırmaları*, 11, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989), 47-63.; Sırrı Tiryaki, *Urartu Krallığı'nın Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhı*, Ed. B. Gökçe, P. Pınarcık, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018), 385-387.

6 Nurettin Koçhan, Cumhuriyet Sur, "Muş-Kepenek Urartu Kalesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 10, (Erzurum, 2003), 57-64.

2. Tarihi Muş Köprüleri

Buradaki köprülerin ele alınmasının nedeni şimdiki kadar yapılmış olan çalışmalarda köprülerle ilgili arşiv belgelerinin incelenmemiş olmasıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde Muş Ulu Köprü, Karasu Köprüsü, Malazgirt köprüleri yer almaktadır. Bunların dışında Abdurrahman Paşa Köprüsü de tarihî bir köprü olmakla birlikte bu köprü ile ilgili herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Muş ilindeki tarihi köprülerden; Ulu Köprü (Murat Nehri Köprüsü), Tarihî Malazgirt Köprüsü ve Abdurrahman Paşa köprüleri günümüze ulaşmıştır. Ancak bilimsel yayınlarda daha çok Ulu Köprüyü (Tarihî Murat Köprüsü) görmekteyiz. Bu durumun nedeni tarihî bir yol güzergâhı üzerinde yer alması ve günümüze sağlam ulaşan nitelikli bir köprü olması düşünülebilir.

2.1. Muş Ulu (Tarihî Murat Nehri Köprüsü) Köprü

Muş Ulu (Tarihî Murat Nehri Köprüsü) Köprüsü, Muş-Varto yolunun 10. km. de bulunan, araç trafiğine açık modern karayolu köprüsünün 2 km. doğusunda, Murat Nehri üzerinde yer almakta ve Muş-Erzurum-Bingöl güzergâhını birbirine bağlamaktadır.

2.1.1 Yapım Tarihi

C. Çulpan “Köprü üzerinde, mermere kabartma olarak işlenmiş 6 satırlık Türkçe bir kitabe vardır. Çok yıpranmış olduğundan okunaksızdır. Yalnız son satırında: “Hatun, mükâfat eylesün-1233” yazı ve tarihi seçilebilmektedir” Devamında H.1233, M.1817 tarihinin köprü tamirâtı olmalı şeklinde vermiştir.⁷

G. Tunç ve B. N. Kulağuz ise köprünün mimari özelliklerinden dolayı Selçuklu devrine (XIII. yy.) tarihlenebileceğini belirtmişlerdir.⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde, Karasu ve Murat Köprüleri birlikte ele alınmıştır. Ancak eldeki belgelerden ilk yapım tarihlerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Elde edilen belgelerdeki bilgiler şu şekildedir:

1. Belge

En erken tarihli belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Meclis-i Vala (MVL) 228-29-H. 3.12. 1265, (M.20 Ekim 1849) tarihli, kutu ve gömlek numaralı belgedir. Belge10 varaktan oluşmaktadır. Fakat hepsinde de hemen hemen aynı konular dile getirilmiştir. Özetle şöyledir:

“..... Muş kasabası Meclisinin mazbatası mailinde kazai mezbure bir saat mesafede vaki Kara Su Nehri üzerinde kargir Cısr var ise de nehri mezkûr mecrasını değışub aher mahalden cereyan eylemiş olduğı cihetle cısr-i mezburun faidesiz ve hali mahalde kalmış ve yine kasabai mezbureye üç saat mesafede cereyan eden Murad nehri üzerinde bulunan Cısr-i Kebir’in bir gözü münhedim olmuş ve işbu nehirler eyyamı şitada ba’zen onbeş yirmi

7 Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, 190.

8 Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz* (Ankara, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978), 145.,Bülent Nuri Kılavuz, *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1997), 85.

gün kadar geçit vermeyerek ta'til-i mesalih-i ahali ve fukarayı mucib olmakda bulunmuş idüğünden ve zikir olunan hali cisir'in mahal-i asliyesinden kaldırulup nehr-i mezkurun münasib mahalline inşası ve Murad Nehri üzerindeki köprünün dahi yıkılan gözünün ta'mir ve termimi kırk beş bin kuruş mesarifile vücuda geleceği tahmin olunmuş olduğundan saye-i inayet vayecenab-ı cihanbani bunların inşa ve ta'miri hususu istid'a ve niyaz olunmuş olduğu inha ve iş'ar kılınmış ve keyfiyet Nafiye nazırı devletlu paşa hazretleriyle havi el muhabere mahali asliyesinden kaldırılubda diğer münasib bir mahale müceddeden yapıdırılacak Cisir-ülmahali kayutlu mesarifiyeye muhtaç olacağından başka nehri mezbur oradan dahi mecrasını değiştirecek olduğu suretde yine bir faideyi mezid olamayacağından evvela nehri mezkurun mecrayı kadimine tahvili çaresine bakılubda mümkün olmadığı veyahut pek çok mesarifiyeye muhtaç olduğu ve cisir-i mezkur yeniden yapılacak mahalli kurbu ile enkazı kullanılmak ve uzak olarak enkazının nakli ziyade mesarife ...”(Ek.1).

Belgenin ilk sayfasında bir satırı ayrıca dikkat çekmektedir:“Kasaba-i mezkureye üç saat mesafe mahallinde cereyan itmekde olan Murad Nehri üzerinde **on sekiz (18) kemer** üzerine mahdut Cisir-i Kebir'in dahi bir gözü münhedim ve harab olmuş idüğünden **Karbaniye (Kervanlara) vesaireye ebnây-ı sebil mürur ve ubur idemeyerek** eyyamı şitada kelek ve hayvanat vesaire ile geçilmekte ...”⁹ şeklinde devam etmektedir (Ek.2). H.1265 (M. 1849) tarihinde Muş Ulu Köprüsü'nün 18 kemerli olduğu, tahrip olması nedeniyle kervanların ve insanların geçemediği, geçiş için Karasu ve Murat nehri üzerindeki her iki köprü için de şimdilik kelek¹⁰ ve hayvanların kullanıldığı, eğer bu sene tamir edilmez ise gelecek yıllarda tamamen yıkılabileceği, aynı şekilde fakir fukaranın geçemeyeceği, geçişler olması halinde muhtemel ölüm hadiseleriyle karşılaşılabileceği belirtilmiştir.

Devamında iklim şartlarının ağırlaştığı zamanlarda bendin yıkılacağı masrafın boşa gideceği belirtilmiş, Karasu Köprüsü'nün yeniden yapılması Ulu Köprü'nün ise yıkılan kemerlerin tamir edilmesinin daha uygun olacağı bunun için kırk beş bin kuruşun yeterli gelebileceği belirtilmiştir. Eğer bu sene içerisinde bunlar yapılmaz ise tamamen yıkılabilecekleri dile getirilmiştir.

2. Belge

“Bitlis vilayetine

Muş civarında vaki kara su ile murad nehri üzerindeki köprülerin süratle inşası hakkında dördüncüyü orduyu Hümayununiş'ar üzerine taraf serasker ba tezkere bildirilmesiyle iktizasının tesri'i icrası.”

2. belgenin 2. Sayfasında:

Muş'a bir saat mesafede bulunan kara su üzerindeki köprü yıkıldığından üzerinde yalnız bir ağaç kaldığı hasbel mevsim suyun tuğyan sebebiyle mezkur ağaç da gittiği halde mürur ve uburun munkati' olacağı Muş kumandanlığından iş'ar olunması üzerine mezkur köprü

9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vela (MVL) 228-29-H. 3.12. 1265, (M.20 Ekim 1849).

10 Not: Kelek, İrmaklarda karşıdan karşıya geçmeyi mümkün kılmak için şişirilmiş tulumlar üzerine kurulmuş bir tür sal'a denir. Bkz. T.D.K. Sözlüğü

ile Murad nehri köprüsünün süratle inşaları lüzumu defaatle Bitlis vilayetine yazıldığı gibi bu kere dahi te'kid idildiğinden tesbitle mezkur köprülerin süratle inşaları hakkında iktizasının ifası hususu dördüncü orduyu hümayun müşiriyet-i celilesinden ba telgrafname izbar kılınmış olmakla icabını icra ve taraf çakeranemde emr ve inba buyrulmuş¹¹
Serasker 20309.(Ek.3)

3. Belge

3. Belgenin 1. sayfasında:

Maliye nezareti celilesine

20 Ağustos 330 tarihli ve 828 numrolu tezkireye zeyildir Muş Erzurum tarik-i umumiyesi müsadir Karasu köprüleri ile Murad Köprüsünün inşasında ki lüzum ve mecburiyete dair Bitlis vilayeti ser mühendisliğinden mersul tahrirat suretinin gönderildiğini, ve inşaatı mezburiçün muktezi sarfiyatın te'cil ve te'diyat kararından istisnası hakkında vilayeti müşarunileyhin defterdarlığına telgraf tebliğatı lüzumunu

3. Belgenin 2. Sayfasında:

Ahvalı hazırda dolayısıyla bilumum inşaatı tevakkuf itdi filhakika böyle buhranlı bir zamanda inşaatın tevakkufu tabii ise de bu meyanda esasen sevkıyat askeriyece haiz ehemmiyet bulunan bazı inşaat karşılığının mesarifin yevmi meyanda idhali elzemdir. Tarik-i umumiyeden Muş ve Erzurum tarikine mesarif Karasu köprüsüyle Murad köprüsü bu kabilden olub kemal-i keremle inşaatına devam idilmekte iken esbab-ı ma'ruze dolayısıylauğramışdır. Bu köprü mevcut olmadıkça Bitlis vilayetinin Erzurum ile muvaredatı kat' idilmiş olacağı gibi Harput, Palu Çapakçur- Genç Muş kısmında vuk'u bulacak sevkıyat dahi mümkünsüz olur. Binaenaleyh hiç olmazsa bu iki köprünün ikmalî inşaatı hakkında sarfiyat icrasına müsaade olunması lüzumu maliye nezareti celilesinden defterdarlığa emir verdirilmesi müsterhimdir. İnşaatın bu suretle tevakkufuna rağmen gayrı muallem efraddan teşkil eden tabur ile Çapakçur-palu kısmı tariki ve Çapakçur-Genç ve Muş tariklerinin inşası ve aynı zamanda Van' da müteşekkil bir taburla da iki cihetden Van-Bitlis tarikinin inşası orduca takarrur etmiş ve bu hususta icab iden tedavirin ittihazına tevessül eylemiş olduğu gibi Çapakçur ve tarihine me'murini fenniye dahi izan idilmiş olmakla birkaç gün sonra acizleri dahi ağılat ve edevatı müsteshiben oraya azimet ideceğinden ve seferberlik dolayısıyla me'murinin askere sevk idilmesi yüzünden daireyi hümayun sed etmek mecburiyetinde bulunduğunun arzıyla muhaberatın te'hirinden dolayı ...”

23 Ağustos 1333 (Ek.4).

2. Belge 3. Sayfada da, aynı şekilde bu köprülerin yapımının aciliyeti ile ilgili bilgi verilmektedir.

4. Belge

Muş'un karasu köprüsünün pek ziyade harabe bir halde olub ta'mirat lazımı icra edilmediği surette acilen lüzumu tamiri Van vilayeti posta ve telgraf baş müdüriyetinin iş'arına atfen posta ve telgraf ve telefon nezareti celilesinden iş'ar olunmasıyla ledel muhabere nafia nezareti celilesinden alınan tezkerede üç yüz yirmi senesi için umumi bütçeden ifraz olunan sekiz yüz üç bin sekiz yüz doksan sekiz kuruşa aid hulasa namenin postaya tevdi'en gönderilmiş ve ahiren neşr olunan idare-i hususiye vilayet-i kanun müteveffî tark? Vilayet-i

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 192/14381, (H. 20 Ağustos 330).

müteallik-i muamelatın izası mahallerine bırakılmış olunduğuna 4 Nisan 329 tarihli telgrafname ile tarik Valilerine tebliğ olduğu bildirilmekle bir an evvel icra ve ikmal esbabının ittiği mütemennadır". (Ek. 5).

Bu belgede bölgedeki yetkililer Karasu Köprüsü'nün harabe hale geldiği ve bir an evvel tamir edilmesinin gerektiğinin hükümete bildirdikleri görülmektedir. Hükümetin de ilgili mercilere gerekli talimatı verdikleri anlaşılmaktadır.

5. Belge

Bu belgede de aynı şekilde Murat Nehri ve Karasu Nehri üzerinde yer alan iki köprünün tamiratları hakkında olup, murat nehri üzerindeki köprü için yapılan keşifte 8540 ve Karasu Köprüsü için de 2654 kuruş masraf ile tamir edilebilecekleri belirtilmektedir. Ancak tamirin bu sene uygun görülmediği sonraki bir sonraki seneye bırakıldığı belirtilmiştir.¹²

6. Belge

Bu belgede de aynı şekilde Muş ovasında yer alan Karasu ve Murat nehirleri üzerindeki iki köprünün tamire muhtaç olduğu tamir edilmeleri için yazı yazılmıştır.¹³

7. Belge

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Posta Telgraf ve Telefon Nezareti

Muş'un Karasu Köprüsünün Tesri' Ta'miri Esbabının İstikmaline Dair

Devletlü Efendim Hazretleri

Muş'un Karasu Köprüsü harab olduğundan acilen ta'miri için vilayetçe nafia nezareti celilesinden tahsisat talep edildiği ve mezkur köprü ta'mir idilmez ise postaların ve mürur ve uburun haziran nihayetine kadar münkati' olacağı Van vilayeti posta ve telgraf baş müdüriyetinden alınan telgrafnamede iş'ar olunmuş ve postaların aylarca ataletini icab iden mahzur vak'an bir an evvel ref" ve defindeki ve cevi ve ehemmiyet nezd ali-yu nezareti penahilerinde Müslim bulunmuş olduğundan icra-i icalî esbabının istikmaline ma'da buyrulması ehemmiyetle rica olunur. Ol babda emr-u ferman hazret-i men-lehül emrindir.

Fi 9 cemaziel evvel sene 331 ve Fi 3 Nisan sene 329¹⁴

Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1900'lü yılların başında bu köprüler kısmen yıkılmış vaziyettedirler. Hatta Karasu köprüsünün tabliye kısmının ahşap olduğu anlaşılmaktadır. Murat köprüsünün de pek kullanışlı olmadığı hatta kemerlerin yıkık olduğu yeniden inşa edilmek üzere talepte bulunulduğu anlaşılmaktadır. Diğer önemli husus ise ihtiyaç duyulması halinde askerlerin bu köprülerden sevkinin mümkün olmadığı gibi Muş-Bitlis-Erzurum-Bingöl ve Harput ile bağlantının kesintiye uğrayacağı belirtilmekte ve acil bir şekilde yapılmaları lüzumu ortaya konulmuştur.

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)-50-2766-H-06-03-1297.

13 BOA, Sadaret, (A.MKT. MVL). 20-100-H-19-11-1265.

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye İdare (DH. İD).03.085-9 cemaziel evvel sene 331.

2.1.2. Plan ve Mimari Özellikleri

Muş Ulu Köprü, çok kemer gözlü köprüler plan tipinde değerlendirilebilir. Kuzeydoğu-güneybatı istikametinde konumlandırılmıştır. On iki kemer gözlü olup tabliye uzunluğu 190 m. genişliği 5.00 m. köprünün orta bölümü 18 m. uç kısımlarda 12 m. yüksekliğindedir.

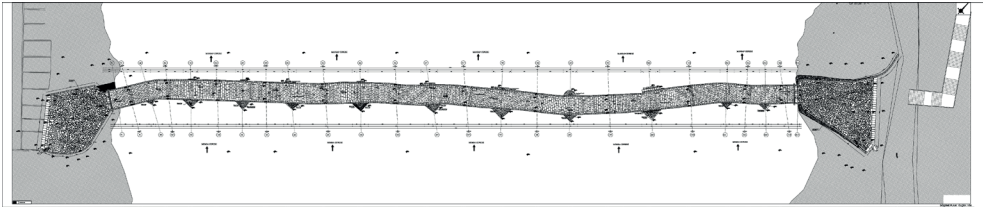
Köprünün üç kemer açıklığı merkeze doğru genişlemekte ve yükselmektedir. Sivri kemerli açıklıklar on üçayağa bindirilmiştir. Her iki uçtaki ayak istinat duvarıyla desteklenmektedir. Köprü düz olmayıp hafif bir açığı yapmaktadır.

Sivri kemerlerin kullanıldığı köprünün uç kısımlarında daha önceki onarımlarda kaldığı düşünülen yuvarlak kemerler de görülmektedir.¹⁵

Köprü ayakları memba yönünde, üst kısımları yarım piramidal külahlı üçgen tabanlı sel yaranlar dikkat çekmektedir. Mansap yönünde ise dikdörtgen formlu üst kısmı oval ve eğimli topuklar yer almaktadır. Sonradan yapılan onarım ile birlikte yaklaşık 0.70 m. yüksekliğinde korkuluk eklenmiştir (Foto. 4).

Köprüdeki malzeme doku farkı farklı dönemlerde tamirat gördüğünü göstermektedir. Dıştan düzgün kesme taş kaplamalı olduğu anlaşılmaktadır. 2002-2009 yılları arasında Karayolları 11. Bölge Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Bundan dolayı kaplama taşlarının iç malzemesi görülmemektedir. Ancak yapılan onarımda kaplama taşlarının arasında kireç harcının kullanıldığı görülmektedir.

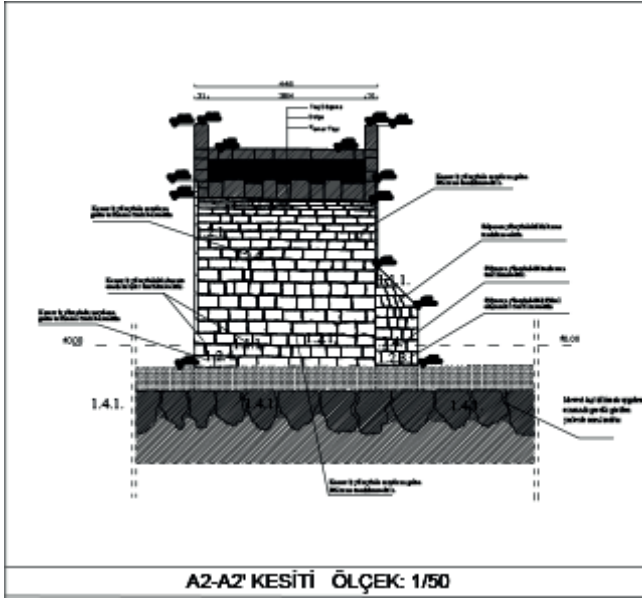
Köprünün hafif açığı yapması bilinçli bir uygulama olmalıdır. Benzer şekilde Malatya Arapgir Meydan köprüsünde de vardır (Foto. 5).¹⁶ Özellikle ilkbaharda akan taşkın suların hızını yavaşlatmaya ve köprüye verebilecek zararı en aza indirmeye yöneliktir.

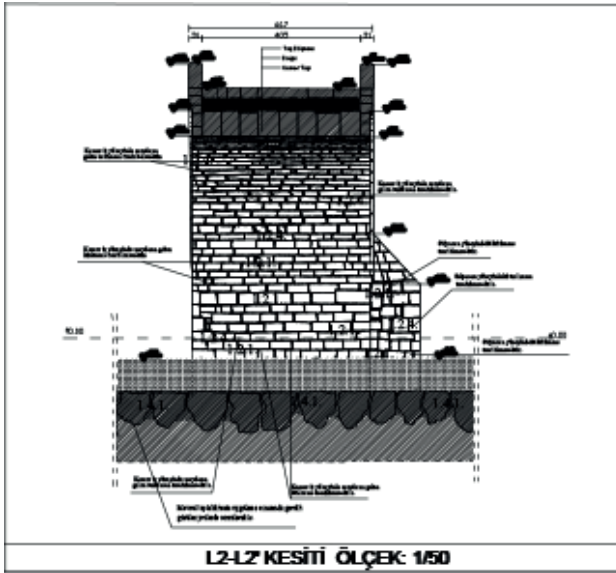
Çiz. 1: Muş Ulu Köprüsü Planı (K.G.M'den, Ağustos 2016, Tarihi Murat Köprüsü Restorasyon projesi, çiz. Mehmet Şakir Güler vd.)

15 Kılavuz, *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, 86.

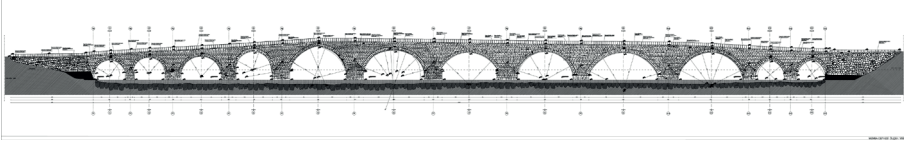
16 Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları* (Akademisyen Yayınevi, Ankara 2018), 109-110.

Çiz. 2: Muş Ulu Köprüsü A2 Kesiti (K.G.M'den, Ağustos 2016, Tarihî Murat Köprüsü Restorasyon projesi, çiz. Mehmet Şakir Güler vd.)

Çiz. 3: Muş Ulu Köprüsü L2 Kesiti (K.G.M'den, Ağustos 2016, Tarihî Murat Köprüsü Restorasyon projesi, çiz. Mehmet Şakir Güler vd.)

Çiz. 4: Muş Ulu Köprüsü Görünüşü (K.G.M'den, Ağustos 2016, Tarihî Murat Köprüsü Restorasyon projesi, çiz. Mehmet Şakir Güler vd.)

Foto. 1: Muş Ulu Köprü, Memba (K.G.M. Arşivi'nden)

Foto. 2: Muş Ulu Köprü, Memba (K.G.M. Arşivi'nden)

Foto. 3: Muş Ulu Köprü, Mansap

Foto. 4: Muş Ulu Köprü tabliye ve korkuluk görünüşü (V. G. M. Arşivi'nden)

Foto. 5: Malatya-Arapgir Meydan Köprüsü

2.2. Muş Abdurrahman Paşa Köprüsü

Muş-Varto karayolunun 44. km'sinde, Murat Nehri'ni besleyen Bingöl suyu üzerinde yer almaktadır.

2.2.1. Yapım Tarihi

Herhangi bir kitabesi olmamakla birlikte Selçuklu dönemine tarihlenebileceği değerlendirilmiştir.¹⁷

Ancak Abdurrahman Paşa Köprüsü, ismi nedeniyle Muş beylerinde Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Belgelerde Abdurrahman Paşa'nın 2 Mart 1827 tarihinde Muş, Hınıs ve Malazgirt sancaklarına yönetici olarak atandığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Abdurrahman Paşa atandıktan hemen sonra merkezi hükümete isyan eden Selim Paşa ile bir mücadeleye girişmiştir. Birlikleriyle beraber Muş'ta asayiş sağladıktan sonra amcasının sığınmış olduğu Bitlis üzerine yürümüş ve Bitlis'i ele geçirmiştir. Selim Paşa tarafından zincire vurulan Bitlis hanı İbrahim Han oğlu Mehmet Han'ı ve Bitlis kethüdası Yusuf Paşa zade Ahmet Bey'i kurtarmıştır.¹⁹ Bölgede düzeni sağladıktan bir süre sonra 30 Nisan 1828 tarihinde Çukur Nahiyesi Norşin Karyesi yakınında akrabası olan Yusuf Paşa zade Emin Bey'in düzenlediği bir suikast neticesinde hayatını

17 Tunç, *Taş Köprülerimiz*, 12.; Kılavuz, *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, 87.

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT) 1229/47949, 25.Ş.1242 (24 Mart 1827).

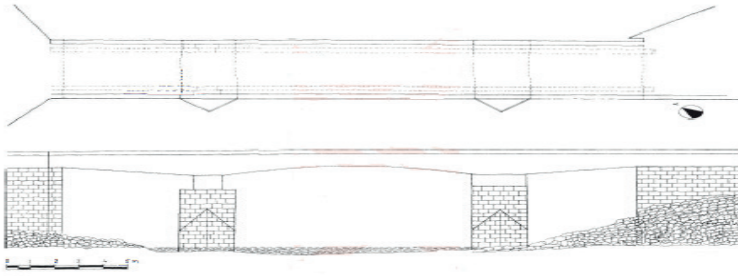
19 BOA, (HAT), 1229/47949-F.

kaybetmiş olduğu anlaşılmıştır.²⁰ Mezarı da Bitlis'in Güroymak ilçesindedir.²¹ Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda 1827-1828 yıllarına tarihlenebileceği değerlendirilmektedir.

2.2.2. Plan ve Mimari Özellikleri

Güneybatı-kuzeydoğu yönünde konumlandırılmış, üç gözlü bir köprüdür. Köprü tabliye uzunluğu 30m, genişliği 4.40m ve yüksekliği 6.50m'dir. Günümüzde baraj suları altında kalacağından ulaşımına kapatılmıştır. Bu yüzden yerinde inceleme fırsatı olmamıştır.

“Köprü dört ayak üzerine oturmaktadır. Yan ayaklar istinat duvarlarıyla iki yanlardan desteklenmekte olup 4.15 m. uzunluktadırlar. Yan ayaklar ile orta ayaklar arasındaki mesafe 4.60 m. dir. Orta ayaklar da 4.15 m. uzunlukta ve 2.20 m. genişliktedir. Mema yönlerinde, üst kısımları yarım piramidal külahla sonlanan, üçgen tabanlı selyaranlar bulunmaktadır. Ayakların mansap yönlerinde ise topuklar yoktur. İki orta ayak arasındaki uzunluk 11.80 m. dir. Günümüze gelebilen orijinal bölümlerin yüksekliği ise 4.06 m. dir. Süslemesi bulunmayan yapının tüm yüzeyleri düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır. Taşlar, düzgün sıralar halinde yerleştirilmiştir”²².

Çiz. 5: Muş Abdurrahman Paşa Köprüsü Plânı ve Cephe Görünüşü (Kılavuz, *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, s.159).

2.3. Muş Malazgirt (Hanım, Hatun) Köprüsü

Muş Malazgirt İlçesi Aksungur Mah. 5 Pafta, 115 Ada, 30 Parselde yer almakta olup Şeker Deresi üzerine inşa edilmiştir. Hemen yanı başında trafiğe açık betonarme bir köprü bulunmaktadır.

28 Ramazan 1308 tarihli Osmanlı Dönemi Bitlis gazetesinde köprü ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Malazgirt kazasının Kal’a kasabası yanından cereyan iden Murad nehri üzerinde mebni olub inkılabat zamanla münhedim ve yalnız ayak temelleri mevcut olan köprünün keşfine me’ muren gönderilen vilayet-i nafia ser mühendisi refetlü celal bek ikmal-ı vazife ile bu kere avdet itmiştir. İşitildiğine göre ta’mir ve tecdid suretiyle harita ve keşf ve rakesini tersim ve tanzim ile takdim itmek üzere bulunmuştur...”

20 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1088/44264-G, 15.L.1243, (30 Nisan 1828).

21 Korkmaz Şen, “Belgeler Işığında Hınıs Ulu Camii’nin Tarihlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt. 28, Sayı. 1, (2019), 28-30.

22 Kılavuz, *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, 87.

Bu gazeteden de anlaşılacağı üzere Malazgirt'teki köprünün yıkılmış olduğu sadece ayaklarının günümüze geldiği yeniden inşa edilmek üzere karar çıkartıldığı anlaşılmaktadır (Ek.6)²³.

1893 yılına ait bir belgede Malazgirt'teki köprünün inşası için H.1308 yılında Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden istenen paranın tahsili mümkün olmadığı bu yüzden H. 1309 yılına ait gelirlerinden gerekli miktarın aktarılması istenmiştir. Ancak devam eden yıllarda var olan paranın ordunun ihtiyacı için kullanıldığı bu nedenle herhangi bir paranın aktarılamadığı anlaşılmaktadır²⁴.

Başka bir belgede ise Malazgirt yakınlarındaki köprünün yeniden inşası için karar çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Malazgirt yakınlarında akan suyun üzerinde bulunan köprünün yeniden inşa edilmesinin lüzumu dile getirilmiş bunun için Van seraskerine yazılmıştır. Paranın bir kısmının civar vilayetlerden karşılanması dile getirilmiştir. Ancak bu para bir türlü tahsil edilememiştir. Sivas vilayetine de yazı yazılmış fakat Sivas'ın vermiş olduğu cevapta henüz bu yönde resmi bir talebin kendilerine ulaşmadığını, Diyarbakır ise durumu değerlendireceklerini belirtmişler²⁵.

Bu belgenin 2. Sayfasında:

Ticaret Nafia Nazırına yazılan yazıda Van ve Bitlis köprüsünün yeniden inşası için yapacak maddi güçleri olmadığını belirtmişler. Meclis-i mahsusa zilhicce 1318 tarihinde meclisin aldığı karar; Diyarbakır, Ma'murat'ül Aziz vilayetinin daha önceki yıllarda ödemesi gereken parayı ödemedikleri kalan bu paranın yapılacağı köprüye ayrılması istenmiştir. Toplam alınacak bedel 865.000 kuruş olarak belirtilmiştir. 300.000 bin kuruşun Sivas'tan ve Diyarbakır'dan, 265.000 kuruşun ise Ma'murat'ül Aziz Vilayetinden tahsil edilmesi istenmiştir²⁶. Fakat devam eden belgeler incelendiğinde herhangi bir paranın tahsil edilemediği anlaşılmaktadır.

2.3.1. Plan ve Mimari Özellikleri:

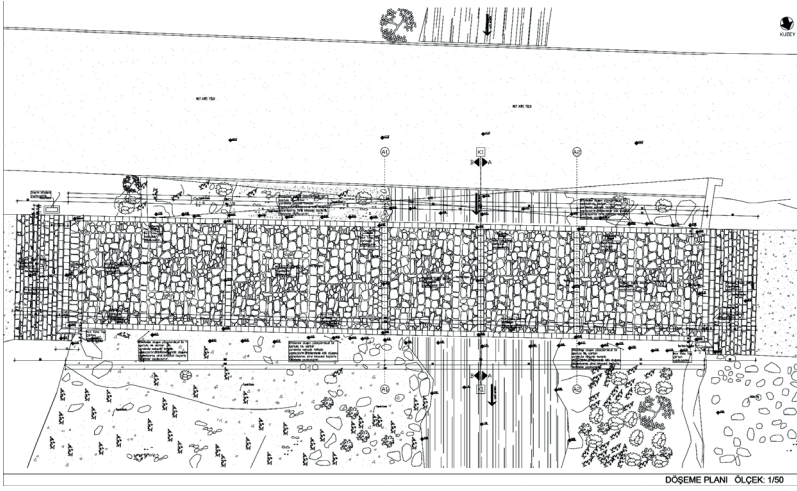
Tek gözlü, sivri kemerli köprüler plan tipinde değerlendirilebilir. Doğu-Batı yönünde konumlandırılan köprünün tabliye uzunluğu 37.48m, genişliği 6.61m kemer gözü ise 9.02m ölçülerindedir. Kemer alınlığı, kademelendirilmiş iki sıra düzgün taş dizisiyle hareketlendirilmiştir. Tamamen düzgün kesme taş ile kaplanmıştır. Tarihi köprü sadece yay trafiğine açıktır. Herhangi bir süslemesi yoktur. Malazgirt-Muş güzergâhını birbirine bağlamaktadır.

23 Bitlis Gazetesi 28 Ramazan 1308 tarihli 225. Sayı.

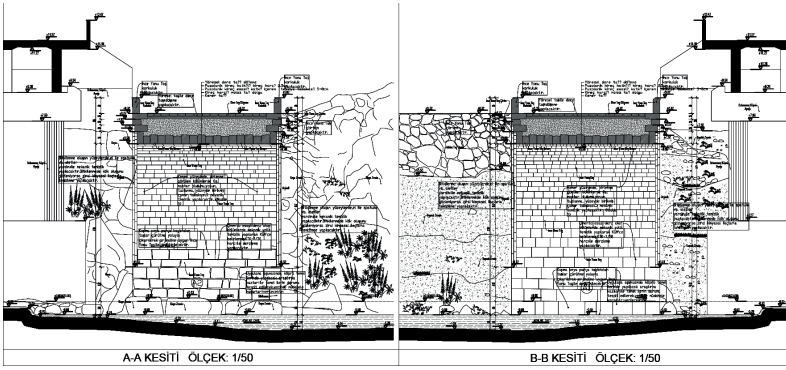
24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 262-19645, H-10-02-1311.

25 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO)-1950-146239 H-15-08-1320.

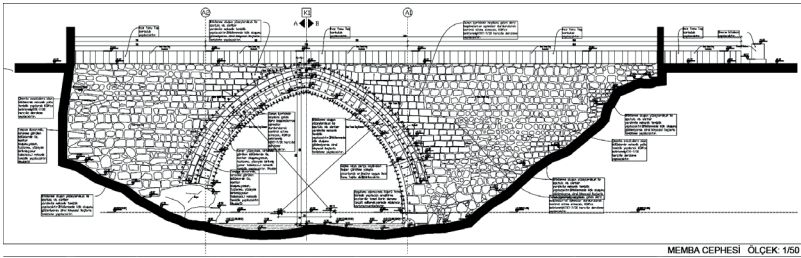
26 BOA, (BEO) -1950-146239 H-15-08-1320.

Çiz. 6: Malazgirt (Hatun) Köprüsü Plânı (K.G.M' den, 23.08.2012, Tarihi Hatun Restorasyon Projesi, Çiz. Kıyas Tökmeci)

Çiz. 7: Malazgirt (Hatun) Köprüsü A-A ve B-B Kesitleri (K.G.M' den, 23.08.2012, Tarihi Hatun Restorasyon Projesi, Çiz. Kıyas Tökmeci)

Çiz. 8: Malazgirt (Hatun) Köprüsü Memba Cephesi (K.G.M' den, 23.08.2012, Tarihi Hatun Restorasyon Projesi, Çiz. Kıyas Tökmeci)

Foto. 6: Malazgirt (Hatun) Köprüsü mansap görünüşü

Foto. 7: Malazgirt (Hatun) Köprüsü memba görünüşü

3. Değerlendirme ve Sonuç

Muş ilinde araştırmaya konu olan tarihi köprülerin ilk ne zaman yapıldıkları ve nasıl bir plan arz ettikleri bilinmemektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında bir değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Çünkü eldeki belgeler bu köprülerin Osmanlı'nın 18. ve 19. yüzyılları arasında yeniden yapıldıklarını veya esaslı bir onarımdan geçtiklerini göstermektedir. Daha önceden bilimsel yayınlara konu olan köprü örnekleri malzeme ve teknik açıdan değerlendirilmeleriyle Selçuklu dönemine tarihlendirilmişlerdir. Bu köprülerin başında Muş il merkezi sınırları içerisinde kalan Muş Ulu Köprü (Murat Nehri Köprüsü) gelmektedir.

Muş'taki tarihi köprüler ile ilgili yapılan arşiv taramasında şu ana kadar rastlanılan ilk belge M. 1849 tarihlidir. Bu belge Muş il merkezinde yer alan Karasu ile Murat nehirleri üzerinde yer alan köprüler ile ilgilidir. Karasu köprüsü günümüze ulaşmamıştır.

Belgede adı geçen diğer köprü ise Murat Nehri üzerinde yer alan Cısr-i Kebir (Ulu Köprü)'dir. Fakat günümüzde bu köprü'nün adı Tarihi Murat Köprüsü olarak bilinmektedir. Belge son derece önemli bilgiler vermektedir. 1849 yılındaki belgeye göre 18 kemer gözlü bir köprü iken günümüzde 12 kemer gözlü olarak ulaşmıştır. 1849 yılında sadece bir kemer gözünün yıkıldığı diğerlerinin sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Karasu Köprüsü ile Ulu Köprü (Tarihi Murat Köprüsü) aynı güzergâhta yer almaktadırlar. Güzergâh takip edildiğinde Muş merkezden Erzurum'a doğru Karasu Köprüsü-Ulu Köprü- Mercimek Kale-Abdurrahman Paşa Köprüsü'nün aynı hat üzerinde yer aldığı görülmektedir. Özellikle iklim şartlarının ağırlaştığı günlerde 15-20 gün kadar gidiş ve gelişlerin kesintiye uğradığı, özellikle kervanlar ile fakir fukaranın geçemediği belirtilmiştir. Şimdilik kelek ve hayvan sırtında geçişlerin mümkün olduğu belirtilmektedir.

Sonraki belgeler ise H.1311/M. 1893 yılından itibaren yazışmaların başladığı 1900'lü yılların başına kadar henüz bir sonuç alınmadığı görülmektedir. Belgelerden 1849 yılı ile 1890'lı arasına kadar köprülerin bir şekilde tamir edildiği veya geçişler için başka bir çözümün bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1893 yılına gelindiğinde karasu ile Ulu Köprü'nün geçilemeyecek derecede tahrip olduğu hatta Karasu Köprüsü'nün tamamen yıkıldığı üzerinde kalan son ahşabın da su nedeniyle gittiği belirtilmektedir. Bu durumda günümüze ulaşamayan Karasu Köprüsü'nün tabliye kısmının ahşap olma olasılığı artmaktadır. Ulu Köprü'nün de yıkıldığı belirtilmekte, özellikle Dördüncü ordunun geçişleri için elzem olduğu acilen tamir edilmesi gerektiği, tamir edilmez ise güvenlik açısından tehlikenin oluşacağı ve Bitlis-Muş-Erzurum ile Bitlis-Muş-Bingöl-Harpur arası ordunun sevkini mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. Her iki köprü'nün de aslına uygun bir şekilde ayağa kaldırılması gerektiği belirtilmiştir.

20. yüzyılın başından itibaren bölgede güvenlik tehdidinin arttığını söyleyebiliriz. Sonraki yıllarda I. Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi bilinen bir husustur. Değerlendirilmesi gereken diğer husus ise köprülerin tarihlendirilmesidir. Karasu köprüsü günümüze ulaşmamıştır. Ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Muş Ulu Köprü (Tarihi Murat Köprüsü), ilk ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı yönünde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak günümüzdeki hali ile Osmanlı'nın son dönemlerinde ciddi bir tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır. Malzeme ve teknik açıdan bir değerlendirme yapmak gerekirse Malatya Tohma Suyu üzerinde yer alan Kırkgöz köprüsü ile ciddi benzerlik göstermektedir. Malatya Kırkgöz Köprüsünün tarihi şimdikiye kadar tam olarak bilinmemektedir. Fakat bir arşiv belgesinde;

“Firdevs’i aşıyan Sultan murad rabi’ hazretlerinin müberrat-ı celilesinden Malatya sancağı muzafında vaki Tohma nehri üzerinde buraca ve üç seneden beri ta’miratı başlanılan köprü ile Hekim han civarında vaki karakısık köprüsünün bu kere emr-i ta’mirat rehin-i hitam olub mariye ve a’berinin ... tahmin olunan reayı devam ömr ve şevket cenab-ı padişahı umumi tarafına tekrar ettiğine dair ma’murat’ul Aziz vilayeti mükalatına alınan tahrirat...”²⁷

Şeklinde geçmektedir (Ek. 7). Bu belgeye göre: Malatya Kırkgöz Köprüsü, 4. Murat’ın hayır işlerinden olup Hekimhan’daki Karakısık Köprüsüyle birlikte üç seneden beri tamir edildiği ve tamiratının bittiği, köprünün açıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bundan kasıt sıfırdan mı yapmış ya da yeniden mi inşa etmiş bilinmemektedir. Mevcut belgeye göre ilk olarak 4. Murat tarafından yapıldığı söylenebilir. Yine de ilk yapım yılına ihtiyatla yaklaşmakta fayda görülmektedir. Muş Ulu (Tarihi Murat Köprüsü) Köprü’nün de 4. Murat zamanında ve 4. Murat tarafından yeniden yapılmış olması güçlü olasılıktır. Çünkü köprünün günümüzdeki ismi Tarihi Murat Köprüsü’dür. Banisi nedeniyle bu isimle günümüze kadar gelmiş olmalıdır. Malzeme teknik açıdan Malatya Kırkgöz Köprüsü’ne benzemektedir. Özellikle 4. Murat’ın Bağdat seferi sırasında yol üzerindeki hanlar ile köprülerin ordunun geçişi için elden geçtikleri ve bazılarının da yeniden yapılmış olmaları gerekmektedir.

Abdurrahman Paşa Köprüsü hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamamakla birlikte, isminden yola çıkarak şu anki köprünün Muş Beyi Abdurrahman Paşa tarafından 19. yy. ilk yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Abdurrahman Paşa’nın 1827 yılında Muş’a Bey olarak atandığı anlaşılmaktadır. Atandıktan kısa bir süre sonra (1828) öldürülmüştür. Buna göre bu köprünün yapım tarihi 1827-1828 olmalıdır.

Malazgirt Köprüsü’nün ise ilk ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Fakat belgelerde yer alan bilgilere göre, tamamen yıkıldığı sadece ayaklarının ulaştığı ve 1911-1912 yıllarına kadar henüz yapılamadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde yeniden yapılmış olma olasılığı yüksek görünmektedir.

Bahsedilmesi gereken diğer önemli bir husus ise köprülerin bakım, tamir ve inşaa faaliyetleri için gerekli paranın bir türlü temin edilememesidir. Özellikle ordunun geçişi için olmazsa olmaz köprülerin tamir ve bakımlarının gerekliliği defalarca dile getirilmiştir. Fakat bir türlü istenilen sonuç alınmamıştır. Güvenlik, insanoğlunun temel ihtiyaçlardan sonra ikinci sırada yer aldığı bilinen bir husus olmasına rağmen köprülerin bir türlü tamir edilmemiş olması Osmanlı ekonomisinin ne kadar bozulmuş olduğunu köprüler nezdinde de görebilmek mümkündür.

27 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH-MKT)-1439-38.

Foto. 8: Malatya Kırkgöz Köprüsü (İsmail Akbaba Arşivi'nden)

Foto. 9: Malatya Kırkgöz Köprüsü (İsmail Akbaba Arşivi'nden)

Kaynaklar

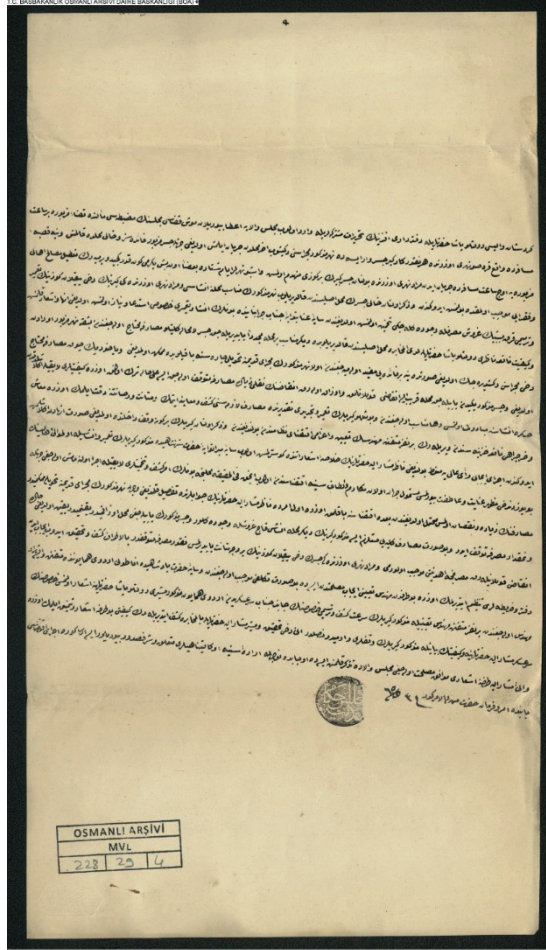
A. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 192/14381, H-16-10-1310 (3 Mayıs 1893).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 262-19645, H-10-02-1311(23 Ağustos 1893) .
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO)-1950-146239 H-15-08-1320 (17 Kasım 1902).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO)-1950-146239 H-15-08-1320 (17 Kasım 1902).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye İdare (DH.İD) 03.085-9 Cemaziel evvel sene 331 (16 Nisan 1913).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH-MKT)-1439-38 H. 23 Zilkade 1304 (13 Ağustos 1887).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT) 1229/47949, 25-Şevval-1242 (24 Mart 1827).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun(HAT), 1088/44264-G, 15.L.1243, (30 Nisan 1828).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1229/47949-F, 17-Şevval-1242 (16 Mart 1827).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Şura (İŞD) 50-2766-H-06-03-1297 (17 Şubat 1880).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vala (MVL) 228-29-H. 3-12-1265, (20 Ekim 1849).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL) 20-100-H-19-11-1265(6 Ekim 1849).
- Bitlis Gazetesi 28 Ramazan 1308 tarihli 225. Sayı (7 Mayıs 1891).

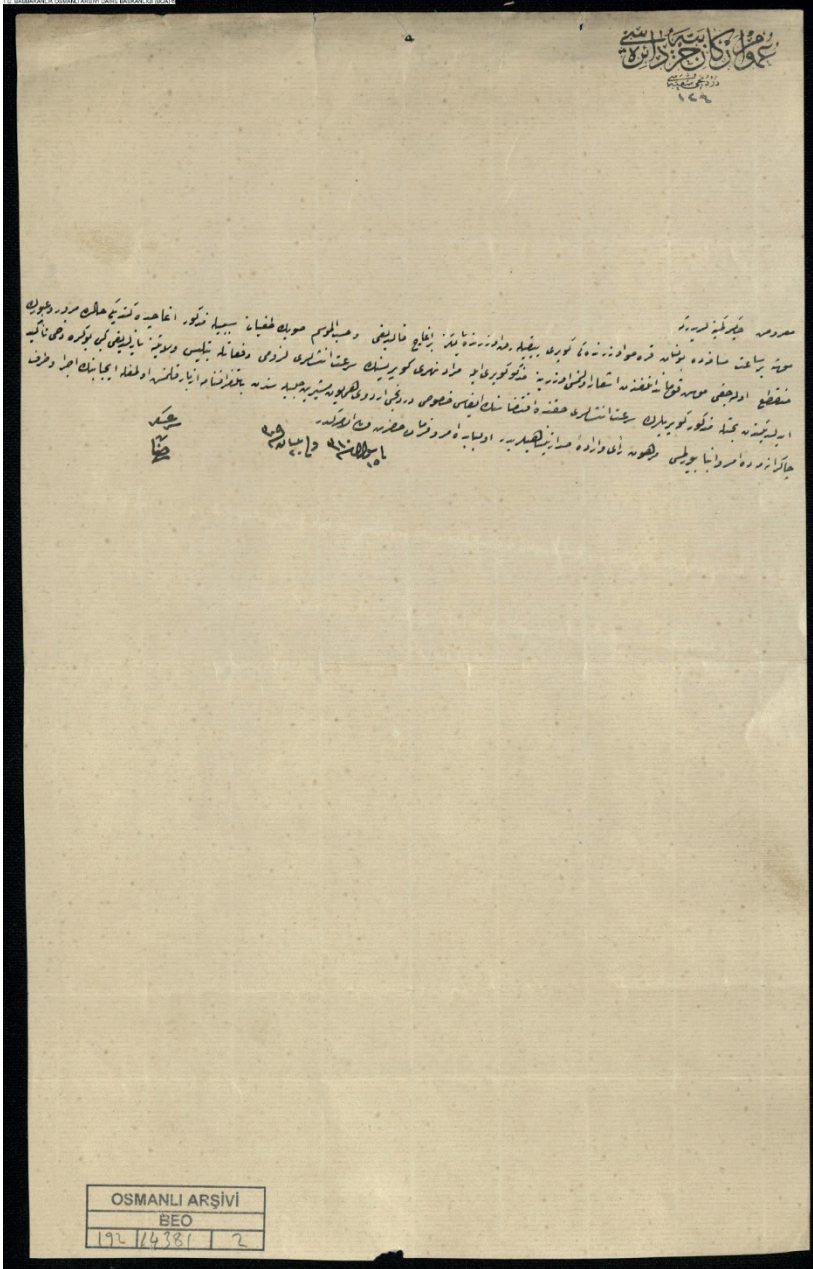
B. Literatür Kaynakları

- Çulpan, Cevdet. *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Sonuna Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2002.
- Halifeoğlu, Meral, Halide, Sert ve Süheyla, Yılmaz. “Tarihi Kurt Köprüsü (Mihraplı Köprü, Vezirköprü) Restorasyonu Proje ve Uygulama Çalışmaları”, *METU JFA/2*, 30: 2, (2013): 81-104.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yem Yayınları, 2008.
- Kılavuz, Bülent Nuri. *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1997.
- Koçhan Nurettin, Cumhuri, Sur. “Muş-Kepenek Urartu Kalesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 10, (2003): 57-64.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayıncılık: İkinci Baskı, İstanbul, 1990.
- Sevin, Veli. “Urartulular’a Ait Dünyanın En Eski Karayolu”, *Anadolu Araştırmaları*, 11: 47-63, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- Şen, Korkmaz. “Belgeler Işığında Hınıs Ulu Camii'nin Tarihlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 28/1, (2019): 23-37.
- Şen, Korkmaz. *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2018.
- Tiryaki, Sırrı. *Urartu Krallığı'nın Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhi*. (Editör. B. Gökçe, P. Pınarcık), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Tunç, Gülgün. *Taş Köprülerimiz*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları 1978.
- Zeki Velidi, Togan. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. I. cilt, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1946.

Ek. 1:Ulu Köprü ve Karasu Köprüsü'nün tamire muhtaç olduğunu gösteren belge.

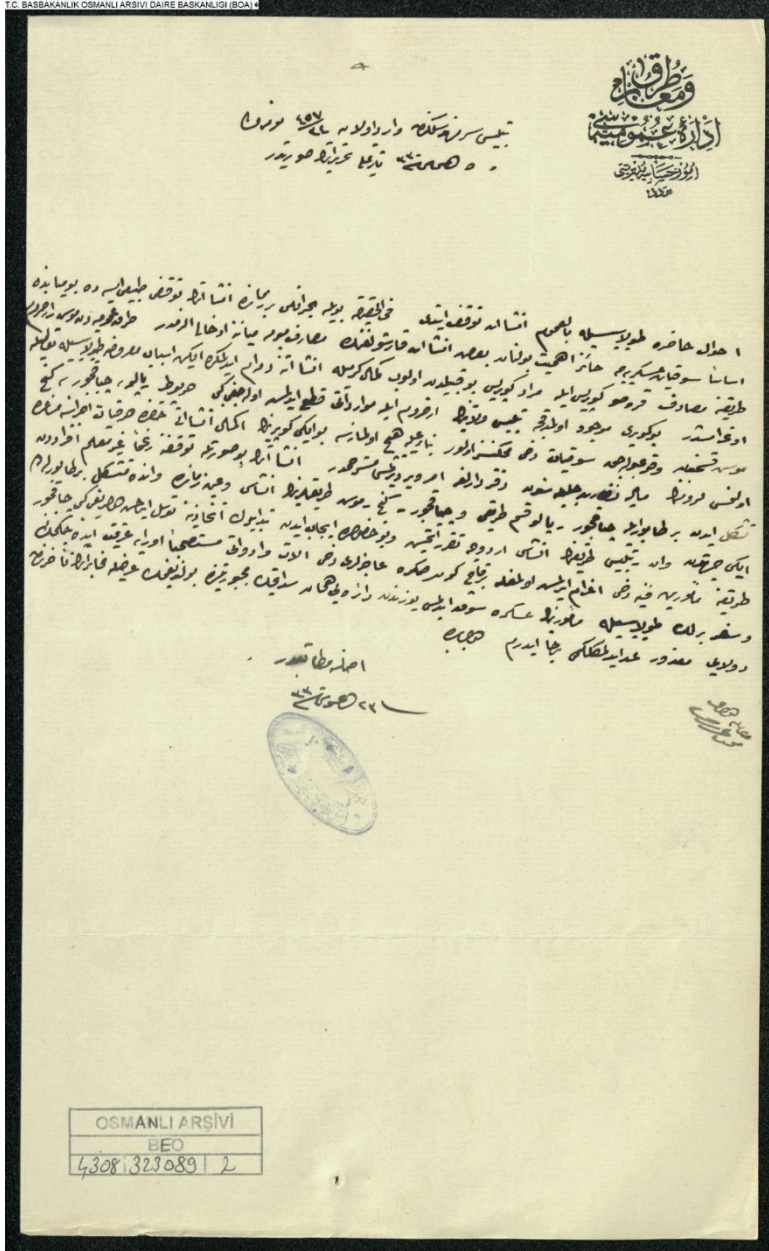

Ek.3:Karasu Köprüsü'nün yıkılması sebebiyle acilen tamir edilmesini gösteren belge.

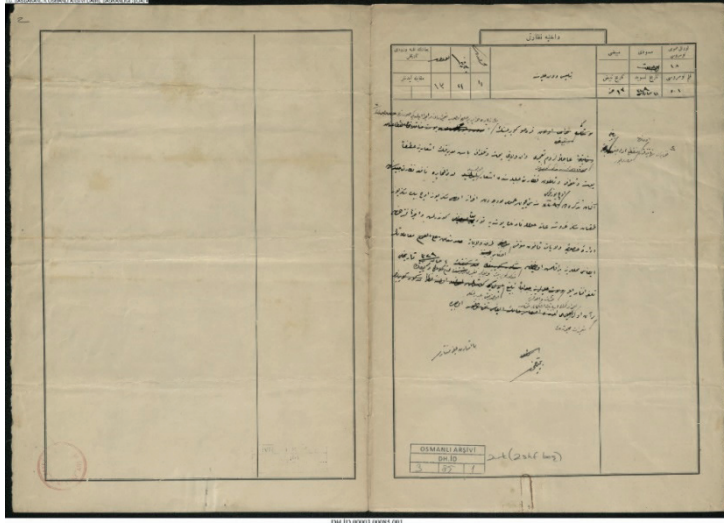

BEO.000192.014381.002

Ek.4: Karasu ve Ulu Köprü'nün tamiratının aciliyetini gösteren belge.

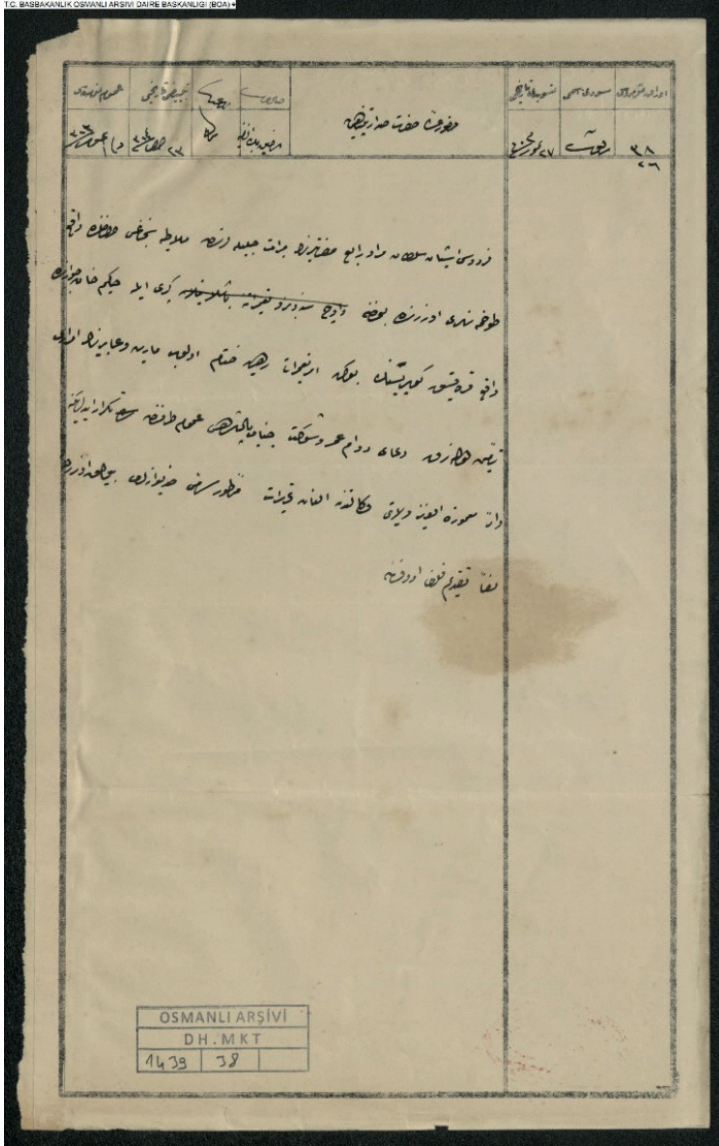
Ek.5:Karasu Köprüsü'nün tamiratının aciliyetini gösteren belge.

Ek.6:Malazgirt Hatun Köprüsü'nün yıkılmış olduğunu gösteren belge.

Ek.7:Malatya Kırkgöz Köprüsü'nün Sultan 4. Murat tarafından inşa edildiğini gösteren belge.

DH.MKT.01439.00038.001

Harvard Sanat Müzesi'nde Bulunan Minyatürlü Bir Baki Divanı

An Illustrated Divan of Baki at the Harvard Art Museums

Melis TANER¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Melis Taner, (Dr. Öğretim Üyesi),
Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım
Fakültesi, İstanbul, Türkiye.
E-posta: melis.taner@ozyegin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5359-9489

Başvuru/Submitted: 17.04.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.07.2019
Son Revizyon/Last Revision Received:
16.09.2019
Kabul/Accepted: 17.09.2019
Online Yayın/Published Online: 23.10.2019

Atıf/Citation: Taner, Melis, "Harvard Sanat Müzesi'nde Bulunan Minyatürlü Bir Baki Divanı." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 553-576.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.636803>

ÖZ

Bu makale, *Baki Divanı*'nın daha önce akademik çalışma konusu olmamış bir nüshasını ele alarak metin-görsel ilişkisini incelemektedir. Minyatürlü divanlar çoğunlukla eserin âşıkane içeriğiyle paralel olarak âşıkları, eğlence veya meclis sahnelerini görselleştirerek eserleri süslerler. Harvard Sanat Müzesi'nde bulunan XVI. yüzyıla ait olan bu Osmanlı eseri, çağdaşı olan diğer *Baki Divanı* nüshalarından, minyatürlerinin neredeyse hepsinde şairin figürüne yer verilmiş olmasıyla ayrılır. Bu eserde tasvirlerin metinle çok daha yakın ilişkide olduğu görülmektedir. Bu durum bir yandan da lirik şiiri tasvir etme konusundaki alternatifleri sorgulamamıza vesile olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Baki, Divan, Osmanlı, Minyatür, El yazması, Resimli divan nüshaları

ABSTRACT

This paper introduces an unpublished, late-sixteenth-century illustrated manuscript of the *Divan* of Baki (Harvard Art Museums, 1985.273). The manuscript raises the issue of options and paradigms for illustration in the *Divan*. Taking the Harvard Art Museums manuscript as a point of focus in comparison with the other illustrated *Divan* of Baki of the late-sixteenth century, this paper focuses on the relationship between a non-narrative text and image.

Keywords: Bakî, Divan, Ottoman, Miniature painting, Manuscript, Illustrated divans

EXTENDED ABSTRACT

The famed poet Baki became known as the “sultan of poets” during his long career and his poems were often included in anthologies and his *Divan* was copied widely. Despite the numerous copies of the *Divan* of Baki and the inclusion of his *ghazals* in most anthologies of poetry, illustrated copies of the *Divan* of Baki are scanty. Among these examples (British Library Or. 7084, Bibliothèque nationale de France Supp. turc 356, Museum of Turkish and Islamic Art T. 1959, and three detached folios coming from a single manuscript: Metropolitan Museum of Art 45.174.5, 25.83.9, RISD Museum 17.459), the seven paintings in the Harvard *Divan* are unique for their emphasis on the poet and their close connection to the poetry of Baki. These paintings reflect both on particular motifs of the lyric poetry and its mood. Rather than marking the ends of individual odes, or the beginning of a new set of *ghazals*—as is the case with the majority of illustrated *divans*—the paintings of the Harvard manuscript interact in a more fluid way with the text. As the Harvard manuscript has not been studied previously, this article provides a preliminary analysis into its paintings and their relationship to the text.

The manuscript contains seven almost full-page paintings that come from the same hand. The first painting represents a youth carving a mountain and an older man shown in profile, with the distinguishing feature of a prominent nose. The *ghazal* that accompanies this painting begins with a description of spring and ends with the effects of love and of the beloved on the lover. The final couplet compares the poet with the legendary character Farhad, of *Khusraw and Shirin* of Nizami. The following painting also shows a close relationship to the text where it makes a specific reference to drinking as the painting shows a youth and an older man in a lush garden setting. The next painting similarly depicts the poet (again with his prominent nose) and the youth. This painting, like the previous one, follows the visual convention of juxtaposing the fashionable youth and an old man as the beloved and the lover, respectively. In addition to this visual convention, the composition appears to draw from the breakline couplet: “It is the place of pleasure and desire, let us dance / Let us shake the arches and porticoes, come hither.” The poet/old man appears in a pose redolent of dance in the painting. The following painting also takes a line from the *ghazal* and elaborates on one of its motifs. In the painting, a tall youth holds a bow and arrow. Facing him is a middle-aged man who bares his chest as the youth takes aim, echoing the line above the painting: “My heart, struck many a time, I held towards you.” Instead of the target on the left, the middle-aged man tears open his garment at the chest for the youth to take aim at. The next painting again depicts the poet, a youth, and in this case, a dervish wearing a tall, brown cap. In the poem, the poet is urged to expend his breath on gratification and pleasure. The inclusion of a dervish in this painting is perhaps a visual reminder to the poet. The final painting, smaller than the other six paintings, is the most straightforward painting of the manuscript—it represents two youths seated outside, and as a whole it encapsulates the literary universe of the *ghazal*. Such

scenes are frequently found in illustrated non-narrative texts. Finally, meant to appear in the first section of the *Divan* (in the ode to Murad III), but placed haphazardly in the manuscript, is a representation of the arrival of the Safavid prince Haydar Mirza.

This manuscript, taken within the corpus of illustrated *divans* urges us to look for possible options and paradigms for illustrating non-narrative texts. In dealing with a narrative text, the tendency has been to match the painting with a story, reading the “narrative painting” together with the text. When it comes to non-narrative texts, we can expect certain motifs, such as lovers in a landscape, indoor or outdoor gatherings, games of polo, hunting, etc. that may use a certain word or phrase from the text as a source of inspiration. In the context of lyric poetry, the different options we have of studying the book as a whole and studying how paintings may deviate from “expected forms of decoration” allow us to think further about illustrating a non-narrative text.

1. Giriş

Harvard Sanat Müzesi'nde bulunan XVI. yüzyıla ait bir Bakî (1526-1600) *Divan*'ı, bugüne kadar hiçbir akademik çalışmaya konu olmamıştır.¹ Bu makale, söz konusu eseri tanıtarak lirik şiirlerin tasvirlerle desteklenmesi konusunu ele almaktadır. Öncelikle eserin somut özellikleri ve konusu açıklandıktan sonra, metin-görsel ilişkisi derinlemesine tetkik edilmiştir.

Bakî, Fatih Camii müezzinlerinden Mihmid Efendi'nin oğludur. Medrese eğitimi boyunca Nev'î (1533-1599) ve Vâlihî (öl. 1588) gibi şairlerle ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin'le (1536-1599) tanışma fırsatını bulmuştur. Uzun kariyeri boyunca hem şairler, hem de Osmanlı devletinin yüksek mertebesindekilerle yakın ilişkiler içinde olan Bakî, daha hayattayken *sultanü's-şuara* (şairler sultanı) unvanını almıştır.² İlk olarak Sultan Süleyman döneminde (sal. 1520-1566) tertiplenen *Bakî Divanı*, II. Selim (sal. 1566-1574), III. Murad (sal. 1574-1595) ve III. Mehmed (sal. 1595-1603) dönemlerinde de şairin yazdığı yeni şiirlerin ilave edilmesiyle yeniden tertiplenmiştir.³ Döneme ait benzer divanlar gibi, *Bakî Divanı* da sultanları metheden kasidelerle başlar. Yalnız sultanlara değil, dönemin önde gelenlerine de kasideler yazmıştır Bakî. Mesela, Sadrazam Semiz Ali Paşa (öl. 1565), Halep Beylerbeyi Kubad Paşa (öl. 1558-59) ya da Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye (1491-1574) de kasideler yazmıştır şair. Kasidelerin ardından musammatlar gelir. Divan, alfabetik olarak sıralanmış gazellerle devam eder. Kıtalar ve matlalar divanın sonunda yer alır.⁴

Bakî'nin şiirleri pek çok şiir mecmuasında yer almış ve kendi divanı da pek çok kere kopyalanmıştır. Bugün *Bakî Divanı*'nın, Türkiye'de ve yurt dışında yüzü aşkın el yazma kopyası olduğu bilinmektedir.⁵ Bu kadar çok el yazma nüshası olmasına ve gazellerinin pek çok mecmuada yer almasına rağmen, *Bakî Divanı*'nın minyatürlü nüshaları çok azdır. Bu makalenin konusunu oluşturan Harvard Sanat Müzesi nüshası dışında *Bakî Divanı*'nın üç tane Osmanlı, bir tane de Safevi dönemine ait minyatürlü nüshaları mevcuttur. Bunlar; Britanya Kütüphanesi'nde (Or. 7084) bulunan, XVI. yüzyılın sonlarına tarihlenebilen Bakî *Divan*'ını ve Prishtineli Mesihî (öl. 1512) *Divan*'ının başlangıcını kapsayan bir nüsha; Fransa Millî Kütüphanesi'nde (Supp. turc 356) bulunan, minyatürleri tamamlanmamış 1595 tarihli bir kopya ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 1595 tarihli el yazmasıdır. Bunların dışında üslup ve ebatlar itibarıyla tek bir el yazmasından çıktığı anlaşılan, ancak şu an farklı müzelerde bulunan üç müstakil sayfa, bir tane daha minyatürlü *Divan* nüshasının varlığına işaret eder. Bu XVI. yüzyıl örneklerinin dışında, XVII. yüzyıl ortası Safevi sanatına örnek

1 Bakî Divanı, Harvard Art Museums, 1985, 273.

2 Fuad Köprülü, "Bakî," *İslam Ansiklopedisi* 2 (1961): 243-253, 243; Mehmet Çavuşoğlu, "Bakî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4 (1991): 537-540.

3 Mehmet Çavuşoğlu, "Bakî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4 (1991): 537-40.

4 Bakî Divanı'nın muhteva ve çerçevesi için bakınız, Haluk Aydın, "Muhtevanın Çerçevesi-Çerçevenin Muhtevası: Bakî Divanı Örneği," *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, 2010), 41-51.

5 Sabahattin Küçük, *Bakî Dîvânı (Tenkitli Basım)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), viii.

olan bir kopya da Britanya Kütüphanesi'ndedir (Add. 7922).⁶

Bu örnekler arasında Harvard Sanat Müzesi'nde olan *Bakî Divanı*, içindeki minyatürlerde şaire özellikle yer vermesi ve bu minyatürlerin şiirle kurduğu yakın ilişki açılarından eşsizdir. Bu minyatürler, lirik şiirin hem motifleri, hem de şairane tarzına birer yorum olarak düşünülebilir. Yukarıda sözü edilen diğer nüshalardan farklı olarak bunlar, belirli kasidelerin başında ya da sonunda veya alfabetik olarak düzenlenmiş gazelerde bir harfin başlangıcı veya sonuna yerleştirilmiş tasvirlerden değildir. Aksine, Harvard Sanat Müzesi el yazmasının minyatürleri metinle çok daha dinamik bir etkileşim içindedir.

2. Eserin Özellikleri

Harvard Sanat Müzesi nüshası nispeten küçük boyutludur (17,3 x 10 cm). Eserin iç kâğıdında silik ve yer yer lekelenmiş iki beyit yer alır. Beyitler ne Bakî'ye ait gibi görünmektedir, ne de şairin şiirlerine bir naziredir. Acemi biri tarafından kaleme alınmış gibi görünür. Yazı biçimi ve dili itibarıyla daha geç bir tarihte yazıldığı düşünülebilir ki eserin bir noktada sahibi olan Seyyid Mehmed Emin Vahîd Efendi'ye (öl. 1828) ait olması ihtimal dâhilindedir. Harvard Sanat Müzesi yazmasında bu sefirin şahsi mührü ve 1798-99 tarihi (H 1213) yer almaktadır.⁷ Bu beyitlerin dışında eserin iç kâğıdında ayrıca Bakî'ye hayır duası da yer alır.

Şu anki hâliyle başlangıç sayfasında unvan bulunmaz. Yukarıda da bahsedildiği üzere *Bakî Divanı*'nın alışılagelmiş düzeni, Kanuni Sultan Süleyman'dan III. Mehmed'e kadar olan padişahlar ile sadrazam ve şeyhülislam gibi o dönemin önemli şahıslarına yazılmış kasidelerle başlar. Kasideleri musammat ve gazeller takip eder ve divan, kıtalarla sona erer. Harvard Sanat Müzesi'ndeki *Bakî Divanı* Sultan Süleyman için yazılmış olan mersiyeyle

6 Norah Titley, *Persian Miniature Painting and Its Influence on the Art of Turkey and India: The British Library Collections* (London: The British Library, 1983); Özlem Yıldız, *Text and Image in the Divan of Bakî: An Illustrated Manuscript in the British Library* (Add. 7922) (MA Thesis, School of Oriental and African Studies, 2018).

7 Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi, III. Selim (h. 1789-1807) zamanında, 1806 yılında, Fransa'ya elçilikle görevlendirilmiştir ve *Sefaretnâme-i Fransa* isimli bir eseri vardır. Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi 1806'daki bu görevinden sonra daha defter emini, 1809'da reisülküttab vekili olmuştur. Ancak bu görevinden üç ay sonra uzaklaştırılarak Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir. Burada daha sonra, 1811'de, bir kütüphane kurmuştur ve bu kütüphane, 1812'de halka açılmıştır. Şair Ayıntaplı Aynî'nin (öl. 1837) kütüphanenin kuruluşu için yazdığı tarihlere bakarsak çoğunlukla öğrencilere yönelik bir kütüphane olduğunu anlarız. Ayıntaplı Aynî aynı zamanda kurucuyu da bir "zât-ı vâlâ" [yüce insan] olarak belirtir.

Harvard yazmasındaki 1799 tarihli mühür, Seyyid Mehmed Emin Vahid'in kütüphanesini kurmadan önce de kitaplara olan merakını gösterir. Hatta *Sefaretnâme-i Fransa*'sında da Viyana'da, aralarında üç adet Kuran, bir *Kaşîde-i Bîrde* ve IV. Mehmed (h. 1648-87) dönemine kadar olan Osmanlı sultanlarının resimlerini içeren bir albümün de bulunduğu üç yüz bin adet kitap olan bir kütüphaneden bahseder.

Sefaretnâme'sinde bahsi geçen detaylar dışında aynı zamanda Seyyid Mehmed Emin Vahid'in kütüphanesinin yayımlanmamış kataloğu da (Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1031) ne tür kitaplara ilgi duyduğunu gösterir. Bu katalogdan görebileceğimiz üzere oldukça geniş alandaki konulara ilgi duymaktadır.

Mehmet Arslan, *Antepli Aynî Divanı* (İstanbul: Kitabevi, 2004), 325-326; *Sefaretnâme*'si için bakınız, *Relation de l'Ambassade de Mohammed Seid Wahid Effendi* (Paris: Firmin Didot, 1843); Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin kütüphanesi için bakınız, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932).

başlar; padişahlara yazılmış kasideler ve *elif* ile *re* arasındaki harflerle biten gazeller eksiktir. Metin talik hatla iki sütun hâlinde on yedişer mısra şeklinde yazılmış, her bir gazel bitiminde bir satır aralığı boşluk bırakılmıştır. Bu eserdeki satır sayısı ile eksik olan kaside ve gazeller hesaba katıldığında eserin başında yaklaşık yirmi sayfanın eksik olduğu tahmin edilebilir. Başlangıcı eksik olan bu eser belli ki yeniden ciltlenmiştir.

Sayfa sayıları belirtilmemiştir ancak bir tek sayfa dışında eser düzgün bir sırayı takip eder. Bu müstakil sayfada Safevi şehzadesi Haydar Mirza'nın (öl. 1595) İstanbul'a gelişini gösteren bir tasvir vardır (Resim 1). III. Murad'ın saltanatı sırasında yaşandığı bilinen bu ziyaret, Bakî'nin padişaha yazdığı kasidesinde yer alır. Dolayısıyla eserin başında yer alması beklenirken eserin içine gelişigüzel yerleştirilmiştir.

Resim 1: Haydar Mirza'nın İstanbul'a Gelişi, *Divan-ı Baki*, Harvard Art Museums 1985.273

Osmanlılar ile Safeviler arasında 1578'den 1590'a kadar süren savaşın sonunda barışı garantilemek amacıyla Haydar Mirza, Safevi başkenti Kazvin'den İstanbul'a gönderilmiştir. Şehzâde'nin İstanbul'a gelişinin pek çok şair ve tarihçinin ilgisini çekmiş olduğu, bazı şiirlerin yanı sıra tarih kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Bakî de III. Murad'a yazdığı kasidesinde bu konudan bahseder. Harvard Sanat Müzesi'ndeki nüshanın hamisi ya da nakkaşı da benzer şekilde olaya kayıtsız kalmaz. Bu durum eserin en azından 1590'dan sonra tamamlanmış olduğuna işaret eder.

Yine XVI. yüzyılın sonlarında tasvirlerle süslenmiş bir başka *Bakî Divanı* (Britanya Kütüphanesi, Or. 7084, varak 1a) örneğinden yola çıkarak Harvard nüshasındaki bu eksik yirmi sayfa içerisinde Britanya Kütüphanesi nüshasında olduğu gibi bir giriş minyatürü ve/veya kaside kısmında bir veya birkaç minyatür daha olması muhtemeldir. Ancak, bugünkü mevcut durumunda Harvard Sanat Müzesi'ndeki *Divan*'da yaklaşık tam sayfa ve aynı elden çıkmış gibi görünen yedi adet minyatür yer alır.

3. Minyatürler

Bunların ilkinde (Resim 2) morumsu-mavimsi bir dağı, baltasıyla kazan bir genç ve kır sakallı, sarıklı bir adam tasvir edilmiştir. Bu adam sol elinde bir kitap tutarken sağ eliyle gence doğru işaret etmektedir. Genç ise parlak turuncu bir kıyafet ve etrafı sırmalı kumaşla sarılı bir takke giyer. Sol alt köşede ise, kayalıkların arasında ilginç bir yapı belirir.

Resim 2: Şair ve dağı delen genç, *Divan-ı Bakî*, Harvard Art Museums 1985.273

Genç ile yaşlı erkek figürlerine lirik şiirleri süsleyen minyatürlerde sıklıkla rastlanır. Bu minyatürler şiirin lirik içeriğine âşıkane bir anlam katar. Harvard Sanat Müzesi nüshasının ilk minyatüründe yer alan, profilden görülen ve özellikle burnu ile dikkat çeken bu yaşlı adam figürü eserin diğer minyatürlerinde de okurun karşısına çıkacaktır. Minyatürlü divan örnekleri bağlamında düşünüldüğünde lirik şiirlere eşlik eden tasvirlerdeki yaşlı adam genellikle âşık figürünü yansıtmaktadır. Ancak Harvard Sanat Müzesi nüshası özelinde bakıldığında eserin diğer minyatürlerinde de tekrarlanan bu belirgin yaşlı adam şair tiplemesini de yansıttırabilir. Elindeki kitabı da bu görüşü destekler niteliktedir. Hatta belki de şair kendini tasvir etmiştir. Görüldüğü gibi lirik şiirlerin mümkün kıldığı çok anlamlılık,⁸ lirik şiirlere eşlik eden resimler için de geçerli olmaktadır; yani bu tasviri hem şair hem de âşık olarak algılamak mümkündür. Bu çok anlamlılık, hem şiiri ve hem minyatürü mana açısından daha da zenginleştirir.

Resmin karşı sayfasında ise baharı tasvir eden bir gazel bulunur:

Mevsim-i gül 'îd ile yâr u musâhib düşdiler
 Bir birine iki dil-berdür mahabbet gösterür
 'Îdgehde varalum dülâba dil-ber seyrine
 Görelüm âyîne-yi devrân ne sûret gösterür
 Kaddüñe kul olmaga gelmiş dizilmiş karşıña
 Servler turmuş çemen sahnında kâmet gösterür
 'Âşıkı bî-sabr u ârâm eyleyüp seyyâh ider
 Memleket seyr itdürür 'aşkuñ vilâyet gösterür
 Bî-sütûn-ı gamda Bâkî seng-i mihnet kesmede
 Şöyle üstâd oldu kim Ferhâd'a san'at gösterür.

Şair, okuyucuyu dönme dolaptaki güzellere bakabilmesi ve baharın tadını çıkarabilmesi için bayram yerine gitmeye teşvik eder. Orada, serviler âşığa hürmeten karşısında dizilmiştir. Şair, gazelin ilk kısmında çevredeki doğaya atıfta bulunurken ikinci kısımda maşuğun, âşığın iç dünyası üzerindeki tesirini dile getirir. Maşuğu görmek âşığı sabırsız, huzursuz eder, onu bir seyyah gibi sürükler. Resimle aynı sayfayı paylaşan son beyitte de şair, kendisini Ferhad'la kıyaslar. Bu son beyitte bahsi geçen Ferhad, Genceli Nizâmî'nin (1141-1209) acıklı hikâyesi *Hüsrev ile Şirin*'deki aşk üçgeninin bir ayağı olan Ferhad'dır. Bu eserdeki diğer iki kahraman da Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz ve Ermen prensesi olan Şirin'dir. Hüsrev de, Ferhad da Şirin'e âşık olunca hükümdar, Ferhad'a neredeyse imkânsız bir görev verir ve Bisutun Dağı'nı delmesini ister. Ferhad bunu başarır ancak Hüsrev, Ferhad'a Şirin'in öldüğü haberini gönderir. Bu haberi alan Ferhad, üzüntüsünden kendini dağın tepesinden atar.

8 Bakınız Dominic Parviz Brookshaw, *Hafiz and His Contemporaries: Poetry, Performance & Patronage in Fourteenth-Century Iran* (London, New York: I. B. Tauris, 2019); Priscilla Soucek, "Interpreting the Ghazals of Hafiz" *RES: Anthropology and Aesthetics* 43 (2003): 146-163; Mieke Bal and N. Bryson, "Semiotics and Art History" *The Art Bulletin* 73 (1991): 174-208.

Bakî'nin minyatürle aynı sayfadaki beytinde geçen “seng-i mihnet kesmede” ifadesi Ferhad'ın hikâyesine doğrudan bir gönderme olup kendisini onunla kıyaslayarak âşığın elinden ıstırap çekmedeki hünerini ortaya koyar. Minyatürde de metinde yer alan konu tasvir edilmiştir. Ferhad, dağı delerken bir yandan da yaşlı adam, ona doğru bakar ve işaret eder. Eğer bu yaşlı adam figürünü şair tiplmesi olarak alırsak o zaman Bakî'nin beytinde yazdığı gibi kendisini Ferhad'la kıyaslaması fikri, minyatürde de desteklenmiştir.

İkinci minyatür (Resim 3), şairi/âşığı bir elinde altından kâsesiyle çiçeklerle dolu bir yeşillikte otururken tasvir eder. Figür diğer eliyle bir sürahiye uzanmaktadır. Kırmızı ve mavi giysili bir genç, altından bir tepside taşıdığı meyveleri şaire/âşığa sunar. Figürlerin hemen arkasında yer alan üç servi ağacı bir yandan kompozisyonu dengelerken diğer yandan görsel olarak genç adam ile yaşlı adamı birbirinden ayırır. İşret meclisleri ve ziyafetler, lirik şiirleri canlandıran minyatürlerde yaygınken bu bağlamda minyatürden evvel gelen beyit, bu ilişkiyi daha da güçlendirir. Tasvirin canlandığı gazel âşıkane olup âşığın maşuğa olan hislerini ortaya koyar ve âşık, maşuğa olan aşkından iki büküm olur:

Resim 3: Ayakta duran genç ile şair, *Divan-ı Baki*, Harvard Art Museums 1985.273

‘Aşkuñla kılup kâmetini dâl karanfûl
‘Arz itdi saña mûy-u sefid âl karanfûl
Farkında kılup yâsemeni dâgına penbe
‘Aşkuñda geçer baş açuk abdâl karanfûl
Kad-i serv-i çemen yâre dehen gonca-i gülzâr
Hat müşg-i Hutun çihre semen hâl karanfûl
Maksûdı bu kim lâle-sıfat göstere pervâz
Ruhsârı hevâsında açar bâl karanfûl
Geh şîşe gehî kühne sıfâl ile kılur ‘ayş
Bâkîveş olub ‘işrete meyyâl karanfûl

Minyatür âdeta, “Geh şîşe gehî kühne sıfâl ile kılur ‘ayş/ Bâkîveş olub ‘işrete meyyâl karanfûl” beytini görselleştirir. Açık bir alanda, yeşillikler içinde oturan bir genç ve bir yaşlı; önlerinde bulunan sürahi ve meyve dolu tepsiler, lirik şiirlerin tasvirinde sıklıkla rastlanan sahnelerdir. Burada da bu tipik motif kullanılmıştır. Ama minyatürde görülen yaşlı adam aynı zamanda, sanki boyu bosu *dal-* harfi gibi eğrilmiş, maşuğa aklaşmış saçlarını sunan şairle kıyaslanabilir mi?

Resim 4: Şair ve genç, *Divan-ı Baki*, Harvard Art Museums 1985.273

Bir sonraki minyatürde de şair, bir gençle birlikte tasvir edilmiştir (Resim 4). Şairin üzerinde bu sefer uzun, hardal sarısı bir kıyafet ve kolsuz, kürklü kahverengi bir üstlük vardır. Diğer minyatürlerde olduğu gibi başında da geniş sarığı vardır. Profilden gösterildiği için burnu ve uzun kırılmış sakalı dikkat çeker. Yanaklarındaki kırışıklıklar, diğer tasvirlerde olduğu gibi bu minyatürde de belirgindir. İlk minyatürdeki gibi kolunu kaldırarak gence

doğru işaret eder. Neredeyse raks eder gibi bir havası vardır. Turuncu ve mavi bir giysisi olan gencin başında ise daha küçük bir sarık vardır. Elinde altından bir sürahi bulunmaktadır. Şairin sade giysisine göre genç daha iddialı giyinmiştir ve sarığının kıvrımlarına bir çiçek yerleştirmiştir. İkili, lirik şiirde veya minyatürde yaygın olarak işlenen yaşlı adam ile genç âşığı temasını yansıtır âdeta. İkisinin arasında sararan yaprakları olan bir ağaç, sanki şairin bükülmüş kollarını taklit edermişçesine kıvrılır. Minyatürle sayfayı paylaşan beyitler ve gazelin devamı da bu temayı destekler:

Zevk u şevkûn yiridür raks uralum dest-efşân
 Virelüm zelzeleye tâk u revâkı berü gel
 Sunma la'l-i şeker-efşânuñı bî-zevklere
 Eyle şîrîn dehen-i ehl-i mezâkı berü gel
 Hıtta-i Rûm'dadır 'ırk-ı nihâl-i ikbâl
 Özleme hâk-ı Horâsân u 'Irâk'ı berü gel
 Çok tehî devr ide bu sâgar-ı minâ bizden
 Var iken şîşede bâkî hele sâkî berü gel
 Umaruz himmet-i merdân-ı tarîkat yitişe
 Nâ-gehân bir gün efendüm diye Bâkî berü gel

Şair okuyucuyu (ya da maşuğu) alkışlamaya, el çırpmaya, zevke teşvik eder. Aynı hissin devamıyla içki şişesi boş gezer diye şikâyet eder ve sakiden şişeyi doldurmasını ister. Minyatürde de genç oğlan, bir eli havada olan yaşlı adamın karşısında elinde sürahiyle durur.

Resim 5: Orta yaşlı adam ile elinde ok ve yay tutan genç, *Divan-ı Baki*, Harvard Art Museums 1985.273

Bir sonraki minyatür yine gazelden bir beyitle yakın ilişki içindedir (Resim 5). Minyatürde, elinde bir ok ve yay tutan uzun boylu bir genç ve karşısında orta yaşlı bir adam tasvir edilmiştir; açık mavi giysisinin üzerinde omuzlarına atılmış, uçları arkaya düşen bir şalı ve yeşil takkesinin etrafına sarılı bir sarığı vardır. Genç adam ona doğru hedef almışken göğsünü açması, “Karşu tutdum sîne-i sad-çâki senden cânibe” beytinin görselleşmiş hâli gibidir. Gazel, minyatürün altında şu şekilde devam eder:

Gönder ey kaşı kemânım tîri benden cânibe
 Defterin bâd-ı sabâ lû'lu-yı lâlânûñ durer
 İlder olsa dişlerûñ vasfîñ 'Aden'den câbine
 Görmesün kimse sakın diyü lebiñ dişler baña
 Bakdugumca ol büt-i şekker-şikenden cânibe
 Seyr idelden gülşen-i hüsnünde kadd ü haddüñi
 Çekmez oldu hâtrum serv u çemenden cânibe
 Husrevâ yıllar durur yoluñda Ferhâd'ûñ geçer
 Mâ'il ol Bâkî-i şîrîn-suhanden cânibe

Minyatürün arka planında, iki tepeli mor bir yükselti görülmektedir. Soldaki daha yüksek tepenin üstünde evvelki tasvirdekine benzer bir ağaç yer alır. Orta yaşlı adam, tepedeki ağacın yakınındaki hedef tahtasının önüne geçmiş, kendisini hedef haline getirmiştir. Minyatürün altındaki beyte uygun biçimde göğsünü açar ve gencin göndereceği oku bekler. Bu minyatür bir yandan gazelin şairane tarzını yansıtırken diğer yandan içeriğiyle de doğrudan alakalıdır. Okun kendisini hedef almasını ister şair ve pare pare olmuş göğsünü ona açtığını söyler. Minyatür de metin de sahip çıkma ve kıskanma hissiyle örülmüştür. Âşık, maşuğunun tek sahibi olmak ister, kimsenin onu görmesini istemez. Minyatür ilk beyte gönderme yapar ama gazelde aynı zamanda Hüsrev'e, Ferhad'a ve Şirin'e de göndermeler vardır. Böylece el yazmasındaki minyatürler arasında da bir bağ kurulmuş olur. Bakî'nin şiirinde Hüsrev, Ferhad ve Şirin gibi bedbaht aşkın kahramanlarına göndermeler yaygındır. Ancak birinci minyatür (Resim 2) ve bu tasvirin özellikle bu gazel için seçilmiş olması, genel olarak aşkla ve aşkın âşığa yaptıklarıyla ilgili bir yorum olarak eserin tümüne yönelik bir bütünlük sağlama çabasıdır. Belki de bu resimdeki gencin uzun boyu, uzun boylu Ferhad'a ve şirin sözlü şair de Şirin'e bir göndermedir. Bir şekilde âşık ile maşuk arasındaki ilişki de tersine çevirilmiştir. Yani bu sefer belki âşık gençtir ve âşık olunan da orta yaşlı adamdır. Hikâyeyi bir olaylar silsilesine bağlı olarak anlatmak yerine, bir durumu anlatan gazellerin yahut genelde lirik şiirin tasvir edilmesi, böyle çoklu okumalara imkân vermesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Bir sonraki minyatüre (Resim 6), üç sayfa sonra rastlanır. Profilden çizildiği için kemerli burnuyla dikkat çeken ve diğer iki figürden daha büyük tasvir edilen şair, bu sefer hardal sarısı ve kahverengi sade giysisi ve yeşil takkenin etrafında sarığıyla yeşillikte otururken görülmektedir. Sol elinde bir meyve tutarken sağ eliyle karşısındaki gencin elindeki kâseye

işaret eder. Genç sakinin arkasında, minyatürün sol kenarında, ayakta duran ve sakiyle şairi izleyen bir Mevlevi dervişi yer almaktadır. Figürler açık havadadır. Arka planda eflatun renkli tepecikler ve bunların arasında dalları hafif eğimli, yaprakları sararmaya başlamış bir ağaç bulunur. Bu el yazmasındaki neredeyse her minyatürde olduğu gibi bu örnekte de gökyüzü altın rengindedir. Gökte sol tarafta mavi, beyaz ve kırmızı alevimsi bulutlar resmedilmiştir. Bir önceki sayfada metin diyagonal olarak yazılmış ve minyatürün tam bu noktaya yerleştirilmesi planlanmıştır. Böylece minyatür gazelin son üç beytiyle aynı sayfayı paylaşır:

Resim 6: Saki, şair ve mevlevi, *Divan-ı Baki*, Harvard Art Museums 1985.273

Mey-i lâle-reng elde meclis müheyyâ
 Ne hâcet zamân-ı gül u gülsitâne
 Ruh-u dil-ber ü câm-ı sâkî nazarda
 Ne minnet bahâr u gül u erguvâna
 Demüñ 'ayşâ sarf eyle Bâkî niyâzuñ
 Cevân-baht sultân-ı sâhib-kırâna

Minyatürdeki derviş figürü, sakinin elindeki şişe ve kâseye meyleden şairi görsel olarak dengelerken bir yandan da metinle birlikte düşünüldüğünde, nefesini zevke saklaması söylenen şaire/âşığa bir hatırlatma olarak değerlendirilebilir.

Harvard Sanat Müzesi el yazmasındaki son minyatür belki bu eserdeki minyatürler arasında en basmakalıp olanıdır (Resim 7). Gazelin ilk beyitlerinden sonra gelen ve diğer minyatürlerden daha küçük boyutlu olan bu minyatür, dış mekânda oturan iki genci gösterir ve tam üstünde şu beyitler vardır:

Resim 7: İki genç, *Divan-ı Baki*, Harvard Art Museums, 1985.273

Açılsa gonca mânend-i leb-i la'l-i nigâr olsa
Saçılma hurde-yi pîrûze sahrâ sebzezâr olsa
Getürsem pendini bir bir yirine vâ'iz-i şehriûn
Bahâr olsa nigâr olsa şarâb-ı hoş-güvâr olsa.

Diğer minyatürlerden farklı olarak bu defa şiir ve minyatür arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Daha çok gazelin havasını, belki baharı yansıtır. Pek çok Osmanlı veya Safevi dönemi minyatürlü divanlarda veya mecmualarda bu tür açık havada oturan gençler/âşıklar, şölenler, ziyafetler ya da iç mekânlarda meclis sahnelerine sıklıkla rastlanır. Harvard Sanat Müzesi'ndeki bu *Bakî Divanı*'nın minyatürleri de aslında gazellerin âşıkane havasını ve edebî motiflerini yansıtır. Bu açıdan Osmanlı ya da Safevi dönemlerinde karşımıza çıkan minyatürlü divanlardan çok da farklı sayılmaz. Ayrıca gazellerin içinde geçen bir kelimeye odaklanmak ve minyatürde bu temayı işlemek de nadir rastlanan bir durum değildir. Sunum ya da işret meclisleri de minyatürlü divanlarda sık sık eserin başında ya da sonunda karşımıza çıkar (mesela aşağıda da bahsedilecek Britanya Kütüphanesi örneğindeki gibi). Bunların ötesinde gazellerin veya farklı bölümlerin arası tezhipte ya da başka tür süsleme örnekleriyle

ayrılabilir. Böylece okuyucu durup düşünmeye teşvik edilir; aynı zamanda bir şiirin ya da bir bölümün bittiği de görsel olarak vurgulanmış olur.

Bu el yazmasını diğer minyatürlü *Bakî Divan*'larından ayıran şey, hem minyatürlerde gazellerin duygu yüklü havasına ve kullanılan edebî motiflere yoğun biçimde yer verilmesi, hem de şairin/âşığın portresinin neredeyse her tasvirde karşımıza çıkmasıdır. Harvard Sanat Müzesi nüshasındaki minyatürler, divanlarda sıklıkla rastlandığı gibi çevgan oyunları, av, işret meclisleri ya da ziyafetleri konu olarak almaz. Ayrıca minyatürler, alışılmış uygulama olan gazellerin bitiş ya da başlangıç noktaları yerine şiirin içinde, metinle ilişkileri göz önüne alınarak konumlandırılmış, tam olarak bulunmaları planlanan yerlerde ve metinle diyalog halinde olacak şekilde yerleştirilmiştir.

4. Karşılaştırma

Çağdaşı olan diğer *Bakî Divan*'ları ile karşılaştırıldığında eserin özel durumu daha da netleşir. Britanya Kütüphanesi'nde bulunan bir *Bakî Divan*'ının (Or. 7084) ilk sayfasında yer alan açılış resmi, bir kasrın bahçesindeki şiir meclisini konu alır (v. 1a). Kasrın kapı

Resim 8: Kanuni Sultan Süleyman, *Divan-ı Bakî*, British Library, Or. 7084, v. 22a

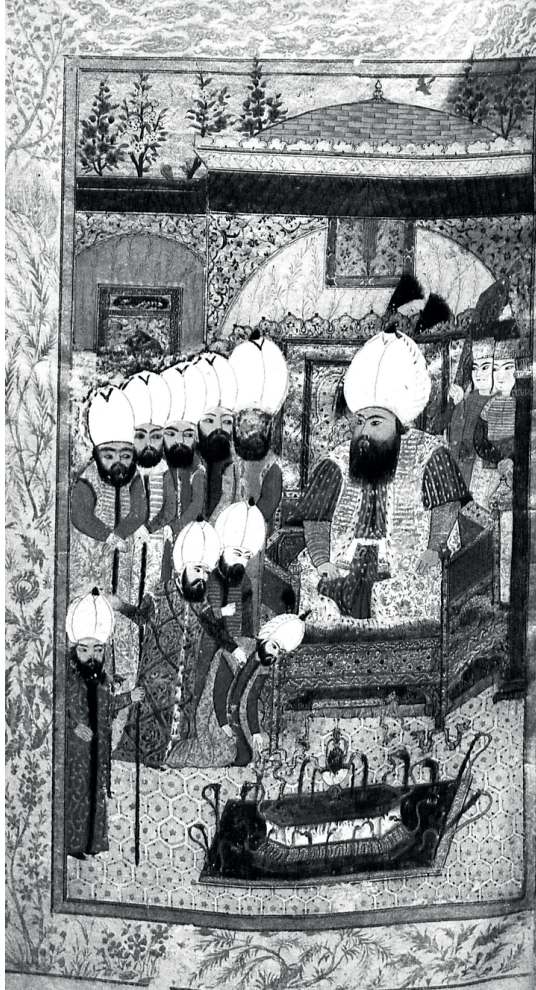
kemerinde yazılı beyitler, edebî yaratılış da dahil olmak üzere, yaratılış olgusuna gönderme yapar. Bu beyitler, klasik İran edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Sadi'nin (1213(y)-1291) *Bostan*'ından alınmıştır. Metin, açılış minyatürünü takip eden sayfada, Kanuni Sultan Süleyman'a yazılmış bir kasideyle başlar. İkinci minyatür, Kanuni mersiyesinin sonundadır (Resim 8). Hemen ardından gelen diğer bir minyatür ise II. Selim'i tasvir eder (Resim 9). Bu minyatürden hemen sonra gelen beyitler, şairi ve dolayısıyla okuyucuyu, Yaradan'ın aynası olarak tanımlanan padişaha bakmaya yönlendirmektedir.⁹

Resim 9: II. Selim, *Divan-ı Baki*, British Library, Or. 7084, v. 22b

9 “Bākī cemāl-i pādīšāh-ı dil-pežiri gör / Mir’at-ı şun’-ı hazret-i Hayy-ı Kadiri gör.” *Dīvān-ı Bākī*, British Library Or. 7084, v. 22b.

Kasidelerden sonra gazeller yer alır. Bu bölümdeki iki resmin ilkinde iç mekânda gerçekleşen bir meclis tasvir edilmiştir. İkinci minyatür *nun* harfiyle biten gazellerin başında yer alır ve nehir kenarında yıkanan Şirin'i gözetleyen Hüsrev'i resmeder. *Divan*, ketebe kaydının altına yerleştirilmiş sunuş sahnesini tasvir eden bir minyatürle sonlanır. Sonra III. Mehmed'in tahtta oturuşunu resmeden tam sayfa bir minyatür bulunur (Resim 10). Bu minyatür, *Bakî Divanı* ile, sonu eksik olan ama aynı cilt içinde bulunan *Mesihî Divanı* arasında geçiş sağlar.

Resim 10 III. Selim, *Divan-ı Bakî*, British Library, Or. 7084, v. 96a

Benzer bir şekilde, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan (T. 1959) 1595 tarihli *Bakî Divanı*, Sultan Süleyman için yazılan kasidenin, Sadrazam Semiz Ali Paşa için yazılmış

Bahariyye'nin (Resim 11), Halep valisi Kubad Paşa ve Şam kadısı için yazılmış kasidelerin tasvirleriyle süslenmiştir (Resim 12). *Bahariyye* minyatürü çok canlı bir tabiat manzarası sunar: çiçek açmış ağaçlar, ağaçlara konmuş kuşlar, kıvrıla kıvrıla akan bir dere ve yüzen ördekler... Bir ağacın arkasından bakan bostancı, resimdeki tek insan figürüdür. Kasidelerden sonra gelen bir minyatür (Resim 13) Bakî'nin, geç XV.-erken XVI. yüzyıl Osmanlı şairi Necatî'nin (öl. 1509) bir gazeline yazdığı tahmîse eklenmiştir. Tezkire yazarı Âşık Çelebi (öl. 1572) Necatî'yi "Rum'da şiirin temelini atan kişi" olarak tanıtır.¹⁰ Bahsi geçen tahmiste Bakî

Resim 11: Bahar manzarası, *Divan-ı Baki*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi T. 1959, v. 13a

10 Âşık Çelebi, *Meşâirü 'ş Şu 'arâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri 772, v. 355b; Filiz Kılıç, haz. *Âşık Çelebi Meşairü 'ş Şuara* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 409-415, 849-860. Şah 'Abbas'ın (sal. 1588-1629) kütüphanecisi ve ressamı Sadıki Bey (ö. 1610) de *Mecma'ü'l Havass* isimli eserinde Necatî ve Bakî'ye de yer verir ve bu şairler arasında bir bağ kurar ve der ki Necatî gibi Bakî de *melikü 'ş Şu 'ara-yı Rum* olarak bilinir. Sâdiqî Beg, *Majma' al-Khawâşş*, haz. Abd al-Rasûl Khayyampour (Tebriz: Akhtar-ı Şumâl, 1948), 116.

Resim 12: İki melek, *Divan-ı Baki*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi T. 1959, v. 29a

kendisini, *melikü's şu'ara* olarak nam salmış diğer bir şairle doğrudan karşılaştırmaktadır. Şairin tasvir edildiği bu minyatürde Bakî'nin edebî karşılaştırması ve kendini methedişi vurgulanmaktadır. Tahmisten hemen sonra gazeller başlar ve bu ayrımı tezhipli bir unvan belirtir. Kasideleri ve tahmisi canlandıran minyatürlerden sonra gazeller bölümünde de iki minyatür vardır. Bunlar da yine harf ayrımlarını belirten noktalara yerleştirilmiştir.

Bu örneklerin dışında Paris'te Fransız Milli Kütüphanesi'nde (Supp. turc 356) minyatürleri bitmemiş bir *Bakî Divanı* daha mevcuttur. Bu nüshada, yalnızca bir tane bitmiş ancak biraz hasarlı bir minyatür yer alır (v. 9a). Halep valisi Kubad Paşa'ya yazılan kasidede eşlik eden bu minyatürde, elinde kitap olan bir genç ile yazı yazmakta olan beyaz sakallı bir adam vardır. Bunun dışında Şam kadısı Mehmed Çelebi için yazılmış olan kasidenin sonunda da bir minyatür bulunması belli ki planlanmış ancak bırakılan yer boş kalmıştır. Bu Paris

Resim 13: Şair, *Divan-ı Baki*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi T. 1959, v. 38a

yazmasında da yukarıda belirtilen örnekler gibi minyatürlere belirli noktalarda ve özellikle de kaside kısmında yerleştirildiğini görülmektedir.

Yazının başında bahsi geçen tek bir el yazmasından çıkmış üç tek sayfada da minyatürler benzer şekilde kasideleri tasvir eder. Bunların yer aldığı nüsha muhtemelen Bağdat valisi Sokolluzade Hasan Paşa (öl. 1602) için XVI. yüzyılın sonlarında Bağdat eyaletinde hazırlanan bir *Bakî Divanı*'dır.¹¹ Bu üç minyatürden biri (Resim 14), yukarıda bahsedildiği gibi Safevi şehzadesi Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelişini konu almaktadır. Altın rengi sarığı ve sorgucuyla doru bir at üstünde şehre doğru ilerleyen genç şehzadenin yanında iki beyaz

11 Zeren Tanındı, "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the "Divans" of Bākī and Nādīr," *RES: Anthropology and Aesthetics* 43 (2003): 131-145, 134.

Resim 14: Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelişi, *Divan-ı Baki*, Metropolitan Museum of Art 45.174.5

sakallı, sorguçlu sarıklı piyade yürümektedir. Siyah atının üzerinde ise Sokolluzade Hasan Paşa'yı görürüz. Oldukça kalabalık bir heyetle şehre giren kafiyei görmek için pek çok kişi toplanmıştır. Hatta minyatürün solunda iki kadın dahi görmek mümkündür. Kendisi de şehzadeyi karşılayan heyet arasında bulunan tarihçi Selanikli Mustafa Efendi de (öl. 1600?), kadınların bu kalabalık seyirci kitlesi arasında yer almasından ve hatta bu yüzden evlerine geç dönmelerinden dolayı sıkıntı yaşadığından bahseder.¹²

Üslup itibariyle değerlendirildiğinde XVI. yüzyıl sonunda Bağdat eyaletinde yapılmış olması muhtemel olan bu *Divan*'ın bir başka minyatürü, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'yi bir iç mekânda otururken gösterir. Büyük bir sarığı olan beyaz sakallı, kahverengi ve lacivert kıyafetli Şeyhülislam, bağdaş kurarak oturmuştur. Bir elinde tesbih tutar, diğer eliyle de

12 Muştafa Selânikî, *Târîh-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 219.

karşısında oturan, önlerinde ve ellerinde kitaplar bulunan grubu işaret eder. Bu minyatür, Şeyhülislam için yazılmış *Bahariyye*'ye eşlik eder (Metropolitan Sanat Müzesi 25.83.9). Son olarak da yine aynı eserden günümüze kalmış olan üçüncü minyatür (Rhode Island Sanat Müzesi, 17.459) Kanuni Sultan Süleyman'a yazılmış kasideyi tasvir eder ve sultanı, bir alay sırasında at üzerinde gösterir.

Minyatürlü Bakî *Divan*'larında yer alan ve yukarıda bahsi geçen minyatürler, ağırlıklı olarak kasidelere eşlik etmektedir. Minyatürlerde padişahlara veya önemli devlet adamlarına yapılan vurgu ve verilen öncelik, bu kopyaları daha da değerli hâle getirmektedir. Bunların arasında Harvard Sanat Müzesi'ndeki eser, şaire verdiği ehemmiyet ve minyatürlerin kasideler yerine gazellerin yanında yer alması itibarıyla diğer nüshalardan farklıdır.¹³ Bu fark, divanların minyatürlerle tamamlanması konusunda ne gibi yaklaşımlar ya da seçenekler olabileceğinin sorgulanmasını sağlar. Nesir eserlerin yer verdiği hadiseleri tasvirlerle desteklemekelbette daha kolay hayal edilebilir; bu eserlerde minyatürün metinle birlikte *okunması* mümkündür. Ancak lirik şiir ile minyatürün eşleşmesi nasıl ele alınmalıdır? Kitabın, yani el yazmasının bir bütün olarak incelenmesinde lirik şiir ile minyatürün ilişkisine nasıl yaklaşılmalıdır?

5. Sonuç

Daha önce de bahsedildiği üzere, lirik şiiri minyatürlerle desteklerken sıklıkla tercih edilen kompozisyonlar genç âşıklar, meclis sahneleri, çevgan oyunları ya da ziyafetlerdir. Bunlar, lirik şiirin temsilinde kullanılması beklenen motiflerdir. Buna karşılık, şairin tasvirini yukarıda sözü edilen kompozisyonlarla doğal bir şekilde birleştirmesi açısından Harvard Sanat Müzesi'ndeki *Bakî Divanı* ayrıca ilgiye değer, nadir bir örnektir. Öte yandan hami ve eser ilişkisinin, divanlar ve bunların minyatürlerle tamamlanması meselesine yepyeni bir bakış açısı sunabileceğini unutmamak gerekir; bu makalenin kapsamı dışında kalan, XVII. yüzyıla ait, muhtemelen Safevi hükümdarı için hazırlanmış nüsha ve Sokolluzade Hasan Paşa için hazırlanmış olması muhtemel kopya dışında XVI. yüzyıl Osmanlı dönemine ait minyatürlü Bakî divanlarının kimler için hazırlandığı bilgisi mevcut değildir. Dolayısıyla, yazıda bahsi geçen divanlara eşlik eden minyatürlerin değerlendirilmesi konusunda gelecekte bu konularda yapılacak çalışmalar yeni ufuklar açabilecektir.

13 Harvard Sanat Müzesi'nde bulunan Bakî *Divanı*'nın resimlerinde şairin bu denli ön planda olması durumuna, XVI. yüzyılın sonlarına doğru resimlenmiş başka Osmanlı eserlerinde de rastlarız. Buna örnek olarak 'Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's Şu'arâ*'sının veya Muhtasibzade Mehmed Hâkî'nin (öl. 1567) *Şakâ'îku'n Nu'māniyye* tercümesinin resimli kopyalarını verebiliriz. Aynı zamanda bu dönemde Osmanlı padişahlarının portrelerinde de belirgin bir yaygınlaşma söz konusudur. Resimli tezkirelerdeki şair portreleri sanki ikonik portrelerle olayları anlatan tensiller arasına sıkışmış gibidir. Bu tarz bir yaklaşıma Safevi dönemi lirik şiirinde rastlanmaz. Osmanlı dönemi resimli divanlarında ise nadir karşılaşılır. *Meşâirü's Şu'arâ* hakkında bakınız, Aslıhan Erkmən, "Mü'ellife Övgü: Musavver [Resimli] Tezkirelerde Yazar Portreleri," *Sanat Tarihi Yıllığı* 23 (2011): 1-21; *Şakâ'îku'n Nu'māniyye* hakkında bakınız, Tülün Değirmenci, "Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'îku'n nu'māniyye," *Bilgi* (2008): 105-132.

Kaynaklar

Fihrist, Vahid Paşa Kütüphanesi, No. 1031.

Sadiqi Beg Afshar. *Majma‘ al-Khawass*, ed. ‘Abd al-Rasul Khayyampour. Tabriz: Akhtar-i Shumal, 1948.

Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi. *Relation de l’ambassade de Mohammed Wahid Effendi*. Paris: Firmin Didot, 1843.

Aslan, Mehmed. *Antepli Ayni Divanı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Bal, Mieke and N. Bryson. “Semiotics and Art History.” *The Art Bulletin* 73 (1991): 174-208.

Brookshaw, D. *Hafız and His Contemporaries: Poetry, Performance & Patronage in Fourteenth-Century Iran*. London, New York: I. B. Tauris, 2019.

Değirmenci, Tülün. “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakā’ ikū’n nu ‘mānīye.” *Bilig* (2008): 105-132.

Erkmen, Aslıhan. “Mü’ellife Övgü: Musavver (Resimli) Tezkirelerde Yazar Portreleri.” *Sanat Tarihi Yıllığı* 23 (2011): 1-21.

Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Meşairü’ş Şuara (Şairler Tezkiresi)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010.

Köprülü, M. F.. “Baki”. *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961.

Küçük, Sabahattin. *Baki Divanı. Tenkitli Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.

Roxburgh, David. “The Aesthetics of Aggregation: Persian Anthologies of the Fifteenth Century.” *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies* (2011): 119-142.

Soucek, P. “Interpreting the Ghazals of Hafız.” *RES: Anthropology and Aesthetics* 43 (2003): 146-163.

Tanıdı, Zeren. “Transformations of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the ‘Divans’ of Baki and Nadiri.” *RES: Anthropology and Aesthetics* 43 (2003): 131-145.

Titley, Norah. *Persian Miniature Painting and Its Influence on the Art of Turkey and India. The British Library Collections*, Austin, Texas: University of Texas Press, 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

Yıldız, Özlem. “Text and Image in the *Divan* of Baki: An Illustrated Manuscript in the British Library (Add. 7922)”. MA Thesis, SOAS, 2018.

“Anlatsal Karşıtlık” Açısından Haldun Taner’in “Fasarya” Adlı Öyküsünde İçerik ve Yöntem

Content and Method in Haldun Taner's Story of “Fasarya” in Terms of “Narrative Opposition”

Mustafa TEMİZSU¹

öz

Türk öykücülüğünün önemli isimlerinden Haldun Taner'in *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu* adlı kitabı 1953 yılında yayımlanmıştır. Bu yazıda, kitapta yer alan “Fasarya” adlı öykü, içerik ve yöntem açısından incelenecektir. Genel bir ifadeyle, öykünün anlamsal düzlemini oluşturan konu, tema ve içerik gibi unsurların metnin anlatsal stratejisinde “karşıtlıklar” üzerine inşa edildiği gözlemlenmektedir. Aynı durum yöntem başlığı altında inceleyeceğimiz anlatıcı ve zaman gibi problemlerde de kendini göstermektedir. Anlatsal karşıtlık ifadesiyle kast edilen, salt edebiyatın temel enstrümanlarından olan tezat sanatının öyküde oynadığı rol değildir. Burada aynı zamanda, anlatıcının öykünün içindeki konumu ve bakış açısı sonucu oluşan anlatsal bir strateji söz konusudur. Bu strateji ise yapmış olduğumuz inceleme sonucunda iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki Fasarya'yla anlatıcı arasındaki ilişkiye, ikincisi ise yine onun toplum ve toplumsal olaylar karşısındaki konumuna dayalıdır. Dolayısıyla bu yazıda, “Fasarya”nın içerik ve yöntemini belirleyen temel unsur olduğunu düşündüğümüz “anlatsal karşıtlık” durumunun öykünün kurgusallığında ne ölçüde rol oynadığı sorunsalı üzerinde durulacaktır. Şüphesiz bu durum aynı zamanda, Haldun Taner'in öykücülüğünde benzer öykü tekniklerinin kullanılıp kullanılmadığı hususunda yeni çalışmaların yapılmasını sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Haldun Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu*, Fasarya, Öykü, Anlatsal karşıtlık

ABSTRACT

Haldun Taner, one of the important names of Turkish short story, was published in 1953 his book *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu*. The story of Fasarya in the book firstly will be examined in terms of content and method. In general terms, it is observed that elements such as subjects, themes and content that form the semantic plane of the story are built on oppositions. The same situation is seen in the problems such as narrator and point of view and time which we will examine under the title of method. The expression of narrative opposition is not only the art of contrast, which is one of the basic elements of literature. There is also a narrative strategy that is the result of the narrator's position and perspective within the story. This strategy emerges in two ways as a result of our investigation. The first is based on the relationship between Fasarya and the narrator, and the second is based on

1.Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mustafa Temizsu (Arş. Gör.),
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İzmir, Türkiye
E-posta: mustafatemizsu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0539-4988

Başvuru/Submitted: 31.08.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
24.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.10.2019

Kabul/Accepted: 04.11.2019

Online Yayın/Published Online: 26.11.2019

Atıf/Citation: Temizsu, Mustafa. “Anlatsal Karşıtlık” Açısından Haldun Taner'in “Fasarya” Adlı Öyküsünde İçerik ve Yöntem.” *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 577-590.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.651042>

his position against society and social events. Therefore, this article will focus on the extent to which "narrative opposition" plays a role in the fictionality of the story. Thus, new studies on Haldun Taner's other stories will be provided.

Keywords: Haldun Taner, Şişhane'ye Yağmur Yağdı, Fasarya, Story, Narrative opposition

EXTENDED ABSTRACT

Haldun Taner (1916-1986), first known as a theater writer in the world of literature, is also an important name in the history of Turkish storytelling. In his works, he deals with the comical conflicts, distortions, moral and social deprivations of caring for western life, which has been the subject of our stories and novels since the Tanzimat.

The main disorders of Satire types in the author's stories; laziness, ignorance, crowd, hypocrisy, selfishness and rudeness. The stories of Haldun Taner reflect the characteristics of the society in which they live. The themes in his stories are often irregularities resulting from lack of education and training, people trying to fit into the life of the big city, ignorant, rude people and snobs. The author, who determines his characters according to their economic situation, compares rich people with the poor and treats the poor as pure and the rich as weak.

The themes discussed in "Fasarya" are based on topics such as social injustice, poor manners, wealthy classes. Although the general structure of the story touches these issues, it is also suitable for different readings. One of the main factors for this is the fact that Fasarya is a story based on a protagonist. In the story, Fasarya's shortcomings and failures in business life, personal problems in friendship and male-female relations are handled in a tragicomic structure. As a result, the main factor constituting the dramatic structure in the story is the ordinary story person Fasarya and his conflict with other people. On the other hand, this conflict causes the story to be built largely on "opposites". As a result of this, it is possible to say that conflict and opposition are effective both in content and structure in the narrative strategy of the story. Therefore, this article will focus on the issue of how these effects are reflected on "Fasarya". The story of Haldun Taner is based on the events of Fasarya, whose real name is Kâzim. He lives as an outcast person in one of the suburbs of Istanbul in the 1950's, in "Fasarya". It can be said that the theme and content in the story are based on oppositions. These oppositions constitute the basic strategy of the story both in terms of content and method.

Also, these oppositions appear in two ways. One of these is the effect of the narrator's point of view on the story. The other is the perspective of Fasarya, a story person. Therefore, it is possible to say that the story shows a dual structure. This dual structure is sometimes presented to the reader as contradictions and sometimes as partnerships in terms of the contextual content of the text. The expression of narrative opposition is not only the art of contrast. In here, there is also a narrative strategy that is the result of the narrator's position and perspective in the story. Therefore, the fact that the relationship between Fasarya and the narrator affects the holistic structure of the story. It is possible to observe this situation first in "Fasarya's" people. This "dual structure" is important for thematic concern, but it is one of the usual features of literature. Explaining these features will undoubtedly enable us "to read" Fasarya better.

1. Giriş

Haldun Taner'in "Fasarya" adlı öyküsünü içerik ve yöntem açısından incelemeye önce yazarın Türk öykücülüğü içerisindeki konumunu belirlemek yapacağımız çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda edebiyat dünyasının gündeminde ilk olarak tiyatrocü kimliğiyle tanınan Haldun Taner (1916-1986), aynı zamanda Türk öykücülüğü tarihi açısından önemli bir isimdir. "İlk hikâye denemelerine 1944'te başlayan yazar, toplumcu gerçekçi tutumla bireyin iç dünyasına kapanışını anlatan bir hikâyecidir. Tanzimat'tan bu yana hikâye ve romanlarımızın sürekli konusu olan batılı hayata özenmenin getirdiği uyumsuzlukları, bozulmaları, ahlaki ve sosyal çöküntüleri mizahlı bir anlatımla ele alır. Hikâye anlatışı bakımından II. Meşrutiyet kuşağı yazarlarına benzetilse de incitici olmayan, kabalıktan uzak bir mizah anlayışı, çok rahat kullandığı pürüzsüz bir Türkçesi ve kendine mahsus bir gerçekçilik anlayışı vardır. Mizah oklarını hemen hemen daima büyük şehrin türedi zenginlerine, sonradan görme köylülere, yükselmek için her şeyini feda etmeye hazır kadınlara, kalantorlara kısacası edebiyatımızda öteden beri gülünç durumlara düşürülmeye alışılmış tiplere çevirir. Aslında vurgulamak istediği gerçek toplumun çöküşünün, içten içe çürüyüşünün bireyin bozulmasından kaynaklandığıdır. Hicvettiği tiplerdeki temel bozukluklar; tembellik, cahillik, kabalık, iki yüzlülük, köşe dönücülük, bencillik ve bayağılıktır. Toplumsal boyutlara varan hastalık derecesindeki bu tür yozlaşmaların düzelebileceğine dair umutlar taşımaz. Bu yüzden yerden yere vurduğu hikâye kahramanlarını çoğunlukla bir punduna getirerek mazur görür."¹

Haldun Taner'in öykülerinde işlediği temalar, genellikle, eğitim ve öğretim eksikliğinden kaynaklanan düzensizlikler, büyük şehrin yaşayışına uymaya çalışan sonradan görme türedi insanlar, bilgisiz, kaba kimseler, züppeler, kişilerin yaratılıştan gelme ruhsal bozukluklar gibi konular etrafında şekillenir. Yazar bu konuları bıyık altından gülen bir mizah (humur), kimi zaman da yergi havası içinde verir.² "Bunun yanında, Haldun Taner'in öykülerinde kimi zaman ele alınan problemlere yönelik bir çözüm önerisi sunulur. Yazar öykülerinde daha çok toplumun çürük, aksayan yanlarını yansıtmıştır. Kimi olaylara hoşgörüle bakabilen Taner, toplumdaki bozuklukların, düzensizliklerin kaynağını, düzensizlikler karşısında insanların davranışlarını, hiçbir şey yapamayışlarını okuyucularına aktarmakla birlikte çözüm yolları da göstermemiştir."³

Yazarın öykücülüğündeki özgünlüğün sebeplerinden biri olarak onun herhangi bir sanat anlayışına bağlı olmadığı görüşü, edebiyat incelemelerinde gündeme getirilen konulardan biridir. "Haldun Taner, uzun zamana yayılan öykü serüveninde her zaman dönemsel akımlara, yazınsal gruplara mesafeli olmuştur. Taner'in yoğun olarak öykü kitapları yayımladığı dönem olan 1950'ler, ülkemizde varoluşçu-gerçeküstü anlayışa yaslanan öykülerin edebiyat dünyamıza hâkim olduğu bir zaman dilimidir. Vüs'at O. Bener, Nezihe Meriç, Ferit Edgü, Leyla Erbil,

1 Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2007), 340-341.

2 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (İstanbul: Dünya Kitapları, 2004), 429.

3 Olcay Önerot, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984), 250.

Bilge Karasu, Sevim Burak yenilikçi diyebileceğimiz bir öykü anlayışının ürünlerini verirler. Öte yandan o dönemdeki diğer önemli bir akım da sosyal gerçekçiliktir. Haldun Taner ise, hem ‘entelektüel hikâye tarzı’ nı hem de sosyal gerçekçileri tasvip etmez. Çünkü o kendi deyimiyle, herkesin anlayabileceği halkçı bir üslup peşindedir. Sanatını gruplaşmanın, grup dayanışmalarının dışında tutmak ister. Batı özentili gruplaşmalar olarak nitelediği edebî grupları eleştirir”⁴

Yazarın öykülerindeki kişilerin mahiyetine gelecek olursak Haldun Taner’in öykü kişileri, içinde yaşadıkları toplumsal kesimin özelliklerini yansıtır. Onun öykülerinde ekonomik durumları iyi olan kimseler olarak zenginler, değer ölçüleri paraya dayanan kadınlar, paraya ve karşı cinse düşkünlükleriyle erkekler, diplomat ve iş adamları görülür. Özellikle öykü kişilerini ekonomik durumlarına göre belirleyerek, zengin insanlarla yoksulları karşılaştırıp yoksul olanları saf, zengin olanları zayıf karakterli olarak ele almaktadır.⁵

Cevdet Kudret, Haldun Taner’in *Şişhaneye Yağmur Yağdı*⁶ adlı kitabında yayımladığı “Fasarya” öyküsünü, yazarın toplumsal adaletsizlik, görgüsüz yeni zenginler, varlıklı sınıfların şımarıklığı gibi temalar üzerine kurgulanan öyküleri arasında değerlendirir.⁷ Öykünün genel yapısı bu konulara temas etmekle birlikte aynı zamanda farklı okumalara uygun bir yapıdadır. Bunu sağlayan temel etmenlerden biri de “Fasarya”nın “başkişi” temelli bir öykü olmasından kaynaklanır. Fasarya adlı öykü kişisi ekseninde kurgulanan öyküde, Fasarya’nın karakteriyle birlikte onun iş hayatındaki eksiklikleri ve başarısızlıkları, arkadaşlık ve kadın-erkek ilişkilerindeki kişisel problemleri ve toplum karşısındaki konumu açısından trajikomik bir yapıda ele alınır. Bunun sonucunda öyküdeki dramatik yapıyı oluşturan temel etmen ise sıradan bir öykü kişisi olan Fasarya’nın karşısındaki diğer kişilerle oluşan çatışma durumudur. Sözü ettiğimiz bu çatışma ise öykünün büyük ölçüde “karşıtlıklar” üzerine kurgulanmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak çatışma ve karşıtlık durumunun öykünün anlatısal stratejisinde hem içerik hem de yapı bakımından etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu yazıda söz konusu etkilerin “Fasarya”ya hangi açılardan yansıdığı sorunsalı üzerinde durulacaktır. Böylelikle hem Haldun Taner’in literatürde detaylı olarak incelenmediğini tespit ettiğimiz bu öyküsü müstakil bir şekilde incelenecek hem de burada gözlemlenen anlatısal göstergelerin onun başka eserlerine yansıyor yansımadığına yönelik yapılacak yeni çalışmalara zemin oluşturulacaktır.

1.1. Bir Öykü Kişisi Olarak Fasarya’yı Karşıtlıklar Üzerinden “Okumak”

Haldun Taner’in “Fasarya” adlı öyküsü, temelde asıl adı Kâzım olan ve mahalledeki arkadaşları tarafından kendisine Fasarya lakabı takılması sonucu bu şekilde isimlendirilen

4 Necip Tosun, “Bir Hayat Projesi Olarak Mutluluk: Haldun Taner Öykücülüğü”, *Türk Edebiyatı*, 451 (2011), 10-13.

5 Öner Toy, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, 251.

6 Yazarın üçüncü öykü kitabı olan bu eserin ilk baskısı 1953 yılında yapılmıştır. Burada kullanılan baskı için bkz., Haldun Taner, *Şişhane’ye Yağmur Yağdı-Ayışığında “Çalışkur”* (Ankara: Bilgi Yayınları 2005).

7 Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 429.

Fasarya'nın yaşadığı birtakım olayların konu edildiği bir öyküdür. 1950'li yılların İstanbul'unun kenar mahallelerinden birinde kimsesiz bir kişi olarak Fasarya'nın yaşam mücadelesinin farklı olaylar bağlamında ele alındığı öyküde, tematik endişeyi oluşturan içeriksel yapının ilk bakışta “karşıtlıklar” üzerine kurulduğu söylenebilir. Söz konusu karşıtlıklar esasından öykünün hem içerik hem de yöntem bakımından temel stratejisini oluşturmaktadır. Bu bakımdan genel bir ifadeyle söyleyecek olursak, öykünün içinde “aktif” bir şekilde yer alan anlatıcının bakış açısından Fasarya'nın yaşadıklarının anlatılması, kimi zaman anlatıcının kendi “beni” karşısında, kimi zamansa Fasarya'nın olaylar ve durumlar karşısındaki tutumlarıyla bir arada verilmektedir. Dolayısıyla öykünün, Fasarya'nın yaşadıklarının etrafında gelişen iç öyküler ve bu öyküler karşısında anlatıcının gösterdiği tutum ve davranışlar bakımından “ikili” bir yapı gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu ikili yapı, metnin içerik boyutu açısından bazen “karşıtlıklar” bazense “ortaklıklar” olarak okura sunulur.

“Fasarya”, yukarıda da değinildiği üzere Haldun Taner'in çeşitli toplumsal meseleleri bir öykü kişisi olan Fasarya Kâzım aracılığıyla yansıttığı mizahi ve ironiyi dayalı bir öyküdür. Bunu sağlayan temel etmen ise sözünü ettiğimiz anlatsal karşıtlıklardır. Anlatsal karşıtlık ifadesiyle kast edilen, salt edebiyatın temel enstrümanlarından olan tezat sanatının öyküde oynadığı rol değildir. Burada aynı zamanda, anlatıcının öykünün içindeki konumu ve bakış açısı sonucu oluşan anlatsal bir strateji söz konusudur. Dolayısıyla temelde Fasarya'yla anlatıcı arasındaki ilişkinin öykünün bütünsel yapısını etkiler nitelikte olması, aynı zamanda onun kurgusallığını da belirleyen temel etmen olduğu kabulünü doğurmaktadır. Sözünü ettiğimiz durumu ilk olarak öykü kişilerinde gözlemlemek mümkündür. Geniş bir perspektifle bakacak olursak, temelde ezen ve ezilen karşıtlığı üzerine kurgulanan öykünün ezilen tarafında sıradan bir insan olan Fasarya Kâzım yer almaktadır. Buna karşın, öykünün içerik çözümlemesinde de görüleceği üzere, ezen tarafında ise mahalle futbol takımı kaptanıERCÜMENT, Caddebostanı Gazinosu'ndaki adam, Teğmen, Bisküvi fabrikası sahibi ve Huriser Hanım gibi kişiler yer almaktadır. Bu “ikili yapı” tematik endişe açısından bir önem ihtiva etmekle birlikte, esasında edebiyatın alışlagelmiş özelliklerinden biridir. Burada esas önemli olan, bu yapıya bağlı olarak anlatıcı ve Fasarya arasında gelişen karşıtlık ve ortaklık durumunun öyküye yansıyan özellikleridir. Bu özellikleri açıklamak, şüphesiz “Fasarya”yı daha iyi *okumamızı* sağlayacaktır.

İlk bakışta karşıtlıkları oluşturan temel çerçeve, öykü kişileridir ve bu kişiler aracılığıyla metnin anlamsal boyutu açısından oluşturulan karşıtlıkları da gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda öykünün içerik ve anlam boyutuna dönecek olursak, metnin girişinde Fasarya'nın lakabının nerden geldiğini belirten şu ifadeler, öykü dünyasındaki sözünü ettiğimiz zıtlıkların da takdim sahnesi niteliğindedir:

“Ona bu adı kim takmıştır, ne zaman takılmıştır, bilinmiyor. Fakat bu ad ona öyle uymuş oturmuştur ki, çoğu kimseye onun asıl ismini bile unutturmuştur. Bir ara Feyzullah'ın kahvesinde çıraklık ederdi. Belki o devirden yadigâr kalmış olacak. Yok mudur öyle zevzek adamlar, ille her önlerine gelene bir ad takmaktan hoşlananlar? İşte bunlardan biri, sırf laf

olsun diye, sırf onu kızdırmak onunla zevklenmek için «fasarya» deyip geçivermiştir oğlana. Yahut belki de, habire yenilmekte olduğu için zaten öfkesi burnunda bir altmışaltı tiryakisi, istediği kahveyi zamanında getirmedi diye kızıp: «ulan ne fasarya oğlan şu Kâzım be, meredin çaylak çaylak bakımaktan başka bir işe yaradığı yok» diye bağırması olacak. Ondan sonra da artık fasarya aşağı, fasarya yukarı.”⁸

Bu ifadelerle Fasarya’ya verilen ismin bile, esasında fasarya⁹ kelimesinin anlamına uygun olarak, belirli bir gerçekliğin ya da bir olayın karşılığı olmadığı görülür. Dolayısıyla ona takılan lakap, metnin devamında da göreceğimiz üzere öykünün içerik boyutu açısından dikkate değerdir. Bu isim karşısında anlatıcının şu ifadeleri, metnin içindeki konumunu yansıttığını yanı sıra sözünü ettiğimiz ikili yapının da ilk örneğini sunar ve onun Fasarya karşısındaki konumunu belirler: “Dedim ya, gerçekten bir fasaryalık akardı üstünden. Öylesine fasarya ki, semt takımında bile yer alamaz, her zaman yedek dururdu.”¹⁰

Burada ilk cümleyle başlayan ve metnin devamında yer yer gözlemlenen bu durum, Fasarya’nın yaşadığı olaylar karşısında anlatıcının bazen anlatım biçimiyle bazense doğrudan yaptığı yorumlar aracılığıyla öykünün içinde aktif bir rol oynadığı tespitini yapmamızı sağlamaktadır. Hatta bu açıdan öykünün aynı zamanda Fasarya’yla anlatıcının “öyküsü” olduğunu söylemek dahi mümkündür.

Öyküde sözünü ettiğimiz zıtlıkların içerik bakımından karşılığını bulan ilk olay, içinde anlatıcının da bulunduğu mahallenin futbol takımında Fasarya’nın yer almaya çalışması durumuyla ilişkilidir. Burada silik bir karakter olarak diğer kişiler tarafından ötekileştirilen, kendi benliğini ve kişiliğini yaratmak hususunda hep bir mücadele içinde olan Fasarya’yı görürüz. Mahalle takımında oyuna girmesi için adeta takımın kalan son kişisinin sakatlanmasını bekleyen Fasarya, bu durumda bile kendini ispat edemez. Küçük toplumsal bir grup olarak değerlendirebileceğimiz futbol takımının karşısında esasında Fasarya’nın kendini gerçekleştirme çabası gözlemlenmektedir: “Bütün kazancı, oynadığı on dakikalık oyundu. Bu müddet içinde göze girmek, göze girip de takımda yer almak için, canını dişine takarak didinir durur ve çok zaman o aşırı coşkunlukla karşı taraf forlarına lüzumsuz şarjlar yapıp, bize bir iki penaltıya ve dolayısıyla mağlubiyete mal olurdu.”¹¹

Öykünün içerik boyutunda önemli olan bir diğer karşıtlık durumu ise mahalle futbol takımında yer alan Ercüment adlı kişiyle ortaya koyulur. Bir mebusun oğlu olan ve kolejde okuyan Ercüment, futbol takımının kaptanıdır. Fakat onun kaptanlığı oyun içindeki yeteneğinden ya da başarısından gelmez. Takımın forma ve top masraflarını karşılamasından dolayı arkadaşları tarafından hep el üstünde tutulur. Kimse ona ve bu duruma karşı koyamaz, hatta oynadığı mevki de her zaman santrfordur. Dolayısıyla burada oluşturulan karşıtlık durumu bu kez, Ercüment karşısında Fasarya ve anlatıcının yer aldığı diğer takım arkadaşları aracılığıyla şekillenir.

8 Haldun Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 92.

9 Fasarya kelimesi TDK sözlüğünde; boş, anlamsız, işe yaramaz, yeteneksiz olarak tanımlanmaktadır.

10 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 92.

11 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 93.

Bu bakımdan sözünü ettiğimiz karşıtlık, “statik” bir yapı göstermez. Çünkü ilkin Fasarya ve mahallenin futbol takımındaki kişiler aracılığıyla oluşturulan karşıtlık, bu kez farklı bir yöne evrilir. Böylelikle öykünün teması açısından ezen ve ezilen probleminin metnin iç yapısına uygunluk göstererek farklı durumlar ve olaylarla kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu durum şüphesiz öykünün dinamik bir yapıda olmasını sağlayan temel etmenlerden biridir.

Ercüment sadece futbolda değil hayatta da “santrfor” oynayan bir kişiliktir. Bu noktada öyküde, toplumdaki sınıfsal farklılıkların açık bir şekilde ele alındığı gözlemlenmektedir. Nitekim bu durum, futbol aracılığıyla şu şekilde belirtilir:

“Maçta da kendini pek yormaz, hızlı verilen paslara koşmaz, saçım bozulacak diye kornerden gelen topa kafa vurmaz, ama yine de biçimli yerlerde durup uygun paslar alır, yarı ofsayt durumlarından beş goller çıkarırdı. Kısacası, biz kendimizi yerden yere atar, akınlar durdurur, goller kurtarır, kasıklarımıza tekmeler yer, sonra akın hazırlayıp ona lüplük paslar sunardık, sonunda golü o atar, parsayı o toplardı. İnsan oynadı mı böyle oynamalı.”¹²

Fasarya'nın karakterinin analiz edilmesi açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer husus onun iş hayatı ve çalışma edimiyle olan ilişkisidir. Öykünün başlarında bir kahvehanede çalışan Fasarya, daha sonra balıkçılık, sandalcılık, biletçilik, bahçıvanlık gibi farklı farklı işlere girer çıkar. Öyküde geçen ifadeyle “sıkıntılı naturası icabı” bu işlerde fazla tutunamaz. Fakat burada metnin içeriği bakımından önemli olan, Fasarya'nın bir işte dikiş tutturamayan başıboş biri olarak görülmemesi gerçekliğidir. Esasında burada da bir karşıtlık söz konusudur. Çünkü onun “naturası”, adalet duygusuna önem veren bir yapıdadır. Fakat bu durum, çoğu zaman toplumla çatışmalar yaşamasına sebep olur. Nitekim yaptığı garsonluk işinde, yanındaki bir kıza hava atmak için kendisine küçümser bir şekilde bahşiş uzatan adam karşısında onurunu çiğnetmeyen ve işinden ayrılan da yine odur.

Fasarya'nın bahriyeye girip bir teğmenin emir eri olması, öykünün içerik düzlemindeki önemli olaylardan biridir. Bu iş ilk zamanlar Fasarya için bir övünç kaynağıdır. Giyindiği bahriyeli kıyafetiyle kişiliğinin, geleceğinin değiştiğini düşünür ve bu mesleğe tutunarak yaşamını anlamlandırdığı görülür. Ancak bu noktada karşımıza yine öykü içi bir karşıtlık çıkar. Çünkü onu emir eri yapan teğmenin asıl amacı, Fasarya'yı bir miras davasında kalkan olarak kullanmak, sevdiği kızın başına bir şey gelmemesi için onu ölüme atmaktır. Buna karşın Fasarya ise eline bir silah verilmesiyle birlikte bu durumu bambaşka boyutlarda yaşamakta ve kendi kişiliğini var ettiğini düşünmektedir. Öyküdeki şu ifadeler bu bakımdan dikkate değerdir: “Vukuatsız geçen her haftadan sonra Fasarya biraz daha kabadaylaşıyordu. Dördüncü hafta sonunda, afra tafra, bir geliş geldi ki, tanyamadık. Başı omuzları içine gömülü, Humphrey Bogartvari bir acayıp yürüyüşler, iki de bir kılıfından çıkardığı tabancasını tek elinde afili afili döndürüşler. Değme detektif olup çıkmış oğlan.”¹³

12 Taner, *Şiştane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 95.

13 Taner, *Şiştane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 98.

Öykünün devamında Fasarya'nın yaptığı bu muhafızlık, sol kolunun çolak kalmasına sebep olacak bir olayla son bulur. Öyküde bahsi geçen miras davalısı onun ve koruduğu kadınların bulunduğu araca ateş eder. Fasarya ise onları korumak için kendini siper eder. Bu noktada sözünü ettiğimiz karşıtlık, bu kez anlatıcıyla Fasarya arasında oluşur. Bu bakımdan onların aralarında geçen şu diyalog öykünün içeriği bakımından önemlidir:

“İyi halt etmişsin, dedim. Senin ne üstüne vazife a ukala dümbeleşti, onların kendi aralarında temizlenecek hesapları varmış. Madem gafil avlandın erken davranmadın. Bırak vursun, temizlesin, ne hali varsa görsün. Ya pisi pisine geberip gitseydin. Senin de anan var, ona acımadın mı? Ayıp ettin ağabey, diyor. Ayağını öpeyim konuşma böyle. Bana bunun için mi ekmek yedirmişler. Ben vazifemi yaptım. Ben helâl süt emmiş adamım ağabey.”¹⁴

Fasarya'nın helal süt emmiş olmasının karşılığı ise Kasımpaşa Deniz Hastanesi'nde üç ay kalıp en sonunda sol kolunun sakat kalmasıdır. Kolundan dolayı çürüğe çıkarılan Fasarya, bu kolla iş bulmakta da zorlanır. Bekçilik, denizcilik, itfaiyecilik gibi işlere girip çıktıktan sonra en son bir okulda hademe olur.

Öykünün olay örgüsü açısından önemli olaylardan biri de Fasarya'nın evlenmek istemesidir. Bu noktada anlatıcıyla Fasarya arasında bir çatışma ve karşıtlık durumu değil özdeşlik kurulduğu görülür. Nitekim Fasarya'nın görücü usulüyle evleneceği kadını görmeden evlenmeye kalkışması, anlatıcı tarafından şu ifadelerle karşılanır: “Anladım ki, Fasarya, kim olsa almağa razı. Değil mi ki kız bir kere bunu ‘biyenmiş’, ömründe ilk defa karşısına, Fasarya'yı candan beğenen, ona inanan, hayatını onunla paylaşmağa razı bir kadın çıkıyordu. Bir kadın tarafından beğenilmek. Ama çirkin, ama uyuz, ama ucube, zarar yok. Beğenilmek. Bu, ne büyük kelimedir farkında mısınız, beyler.”¹⁵

Öyküde içerik bakımından meydana gelen son olay, Fasarya'nın evleneceği kadının aslında çocuk sahibi bir dul olduğunu öğrenmesidir. Yine bu noktada toplumla çatışan Fasarya, olaylar karşısında hayal kırıklığına uğratılmış, aldatılmıştır. Anlatıcı, Fasarya'nın iç dünyasını, yine onunla edindiği düşünsel ortaklığın bir sonucu olarak şu şekilde yansıtır: “Değil mi ki, ona bir kere yalan söylemişler. Kıza bakmaktan filan çok aldatıldığına, aptal yerine konulduğuna, iki kocadan arta kalmış Huriser'in ona kız oğlan kız diye yutturulmak istenişine içerlemişti. Ayıp değil ya, dünyada hazmedemediği bir şey varsa o da yalancılık, ikiyüzlülük.”¹⁶

Öykünün son bölümünde, Fasarya'yla anlatıcının arasındaki kimi zaman karşıtlık kimi zamansa ortaklık olarak karşımıza çıkan durumlar, adeta sıfırlanır ve anlatıcının ‘ben’iyle Fasarya'nın ‘ben’i örtüşür. Bu bakımdan metnin içeriğinde bulunan yukarıda sözünü etmiş olduğumuz ikili yapı, başlangıçta gösterdiği değişkenliğin ardından öykünün sonuna doğru “aynı noktada buluşma durumu”na doğru evrilir. Bu durumu göstermesi bakımından anlatıcının şu ifadelerine odaklanmak gerekir:

14 Taner, *Şiştane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 100-101.

15 Taner, *Şiştane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 105.

16 Taner, *Şiştane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 107.

“Ne olmuş yani Fasarya isen, dedim. Dünyada bir Fasarya sen mi varsın? Bakma, ben senden biraz daha temiz geziyorum, her gün tıraş oluyor, ütülü gömlek giyiyor, tepemin açıldığı belli olmasın diye öndeki iki tel saçımı itina ile arkaya tarıyorum. Ama bu dış görünüş bir yana seninle hiç de büyük bir farkımız yok be Fasaryacığım. Yo istağfurullah deme, bu böyle, sen ne kadar fasarya isen ben de o kadar fasaryayım. Olsa olsa senin fasaryalığın küçük harfle yazılır, benimki belki büyük harfle. Emin ol, farkımız bu kadar.”¹⁷

Sonuçta denilebilir ki metnin başında metaforik olarak futbol aracılığıyla başlatılan tematik yapı, öykünün sonunda da karşımıza çıkmaktadır. Mahalle takımlarında biri solhaf öteki sağhaf olarak oynayan Fasarya ve anlatıcı, esasında toplum karşısında kendi benliklerini ispat etmeye çalışan ve bu yolda yaşam mücadelesi veren kişilerdir. Bu bakımdan onlar, toplum içerisinde ötekileştirilen, ezilen, sınıfsal farklılıkların yarattığı bütün etkileri yaşayan büyük kitlelerin birer örneği niteliğindedir. Nitekim anlatıcının şu sözleri bu durumu açıkça göstermektedir: “Bırak şimdi istağfurullahı. Demek oluyor ki Fasarya Efendi kardeşim, biz o zamandan beri hep haf oynayıp durmuşuz. Arada golleri yine başkaları attı, parsayı onlar topladı. Öyle görülüyor ki, bundan sonra da biz yine haf duracağız, golleri başkaları atacak. Kaderimiz haflıkmış, ne denir.”¹⁸

Sonuç olarak Haldun Taner’in “Fasarya”sı, ilk bakışta içerik bakımından salt bir başkişi ve onun yaşadıkları etrafında gelişen bir öykü olarak yorumlanabilir. Esasında bu durum, öykünün genel çerçevesini belirler. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere Fasarya’yla kimi zaman çatışan kimi zamansa ortaklıklar yaşayan anlatıcının varlığı, öykünün kurgusalını oluşturan temel özelliğidir. Anlatılan olaylar ve durumların içerik bakımından okur üzerinde oluşturduğu tematik etkilerin kaynağı, bu iki öykü kişinin “ortak kaderleri” aracılığıyla sunulur. Aralarındaki fark, olsa olsa bir küçük harfle bir büyük harf arasındaki fark kadardır.

1.2. Yöntemin Düşündürdükleri

1.2.1. Anlatıcı Problemi

Anlatısal metinlerin çeşitli unsurlardan oluşan birer “organizma” olduğu gerçeğinden hareketle, bu metinlerin temel öğelerinden biri de anlatıcı problemidir. Edebi eserlerin kurgusal olma özelliklerinde başat rol oynayan anlatıcı unsuru, anlatılan öykünün kimin gözleminden/söyleminden aktarıldığı sorusuyla yakından ilgilidir. Her anlatısal metnin bir anlatıcı perspektifine ihtiyaç duymuş olması, onların aynı zamanda farklı anlatıcı tipleriyle kurgulanmış olmalarını sağlamıştır. Anlatıcılar, kimi zaman edebi metinlerin öykü dünyasında kimi zamansa bu dünyanın dışında yer almaktadır. Bu durum ise anlatıcı tipolojisi için farklı sınıflandırılmalar yapılmasını sağlamıştır. Bu sınıflandırmalara önemli bir örnek olarak, Gerard Genette¹⁹’nin kavramsallaştırdığı anlatıcı tipleri olan “dış öyküsel”, “iç öyküsel”

17 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında “Çalışkur”*, 107-108.

18 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında “Çalışkur”*, 109.

19 Bkz. Gérard Genette, *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme* çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi 2011).

ve “ben öyküsel” anlatıcıları göstermek mümkündür.²⁰ Anlatıcıyla ilgili yapılan bu tasnif, adlarından da anlaşılacağı üzere onların metnin kurgusal dünyası karşısındaki konumuyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla anlatıcı için belirlenen bu konum, aynı zamanda edebî metnin içerik ve yöntem açısından nasıl şekilleneceğini de belirlemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere “Fasarya”nın içerik düzleminde oluşan anlatıcı ve Fasarya arasında ilişki, öykünün temel özelliği durumundadır. Söz konusu ilişkinin öykünün yöntem başlığı altında, anlatıcı problemi açısından da dikkate değer özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu açıdan, anlatıcının öykünün başlarındaki şu sözleri önemlidir: “Niyetimiz ne roman ne hikâyeye yazmak... Bizim burada yapmak istediğimiz, onun hayatının şurasından burasından, alınıp eklenmiş iki-üç olay şeridini, sözüm ona, bir film fragmanı misali, sayfanın beyaz ekranına aksettirebilmekten ibaret.”²¹

Anlatıcının Fasarya’nın öyküsünü anlatma maksadı açısından sarf ettiği bu sözler, esasında öykünün genel çerçevesi açısından da önemlidir. Çünkü özellikle içerik başlığında gözlemlediğimiz üzere, anlatıcı kendi “niyet”inin dışına çıkmış, Fasarya’nın öyküsünü kendi öyküsüyle bir arada anlatmıştır. Dolayısıyla bu durum anlatıcının metindeki konumunu da belirler niteliktedir.

Bütün bunların ışığında Haldun Taner’in “Fasarya” adlı öyküsünde anlatıcı türünün ilk bakışta içöyküsel anlatıcı olduğu söylenebilir. Öykünün içinde yer alan anlatıcı, metnin başlarında kendisinin değil, “bir başkası”nın öyküsünü anlatır. Ancak bu durum, anlatıcının da olayların içine dâhil olması, yer yer açıkça öykü kişisi özellikleri göstermesi ve dolayısıyla metnin iki ana kişi etrafında ilerlemesi bakımından değişiklik göstermektedir. Anlatıcının öyküdeki etki alanı anlamındaki bu değişiklik, metnin yöntemi açısından önemlidir. Çünkü öyküye dair ilk bakışta klasik bir içöyküsel anlatıcının gözünden anlatılan metin yorumlaması, öykü ilerledikçe anlatıcı ve başkisi arasındaki kimi zaman paralel kimi zamansa zıt özellikler göstererek oluşan “karşıtlık” durumuyla farklı bir yapıya evrilir. Bu durum da “Fasarya”nın hem tema hem de yöntem ve teknik açısından başarılı bir yapıyla kurgulanmasını sağlamıştır.

Bu noktada, “Fasarya”nın içerik düzlemi çözümlendikçe anlatıcıyla Fasarya arasında gelişen ilişkinin bir sonucu olarak öykünün benöyküsel anlatıcıya evrildiği hususuna eğilmek gerekir. Çünkü burada iki farklı öykü kişisi vardır. Ancak bunlardan biri hem olayları yaşayan hem de öyküye ismi verilen Fasarya’nın yaşadığı olayları kendi perspektifinden sunan anlatıcıdır. Esasında bu durumun “ben’den biz’e doğru geçiş” bağlamında, “bizöyküsel anlatıcı” şeklinde ifade edebileceğimiz alternatif bir anlatıcı türünü doğurduğunu söylemek dahi mümkündür. Çünkü benöyküsel anlatıcı tipinin hem kurmaca metnin merkezinde yer aldığı hem de öyküyü anlattığı bilinmektedir. Oysaki *Fasarya*’da anlatıcı olayları içinden yaşamasına ve öyküyü anlatmasına rağmen, salt yaşamöyküsel bir çerçeve sunmaz. Daha önce de ifade edildiği gibi, metnin içerik düzleminde oluşan karşıtlıklar ve ortaklıklar bakımından iki ana karakterin öyküsü, yer yer paralel bir yapıda ilerlerken yer yer belirli bir noktada kesişir.

20 Oktay Yivli, *Kısa Öyküde Yöntem*. (Konya: Çizgi Yay. 2015), 67.

21 Taner, *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında “Çalışkur”*, 97.

Öyküde anlatsal karşıtlıklar açısından örnek gösterebileceğimiz durumlar, Fasarya'nın haksızlıklar ve yanlışlıklar karşısında edindiği tutumlara bağlı olarak, anlatıcının ona karşı edindiği tavırla yakından ilgilidir. Bu tavır, kimi zaman anlatıcının kullandığı, “bizim aval”, “ukala dümbeleği”, “bizimkinin bir biti kanlansın” şeklindeki yer yer didaktik özellikler gösteren üslubuyla karşımıza çıkar. Esasında anlatıcıya sunulan bu yorumlama yetisi, sözünü ettiğimiz olaylar ve durumlar karşısındaki ikili yapıya işaret eder. Bu noktada okura sunulan, hem öykünün olayları bağlamında Fasarya'ya dair anlatıcının öznel izlenimleri hem de bu izlenimlerin öykünün bütünselliği açısından oynadığı rollerdir. Sözünü ettiğimiz anlatıcı problemi açısından çatışmalara örnek olması bakımından Teğmen tarafından haksızlığa uğrayan Fasarya'nın, Teğmen'le karşılaştığı bir gün yaşadığı haksızlığa isyan etmemesi ve kendi durumunu kabullenmiş olması, adeta anlatıcı için bir “isyan” sebebi gibidir. Dolayısıyla şu ifadeleri bu bağlamda yorumlamak gerekir: “Terhis olmuşsun, mübarek olsun teğmenim, diyor. Bu dertler başıma senin yüzünden geldi. Bak çolak kaldım, iş bulamıyorum... Yok böyle şeyler. Sadece, Terhis olmuşsun, mübarek olsun teğmenim. O kadar.”²²

“Fasarya”da önem arz eden bir diğer konu, anlatıcının Fasarya karşısındaki konumunun salt karşıtlıklar üzerine kurulmamasıdır. Öykünün içerik düzlemi açısından gözlemlediğimiz bu durum, yine anlatıcının öyküdeki konumu ve Fasarya'yla ilişkisi açısından da gözlemlenmektedir. Örneğin anlatıcının Fasarya'ya öfkelenmekten sonra, kendi kendine “Acıdım oğlana. Acıdım ama sonra kendime kızdım. Birine her acıyıışımızda -itiraf edelim veya etmeyelim - az buçuk budalaca bir üstünlük, böbürlenmiş saklı değil midir?”²³ sözlerinde bu kez bir özdeşim kurma durumu söz konusudur. Öyküde buna bir başka örnek, Fasarya'nın evlenmek istediği Huriser Hanım karşısında haksızlığa uğramasıyla da yansıtılır. Anlatıcının kadınlar hakkındaki şu sözleri, hem Fasarya'nın uğradığı haksızlığa bir tepki hem de -belki de daha önemlisi- anlatıcının kendi iç çatışmalarını yansıtması bakımından dikkate değerdir:

“Hangimiz öyle değiliz? Sabahleyin bir dişi ağızdan çıkmış üç kelimelik bir pöh pöh cümlesi, ondan sonra tut bizi tutabilirsen. Koca öküzler, bütün bir gün kendimizden, dünyadan, insanlardan memnunuzdur artık. Üç kelimelik bir pöh pöh cümlesi, tamam. Troya muharebesi bundan çıktı. Cümle harplerin sebebi bu. Bütün cinayetler bundan işleniyor. Hayat pahalı ise bundandır. Karaborsanın sebebi bu. Müteahhidin çürük tuğla kullanışı, memurun zimmetine para geçirişi, partilerin tartışması, gazetecilerin çekişmesi, Ahmet'le Mehmetin takışması, Ali'nin Veli'yi yerinden, ağabeyin kardeşi evinden edişi hep bundan.”²⁴

Anlatıcının Fasarya'ya özdeşim kurmasıyla ilgili bu durum, yukarıda sözünü ettiğimiz anlatsal karşıtlıklar meselesine ek olarak öykünün son kerte de temel tematik endişesini yansıtır niteliktedir. Bunu daha net somutlaştırmak adına, içerik başlığında da açıkça görüldüğü üzere, metnin sonuna doğru Fasarya'nın yaşadığı bütün toplumsal adaletsizlikler karşısındaki

22 Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayıışığında* “Çalışkur”, 101.

23 Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayıışığında* “Çalışkur”, 105.

24 Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayıışığında* “Çalışkur”, 104.

konumunu kendi “ben”iyle özdeşim kurarak yorumlayan anlatıcı, bir bakıma kendi var oluş problemiyle Fasarya’nın var oluş problemini aynı noktada kesiştirir. İşte bu kesişim noktasında öykünün “görünür” kişisi olan Fasarya’yla, kendi “niyeti”nin dışına çıkan anlatıcının esasında hayatlarının aynılığı vurgusu yapılmaktadır. Buna göre toplum adaletsizliklerle doludur ve “küçük” insan için hayatın özeti hep aynı başarısızlıklara mahkumdur.

1.2.2. Öyküleme Zamanı

Anlatısal metinlerin önemli öğelerinden biri de zaman kavramıdır. Geleneksel eleştiri yöntemlerinde salt zamansal ve kronolojik ölçütlere dayalı olarak metnin geçtiği zamana dair tespitlerin yapılmasına karşın yeni yaklaşımlarla birlikte zamanın metinde oynadığı rol, yine metnin kendi iç dinamikleri açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda dil, zamanı mekân içine yerleştirerek somutlaştırmanın diğer bir yoludur. Zamanı geçmiş, şimdi, gelecek olmak üzere üç yönlü olarak algılamamıza olanak tanır. Dilsel zaman, zamanın kendisi değil metin üzerinde ifade edilmesidir. Dolayısıyla burada söz konusu olan zaman değil, zamansallıktır.²⁵ Zamansallık ise beraberinde öyküleme zamanının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada öyküleme zamanı ifadesiyle olayların içsel zamanına değil, anlatma ya da söylem zamanına işaret edildiğini belirtmek gerekir. Öyküleme zamanı, art zamanlı, eş zamanlı ve katılımcı olmak üzere üç ana başlığa ayrılır.²⁶ “Fasarya”nın zamansal stratejileri üzerinde duracak olursak, yukarıda sözünü ettiğimiz Fasarya ile anlatıcı arasındaki ilişkinin sonucunda gelişen “ikili yapı”nın bu düzlemde de kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunun bir sonucu olarak öykü kimi yerlerinde art zamanlı, kimi yerlerindeyse eş zamanlı öyküleme biçimiyle kurgulanmıştır. Şüphesiz bu durum, anlatıcının öykü içinde aktif rol oynaması ve aynı zamanda olayları yaşayıp yorumlaması sonucunda ortaya çıkar. Dolayısıyla hem olayların yaşandığı hem de olayların anlatıldığı olmak üzere iki farklı zamansal düzlemde söz etmek mümkündür.

Zamansal olarak olayların yaşandığı düzlemde yer alan art zamanlı öyküleme, öyküde konu edilen olaylar daha önceden olmuş ve bitmiştir: “Ben o zamanlar sağhaf oynuyordum. Fasarya sol vuramadığı için beni ister istemez sola aldılar. Fasarya’yı da sağhafa çektiler.”²⁷

Buna karşın aynı cümlenin devamında ise şu ifadeler kullanılır: “Bilirsiniz elbet, takımın en nankör yerleri yan haflardır. Oyunda en çok çalışan, didinen helak olan onlardır.”²⁸

Dolayısıyla bu kez anlatımda bir eş zamanlılık söz konusudur. Öyküde zamansal olarak gözlemlenen bir diğer durum ise anlatıcının okurla konuşur bir üslubu tercih ederek, eş zamanlı anlatıma dair örnekler sunmuş olmasıdır: “Niyetimiz ne roman, ne hikâye yazmak. Bizim burada yapmak istediğimiz, onun hayatının şurasından burasından, alınıp eklenmiş iki üç olay şeridini, çözüm ona, bir film fragmanı misali, sayfanın beyaz ekranına aksettirebilmekten ibaret.”²⁹

25 Seçil Dumantepe, *Roman ve Öyküde Zaman: Yöntem ve Uygulama* (İstanbul: Dergâh Yay 2018), 21.

26 Yivli, *Kısa Öyküde Yöntem*, 83.

27 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 93.

28 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 93.

29 Taner, *Şiştane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında* “Çalışkur”, 95.

1.2.3. Öykü Nasıl Sonlandırılıyor?

Kurmaca eserlerin birçok farklı yöntemle sonlandırıldığı bilinmektedir. Fasarya'nın son bölümü yukarıda sözünü ettiğimiz zıtlıklar ve ortaklıklar bağlamında, anlatıcı ve Fasarya arasındaki ilişki bakımından belirli bir sonu ifade edecek şekilde bitirmiş gibi görünse de esasında ucu açık bir sonla tamamlanır. Bu bakımdan öykünün sonunu, açık uçlu son türüne dâhil etmek mümkündür. Aslında “Fasarya”nın içeriği ve olay örgüsünün yapısı da bunu gerektirmektedir. Çünkü öykünün konusu belirli olaylar ve durumlar karşısında anlatıcı ve Fasarya'nın nasıl konumlandıkları ve toplum içinde nasıl bir yer edindikleriyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla denilebilir ki öykünün tematik endişesinin bir sonucu olarak ele alınan toplum içinde ötekileştirme, yalnızlaştırılma, adaletsizlikler, sınıfsal farklılıklar gibi konular birey üzerinde oluşturdukları zıtlıklar ve ortaklıkları itibarıyla kurgulanmıştır. Ve bütün bunlar belirli bir sonu ya da kapanışı gerektirmeyecek şekilde sunulur: “Fasarya, içinin zehrini boşaltmış, bende bir kader yoldaşı bulmuş ve hele bir başkasına acıyabilmenin üstünlüğünü duymuş olmanın ferahlığıyla, biraz sonra elindeki kızılçık dalını taflanlara vura vura uzaklaştı. Ben tek başıma, iki elim şakağımda, düşünükaldım..”³⁰

Öykünün sonu ve karşıtlıklar açısından burada ilginç bir durum söz konusudur. “Fasarya”nın tamamı boyunca toplumsal adaletsizlik temasının bireyde yarattığı olumsuzlukların anlatıcı ve Fasarya arasındaki ilişki açısından ele alınmasına ek olarak, bu noktada bütün bu ilişkinin öykünün başındaki durumun aksine doğru evrildiği görülür. Çünkü son kerte “başkasına acıyabilmenin üstünlüğünü duyan kişi”, ironik bir şekilde yine öykü boyunca kendisine acınan Fasarya'dır.

2. Sonuç

Sonuç olarak Türk edebiyatı tarihi açısından dikkate değer bir öykü olan “Fasarya”da, Fasarya adlı öykü kişisi üzerinden toplumsal adaletsizlikler karşısında kendini hemen her anlamda var etmeye çalışan insan tipolojisinin prototipi yansıtılmaktadır. Fasarya, öykü boyunca karşısına çıkan çeşitli engelleri aşmak için pek çok çaba göstermiş ancak yine de toplum tarafından ona biçilen rol gereği her seferinde başarısız olmuştur. Yukarıda sözünü ettiğimiz anlatıcının öyküdeki etkin gücü aracılığıyla, onun öz yaşam öyküsü kimi yerlerde olumlu kimi yerlerde ise olumsuz özellikleriyle sunulmuş, böylelikle karakteri ne idealize edilmiş ne de ideolojik kaygılarla tipleştirilmiştir. Kısacası okura aktarılmak istenen düşünce, Fasarya'nın tutunamama ve savrulma hâlidir. Onun bu durumu, Türk toplumu içindeki sıradan/küçük insanın yaşamına tutulan bir ayna gibidir. Özellikle öyküde aktarılmak istenen düşüncelerin, anlatıcının “ben”iyle Fasarya'nın “ben”i arasındaki çatışmaya dayalı olarak anlatılması, anlatı sanatının bir unsur olarak anlatıcı problemi açısından da önemli özellikler göstermektedir. Bu noktada karşımızda, sadece anlatma edimiyle görevlendirilmemiş, aynı zamanda öyküde önemli bir figür olarak yer alan bir anlatıcı tipi söz konusudur. Onun kişiliği aracılığıyla öykünün başkışısı olan

30 Taner, *Şişhane'ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında “Çalışkur”*, 108.

Fasarya’nın kişiliği karakterize edilmiştir. Ayrıca sözünü ettiğimiz karşıtlık durumlarının bir sonucu olarak dönemin toplumsal yapısındaki önemli bir sorun olan toplumsal adaletsizlik problemi, bir bakıma anlatıcının sembolik olarak “Fasarya olma” halinden kaçma isteği aracılığıyla aktarılır. Bütün bunlar şüphesiz, Fasarya’nın Türk öykücülüğünün özgün öykü kişilerinden biri olmasını sağlamıştır.

“Fasarya”da içerik ve tema çözümlemesine ek olarak dikkati çeken bir diğer konu birer öykü kişisi olarak anlatıcı ve Fasarya arasında gelişen ilişkidir. Yukarıda değindiğimiz tematik endişeyi yansıtan gerçeklikler, öykünün içerik düzlemi açısından anlatıcı ile Fasarya arasındaki ilişki bağlamında ele alınmıştır. Bu ilişki biçimini belirleyen temel ögeler “karşıtlık” ve “ortaklık” durumudur. Anlatıcının hem Fasarya’nın olaylar karşısındaki tutumunu aktaran göz, hem de bu olayları yorumlayan bir öykü kişisi olması, “Fasarya”da kullanılan teknik açısından da dikkate değerdir. Çünkü söz konusu tematik endişeler, bu çatışma ve ortaklaşma durumuna dayalı olarak öykünün yapısal stratejisini de belirlemiştir. Bu noktada karşıtlık ve ortaklık durumunun salt içeriksel bir özellik göstermediği, aynı zamanda öykünün anlatsallığını oluşturan temel öge olarak karşımıza çıktığı sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

- Dumantepe, Seçil. *Roman ve Öyküde Zaman: Yöntem ve Uygulama*. İstanbul: Dergâh Yay, 2018.
- Genette, Gérard. *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme*. Çeviren Ferit Burak Aydar. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Korkmaz, R. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2007.
- Kudret, Cevdet. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.
- Tosun, Necip. “Bir Hayat Projesi Olarak Mutluluk: Haldun Taner Öykücülüğü”, *Türk Edebiyatı*, 451, (2011): 10-13.
- Önertoy, Olcay. *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984.
- Özyalçın, A. “Haldun Taner ile Öykücülüğü Üstüne”, *Gösteri*, 38, (1984): 4.
- Taner, Haldun. *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu-Ayışığında “Çalışkur”*. Ankara: Bilgi Yay, 2005.
- Yivli, Oktay. *Kısa Öyküde Yöntem*. Konya: Çizgi Yay., 2015.

Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları

Teaching Scientific Home Economics in Late Ottoman Girls' Schools: Curriculum and Textbooks

Fatma TUNÇ YAŞAR¹

ÖZ

Bilimsel verilere ve modern standartlara dayalı ev idaresi düşüncesi on dokuzuncu yüzyılda gündeme gelmiş ve yüzyılın ortalarından itibaren ev idaresi bağımsız bir ders olarak kız okullarının müfredat programlarında yer almaya başlamıştır. Ev idaresi bilimsel bir alan olarak evin düzeni, fiziksel koşulları, temizlik, evde sağlık, ısınma, giyim, çocukların bakımı ve terbiyesi, yemek, sofraya düzeni ve âdâb-ı muâşeret gibi ev ile ilgili pek çok konuda bilimsel ve pedagojik standartlar belirlemekte ve bu şekilde evde profesyonelliği ve verimliliği artırmayı hedeflemektedir. Modernleşme öncesi Osmanlı dünyasında, ahlakın konusu olan ve ahlak kitaplarının bir bölümünü oluşturan ev idaresi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitaplar ve süreli yayınlarda müstakil bir alan olarak ele alınmakta ve kız mekteplerinde ders olarak okutulmaktadır. Standart, disiplin, düzen, rasyonellik, pragmatizm ve hijyen bu yeni ev idaresinin ana prensiplerini oluşturmaktadır. Bu makale, devletin eğitim politikası olarak ev idaresinin geç dönem Osmanlı kız mekteplerinde fenne dayalı bir ders olarak okutulmasını ele almakta ve bu bağlamda ders kitaplarını, talimatnameleri, nizamnameleri ve süreli yayınları incelemektedir. Makale, kız mekteplerinin müfredat programında ev idaresi derslerinin yerini ve ağırlığını irdelemekte ve ilgili müfredat programlarının ve ders kitaplarının gündemi ile muhtesasını, Osmanlı modernleşmesi ve kadınların eğitimi meselesi çerçevesinde tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ev idaresi, Müfredat, Ders Kitabı, Eğitim, Osmanlı

ABSTRACT

The idea of home economics based on scientific knowledge and modern standards emerged in the nineteenth century, and from the middle of the century onwards, home economics began to be part of the curriculum of girls' schools as an independent course. As a scientific field of study, home economics defines scientific and pedagogical standards in many subjects related to home life such as the organization and physical condition of the house, house-cleaning, health issues, heating, dressing, raising of children, eating, table manners, and etiquette. In this way, it aims to increase professionalism and productivity at home. In the pre-modern Ottoman world, home economics, which was considered as a subject of ethics and covered as a chapter in the ethics books, began to be taken as an independent field in books and periodicals after the second half of the nineteenth century and was

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatma Tunç Yaşar (Dr. Öğr. Üyesi),

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Esenler,

İstanbul, Türkiye

E-posta: ftyasar@yildiz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8623-4822

Başvuru/Submitted: 21.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

15.08.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

09.09.2019

Kabul/Accepted: 24.09.2019

Online Yayın/Published Online: 31.10.2019

Atıf/Citation: Tunc Yaşar, Fatma, "Geç Dönem

Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi

Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları." *Türkiyat*

Mecmuası-Journal of Turkology 29, 2 (2019):

591-620.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.640768>

also taught as a course in girls' schools. Standards, discipline, order, rationality, pragmatism, and hygiene emerged as the major principles of this new version of home economics. This article focuses on the teaching of home economics as a science-based course in late Ottoman girls' schools as the educational policy of the state and examines the related textbooks, guidelines, regulations, and periodicals in this context. The article scrutinizes the place and weight of home economics courses in the curriculum of girls' schools and discusses the agenda and content of related curriculums and home economics textbooks in the context of the Ottoman modernization process and women's education.

Keywords: Home economics, Curriculum, Textbook, Education, Ottoman

EXTENDED ABSTRACT

Home economics appeared as an independent field of research in the nineteenth century and began to be included in the curriculum of girls' schools in many countries through the second half of the century. As a scientific field, home economics defines systematic, modern and pedagogical standards for housework with a particular focus on household chores being part of the daily routine and aims to increase productivity and professionalism at home. Standardization, discipline, order, rationality, pragmatism, and hygiene appeared as the main principles of home economics. These principles defined the reform programs of many states, which were initiating a modernization process in the realms of political, economic and socio-cultural areas in the nineteenth century. These principles are also among the main criteria of Norbert Elias's definition of the civilizing process, which he defined by focusing on the change and transformation of the standards of correct and proper behavior in Europe from the thirteenth to the nineteenth centuries. Therefore, the rational and scientific approach to house related issues and the introduction of home economics as a course to the curriculum of girls' schools appear closely related to the modernization and civilizing attempts of the states.

In the pre-modern Ottoman world, home administration (*ilm-i tedbîr-i menzil*), which was considered as a subject of ethics and included as a chapter in ethics books, began to be taken as an independent field as home economics (*idâre-i beytiye*) in books and periodicals after the second half of the nineteenth century as well as being taught as a course in girls' schools through the last quarter of the century. Ottoman authors examined the decoration and physical conditions of the house, house-cleaning, health issues, heating, dressing, raising of children, eating and food, table manners, etiquette and all kinds of issues that may be related to the house under the title of home economics. The target of writing on home economics was the disciplining and rationalization of the Ottoman house life with definite standards. This literature criticized the traditional Ottoman house life as being scattered, irregular, and haphazard and proposed a new model of house management based on scientific, rational and pedagogical data, dominated by discipline, order, and hygiene.

The opening of new schools for girls at different levels from primary schools to teachers' schools was an important development for the participation of Ottoman women in the formal education process. Furthermore, the discussions to define the object and content of girls' curriculum reveals that Ottoman authorities considered the education of women within

the perspective of the traditional role and status of Ottoman women as housewife, wife, and mothers despite Ottoman women beginning to benefit from the possibilities of formal education and public life. It seems that the number and the weight of courses related to home economics increased in the curriculum of girls' schools of the time and attempts were made to fill the girls' curriculum with those sciences regarded as necessary and useful to femininity, housewifery, and motherhood. The language used in the Ottoman textbooks of home economics shows that the traditional female discourse continued in many aspects. It seems that this literature on home economics aims to reorganize the living space of the family, which is the nucleus of the society according to the scientific, rational, technological and pedagogical standards and approaches of the age.

With the introduction of the home economics courses to the curriculum of Ottoman girls' schools in different levels and the definition of women's status as home managers, domestic life became a public issue and also a political matter on which state and public authorities developed policies. Because these books are textbooks for girls' schools and each textbook is published with the permission of the Ministry of Education, it can be said that the woman's discourse emerging from these books not only represents the idea of authors but also the policy of Ottoman political authorities. However, the introduction of home economics to the curriculum of girls' schools both in the Ottoman and western world was not a result of an agenda to question or improve women status, rather it seems like a consequence of a process initiated by the state authorities to modernize all segments of life. In this context, the involvement of the course in the curriculums seems primarily related to the modernization and civilization process in almost every realm of Ottoman life from the second half of the nineteenth century, and the Ottoman house which was an area that needed to be reorganized in line with modern standards to serve and contribute to this change and transformation process.

1. Giriş

Bilimsel verilere ve modern standartlara dayalı ev idaresi düşüncesi on dokuzuncu yüzyılda gündeme gelmiş ve yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın birçok ülkesinde ev idaresi bir ders olarak kız okullarının müfredat programlarında yer almaya başlamıştır. Ev idaresi bilimsel bir alan olarak ev hayatına ve daha özeldede gündelik ev rutini içerisinde kabul edilen ev işlerine bilimsel ve pedagojik standartlar belirlemede ve bu şekilde evde üretkenliği ve verimliliği artırmayı hedeflemektedir.¹ Standart, disiplin, düzen, rasyonellik, pragmatizm ve hijyen, bu yeni ev idaresinin ana prensiplerini oluşturmaktadır. Aslında bu prensipler, on dokuzuncu yüzyılda siyasi, iktisâdi ve sosyokültürel pek çok alanda modernleşme sürecine giren devletlerin reform programlarının da ana hatlarını belirlemiş ve Norbert Elias'ın on üçüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla değin Avrupa'da doğru davranış biçimlerinin standartlarının değişim ve dönüşümü üzerinden tanımladığı medenileşme sürecinin de başlıca kriterleri arasında yer almıştır.² Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla ev idaresinin rasyonel ve bilimsel temelli bir perspektiften yeniden ele alınması ve kız okullarının ders programlarına dâhil edilmesi, modernleşme ve medenileşme gibi kavramlarla ifade edilen değişim ve dönüşüm süreçleri ile bağlantılıdır.³

Osmanlı dünyasında ev idaresi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitaplar ve süreli yayınlarda müstakil bir alan olarak ele alınmakta ve kız mekteplerinde ders olarak okutulmaktadır. Ev hayatının belirli standartlarda disipline edilmesi ve rasyonelleştirilmesi anlayışı çerçevesinde evin düzeni, fiziksel koşulları, hijyen, evde sağlık, ısınma, kıyafetlerin düzeni ve temizliği, çocukların bakımı ve terbiyesi, yemek, sofrâ düzeni, âdâb-ı muâseret gibi ev ile ilgili olabilecek her türlü konu ev idaresi başlığı altında incelenmekte ve geleneksel Osmanlı ev idaresi birçok açıdan eleştirilmektedir. Ev idaresi, ilgili literatürde *ilm-i tedbîr-i menzil*, *idâre-i beytiye*, *iktisâd-ı beytî* gibi benzer çağrışımları olan fakat farklı bağlamlarda kullanılan kavramlarla ifade edilmektedir. Önemli bir kısmı ders kitabı olan bu literatürün on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğunlukla kız çocuklarının eğitimi bağlamında kadınlara hitaben kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Kadınlara verilen ev idaresi eğitimi vasıtasıyla toplumun çekirdeği olan ailenin yaşam alanının çağın bilimsel, rasyonel,

1 Bir uzmanlık alanı olarak ev idaresi ve eğitimi, ilki 1899 yılında gerçekleşen *Lake Placid Konferansları*'nda çok yönlü olarak tartışılmış ve ev idaresinin ana hatları belirlenmiştir. On yıl kadar süren bu konferanslarda ev idaresi eğitiminin müfredat programlarındaki yeri ve içeriği, dersi verecek olan öğretmenlerin eğitimi, yükseköğretimde ev idaresi, araştırma alanları ve aile refahı gibi konular ele alınmış ve nihayet onuncu konferansta Amerikan Ev İdaresi Derneği'nin kurulmasıyla ev idaresi (*home economics*) alanın ismi olarak resmîleşmiştir. Virginia M. Richards, "The Postmodern Perspective on Home Economics History", *Journal of Family and Consumer Sciences* 92/1 (2000), 81.

2 Norbert Elias, *The Civilizing Process: The History of Manners and State Formation and Civilization*, çev. Edmund Jephcott (Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1994), xii.

3 Cumhuriyet'in ilk yıllarında devam ettirilen modernleşme ve asrileşme politikalarının merkezinde ev yine önemli bir yere sahiptir. 1928 yılında açılan kız enstitüleri, Türk kızlarını ulusal değerlerle yetiştirmeyi ve onları ev işlerinde daha "verimli" hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bkz. Yael Navaro-Yaşın, "Evde Taylorizm": Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim* 84 (Bahar 2000), 52.

teknolojik ve pedagojik yaklaşımları çerçevesinde yeniden düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, ev idaresi kadınlara yönelik eğitiminin önemli bir vechesi olarak görülmekte, kız çocuklarının okul merkezli eğitim sürecinde ev idaresi öğrenmeleri beklenmektedir.

2. Kadınların Eğitimi: Matbuat ve Tedrisat Alanında Yenilikler

Osmanlı'da on dokuzuncu yüzyıl öncesinde kız çocuklarının eğitimi sıbyan mektepleri ve sonrasında kendi mahallelerinde bulunan ev mekteplerinde gerçekleşmektedir. Bu eğitimin dışında ailenin talebi doğrultusunda kız çocukları için ev ortamında eğitim söz konusu olabilmektedir. Bu sınırlı eğitim, kız çocuklarını eş, anne ve ev kadını olarak gelecekteki rollerine hazırlama amacı gütmektedir. 1900'lü yılların başında geleneksel Osmanlı hayatının adet ve merasimlerine dair yazan Abdülaziz Bey, Osmanlı'da kız çocuklarının okumayı ve dinî vazifelerini öğrendikten sonra daha küçük yaşlardan itibaren iyi bir ev reisesi olmak üzere yetiştirildiklerini ifade etmektedir. Abdülaziz Bey'in aktardıklarına göre sıbyan mekteplerinden sonra mahallelerindeki ev mekteplerine devam eden kızlardan yaşı büyük olanlar cuma gününe ilaveten pazartesi de okula gitmemekte, haftanın iki gününü evlerinde bez dokumak, çeyiz hazırlamak ve nakış işlemek gibi işlerle geçirerek ev reiseliğine hazırlanmaktadırlar. Kız çocuklarının ev idaresi öğrenme zorunluluğu onların devam ettikleri ev mekteplerinden belirli günlerde izinli sayılmalarını sağlamakta ve ev idaresi öğrenme süreci evde ve aile ortamında gerçekleşmektedir.⁴

Öte yandan kız çocukları için geleneksel eğitimin yetersizliği on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren tartışılmaktadır. Bu dönemde, kadınların eğitimden yoksunlukları ile toplumun geri kalmışlığı arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Toplumun temeli olarak kabul edilen aile içerisinde kadının belirleyici rolü kabul edilmiş ve kadınların eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi zorunluluğuna dikkat çekilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınlara yönelik olarak hazırlanan kitaplar ve süreli yayınlar matbuat alanında yaşanan önemli gelişmelerdir. Genellikle "*Kadınlığa dair nâfi şeylerden bahseder.*" sloganıyla yayın yapan kadın dergileri, kadının geleneksel ev kadınlığı rolünü daha iyi koşullarda ve standartlarda yerine getirebilmesi için Osmanlı kadınına eğitimi amaçlamaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet öncesi kadın dergilerinde ev idaresi, ev temizliği ve düzeni, çocuk bakımı ve sağlığı, çocuk eğitimi ve terbiyesi, evlilik ve eşler arası ilişkiler konusunda çok sayıda makale yer almakta ve kadının eğitilmiş ve donanımlı bir ev hanımı, eş ve anne olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.⁵

1869 yılında *Terakkî* gazetesinin ilavesi olarak yayın hayatına başlayan ve kadınlara yönelik ilk süreli yayın olarak kabul edilen *Terakkî-i Muhadderât* Osmanlı kadınının geri kalmışlığını ve eğitimsizliğini gündeme taşımaktadır. Kadınları erkeklere nispetle aklen ve

4 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, ed. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995),102.

5 Fatma Tunç Yaşar, "İlk Kadın Dergilerinde 'Kadınlık': İffetli ve Mektepli", *Harf Harf Kadınlar*, ed. Nazife Şişman (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 100.

bedenen daha zayıf kabul eden *Terakkî-i Muhadderât* yazarı Ali Raşid, kadınlara yönelik eğitimin çerçevesini kadınların ev merkezli rolleri bağlamında belirlemekte, kadınların eş ve anne olmalarının dışında en önemli vazifesinin ev idaresi olduğunu vurgulamaktadır. Ali Raşid'e göre “Kadın kısmı kendi cüsseleri icabından olarak ev işlerine bakmak, çocuk terbiye etmek ve kocalarının istirahatini istilzam edecek işleri görüvermek gibi daima küçük ve kolay işlere bakarlar. Ev kadını olmakla iftihar ederler.”⁶ Derginin tek yazarı olan Ali Raşid, evdeki iş bölümünün kadın ve erkeğin akli ve bedeni meziyetleri doğrultusunda, Şer’en tanımlanmış olan sorumluluk ve yetkiler çerçevesinde belirlenmesi gerektiğini iddia etmekte, zevç ve zevceyi ortaklık kurmuş kişilere benzetmektedir.⁷ Ona göre tarafların birbirlerine karşı sorumlulukları vardır ve taraflardan biri sorumluluklarını yerine getirmedeğinde bu ortaklık sona ermektedir. Buna göre erkeğin görevi evin geçimini sağlamaktır, kadının görevi ise ev içindeki işler ile meşgul olmak ve kocasının zahmetle kazandığı erzakı telef etmemektir.⁸

Osmanlı’da kız çocuklarının örgün eğitim sürecine dâhil olması ise eğitimin imparatorluk genelinde kitleselleşmesine yönelik girişimlerin bir sonucudur. Din, dil, ırk ve cinsiyet gözetmeksizin tüm unsurların devlet merkezli eğitim sürecine dâhil edilmesiyle birlikte kız çocuklarına mahsus mektepler açılmıştır. İlki 1858 yılında Sultanahmet’te açılan ve sonrasında İmparatorluk geneline yayılan kız rüşdiyeleri geleneksel eğitim sisteminde sıbyan mektebinden sonra okul hayatı sona eren kız çocuklarına eğitime devam etme imkânı sunmuştur.⁹ Kızlara mahsus sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde ortaya çıkan kadın öğretmen ihtiyacı dolayısıyla 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla dârümuallimâtın açılmasına karar verilmiş ve 1870 yılında Sultanahmet’te ilk dârümuallimât açılmıştır.¹⁰ Yeni açılan mekteplere kız çocuklarını göndermeye teşvik etmek için kız çocuklarının eğitiminin zorunluluğu farklı mecralarda dile getirilmiştir. Sultanahmet’te açılan ilk kız rüşdiyesine çocuklarını göndermeye aileleri teşvik etmek üzere 24 Haziran 1862 tarihli *Takvim-i Vekâyi* nüshasında bir ilan yayımlanmıştır. İlanda ilim tahsilinin kadın ve erkeğe farz olduğu hatırlatılmakta, ağır geçim yükü omuzlarında olan zevçlerin refah ve asayişinin kadınların din ve dünyalarını bilmelerine, emre itaat etmelerine, yasaklardan uzak durmalarına, iffet ve kanaat sahibi olmalarına bağlı olduğu ifade edilmektedir. İlanda kız çocuklarının terbiye ve âdâba vakıf olarak yetiştirilmelerinin anne ve babaların sorumluluğunda olduğu hatırlatılarak gerekli ilmin tahsili için çocuklarını At Meydanı civarında açılan mektebe göndermeleri istenmektedir.¹¹ Zaman içerisinde ibtidaiyeden dârümuallimât ve inâs sanayi-i nefise mektebine değin her

6 Ali Raşid, “İdare”, *Terakkî-i Muhadderât* 12 (31 Ağustos 1285/12 Eylül 1869), 1.

7 Ali Raşid, “Evlilik ile Bekârlık”, *Terakkî-i Muhadderât* 30 (8 Mart 1285/20 Mart 1869), 1.

8 Ali Raşid, “Eşlerin Birbirine Karşı Olan Vazifeleri”, *Terakkî-i Muhadderât* 38 (10 Mayıs 1285/22 Mayıs 1869), 1.

9 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2: 457-458.

10 Mustafa Şanal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (Güz 2009), 225.

11 “Vukûât-ı Gayriresmiye”, *Takvim-i Vekâyi* 649 (26 Zilhicce 1278/24 Haziran 1862), 3.

kademede kız çocuklarına yönelik olarak açılan okullar, kadınların çok yönlü eğitim sürecine ciddi katkılar sağlamıştır.¹²

Gerek kadınlara yönelik ilk süreli yayın olarak kabul edilen *Terakkî-i Muhadderât*'ta ve gerekse kızlara yönelik ilk mekteplerin açılış gerekçelerinde kızların eğitimi için belirlenen çerçevenin ve hedeflerin kız mekteplerinin müfredat programlarının içeriğinin belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Erkek mekteplerinin müfredatında yer alan ortak derslerin yanı sıra kız mekteplerinin müfredatında *kadınlığa müteallik olarak* tabir edilen dersler yer almaktadır. İstanbul ve taşradaki eğitimin esaslarının ve içeriğinin düzenlendiği çeşitli nizamname, talimatname ve müfredat programlarında kız ve erkek okullarının müfredat programlarındaki farklılıklar vurgulanmaktadır. 1869 tarihinde yayımlanan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nde erkek rüşdiyeleri ve dârümuallimîn programından farklı olarak, kız rüşdiyeleri ve dârümuallimât programında *tedbîr-i menzil* adıyla bir ders yer almaktadır.¹³ *Nizamnâme*'ye göre dört yıllık kız rüşdiyesi programında müstakil bir matematik dersi yer almamakta bunun yerine *Hesab ve Defter Tutmak Usûlü* adıyla bir ders bulunmaktadır. Tarih ve coğrafya dersleri ise *Muhtasar Tarih ve Coğrafya* olarak birleştirilmiştir. Bunlara mukabil *Tedbîr-i Menzil*'in programda müstakil bir ders olarak yer alması ve resim dersinin *Nakışa Medar Olacak Derece Resim* olarak tanımlanması, kız rüşdiyesi müfredatının ev idaresine yararlılık esasına göre düzenlendiğini düşündürmektedir.¹⁴

Sıbyan ve rüşdiyelerin birleştirilerek altı yıllık ibtidaiye eğitimine dönüştürüldüğü 1913 tarihli *Mekâtib-i İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*'nde müfredat programında erkekler için asker talimi, kızlar için ise idâre-i beytiye ve dikiş işleri belirlenmiştir.¹⁵ Daha sonra yayımlanan altı yıllık ibtidaiye mekteplerine ait bir ders programında da kız mekteplerinde idâre-i beytiye dersi ile birlikte açılış dersleri yer alırken erkek mekteplerinde terbiye-i bedeniye, sıhhiye, asker talimi, oyun ve nişan dersi yer almaktadır.¹⁶ 1910 tarihli ön sözünde ibtidaiye ve rüşdiye muallim ve muallimeleri ile bilhassa dârümuallimîn öğrencilerine yönelik olarak yazdığını ifade ettiği ve her bir dersin nasıl okutulması gerektiğini açıkladığı öğretim yöntemleri kitabında Sabri Cemil, kız ve erkek çocukların bazı ortak derslerinin içeriğinin kız mekteplerinde ev kadınlığına yarayacak şekilde okutulduğunu ifade etmektedir. Sabri Cemil'e göre kız mekteplerinde el işleri dersi, biçki ve dikiş işlerinden başka konuları da kapsamaktadır. Muallime bu derste, "*Muntazam bir idâre-i beytiye dersi yapacak değil, fakat genç kızlara birçok amelî mesellerle intizam sevdasını telkin, ev kadını mezâyâ-yı*

12 Yükseköğretim seviyesinde olan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 1914 yılında Darülfünun bünyesinde açılmıştır. Bkz. Fatma Ürekli, "Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere: İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", *Tarih ve Toplum*, 39/231 (Mart 2003), 51.

13 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*, 29. Madde. Bkz. Mahmud Cevad İbnü'l Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezaretî Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338/1922-1923), 476, 485.

14 Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç* 10 (2000), 227.

15 *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati* (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329/1913), 8.

16 *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332/1916-1917), 24-25.

*ciddiyesini temin ve onları abes veya mühlik ezvâktan vikaye etmeye çalışacaktır.*¹⁷ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ev idaresine yönelik tedbîr-i menzil, idâre-i beytiye, iktisâd-ı beyfî, dikiş, nakış, aşçılık ve el işleri gibi derslerin kız mekteplerinin farklı kademelerinde yer aldığı görülmektedir.

3. Ev İdaresinin Müstakil Bir Alan Olarak Ortaya Çıkışı: *Tedbîr-i Menzil*

Ev idaresi öğrenmenin kız çocuklarına yönelik eğitimin önemli bir vechesi olarak görüldüğü gerek on dokuzuncu yüzyıl öncesi geleneksel Osmanlı eğitim anlayışında gerekse yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel eğitim programlarında açıkça gözlemlenmektedir. Öte yandan on dokuzuncu yüzyıl öncesinde, daha önce de değinildiği üzere kız çocukları için ev idaresi eğitimi mektepten ayrı tutulmuş ve kız çocukları mektepten belirli günlerde izinli sayılarak evlerinde ve aile ortamında bu eğitimi almışlardır. Kızlara yönelik mekteplerin müfredat programlarına ev idaresi ile ilgili derslerin yerleştirilmesi ile ev idaresi eğitimi tedrisata dâhil olmuştur. Bu minvalde ilk olarak müfredat programlarında adı geçen ders tedbîr-i menzildir. Bu ders, 1869 tarihinde yayımlanan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nde kız rüşdiyeleri ve dârülmualimât programında ve 1884 tarihli *Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi*'nde beş yıllık programının beşinci senesinde, hıfz-ı sıhha, dikiş, resim ve biçim dersleriyle birlikte programda yer almaktadır.¹⁸

“Çekip çevirmek ve yönetmek” anlamında kullanılan tedbir ile” ev ya da hane” anlamında kullanılan menzil kelimelerinden oluşan bir tamlama olarak *tedbîr-i menzil*, ev yönetimi anlamına gelmektedir. İlm-i tedbîr-i menzil ise İslam felsefe geleneğinde ev yönetimi bilgisi olarak ev yönetimi ve aile ahlakı ile ilgili çalışmaların genel adıdır.¹⁹ Esasında ilm-i tedbîr-i menzil Osmanlı dünyasında yeni bir kavram değildir. Felsefî metotla yazılmış ahlak kitaplarında ev idaresini ve aile ahlakını ifade eden terim olarak kullanılmaktadır.²⁰ Bu bağlamda amelî yani pratiğe dönük felsefenin *ilm-i ahlak*, *ilm-i tedbîr-i menzil* ve *ilm-i tedbîr-i medine* olarak zikredilen üç kısmından ikincisini teşkil etmektedir.²¹ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* isimli kitabını bu üç ana başlık altında yazmış ve ilm-i tedbîr-i menzil bölümünde çocukların terbiyesi, söz söyleme, yeme ve içme âdâbı, anne babaya itaat, hizmetlilerin terbiye ve hizmeti gibi aile içi âdâb-ı muâşeret kurallarına yer vermiştir. Kınalızâde bu bölümün girişinde ilm-i tedbîr-i menzilin tanımını yapmaktadır. Ona göre ilm-i tedbîr-i menzil öyle bir ilimdir ki onun ile hanede yaşayan fertler arasında düzenin ve layık olduğu şekliyle geçimi sağlamanın yolları bilinmektedir. Çünkü diğer hayvanlardan ayrı ve üstün bir varlık olarak insana bir arada yaşama mekânı olarak menzil lazımdır ve

17 Sabri Cemil, *Amelî Fenn-i Tedris: Dürüs-ü Mütenevvinin Suret-i Tedrisi, Etfâlin İnzibat ve Terbiyesi, İdare-i Mekâtib* (Kosova Matbaası, 1326/1910), 53.

18 Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 688.

19 Sabri Orman, “İlm-i Tedbîr-i Menzil: Oikonomia ve İktisat”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 265.

20 Mustafa Çağrıncı, “Tedbîr-i Menzil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 260.

21 Orman, “İlm-i Tedbîr-i Menzil: Oikonomia ve İktisat”, 268.

bu menzil aile fertlerinden, hizmetlilerden ve mülkten ibarettir.²² Fakat menzille kastedilen taş ve ağaçla bina olunmuş haneler değil, hanede yaşayan beş unsuru veya fazlasını içeren meskendir. Haneyi meydana getiren bu beş unsur baba, anne, çocuklar, hizmetliler ve iaşedir.²³ Kınalızâde ayrıca bu bölümde ev idaresinden doğrudan kimin sorumlu olduğunu tayinini de yapmaktadır. Ona göre yönetmek, çekip çevirmek anlamındaki tedbirin öznesi yani müdebiri menzilin sahibi olan babadır.²⁴ İlm-i tedbîr-i menzili bilmek kişiye dünyada efendiliğin ve ahirette saadetinin yolunu açmaktadır.²⁵

Kâtip Çelebi de ilm-i tedbîr-i menzili kişiyle eşi, çocukları ve hizmetkârları arasında ortak olan durumların nasıl dengeleneceğini ve dengeden sapmış durumların nasıl düzeltileceğini öğreten ilim olarak tanımlamaktadır. Bu ilim, evde ortaklaşa yaşayan bir topluluğun yararına olan şeylerin bilgisi olup bu sayede kişi dünya ve ahiret mutluluğunu kazanabilmektedir. Kâtip Çelebi'ye göre de menzil kelimesiyle anlatılmak istenen taşlar ve kereste ile yapılan ev değil, koca ile karı, baba ile evlat, hizmet edilen ile hizmet eden ve mal sahibi ile mal arasındaki ilişkidir. Menzile duyulan ihtiyacın sebebi ise insanın yaratılıştan medeni olmasıdır.²⁶ Kâtip Çelebi de Kınalızâde gibi insanın medeni olarak doğduğunu ve medeni olarak yaşamayı öğrenmenin ve bilmenin kişiye dünya ve ahiret mutluluğunun yolunu açtığını vurgulamaktadır.

Doğuştan medeni olan insanın aile ve toplum içerisinde yaşamaya duyduğu ihtiyaç ve bunun için öğrenmesi gerekenler, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren ahlakın konusu olmaktan çıkıp birer müstakil alan olarak beliren âdâb-ı muâşeret,²⁷ malumat-ı medeniye²⁸ ve ev idaresi literatürlerinin ve bu alanlarda verilen eğitimin başlıca gerekçesini ve konusunu oluşturmaktadır. Kişinin toplum içerisinde görgü kurallarına uyması, yurttaş olarak sorumluluklarına riayet etmesi ve evinin fiziksel koşullarını ve aile fertleriyle olan ilişkisini belirli kriterlere göre düzenlemesi, kişi için mutluluğun teminatı olarak görülmektedir. Öte yandan dünya ve ahiret saadetine vurgu yapan önceki dönem ahlak kitaplarının aksine bu kitaplarda mutluluk, kişinin malumatına ve davranışlarına bağlı olarak yaşadığı aile ve toplumda elde edeceği dünyevi bir mutluluktur.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ev idaresi ile ilgili olarak tedbîr-i menzil kavramının kız mekteplerinin müfredat programında ev idaresi ile ilgili kitap ve yayınlarda kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Mehmed Rifat'ın 1303/1885-1886 tarihli

22 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 325.

23 Erkân-ı menzil beştir: peder, mader, ferzend, hâdim, kût. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*, 328. Beşinci unsur olarak zikredilen kût yaşamak için yenilen şey, yiyecek anlamına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1998), 529.

24 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 328.

25 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 325.

26 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* (Dersaadet: Alem Matbaası, 1310/1892), 270.

27 Âdâb-ı muâşeret literatürü için bkz. Fatma Tunç Yaşar, *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret* (İstanbul: Küre Yayınları, 2016).

28 Malumat-ı ahlakiye ve medeniye ders kitaplarıyla ilgili detaylı tartışma için bkz. Fatma Tunç Yaşar, "II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları", *Osmanlı Araştırmaları / Journal of Ottoman Studies* 52 (2018), 311-342.

Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi isimli kitabı ev idaresini konu alan müstakil bir çalışmadır. Kitabın kapağında ya da içeriğinde ders kitabı olduğuna dair bir işaret bulunmamakla birlikte, Mehmed Rıfat'ın kısa ve öz bahislerden oluşan kitabı bir ders kitabı formatını çağrıştırmaktadır. Nitekim kitabın yazıldığı tarihte kız mekteplerinin ders programında böyle bir ders mevcuttur ve bu isimle yazılmış başka bir ders kitabı gözükmemektedir. Bununla birlikte hem ders kitabı hem de genelin istifadesine sunulmuş bir kitap olma ihtimali de söz konusudur. Mehmed Rıfat'ın kitabının giriş kısmı Kınalızâde'nin ahlak kitabında ilm-i tedbîr-i menzil başlıklı bölüme yazdığı giriş ile oldukça benzerdir. Bu bölümde Mehmed Rıfat, insanın doğuştan medeni olduğunu, bir meskene ihtiyaç duyduğunu ve insanın bu meskeni idare etmenin yollarını bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İnsan ki, medeni bi't-tabdir herhalde bir mevâya muhtaçtır. Bir mevâ ki insana mahsustur. Bir takım şerâit ve tedâbir-i medeniye cami bulunması çaresizdir. Bu şerâit ve tedâbir insana muhafaza-i sıhhatle beraber istihsal-i refah ve maişete vabeste birçok vesait-i medeniyedir ki, bu risalenin mevzuu onları tarif ile umûr-ı beytiyeyi tedbîr ve teshil etmekten ibarettir.²⁹

Mehmed Rıfat kitabında sırasıyla hanenin esası, sağlık, mefruşat, hizmetlilerin durumu ve onlara yönelik davranış, aydınlatma, ısıtma, hanelerde görülebilecek hayvanlarla mücadele ana başlıkları altında çok sayıda konuya yer vermektedir. Mehmed Rıfat bu konuları dönemin bilimsel, pedagojik ve medeni muâşeret kurallarını göz önünde bulundurarak açıklamaktadır. Örneğin “Mefrûşat ve Teferruatı” ana başlığı altında salonu ele aldığı bölümde tasvir ettiği salon dekorasyonu Ahmed Midhat'ın *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i Yahud Alafranga* isimli âdâb-ı muâşeret kitabında anlattığı alafranga salonu ile birçok açıdan benzerdir.³⁰ Öncelikle Mehmed Rıfat, Osmanlı hanesi için çok da uzun bir geçmişi olmayan salondan bahsetmektedir. Bu salonda biri üzeri edebi ve sanatsal eserler ile süslenmiş iki masa, bir büyük ayna, kanepeler, koltuk ve sandalyeler yer almakta ve salonun duvarında güzel bir saat, haritalar, termometre asılı bulunmaktadır.³¹ Mehmed Rıfat'ın ev idaresi standartları ve prensipleri konusunda referans noktası da medeni devletler ve toplumların yaşayışlarıdır. Örneğin ev idaresinin en önemli konularından olan sağlık konusunda referansı *memâlik-i mütemeddinedir*. Ona göre medeni devletlerde sağlık konusuna devlet ehemmiyet gösterdiği gibi hane içerisinde sağlığa ev müdürleri fevkalade dikkat göstermektedirler.³² Mehmed Rıfat, evin bölümleri ve oda sayısını da *maişet-i medeniyeye mukteza* hanelere göre vermektedir.³³

Geç dönem Osmanlı'da ev idaresi için tedbîr-i menzil kavramını kullanan bir başka isim de Mehmed İzzet'tir. Mehmed İzzet'in konusunu ilm-i tedbîr-i menzil olarak tanımladığı ve

29 Mehmed Rıfat, *Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1303/1885-1886), 4.

30 Ahmed Midhat'a göre alafranga usûle göre döşenmiş bir salonun en vazgeçilmez mobilyası salonun orta yerindeki büyük masadır. Bu masanın üzerine ya da madamın koltuğuna yakın diğer masalardan birinin üzerine yeni çıkmış olan kitaplardan bazıları, edebi mecmuaların son nüshaları ve o günkü gazeteler konulmaktadır. Ahmed Midhat, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i Yahud Alafranga* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1312/1896-1897), 285.

31 Mehmed Rıfat, *Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi*, 34.

32 Mehmed Rıfat, *Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi*, 19.

33 Mehmed Rıfat, *Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi*, 29.

ilk cildi 1901 yılında *Rehber-i Umûr-ı Beytiye* ismiyle yayımlanan üç ciltlik ev ansiklopedisi, ev idaresine yeni bir perspektif getirmektedir.³⁴ Mehmed İzzet, ansiklopedinin giriş bölümünde bu eserin ev ile ilgili bilcümle iş ve hususun rehberi olmak üzere memleketin önemli ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ev ansiklopedisi tarzında kaleme alındığını ve içerdiği madde ve makalelerin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ev işleriyle alakalı olduğunu ifade etmektedir.³⁵ Mehmed İzzet, ayrıca bu bölümde ansiklopedide ele alınacak konuları sıraladıktan sonra kitabın konusunu “İlm-i tedbîr-i menzil” olarak belirlemekte ve ilm-i tedbîr-i menzilin tanımını yapmaktadır.

İlm-i tedbîr-i menzil yani talim ve terbiye-i nevzâd ile bir ailenin âşiyâne-i huzur ve saadeti olan hanenin hüs-n-i idâresi usûlü, tabâbet-i beytiye, ev eczahanesi, ev eşyasının suret-i muhafazası ve tanzimi, evde bulunan gümüş, altın ve maden-i saireden mamul avâni-i zikriyemenin suret-i tathiri ve cilalandırılması, açıcılık, eve müteallik hıfz-ı sıhha, ilm-i hikmet-i tabiiyenin eve kabil tatbik bulunan aksamına dair malumat, tezyinât-ı nisaiyeden madud bulunan tuvalet usûlü ve tuvalet takımları, pomadeler, elbise biçmek ve dikiş envai ve hakeza mevâd-ı muhtelifeye müteallik mebâhis-i mütenevvia.³⁶

Mehmed İzzet, ilm-i tedbîr-i menzilin konusunu kısaca ailenin yaşam alanı olan hanenin güzel bir suretle idare edilmesi için ev ile ilgili olabilecek her türlü konuya dair malumat olarak tanımlamaktadır.³⁷ “*Rehber zekûr ve inâsdan herkese lazım bir kitap olmak hasebiyle mündericatu da ona göre tertib ve tahrir kılınmıştır.*”³⁸ sözleriyle de Mehmed İzzet, hedef okuyucu kitlesini kadın ve erkek fark etmeksizin herkes olarak belirlemektedir. Mehmed İzzet’in ev ansiklopedisinin sadece evi konu alan içeriği, alfabetik sıra ile maddeler olarak düzenlenen formatı ve ev idaresi ile ilgili işlerin muhatabı olarak belirlediği genel okuyucu kitlesi, onun ilm-i tedbîr-i menzili, önceki dönemlerin ahlak kitaplarında olduğundan farklı bir bağlamda ele aldığını göstermektedir. Nitekim Kınalızâde ve Kâtip Çelebi menzilden kastın evin maddi özellikleri olmadığını vurgularken, Mehmed İzzet ansiklopedisinde inşasında kullanılan malzemesi, çatısı, odaları, mutfâğı, ışık alan pencereleri, duvarları ve eşyalarıyla maddi olarak evi konu almaktadır.

Mehmed Rifat’ın ve Mehmed İzzet’in tedbîr-i menzili konu alan bu eserlerinde ev idaresi müstakil bir alan olarak tanımlanmakta ancak evin idarecisinin kim olduğu tanımlanmamaktadır. Öte yandan, evin maddi özellikleri ve ev işlerinden ziyade ilişkilerin merkeze alındığı ahlak kitaplarının ilm-i tedbîr-i menzil bölümlerinde tedbîr-i menzilden evin

34 Mehmed İzzet, *Rehber-i Umûr-ı Beytiye* (Dersaadet: Feridiye Matbaası, 1319/1901). İlk cildin İfade-i Meram kısmının sonunda tarih “fî gurre-i Muharrem 1319” (20 Nisan 1901) olarak verilmektedir. Ansiklopedinin ikinci cildi gurre-i Rebûllevvel 1320’de (10 Nisan 1902) ve üçüncü cildi gurre-i Ramazan 1326’da (27 Eylül 1908) yayımlanmıştır.

35 Mehmed İzzet, “İfade-i Meram”, i-ii.

36 Mehmed İzzet, *Rehber-i Umûr-ı Beytiye*, iii.

37 *Rehber-i Umûr-ı Beytiye*’de yer alan maddeler ve konu tasnifi için bkz. Nilüfer Bayülgen Baran, *Rehber-i Umur-ı Beytiye: A Guideline in the Socialization of Female Students at the Turn of the Twentieth Century* (Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1998).

38 Mehmed İzzet, *Rehber-i Umûr-ı Beytiye*, ii.

reisi olan baba sorumludur. Mehmed İzzet, ansiklopedisini kadın ve erkek herkes için kaleme aldığını belirtmekte, Mehmed Rıfat da doğrudan bir ev idarecisi tanımı yapmamaktadır. Bununla birlikte Mehmed Rıfat, herkesin bir yuva açıp aile kurmayı arzu edeceğini gerek kendi rahatı gerekse aile fertlerinin sıhhat ve refahı için her şeyden önce güzel bir mesken tedarikine mecbur olduğunu ifade etmekte ve hane sahibinin servetine uygun olarak bir hane seçmek durumunda kaldığını ifade etmektedir.³⁹ Bu noktadan bakıldığında Mehmed Rıfat'ın evin idarecisi olarak erkeği ima ettiği söylenebilir. Ancak yine de kitabın beslenme ve sağlıktan ev düzenine ve rutin ev işlerine varıncaya kadar kapsamlı içeriğine ve kullanılan dile bakıldığında Mehmed İzzet'in ev ansiklopedisi gibi umumun istifadesi gözetilerek hazırlanmış bir kitap olması muhtemeldir.

3. Kız Mekteplerinde İdâre-i Beytiye Dersleri

1890'lı yıllarda eğitim çevrelerinde ve süreli yayınlarda kız mekteplerinin müfredat programının nasıl olması gerektiğine dair ciddi tartışmalar mevcuttur ve bu tartışmalar o zamana kadar belirli bir rehber tabi olmayan müfredat programlarının düzenlenmesine vesile olmuştur. Nitekim 1870 yılından itibaren eğitim veren dârümuallimât ancak 1895 yılında yapılan bir düzenleme ile planlı bir müfredat programına sahip olmuştur. Bu programda ev idaresi ile ilgili olarak idâre-i beytiye ismiyle müstakil bir ders yer almaktadır.⁴⁰ Bu tarihlerden itibaren rüşdiye ve dârümuallimât müfredat programlarında ve diğer yayınlarda tedbîr-i menzil yerine yine ev idaresi anlamına gelen idâre-i beytiye ifadesinin tercih edildiği ve aynı isimle müfredata uygun ders kitapları yayımlanmaya başlandığı görülmektedir.⁴¹ Her ne kadar tedbîr-i menzil ve idâre-i beytiye benzer anlamlara gelse de daha önce tartışıldığı üzere tedbîr-i menzil on dokuzuncu yüzyıl öncesinde felsefe ve ahlak bağlamında kendine özgü bir anlam dünyasına sahiptir. Öte yandan modernleşme ve medenileşme girişimleri çerçevesinde müstakil bir alan olarak ortaya çıkan ve önem kazanan ev idaresi için Osmanlı dünyasında önceleri literatürde hâlihazırda mevcut olan bir kavram ile yetinilmiş ancak alanın müstakiliyeti ve ahlaktan bağımsız maddi ve dünyevi boyutu yeni bir kavram kullanmayı gerektirmiş gibi gözükmektedir. Nitekim Uğur Tanyeli, Tanzimat okullarında okutulan ilmihal niteliğindeki doğru davranış rehberleriyle karşılaştırıldığında sonraki dönemlerin idâre-i beytiye ders kitaplarının ailenin iç ilişkilerini, görev ve sorumluluklarını ve duygusal

39 Mehmed Rıfat, *Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi*, 5-6.

40 *Dârümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimatname* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1313/1897-1898). Bu talimatname, ders programı ile birlikte tam metin olarak 1318 tarihli *Salnâme*'de yer almaktadır. *Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye* (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1318/1900-1901), 311.

41 Bunlardan bazıları şunlardır: Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İdare-i Beytiye* (Birinci Kitap) (İstanbul: Karabet Matbaası, 1315/1899-1900); Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İdare-i Beytiye* (İkinci Kitap) (İstanbul: Karabet Matbaası, 1315/1899-1900); Ali Rıza, *Kızlara Mahsus İdare-i Beytiye* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1323/1907-1908); Behram Münir, *Muhtasar İdare-i Beytiye* (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1321/1905-1906); Hüseyin Hıfzı, *Tarz-ı Nevin İdare-i Beytiye* (Dersaadet: Arakis Matbaası, 1330/1914-1915); Mehmed İzzet ve Nazım, *İdare-i Beytiye* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1330/1914-1915); Melekzâde Fuad, *Vezâif-i Beytiyeden Hanımlara Mahsus Aile Dersleri* (Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1325/1909-1910); Nazım, *İdare-i Beytiye* (İstanbul: Garoyan Matbaası, 1334/1918) ve Nazım, *İdare-i Beytiye* (Hilal Matbaası, 1335/1919-1920).

bağlarını tanımlayan seküler ders kitapları olduğunu ifade etmektedir.⁴² Öte yandan idâre-i beytiye, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren sadece bir dersin ismi olarak değil, ev idaresi anlamına gelen genel bir ifade olarak Osmanlı yayın dünyasında yaygınlık kazanmıştır.

Kız mekteplerinin farklı kademelerinde okutulmak üzere yayımlanan idâre-i beytiye kitaplarında ele alınan konular Mehmed Rıfat'ın *Tedbîr-i Menzil'den Hane Bahsi* kitabıyla büyük benzerlikler göstermekle birlikte, idâre-i beytiye ders kitaplarında ev idaresinden doğrudan kadınlar sorumlu tutulmakta ve bu kitaplar genellikle kız çocuklarına hitaben yazılmaktadır. İdâre-i beytiye ders kitapları, ev kadınlarına ev idaresi hakkında bilinmesi gereken hususları açıklamakta ve günlük ev işlerinin nasıl yapılması gerektiğine dair bilgiler içermektedir. Melekzâde Fuad, kız mekteplerinde okutulmak üzere yazdığı *Vezâif-i Beytiyeden Hanımlara Mahsus Aile Dersleri* kitabında ev işlerinden sorumlu olarak evin hanımını görmekte, hizmetçiler olduğunda dahi bazı işleri kesinlikle evin hanımının yapması gerektiğini, diğer işleri ise hizmetçiler yapsa dahi başlarında bulunması gerektiğini ifade etmektedir.⁴³ Behram Münir de ibtidaiyeler için yazdığı *Muhtasar İdâre-i Beytiye* ders kitabının giriş bölümünde, ilk terbiyenin annelerden alınacak olması dolayısıyla kadınların iffet, istikamet ve güzel ahlak ile donanmış olmalarının ve idare edecekleri hanelerin her türlü ihtiyacına vakıf olmalarının fayda ve güzelliklerinin aşikâr olduğunu ve kadınların bu sayede mutluluk ve istirahat içinde bir ömür geçireceklerini ifade etmektedir. Ona göre kadınların söz konusu husustaki vazifelerini daha mektep sıralarında öğrenmelerinin zorunluluğunu izah etmeye gerek dahi yoktur.⁴⁴ Behram Münir, iyi bir ev hanımının bulunduğu haneyi iyi idare etmesi için büyük ve küçüklere nasıl muamele edeceğini, yemek pişirmeyi, çamaşır yıkamay, kola, ütü yapmayı, sofrta tertibini ve *usûl-i defter-i beytî* denilen defter tutmayı bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁵

Hüseyin Hıfzı, altı yaşından on yaşına kadar olan kız çocukları için kaleme aldığını ifade ettiği *Tarz-ı Nevin İdâre-i Beytiye* kitabında bir kız çocuğunun ev hanımı olarak eğitimini konu almaktadır. Kitapta sekiz yaşında bir kız çocuğu olan *Mediha* karakteri üzerinden ev idaresine yönelik dersler anlatılmaktadır. *Mediha* mektebe gitmektedir ve tüm aile fertlerinin olduğu gibi *Mediha*'nın vazifeleri vardır. Bu vazifeler ona gelecekte kendi evini yönetme becerisini kazandırmayı amaçlamaktadır. Dersler, *Mediha*'nın ev işlerini öğrenmesine yöneliktir. Kitabın son başlığı ise “*İyi Bir Ev Hanımı Nasıl Olmalıdır?*” sorusudur. Bu soru annesinin *Mediha*'ya tavsiyeleri üzerinden cevaplanmaktadır. Annesi iyi bir ev hanımı olmak için ev işleri dışında bilmesi gerekenleri öğüt olarak kendisine sıralamaktadır. Buna göre iyi bir ev hanımı olmak için evin tertip ve düzenini, temizliğini bilmek kâfi değildir. Ev hanımı, modaya kapılıp beyhude para harcamamalı, evin kazancı nispetinde harcama yapmayı bilmelidir. Ve

42 Uğur Tanyeli, *İstanbul'da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teshiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf* (İstanbul: Akın Nalça Kitapları, 2012), 47-48.

43 Melekzâde Fuad, *Vezâif-i Beytiyeden*, s. 99.

44 Behram Münir, *Muhtasar İdare-i Beytiye*, 3-4.

45 Behram Münir, *Muhtasar İdare-i Beytiye*, 36-37.

kitap adeta bir masal kitabı gibi sona ermektedir. *Mediha* büyümüş, mektepten mezun olmuş, ev işlerinde ablası kadar ilerlemiş, “*hamarat, dikkatli, her iş elinden gelir bir ev hanımı*” olmuştur. “*Annesinin nasihatlerini unutmayan Mediha şimdi mesut bir ailenin validesidir.*”⁴⁶

İdâre-i beytiye ders kitaplarında, ahlak kitaplarının ilm-i tedbîr-i menzil bölümlerinde olduğu gibi hanenin iyi idare edilmesi ile aile saadeti arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Hüseyin Hıfzı ders kitabında ilk olarak aile konusunu ele almakta ve aileyi “Anne, baba, büyükanne, büyükbaba, ağabey, abla, küçük kardeş gibi bir arada bulunanlar” olarak tanımlamaktadır.⁴⁷ Ona göre ailede herkesin bir vazifesi vardır ve herkes bu vazifesini hakkıyla ifa ettiğinde “*aile ocağı cennet bucağı!*”⁴⁸ olma potansiyeline sahiptir. Hüseyin Hıfzı’nın ev içerisinde öngördüğü iş bölümünde aile reisi babadır ve ailenin geçimini sağlamakla sorumludur. Kadın ise evin düzenini sağlamak, çocukları yetiştirmek ve terbiye etmekten sorumludur. Nitekim Hüseyin Hıfzı’ya göre “*Terbiyesiz, arsız çocukların çektikleri zahmetler, meşakkatler hep annelerinin yüzündendir. Bunların anneleri ya çocuklarının terbiyesinde tembellik etmiştir yahut kendi de anne terbiyesi görmediğinden çocukları da terbiyeden aciz kalmıştır.*”⁴⁹

Klasik dönem ahlak kitaplarının tedbîr-i menzil bölümlerinde evin idarecisi ve evin reisi aynı kişi yani evin geçimini sağlayan erkek iken geç dönem idâre-i beytiye ders kitaplarında evin idarecisi kadın, evin reisi ise yine evin geçiminden sorumlu olan erkektir. Kadın, evde gündelik hayatın düzenlenmesi için gerekli tüm işlerin yapılmasından ve organize edilmesinden sorumludur. Kadının evi iyi idare etmesi eşine karşı bir sorumluluğu olarak görülmektedir. Melezkâde Fuad’a göre “*Erkeğin önüne o kadar masrafa karşı tatsız bir yemek konursa hiddetini celb edeceği tabiidir.*”⁵⁰ Melezkâde Fuad, ahlak, âdâb-ı muâşeret ve ev idaresi konularını birlikte ele aldığı kitabında evdeki iş bölümü ve eşlerin birbirleriyle olan ilişkilerini geleneksel ve dini referanslarla tanımlamaktadır. Buna göre erkek evin geçimini sağlamakla büyük bir sorumluk yüklenmiştir ve kadın evde eşinin ve ailesinin istirahatini sağlamakla vazifelidir.

5. Mektepte İlmî ve Fennî Ev İdaresi Eğitimi

Ev idaresine yönelik olarak hazırlanan ders kitaplarında ev idaresi mektepte öğrenilmesi gereken fenlerden biri olarak tanımlanmaktadır. Özellikle sultani mektepleri ve dârümuallimât gibi daha üst kademeler için kaleme alınan ders kitaplarında ev idaresi ve ilgili konular bilimsel açıdan ele alınmaktadır. Dârümuallimât ve Sanayi-i Nefise muallimesi olan Ayşe Sıdika, *Usûl-i Talim ve Terbiye* isimli kitabında öğretmenlerin birçok alanda bilgi sahibi olması gerektiğini ifade etmekte ve bu alanlardan biri olarak *Terbiye-i Cismâniye* (Beden ve Sağlık Eğitimi) başlığı altında idâre-i beytiye konusunu ele almaktadır.⁵¹ Ayşe Sıdika, idâre-i

46 Hüseyin Hıfzı, *Tarz-ı Nevin İdare-i Beytiye*, 93-94.

47 Hüseyin Hıfzı, *Tarz-ı Nevin İdare-i Beytiye*, 4.

48 Hüseyin Hıfzı, *Tarz-ı Nevin İdare-i Beytiye*, 5.

49 Hüseyin Hıfzı, *Tarz-ı Nevin İdare-i Beytiye*, 8.

50 Melezkâde Fuad, *Vezâif-i Beytiyeden*, 98-99.

51 Ayşe Sıdika, *Usûl-i Talim ve Terbiye* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1313/1895-1896), 39.

beytiyenin başlıca konularından biri olan beslenme konusu çerçevesinde bu ilmi öğrenmenin ne kadar elzem olduğunu tartışmaktadır. Ona göre “*Adeta bir makinenin hareket etmesi ve bir iş, bir hizmet yapabilmesi için kömür ve su ne kadar lazım ise bir insanın da hareket ve faaliyette bulunarak gerek kendisi için gerekse saireleri için bir iş ve hizmet görmesi ancak yemek yemesiyle olabilir. [...] Binaenaleyh bir insan ne kadar iyi beslenirse o kadar iyi iş görebilir.*”⁵² Bu tanımlamada Ayşe Sıdika, insanı bir makineye benzetmekte ve yemek yemeye faydası açısından yaklaşmaktadır. Ona göre bu ilim sayesinde kişi hangi miktarda, hangi besinlerden ve günün hangi saatlerinde yemesi gerektiğini öğrenmekte ve bu sayede hareket faaliyetini düzenleyerek gününü verimli geçirebilmektedir. Ayşe Sıdika, yine elbise konusunu da moda ve muâşeret perspektifinden ziyade temizlik ve sağlık açısından ele almakta, kadınların süslenmek uğruna dar ve sağlıksız elbise giymelerini eleştirmektedir. Ona göre “*Elbise, evvel emirde soğuk gibi, sıcak gibi, çamur ve yağmur gibi tesrât-ı hariciyeden bedeni muhafaza etmek içindir.*”⁵³ Ayşe Sıdika için idâre-i beytiyenin bir fen olarak en temel iki prensibi bilimsellik ve fonksiyonelliktir. Esasında döneminin ilk pedagojik ders kitaplarından birini kaleme alan Ayşe Sıdika, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde devletin ortaya koymaya çalıştığı eğitim politikasını yansıtmaktadır. Selçuk Akşin Somel’e göre Osmanlı eğitim modernleşmesinin bu dönemde başlıca iki hedefi vardır. Bunlar pragmatik ve doğa bilimlerini içeren bir müfredatla eğitim sunabilen bir okul sistemimin kurulması ve genel eğitimin vilayetlerde yayılmasıdır.⁵⁴ Gerek rasyonel, pragmatik ve fonksiyonel içeriğiyle idâre-i beytiye dersi gerekse merkez ve vilayetlerde açılan okullarla kızların eğitim sürecine dahil edilmesi bu iki hedef ile uyumluluk arz etmektedir.

Birçok idâre-i beytiye ders kitabının yazarı olan Nazım, inâs sultanisinin altıncı senesiyle dârümuallimât ve kız sanayi mekteplerinde okutulmak üzere hazırladığı *Amelî ve Nazarî İktisâd-ı Beytî* ders kitabında, idâre-i beytiye ile eş anlamlı olarak kullandığı iktisâd-ı beytîyi ev ve aile işlerinden bahseden bir ilim olarak tanımlamaktadır. Ona göre “*İlm-i beyt*”, “*ilm-i aile*”, “*ilm-i tedbîr-i menzil*” gibi isimlerle anılan bu ilim kızlara kadınlık vazifelerini öğretmekte, aileye ve vatana nasıl hizmet edeceklerini göstermektedir. İktisâd-ı beytî ifadesindeki iktisâd kelimesi idare ve tasarruf yani ev işlerini âkilâne ve müdebbirâne tanzim etmek anlamına gelmektedir.⁵⁵ Nazım, iktisâd-ı beytî tanımında olduğu gibi kitabının birinci konusu olarak ele aldığı “ev kadını” tanımlamasında da “âkilâne” ifadesini kullanmaktadır. Ona göre “*Bir meskenin selameti kadının âkilâne harekâtına tabidir.*”⁵⁶ Nazım’ın akıllıca anlamına gelen âkilâne ile kastettiği şey ise ev idaresinde rasyonel ve bilimsel prensiplere riayet etmektir.

İnas sultanisinin altıncı sınıfında okutulmak üzere hazırladığı *İktisâd-ı Beytî* ders kitabında Ahmed Edib de idâre-i beytiyeyi bir fen olarak tanımlamakta ve gelişigüzel ev idaresinin

52 Ayşe Sıdika, *Usûl-i Talim ve Terbiye*, 40.

53 Ayşe Sıdika, *Usûl-i Talim ve Terbiye*, 44

54 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 334.

55 Nazım, *Amelî ve Nazarî İktisâd-ı Beytî* (Dersaadet: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1334/1918-1919), 13.

56 Nazım, *Amelî ve Nazarî İktisâd-ı Beytî*, 6.

sakıncalarının artık bilindiğini ifade etmektedir. “*İdare-i beytiyenin bugün bir fen hükmüne girip mekteplerde hanım kızlara tahsil ettirilmesi, şimdîye kadar olduğu gibi bir hanenin gelişi güzel bir surette idaresinin ve cehaletle ev müdireliği etmenin mahzurları görülmesindedir. Bir evi idare demek evde iktisâdın, sıhhatin, neşenin temini demektir.*”⁵⁷ Ahmed Edib’e göre iktisâd-ı beytî, fenn-i idâre-i beytiye anlamına gelmektedir ve bu fen “*Hıfz-ı sıhha, ilm-i iktisâd, ulûm-ı tabiiyenin birçok şubelerinden kendisine lazım olan malumatı alarak toplanmış ve bunlardan teşkil etmiştir.*”⁵⁸ Ona göre bu fenni öğrenmek kız çocukları için önem arz etmektedir. Mektep sıralarından sonra ev idaresi sorumluluğunu yüklenecek olan kadın ancak bu fen sayesinde gayret ile servet kazanmayı ve kazanılmış serveti iyi idare etmeyi bilecek, evinin idaresini yoluna koyacak, temizlik, nezafet, hıfz-ı sıhha yollarını bilecek, çocuklarını yetiştirme, terbiye etme yollarını öğrenecektir. Ahmed Edib’e göre kız çocuklarının mektepte eğitimi ve terbiyesinin en önemli gayesi ev idaresi öğrenmektir. Nitekim her genç kız idâre-i beytiye fenninin ve iktisâd-ı beytî derslerinin gerektirdiği malumatı kendisine verecek bir valideye sahip olmayabilmektedir. Bu noktadan hareketle de ev idaresinin geçmişte olduğu gibi bir valide yanında ya da aile ortamında öğrenilebileceğini düşünenleri eleştirmektedir. Ona göre “*İdâre-i beytiyenin bir fen olduğunu bilmeyenler [idâre-i beytiyenin] ayrıca tahsile muhtaç olmayıp evde amelî olarak öğrenilebileceğini ve mektebin yalnız okumayı, yazmayı ve imtihanla lazım olacak, memuriyetlerde işe yarayacak diğer fenleri öğretip ev işlerini evde öğrenmeye terk etmek lazım geleceğini söylerler. Bir aile içerisinde talim olunabileceğini iddia ederler.*”⁵⁹

Ev idaresi derslerinin müfredat programlarında fenne dayalı bir ev kadınlığı dersi olarak ele alındığı görülmektedir. Kız mekteplerinin neredeyse tüm kademelerinde okutulan bu ders, kız çocuklarına ev kadınlığını öğretmekte ve ideal ev kadını profilini çizmektedir. İdâre-i beytiye ve iktisâd-ı beytî ders kitaplarında ev kadınlığı profesyonel anlamda ele alınmakta, ev kadını evinde adeta genişletilmiş bir mesai anlayışı içerisinde hizmet vermektedir. Evde hangi gün hangi iş ya da işlerin yapılacağı bir program çerçevesinde belirlenmektedir. Bu programı belirleyen işler genellikle çamaşır yıkama, ince temizlik, ziyaret kabulü, gezmeye gitmek, ütü gibi şeylerdir. Bu gibi işler için evin kalabalıklığına ve durumuna göre haftada bir ya da iki hafta bir olmak üzere belirli bir gün tayin edilmesi ve o işin hep aynı gün yapılması istenmektedir. Örneğin ev kadınının haftada bir günü çamaşır günü olarak tayin etmesi ve o gün hizmetçiler işi yapacak dahi olsa başlarında bulunması, hizmetçilere yıkanacak çamaşırları renklerine göre ayırarak vermesi, güneşte ve gölgede kuruması gereken çamaşırları ayırt etmesi gerekmektedir.⁶⁰ Yine evin süpürülmesi için yatak odasından başlanılarak bir sıra tayin edilmekte, evdeki diğer işler de hijyen ve sağlık kuralları çerçevesinde düzenlenmektedir.⁶¹ İdâre-i beytiye ders kitaplarında ev kadını evin tüm düzeninden sorumlu kişi olarak görülmektedir. Bu nedenle ev kadını evde

57 Ahmed Edib, *İktisâd-ı Beytî* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1331/1915-1916), 3.

58 Ahmed Edib, *İktisâd-ı Beytî*, 29.

59 Ahmed Edib, *İktisâd-ı Beytî*, 30.

60 Ahmed Edib, *İktisâd-ı Beytî*, 37-38.

61 Ali Rıza, *İdâre-i Beytiye* (1315/1899-1900), 32.

tamamıyla istirahatin temin edildiğine, kapıların kapandığına, soba gibi tehlikeli şeyler varsa onların yoluna konduğuna emin olduktan sonra yatmalı ve hane halkı kalktığına her şeyin muntazam olması için onlardan önce uyanmış olmalıdır.⁶²

Öte yandan idâre-i beytiyenin bir fen olarak öğrenimi mekteple sınırlı gözükmemektedir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ev idaresini ilmî ve fennî olarak ele alan kitap, dergi ve ansiklopedi olmak üzere çok sayıda yayın mevcuttur. Bunlardan bir kısmı kadınlara yönelik olarak hazırlanan kadın dergileri iken bir kısmı idâre-i beytiyeyi kadın ya da erkek herhangi birinin değil, genel olarak umûmun yarına bir fen olarak ele almaktadır. Daha önce de zikredilen Mehmed İzzet'in *Rehber-i Umûr-ı Beytiye*'si ev işlerine dair bir rehber aile ansiklopedisidir. Yine ilk sayısı 1913 yılında yayımlanan *Âfiyet* dergisi "*Mesâil-i sıhhiyeden maada idâre-i umûr-ı beytiyeden, para biriktirmekten, kadınlara ait el işlerinden, yemek pişirmekten gayet sade bir lisan ile her türlü mesâil-i fenniyeden bahs eder.*" bir dergi olarak idâre-i beytiye ders kitaplarında yer alan konuları ele almaktadır.⁶³ Ayrıca dergi kapağında yer alan "*Sağlık ve ev idaresi ile ilgili konularda her türlü soru sorulabilmektedir.*" ibaresiyle okuyucuyu ile interaktif iletişime geçmektedir. Dolayısıyla oldukça kapsamlı bir alan olan ev idaresini bir fen olarak öğrenmek isteyen herkes kadın ya da erkek fark etmeksizin bu tür yayınlardan öğrenme olanağına sahiptir.

6. Ev İdaresi Derslerinin Müfredattaki Yeri ve İçeriği

Osmanlı mekteplerinde okutulan derslerin haftada kaç saat ve hangi içerikte okutulacağı müfredat programları, talimatnameler ve nizamnameler ile düzenlenmektedir. Ev idaresi ile ilgili derslerin nasıl okutulacağı da bu minvalde çeşitli kaynaklarda açıklanmaktadır. 1910 tarihli *Amelî Fenn-i Tedris* kitabında Sabri Cemil, biçki ve dikişin bir ev kadınının tek uğraşı olmadığını dolayısıyla mektepte kızların sadece bu dersleri öğrenmesinin yeterli olmadığını savunmakta, idâre-i beytiye dersinin pratiğe dönük içeriğiyle bu dersleri tamamlaması gerektiğini ifade etmektedir. Sabri Cemil, bu derslerin ilköğretim tahsilinin bir kısmını teşkil etmesi gerektiğini "*Amele kızını kabul eden mekteb-i ibtidai yemek pişirmek sanatını talim edecek bir seviye-i ameliyeye niçin inmesin?*" sözleriyle savunmaktadır.⁶⁴ Hemen akabinde ise Belçika mekteplerinin on bir maddelik idâre-i beytiye programının içeriğini açıklamaktadır:

1. Bir meskenin şerâit-i sıhhiyesi, tecdid-i hava ve nezafet, 2. Eşya-yı beytiye ve hüsn-i muhafazası, 3. Usûl-i teshin ve tenvir, 4. Çamaşır yıkama, sabunlama, klor mâyiâtı istimali, leke çıkarma, 5. Çamaşır, yatak takımı ve elbisenin hüsn-i muhafazası, 6. Tegaddiye ait nesâyih-i ameliye: ağdiyenin evsafı, muhafazası, 7. Açılığa dair malumat-ı umûmiye, 8. Meşrubat, 9. Matbah edevatı, 10. Gençlerin tuvaleti, 11. Aile vâridât ve mesârif.⁶⁵

62 Ahmed Edib, *İktisâd-ı Beytî*, 40.

63 "İfade-i Mahsusa", *Âfiyet*, 1, 26 Teşrîniyevvel 1329/8 Kasım 1913, s. 2. *Âfiyet*, "Siyasetden maada, mesâil-i sıhhiye, beytiye ve idâriyeden bahs eden resimli gazetedir" başlığıyla 26 Teşrîniyevvel 1329 ile 24 Kânûnisânî 1330 (8 Kasım 1913-6 Şubat 1915) tarihleri arasında 15 ay boyunca 64 sayı olarak yayımlanmıştır. Bkz. Cem Hakan Başaran, "Osmanlı Son Döneminde İlginç Bir Tıbbî Süreli Yayın: *Âfiyet* Gazetesi (*Afiète La Santé*) ve Dizini", *Kebikeç* 44 (2017), 113-144.

64 Sabri Cemil, *Amelî Fenn-i Tedris*, 106.

65 Sabri Cemil, *Amelî Fenn-i Tedris*, 106-107.

Ev idaresi derslerinin haftalık ders saati ve içeriği okutulduğu kademeye göre değişmektedir. Bunun yanı sıra hem dersin konuları hem de haftalık ders saati yıllar içerisinde yayımlanan yeni düzenlemeler ile değişmiş gözükmemektedir. 1316/1898-1899 tarihli *Maârif Salnâmesi*'nde yayımlanan, ibtidaiye kısmını da içeren altı yıllık kız rüşdiyesi programında ilk üç yıl müfredat programında idâre-i beytiye dersi bulunmazken, sonraki üç yıl idâre-i beytiye dersi haftada iki saat olarak programda yer almaktadır.⁶⁶ Derste ele alınacak konular ise altı kısma ayrılmış ve yılda iki kısmın okutulması öngörülmüştür. Buna göre mekâtib-i rüşdiyenin dördüncü senesinde mesken ve elbise, beşinci senesinde gıdaların muhafazası ve ev eczanesi ve altıncı senesinde haneye ait tabâbet (hekimlik) ve hıfz-ı sıhha ile ev hanımının vezâif-i ahlakiyesi başlıkları altında konular ele alınmaktadır.⁶⁷

Tablo 1: İbtidaiye ve rüşdiyeden oluşan ve eğitim süresi altı yıl olan kız rüşdiyelerine mahsus ders programı.⁶⁸

Sınıf-ı İbtidaiye ve Rüşdiyeden Mürekkebe ve Müddet-i Tahsilîyeleri Altı Seneden İbaret Olan İnas Rüşdiyelerine Mahsus Ders Programı						
Mevâd-ı Tedrisîyenin Senelere Taksimi						
Mevâd-ı Tedrisîye	Her Sınıfta Bir Hafta Zarfında Okunacak Derslerin Adedi					
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifba ve Şifahi Malumat	18	-	-	-	-	-
Kuran-ı Kerim meâ Tecvid	4	6	5	3	2	1
Ulûm-ı Diniye	-	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmla	4	4	3	2	1	1
Kitabet	-	-	-	-	1	1
Kavaid-i Lisan-ı Osmani	-	-	2	2	1	2
Arabi	-	-	-	-	2	2
Farisi	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia	2	2	2	1	1	1
İdâre-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlak	-	-	-	1	1	2
Hıfz-ı Sıhha	-	-	-	-	1	1
Hesab	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El Hünnerleri	2	2	2	2	2	2
Yekûn	18	24	24	24	24	24

Ev idaresine yönelik yazılmış ders kitaplarında konu dağılımı müfredat programları ve talimatnamelerde öngörülen içeriğe uygun olmakla birlikte ele alınacak konulardan

66 *Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1316/1898-1899), 393.

67 *Salnâme* (1316/1898-1899), 418-422.

68 *Salnâme* (1316/1898-1899), 393.

bir kısmının seçilmesi, bazılarının görece olarak daha fazla ağırlık verilmesi yazarların inisiyatifinde gözükmektedir. Nitekim inâs ibtidaiye ve rüşdiyelerinin farklı kademeleri için farklı yazarlar tarafından ders kitapları kaleme alındığı görülmektedir. Çok sayıda idâre-i beytiye ders kitabı yazan isimlerden biri olan Ali Rıza'nın inâs mekteplerinin dördüncü ve beşinci senelerinde okutulmak üzere çok sayıda baskısı yapılan iki ders kitabı mevcuttur. Erkek ve kız ibtidaiye, rüşdiye ve idadiye mekteplerinin programlarında okutulacak ders kitaplarının yer aldığı 1326/1910-1911 tarihli ders kitapları cetvelinde Ali Rıza'nın bu iki kitabı da zikredilmektedir.⁶⁹ Ali Rıza, 1315/1899-1900 tarihli, dördüncü sınıf için hazırladığı kitapta konu başlıklarını mesken seçimi, şerâit-i sıhhiye, hanenin iç taksimatı, havalandırılması, oturlan mahallerde sıcaklık derecesi, esas-ı beytiye, ev eşyasının yerleştirilmesi, odaların hüsn-i muhafazası, esas-ı beytiyenin hüsn-i muhafazası, döşeme ve mermerlerin temizlenmesi, gümüş eşya ve mutfak takımlarının temizlenmesi, odun ile ısınma, maden kömürü ve kok, odun kömürü, bir ocağın şartları, aydınlatma usûlleri olarak belirlemiştir.⁷⁰ Beşinci sınıf için olan kitabını ise tamamen gıda ve yemek ile ilgili konulara ayırmış, ekme, et, balık, yumurta, kahve, çay, çikolata gibi başlıklar altında bu gıdaların hazırlanması ve saklanması konusunda bilgiler vermiştir. Gıda ile ilgili başlıklara ilaveten dönemin usûlüne ve muâşeretine uygun olarak hem alaturka hem de alafranga sofrası hazırlama usûlleri üzerine bilgiler de vermektedir.⁷¹

1332/1916-1917 yılında yayımlanan *Mekâtib-i İbtidaiye Altı Dershane ve Muallimli İnas Mekteplerine Mahsus Tevzi-i Ders Cedveli*'nde ise idâre-i beytiye ilk dört yıl haftada iki saat ve sonraki iki yıl ise haftada bir saat olarak okutulmaktadır. Dersin içeriğinin açıklandığı bölümde ise dersin adı iktisâd-ı beytî olarak ifade edilmekte ve bu dersin devre-i âliye birinci ve ikinci sınıflarında okutulması gereken konular açıklanmaktadır. Buna göre birinci sınıfta iktisâd-ı beytînin tanımı, önemi ve faydası ile kadınların ilim tahsil etmesinin gerekliliği gibi giriş konularından sonra mesken, hıfz-ı sıhha, diş ve saç bakımı, temizlik, zaman tanzimi, yangın ve sigortalar gibi temel konular, ikinci sınıfta ise mobilyalar, hane muhasebesi, hasta bakıcılığı, ev eczanesi, âdâb-ı muâşeret, nezaket, giyinme, sofrası âdâbı, ziyaret ve konferanslar gibi daha incelikli konular ele alınmaktadır.⁷² Ayrıca aynı programda bir de aşçılık dersi yer almaktadır. Tabâhat-ı Nazarî (teorik aşçılık) son iki yılda haftada bir saat ve Tabâhat-ı Amelî (uygulamalı aşçılık) ise son iki yılda haftada üç saat olarak okutulmaktadır.⁷³ 1316/1898-1899 tarihli salnâmede yayımlanan altı yıllık kız ibtidaiye ve rüşdiyesi programı, 1332/1916-1917 tarihli rüşdiye ile birlikte altı yıl olan ibtidaiye programıyla karşılaştırıldığında idâre-i beytiye dersinin haftalık ders saatinin arttığı ve aşçılığın ayrı bir ders olarak müfredata eklendiği görülmektedir.

69 *Zekûr ve İnâs İbtidaiye ve Rüşdiye ile Mekâtib-i İdadiye Dâhilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bilumum Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cedvelidir* (1326/1910-1911), 2.

70 Ali Rıza, *İdâre-i Beytiye* (Birinci Kitap) (1315/1899-1900).

71 Ali Rıza, *İdare-i Beytiye* (İkinci Kitap) (1315/1909-1910).

72 *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı*, 138-139.

73 *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı*, 25.

Tablo 2: Altı derslikli ve öğretmenli kız mekteplerine mahsus ders cetveli.⁷⁴

Altı Dershane ve Muallimli İnas Mekteplerine Mahsus Tevzi-i Ders Cetveli						
Dersler	Devre-i Ülä		Devre-i Mutavassıta		Devre-i Âliye	
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifba ve Ecza-i Şerife	6	-	-	-	-	-
Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	1	4	4	4	3	3
Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihiye, Sihhiye ve Medeniye)	3	2	2	1	1	1
Kıraat	3	3	2	2	2	2
İmla	-	1	1	1	1	1
Ezber (İnşad ve Tarihi Temsiller)	1	1	1	1	1	1
Yazı (Sülüs ve Rika)	-	-	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	-	2	2	1	1	1
Tahrir	-	1	1	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1	1
Eşya Dersleri	4	2	2	2	2	2
İdâre-i Beytiye	2	2	2	2	1	1
El İşleri	2	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	2	2
Musiki (Gına)	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye, Sihhiye, Oyun	2	2	2	2	2	2
Tabâhat-i Nazarî	-	-	-	-	1	1
Tabâhat-i Amelî	-	-	-	-	3	3
Yekûn	30	30	30	30	33	33

İbtidaiye programında olduğu üzere dârümuallimât programında da ev idaresi derslerinin haftalık ders saati ve içeriği zaman içerisinde değişmiş gözükmektedir. 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nde dârümuallimâtın sıbyan bölümünde dikiş ve nakış, rüşdiye bölümünde ise tedbîr-i menzil dersi yer almaktadır.⁷⁵ 1895 yılında yayımlanan *Dârümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimatname*'de üç yıllık programda idâre-i beytiye dersi yer almakta ve bu ders ilk yıl hafta bir, sonraki yıllar haftada iki saat olarak okutulmaktadır.⁷⁶ Bu dersin içeriğine dair açıklama bölümünde ise rüşdiyede okutulan konuların daha tafsilatlı okutulacağı, ilaveten çocuk terbiyesi ve yemek konularına yer verileceği zikredilmektedir.⁷⁷

74 *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı*, 25.

75 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*, 69. ve 70. Maddeler için bkz. Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezareti*, 485.

76 *Dârümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimatname*. Bkz. *Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye* (1318/1900-1901), 311. 1316 tarihli salnâmede de aynı ders programı yer almakta fakat talimatnameye yer verilmemektedir. Bkz. *Salnâme* (1316/1898-1899), 453.

77 *Salnâme* (1318/1900-1901), 358.

Tablo 3: 1895 tarihli dârümuallimât programı.⁷⁸

Dârümuallimât Programı (1895) Mevâd-ı Tedrîsiye'nin Senelere Taksimi			
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Tecvid ve Kuran-ı Kerimde Tatbikatı	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	2	2	2
Arabi	2	2	2
Farisi	1	1	1
Kavaid-i Osmaniye ve Müntehabâtı	1	1	1
Kitabet ve Tatbikat-ı Kavaid	1	1	2
Hüsn-i Hat	1	1	1
Usûl-i Tedris	2	1	1
Ahlak	-	2	1
İlm-i Eşya	1	1	1
Mevâlid ve Ulûm-ı Tabiiye	-	1	1
Hıfz-ı Sıhha	-	1	1
İdâre-i Beytiye	1	2	2
Hesab	2	1	1
Hendese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	2	1	1
Tarih	1	1	1
Musiki	1	1	1
El Hünnerleri	4	3	3
Yekûn	26	26	26

1330/1914-1915 tarihli *Dârümuallimât Programı*'nda ise idâre-i beytiye dersinin alt konulara bölünerek ayrı birer ders olarak okutulduğu görülmektedir. Buna göre idâre-i beytiye dersi ile birlikte dikiş ve tamir, tabâhat, çamaşır yıkama, ütü ve tathir dersleri yer almakta ve dikiş ve tamir dersi her yıl olmak üzere diğerleri dört yıllık programın son iki senesinde okutulmaktadır.⁷⁹ Buna göre programda iktisâd ve idâre-i beytiye olarak adı geçen geçen ders, üçüncü senede idâre-i beytiye, dördüncü senede ise idâre ve iktisâd olarak okutulmaktadır. Üçüncü senenin konuları idâre-i beytiye fenni, amacı ve önemi, ev kadınına lazım olan malumat, hanede intizam, mesken, melbûsât ve gıdalar olarak belirlenirken, dördüncü senede idare ve iktisâdın mahiyeti ve gayesi, defter tutma usûlü, alışverişte iktisâda riayet, orta halli bir ailenin bütçesi, iktisâd sandıkları, sigorta sandıkları, ilk iktisâd sandıklarının kadınların teşebbüsüyle ve kadınlar tarafından teşkili, kadınların mesaisi, kadınların evde ve hâriçte tarz-ı mesaisi, kadınların dâhil olabileceği meslek ve sanatlar, genç kızların dâhil olabileceği meslek ve sanatlar, kadınlara ait mesainin tanzimi gibi geniş çaplı bir konu yelpazesi mevcuttur.⁸⁰ 1331/1915-1916 yılında yayımlanan *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi*'nde

78 *Salnâme* (1318/1900-1901), 311.

79 *Maârif-i Umûmiye Nezareti Dârümuallimât Programı* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330/1914-1915), 4.

80 *Dârümuallimât Programı*, 89-92.

de önceki yıl yayımlanan *Dârümuallimât Programı*'nda kısmi değişiklikler yapılmış ancak ev idaresi ile ilgili olarak programa el ve iğne işleri eklenmiş, idâre-i beytiye, dikiş, tamir, tabâhat, çamaşır yıkama, ütü, tathir ve pirografi dersleri programda yerini korumuştur.⁸¹

Tablo 4: İbtidaiye dârümuallimâtı programı.⁸²

Dârümuallimât-ı İbtidaiyeye Mahsus Tevzi-i Ders Cedveli					
	Sınıf-1 İlhazî	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Kuran-ı Kerim	2	1	1	1	-
Ulûm-ı Diniye	2	1	1	1	1
İlm-i Ahval-i Ruh	-	-	1	1	-
Ahlak	-	-	1	1	-
Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Mektep İdaresi	-	-	-	1	2
Türkçe Kıraat ve İnşad	3	3	2	1	1
İmla	3	2	1	-	-
Sarf ve Nahiv	1	2	1	-	-
Edebiyat	-	-	-	2	1
Kitabet	1	1	1	1	1
Coğrafya	1	2	2	1	-
Kozmografya	-	-	-	-	1
Tarih	1	2	2	1	1
Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye	-	-	1	-	-
Lisan	2	2	2	2	-
Usûl-i Defteri	-	-	1	-	-
Hesab	4	3	2	2	1
Hendese	-	2	2	1	-
Cebir	-	-	-	1	1
Malumat-ı Tabiye	-	2	2	2	1
Hat	2	-	-	-	-
Resim	3	3	2	1	1
Pirografi	-	-	-	1	-
Musiki ve Gına	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	1	1
Hıfz-ı Sıhha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye	-	-	1	1	-
Dikiş ve Tamir	4	3	3	2	2
Tabâhat	-	-	-	2	2
İktisâd ve İdâre-i Beytiye	-	-	-	1	1
Sanayi-i Ziraiye ve Bahçivanlık	-	-	-	1	2
Çamaşır Yıkama ve Ütü ve Tathir	-	-	-	2	2
Tatbikat-ı Dersiyeye	-	-	-	-	9
Yekûn	33	33	33	33	33

1895 yılında yayımlanan üç yıllık *Dârümuallimât Programı* ile 1330/1914-1915 ve

81 *Maârif-i Umûmiye Nezareti Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331/1915-1916), 9.

82 *Dârümuallimât Programı*, 4.

1331/1915-1916 yıllarında yayımlanan dârümuallimât programları karşılaştırıldığında müfredatta ders çeşitliliğinin arttığı ve idâre-i beytiye dersinin tematik olarak alt derslere bölünerek çeşitlendiği ve ev idaresi ile ilgili derslerin ders saatinin ve ağırlığının arttığı görülmektedir. Sonuç olarak gerek altı yıllık ibtidaiye ve rüşdiye programlarında ve gerekse dârümuallimât programlarında, 1316/1898-1899 ve 1318/1900-1901 tarihli salnâmelerde yayımlanan programlar esas alındığında 1914 ve sonrasında kız mekteplerinin tüm kademelerinde derslerin genel olarak çeşitlendiği ve kız mekteplerine özgü olan idâre-i beytiye dersinin haftalık ders saatinin arttığı ve bu derse ilaveten müfredatta ev idaresi ile ilgili, dikiş, aşçılık, çamaşır, ütü ve pirografi gibi yeni dersler ilave edildiği görülmektedir. *Kadınlığa müteallik dersler* olarak telakki edilen bu derslerin müfredat programında sayıca artması ve çeşitlenmesi, kızların eğitiminde ev kadınlığı vurgusunun güçlendiği izlenimini vermektedir.

7. Kız Mekteplerinin Müfredatına Dair Tartışmalar

Kız çocuklarının eğitimi, kız mekteplerinin müfredat programlarının içeriği, ev idaresine yönelik derslerin müfredattaki yeri ve nasıl okutulması gerektiği ders programlarını düzenleyen ve hazırlayan Osmanlı bürokratlarının ve siyasi otoritelerinin olduğu kadar dönemin entelektüellerinin, eğitim çevrelerinin ve Osmanlı kadınlarının da gündemindedir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 10 Kasım 1895 tarihli sayısında kadınların eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair kapsamlı bir makale yayımlanmıştır. Dört sayı boyunca yayımlanan bir yazı dizisinin bir bölümü olan ve yazar ismi verilmeksizin yayımlanan bu makale, ev idaresi derslerinin kadının eğitimindeki yerini ve önemini tartışmakta, bu derslerin yeterince verilmemesi durumunda ortaya çıkan sonuçları Avrupa ve Amerika'dan örnekler vererek göstermeye çalışmaktadır. Makale dönemin kadınlara yönelik eğitim politikalarını değerlendirmekte ve kız mekteplerinin müfredat programlarını düzenleyen mecralara yön gösterme çabası taşımaktadır. Makalede, öncelikle kadınların âlem-i medeniyette pek çok alanda erkekler ile aynı eğitimi alma noktasına eriştiği ve erkekler ile ilim ve fende yarışır duruma geldiği ancak bu eğitimin istenilen sonuçları verip vermediği tartışılmaktadır. Makale, âlem-i medeniyette kadınların kadınlığı unuttuğuna dair şikâyetlerin her geçen gün arttığını, kadınlardan önce evlatlarına muhabbet göstermeleri ve ailelerine saadet temin etmeleri beklenirken kadınlarda bunu temin eden hislerin azaldığını iddia etmektedir. Makaleye göre medeni milletlerde kadınlar, idâre-i beytiye, çocukların terbiyesi, zevcinin ve çocuklarının istirahatini temin ve istihsal ile uğraşmaktan hoşlanmamak tavrını göstermektedirler. Yazının ulaştığı sonuç ise “*Usûl-i terbiye-i medeni, medeni nisvanı saadet-i aileyi ve saadet-i umûmiye-i milliyeyi istihsale say' edecek surette yetiştirmemektedir*”.⁸³ Bunun sebebi ise zihinsel yetenekleri ve fitratları farklı olan kadınların erkekler ile aynı eğitimi

83 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 2”, *Hanımlara Mahsus Gazete* 21 (30 Teşrinievvel 1311/10 Kasım 1895), 1-2.

almalarıdır. Makaleye göre eğer kadınlar yaratılıştan gelen fitri yeteneklerinden istifade etmeyip erkek terbiyesine yani erkeklerin ömür geçirdikleri geniş dairede gezebilmek için lazım gelen malumata yönelirse, bu alanda erkekler kadar kabiliyet gösterememekle birlikte asıl kabiliyetlerinin görüleceği nazik hizmetlerde yüzüstü kalmaktadırlar. Bu durumda, makaleye göre kadınların insanlığın saadeti için fitratlarının müsait ve meyyal olduğu tahsil ile uğraşmaları ve kadınlara mahsus vazifelerini yerine getirmeye yardım edecek ilim ve fen tahsil etmeleri en uygun ve en çok üzerinde mutabık olunan yoldur.

Avrupa'nın en büyük inâs mekteplerinde ikmal-i tahsil eden kızlar cebirde, hendesede fevkalade irfan gösterip mesâil-i mühimme-i riyaziye-yi hale iktidar kesb etmeleri, ilm-i heyette bu kızların malumat-ı tekmil-i seyyarat ve kevakibin hareketini bilmek ve şems ve kamerin bünye ve terkiğini tayin eylemek, hikmet ve kimyada tecârüb-i mühimme-i fenniye icra etmek derecesinde iktidar-ı ilmî göstermeleri herkesin nazar-ı takdirini celb ediyor. [...] Fakat ailelerinin saadet halini yani saadet-i umûmiye-i milliyeyi temine bunlar kâfi gelir mi? Bu kızlar ulûm-ı âliyede maharet ve irfanlarına bedel bir aile teşkil ettikleri zaman aile umûrunda bigâne bulunuyorlar. Çamaşır yıkayamadıkları gibi yıkayanlara nezaret hususunda istidat göstermiyorlar. Yemek pişirenlerin kusurunu tashihe gayrimuktedir bulunuyorlar. Hülâsa, idâre-i beytiyede o kadar ulûm ve fûn-ı mutenevvia kendilerini ikdâr edemiyor. Bunun neticesi olarak ailelerde böyle mükemmel tahsil gören kızlar zevcinin ve evladının istirahatini temin edecek surette hareket edemiyorlar.⁸⁴

Makalenin sonunda Osmanlı'da da bu durumun yaşanmaması için mevcut müfredat programlarında değişikliğe gidilmesi önerilmektedir. Değişikliğin mahiyeti konusunda ise yine Avrupa ve Amerika'dan örnek verilmektedir. Yazıda ifade edildiğine göre Almanya, Amerika ve Belçika'da kız mekteplerinin müfredat programında yakın zamanda ıslahat ve tadilat yapılmıştır, Buna göre beş kıtanın ayrıntılı coğrafyası, ecza-yı kimyevinin ayrıntılı konuları, burçların suret-i teşkili, seyyarelerin hareketleri müfredattan çıkarılmıştır. Bunun yerine haftada bir gün mektebe çamaşır gönderip kız çocuklarına çamaşır yıkama yolları gösterilmekte, bir gün mutfakta bütün teferruatıyla aşçılık sanatı öğretilmekte, ertesi gün yukarıdan aşağıya mektep sildirilip süpürttürülmekte, başka bir günde mektebe yakın bir kadın hastanesinde hasta baktırmakta ve bir gün de küçük çocukların bulunduğu bir hanede çocuklara nezaret ettirilmektedirler. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de isimsiz olarak yayımlanan bu yazı dizisi bir anlamda derginin kadınların eğitiminin mahiyeti ve çerçevesi konusunda genel görüşünü yansıtmaktadır.⁸⁵

Kız mekteplerinin müfredat programlarında yeniliklerin gündeme geldiği bu dönemde makalenin yayımlanmış olması önemlidir. Nitekim 1895 yılına kadar kız mekteplerinin müfredatının tam teşekküllü olarak hazırlanmadığı ve kız mekteplerine özgü derslerin müfredatta yer almakla birlikte bu derslerde okutulmak üzere müfredata uygun ders

84 “Kızların Tahsili Hakkında”, 2.

85 “Osmanlı kadın dergilerinde kızların eğitimi konusunda kaleme alınan yazılar ile ilgili olarak daha fazla örnek için bkz. Savaş Karagöz ve Mustafa Şanal, “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, *The Journal of International Social Research* 8/39 (2015), 679-691.

kitaplarının yeterli olmadığı görülmektedir. Ev idaresi ile ilgili okutulan kademeye göre ders kitabı yazımı 1899 sonrasında Ali Rıza'nın yazmış olduğu idâre-i beytiye ders kitaplarıyla başlamakta ve sonrasında çok sayıda idâre-i beytiye ve iktisâd-ı beytî ders kitabı yayımlanmaktadır. Bu ders kitaplarının genellikle giriş bölümlerinde *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tartışıldığı şekliyle kadınların eğitimi ve kız mekteplerinin müfredat programında ev idaresi derslerinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Çok sayıda ders kitabının ve bilhassa idâre-i beytiye ders kitabının yazarı olan Nazım, aradan yirmi yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, 1334/1918-1919 tarihli *İdare-i Beytiye* ders kitabında kadınların ev idaresi öğrenmesinin neden gerekli olduğunu *Hanımlara Mahsus Gazete*'de ortaya konan söylem ve gerekçeler çerçevesinde izah etmektedir.

Okuyup yazma bilmek bir kız için âlâdır. Bir karyola düzeltmesini, pencere camlarını silmesini bilmek ise elzemdir. Coğrafya fâideli bir ilimdir, fakat kıt'at-ı hamseyi bilmekle aile fertlerinin karnı doymaz. Akşamüzeri aç ve yorgun olarak hanesine avdet eden bir peder aile reisesinin tarihe olan vukufundan bir şey anlamaz. Güzelce pişmiş üç kap yemeğe ihtiyaç gösterir. Bunun için sizin mektepte muhtelif ilimlerle beraber idâre-i beytiye dersini de öğrenmeniz ve öğrendiğiniz şeyleri tatbika çalışmanız iktiza eder.⁸⁶

İdâre-i beytiye dersinin müfredattaki ağırlığını yetersiz bulan kadınlar Fransızca, Arapça ve Farsça gibi dil derslerini gereksiz görmekte, felsefe ve kimya gibi derslerin kızların ilgisine mazhar olmakla birlikte ev idaresi ve aile saadetine katkı sağlamadığını düşünmekte ve bu derslerin yerine idâre-i beytiye, biçki, dikiş ve hıfz-ı sıhha gibi derslerin müfredatta ağırlığının artmasını istemektedirler. Sıdika Ali Rıza, *Kadınlar Dünyası*'nda "Mekteplerimiz" başlıklı yazısında kız öğrencilerin rüşdiye mekteplerinde kendilerine lazım olan sanat-ı terbiye, umûr-ı beytiye, kavâid-i sıhhiye, vezâif-i zevciye, biçim ve dikişte yeterli malumatı alamadıklarını savunmaktadır. Sıdika Ali Rıza, inâs rüşdiye müfredatının yeniden gözden geçirilmesini ve kız öğrencilerin eğitim süresinin genellikle erkeklerden daha kısa olması dolayısıyla bu kısa zaman zarfında kız çocuklarının ihtiyacına cevap verecek nitelikte derslerin okutulmasını, programın Arabi ve Farsî gibi dil derslerinin ağırlığından kurtarılmasını önermektedir.⁸⁷

Öte yandan *Şükûfezâr* dergisinin sahibi ve yazarı Arife Hanım konuya farklı bir perspektiften yaklaşmaktadır.⁸⁸ Arife Hanım, dârümuallimâtın ilk mezunlarından ve kendisi gibi dârümuallimâtan mezun bir grup kadınla kadınlar tarafından yayımlanan ilk dergi olma özelliğine sahip *Şükûfezâr*'ı yayımlamaktadır. Arife Hanım, dergide doğrudan kadın erkek eşitliği tartışmasına girmemekte ancak insanlığa hizmet konusunda kadın ve erkeğin farklı olmadığını savunmaktadır. Ona göre kadınların insanlığa hizmeti sadece çocuk yetiştirmek ve ev işlerini en güzel şekilde yapmak anlamına gelmemektedir. Arife Hanım'a göre insanlığa hizmet derece derecedir ve en yükseği ilim ve marifet ile olandır.⁸⁹

86 Nazım, *İdare-i Beytiye* (İstanbul: Garoyan Matbaası, 1334/1918-1919), 7.

87 Sıdika Ali Rıza, "Mekteplerimiz", *Kadınlar Dünyası* 17 (20 Nisan 1329/3 Mayıs 1913), 4.

88 *Şükûfezâr* hakkında detaylı tartışma için bkz. Tunç Yaşar, "İlk Kadın Dergilerinde 'Kadınlık'", 99-114.

89 Arife, "Mukaddime", *Şükûfezar* 1, (1301/1883-1884), 4.

Yine *Kadınlar Dünyası* dergisinde Nilüfer Mazlum, on dokuzuncu yüzyılda kadını noksanlıkları üzerinden sınırlayan algıyı sorgulamakta ve yirminci yüzyılda bunun değiştiğini ifade etmektedir. Nilüfer Mazlum, “*Kadınlar evlat yetiştirmekle, vezâif-i umûr-ı beytiyesini hüsn-i suretle ifa etmekle beşeriyete daha çok yardım etmiş olurlar.*” şeklinde ifade bulan argümanı tasdik ettiklerini ancak insanların tamamının birden eczacı, avukat, makinist olamayacağını, insanlar içinde pek az kimsenin bu sanatlara liyakat kesp edeceğini ifade ederek kadınların da hepsinin birden zürriyet yetiştirmeyi, umûr-ı beytiyeyi ifa etmeyi bir tarafa bırakarak bu türlü işlere girmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁹⁰ Nilüfer Mazlum, kadınların tamamının aynı amaç doğrultusunda eğitilmesini eleştirmekte, kadınların farklı alanlara dâhil olmasının neslin devamı ve ev idaresi gibi hususlarda Osmanlı toplumsal yaşayışına bir tehdit oluşturmayacağını iddia etmektedir.

8. Sonuç

Ev idaresinin kız mekteplerinde bir ders vasıtasıyla öğretilmesi pek çok açıdan ele alınıp tartışılabilir bir meseledir. Bu makalede ağırlıklı olarak konunun iki yönü üzerinde durulmuştur. Geleneksel ev idaresi anlayışının terkedilerek yerine yeni bir ev idaresi anlayışının getirilmeye çalışılması ilk olarak on dokuzuncu yüzyıl ve akabinde gelen modernleşme ve medenileşme süreci ve sürece uyum sağlama çabalarının sonucu olarak Osmanlı sosyopolitik ve kültürel atmosferinde yaşanan değişim ve dönüşüm süreci ile ilgilidir. Öte yandan ev idaresi derslerinin kız mekteplerinin müfredat programında yer alması ile birlikte ev idaresi ve ev kadınlığı artık üzerinde politika geliştirilen bir kamu meselesine dönüşmüş ve doğrudan devletin ilgi alanına girmiştir. Toplumun çekirdeği olan aile ve onun yaşadığı mekân olarak ev, birçok açıdan çetrefilli ve çok katmanlı gözükken Osmanlı modernleşme ve medenileşme sürecinin aynası mahiyetindedir. Osmanlı hanesi, bir taraftan modern ve medeni yurttaş yetiştirme projesinin ilk ayağı olarak dönüştürülmek istenen fakat diğer taraftan Batılı değerlere karşı ailenin korunması misyonu çerçevesinde geleneksel değerleriyle muhafaza edilmek istenen alandır. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yandan geleneksel Osmanlı hanesini modern ve bilimsel standartlara yükseltmek için bir gündem söz konusudur. Öte yandan ise ev idaresi eğitimi üzerinden eğitim ve kamusal imkânları ve alanı genişleyen Osmanlı kadınının geleneksel kodlarla tanımlanış statüsü ve rolleri muhafaza edilmeye çalışılmaktadır.

Geç dönem Osmanlı’da modern ev idaresi fikri çerçevesinde ortaya çıkan literatür, geleneksel ev hayatını dağınık, düzensiz ve gelişigüzel olmakla eleştirmekte, yerine bilimsel, rasyonel ve pedagojik verilere dayanan ve disiplin, düzen ve hijyenin hâkim olduğu yeni bir ev idaresi modeli önermektedir. Mehmed İzzet’in üç ciltlik ev ansiklopedisi, *Âfiyet* gibi genele hitap eden dergiler ve Osmanlı kadın dergileri, sağlık, hijyen koşulları, ev dekorasyonu, yemek pişirme, ev ekonomisi, çocuk bakımı, mutfak organizasyonu gibi bir

90 Nilüfer Mazlum, “Daima Düşünebildiğim”, *Kadınlar Dünyası* 114 (18 Teşrînivevvel 1329/31 Ekim 1913), 8.

dizi meseleye sayfalarında yer vererek doğru ve verimli ev yönetimi hakkında okuyucularına bilgi vermektedirler. Hem kadınlar hem de erkekler tarafından kaleme alınan bu yayınlar, öncelikli hedef kitleleri kadınlar gibi gözükse de kadın erkek geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma potansiyeli taşımaktadır.

Öte yandan ev idaresinin örgün eğitim sistemi içerisinde kız mekteplerine özgü bir ders olarak tanımlanması ve bu ders üzerinden yapılan tartışmalar konunun Osmanlı siyasi otoritesinin kadın politikası bağlamında tartışılmasını gerektirmektedir. Kız mekteplerinin müfredat programlarını ve ev idaresine yönelik ders kitaplarını hazırlayanlar, klasik dönem ahlak literatüründe aynı kişide toplanan ev reisliği ve ev idareciliği rollerini ayırarak kadına ev idareciliği sorumluluğunu yüklemektedirler. Öte yandan, evde hâlihazırda var olan iş bölümünü değiştirmeyen bu yeni tanımlama, siyasi iradenin haneye ve hane içinde kadınların gündelik hayatına nüfuz ederek kadının temizlik, çamaşır, bulaşık, ütü, yemek, çocuk bakımı, biçki, dikiş ve nakış gibi evi için yaptığı rutin işleri kalite, standart ve zaman tanzimi çerçevesinde programlamaktadır. Ev idaresi derslerinde okutulmak üzere yazılan idâre-i beytiye ve iktisâd-ı beytî ders kitaplarına ve dersin nasıl okutulması gerektiğini açıklayan talimatname ve nizamnamelere bakıldığında ev idaresi eğitiminin, sadece kadınların bilgi ve becerilerini geliştirmek bağlamında kalmadığı, devletin genel olarak yurttaş yetiştirme ve bu minvalde şekillenen kadın politikasını uygulamada somut bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel iş bölümünde kadın işi olarak kabul gören gündelik ev rutinini bilimsel ve rasyonel bir zeminde yeniden tanımlayan idâre-i beytiye dersleri, teknik ve pedagojik malumatın ötesine geçerek kadınlara toplumun çekirdeği olan ailenin refah ve mutluluğunu temin etme ve geleceğin yurttaşları olan çocuklara ilk terbiye ve eğitimi vererek istenilen minvalde yetiştirme sorumluluğunu da yüklemektedir.⁹¹

Sonuç olarak kız mekteplerinin açılması ve kız çocuklarının sıbyan mekteplerinden sonra rüşdiye, kız sanayi mektebi ve öğretmen okullarına devam etmesi önemli bir gelişmedir ancak kız çocukları için öngörülen eğitimin içeriği, kadınlara zamanın gereği olan malumatı vermenin yanında onların mevcut statüsünü muhafaza etmeye yönelik gibi gözükmektedir. Kız mekteplerine özgü ev idaresi dersleri, Osmanlı kadınının ev kadınlığı rolünü bilimsel, medeni ve pedagojik ölçütlere riayet ederek yapabilmesi için eğitilmesini amaçlamakta ancak “*kadınlığa faydalı ilim ve fen*” bağlamında şekillenen kız mekteplerinin müfredat programları, kadınların hâlihazırda var olan ev kadınlığı statüsünü değiştirmemekte aksine pekiştirmektedir. Bu dersler için yazılan kitaplarda kullanılan dil ve üslup, geleneksel kadın söyleminin birçok açıdan devam ettiğini göstermektedir. Bu kitapların devletin açtığı kız mekteplerinin ders kitabı olduğu ve her bir ders kitabının Maârif Nezareti’nin izni ile yayımlandığı göz önünde bulundurulduğunda ortaya konan kadın söyleminin sadece kitabın yazarına ait olmadığı düşünülebilir. Bu bağlamda, idâre-i beytiye dersinin müfredat

91 Mine Demir, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Türkiye’de Ev Kadınlarının Eğitimi”, *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 4/1 (2017), 110.

programlarında yer alması öncelikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hayatının hemen her alanında yaşanan modernleşme ve medenileşme süreci ve buna yönelik siyasi iradenin ortaya koyduğu reform programları ile ilgilidir. Ev, bu değişim ve dönüşüme hizmet edecek ve katkı sağlayacak şekilde modern standartlarda yeniden organize edilmesi gereken bir alan olarak görülmekte ve evin idarecisi olan kadının da bu minvalde eğitilmesi amaçlanmaktadır.

Kaynaklar

Osmanlıca Ev İdaresi Literatürü

Ahmed Edib. *İktisâd-ı Beytî*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1331/1915-1916.

Ali Rıza. *Kızlara Mahsus İdâre-i Beytiye* (Birinci Kitap). İstanbul: Karabet Matbaası, 1315/1899-1900.

Ali Rıza. *Kızlara Mahsus İdâre-i Beytiye* (İkinci Kitap). İstanbul: Karabet Matbaası, İstanbul, 1315/1899-1900.

Ali Rıza. *Kızlara Mahsus İdâre-i Beytiye*. İstanbul: Karabet Matbaası, 1323/1907-1908.

Behram Münir. *Muhtasar İdâre-i Beytiye*. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1321/1905-1906.

Hüseyin Hıfzı. *Tarz-ı Nevin İdâre-i Beytiye*. Dersaadet: Arakis Matbaası, 1330/1914-1915.

Mehmed İzzet ve Nazım. *İdâre-i Beytiye*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1330/1914-1915.

Mehmed İzzet. *Rehber-i Umûr-ı Beytiye*. Dersaadet: Feridiye Matbaası, 1319/1901.

Mehmed Rıfat. *Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1303/1885-1886.

Melekzâde Fuad. *Vezâif-i Beytiyeden Hanımlara Mahsus Aile Dersleri*. Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1325/1909-1910.

Nazım. *Amelî ve Nazarî İktisâd-ı Beytî*. Dersaadet: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1334/1918-1919.

Nazım. *İdâre-i Beytiye*. Hilal Matbaası, 1335/1919-1920.

Nazım. *İdâre-i Beytiye*. İstanbul: Garoyan Matbaası, 1334/1918-1919.

Sürelî Yayınlar

Âfiyet

Hanımlara Mahsus Gazete

Kadınlar Dünyası

Şükûfezâr

Takvim-i Vekâyi

Terakkî-i Muhadderât

Müfredat Programları, Nizamnameler ve Eğitimi Düzenleyen Diğer Belgeler

Ayşe Sıdika. *Usûl-i Talim ve Terbiye*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1313/1895-1896.

- Dârümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimatname*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1313/1895.
- Maârif-i Umûmiye Nezareti Dârümuallimât Programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330/1914-1915.
- Maârif-i Umûmiye Nezareti Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331/1915-1916.
- Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332/1916-1917.
- Sabri Cemil. *Amelî Fenn-i Tedris: Dürüs-ı Mütenevviannın Suret-i Tedrisi, Etfâlin İnzibat ve Terbiyesi, İdare-i Mekâtib*. Kosova Matbaası, 1326/1910-1911.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1316/1898-1899.
- Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1318/1900-1901.
- Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1329/1913.
- Zekür ve İnâs İbtidaiye ve Rüşdiye ile Mekâtib-i İdadiye Dâhilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bilumum Mekâtib-i İdadiyeye Mahsus Ders Kitapları Cedvelidir*. 1326/1910-1911.

Kitap, Makale ve Tezler

- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. ed. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Ahmed Midhat. *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahud Alafranga*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1312/1896-1897.
- Baran Bayülgen, Nilüfer. *Rehber-i Umur-u Beytiye: A Guideline in the Socialization of Female Students at the Turn of the Twentieth Century*. Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1998.
- Başaran, Cem Hakan. “Osmanlı Son Döneminde İlginç Bir Tıbbî Süreli Yayın: Âfiyet Gazetesi (Afiète La Santé) ve Dizini”, *Kebikeç* 44 (2017): 113-144.
- Çağrırcı, Mustafa. “Tedbîrî'l-Menzil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40: 260-261. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Demir, Mine. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Türkiye’de Ev Kadınlarının Eğitimi”, *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 4/1, (2017): 108-120.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1998.
- Elias, Norbert. *The Civilizing Process: The History of Manners and State Formation and Civilization*. çev. Edmund Jephcott. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1994.
- Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*. cilt1-2. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Karagöz, Savaş ve Şanal, Mustafa. “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, *The Journal of International Social Research* 8/39 (2015): 679-691.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü’z-Zünûn*. Dersaadet: Âlem Matbaası, 1310/1892.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Richards, M. Virginia. “The Postmodern Perspective on Home Economics History”, *Journal of Family and Consumer Sciences*, 92/1 (2000): 81-84.
- Mahmud Cevad İbnü’l Şeyh Nafi. *Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338/1922-1923.
- Navora-Yaşın, Yael. “‘Evde Taylorizm’: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)”, *Toplum ve Bilim* 84 (Bahar 2000): 51-73.

- Orman, Sabri. “İlm-i Tedbîr-i Menzil: Oikonomia ve İktisat”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, 265-310. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Somel, Selçuk Akşin. “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç* 10 (2000): 223-238.
- Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Şanal, Mustafa. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (Güz 2009): 221-244.
- Tanyeli, Uğur. *İstanbul'da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf*. İstanbul: Akın Nalça Kitapları, 2012.
- Tunç Yaşar, Fatma. “II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları”, *Osmanlı Araştırmaları / Journal of Ottoman Studies* 52 (2018): 311-342.
- Tunç Yaşar, Fatma. “İlk Kadın Dergilerinde ‘Kadınlık’: İffetli ve Mektepli”, *Harf Harf Kadınlar* içinde, ed. Nazife Şişman. 99-114. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Tunç Yaşar, Fatma. *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret*. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- Ürekli, Fatma. “Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere: İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi”, *Tarih ve Toplum* 39/231 (Mart 2003): 50-60.

Adıyaman Halk Kültüründe Dua ve Beddualar (Alkışlar-Kargışlar)

Prayers and Curses in Adıyaman Folk Culture (Acclamations and Imprecations)

Yavuz UYSAL¹

öz

Halk kültürü ürünleri, halkın aynası ve geleceğe aktarılan mirasıdır. Dua ve beddualar halk kültüründe kültür aktarımını sağlayan önemli sözlü anlatım türlerinden birisi olup insanların günlük hayat içerisinde farkında olarak ya da olmayarak en fazla kullandıkları kalıplaşmış sözlerdir. İnsanların hayatın akışı içerisinde karşılaştıkları olumlu davranışlar karşısında alkışta bulunmaları ya da dua etmeleri ne kadar doğal bir durum ise karşılaştıkları kötü hadiseler karşısında tepki olarak kargışta bulunmaları ya da beddua etmeleri de bir o kadar doğal bir durumdur. Türk toplumu içerisinde iyi davranışlar her zaman takdir edilir. Bu takdir halk kültüründe dualarla karşılık bulur. Ancak beddualar için bu durum tam tersi yönde algılanır ve beddua etmekten mümkün olduğunca uzak durulmaya çalışılır. Geçmişten günümüze, aktararak gelen alkış ve kargışlar kalıp sözlerdir. Bu yönüyle atasözü ve deyimlerle benzerlik gösterirler. Bu çalışmada, Adıyaman ili ve çevresinde halen canlı bir şekilde kullanılmakta olan dua ve beddua örnekleri incelenmiş ve diğer türler ile aralarındaki bağlar ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Adıyaman, Dua-Beddua, Alkış-Kargış, Halk kültürü, Kalıplaşmış sözler

ABSTRACT

Products of folk cultures are the mirror of the folk and are a heritage transferred to the future. Prayers and curses are significant verbal expressions which enable cultural transfer. They are also the most used stereotypical epithets used by people in their daily lives, either consciously or unconsciously. Just as people acclaim and pray for the positive situations they face, so it is natural that they imprecate when they are faced with negative situations. Positive attitudes are always admired and praised in Turkish society. This admiration is reflected by the prayers in folk culture. However, for curses, this situation is perceived quite differently. Therefore, curses are avoided whenever possible. Acclamations and imprecations, which are stereotypical epithets, have come from the past to present. In this aspect, they have many things in common with proverbs and idioms. In this paper, the types of prayers and curses used in daily life in Adıyaman city and its surrounding areas are studied along with their connections with other types.

Keywords: Adıyaman, Prayer-Curse, Acclamation-Imprecation, Folk culture, Stereotype epithets

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yavuz Uysal (Dr. Öğr. Üyesi),
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Alanya-Antalya, Türkiye
E-posta: yavuz.uysal@alanya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1383-2055

Başvuru/Submitted: 02.07.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.07.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.07.2019

Kabul/Accepted: 26.09.2019

Online Yayın/Published Online: 14.11.2019

Atıf/Citation: Uysal, Yavuz. "Adıyaman Halk Kültüründe Dua ve Beddualar (Alkışlar-Kargışlar)." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 621-644.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.646927>

EXTENDED ABSTRACT

Products of folk cultures are the mirror of the folk and are a heritage transferred to the future. Prayers and curses are significant verbal expressions which enable cultural transfer. They are also the most used stereotypical epithets used by people in their daily lives, either consciously or unconsciously. Just as people acclaim and pray for the positive situations they face, so it is natural that they imprecate when they are faced with negative situations. Positive attitudes are always admired and praised in Turkish society. This admiration is reflected by the prayers in folk culture. However, for curses, this situation is perceived quite differently. Therefore, curses are avoided whenever possible. Acclamations and imprecations, which are stereotypical epithets, have come from the past to present. In this aspect, they have many things in common with proverbs and idioms. Acclamations and imprecations are stereotypical epithets which are transferred from generation to generation and the harmony with which they are said and learned by heart are the result of common values of a society. These notions are so embedded in daily life that prayers and curses which are said by people living in different regions and as a result of a specific incident have many things in common. In respect of lexical meaning, prayer, which means "to call, to ask, to beg for help" and curse, which means "to damn, to make a bad wish" are literally the demands from Allah in case of being hopeless in bad situations.

Prayers and curses, the clearest examples of the fact that commitment to the religious values, wishes and desires can be carried out only through faith, are the stereotypical epithets that are used by people who commit themselves to Allah in relation to their own impotency. Prayers and curses which often refer to the following "Allah, holy book, prophet, thanksgiving, praise, good deed, sin, etc.", are the best examples of this commitment; in other words, to the people who have obstacles between them and cannot reach each other, 'may Allah unite you again!', to a person who is put in prison, 'may Allah rescue you!', to a person who does evil things, 'Allah damn you!', are said archetypally and it is obvious that many things are left to Allah. From all those things it is understood how impactful religion is in our society's worldview. In all these stereotypical epithets, the ones that start with Allah are most common. Turkish society generally avoids imprecations. This avoidance is also valid for vows too. To those who have a tendency to use imprecations and vows, they are told 'heaven forbid!', 'swear off!', 'do not persist!' and they are believed to tell many lies.

When someone speaks of a vow, the first expression group that comes to mind is proverbs and idioms. Acclamations and imprecations are closely associated with proverbs. The most common features of these types of sayings are: shortness and depth in expression, dignity in expression and being unchangeable in form. None of them can be considered independent of verbal speech. We should also use them where appropriate in the speech.

Another common feature of these sayings types is that their origins consist of word patterns dating back to time immemorial. While this situation anonymizes acclamations and

imprecations, the fact that even the speakers do not know the meanings of some words becomes apparent. Swearings and “gölbenks” are the other cognate types grouped within acclamations and imprecations. Swearing may well be made up of rude and improper expressions but that doesn't prevent them from being rich in vocabulary and being used by people from every part, every cultural level and every age range of society. Moreover, it is very interesting that some of the words encountered in certain examples of swearing date back to Turks' pre-Islamic era. Another feature of swearing is that common and euphemized new words are used instead of words accepted as nasty or evil to produce new expressions. Many idioms which are said in Anatolia consist of such euphemized swearing. "Anasını bellemek" and "halt karıştırmak" are examples of this manner of swearing. Gölbenks are praying expressions which are said traditionally in Bektashi ceremonies or they are said by Bektashi dervishes while they are doing their daily chores.

We can always use acclamations and imprecations in daily life. These expressions not only meet people's need to transfer emotions and notions but also state feelings such as liking something, anger, and love. These stereotype epithets, which are not universal, can be different in different societies and people create them according to their own culture. They can be kept in mind, used in the appropriate place and time and also transferred to the next generations. Use of these stereotype epithets which consist of acclamations and imprecations can be different in every region, every city even in every village in the same language speaking societies.

90 acclamations and 220 imprecations are included in this study and we tried to sort these examples according to meaning and collocutor. The most significant feature of these expressions is that all of the acclamations are all demanded from or directed at Allah. Imprecations on the other hand are intensely based on the collocutor. In the grammatical context, we believe that Adıyaman's acclamations and imprecations will draw linguists' attention simply because they consist of many local dialect features. Since both acclamations and imprecations have examples concerning the whole society and are also used widely as idioms by everyone, they should be considered as universal sayings.

1. Giriş

Dua ve beddualar üzerine çeşitli tanımlamalar ve araştırmalar yapılmıştır. İnsan hayatının bir parçasını oluşturan dua ve beddualar, birçok yazar ve araştırmacının ilgi alanına girmiş; böylelikle birçok farklı tanımlamaların da önü açılmıştır. Günümüzde dua ve beddua olarak adlandırılan kavram, Eski Türkçede farklı isimlerle karşılanmaktadır. Bu konuda kapsamlı çalışmaları bulunan Doğan Kaya, dua ve bedduayı tanımlamakla birlikte Eski Türkçede hangi kelimelerle karşılandığını şöyle ifade etmektedir:

Dua, iyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözdür. Duaların en belirgin vasfı, teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ihtiva etmeleridir. Genellikle görülen bir iyiliğe karşı söylenir. Karşıdaki kişi güzel ve hayırlı sözlerle kutlanır, hakkında iyi dileklerde bulunulur. Bugün yaygın kullanımıyla *dua* olarak bilinen bu söz, Eski Türkçede *alkış* kelimesiyle karşılanmıştır. Alkış, *alkamak* hayır duada bulunmak, beğenmek, övmek fiilinden elde edilmiş bir isimdir. Türkçede bu kelimeye bağlı olarak; *alkış alkamak*, *alkış almak*, *alkış çavuşu*, *alkış etmek*, *alkış tufanı*, *alkış tutmak*, *alkış vermek*, *alkışçı*, *alkışçılık*, gibi sözler türetilmiştir.¹

İlk olarak tarihi kaynaklarda Divan-ı Lugati't Türk'te karşılaşılan *alkış* sözcüğü, bu eserde, *Dua etme, birinin iyiliklerini sayıp dökme*, şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca *büyük*, *efsun* anlamındaki *arkış* sözcüğü de dikkat çekicidir. Bunlardan başka “*alka-/arka-ş*, alkışlamak, övmek”, “*alkaş-*, alkışlamak, alkışta yarış etmek” ve “*karga-/karga-ş*, kötülüğünü sayıp dökme” sözleri de *alkış* sözüyle ilgili olarak Divan-ı Lugati't Türk'te geçmektedir. Alkış ve kargışların sıklıkla kullanıldığı diğer önemli bir eser de Dede Korkut Kitabı'dır.² Kitapta geçen hikâyelerin başında kullanılan alkışlar, Han'a övgülerle doluyken; sonunda söylenen alkışlar, Dede Korkut'un saadet ve hayır dileklerini ifade eder: “*Devletsüz şerrinden Allah saklasun hanım sizi. Üç otuz on yaşunuz tolsun, Hak size yaman getirmesün, devletünüz payende olsun hanum hey. Karlu kara tağların yıkılmasun, ... ahir sonı aru imandan ayırmasun, amin diyenler didar görsün, ağ almunda biş kelime du'a kılduk kabul olsun, Allah viren umudun üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahunuzu adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey.*”³

Kısaca *kötü dilek* olarak nitelenebilecek beddua, Anadolu'nun muhtelif yörelerinde; *ah*, *bedat*, *ilenç*, *inkisar*, *kargış*, *karış*, *lanet*, gibi adlarla anılmaktadır. Çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan beddualar, orijinal söylemleri ve ifadeyi güçlendiren anlamsal boyutuyla günlük hayatta en fazla kullanılan kalıplaşmış sözlerdendir.⁴ Eski Türkçede *alkış* ve *kargış* olarak nitelendirilen dua ve bedduaların mitolojik yönüne vurgu yapan Beydili, sözün gücünün etkisiyle tabiattaki varlıklara hükmedip; bu hükümleri doğal bir güçten dileme olarak dua ve

1 Doğan Kaya, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 261.

2 Ali Duymaz, “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, *Milli Folklor* 45 (2012), 15-16.

3 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), 74-115.

4 Kaya, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, 146-147.

bedduaların inanç boyutuna değinmiş ve bu kavramları mitolojik düşüncenin ilk evrelerine dayandırmıştır.⁵ Alkış ve kargış ifadeleri aslen Türkçe olsa da bu ifadeler Türklerin İslamiyete girmesinden sonra değişikliğe uğramış; alkış yerine dua, kargış yerine de beddua terimleri kullanılmaya başlanmıştır.

Alkış ve kargışlar, hem söylenişlerindeki ahenk hem de kolay ezberde kalmaları yönüyle nesilden nesle aktarılan ve toplumun ortak değer yargılarının bir sonucu olarak ortaya çıkan kalıp sözlerdir. Günlük hayat içerisinde bu kavramlar o kadar toplumun içerisine yerleşmiştir ki herhangi bir olay karşısında farklı coğrafyalarda yaşayan insanların dudaklarından dökülen dua ve beddualar birbirleriyle oldukça fazla benzerlik göstermektedir.⁶ Kelime anlamı itibariyle; “seslenmek, istemek, yardım dlenmek” manalarına gelen dua ile “lanetlemek, kötü dilekte bulunmak” anlamlarına gelen beddua, kulun acizliği karşısında Allah’tan istenmektedir. Dua ve bedduayı, Tanrı’ya yapılan bir sesleniş olarak ifade eden Şükrü Elçin, duayı “İnsanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddi refah ve manevi saadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı’ya yaptığı bir hitap, bir sesleniş” şeklinde yorumlarken; bedduayı, duanın tam zıddı olan menfi sözler olarak ifade etmiştir.⁷ Dini değerlere bağlılığın, istek ve temennilerin sadece inanç ile gerçekleştirilebileceğinin günlük hayattaki en bariz örnekleri olan dua ve beddualar, insanların acizlikleri karşısında kendilerini Allah’a teslim ettikleri kalıp sözlerdir. *Allah, kitap, peygamber, şükür, hamd, sevap, günah vb.* ifadelerle sıklıkla başvuru olan dua ve beddualar, bu teslimiyetin en güzel örneğidir. Söz gelişi, aralarına engeller giren kavuşamayan insanlara *Allah kavuştursun! Ceza evine giren bir mahkûma Allah kurtarsın! bir kötülük yapana Allah belanı versin!* gibi sözler söylenerek birçok işin Allah’a havale edildiği görülmektedir. Tüm bunlardan da Türk halkının dünya görüşünde dinin ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple tüm kalıp sözler içinde, Allah kelimesi ile başlayanlar en geniş yere sahip olanlardır.⁸ Türk toplumu genelde kargıştan sakınır. Bu sakınış ant için de geçerlidir. Ağzı kargışa ve Ant’a alışık olanlara *Aman ağzını hayra aç, aman tövbe de, aman pek üsteleme...* denir ve çok ant içenlerin çok yalan söylediklerine inanılır.⁹

Ant denilince ilk akla gelen anlatım gurubu, Atasözleri ve deyimlerdir. Alkış ve kargışlar, atasözlerinden ayrı düşünülemez. Bu üç türün ortak özellikleri, anlatımlarındaki kısalık ve yoğunluk, anlatımlarındaki ağırbaşlılık ve üzerlerinde herhangi bir değişikliğe müsaade etmemeleridir. Her üçü de sözlü konuşmadan bağımsız düşünülemez ve söz içerisinde gerektiği yerde kullanılmalıdır. Sözlerini atasözleri ile destekleyen bir konuşmacı ne derece etkili bir konuşma yapıyorsa, alkış ve kargışları da yerli yerinde kullanmayı bilen konuşmacılar, o derece

5 Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan (Ankara: Yurt Yayınları, 2005), 53-54.

6 Öykü Terzioğlu, “Alkış ve Kargışların Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri”, *Milli Folklor* 75 (2007), 34-37.

7 Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 662.

8 Serdar Bulut, “Anadolu Ağzlarında Dini İnançları Yansıtan Kalıp Sözler”, *The Journal Of Academic Social Science Studies (JASSS)* 6/1 (2013), 437.

9 L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1990), 51.

etkili sunum yaparlar. Toplum içerisinde alkışlar hak eden insanlara sunulurken; kargıştan da bir o kadar kaçınılır. Bu üç türün diğeri bir ortak özelliğı de kökenlerinin çok eskilere dayanan söz kalıplarından oluşmuş olmasıdır. Bu durum, alkış ve kargışları anonimleştirirken söyleyenlerinin bile bazı kelimelerin anlamlarını bilmediğı gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.¹⁰ Alkış ve kargışlarla akraba niteliğinde olan diğeri türler arasında küfürler ve gülbenkler gösterilebilir. Küfürlerin, içeriğinde bulunan kaba ve çirkin söyleyişler, onların toplumun her kesiminden, her yaşta ve her kültür seviyesinde insanlar tarafından kullanıldığı ve zengin bir söz varlığına sahip oldukları gerçeğini ortadan kaldırmaz. Hatta bazı küfürlerde karşılaşılan kelimelerin Türklerin İslamiyet öncesine kadar uzanan bir geçmişi olması dikkat çekicidir. Küfürlerin söylenişindeki bir diğeri özellik de ayıp ya da günah sayılan sözlerin yerine, alışılmış ya da anlamca hafifletilmiş yeni kelimeler kullanılarak yeni sözler üretmek şeklinde olmuştur ki Anadolu’da söylenen birçok halk deyiimi, anlamca hafifletilmiş bu küfürlerden meydana gelmiştir. *Anasını bellemek, halt karıştırmak* gibi ifadeler bu söyleyişlere örnektir. Gülbenkler ise Bektaşî tarikatının belirli törenlerinde ya da Bektaşî dervişlerinin türlü işlerini yaparken söylenmesi gelenek haline dönüşen dua sözleridir.¹¹ Gülbankler aynı zamanda savaşlarda ve dinsel törenlerde topluca okunan düzenli dua sözleri anlamına da gelir ve ezan için *Gülbenk-ı Muhammedi* terimi kullanılır.¹² Yine Salavat ya da Gülbenk olarak ifade edilen pehlivan duaları da bir nevi alkış olarak değerlendirilebilir. Nitekim gerek Boratav, gerekse Elçin, pehlivan dualarını alkışlar içerisinde değerlendirmişlerdir.¹³ Alkış ve kargışların nasihatler ile aralarındaki bağa dikkat çeken Çobanoğlu ise nasihatlerin de hiyerarşik bir yapısının olduğundan ve yaşça küçük birinin büyük birine nasihat edemeyeceğinden bahsederken, nasihatlerin oluşumunda mutlaka geçmişte yaşanmış bir tecrübenin olması gerektiğı üzerinde durmuştur. Nasihatlerle alkış ve kargışların bir arada kullanılmasının bu türlerin geniş halk kitleleri tarafından aynı şekilde algılanmasına sebep olduğuna değinen Çobanoğlu’nun sunmuş olduğu şu örnek, bu algının sebebini de ortaya koymaktadır:

Havva teyzenin annesi gelin olmuş. Aynı sene seferberlik olmuş, kocası askere gitmiş ve şehit olmuş. Gelin kaynana beraber oturuyorlarmış. Köyden bir adam geline göz koymuş; ona seni alacam deyip duruyormuş. Eskiden köyde suları omuzlukla taşırlarmış. Gelin sudan gelirken adam kadının peşinden eve kadar gelmiş. Kayınvalidesi ocağın önünde oturuyormuş; adam da arkasından gelip geline sarılıp öpmüş. Kayınvalidesi geline demiş ki - Kızım bu adam senin adını çıkartacak, senin iyi olduğunu biliyorum; ama sen bu adamla evlen! Geline bunu kabul etmemiş. Kadın da bunun üzerine adama beddua etmiş: “İnşallah benim oğlum gibi sen de kurşunlara gelesin!” demiş ve adam da vurularak ölmüş.

10 Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Bilimi I-100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995), 118.

11 Boratav, *Türk Halk Bilimi I-100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 128-131.

12 Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, 45.

13 Duymaz, “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, 20.

Örnek olayda, kocası savaşta şehit olmuş bir geline sarkıntılık yapan bir adamın varlığı ve onu gözünün önünde sarılarak öpmesi üzerine birlikte yaşadığı kaynanası gelinine, namusunu korumak için bu adamla evlenmesini nasihat etmektedir. Ancak gelin kaynanasının nasihatini kabul etmez ve adamla evlenmez. Bunun üzerine başka çaresi olmadığı görülen kaynana, adama, *Sen de benim oğlum gibi kurşunlara gelsin!* diye kargışta bulunur. Bundan bir zaman sonra adam vurularak öldürülür. Nasihatın ve bedduanın iç içe geçtiği bu örnek olay, iki tür arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir.¹⁴

Alkış ve kargışlar, günlük hayat içerisinde her durum için başvurulabilecek sözlerdir. Bu sözler insanların duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarma ihtiyacını giderdiği gibi aynı zamanda sevgisini, beğenisini ya da kızgınlığını da ifade ettiği sözlerdir.¹⁵ Evrensel olmayıp, tolumdan topluma değişen ve insanların kendi kültürüne özgü oluşturduğu bu kalıp sözler, hafızalarda saklanıp, yeri ve zamanı gelince kullanılan ve gelecek kuşaklara aktarılan toplumsal mirastır. Alkış ve kargışların da içinde bulunduğu kalıp sözlerin kullanımı, aynı dili konuşan toplumlarda bile her bölgede, her ilde, hatta her köyde birbirinden farklı şekillerde ortaya çıkabilir.¹⁶ Boratav, alkış ve kargışları, iki ayrı sınıflama ile ele almış ve günlük hayat içerisinde fazlaca kullanılan ve konuşmayı renklendiren kısa kalıp ifadeler ile içeriğinde fazlaca derin anlamlar üstlenen ve özenilerek seçilmiş küçük sanat yapıtları olarak değerlendirdiği sözleri birbirinden ayırmıştır. Bu bağlamda, birinci sınıfta yer alan alkış ve kargışları halk edebiyatı türü olarak değerlendirmenin yersiz olacağına vurgu yaparak, ikinci sınıfta ele aldığı kalıp ifadelerin anlam yüküne dikkati çekmiştir.¹⁷

Bu çerçevede Adıyaman yöresinden derlenmiş olan alkış ve kargışlar, kendi içinde yüklendikleri anlamlara göre sınıflandırılmıştır.

2. Adıyaman Halk Kültürüne Ait Dua ve Beddua Örnekleri

2.1. Dua (Alkış)

Geniş bir şekilde farklı tanımlamaları verilen dualar, insanların kendilerine yapılan bir iyiliğin karşısında, muhataplarına karşı yöneltilmiş oldukları teşekkür sözleridir. Bu haliyle dualar her zaman ve her şartta yapılan kişinin iyiliğini ve esenliğini dilemektedir. Dua ya da alkış olarak ifade edilen bu kavram, karşı tarafa yöneltilen iyi dileklerin yanında anlatımı etkili kılmak ve kelimelere anlam yüklemek maksadıyla da kullanılmaktadır. Türkiye coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde aynı şekilde ve aynı anlamda kullanılan duaların yanında, şekil ve anlam bakımından farklılıklar göstererek yöresel söyleyişlerin de etkisiyle farklı kalıplarda karşılaşılan dua örneklerini de görmek mümkündür. Bu durum, olayları değerlendiren toplumsal düşüncenin

14 Özkul Çobanoğlu ve Sacide Çobanoğlu, "Türk Halk Kültüründe Konuşmalık Türler Bağlamında Sözel Nasihatler, Dua ve Beddualar", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 4/7 (2015), 9.

15 Meriç Harmancı, "Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2012), 14.

16 Serdar Bulut, "Türkiye Türkçesi Ağızları İle Kıbrıs Türk Ağızlarında Ortak Kullanılan Kalıp Sözlerden Hayır-Dualar ve Beddualar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS JOURNAL)* 4/24 (2016), 300.

17 Boratav, *Türk Halk Bilimi I-100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 125-128.

bölgeden bölgeye farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Adıyaman’da insanlar, hemen hemen bütün bölgelerde olduğu gibi kendilerine, yakınlarına, hastalara, askerlere, çocuklara, yaşlılara, zor durumda olanlara, kimsesizlere ve dua bekleyen herkese dua etmekten kaçınmazlar. Çünkü toplumsal bir algı olarak karşılık beklemeden ve samimi duygularla yapılan duaların yerini bulacağı ve kabul olacağı inancı, Adıyaman halkının tamamında hâkimdir. Özellikle, Allah dostu diye nitelendirilen velilerin, ermişlerin ve temiz kalpli insanların yapmış oldukları duaların mutlaka kabul edileceği inancı, insanları dua ekseninde iyilik yapmaya ve temiz kalpli olmaya yönlendirdiği de bir gerçektir. Duanın kabul olması ile dua edilirken içinde bulunulan samimiyet ve teslimiyet arasında sıkı bir bağ vardır. Dua edildikten sonra ya da herhangi bir olay karşısında tavır sözü olarak söylenen, *Allah bilir!* ya da yapılan bir duanın arkasından söylenen *İnşallah!* sözü, inançlı veya inançsız herkesin dudaklarından dökülen ve teslimiyeti ortaya koyan dua sözleridir. Aynı zamanda insanların zor durumda kaldıklarında ve çaresizlik içerisinde beklerken tek çare aradıkları sözcükler yine dua sözleridir. Bu bağlamda Adıyaman ili ve çevresinden derlenen dua örneklerini dört alt başlık altında sıralamak mümkündür.

2.1.1. Kişinin Kendisi İçin Ettiği Dualar

- Allah’ım beni cennetine al.
- Allah’ım beni şeytanın şerrinden koru.
- Allah’ım bana hayırlı kısmetler ver.
- Allah’ım bana can sağlığı ver.
- Allah’ım günahlarımı affet.
- Allah’ım beni koru.
- Allah’ım bana hayırlı işler, bol kazançlar ver.
- Allah’ım herkesin muradını ver, benimkini de ver.
- Allah’ım emeğimi boşa götürme.
- Allah’ım bana helal kazançlar ver.
- Allah’ım beni darda koyma.
- Allah’ım bana yardım et.
- Allah’ım işlerimi rast götür.
- Allah’ım beni kimseye muhtaç etme.
- Allah’ım beni doğru yoldan şaşırtma.
- Allah’ım beni elden ayaktan, gözden etme.
- Allah’ım beni şirin akıldan etme.
- Allah’ım bana sağlık-sıhhat ver.
- Allah’ım beni feraha çıkar.
- Allah’ım beni pis eyleme, intizar eyleme.
- Allah’ım beni boynu bükük eyleme.
- Allah’ım beni duvar önlerinde koma.

- Allah'ım bana hayırlı evlatlar nasip eyle.
- Allah'ım iki iyiliğin birisini ver (İyilikten kasıt yaşam ve ölüm).

2.1.2. Kişinin Sevdikleri ve Yakınları İçin Ettiği Dualar

- Allah muradına göre versin.
- Allah muradını yapsın.
- Allah gönlüne göre versin.
- Seni sana ve Allah'a teslim ettim.
- Allah seni korusun.
- Geçmişlerinin mekânı cennet olsun.
- Geçmişlerine rahmet.
- Kesene bereket.
- Hayırlı işler, bol kazançlar.
- Allah sana sabır versin.
- Allah'a ısmarladık.
- Allah seni kaza ve belalardan korusun.
- Allah'a emanet ol.
- Allah emeğini boşa götürmesin.
- Allah seni zorda koymasın.
- Allah yardımcın olsun.
- Allah yardım etsin.
- Allah zihin açıklığı versin.
- Allah seni, Allah dostlarının yüzü suyu hürmetine muhafaza etsin.
- Kazasız-belasız evine dönesin.
- Allah seni ele muhtaç etmesin.
- Allah senden razı olsun.
- Allah seni doğru yoldan şaşırtmasın.
- Allah Müslümanları zalimlerin elinden kurtarsın.
- Allah Muhammed'in dinini zelül etmesin, zorda bırakmasın.
- Allah seni başka kapılara muhtaç etmesin.
- Allah seni elden-ayaktan düşürmesin.
- Allah seni imandan etmesin.
- Allah sonunu güzel etsin.
- Allah sana zeval vermesin.
- Allah senin bahtını açık etsin.
- Allah sana hayırlı kapılar açsın.
- Allah seni Muhammed'in dininden ayırmasın.
- Ne dua ediyorsan Allah onu kabul etsin.
- Allah-Peygamber senden razı olsun.

- Allah işini-gücünü rast getirsin.
- Allah herkesi yerinde ayık etsin.
- Hoca-Hızır yoldaşın olsun.
- Allah seni incitmesin.
- Allah ciğerini yandırmasin.
- Bir kapıda kalan, kapı kapı dolanmayan.
- Allah işini doğru etsin.
- Allah seni duvar önünde koymasın.
- Allah sana din-iman versin.
- Allah hayırlı-uğurlu etsin.
- Allah sana akıl-fikir versin.
- Allah sana hayırlı evlat versin.
- Allah niyetlerini kabul etsin.
- Allah seni yormasın.
- Allah seni iyilerle karşılaştırsın.
- Allah seni el altında bırakmasın.
- Allah sana kabir azabı çektirmesin.
- Allah hayrını kabul etsin.
- Allah ağzının tadını bozmasın.
- Allah seni dile düşürmesin.
- Allah sefil kazalardan korusun.
- Allah yar ve yardımcın olsun.
- Kızım, bahtın da olsun tahtın da olsun.
- Ocağın şenlensin, görkünü gören.
- Birin bin ola.
- Tuttuğun altın ola.
- Bir elin yağda bir elin balda ola.
- Hoca Hızır yoldaşın ola.
- Dilin tatlı ağzın ballı ola.
- Duvağınla, gelinliğinle giden.
- Koç yiğitler doğuran.
- Doğduğunda biz güldük, öldüğünde sen gülen.
- Oğlum, eşğin şen ola.
- Bir yastıkta kocayasınız.
- Vatana millete hayırlı olan.
- Evlatlarından hayır gören.
- Malından mülkünden hayır gören.
- Malınla, evladınla yorulmayan.

2.1.3. Kişinin Hastalara Ettiği Dualar

- Allah sana sağlık-sıhhat versin.
- Geçmiş olsun.
- Allah sana merhamet etsin.
- Allah sana şifa versin.
- Allah sana rahatlık versin.

2.1.4. Kişinin Allah'a Ettiği Dualar

- Allah'ım sana şükürler olsun.
- Allah'ım sana hamdolsun.
- Çok şükür.
- Bin şükür.
- Elhamdülillah.
- Allah'ım keremine, rahmetine, verdiklerine şükürler olsun.
- Allah Kuran, İman ve can sağlığı versin.

2.2. Beddua (Kargış)

Beddua, herhangi bir kızgınlık halinde insanların dilinden dökülen kötü dileklerdir ve yapılan tanımlamaların hemen hepsinde *kargış* ifadesiyle eşdeğer kabul edilmiştir.¹⁸ Alkışlarda olduğu gibi kargışlarda da dile getirilen istek ve temennilerin kabul olup olmayacağı Allah'ın takdirine bırakılmıştır. Akalın kargışlar, beddualar ve ilençleri ayrı başlıklar altında değerlendirmiş ve hepsinin birbirinden farklı olduğunu küçük nüanslarla açıklamaya çalışmıştır. Buna göre kargışlar ile beddualar arasında dini inanç bağlamında farklılıklar vardır. Dua ve beddualarda istenilen ya da dilenilen istek ve temennilerin muhatabı Allah'tır. Alkış ve kargışlarda ise muhatap, iyiliği ya da kötülüğü temenni edilen kişidir. İlenç kavramında ise süreklilik ve daha uzun bir zaman dilimine yayılmış temenniler yer almaktadır.¹⁹ Konuya anlam ölçeğinden bakılacak olursa, toplum nezdinde beddua etmek, ilenmek ya da kargışta bulunmak ifadeleri arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Yani Akalın'ın ifade etmiş olduğu küçük farklılıklar, toplum nezdinde ortak olarak algılanmakta ve kavramlar arasındaki farklılık, insanları kavramsal bir tanımlama meselesine sürüklememektedir. Hele ki yapılan çalışmaların, bu çalışmada olduğu gibi yöresel derlemelerle mukayesesi söz konusu olduğunda, bu çeşitlenme tek başlık altında toplanmakta ve sadece *beddua* kavramı üzerinde birliktelik sağlanmaktadır. *Kargış* ifadesi daha çok Türkiye coğrafyasının sınırları dışında söylenegelen bir kavram olarak algılanmaktadır.

Çalışma sahasını oluşturan Adıyaman ili ve çevresinde, *beddua* ve *ilenme* kavramı sıklıkla kullanılırken; *alkış* kavramına neredeyse hiç rastlanmamıştır. Beddualar genellikle, bir kişinin haksızlığa uğraması, canının yanması ve çaresizlik içerisindeyken; bütün bunlara sebep olan

18 Serpil Ersöz, "Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Bedduaların İşlevleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XIV/2 (2014), 30.

19 Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, 49-52.

kişilere karşı söylediği kötü temenniler, olarak algılanmaktadır. Bu kişi beddua eden kişinin yakın bir akrabası ya da arkadaşı da olabileceği gibi yeni tanıştığı ya da hiç tanımadığı bir kişi de olabilir. Haksızlığa uğrayan, kalbi temiz ve masum olan insanların, ermişlerin, ulemaların ve üzerinde farz namazı borcu bulunmayan insanların, yapmış oldukları bedduaların tutacağına inanılmaktadır. Aile içerisinde, babanın yaptığı bedduanın kabul olacağı; annenin bedduasının önüne ise anne sütünün engel olacağı ve dolayısıyla bedduasının tutmayacağı inancı hâkimdir. Çünkü babanın gönülden beddua edebileceği; ancak hiçbir annenin kendi doğurmuş olduğu evladına gönülden kötülük dileyemeyeceği inancı bulunmaktadır. Konu ile alakalı olarak kaynak şahıslardan Zahide Hanımın anlatmış olduğu hadise konuyu tam olarak özetlemektedir:

Ben sevdiğim insanla evlendim fakat babam bu evliliğe karşıydı. Ben her şeye rağmen evlendim ve babam bana ‘Sen olan hayır görmeyen!’ şeklinde beddua etti. Evlendikten sonra çeşitli sağlık problemleri yaşadım ve astım hastalığına yakalandım. Birçok doktora gitmeme ve çeşitli ilaçlar kullanmama rağmen bir türlü iyileşemedim. Aradan biraz zaman geçtikten sonra babamla aramız düzeldi ve bana “Sen olan hayır gören!” dedi. O gün bugündür rahatsızlığımdan tamamen kurtuldum ve iyileştim. Baba bedduası her zaman tutar, ben buna inanıyorum!

Bu örnek olayda Zahide Hanım’ın yaşadığı hadise, aslında babanın sadece bedduasının değil, duasının da evlat üzerinde oldukça etkili olabileceğini göstermektedir. Adıyaman’da beddualar genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır; erkekler ise beddua etmezler ve çaresiz kaldıklarında daha çok küfre başvururlar. Beddualar, günlük hayat içerisinde çok sık kullanılmasına rağmen beddua etmek hoş bir davranış olmadığı için ve haksız yere yapılan bedduanın, tekrar sahibine döneceği inancından kaynaklı olarak insanlar beddua etmekten çekinirler. Hatta beddua etmenin dinen hoş karşılanmamasından dolayı yapılan haksızlıkları Allah’a havale etmenin en doğru davranış olacağına da altı çizilmektedir.

Halk içerisinde belirli bedduaların sıklıkla kullanıldığına dikkat çeken Kaya, çevrenin durumu, olayların önemi ve insanların psikolojik yapılarına bağlı olarak farklı beddua örneklerine de rastlanabileceğini belirtmiş ve bedduaları yedi alt başlıkta sınıflandırmıştır: “1. İnsan için söylenen beddualar, 2. Beldeler için söylenen beddualar, 3. Yapılar için söylenen beddualar, 4. Hayvanlara söylenen beddualar, 5. Tabiat parçaları (ağaç, dağ, ırmak...) için söylenen beddualar, 6. Feleğe söylenen beddualar, 7. Gurbete söylenen beddualar”.²⁰ Konu ile alakalı olarak, Emine Gürsoy Naskali Hanımefendi’nin editörlüğünde yakın tarihte çıkmış olan *Lanet Kitabı*’nda Arzu Çiftçioğlu, *Bedduaların Anlam Açısından İncelenmesi* başlıklı yazısıyla, bedduaları on altı alt başlıkta ele almış; anlamca yakınlıklarına ve benzerliklerine göre tasnif etmiştir:

1. İnsana atıf yapan beddualar, 2. Aile ve aile hayatına atıf yapan beddualar, 3. Cinselliğe atıf yapan beddualar, 4. Deli ve delilik kavramına atıf yapan beddualar, 5. Yeme içme kavramına atıf yapan beddualar, 6. Giyinmek ve giyim kavramına atıf yapan beddualar, 7. Ev kavramına

20 Doğan Kaya, “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 99-121.

atıf yapan beddualar, 8. İnançlara atıf yapan beddualar, 9. Hak ve hüküm kavramlarına atıf yapan beddualar, 10. Maddiyatla ilgili kavramlara atıf yapan beddualar, 11. Yol ve yolculuk kavramlarına atıf yapan beddualar, 12. Müzik aletlerine atıf yapan beddualar, 13. Bitki ve hayvanlara atıf yapan beddualar, 14. Gök, hava, iklim kavramlarına atıf yapan beddualar, 15. Dünya, yeryüzü ve yer bölümlerine atıf yapan beddualar, 16. Beddua kavramına atıf yapan beddualar.²¹

Bu tasnif, Kaya'nın yapmış olduğu tasnif çalışmasının genişletilmesiyle oluşmuş ve içerik olarak birbirini kapsayan bir tasnifleme olmuştur. Konuya *Hedef Kişi ve Bağlam* açısından yaklaşan Ersöz ise beddualarda hedef kişi olarak, bedduaya maruz kalan kişiyi işaret etmiş ve bağlam ölçeğinde bu kişinin ya kendisi ya da başka bir kişi olabileceğinin altını çizmiştir. Bunlara ek olarak da hedef kişinin bunlardan hiçbiri olamayacağını ve herhangi bir kızgınlık halinde konuşmacının ağzından o anda dökülürken beddua sözleri olarak değerlendirmiş ve hedef kişi olarak karşıda bir kişinin olmadığı durumlarda söylenen beddua örneklerine yer vermiştir:

1.1. Hedef Kişi, Konuşucunun Karşısındaki Kişi ya da Kişilerdir.

1.1.1. Önemsizdir ya da Seilmeyen Biridir.

1.1.2. Önemlidir ya da Sevilen Biridir.

1.2. Hedef Kişi, Konuşucunun Kendisidir.

1.2.1. Yemin Etmek.

1.2.2. Hayıflanmak.

*1.3. Hedef Kişi, Hiç Kimsedir.*²²

Verilen bu tasnif çalışmaları, farklı araştırmacılar tarafından da yapılmıştır. Ancak bu tasniflemelerin büyük çoğunluğu birbiriyle benzerlik göstermekle birlikte derlenmiş olan dua ve beddua örneklerinin içeriğine ve yapısına bağlı olarak çeşitlenebilmektedir. Adıyaman ili ve çevresinden derlenen beddua (Kargış) örnekleri, anlamsal boyutu ve toplumda algılanış şekillerine göre üç başlık altında değerlendirilmiştir. Buna göre 220 beddua (kargış) örneği, *1. Sonucu Allah'tan Dilenen Beddualar (Kargışlar)*, *2. Dilek ve Temenni Boyutunda Söylenen Beddualar (Kargışlar)* ve *3. Deyimleşmiş Beddualar (Kargışlar)*, başlıkları altında değerlendirilmiş ve okuyucuya aktarılmıştır.

2.2.1. Sonucu Allah'tan Dilenen Beddualar (Kargışlar)

Bu gurupta yer alan beddualar, insanların çaresizlik içinde kalmaları neticesinde sonucunu direk Allah'tan diledikleri istek ve temennilerdir. Bu beddualar aslen beddua hüviyetinden çıkıp; tamamen gerçekleşmesi için Allah'a yöneltilen dua mahiyetindedir. Özellikle *Allah'ından*

21 Arzu Çiftçioğlu, "Bedduaların Anlam Açısından İncelenmesi", *Lanet Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 7-59.

22 Ersöz, "Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Bedduaların İşlevleri", 34-42.

bulan! Allah seni ıslah etsin! gibi örnekler, içinde bulunulan çaresizliği ortaya koymakta ve konuyu Allah'a havale etmektedir.

- Allah'ından bulan.
- Allah seni kahretsin.
- Allah iki yakamı bir araya getirmeye.
- Allah seni bildiği gibi ede.
- Allah seni getirmeye.
- Allah bedenini şirin etmeye.
- Sen beni çatlattın, Allah da seni çatlatsın.
- Allah seni ıslah etsin.
- Allah seni apara.
- Allah hakkından gelsin.
- Allah dırnağını uzatmaya.
- Allah seni dinlendirmesin.
- Allah yüzünü güldürmesin.
- Allah'ın hışmına uğrayan.
- Allah canımı ala.
- Allah seni elimden ala.
- Allah seni getirmesin.
- Allah seni taş etsin.
- Sen bana çektirdin Allah da sana çektirsin.
- Allah senin kolunu kanadını kıra.
- Allah muradımı gözünde koya.

2.2.2. Dilek ve Temenni Boyutunda Söylenen Beddualar (Kargışlar)

Bu gurupta yer alan beddualar, tamamen karşıdaki kişiyi hedef alan ve bu kişinin ne şekilde acı çekmesini ya da nasıl bir sıkıntının içerisine düşmesini isteyen beddualardır. Ersöz'ün *Tam Beddualar* olarak ifade ettiği ve karşıdaki muhatabın önemsiz ya da sevilmeyen bir kişi olması durumunda söylenen beddua sözleridir.²³ Çalışmada en kalabalık gurubu oluşturan bu örnekler, halen Adıyaman halkı içerisinde fazlaca kullanılmaktadır.

- Gözüne şiş çakıla.
- Soban tüte, damın damlaya, çocuğun ağlaya.
- Tike tike olan.
- Burçken budanan.
- Görkünü görmeyen.
- Bokun ağzından gele.
- Gafil kazalara rastlayan.

23 Ersöz, "Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Bedduaların İşlevleri", 7.

- Gençliğine doymayan.
- Felç, melemet olan.
- Ağma olan, elimde kalan.
- Dilenemez dilenci olan.
- Ekmek atlı, sen yaya olan.
- Gündüz damdan kaçan.
- Kara yerin kahrı zemininde olan.
- Küçük mezar olan.
- Gün görmeyen, murad almayan.
- Bi sabunda bi suda giden.
- Tahtada saçın liflene.
- Bundan emdiğin kan, bundan emdiğin irin ola.
- Kucağın boş kala.
- Hanen harap ola.
- Gördüğün günde kalan.
- Başın bitten eteğin boktan kurtulmaya.
- Bir elin göre, diğeri görmeye.
- Karnın doymaya, yüzün gülmeye.
- İflah, behüdar olmayan.
- Seninki de sana ede.
- Atın, itin bokunu yiyen.
- Üç evli olan, biri sağ eline, biri sol eline, diğeri de sakalına sıça.
- Evin ola, girip oturamayan.
- Kazanın kaynamaya, ocağın tütmeye.
- Yüzün nursuz, yemeğin tuzsuz ola.
- Haline itler güle.
- Gün görmeyen, devran sürmeyen.
- Devran sürmeyen.
- Dört adamın çiğninde (omzunda) gelen.
- Kuru sancı ola sana ha.
- Kuru sancıya yakalanan.
- Büyük daşın altında kalan.
- Kuş gibi uçan da kanadın kırılı.
- Bedenin yerde çürüye.
- Ocakta kalmayan.
- Ciyerin ağzından gele.
- Yanın yere gele.
- Yigidiken yıkılan.

- Ciyerin töküle.
- Farş malamat olan.
- Kör olan.
- Alın yeşilin üstüne töküle.
- Bölüğün boğazına dolana.
- Daş olan.
- Tabutun bayraklara sarılı gele.
- Yoğunan yoksan olan.
- Bayram başına karalı gele.
- Baban duvar dibinde kala.
- Gidişin ola dönüşün olmaya ha.
- Kurşunlara gide.
- Gözüne patlama düşe.
- Ettigin önüne gelsin.
- Kilidin belimde kala.
- Devrilen.
- Kanın içine aka.
- Mendil mırız almayan.
- Mırızın gözünde kala.
- Sen olan kansere tutulan.
- Sen olasin arabanın altında kalasin, parça pinçik olasin.
- Sen bir tekerin altında kalasin.
- Sen olasin kütükten silinesin.
- Sağlam gittin topal gelesin.
- Sen olasin kurşunlara dizilesin.
- Sen olan çift arvadın ola.
- Sen olan kara kazanlarda suyun kaynasın.
- Sen olan kör bir yılan seni ısırısın.
- Giden de geri gelmeyen.
- Gözün ola avucumun içine düşe.
- Sürüm sürüm sürünesin.
- Arabanın altında kalasin, ölüm haberin bana gele.
- Etlerin töküle.
- Sen olan sırtüstü evden çıkasın.
- Sen olan bir hayır görmeyen.
- Gözün önüne düşe.
- Kör olan da kütük gezen.
- Anan öle.

- Kan kusan.
- Gençliğinden ve evlatlarından hayır görmeyen.
- İki gözün çıka.
- Lap lap olan.
- Frengi çıka ha (Frengi: hastalık ismi).
- Domdom kurşununa gelen.
- Gün yüzü görmeyen.
- Behr-i bend olmayan.
- Yoğ olmayan.
- Kör olan da sürüm sürüm sürünen.
- Ekmek atlı sen yayan olan.
- Parça pinçik olan.
- Yerre giren.
- Kara yerin dibine giren.
- Kızıl kurt.
- Nenen öle.
- Lallik olan.
- Kan içen de kan kusan.
- Sen olan da inim inim inleyen Ebzer Gaffar'da tekerin patlaya da aşağı loğlanan.
- Salacalara töküle.
- Kapın kuş bokuyla sıvana.
- Bazarlığın bazarda kala.
- Bokunlan oynayan.
- Kara yerin kahr-ı zeminine giresin.
- Anayın önüne serilen.
- Ak güne hasret kalasın.
- Ablan evde kala da sana sıçraya.
- Kamyonun altında kalan.
- Kara yerin zemini olan.
- Biriniz sabaha, biriniz akşama çıkmayan.
- Dert bulan, derman arayan bulamayan.
- Kıymalık et olan.
- Çocuk yüzü görmeyen.
- Oğlan işeği eteğine değmesin.
- Mezarında ters dönen.
- Etin lime lime ola.
- Ettiğini bulan.
- Boynun altında kala.

- Yıkılmış duvarın altında kalasıca.
- Boyun devrilesice.
- Damına sıçan tüneye.
- Canın içine akmaya.
- Paramparça olmayan.
- Ölü haberin gelmeye.
- Mezara sığmayan.
- Damdan düşen.
- Kara haberin gele.
- Sana top değe.
- Töremiyen.
- Ağzından kan gele.
- Yanın yere gelmeyesice.
- Geberesice.
- Ekmek tavşan ola, sen kaplumbağa olan, kovalayan da yakalayamayan.
- Çoluk çocuğundan hayır görmeyen.
- Tez vakitte ettiğini bulan.
- Mezarında çelik-çomak oynayalar.
- Sen olan ki kendinden hayır görmeyen.
- Yaşın yerde sayıla.
- Makinenin altında kalan.
- İki gözün avucuna düşe.
- Yediğin son ola.
- Yediğin ağzından gele.
- Kör-kütük olan.
- Yerişip de yetmeyen.
- Hanın harab ola.
- Hançer-pıçağın ağzına gelen.
- Meytin önüme gele.
- Ağzın yırtıla da ayağıma çarılı ola.
- Töremeyesice.
- Boyuna boy ipi ölçüle.
- Başını barğını yisin.
- Kanlı gömleğin önüme gele.
- Bedenine kurşun deye.
- Bedenine kurşun yağa.
- Datlı bişiren acı ola ha.
- Evin dinin yihıla.

- Evin dinin yıhılmaya.
- Kızzıl-ı kurt-kuru sancı.
- Ferc olan.
- Gözın kör ola.
- Gözine dizine dura.
- İfleh-berhıdar olmayan.
- İki gözın öyine aha.
- Rezzil malamat olan ha.
- Seninki de sana ede.
- Kalmyasıca.
- Kör olasıca.
- Sen olan da pölük pölük olan.
- Sen olan da kapı kapı dilenen.
- Sabaha çıkmayan.
- Ocağın söne.
- Işığın söne.
- Zıbarasıca.
- Kör-küt olan.
- Sağlam gittin topal gelesin.
- Sen olası elime düşesin.
- Sen olasın kara kazanlarda yıkanasın.
- Ciyerinden kan damlaya.
- Amansız derde yakalanan.
- Oğlan beşiğini sallayamayasın.
- Eliniz birbirine kavuşmaya (Nişanlılar için söylenir).
- Başın karnın bir ola (Hamileler için söylenir).
- Parçalanası, küçük parçan kulağın kadar ola.
- Burcu ham budanan (Gençken ölesin).
- Arap Aziz gibi olanız (On iki kardeşten biri olan Arap Aziz, kardeşleriyle sofrada yemek yerken, sofraya bir hayvan düşer ve o hayvan yemeğe karışır. Bu yemekten yiyen on iki kardeş zehirlenerek ölür).
- Bozo gil gibi olanız (İki kardeş birbirini vurur, bu kardeşlerden birinin ismi Bozo'dur).
- Firek talası (Yara senin her tarafına yayılsın).
- Çöçün olası (Ferc olası).
- Kara kanser olan.
- Zıkkımın kökünü yiyen.
- Zehir-zıkkım olsun.
- Senin evladın da sana ede.

- Gördüğün gün bu ola.
- Gittiğin yerde dinlenmiyen.
- Sen olan dert yiyen, zıkkım yiyen.
- Hiş olan.
- Sen olan kapı kapı dolaşan, ekme bulamıyan.
- Sen olan mezarında yatamıyan.
- Mezara yan gelesin.
- Geberen de geberen.
- Kucağına kundak görmeyesin.
- Evlat hasretiyle yanasın.
- Kafana dam loğu düşe.
- Tankerin altında kalan.
- Karnına kan düşe.
- Oğlan yüzüne hasret olan.
- Evlat yüzüne hasret olan.
- Sen bi yana düşen, çocuğun bi yana düşe (Hamilelere söylenir).
- Bu göğsümden emdiğiniz kan, bu göğsümden emdiğiniz irin olsun (Evlada söylenir).
- Her tiken bir dağın başında kala.
- Bokunu duvara çarpan.
- Ayağa kalkamıyan.
- Çoluğun çocuğun elinin altına düşen ama sana kimse bakmıya.
- Malından mülkünden hayır görmiyen.
- Köpeklere lime lime olan.
- Pisliğini duvara çarpan.
- Sen sen olan, ağzın yüzün yamula.
- Ağzın yırtıla.
- Derde tutulan.
- Gözü akasıca.
- Ferc olan da ele ayağa düşen.
- Karnınla burnunla giden (Hamilelere söylenir).
- Mirazsız giden.
- Ne alan, ne veren.
- Bir elin göre, bir elin görmiye.
- Sen bana gün göstermedin, sen de gün görmiyesin.

2.2.3. Deyimleşmiş Beddualar (Kargışlar)

- Allah'ından bulan.
- Allah seni kahretsin.

- Allah iki yakarı bir araya getirmeye.
- Allah seni ıslah etsin.
- Allah'ından bulan.
- Yanın yere gele.
- Gidişin ola dönüşün olmaya ha.
- Sen olası kurşunlara dizilesin.
- Sürüm sürüm sürünesin.
- Yoğ olmayan.
- Boyun posun devrilen.
- Ettiğini bulan.
- Boynun altında kala.
- Boyun devrilesice.
- Gözün kör ola.
- Gözine dizine dura.
- Rezzil malamat olan ha.
- Zıkkımın kökünü yiyen.
- Zehir-zıkkım olsun.
- Sen bana gün göstermedin, sen de gün görmiyesin.
- El diline düşen.
- Burnundan fitil fitil gele.
- Dermansız derde düşen.
- İnım inim inleyesin.
- Sızım sızım sızlanan.
- Boyun posun devrile.

3. Sonuç

İnsanlık tarihi kadar geçmişe götürülebilecek alkış ve kargışlar, her coğrafyada, her toplumda, bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak insanların ağzından dökülen ve sözlü anlatımın en geniş yelpazesini oluşturan anlatım türlerinden birisidir. Birçok çalışmada atasözleri ve deyimler ile birlikte kalıp sözler gurubunda değerlendirilseler de bu türlerden, yöresel özelliklerinin fazla olmasından dolayı ayrılmaktadırlar. Bu farklılık, alkış ve kargışların yöresel olarak derlenip toparlanmalarını ve kayıt altına alınarak, gelecek kuşaklara aktarılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Çalışmada, 109 dua (Alkış), 257 beddua (Kargış), örneği çalışmaya dâhil edildi ve bu örnekler kendi içerisinde anlamsal ve yöneltilen kişiye bağlı olarak tasniflenmeye çalışıldı. Özellikle alkışların tamamen Allah'tan dilenmesi ve O'na yönelik söylenmesi, kargışların ise muhatabını esas alan bir yoğunlukta ortaya çıkması en belirgin özellik olarak dikkatleri çekmektedir. Dil özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde, Adıyaman alkış ve kargışları,

içeriğinde fazlaca yöresel ağız özelliklerine yer vermesi ile halk kültürü çalışmacılarının olduğu kadar dilbilimcilerin de dikkatini çekeceği muhtemeldir. Hem dua hem de beddua örnekleri içerisinde toplumun her kesimini muhatap alan ve herkes tarafından benimsenerek, deyimleşmiş hale dönüşen örneklerin bulunması ve bu örneklerin artık yöresel mahiyetten çıkarak bütün bir coğrafyada kullanılıyor olması, alkış ve kargışların evrensel metinler içerisinde de değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynak Şahıslar

Ahmet Çoban	Lise	Yaş: 52	Memur	Adıyaman.
Ali Kırmızı	Lise	Yaş: 72	Ormancı	Adıyaman.
Aydın Güler	Yüksekokul	Yaş: 44	Memur	Adıyaman.
Bedriye Tektaş	İlkokul	Yaş: 43	Ev Hanımı	Adıyaman.
Cebrail Demir	Lise	Yaş: 41	Esnaf	Adıyaman.
Emine Özkalaycı	Okumaz-Yazmaz	Yaş: 56	Ev Hanımı	Adıyaman.
Ferhat Yılboğa	Lise	Yaş: 29	Memur	Adıyaman.
Hamit Özer	Üniversite	Yaş: 56	Terzi	Adıyaman.
Hatice Bağışlar	Lise	Yaş: 34	Ev Hanımı	Adıyaman.
Haydar Demir	İlkokul	Yaş: 68	Çiftçi	Adıyaman.
H. Reşit Beli	Yüksekokul	Yaş: 44	Memur	Adıyaman.
İ. Nebi Akçıl	Ortaokul	Yaş: 48	Gazeteci	Adıyaman.
Mahmut Bereket	Lise	Yaş: 45	Esnaf	Adıyaman.
Mine Atal	Okumaz-Yazmaz	Yaş: 48	Ev Hanımı	Adıyaman.
Saadet Karakaş	İlkokul	Yaş: 63	Ev Hanımı	Adıyaman.
Zahide Dura	Okumaz-Yazmaz	Yaş: 70	Ev Hanımı	Adıyaman.
Zahide Sital	İlkokul	Yaş: 63	Ev Hanımı	Adıyaman.
Zehra Şahinalp	Üniversite	Yaş: 27	Öğretmen	Adıyaman.
Zeynep Bozkurt	Okumaz- Yazmaz	Yaş: 77	Ev Hanımı	Adıyaman.

Kaynaklar

- Akalın, L. Sami. *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1990.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Çeviren Eren Ercan. Ankara: Yurt Yayınları, 2005.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Bilimi I-100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Bulut, Serdar. “Anadolu Ağızlarında Dini İnançları Yansıtan Kalıp Sözler”, *The Journal Of Academic Social Science Studies (JASSS)* 6/1 (2013): 435-465.
- Bulut, Serdar. “Türkiye Türkçesi Ağızları İle Kıbrıs Türk Ağızlarında Ortak Kullanılan Kalıp Sözlerden Hayır-Dualar ve Beddualar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS JOURNAL)* 4/24 (2016): 298-308.
- Çiftçioğlu, Arzu. “Bedduaların Anlam Açısından İncelenmesi”, *Lanet Kitabı*, 7-59, Editör Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.
- Çobanoğlu, Özkul ve Sacide Çobanoğlu. “Türk Halk Kültüründe Konuşmalık Türler Bağlamında Sözel Nasihatler, Dua ve Beddualar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 4/7 (2015): 1-32.
- Duymaz, Ali. “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, *Milli Folklor*, 45 (2012): 15-21.

- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Ersöz, Serpil. “Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Bedduaların İşlevleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XIV/2 (2014): 29-46.
- Harmancı, Meriç. “Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2012): 1-17.
- Kaya, Doğan. “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 4 (1997): 99-121.
- Kaya, Doğan. *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Terzioğlu, Öykü. “Alkış ve Kargışların Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri”, *Milli Folklor* 75 (2007): 34-37.

Osmanlı Dönemi Mesleki Müzik Eğitiminde İki Solfej Kitabı: Solfej ve Talim-i Kırâat-ı Musiki*

Two Solfege Books in Professional Music Education in The Ottoman Period: Solfej and Talim-i Kirâat-i Musiki

Gökhan YALÇIN¹ , Abdulkadir İDE²

*Bu çalışma MÜZED Uluslararası 2. İpek Yolu Müzik Konferansı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gökhan Yalçın (Doç. Dr.),
Harran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel
Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim
Dalı, Şanlıurfa, Türkiye
E-posta: gyalcin@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2604-9745

²Abdulkadir İde (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Müzik Bölümü, Kırıkkale, Türkiye
E-posta: a.kadiride@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3869-2738

Başvuru/Submitted: 09.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.07.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.10.2019

Kabul/Accepted: 15.10.2019

Online Yayın/Published Online: 26.11.2019

Atıf/Citation: Yalçın, Gökhan ve İde,
Abdulkadir. "Osmanlı Dönemi Mesleki Müzik
Eğitiminde İki Solfej Kitabı: Solfej ve Talim-i
Kırâat-ı Musiki." *Türkiyat Mecmuası-Journal of
Turkology* 29, 2 (2019): 645-662.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.6511192>

öz

Osmanlı dönemi'nde Batı müziği II. Mahmud zamanında (1826) mehtar takımının kaldırılarak askeri bandonun kurulması ile kabul edilmeye ve Müzika-i Hümâyün'un kurulması, İtalyan besteci Giuseppe Donizetti'nin getirilmesi ile birlikte Türk müziğinin yanı sıra Batı müzik eğitimi de resmen verilmeye başlamıştır. Donizetti Paşa 1856'da, Callisto Guatelli 1899'da vefatına kadar ve ardından da D'Arenda Paşa Müzika-yı Hümâyün'da birçok öğrenci yetiştirmişlerdir. Müzika-i Hümâyün'da yetişen Türk öğrenciler, Batı müziği nazariyatı ve solfej eğitimine yönelik çeviri ya da telif birçok kitap yayınlamışlardır. Bu yayınlar arasında ilk ve en önemli eserlerden ikisi flütist Mustafa Safvet [Atabinen] Bey'e ait *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* (1888/1889) ve Mehmed Zati [Arca] Bey'e ait *Kütübhane-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* (1899/1900) adlı eserlerdir. Bu eserler Osmanlı dönemi'nin ilk basılı Türkçe solfej kitaplarıdır. Çalışmanın amacı da eserlerin eski harflerden yeni harflere çevirmek sureti ile kullanılan terimlerin günümüze yansımalarını incelemek, kitaplarda yer verilen solfej örneklerinin günümüz mesleki müzik eğitiminde kullanılabilirliğini araştırmak olarak belirlenmiştir.

Kitaplarda uygulamaya yönelik hazırlanan çalışma başlıklarının şu şekilde olduğu belirlenmiştir: "ta'llimler", "temrîn", "kırâat", "vazifeler", "tenbîhler", "mülâhâzat", "meşk" ve "imlâ". Bu başlıklar nazari bilgilerin pekiştirilmesi, icra edilmesi, yazdırılması ve değerlendirilmesi amaçlarına göre belirlenmiştir. Ayrıca bu kitapta yirmi beş "çift sesli solfej" örneklerine de yer verilmiştir. Bu solfejlerin bir kısmı da sözlü eserlerdir. Kitapta geniş ölçüde yer verilen aksak ritimli usullerin öğretilmesinde Türk müziği eserlerine de yer verilmesi Türk müzik eğitimi, çift sesli solfej örnekleri ise çok sesli işitme eğitimi açısından önemli olduğu söylenebilir. *Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki ve Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* kitaplarının Türkçe Batı müziği terminolojisinin oluşmasında da önemli bir yer teşkil ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Solfej, Talim-i kırâat-ı musiki, Mustafa Safvet Atabinen, Mehmed Zati Arca, Musika-i Hümâyün

ABSTRACT

During the Ottoman period in the time of Mahmud II (1826), the education of Western music started to be given formally alongside Turkish music by doing away

with the janissary band, through the establishment of the military band, Muzıka-i Hümâyün and by the commissioning of the Italian composer Giuseppe Donizetti. Donizetti trained many students until his death in 1856. After that another Italian composer, Callisto Guatelli, was commissioned by Abdulhamid II until his death in 1899. The Spanish composer D'Arenda helped Guatelli in Muzıka-yı Hümâyün and replaced him later. Turkish students have published many books or translations of Western music theory and solfege education. One of the first and most important works among these publications is "Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki (Solfege or Music Theory) (1888/1889)" by the flautist Mustafa Safvet [Atabinen] Bey, who is an educator of the Muzıka-i Hümâyün (The Imperial Band of the Ottoman Empire) and the other is "Kütübhone-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki (Teaching and Reading of Music From Library of Music) (1899/1900)" by the violinist Mehmed Zati [Arca] Bey, who is also an educator of the Muzıka-i Hümâyün. These works are the first printed Turkish solfege books of the Ottoman period. The aim of this study is firstly to examine the extant terms used by converting these two books from old letters to new letters and then to investigate the usability of the solfege samples included in the books in today's professional music education and to bring them into today's solfege education.

The titles of the works which were prepared for practice are determined as follows: "ta'limler", "temrîn", "kırâat", "vazifeler", "tenbihler", "mülâhâzat", "meşk" and "imlâ". These titles are determined according to the purposes of consolidating, performing, printing and evaluating the theoretical knowledge. Moreover, in this book, twenty five "two voice solfege" examples are also included. Some of these solfeges are vocal works. Turkish music works are used for teaching syncopated rhythms which occur frequently in the book. Moreover it can be said that two voice solfege examples are also crucial in terms of polyphonic hearing. It is seen that the books *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki and Kütübhone-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* play an important part in comprising the terminology of Turkish Western music.

Keywords: Solfej, Talim-i kırâat-ı musiki, Mustafa Safvet Atabinen, Mehmed Zati Arca, Musika-i Hümâyün

EXTENDED ABSTRACT

During the Ottoman period in the time of Mahmud II (1826), the education of Western music started to be given formally alongside Turkish music by doing away with the janissary band, through the establishment of the military band, Muzıka-i Hümâyün and by commissioning of the Italian composer Giuseppe Donizetti. Donizetti trained many students until his death in 1856, and later another Italian composer Callisto Guatelli was commissioned by Abdulhamid II until his death in 1899. The Spanish composer D'Arenda helped Guatelli in Muzıka-yı Hümâyün and replaced him later.

It is well-known that, although Italian and Spanish composers had been educating many students and writing many works for piano and orchestra, they had not published any books on music education such as music theory, harmony, solfege or piano education. However the Turkish students they educated published many books or translations of the Western music theory and solfege education. One of the first and most important works among these publications is "Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki (Solfege or Music Theory) (1888/1889)" by the flautist Mustafa Safvet [Atabinen] Bey, who is an educator of the Muzıka-i Hümâyün (The Imperial Band of the Ottoman Empire) and the other is "Kütübhone-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki (Teaching and Reading of Music From Library of Music) (1899/1900)" by the violinist Mehmed Zati [Arca] Bey, who is also an educator of the Muzıka-i Hümâyün. These works are the first printed Turkish solfege books of the Ottoman period. Although these works are important in terms of comprising the foundations of today's solfege education, it has been seen that some of these works have not been studied in detail even though they are

mentioned in some studies. The aim of this study is firstly to examine the extant terms used by converting these two books from old letters to new letters and then to investigate the usability of the solfege samples included in the books in today's professional music education and to bring them into today's solfege education.

In this study, a qualitative research method is used. The qualitative research method is defined as the research, in which data collection methods such as observation, interview and document analysis are used and a qualitative process for realizing perceptions and events in a natural environment in a realistic and holistic manner (Yıldırım and Şimşek 2008: 39). The titles of the works which were prepared for practice in the books are determined as follows: “ta’lîmler”, “temrîn”, “kırâat”, “vazifeler”, “tenbîhler”, “mülâhâzat”, “meşk” and “imlâ”. These titles are determined according to the purposes of consolidating, performing, printing and evaluating the theoretical knowledge. The examples of each subject included in *Kütübhâne-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki* are included in more detail in *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki*. Moreover, in this book twenty five “two voice solfege” examples are also included. Some of these solfeges are vocal works. According to the note of Mehmet Zati Bey “no longer the practices will be made by solfege with piano in slow tempo from seventy-second and seventy-third item”, up to the specified items they can be read without considering the pitches (bona), the next will be read briefly as solfege. The examples which are given in *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* can be listed as: gap-filling-completion, note reading (bona), note reading with piano (solfege), reading with different keys, reading vocal works, two voice solfege, finding modulation, transposition.

We can say that one of the most important features of *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* is that it includes the oral works of various Turkish music composers. The yegâh song of Dellalzade (Piyale elde nidem bezmime habib gelir), the yegâh song of Latif Efendi (Va’di unutmaya ey peri), the hicaz song of Hacı Arif Bey (Kamer çehre peri-ru tende canım), the suzidil song of Dellalzade (gönül burcunda ol mahdır), the maye song of Kazasker Mustafa İzzet Efendi (Şeb midir bu ya sevad-ı ah-ı pinhânım mıdır), the Nevâ-Puselik song of Dellalzade (Ey menba-i ihsan-ü ata şah-ı melek zad) are placed with notes and lyrics. In these works, the aim is to teach rhythms of Turkish music. In this study, we conclude that Mustafa Safvet Atabini prepared the work *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* by utilizing *Theorie de la Musique* by A. Danhauser dated 1872. It is seen that solfege, i.e. musical reading examples occupy a small place but it sets an example for preparation of the work *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* by Mehmet Zati Bey. *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* gives solfege and study examples. Turkish music works are used for teaching syncopated rhythms which occur frequently in the book (see Appendix 2). Moreover it can be said that two voice solfege examples are also crucial in terms of polyphonic hearing (see Appendix 3). It is seen that the books *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* and *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* play an important part in comprising the terminology of Turkish Western music.

1. Giriş

Günümüzde solfej kısaca “müziksel okuma” olarak bilinmekte ve notaları, adları, ses yükseklikleri, süre, hız, gürlük ve detaylarıyla okumak olarak tanımlanmaktadır (Sun 2014: 1; Özgür ve Aydoğan 2015: 4). İtalyanca (solfeggio) ve Fransızca (solfege) terminolojiden Türkçe terminolojiye giren bu kavram, solfej eğitimi tarihi sürecinde farklı şekillerde tanımlandığı görülür. Yener’e göre solfej, şarkı egzersizlerinde yedi notanın sırayla okunması olarak tanımlanmaktadır.¹ Fenmen’e göre solfej eğitimi, kulağımızın, gözümüzün ve reflekslerimizin eğitimiyle uğraşan ilk müzik tahsilidir ve solfej müziğin tamamen pratik kısmı ile yani reflekslerimizin inkişafı [gelişimi] ile meşgul olur.² Öztuna (2002: 306) “do, re, mi gibi nota isimlerinin sesle teganni edilmesi şeklinde yapılan temrin” olarak tanımlamaktadır. Gazimihal ise solfeji üç şekilde tanımlamaktadır; ilk olarak; nota adları ile söyleyerek bir ses parçasını okumaktır. İkinci olarak, solfeje mahsus olarak yazılı parçalardan birleşik nota mecmuasına denilir.³ Son olarak da musikinin ihzarı [hazırlayıcı] bilgi ve prensiplerinin öğrenim ve öğretiminde de solfej denilmektedir (Gazimihal 1961: 234).

Türkçe yazılı ya da basılı kaynaklar incelendiğinde Batı müziğine ilişkin “solfej” terimi ilk olarak Osmanlı döneminde on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde karşılaşılsa da 1828 yılında Giuseppe Donizetti’nin Musika-i Hümâyun⁴’a göreve getirilmesi ile birlikte Batı müzik eğitiminin yanı sıra solfej eğitiminin başladığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Donizetti Paşa, 1856’da vefatına kadar birçok öğrenci yetiştirmiş, ardından başka bir İtalyan besteci Callisto Guatelli 1899’da ölümüne kadar II. Abdülhamid tarafından görevlendirilmiştir. İspanyol besteci D’Arenda Musika-i Hümâyun’da Guatelli’ye yardım etmiş ve ondan sonra da yerine tayin edilmiştir.

İtalyan ya da İspanyol bestecilerin birçok öğrenci yetiştirmelerine, piyano ve orkestra için eserler yazmalarına karşın müzik teorisi, armoni, solfej ya da piyano eğitimi gibi müzik eğitimi üzerine herhangi bir kitap yayımlamamışlardır. Fakat yetiştirdikleri Türk öğrenciler, Batı müziği nazariyatı ve solfej eğitimine yönelik çeviri ya da telif birçok kitap yayınlamışlardır. Bu yayınlar arasında ilk ve en önemli eserlerden birisi Musika-i Hümâyun eğitimcilerinden flütist Mustafa Safvet [Atabinen] Bey’e ait *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* (1888/1889) ve diğeri ise yine Musika-i Hümâyun eğitimcilerinden Mehmed Zati [Arca] Bey’e ait *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* (1899/1900) adlı eseridir. Bu eserler Osmanlı döneminin ilk basılı Türkçe “solfej” kitaplarıdır. Birbirinin devamı niteliğindeki bu eserlerin günümüz solfej eğitiminin temellerini oluşturduğu, bazı çalışmalarda adı geçse de üzerinde detaylı çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı ilk olarak *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* ve *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* kitabın eski harflerden yeni harflere çevirmek sureti ile kullanılan

1 Faruk Yener, *Musiki Lugatı I-Garp Musikisi* (İstanbul: Tasvir Neşriyatı Musiki Eserleri 1, 1944), 92.

2 Mithat Fenmen, *Piyanistin Kitabı* (Ankara: Doğu Matbaası, 1947), 113.

3 M. Ragıp Gazimihal, *Musiki Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961), 234.

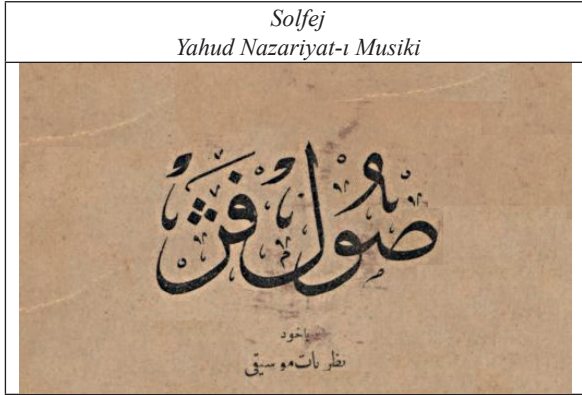
4 Kitaplarda (موسيقى همایون) yazılıdır. Bu çalışmada da yazım olarak “Musika-i Hümâyun” kullanılacaktır.

terimlerin günümüze yansımalarını incelemek, daha sonra da kitaplarda yer verilen solfej örneklerinin günümüz mesleki müzik eğitiminde kullanılabilirliğini araştırmak ve günümüz solfej eğitimine kazandırmak olarak belirlenmiştir.

2. Mustafa Safvet Bey ve *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki*

Mustafa Safvet Atabinen 1853 yılında İstanbul’da doğdu. 1863 yılında Musika-i Hümâyün’a girdi ve Guatelli Paşa ile çalıştı. Bir yıllığına Paris’e gönderildi ve Theodore Dubois’den armoni ve kompozisyon dersleri aldı. İstanbul’a döndü ve binbaşı rütbesi ile Musika-i Hümâyün’da göreve başladı. 1908’de Musika-i Hümâyün’un başına geçti. 23 Haziran 1939’da vefat etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: Letafet (opera-komik), Ertuğrul (uvertür), zeybek (ballet), Chopin’in Impromptu’sunun piyano-flüt aranjmanı, Hicazkâr Müsemmen şarkı (Öztuna 2006: 122). Bu eserlerin dışında 1888 yılında *Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki* adlı kitabını yayınlamıştır.

2.1. *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki*

Resim 1. *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki*'de kapak sayfası

1306/1888 tarihli bu eser 119 sayfadır. Maarif Nezaret Celilesi'nin ruhsatı ile basılmıştır (ruhsat numarası yoktur). “Dibace” bölümünün sonunda “Musika-i Hümâyün kolağalarından M. Safvet” yazılıdır. Safvet Bey mukaddime bölümünde solfejin ne anlama geldiğini anlatmakta ve kitabın içeriği hakkında bilgiler vermektedir:

Solfej ciddi musiki eğitiminin aslı esası olup “Nazariyat” ve “Tatbikat” gibi başlıca iki kısma ayrılır. Nazariyat kısmı makam, usul konularından, musiki yazmak için kullanılan işaretlerden bahseder. Tatbikat ise yalnız notaların ismini telaffuz ederek terennüm etmeye denilmektedir. Bu risale her iki kısmın eğitimine de hizmet [hizmet] edebilirse de başlıca nazariyat kısmı iltizam olunmuştur [gerekli görülmüştür]. Her bölümün sonunda derslerle ilgili talimler bulunduğundan başka risalenin sonunda birkaç da sada talimi yani *piyanoya tatbiken* çağrılacak talimler yazılmış ve eklenmiştir (Safvet 1888: 5).

Görüldüğü üzere, kitapta müzik teorisi eğitimine öncelik verildiği fakat derslerin sonlarında konu ile ilgili solfej talimlerine de yer verildiği anlaşılmaktadır.

Kitap beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım musiki yazmak için kullanılan işaretleri, ikinci kısım ölçüyü, üçüncü kısım dizi ve aralıkları, dördüncü kısım tonaliteyi, beşinci kısım işaretler ve nüanslar gibi musiki icrasında kullanılan bazı süslemeleri içermektedir (Safvet 1888: 5). Safvet Bey “Mebadi-i Esasiyye” başlıklı bölümde solfejin tanımını şu şekilde yapmaktadır; “Musiki işaret ve kaidelerinin tedris ve ta’lîmine solfej denir. Solfejin manası düm tek usulü ile terennüm etmek [şarkı gibi söylemek] bilimi demektir”.

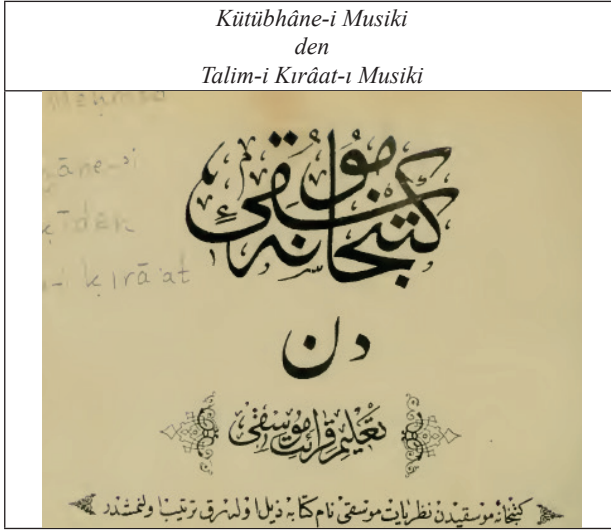
Eserde yer verilen terminoloji incelendiğinde Fransızca terimlerin kullanıldığı rahatlıkla görülmektedir. Fransızca terimler hem Latin harfleri ile hem de Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Safvet Bey “Bu eserde ıstılâhât-ı musikiyi Fransız lisanında kullanıldığı şekliyle kabul etmiş olmama şayeste-i itiraz görülmez sanırım” sözleri ile Fransızca terminolojiyi olduğu gibi kabul ettiği anlaşılmaktadır (Safvet 1888: 4). Safvet Bey sebebini ise; o tarihe kadar zaten İtalyanca terimler kullanıldığını, İtalyanca ile Fransızca arasında büyük farklar olmadığını ve Fransızca terminolojinin musiki ilmî için daha faydalı olacağı, şeklinde açıklamaktadır. Kitapta kullanılan bazı terimler Tablo 1’de verilmiştir.

Bu eserde solfej örnekleri yok denecek kadar azdır. Kitap başlığı da dikkate alınırsa bu durum dikkat çekicidir. Fakat “ta’lîmler”, “su’âller”, “kırâat”, “vazifeler”, “tenbîhler”, “mülâhâzat” [değerlendirme] ve “imlâ” başlıkları ile ele alınan bölümler mesleki müzik eğitimi kapsamında müzik teorisi eğitimi için önemli olduğu düşünülmektedir. Müzik teorisi bilgisi ta’lîmler, su’âller, vazifeler, tenbîhler ile desteklenmekte ve kırâat ve imlâ ile okutulmuş ve yazdırılarak uygulanmaktadır. Kısaca bu başlıklardan hareketle diyebiliriz ki kitap, öğrencinin bilişsel ve devinîsel kazanımları için belli bir program dâhilinde hazırlanmıştır.

3. Mehmed Zati Bey ve *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki*

Mehmed Zati Arca 1863 yılında İstanbul’da doğdu. Dokuz yaşında Musika-i Hümâyün’a girdi. Aranda ve Guatelli Paşa ile çalıştı. Ayrıca Hacı Arif Bey’den Türk musikisi öğrendi. 1890’da 60 kişilik bir koronun başına getirildi. 1900’de binbaşı, 1907’de miralay (albay) oldu. 1908’de meşrutiyetin ilanından sonra rütbeler indirildi ve Mehmet Zati de binbaşılığa indirildi ve koro şefliği de Miralay Safvet Bey’e verildi. Daha sonraki yıllarında liselerde müzik öğretmenliği yaptı. Ayrıca Darülbeydi ve Darülelhan’da görevler aldı. 1951 yılında vefat etti. Hemen hemen hepsi çok sesli olan Türk makamları ve Batı müziğinde pek çok marş ve eserler yazdı (Öztuna 2006: 70). Bu eserlerinin dışında *Kütübhâne-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki* ve bu eserine ek olarak yayınladığı *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* adlı kitaplarını yayınladı. Bu yayınları daha sonraki yıllarda birçok kere hatta yeni harflerle de basıldı.

3.1. Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki

Resim 2. Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki adlı kitabın kapak sayfası

1316/1899 tarihli bu eser 64 sayfadır. *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* adlı eser gibi Maarif Nezaret Celilesi'nin ruhsatı ile basılmıştır (ruhsat numarası 267). Kitabın kapak sayfasında da yazıldığı gibi eser yazarın bir önceki yayını olan *Kütübhâne-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki* kitabına ek olarak hazırlanmıştır. Yine kitabın kapak sayfasından Mehmed Zati Bey'in Musika-i Hümayun'a Muallim Sani ve Binbaşı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Resim 2).

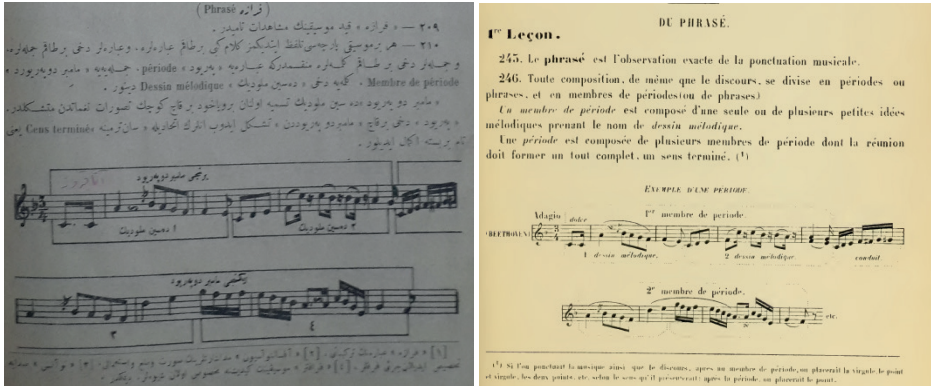
Mehmed Zati Bey "İfade-i Mahsusa" bölümünde kitabı yazma sebebine şu şekilde açıklamaktadır: "öğrencilerimin tedrisi esnasında adı geçen eserimdeki görülen kuralların kullanılmasına çalışmak için bir metot yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur" (Zati 1899:2). "Talim-i Kırâat-ı Musiki" başlığından da anlaşılacağı üzere musiki kırâatı için yani "müziksel okuma" için hazırlanmış bir kitaptır diyebiliriz. Birinci kitap olan "Nazariyat-ı Musiki" de yer verilen bend numaralarına göre (yedinci bentten başlayarak) alıştırmalara yer verilmiştir. Bu alıştırma "vazifeler", "talimler", "kırâat" ve "meşk" başlıkları adı altında verilmiştir. Talim-i Kırâat-ı Musiki'de müzik terimlerinden bahsetmek mümkün olmasa da Nazariyat-ı Musiki'de müzik terimleri ve anlamlarına ulaşmak mümkün olmaktadır. Nazariyat-ı musikinin konuları, içeriği ve yer verilen "ta'limler", "su'âller", "kırâat", "vazifeler", "tenbîhler", "mülâhâzat" [değerlendirme] ve "imlâ" başlıkları dikkate alındığında Mustafa Safvet Bey'e ait Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki kitabı ile neredeyse birebir benzerlikler vardır denilebilir. Gazimihal'e göre (1955: 126) Zati Bey kitabını Safvet Bey'in solfej eğitimini örnek alarak hazırlamış ve hatta Türk müziği bilgileri de kitabına katmıştır. Bu benzerliklerin Medmed Zati Bey'in Mustafa Safvet Bey ile olan mesai arkadaşlıkları ile de ilgilidir diyebiliriz.

Bilindiği gibi Zati Bey'in yazdığı tiyatro eserlerine Safvet Bey müzikler yazmış, hatta Safvet Bey'in teori derslerine Zati Bey dinleyici olarak katılmıştır (Antep 2009: 32). Mehmed Zati Bey kitabında Safvet Bey'in kitabında yer verilen Fransızca terimlere karşı bir adım daha ilerleterek Türkçe terimler kullanmakta, Safvet Bey'in kitabındaki talimleri ve kırâat örneklerini genişletmektedir. Bu benzerlikten hareketle *Solfej ve Talim-i Kırâat-ı Musiki* kitapları birbirinin devamı şeklinde olduğu ve her iki kitabın birlikte değerlendirilmesi, incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. *Nazariyat-ı Musiki*'de kullanılan bazı terimler karşılaştırmalı olarak Tablo 1'de verilmiştir.

3.2. Kitaplarda Kullanılan Terminolojinin İncelenmesi

Batı müziği ile ilgili terimlerin 1828'de Donizetti Paşa'nın *Musika-i Hümâyun*'da göreve getirilmesi ile kullanılmaya başladığı ve terimlerin doğal olarak İtalyanca olduğunu söyleyebiliriz. İlk basılı Türk musikisi edvar kitabı olan *Haşim Bey Mecmuası*'nda da kullanılan Batı müziği terimlerinden (1864) ve Ahmed Rifat ve Kanuni Hasan Dede'ye ait *Miftah-ı Nota* adlı eserden hareketle 1874'e kadar İtalyanca terimlerin kullanıldığı ve 1875 tarihli Hüseyin Remzi'ye ait çeviri eser *Usul-i Nota* ile de Fransızca terimlerin etkili bir şekilde yerleşmeye başladığı görülür. Hüseyin Remzi *Usul-i Nota* adlı kitabını Aleksandr Lagard'ın Fransızca *Principes Elementaire de Musique* adlı kitabından çevirerek hazırlamıştır.

Fransızca kitaplardan çevirinin bir örneğinin de Mustafa Safvet Bey'e ait *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki* adlı kitabının olduğu tespit edilmiştir. Safvet Bey, A. Danhauser'e ait 1872 tarihli *Theorie de la Musique* adlı eserinden neredeyse baştan sona, birebir çeviri yaptığı görülmüştür. Resim 3'te konu anlatımı, örnekler ve talimler bakımından *Solfej* kitabının temel kaynağının *Theorie de la Musique* adlı eser olduğu görülmektedir.

Resim 3. *Solfej* ve *Theorie de la Musique* adlı eserlerde "Phrase" konusu

Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki adlı eserin birinci cildi olan *Kütübhâne-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki* adlı eserde de *Solfej* adlı eserden büyük ölçüde yararlanıldığı

görüldür. Hatta Zati Bey bazı bölümlerin alıntısını A. Danhauser'in eseri olan *Theorie de la Musique*⁵’den yaptığını belirtmektedir (Zati 1897:119). Fakat Fransızca terimlere karşı Mehmed Zati Türkçe terimler de geliştirmiştir. Bu önemli adımın yanı sıra Talim-i Kırâat (solfej) örnekleri ile de gerçek bir solfej eğitiminin geç kalınmış örneklerini *Talim-i Kırâat-ı Musiki* adlı eseri hazırlayarak ortaya koymuştur. Mehmed Zati Bey her iki eserinde de Fransızca terminolojiye karşı günümüze kadar ulaşacak birçok Türkçe terim geliştirmiş, kullanmış, hatta birinci kitabının son bölümünü bir nevi müzik sözlüğü olarak hazırlamıştır. Örneğin porte terimi yerine hutut, gam terimi yerine sıra, mezür yerine ölçü terimi önerilmiştir. Kitaplarda yer verilen terimlerin tamamı Ek 1’de verilmiştir. Bu terimlerden bazılarının hâlâ kullanılıyor olması bakımından mezkûr kitapların, günümüz musiki terimlerinin yerleşmesinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

4. Kitaplarda Uygulamaya Yönelik Kullanılan Çalışmaların İncelenmesi

Kitaplarda uygulamaya yönelik hazırlanan çalışmaların başlıkları şu şekilde olduğu belirlenmiştir: “ta’lîmler”, “temrîn”, “kırâat”, “vazifeler”, “tenbîhler”, “mülâhâzat”, “meşk” ve “imlâ”. Bu başlıklar nazari bilgilerin pekiştirilmesi, icra edilmesi, yazdırılması ve değerlendirilmesi amaçlarına göre belirlenmiştir.

1. Tâ’lîmler: “öğretme”, “öğrenme”, “egzersiz” anlamlarına gelmektedir. Bu başlık adı altında kullanılan “...ezber olarak kırâat...”, “...notaların isimlerini üzerine yazma...”, “... misaller yazma...”, “...usul vurdurma...”, “...sual etme...” gibi cümleler incelendiğinde öğrenciye genellikle bilişsel ve devinişsel davranışlar kazandırmanın amaçlandığı söylenebilir.

2. Temrîn: “alıştırma”, “egzersiz” anlamına gelmektedir. Bu başlık adı altında öğrencilere “mürekkep usuller kaç nevidir, “hutut ne demektir”, “koma ne demektir” gibi sorular sorulmakta, bilgi düzeyleri sınanmaktadır.

3. Kırâat: “okuma” anlamına gelmekte müzikte ise “müziksel okuma” anlamına gelmektedir. Kırâat başlığı adı altında kullanılan “...Hoca Efendi... misaller yazıp talebeye kırâat ettirecektir”, “...her notayı piyanoya tatbiken kırâat ettirilmeli”, “kırâatda sesin piyano ile tatbiki matlub değildir [istenilmemektedir]”, “...şakirdana piyanoya tatbiken birçok misaller okutturmalıdır...” gibi cümleler incelendiğinde solfej eğitimine yönelik davranışlar kazandırmanın amaçlandığı görülmektedir.

4. Vazifeler: “görev”, “ödev” anlamına gelmektedir. Bu başlık adı altında verilen bölümlerde “...kle dö sol ile tatbik olunacak...” gibi cümleler kullanılmaktadır ki bir çeşit ödevler verilerek bilişsel davranış kazandırmanın amaçlandığı söylenebilir.

5. Tenbîhler: “uyarmak”, “tembihlemek” anlamına gelmektedir. Bu başlık adı altında kullanılan “...fasılalar ile gayet iyi ülfet etmek [kaynaşmak, dostluk kurmak] lazımdır... piyanoya veyahut bir saza tatbiken fasılalara çalışmak lazımdır”, “...şakird yalnız ikinci hatta

5 Bu eser daha sonraki yıllarda da çeşitli müzik kuramcıları tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır (Danhauser, Adolphe ve Baran, İlhan. *Temel Müzik Kuralları*. Ankara: Belgi Yayınları, 1988).

vaz olunan kle dö sol ile nota okumaya çalışacaktır” gibi cümleler incelendiğinde konulara yönelik çeşitli uyarılarda bulunduğu görülmektedir.

6. Mülâhazat: “irdelemek”, “ayrıntılı düşünmek” anlamına gelmektedir. Sadece “solfej yahud nazariyat-ı musiki” kitabında görülen bu başlık adı altında konunun bazı ayrıntılarına dikkat çekilmektedir.

7. Meşk: “yazı örneği”, “temrin/alıştırma” anlamına gelmektedir. “Nazariyat-ı Musiki”de yer verilen bu konu tâ’lim başlığı adı altında yer verilerek eksik nota yazılarını tamamlama üzerine hazırlanmış örnekleri içermektedir.

8. İmlâ: “doldurma”, “yazı bilgisi”, “yazı” anlamına gelmektedir. Bu konu başlığı altında Mehmed Zati Bey “...Hoca Efendi...birçok misaller kırâat ettirmeli ve sonra mezkur kaidelere dair imlalar yazdırmalıdır”, “...diyezler ve bemoller üzerinden şakirdana imlalar yazdırarak...” şeklinde bilgiye dayalı çalışmalar yaptırırken Mustafa Safvet Bey ise “...hoca darbları göstererek kuvvetli bir sada ile atideki [aşağıdaki] talimin her mezürünü [ölçüsünü] birkaç kere yani şakirde tefhim edinceye kadar [anlatana kadar] terennüm edecek [okuyacak] ve şakird de işittiği ibareyi notaların valurlarına [değerlerine] tatbiken imla edecektir” şeklinde “müziksel dikte/yazma”ya dayalı olarak çalışmalar yaptırmaktadır.

5. Kitaplarda Kullanılan Solfej Örneklerinin İncelenmesi

Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki’de az da olsa solfej örneklerine yani müziksel okuma örneklerine yer verilmiştir. Bu örnekler “kırâat” başlığı altında verilmekte ve kimi örnekler piyanoya uygun yani ses yüksekliği ile kimi örnekler ise piyanoya uygun olmadan yani nota isimleri ile (bona) okunması istenmektedir (Resim 4).

Resim 4. *Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki*’de kırâat örneği

Kütübhâne-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki’de yer verilen her konunun örneklerine *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki*’de genişletilmiş olarak yer verilmektedir. Ayrıca bu kitapta yirmi beş “çift sesli solfej” örneklerine de yer verilmiştir. Bu solfejlerin bir kısmı da sözlü eserlerdir. Mehmed Zati Bey’in şu notundan “bundan böyle atideki (yetmiş

iki, yetmiş üçüncü maddeden itibaren) talimler gayet ağır olarak piyanoya tatbiken kırâat olunacaktır” anlaşıldığı üzere belirtilen maddelere kadar ses yükseklikleri dikkate alınmadan okunabilir (bona), sonrakiler ise kısaca solfej olarak okunacaktır.

Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki'de yer verilen örnekler şu şekilde sıralanabilir: boşluk doldurma-tamamlama, nota okuma (bona), piyanoya tatbiken nota okuma (solfej), farklı anahtarlarla okuma, sözlü eserler okuma, iki sesli okuma, modülasyon bulma, transpoze etme. *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki*'nin en önemli özelliklerinden birisi de çeşitli Türk musikisi bestecilerinin sözlü eserlerine de yer verilmesidir diyebiliriz. Dellalzade'nin yegâh şarkısı (Piyale elde nidem bezmime habib gelir), Latif Efendi'nin yegâh şarkısı (Va'di unutma ey peri), Hacı Arif Bey'in hicaz şarkısı (Kamer çehre peri-ru tende canım), Dellalzade'nin suzidil şarkısı (gönül burcunda ol mahdır), Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait maye şarkı (Şeb midir bu ya sevad-ı ah-ı pinhânım mıdır), Dellalzade'nin Nevâ-Puselik şarkısı (Ey menba-i ihsan-ü ata şah-ı melek zad) notaları ve güfteleri ile verilmiştir. Bu eserlerde Türk musikisi usullerinin öğretilmesi amaçlanmaktadır. Solfej ve bona örneklerinin kolay ezgilerden zor ezgilere şeklinde sıralandığı ve aksak usullerin öğretilmesinde bilinen ezgilerden örnekler seçilmesi, eğitimin yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ya da çevreden evrene ilkesine uygun hareket edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu yönüyle kitapların günümüz mesleki müzik eğitiminde kullanılabilirliğine işaret etmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Türkçe basılmış *Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki* ve *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* kitapları incelenmiştir. Bu kitaplar Osmanlı döneminde Musika-i Hümâyün eğitimcileri tarafından hazırlanmış ilk Türkçe basılı solfej kitaplarıdır. Mustafa Safvet Atabinen'e ait *Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki* adlı eser A. Danhauser'e ait 1872 tarihli *Theorie de la Musique* adlı eserden yararlanılarak hazırlanmıştır. Solfej yani müziksel okuma örneklerinin az olduğu, fakat Mehmet Zati Bey'e ait *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* adlı eserin hazırlanmasında da örnek teşkil ettiği görülmüştür. *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* adlı eser solfej ve çalışma örnekleri üzerine hazırlanmıştır. Kitapta geniş ölçüde yer verilen aksak ritimli usullerin öğretilmesinde Türk müziği eserlerine de yer verilmesi Türk müzik eğitimi (bk. Ek 2), çift sesli solfej örnekleri (bk. Ek 3) ise çok sesli işitme eğitimi açısından önemli olduğu söylenebilir. *Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki* ve *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* kitaplarının Türkçe Batı müziği terminolojisinin oluşmasında da önemli bir yer teşkil ettiği görülmüştür.

Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki ve *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kırâat-ı Musiki* adlı kitapların çevirilerinin yapılması ve yeni harflerle tekrar baskıları yapılarak Türkiye'de günümüz mesleki müzik eğitiminin önemli bir parçasını teşkil eden solfej eğitimine kazandırılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Antep, Esin. *Osman Zeki Üngör ve Müsiki İnkılâbı*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Danhauser, Adolphe ve Baran, İlhan. *Temel Müzik Kuralları*. Ankara: Belgi Yayınları, 1988.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitap Evi Yayınları, 2012.
- Fenmen, Mithat. *Piyanistin Kitabı*. Ankara: Doğu Matbaası, 1947.
- Gazimihal, Mahmut Ragıp. *Musiki Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Gazimihal, Mahmut Ragıp. *Türk Askeri Mızıkaları Tarihi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Özgür, Ülkü ve Aydoğan, Salih. *Müziksel İşitme Okuma Eğitimi ve Kuram*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk Musikisi Akademik Klasik Türk San'at Musikisi'nin Ansiklopedik Sözlüğü* Cilt I-II, Ankara: Orient Yayınları, 2006.
- Safvet, Mustafa. *Solfej yahud Nazariyat-ı Musiki*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1888.
- Sun, Muammer. *Solfej 1*. Ankara: Sun Yayınevi, 2014.
- Yener, Faruk. *Musiki Lugatı I-Garp Musikisi*. İstanbul: Tasvir Neşriyatı Musiki Eserleri 1, 1944.
- Zatı, Mehmed. *Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kirâat-ı Musiki*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1897.

EKLER

Ek 1. Terimler

Tablo 1. Kitaplarda kullanılan bazı terimler

Mustafa Safvet <i>Solfej Yahud Nazariyat-ı Musiki</i>		Mehmed Zati- <i>Kütübhâne-i Musikiden Nazariyat-ı Musiki</i>	
Yabancı Terim	Önerilen Terim	Yabancı Terim	Önerilen Terim
Note	Not	Not	Not
Ut	اوت - ut	Ut	اوت - Ut - Do
Re	ره - re	Re	ره - re
Mi	می - mi	Mi	می - mi
Fa	فا - fa	Fa	فا - fa
Sol	صول - sol	Sol	صول - sol
La	لا - al	La	لا al
Si	سی - si	Si	سی - si
Portee	Porte	Porte	Hutut
Gamme	Gam	Gam	Sıra
Solfege	Solfej	Solfej	Solfej
-	Hat munzam	Hat munzam	Ek çizgi
Octave	Oktav	Oktav	Sekizinci
Cle	Kle-miftah	Kle	Anahtar
Cle de fa	Kle dö fa	Kle dö fa	Fa anahtarı
Cle de sol	Kle dö sol	Kle dö sol	Sol Anahtarı
Cle de ut	Kle dö ut	Kle dö ut-kle dö do	Ut anahtarı-Do anahtarı
Valeur	Valur	Valur	Kıymet
Ronde	Rond	Rond	Birlik-Dört dörtlük
Blanche	Blanş	Blanş	İkilik-iki dörtlük
Noire	Nuar	Nuar	Dörtlük-bir dörtlük
Croche	Kroş	Kroş	Sekizlik
Double croche	Duble kroş	Duble kroş	On altılık
Triple croche	Triple kroş	Triple kroş	Otuz ikilik
Quatruplecroche	Katruple kroş	Katruple kroş	Altmış dörtlük
Silence	Silans	Silans	Sükûn, Sükût, es
Pause	Poz	Poz	Birlik es-Dört dörtlük es
Demi-pause	Dömi-poz	Dömi poz	İkilik es-İki dörtlük es
Soupir	Supir	Supir	Dörtlük es-Bir dörtlük es
Demi-soupir	Dömi-supir	Dömi supir	Sekizlik es
Quartdesoupir	Kart dö supir	Kart dö supir	On altılık es
Huitiemesoupir	Vityem dö supir	Vityer dö supir	Otuz ikilik es
Seiziemesoupir	Seziyem dö supir	Seziyem dö supir	Altmış dörtlük es
Mesure	Mezür	Mezür	Ölçü-usul
Temps	Tan	Tan	Zaman-darb
Temps fort	Tan for/darb-ı sakil	Tanfor	Darb-ı sakil
Temps faible	Tan febil/darb-ı hafif	Tanfebil	Darb-ı hafif
Chiffre	Şifre	Şifre	Rakam
Puvan	Nokta	Puvan	Nokta
Liaison	Liyezon	Liyezon	Bağ
Mesur composee	Mezur kompoze	Mezur kompoze	Mürekkebin usul

Mesure simple	Mezur simpıl	Mezur simpıl	Mezur simpıl
Rhythme	Ritim-vezin	Ritim	Vezin
Syncope	Sinkop	Sinkob (سينقوب)	Merbut
Contre-temps	Kontru-tan	Kontrutan	Darb-ı ma'nus
Point d'orgue	Puvan dorg	Puvandorg	Nokta-i imtidadiyye
Point d'arret	Puvan darre	Puvandarre	Nokta-i tevakkuf
Alteration	Alterasyon	Alterasyon	Tadilat
Aksidan	Arıza	Aksidan	Arıza
Diese	Diyez	Diyez	Diyez
Bemol	Bemol	Bemol	Bemol
Becarre	Bekar	Bekar	Naturel
Intervalle	İnterval	İnterval	Fasıla
Intervalle harmonique	İnterval armonik	İnterval armonik	Hem ahenk fasılalar
Armature de cle	Armatür dö kle	Armür dö kle	Anahtarın cihazı
Accentuation	Aksantü asiven	Aksantü asiven	Hareke
Nuance	Nüans	Nüans	Fark
Forte, piano	Forte, piyano	<i>F, p</i>	Ef, p
Ornement	Orneman	Ornemen	Tezyinat
Appogiature	Apajiyatür	Apajiyatür	Takid
Mordant	Mordan	Mordan	Tehyic
Enharmonie	Anarmoni		
Fioriture-cadenza	Fiyoritor-kadenza	Kadans	Kafiye
Reprise	Repriz	Röpriz	Tekrar
Akolad	Akolad	Akolad	Rabt
Arpege	Arpej	Arpej	Sagirtme
Mouvements	Muvman-hareket	Muvman	Hareket
Gamme diatonique	Gam diyatonik	Gam diyatonik	Tabi el makam sıra
Gamme chromatique	Gam kromatik	Gam kromatik	Mülevven
Ton	Ton - طون		
Comma	Koma	Koma	Küçük fasıla
Intervalle harmonique	İnterval Armonik	İnterval armonik	Fasıla-i ahenk
Intervalle melodique	İnterval melodik	İnterval melodik	Fasıla-i nagamiyye
Superieure	Superior	İnterval superior	Fevkani fasıla
İnferieure	İnferior	İnterval neferior	Tahtani fasıla
Diminuee	Diminue	Diminue	Eksilmiş
Augmentee	Ogmante	Ogmante	Artmış
Majeure	Majör	Majör	Kebir
Mineure	Minör	Minör	Sagir
Juste	Jüst	Tam	Tam
Renversement	Ranversman	Ranversman	Çevirme
Ünison	ünison	Ünison	Hem sada-birinci fasıla
Generateur	Jeneratör	Jeneratör	Müellid-esas olan
Acord parfait majeure	Akor parfe	Akor parfe majör	Mükemmel majör mutabakatı
Not diyatonik	Not diyatonik	Not diyatonik	Tabi el makam not
Not tonale	Not tonal	Not tonal	Makama ait not
Modes	Mod	Mod	Tarz

Tonique	Tonik	Tonik	Makamı
Dominante	Dominant	Dominant	Galib
Sous-dominante	So dominant	Sudominant	Taht galib
Note sensible	Not sansible	Sansible	Hassas
Sus-tonique	Su tonik	Sutonik	Fevki makamı
Sus-dominante	Su dominante	Sumedyant	Taht vasati
Mediante	medyant	Mediyant	Vasati
Octave. Tonique	Oktav-Tonik	Oktav	Oktav-sekizinci
		Ton (طون)	Makam
Tetracorde	Tetrakord	Tetrakord	Çehar sada
Tetracorde Inferieure	Tetrakord enferiyor	Tetrakord enferiyor	Fevkani çehar sada
Tetracorde Superieure	Tetrakord süperiyor	Tetrakord süperiyor	Tahtani çehar sada
Transposition	Transpozisyon	Transpozisyon	Takdim-i te'hir
Armure	Armür	Donanım	Cihaz
Modulation	Modülasyon	Modülasyon	Tebdil-i tarz

Ek 2. Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kirâat-ı Musiki' de Solfej Örneği

قوت طغون بختی بند کوی شرقینده لایز قرانت (۵)

بیا نه ده ال نه بیا

ره له سوره مورک بیا بیجا نه م بیا

در جان ره له تن بیا ماسره عم بیا ماسره جان

آه دم بیا در مان آه ده جان

ظن آه بیا آه

در ای ج لاع آه نه در ده نه ماس

سره عم بیا ماسره له له مورک ای بیا مورک ل بیا

در مان آه ده جان در جان ره له تن ماس

(۵) بوشقیلری فاسکلره غایده قیلرک ن مسکوره قرانت اتمک لایزیدور

Ek 3. Kütübhâne-i Musikiden Talim-i Kirâat-ı Musiki'de Çift Sesli Solfej Örneği

۶۷

نبرد ۶

نبرد ۷

Demirtaş Ceyhun. *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler.* İstanbul: Asi Kitap, 2017, 363 sayfa, ISBN: 6059331036

Selda ADİLOĞLU¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selda Adiloğlu, (Dr. Öğretim Üyesi), Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bursa, Türkiye.
E-posta: selda.adiloglu@btu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9725-436X

Başvuru/Submitted: 17.04.2019 • **Revizyon Talebi/Revision Requested:** 07.07.2019 • **Son Revizyon/Last Revision Received:** 16.09.2019
Kabul/Accepted: 17.09.2019 • **Online Yayın/Published Online:** 23.10.2019

Atıf/Citation: Adiloglu, Selda. "Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 663-668.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.636784>

*Elinizdeki bu çalışma, adından da anlaşılacağı gibi, kuşkusuz tarihle ilgilidir, ama kesinlikle ne toplumsal, ne budunsal, ne de tarihsel bir araştırma veya incelemedir. Bir yazarın, yazınsal çalışmaları sırasında aklına takılan veya rastlayınca bir kenara not düştüğü, izlenimleri, yorumlamaları ve (asıl) sorularındır sadece. Yazar, Demirtaş Ceyhun, *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler* ismini verdiği kitabına bu sözlerle başlar ve sözlerinin devamını, üç bölüme ("Şu Ünlü Göçebelğimiz...", "Yeniden Türkleşme Serüvenimiz...", "Galiba, Göçebelikten Artık Yerleşikliğe Geçiş") ayırıp da her birinin altına yerleştirdiği alt başlıkları içeren 267 sayfaya yayar. 1992 yılında ilk baskısı yapılan çalışma ise zaman ve mekanın varlığı altında algılarla olayları içeren nedenlere ve değişimin ispatına yaslanmış sonuçlara sahiptir. Bu değerlendirmede, *Göçebe, Türk* başlıkları altında kitabın genel fikirlerine yer verilmiş, çalışmanın niteliği detaylarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Doğrudan alıntılarla birlikte yazarın esas fikirleri, okura sorduğu sorular *göçebe kimdir, Türk kimdir, biz kimiz* gibi, özet cümleler hâlinde metne yer yer serpiştirilmiştir.*

1. Göçebe Kimdir?

Göçebe, Ermeni ve Rum kaynaklarına göre “barbarlar”, “kurtlar”, “kurt kafalılar”; Latin tarihçilere göre ise “haydutlar”, “çadırdı yaşayan bedeviler”dir.¹ Osmanlı, atasının göçebe Türkler olduğu gerçeğini unutturmak için “göçebe” sözcüğünün kullanılmasını bile yüzyıllar boyu yasaklamıştır.² Bu tepkinin bir benzerini, Cumhuriyet’in kurucuları da göstermiştir, diyen Ceyhun’a göre, *Cumhuriyetin kurucuları da tıpkı Osmanlılar gibi [...] sanki böyle bir gerçek yokmuş gibi davranmayı yeğlemişlerdir.*³

Demirtaş Ceyhun, çalışmasının ilk başlarında göçebeyi, göçebeyi anlayan bir göçebe gibi anlatarak aslında Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin yaptığı hataları açığa çıkarmaya çalışır. Çünkü Cumhuriyet tıpkı Osmanlı gibi suçludur ve suçu, bu gerçeği görmeyi kabul etmediği gibi sonradan görmesine rağmen iyileştirici bir tutum sergilememesiyle de katlanarak sürecektir. Osmanlı öncesi Selçuklu Devleti’nin de suça ortaklığı vardır, Ceyhun’un düşüncelerinde. O da göçebeyi Hıristiyan ülkelerine sürmeye çalışmasından dolayı suçludur. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, daha 1047’de amcasının oğlu İbrahim Yınal Bey’i, Müslüman ülkeleri yerine Hıristiyan ülkeleri yağmalamaları için göçebe Türk boylarının Anadolu’ya yönelmesini sağlamakla görevlendirmiştir.⁴ Görev yerine getirilir ve göçebe boyları akın akın Altaylar’dan Hristiyan diyarı Anadolu’ya gönderilir.

Atalarımıza n’olmuşsa, bizce de Müslümanlık yüzünden olmuştur, diyen Ceyhun, *atalarımızı, XI. yy.’da böyle birden apar topar batıya göçmek zorunda bırakan gene atalarımız oldu.*⁵ düşüncesindedir. Çünkü Müslümanlığı kabul etmiş ve yerleşmiş göçebe Türkler, Müslümanlığı kabul etmemiş Şamanist göçebe Türkleri göçe zorlamışlar, anayurt sınırlarını Anadolu içinde çizmelerine yol açmışlardır. İkili kavramların belirginleştiği dönemlerden biri de bu zaman aralığıdır. Çünkü kimi tarihçilere göre, göçebelere, hor göttükleri, küçümsedikleri yerleşikleri, aşağılayıcı bir anlamda, “oturak, yatuk, table sart” vb. sözcüklerle adlandırmaktadırlar.⁶ Oysa Müslüman yerleşikler, Müslüman olmayan Şamanist inançlı göçebelere “kafir” demektedirler. Ceyhun, Anadolu halkının kendini ne olarak gördüğüne veya “Sahi, kimdik biz?” şeklindeki soruya ne cevap verdiklerine dair herhangi bir açıklamaya yer vermez.

Demirtaş Ceyhun, göçe neden Müslümanlıktır, der ama bunun yanı sıra kuraklığı ve Moğol saldırısını da ekler; Türklerin kendi içlerindeki bir kavganın da buna neden olabileceği ihtimali üzerinde durur. Göçebenin coğrafi konumlar üzerinde yer değiştirme zamanı, Türk kültür tarihi içinde yaşanan savaşlarla paralel bir güzergâhta ilerler. Bu savaşlar yazar Ceyhun’a göre, göçebenin yerleşiminin belirlenmesinde etkili olduğu kadar, göçebelere de

1 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 25.

2 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 159.

3 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 159.

4 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 14.

5 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 31.

6 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 31.

savaşın ne yönde biteceği konusunda önemlidir. Mesela, 1071 Malazgirt Savaşı'nı Türkler kadar Anadolu'dan çıkarılmamak için düşmanı yenmekten başka çaresi bulunmayan göçebe Türk boylarının savaşışp kazanmış olmaları⁷ gibi. Anadolu'ya göçebelere akını, XI. yy.'daki göçün sonrasında da devam etmiş; XIII. yy.'da ise Moğol İmparatorluğu'nun yayılışı ile kendilerini kurtarmaya çalışın göçebe Oğuz boylarının ikinci büyük göçü başlamıştır. Bu tarihlerde, Anadolu'da kargaşı doruk noktadadır, diyen yazar Ceyhun'a göre, Anadolu'yu nicedir hızla Türkleştiren göçebe Oğuz boylarıyla yerli Hristiyan budunların sürtüşmeleri ve kavgaları, Bizans'ı ve kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarma hülyası peşindeki Papalığın Haçlı ordularıyla Selçukluların ve öteki Türkmen beyliklerinin savaşı zaten hâlâ sürerken, şimdi de öte yandan hem Türk'ün Türk'le kavgası patlak vermiş, hem de gene onbinlerce kişilik yeni bir göçebe akınıyla karşı karşıya kalınmıştır.⁸ Ceyhun, Avcıoğlu'nun *Anadolu, göçebe Türkmen'in büyük sayıda akını, yerleşmesi ve yerli halklarla karışmasıyla Türkleşmiştir*⁹ açıklamasına yer vermesinin yanı sıra 1075'de Bizans'a komşu bir devletin kurulmasıyla bütün Anadolu'nun Türkleştiğini iddia eder ancak Türkleşmenin zaman aralığı hakkında net bir bilgi vermez. Ceyhun, göçebe Türklerin geldikleri yerlerdeki değişimin farkındadır, ancak onların değişimleri ne devletin istediği yönde ve düzeydedir ne de siyasi politikaların izin verdiği noktalara göç etmeleri sakıncasız hâledir. Yazar, XI. ile XIII. yy. dışında 1950'lerde yaşanan üçüncü bir göçten bahseder ve bu göçe somut bir neden de bulamadığını belirtir. Yaşanan son göç, kırsal kesimden kentlere doğru hareketi dalga dalga artırır dolayısıyla yeni bir oluşumun başlangıcına vesile olur: *Gecekondu veya arabest költürü!*

Ceyhun için *göçebe yanımızın* önemi büyüktür, ancak *göçebe yanımız* bütün yaşamımızın ve insani ilişkilerimizin arabeskleşmesine yol açmış¹⁰ bu ise yavaş yavaş göçebeliği terk edip yerleşikliğe geçme hazırlığını¹¹ doğurmuştur. Dolayısıyla 1920'lerde neredeyse halkın tamamı göçebe olan bu insanların¹² 1950 sonrasında köylüleşmeden kentleşme ihtimali Ceyhun'u tedirgin ederken, *bir çağ dönümünün sancılı bunalımını yaşamaktayız* şeklindeki sözleri bu dönüşüme yönelik duygularını da açığa vurmaktadır. Çünkü *göçebe yanımız* köylüleşmemiştir hâlâ! *Bu insanların zorla yerleştirildikleri yerlerde zamanla köylüleşebilmeleri için [...] toprak sahibi olma olanağı, onlara ne Osmanlı'da ne de Cumhuriyet döneminde verildi.*¹³ Ceyhun anlaşıldığı üzere "göçebe"nin varlığını kendi varlığıyla özdeşleştirir ancak göçebenin kendine özgü költürün/medeniyetin bir kent yapısı içindeki varlığına mesafelidir. Çünkü bu insanlar, Osmanlı'da yüzyıllar boyu gönülsüz

7 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 42.

8 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 50.

9 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 88.

10 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 182.

11 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 183.

12 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 176.

13 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 181.

oturtulan “gönülsüz toprak işçileri” ile göçebe Oğuzların torunları reyalardır.¹⁴ Ayrıca unutulmamalıdır ki göçebelik özelliklerini büyük ölçüde koruduğu bilinen bu yeni kentli reyanın hâlâ geçerli ekonomik ilişkilerinin de temeli yağmaya dayanır.¹⁵

Demirtaş Ceyhun, “göçebe” kavramına sadece olumlu anlamları değil bir yandan olumsuz manalara gelen ifadeleri de ekler. Bunlardan bazısı köylüleşmeden kentleşenlerle anlatılırken diğer bir taraftan da Batı’daki Türk imajı konusuyla eğilir. *Sahi, kimdik biz? Bu Türkler nasıl insanlardı yani? Neciydiler?*¹⁶

2. Türkler Kimdir?

Türkler, Anadolu’nun kapısını 1048 Erzurum-Hazankale önlerinde Bizans’ı yenerek açar.¹⁷ Ancak Anadolu’ya sahip değildir. Bu süreç, 1453 senesi sonrasına kadar uzar. Çünkü Ceyhun’un açıklaması, “Fatih, fetihten sonra, Türk boylarının akın akın İstanbul’a doluşmalarına izin vermemiştir.”¹⁸ tezine dayanır ardından şu düşüncesini paylaşır: “Biliyorduk, İstanbul 1453 yılında fethedilmişti. Ama ilginçtir, şimdi farkına varıyordum; İstanbul’u gerçekten 1453’te fethetmişiz de kesinlikle işgal etmemişiz meğer.”¹⁹

Ceyhun, “biz Türkler bozkır budunuyuz”²⁰ derken, atalarının Oğuz boylarından olduğunu ve buraları zorla yurt edindiğini²¹ yazar. Nefret edişi göçebeliliğine dayanıyor olsa da, Osmanlı bu sayede kendini, istediği bir tanımlama içinde sergilemiştir. Çünkü o taşralıya karşı bir İstanbullu, Türk’e karşı bir Osmanlı idi. Yazar, Osmanlı döneminde Sadrazam Lala Yörgüç Paşa’nın ülkenin dört bir yanına telall çıkartarak “kendisine Türk kellesi getirene, Osmanlı kaftanı armağan edeceğini”²² duyurma olayını kaleme alır ve bu nefretin nedenlerini sorgulamayı sürdürür. Yazar ayrıca Ermeni ve Rum kaynaklarının “çekirge sürüsü gibi” tanımlamasına karşılık olarak Prof. Köprülü’nün “Doğu’dan gelen bitmez tükenmez insan seli” şeklindeki açıklamasına yer verir. Türklüğün önemsizleştiği bir tarihi sürecin ev sahipliğini yapan Osmanlı Devleti ve bu algılamaların başlatıcısı Selçuklu Devleti, Demirtaş Ceyhun’un eleştirisine uğrar. Ceyhun, Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyet’le birlikte, göçebelik ile Türk kavramlarını özdeşleştiren Osmanlı mentalitesi yıkılmış, Türk, Türkmen, Türkçe v.b üzerine konulan ambargolar derhal kaldırılmıştır²³ demektedir. Bu gelişimde Mustafa Kemal Atatürk’ün büyük rol üstlendiği ve üstlendiği görevi de başarıyla belli amaçlar uğrunda gerçekleştirdiği şu sözlerle anlatılmaktadır: “Mustafa Kemal’in amacı [...] Türk sözcüğünün, Selçuklu ve Osmanlıların kasıtlı bir biçimde kullandıkları aşağılayıcı, küçük düşürücü

14 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 182.

15 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 206.

16 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 21.

17 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 14.

18 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 12.

19 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 12.

20 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 22.

21 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 22.

22 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 12.

23 Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 87.

anlamının sonradan uydurulduğunu bütün yığınlara öğreterek, Anadolu'daki Türklerin de bir an önce ulus bilincine yeniden kavuşup, Türklük'ten utanmamalarını sağlamaktır.²⁴

Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarına "Arkeologlar ve Arkeolojik Kazılar Dönemi" denilse yeridir,²⁵ diyen yazar, bilimsel yöntemlerle yapılanların, ilkçağ Yunan ve Roma uygarlığının incelenmesini amaç edindiğinden bu anlamda çalışmaların, 1930'lu yıllarda Çanakkale Boğazı ile Ege kıyıları arasında yapıldığını belirtir. Aynı zen ve nemi Atatürk'n, Türk dilinin ve tarihinin araştırılmasında da gösterdiğini belirten Ceyhun, aynı dönemlerde Atatürk'ün özel ilgisi sayesinde sanat, mimari, eğitim gibi alanlarda da yeniliklerin yařandđını, kent görünümüne yeni bakış aıllarının uygulandđını yazar. Türklüğün doğru algılanmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün katkısı büyüktür.

Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp de önemli isimlerdendir. Ancak bu katkılarla ve dönüşümlerle bilinçlenen toplum insanı kendisine artık şu soruyu sormakta mıdır acaba: *Bugün Türk olmak gerçekten zor mu?* Demirtaş Ceyhun'a göre, bugünün insanının Türk olabilmesi, gerçekten gemiştekilerle oranlanamayacak denli zordur. Çünkü bugünün insanı hem Doğulu, hem Batılı olmak zorundadır.²⁶ Dolayısıyla bugünün insanı iki coğrafyayı, iki dünyayı ve kültürü kendinde özümlemek, kendinin kılmak zorundadır.²⁷

Yalın ve akıcı bir dile, tarihi süreçlerin adandđı bu alışma, Türk Kültür Tarihi konusuna ilgi duyan her sosyal bilimcinin okumasına uygundur. Temel bir ders kitabı veya bilimsel bir kaynak değildir, ancak yardımcı kitap veya ek okuma niteliğine sahiptir. Yazının genel içeriği, yazarın şahsi yorumları dışında literatürden örnek ve açıklamalarla şekillenmiş durumdadır. Açıklamaları, destekleyici alıntılar veya örnek olayları takip eder. Sorduğu sorular, okurun pasif bir niteliğe bürünmesini engellemeye yönelirken, soruların ardından gelen açıklamalar, okurun zihninde az önce yarattđı düşüncelerle bir kıyaslanmanın yaşanmasına yarar. Açıklayıcı cümleleri ise sorunun sakladđı anlamı açığa çıkarması açısından önemlidir.

Kaynaklar

Ceyhun, Demirtaş. *Ah şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*. İstanbul: Asi Kitap, 2017

24 Ceyhun, *Ah şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 136.

25 Ceyhun, *Ah şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 145.

26 Ceyhun, *Ah şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 195.

27 Ceyhun, *Ah şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, 195.

Tuncay Böler. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 399 Sayfa, ISBN: 978-605-7898-21-0

Emre BAŞ¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emre Baş, (Lisans Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: emre.bas9878@gmail.com ORCID: 0000-0002-9453-2010

Başvuru/Submitted: 10.10.2019 • Kabul/Accepted: 28.10.2019 • Online Yayın/Published Online: 27.11.2019

Atıf/Citation: Baş, Emre. "Türkiye Türkçesi Söz Dizimi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 669-672.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.651520>

Tuncay Böler 1977’de Tokat’ta doğmuş, 1998’de ise Gaziosmanpaşa Üniversitesi’nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olmuştur. Akademik hayatına Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı’nda devam etmiştir. Türk dili üzerine birçok makale yayımlamış, Türk diline katkı sağlayan birden fazla eser vermiştir. Ulusal ve uluslararası sempozyum, kongre ve toplantılarda çeşitli bildirimler sunmuştur. Yeni eseri olan *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* ilk baskısı Ağustos 2019 yılının Ağustos ayında Kesit Yayınları’ndan çıkmıştır. Bu eser, Türkoloji öğrencilerine Türkiye Türkçesinin sözdizimini öğretmek amacıyla katkı sağlayacak ders kitabı niteliğini taşımaktadır.

Tuncay Böler’ in *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı kitabında verdiği örnekler, çeşitli edebî metinlerden ve kendi çalışmalarından yaptığı alıntılardan oluşmaktadır. Her örneğin yanında alıntı yaptığı edebî eserin

kısaltmasını vermiştir: “Hakikat güneşini örten bulutların en kesifi menfaatir (CŞ-TS, 48)”. Okuyucu böylece pek çok eserden farklı örnekler görme imkânına sahip olmaktadır. Eserinde her konunun tanımını yaparken çeşitli araştırmacıların birbirinden farklı düşüncelerine de yer vermiştir. Eserde dikkat çeken bir husus da tanımı yapılan konu başlıklarının diğer dillerdeki anlamlarının da yazılmış olmasıdır. Yazar, vurgulamak istediği örnekleri cümle içerisinde koyu renkle göstermiş ve köşeli parantez içinde yazılan sözcükler de bu örneğin ait olduğu konu başlığını belirtmiştir. Dipnotlarda diğer yazarların konuyla ilgili kullandığı tabirlere ve görüşlerine yer verilmiştir.

Söz dizimi (İng. syntax, Osm. nahiv, Fr. syntaxe), bir dilde meydana gelmiş duygu ve düşünceleri hitap eden sözcüklerin anlamlarını, işlevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini ve cümle içindeki görevlerini dil bilgisi kurallarını çatısı altında inceleyen bilim dalıdır.

Türkiye Türkçesi Söz Dizimi kitabı da “cümle”, “cümlelerin ögeleri”, “kelime grupları”, “cümle türleri”, “cümle çözümlemeleri” olmak üzere beş başlıktan oluşmaktadır.

Kitabın birinci bölümü “Cümle” (s. 17-19.) kısmına ayrılmıştır. Bölüm, “cümlelerin nitelikleri, cümlede ögelerin dizilişi” olarak iki alt başlıkta incelenmiştir. Konular örneklerle beraber açıklayıcı bir üslupla anlatılmıştır. Anlatımının açıklayıcı ve öğretici olması için de tablo şeklinde örneklere yer verilmiştir. Cümledeki yüklemle koyu yazı tipiyle belirtilip yüklem ve yüklemi tamlayan ögeler de “/” ile ayrılmıştır. Cümlede ögelerin dizilişi konusu tanımlanırken Türkiye Türkçesi söz dizimi ve İngilizce söz dizimi karşılaştırılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü “Cümlelerin Ögeleri (s. 21-65.)” kısmına ayrılmıştır. Bölümde, “yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci, cümle dışı ögeler” gibi unsurlar müstakil olarak ele alınmıştır. Bu alt başlıkların diğer dillerdeki anlamlarına da yer verilmiştir. Birbirinden farklı örneklere yer verilerek izah edilen konunun, okuyucu tarafından daha iyi kavranabilmesi için örnekler hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü “Kelime Grupları (s. 69-205.)” kısmına ayrılmıştır. Kelime gruplarıyla ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından farklı terimler kullanılmaktadır. Örneğin, “ad tamlaması, betimleme ve belirtme öbeği, ikizleme, sıralayıcı bağlama ve öbek cümlesi vb.”¹ Eserde de kelime gruplarıyla ilgili şu terimler yer almaktadır: “İsim tamlaması, sıfat tamlaması, zarf tamlaması, ikileme, bağlama grubu, edat grubu, ünlem grubu, birleşik isim grubu, unvan grubu, sayı grubu, aitlik grubu, birleşik fiil grubu, fiilimsi grupları, kısaltma grupları.” Bu söz öbeklerinin içinde “zarf tamlaması” sıklıkla karşılaşmadığımız bir tabirdir ve bu tabiri Mehmet Özmen’in de kullandığını görürüz. Eserde yazarın sınıflandırmasının yanında “Halil İbrahim Usta, Günay Karaağaç ve H. İbrahim Delice’nin” tasniflerine de yer verilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü “Cümle Türleri (s. 207-265.)” kısmına ayrılmıştır. Bu bölüm “Yapısına göre cümleler, yüklemine göre cümleler, yüklemine göre cümleler, anlamına göre cümleler” olarak dört alt başlıkta incelenmiştir. Yazar, yapısına göre cümleleri

1 Emine Temel, *Doğu Türkçesinde (14. - 16. yy.) Cümle ve Sözcük Öbekleri*, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2018), 43.

basit, birleşik (şartlı bileşik cümle, iç içe birleşik cümle, bağlı birleşik cümle, ara cümleli birleşik cümle, karmaşık birleşik cümle), sıralı (bağımlı sıralı cümle, bağımsız sıralı cümle) ve eksilteli (kesik) cümle olmak üzere dört alt başlığa ayırmıştır. Yüklemının türüne göre cümleler, fiil ve isim cümleleri olmak üzere iki alt başlığa ayrılıp ele alınmıştır. Yüklemının yerine göre cümleler, düz (kurallı) ve devrik cümle şeklinde belirtilmiştir. Anlamına göre cümleler de olumlu, olumsuz ve soru cümleleri olarak anlatılmıştır.

Kitabın beşinci kısmı “Cümle Çözümlemeleri (s. 269-373.)” kısmına ayrılmıştır. Bu kısımda edebî ve tarihî metinler üzerinde cümle çözümlemeleri yapılmıştır. Örneğin, Mehmet Akif ERSOY’ un İstiklâl Marşı, Mustafa Kemal ATATÜRK’ ün Gençliğe Hitabesi, Nutuk, Falih Rıfkı ATAY’ ın Çankaya, Tarık BUĞRA’ nın Osmaniye, Yahya Kemal BEYATLI’ nın Aziz İstanbul vb. Eserlerin belli bir bölümü üzerinde cümle çözümlemeleri yapılırken ilk önce cümle öğelerine ayrılmış sonrasında da kelime grupları tespit edilip çözümlemeler yapılmıştır.

Taranan Eserler (s. 375-393.) bölümünde de cümlelerin sonunda yer alan ve parantez içinde belirtilen kısaltmalar açıklamalı bir şekilde verilmiştir.

Sonuç olarak eserde açık, anlaşılır ve sade bir üslup kullanılmıştır. Açıklayıcı olunması için de ayrıntıya girilip örnekler üzerinde çözümlemeler yapılmıştır. Eserde farklı görüşlerin de yer alması okuyucuya eleştirel bir bakış açısı sunmuştur.

Kaynaklar

Böler, Tuncay. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2019.

Temel, Emine. *Doğu Türkçesinde (14. - 16. yy.) Cümle ve Sözcük Öbekleri*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.

**Gülçin Çandarlıoğlu. *Bozkurt'un Ejderha ile Dansı.*
İstanbul: TDAV Yayınları, 2018, 176 Sayfa,
ISBN: 978-975-4982-47-3**

Ruveyda BULUT¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ruveyda Bulut, (Lisans Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: ruveydabulut154@gmail.com ORCID: 0000-0003-1133-3057

Başvuru/Submitted: 15.10.2019 • **Kabul/Accepted:** 29.10.2019 • **Online Yayın/Published Online:** 00.00.2019

Atıf/Citation: Bulut, Ruveyda. "Bozkurt'un Ejderha ile Dansı." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 673-678.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.651516>

Türk tarihine önemli kaynaklar sunarak değerli eserler veren, İslamiyet Öncesi Orta Asya Türk Tarihi uzmanı Gülçin Çandarlıoğlu'nun yazdığı birçok makale ve sekiz adet kitap bulunmaktadır. *Bozkurt'un Ejderha ile Dansı* kitabı ise Çinliler ile Türklerin ilişkilerinden bahsettiği makalelerinin öğrenciler tarafından yapılan derlemesinden oluşmaktadır. Kitap 2018 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı aracılığıyla okurlarla buluşmuştur.

Gülçin Çandarlıoğlu 29 Mart 1942'de Eskişehir'de doğdu. Babası Antalyalı Muharrem Seyfettin Çandarlıoğlu, annesi Romanyalı Zekiye Artam'dır. 1954 Dumlupınar İlkokulu, 1957 Eskişehir Kız Ortaokulu, 1960 Üsküdar Kız Lisesi mezunudur. 1964 Haziranı'nda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Kasım 1964'te aynı fakültenin Umumi Türk Tarihi kürsüsüne asistan oldu. 1967'de "Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri" adlı tezi ile doktor oldu. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Prof. İbrahim Kafesoğlu ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in rehberliğinde çalıştı. 1973'te "Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı" isimli tezi ile doçent oldu. 1982'de "Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münsabetleri (Ch'en Ch'eng elçilik raporu) isimli takdim tezi ile profesörlüğe yükseltildi. İslam öncesi Orta Asya Türk Tarihi uzmanıdır. Bildiği yabancı diller

İngilizce, Almanca, Rusça, Farsça, Arapça, Çince, Japonca ve Türk lehçeleridir. 29 Mart 2009'da emekli oldu. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu kitaplarını Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'na bağışladı. Vakıf bünyesi içerisinde kendisine bir ofis ve Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu adına bir kütüphane kuruldu. Kendisi hâlen Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın yayınlarına hakemlik, danışmanlık ve lisansüstü tarih öğrencilerine fahri danışmanlık yapmaktadır.

Eserin ismi figürlerden oluşmaktadır. Bozkurt, Türklüğü; Ejderha, Çinlileri dans kelimesi ise çok önceden gelen hayat şartlarını ve yaşanılanları temsil etmektedir. Kitap toplamda on üç makaleden ve Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun teşekkür yazısı ile kitabın editörlüğünü üstlenmiş Dr. İbrahim Akış'ın ön söz niteliğindeki yazısından oluşmaktadır. Kitabın içinde geçen birçok makalenin önceden nerede yayımlandığı dipnotlar şeklinde belirtilmiştir. Belirtilmeyen iki makale bulunmaktadır; "Uygurlar" ve "Kubilay (1259-1294) ve Ulçay Timur Kaan (1294-1307) Zamanları". Kitapta kaynakça olarak ayrı bir bölüm yoktur çünkü her bir makalenin sonunda ayrı ayrı kaynakçalara yer verilmiştir. Bu makaleler, genel olarak Çin ve Çinlilerle etkileşim hâlinde olan Türklerin yaşadığı olaylar, savaşlar, ticaret ve insani ilişkilerden bahsetmektedir. On üç makalenin içerisinde farklı alt başlıklar da olsa makalelerin isimleri şu şekildedir:

1. Çin (s. 1-6.)
2. Tarih Boyunca Çin Sülalelerinin Komşuları ile İlişkileri (s. 7-28.)
3. Kubilay Kaan ve Ulçay Timur Kaan'ın Şahsiyetleri ve Devirleri Medeniyetleri (s. 29-44.)
4. Uygur Sarayı'na Gelin Giden Prensesler ve Arkasındaki Politik Gerçekler (s. 45-52.)
5. Kubilay (1259-1294) ve Ulçay Timur Kaan (124-1307) Zamanları (s. 53-84.)
6. Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İç Yüzü (s. 85-96.)
7. Uygur-Çin İktisadi Münasebetleri (s. 97-104.)
8. Uygur Kültürünün Yüan Sülalesi'nin Kuruluştaki Tesirleri (s. 105-110.)
9. Uygurlar (s. 111-144.)
10. Uygur Devleti (s. 145-154.)
11. Sarı Uygurlar (Kan-Chou Uygur Devleti) ve İpek Yolu (s. 155-162.)
12. İpek Yolu (s. 163-170.)
13. Türk Tarihinde Andronovo Kültürü (s. 171-176.)

Makalelerin içeriklerinden kısaca bahsedecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır:

1. Eserin birinci bölümü olarak karşımıza çıkan "Çin" isimli makalede Çin kültürünün kaçınıcı yüzyıla kadar gittiği, hangi dönemlerde hangi liderlerle iktidara gidildiği, hangi rejimin uygulandığı, Çin'in Sovyetlerle olan ilişkileri, Çin'in Müslüman olan Türklere -Doğu Türkistan ve Kansu Bölgesi- yaptıkları ve durumun neticesinden kısaca bahsedilmiştir.

1 Gülçin Çandarlıoğlu, "Çin", *İslam Ansiklopedisi*, 8, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 321-323.

2. Eserin ikinci bölümü olan “Tarih boyunca Çin Süllalelerinin Komşuları İle İlişkileri”² isimli makalede ilk olarak Çin’in önceden beri nasıl bir devlet olduğu, Çin felsefesinde Çin’in yeri, ülkenin Çincedeki “Chung-kuo” adının anlamından bahsedilir. İlerleyen sayfalarda bölümün genelini oluşturan ve Çin’i yöneten süllalelerden ve bunların varoluşları ile yok oluşları arasındaki dönemler anlatılmıştır. Bahsi geçen süllaleler alt başlıklar hâlinde verilmiş olup Çin’in birinci bölümde devrinde iktidarda bulunan süllaleler tablo şeklinde verilir açıklama kısımlarına yer verilmemiştir.
3. Eserin üçüncü bölümü olan “Kubilay Kaan ve Ulçay Timur Kaan’ın Şahsiyetleri ve Devirleri Medeniyetleri”³ isimli makale iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu iki ana bölümde Kubilay Kaan ve Ulçay Timur Kaan devirlerinde olan teşkilat yapısı, inanışları, ilim hayatının nasıl ilerlediği, dönemin eğlence anlayışı ve iki Kaan’ın şahsiyetleri izah edilmiştir. İzah edilirken daha çok Kubilay Kaan devrinden örnekler verilmiştir. İçerik başlıkları kısaca şu şekildedir: *Kubilay Devri* (Yuan Devleti’ndeki Teşkilat, Askeri Teşkilat, Mali Teşkilat, Dini İnanış, İlimi Hayat, Hanbalık Şehri, Kaan’ın Sarayları ve Eğlenceler), *Ulçay Timur Kağan Devri, Sonuç*.
4. Eserin dördüncü bölümü olan “Uygur Sarayı’na Gelin Giden Çinli Prensesler ve Arkasındaki Politik Gerçekler”⁴ isimli makalede iki ülke arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmek adı altında yapılan evliliklerin aslında neden yapıldıkları, ülkelere olan kazançları ve kayıpları üç prensesin evliliği üzerinden kısaca anlatılmıştır: *Prenses Ning Kuo, Prenses Hsien-An ve Prenses T’ai-ho’nun Evliliği*.
5. Eserin beşinci bölümü olan “Kubilay (1259-1294) ve Ulçay Timur Kaan (1294-1307) Zamanları”⁵ isimli makalede Kubilay Kaan’ın doğumundan gençliğine, kağan oluşundan yaptığı önemli seferlere, Yuan Hanedanı’nın kurulma döneminden Kubilay Kaan’ın son günleri ve ölümüne kadar kısaca değinilmiştir. Kubilay Kaan’ın son günlerinden sonra Ulçay Timur Kaan’ın doğumu, Kaan oluşu, yaptığı seferler ve döneminde çıkan isyanlarda bastırmak için izlenen yollardan ve Ulçay Timur Kaan’ın son günleriyle ölümü anlatılmıştır.
6. Eserin altıncı bölümünü oluşturan “Uygurlar’ın Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve İç Yüzü”⁶ isimli makalede Ötügen Uygurları (744-840) döneminde Çin’e yapılan yardımlar, bunların asıl sebepleri ve bu yardımların sonuçları kısaca açıklanmıştır. Bu yardımlar genelde isyanları bastırmak için Uygurlardan yardım isteyen Kuzey Çin’e

2 Gülçin Çandarlıoğlu, “Tarih Boyunca Çin Süllalelerinin Komşuları ile İlişkileri”, *Enver Konukçu Armağanı*, (İstanbul: Berkan Yayınevi, 2012).

3 Erdoğan Merçil’e Armağan, “Kubilay Kaan ve Ulçay Timur Kaan’ın Şahsiyetleri ve Devirleri Medeniyetleri”, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2013), 317-329.

4 Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Sarayı’na Gelin Giden Çinli Prensesler ve Arkasındaki Politik Gerçekler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 335, İstanbul, (2014), 31-35.

5 Bu makaleye ulaşlamamıştır.

6 Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygurlar’ın Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve İç Yüzü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, XXXI, İstanbul, (1978), 37-46.

asker gönderilmesi şeklinde olmuştur. Uygurların coğrafi yapıyı tamamen çözerek stratejik mevkiilerin hepsine vakıf olması, yıllık vergi almaları ve kurtarılan bölgeye Uygur askerlerinin bırakılması gibi birçok Çin aleyhtarı olan güzel sonuçlar elde edilmiş ve bu yardımların iç yüzü anlaşılır hâle gelmiştir.

7. Eserin yedinci bölümü olan “Uygur-Çin İktisadi Münasebetleri”⁷ isimli makalede Uygur-Çin iktisadi münasebetlerinin nasıl gerçekleştiği, Çin’in zaman zaman bu münasebetlerden memnun kalmama sebepleri Çin kaynaklarından tercüme edilerek sunulmuştur.
8. Eserin sekizinci bölümünü “Uygur Kültürünün Yüan Sülalesi’nin Kuruluşdaki Tesirleri”⁸ isimli makale oluşturmaktadır. Bu makalede, Moğollara hizmet vermiş olan Uygur asıllı memurlardan özellikle kuruluş sırasında tesiri olanlar, kronolojik olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Yüan Sülalesi kuruluşunda etkin rol oynamış Uygur asıllı memurların genel bir gruplandırılması yapılmıştır.
9. Eserin dokuzuncu bölümü olan “Uygurlar”⁹ isimli makale iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Uygur Devleti’nin tarihi ve kültürü hakkındaki kaynaklardaki bilgiler değerlendirilmekte, ikinci bölümde Çin kaynaklarındaki ilgili bölümlerin tercümelere verilmektedir. Makalede verilen alt başlıkların içeriğini ilk olarak Uygur Türklerinin tarihi ve kültürü hakkındaki kısa bilgiler, daha sonra ise tercüme yoluyla elde edilmiş ve dönemin özelliklerini gözler önüne seren Çin kayıtlarının Türkiye Türkçesine aktarılmış son hâli oluşturmaktadır.
10. Eserin onuncu bölümünü oluşturan “Uygur Devletleri”¹⁰ isimli makalede anlatılmış olan konular genel olarak Uygur Devleti’nin kuruluşu zamanında içinde buldukları durum, idarede oluşan olumsuzluklar, zafer ve isyanların yanı sıra Kağanların isimleri, iktidarda kaldıkları tarihler, Kan-chou Uygurlarının kuruluş süresi ve yaşanan önemli olaylardır. Son olarak Turfan Uygur Devleti’nin kuruluşu ve sonrasında da bahsedilmiştir.
11. Eserin on birinci bölümü olan “Sarı Uygurlar (Kan-chou Uygur Devleti) ve İpek Yolu”¹¹ isimli makale Sarı Uygurlar’ın kuruluşunu, bunun üzerine çalışma yapan araştırmacıların kullandığı metinler, bu metinlerin ne zaman ve neden yazıldığı gibi soruların cevapları kısaca verilmiştir. Ayrıca makalenin son kısmında Budizmin nasıl bir inanç sistemi olduğu ana hatlarıyla anlatılmıştır.

7 Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur-Çin İktisadi Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Şahabettin Tekindağ Hatıra Sayısı*, XXXIV, İstanbul, (1984), 73-80.

8 Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Kültürünün Yüan Sülalesi’nin Kuruluşdaki Tesirleri”, *Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, İstanbul, (1991).

9 Makalenin tamamı “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü” olup genişletilmiş hali tarihtarih.com adresinde bulunmaktadır. (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=363988&/Uygur-Devletleri-Tarihi-ve-K%C3%BCI%C3%BCr%C3%BC-Prof.-Dr.-G%C3%BCI%C3%A7in-%C3%87andarlı%C4%B1o%C4%9Flu->)

10 Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi, C II*, Ankara, (2002), 334-372.

11 Gülçin Çandarlıoğlu, “Sarı Uygurlar (Kan-Chou Uygur Devleti) ve İpek Yolu” *Habarşı Dergisi*, Türkistan, (1997).

12. Eserin on ikinci bölümü olan “İpek Yolu”¹² isimli makalenin girişinde Gülçin Çandarlıoğlu’nun bu makaleyi neden yazdığı şu cümlelerle anlatılmaktadır: “Hoca için (Turan Yazgan) armağan çıkarıyoruz, dedikleri zaman hem benim uzmanlık alanıma hem de Hocamızın düşüncelerine uyan, Türk Dünyası’nın çoğunluğunu ilgilendiren bir konu olmasını istedim.” Ve makalenin içeriği de hocanın üslubuyla şu şekilde ifade edilebilir: “Ben size genel bir şeyler söylemek istiyorum. İpek ne zaman, nerede, nasıl bulundu? Hangi ticaret yolları ne zaman, nasıl kullanıldı? Bu yolları ele geçirmek isteyenlerin rekabetleri, mücadeleleri vs...”
13. Eserin on üçüncü bölümü olan “Türk Tarihinde Andronova Kültürü”¹³ isimli makalede “Andronova” kültürünün ne olduğu, aslında hangi devrin bu ismi aldığı, bu kültürün yayılma alanları, “Andronova Kültürüne” ait olduğu düşünülen envanterlerin incelenmesi, bu kültür insanının geçim kaynağının neler olduğu gibi soruların kısaca cevaplarının verildiği ve kurganların özellikle üzerinde durulduğu bir makaledir.

Eser makalelerin derlenmesi sonucu oluşmuş bir çalışma olduğu için kaynakça bakımından oldukça zengindir, her makalenin kendine ait kaynakçasına makalenin sonunda genişçe yer verilmiştir. Araştırmacının faydalandığı kaynakların içinde birçok makale ve konuyla bağlantılı olarak Çin kaynaklarından aktarımlar görülmektedir. Bu bağlamda görüldüğü üzere eser genel olarak Türk-Çin ilişkileri hakkında bilinmesi gereken her şeyi deşmiştir. Bu eşsiz eseri Türklük bilimine kazandıran Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Çandarlıoğlu, Gülçin. “ Uygur-Çin İktisadi Münasebetleri”, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Şahabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, XXXIV*, (1984): 73-80.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “İpek Yolu”, İstanbul:*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 206*, (2013):47-52
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Sarı Uygurlar (Kan-Chou Uygur Devleti) ve İpek Yolu” Türkistan: *Habarşı Dergisi*, (1997).
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Türk Tarihinde Andronova Kültürü”, İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 216*, (2015):229-240
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Uygur Kültürünün Yüan Sülalesi’nin Kuruluşfaki Tesirleri”, İstanbul: *Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, S 1*,(1991).
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Uygur Sarayı’na Gelin Giden Çinli Prensesler ve Arkasındaki Politik Gerçekler”, İstanbul: *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S 335*, (2014): 31-35.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Uygurlar’ın Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve İç Yüzü”, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, XXXI*, (1978): 37-46.

12 Gülçin Çandarlıoğlu, “İpek Yolu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 206*, İstanbul, (2013), 47-52.

13 Gülçin Çandarlıoğlu, “Türk Tarihinde Andronova Kültürü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 216*, İstanbul, (2015), 229-240.

Çandarlıoğlu, Gülçin. *Bozkurt'un Ejderha ile Dansı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018.

Çandarlıoğlu, Gülçin. "Çin", İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İslam Ansiklopedisi*, 8, (1993): 321-323.

Çandarlıoğlu, Gülçin. "Uygur Devletleri", Ankara: *Türkler Ansiklopedisi, C II*, (2002):334-372.

Enver Konukçu Armağanı, "Tarih Boyunca Çin Sülalesinin Komşuları ile İlişkileri", İstanbul: *Berkan Yayınevi*, (2012).

Erdoğan Merçil'e Armağanı, "Kubilay Kaan ve Ulcay Timur Kaan'ın Şahsiyetleri ve Devirleri Medeniyetleri", İstanbul: *Bilge Kültür Sanat Yayınevi*, (2013): 317-329.

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=363988&/Uygur-Devletleri-Tarihi-ve-K%C3%BClt%C3%BCr-%BCr%C3%BCr-Prof.-Dr.-G%C3%BCl%C3%A7in-%C3%87andar%C4%B1o%C4%9Flu->

<http://www.gulcincandarlioglu.com/ozgecmis>

Türk Yazı Dillerinin Sözlükbilimi I: Osmanlı Türkçesi- Türkiye Türkçesi

Andreas TIETZE* / Çeviren: Dursun KÖSE¹ , Didem AKYILDIZ AY²

*Andreas Tietze, "Die Lexikographie der Turksprachen I: Osmanish-Türkisch", Wörterbücher Dictionaries Dictionnaires (Ed. Franz Josef Hausmann; Oskar Reichmann; Herbert Ernst Wiegand; Ladislav Zgusta). (Third Volume), Berlin, Germany: Walter de Gruyter, 1991.

Permission for translation was obtained.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Dursun Köse (Prof. Dr.), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur, Türkiye. E-posta: dkose@mehmetakif.edu.tr ORCID: 0000-0001-9344-9090

Didem Akyıldız Ay (Dr. Öğr. Üyesi), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur, Türkiye. E-posta: didemakyildiz@mehmetakif.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-9720-551X

Başvuru/Submitted: 11.07.2019 • **Kabul/Accepted:** 15.10.2019 • **Online Yayın/Published Online:** 23.10.2019

Atıf/Citation: Tietze, Andreas. "Türk Yazı Dillerinin Sözlükbilimi I: Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi." çeviren Dursun Köse ve Didem Akyıldız Ay. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 679-694. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.636865>

1. Tanım

Bugün "Türkçe" adı altında öncelikle Türkiye'de konuşulan dil veya bütün Türk halklarının dillerinin tamamı anlaşılabilir. Türkçe, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin dili gibi, Osmanlı Devleti'nin 11-13. yüzyıllardaki kuruluşundan önce, Orta Asya'daki Türkler tarafından konuşulan dil olarak anlaşılmasına rağmen, dilbilim, bu iki terimi birbirinden ayırmak için daha çok "Osmanlıca-Türkçe" terimini kullanmaktadır. 1928'den beri dilin Latin alfabesiyle yazılan modern şekli için, "Türkiye Türkçesi" ifadesi kullanılmaktadır. Türkiye'de ve son zamanlarda daha çok batıdaki yükseköğrenim kurumlarında Arap alfabesiyle yazılan Osmanlı Türkçesi, kısaca "Osmanlıca" olarak ifade edilmiştir.

Osmanlıca-Türkçe sözlükbilimi hakkında genel bir kaynakça Deny'de¹ bulunmaktadır. El yazması koleksiyonlarındaki eski sözlükler için bakınız: Babinger², Majda³, Akyüz⁴,

- 1 Jean Deny, "L'osmanli Moderne et le Türk de Turquie", *Philologiae Turcicae Fundamenta* içinde, I (Wiesbaden, 1959), 222-238.
- 2 Franz Babinger, "Die Türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls", *Die Welt des Islams* içinde, VII (Berlin, 1919), 103-129.
- 3 Tadeusz Majda, "Present State and Perspectives of the Studies of Ottoman Turkish Linguistic Monuments in Phonetic Transcription (non-Arabic scripts)", *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)* içinde, (Napoli, 1976), 179-189.
- 4 Kenan Akyüz, "Paris Millî Kütüphanesinde ilk Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe yazma eserler", *TDAY Belleten* içinde (1959), 249-292.

Çağatay⁵, Pamukciyan⁶. Osmanlıca-Türkçe'nin sözlükbilimi hakkında yeni Yunanca⁷ ve Rusça⁸ yazılmış genel makaleler de bulunmaktadır. Türk sözlükbilimindeki problemler hakkındaki görüşler için Tietze'ye⁹ bakınız.

2. Gelişim

2.1. Osmanlıca Sözlükbiliminin Başlangıcı

Osmanlıca eğitim geleneği, klasik İslami dillerin, yani Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça dillerinin öğrenilmesi temeline dayanıyordu. Yazar, bu dillerdeki bütün isimli sözcükleri (fiilimsi isimler de dâhil) Osmanlıcada da kullanma özgürlüğüne sahipti. Buna göre, erken dönemlerde sözcüksel yardımlara ihtiyaç vardı. Bunlar “Eğitim Sözlükleri” adı altında iki gruba ayrılmaktadır.

2.1.1. Pedagojik-Anımsatıcı Sözlükler (Kafiyeli Sözlükler)

Arapça ve Farsça kelime hazinesini Türkçe karşılıklarıyla birlikte veren şiir formatındaki okul sözlükleri çok popülerdi (aynen bizdeki gibi “le boeuf der Ochs” (öküz), “la vache die Kuh” (inek), “fermez la porte die Tür macht zu” (kapı kapanıyor)). Bunlar kolayca ezberlenebiliyordu. Aynı anda her iki dilde de sözlük görevini yerine getiriyorlardı. Kuran-ı Kerim'in Arapça kelime hazinesi için en ünlü olanı Ferišteoğlu (15. yy)¹⁰ ve Farsça için Şahidî (1514-15)¹¹ vardır. Bu türün Bosna- Türkçesi için de Üskifi (17. yy.)¹² vardır. 18. ve 19. yüzyıllarda bile, bu tür kafiyeli sözlükler Arapça¹³ ve Farsça¹⁴ için ve hatta Fransızca¹⁵ için bile oluşturuldu.

2.1.2. Alfabetik Sözlükler

Eğitilmiş kişiler için, Arap veya Fars bilim adamları tarafından kaleme alınmış klasik İslam dillerinin sözlükleri bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları Osmanlı bilim adamları

-
- 5 Saadet Çağatay, “Yazma Sözlük ve Gramerler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* içinde, 19 (Ankara, 1961), 129-135.
 - 6 Kevork Pamukciyan, “Ermeni Harfli Türkçe Yazma Sözlükler”, *Tarih ve Toplum* içinde, III/25 (İstanbul, 1986), 52-54.
 - 7 Pavlos Chidiroglou, “Bibliographikè Symbolè eis Tèn Hellênikèn Tourkologian (1788—1975)”, *Epetêris (Nikosia)* içinde, 8 (1975-77), 278-281.
 - 8 R. A. Aganin, “Tureckaja Leksikografija v SSSR (1917-1977)”, *Sovetskaja Tjurkologija* içinde, III (1978), 80-94.
 - 9 Andreas Tietze, “Problems of Turkish Lexicography”, *Problems of Lexicography* (ed. F. Householder/S. Saporta) içinde, (Bloomington, Indiana, 1962), 263-273.
 - 10 Abdullatîf Ferišteoğlu, *Lugat-i Ferišteoğlu*, (15. yy.).
 - 11 İbrahim Şahidî, *Tuhfe-i Şahidî (1514-15)*, İstanbul, 1858.
 - 12 Karşılaştır: İsmet Smailović, “O jednom Vrlozanimljivom Rječniku iz 17. Stoljeća”, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica* (Sarajevo) içinde, 3. (1983), 151-161.
 - 13 Mehmed Vehbî Sümbülzâde, *Nuhbe-i Vehbî*, (İstanbul, 1805).
 - 14 Mehmed Vehbî Sümbülzâde, *Tuhfe-i Vehbî*, (İstanbul, 1798).
 - 15 Yûsuf Hâlis, *Miftâh-i Lisân*, (İstanbul, 1849-50).

tarafından yazılmıştı.¹⁶ İçerisinde Türkçe olmamasına rağmen bilim insanları tarafından kullanılmaktaydı. Bunun dışında Türkçe çeviriler oluşturuldu. Örneğin, yaklaşık 140 000 maddebaşı içeren Cevherî sözlüğü (10. yy); 16. yüzyılda çevirisi yapıldı ve 18. yüzyılda ilk Osmanlı kitabı olarak basılmıştır¹⁷; daha kapsamlı olan başka bir kitap Kâmus¹⁸ ise 19. yüzyılda Türkçeye tercüme edilerek defalarca yayımlandı¹⁹. Ayrıca daha kısa olan bir Arapça sözlük²⁰ de popülerdi, basitçe alfabetik olarak düzenlenmişti (diğerleri gibi kelime köklerine göre değil). Farsça- Türkçe sözlükler arasında en önemli olanlar, Şu'ûrî (1742)²¹ ve Âsım'dır (1799)²². Aynı geleneğin övgüye değer bir modern eseri olan Şükûn²³, her şiirini Fars şiirinden alıntılarla bezemiştir. Tam tersi yönde olan sözlüklere ihtiyaç tam gelişmemiştir. Öyle büyük bir sözlük ancak 18. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır²⁴. Bu sözlük, Türkçe madde başlarına göre düzenlenmiş olmasına rağmen, amacı Türkçenin söz varlığının kodlanması değil, klasik eğitim dillerine erişimdir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı sözlükbilimi neredeyse sadece iki eğitim diliyle ilgileniyordu ve (2.1.1.'de belirtilen Bosnalı merakını dikkate almazsak) kendi söz varlığının ya da Çağatayca²⁵ hariç, başka bir dilin söz varlığı ile ilgilenmiyordu. Çağatayca, sadece sınırlı bir süre için, çok önemli Çağatay şairlerinin ortaya çıkması sebebiyle üçüncü Osmanlı eğitim dili statüsünü almıştı.

2.1.3. Yabancı Kelimeler Sözlükleri

19. yüzyıldaki eğitim sözlüklerinin halefleri, bir yandan çok sayıdaki sözde Galatâ-sözlükleri²⁶, ortoepik- ortografik sözlükler olup bunlarda Arapça ve Farsçadan alıntı kelimeler Türkçeye uyarlanmıştır. Bu kelimeler, orijinal (“doğru”) şekliyle (ya da anlamıyla) karşılaştırılmıştır. Diğer taraftan, - son zamanlardaki Fransız versiyonunun tamamen uluslararası terminolojiye adanmış olan sözlüklerinin²⁷ aksine- Arapça ve Farsça kelimelere göre hazırlanmış yabancı dil sözlükleri vardır.²⁸ Cumhuriyet döneminde Fransızca, eğitim dili rolünü üstlenmiştir.

2.2. Osmanlı Türkçesinin Avrupa Sözlükbilimine Başlangıcı

İlk batılı sözlükler, gezginlerin (diplomatlar, tüccarlar, misyonerler) sözlü iletişimime yönelikti. Bu nedenle, Türkçeyi sadece Latince fonetik diline çevirip, çoğunlukla Türkçe

16 As-Sayyid Muḥammad b. as-Sayyid Ḥasan, *Ġâmic al-luġa*, (Edirne, 1450).

17 Mehmed b. Mustafa Vankulu, *Lugat-i Vankuli*, (İstanbul, 1728-29).

18 Muḥammad b. Yaċqûb Fîrûzâbâdi, *Qâmûs*, [basım 1815].

19 Ahmed Asım, *El-okyânûs elbasît fi tercümeti l-Kâmûsi l-muhît*, (İstanbul: 1814-18).

20 Karahisarî Mustafâ b. Şemseddîn Ahterî, *Ahterî-i kebîr*, 1545, (basım 1826).

21 Hasan Şu'ûrî, *Ferheng-i Şu'ûrî*, (İstanbul, 1742).

22 Ahmed Asım, *Tibyân-i nâfi' der tercüme- i Burhân-i kâti*, (İstanbul, 1799).

23 Ziya Şükûn, *Farsça-TürkçeLugat; Gencinei güftar; Ferhengi Ziya*, (İstanbul, 1944).

24 Mehmed Es'ad, *Lehçet el-luġât*, (İstanbul, 1801-02).

25 Ármin Vámbéry, *Abuska: csagatajtörök szógyűjtemény*, (Budapest, 1862).

26 Örneğin: Mehmed Hafîd, *Galatât-i Meşhûre*, (İstanbul, 1806).

27 Mustafa Nihat Özön, *Türkçe – Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, (İstanbul, 1962).

28 Örneğin: Mehmed Salaheddin Salâhî, *Kamus-u Osmânî*, (İstanbul, 1897-1906) ve Muallim Naci, *Lugat-i Naci*, (İstanbul, 1901).

yönünde uygulanırdı. Bunlara genellikle Türkçe dilbilgisi özeti eşlik ederdi. Bu türden ve oldukça ilkel olan böyle iletişimsel sözlükleri biz, 17. yüzyıldan beri bilmemize rağmen, muhtemelen daha önce de zaten vardı (el yazılı en eski Ferraguto²⁹) ve ihtiyaçtan dolayı, daha sonra da varlığını sürdürdü (ancak, zamanımızda Türkler tarafından bu tür sözlüklere olan ihtiyaç, emekçi göçmenlerin yurtdışına akınından dolayı hissedilmiştir. Bu akım, özellikle Almanca, Hollandaca, İsveççe için bu tür bir çözümün bulunmasına sebep olmuştur). En eski basılı Türkçe sözlük olan Megiser³⁰, Latinceye dayanıyor, ancak aynı zamanda Türkçe kelimelerin bir endeksini de içermektedir (toplamda yaklaşık 1100). Bu eser, dillere karşı duyduğu ilgiyi çok sayıda yayınlara kanıtlayan bir bilgin tarafından yazılmıştır.³¹ Megiser, bu yayınlarda bazen Türkçe materyal de kullanmıştır. Kendisi dile neredeyse hiç hâkim değildi, o nedenle, kendisine bilgi sağlayan biri ile çalıştığı anlaşılıyor: Konstantinopolis'teki Venedik elçiliğinin tercümanı Anders Molino (1641)³² veya kendisini Toscana'lı III. Büyük Dük Cosimo'nun tercümanı olarak tanıtan, Neapolitan Mascis (1677)³³. Alfabetik olmayan, ancak bu türün konu gruplarına göre düzenlenmiş olup, Nemeth (1970)³⁴ tarafından yayımlanmış olan, 1668'deki *Dictionarium turco-latinum*'dur.

İletişim amaçlı temel sözlüklere ek olarak, kısa bir süre sonra oryantal diller için (özellikle Roma'daki gibi, misyonerlerin eğitimi için) eğitim kurumlarında öğretmenler veya öğrenciler tarafından yazılmış eserler ve oryantalistler boy göstermeye başladı. Bu eserlerde Arapça yazılar da kullanılmıştır. Örneğin, Mısır'daki Fransız konsolos, Kur'an ve diğer oryantal eserlerin çevirisini yapmıştır. Du Ryer, önce Türkçe bir gramer³⁵ ve daha sonra Türkçe kelimelerin Arapça ve Latin harflerle yazıldığı bir Türkçe sözlük³⁶ (17. yy.) yazmıştır (Bu sözlüğün sadece el yazması korunmuştur). Yukarı Mısır'da aynı metodu izleyen Fransiska misyonerinin³⁷ Türkçe kelime hazinesi (belki de bu yüzden?) yayımlanmadan kaldı³⁸. Oryantal dil öğrencileri için tasarlanan Bernardo-Parigi'nin (1655)'deki İtalyanca-Osmanlıca sözlüğünde Türkçe kelimeler, sadece Arapça yazı dilinde verilmiştir. William

29 Pietro Ferraguto, *Dittionario della lingua turchesca*. 1611. [Grammatica Turchesca'nın 2. Kısmı. Neşreden, Biblioteca Nazionale, Neapel. A. Bombaci'ya göre: Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca (1611). *Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli*'de, N. S. I (1940), 205-236].

30 Hieronymus Megiser, *Dictionarium latino-turcicum*, (Leipzig, 1612). [4. cilt, *Institutionum linguæ turcicæ libri quatuor*'dan. 57 + 54 S.].

31 Hieronymus Megiser, *Paroemiologia polyglotta*, (Graz: 1592 (a)); Hieronymus Megiser, *Dictionarium quatuor linguarum*, (Graz, 1592 (b)); Hieronymus Megiser, *Specimen 40 linguarum*, (Frankfurt, 1593); Hieronymus Megiser, *Thesaurus polyglottus*, (Frankfurt, 1603).

32 Giovanni Molino, *Dittionario della lingua italiana turchesca*, (Roma, 1641).

33 Antonio Mascis, *Vocabolario toscano e tvrchesco. Arricchito di molti voci arabe, persiane, tartare e greche, necessarie alla perfetta cognizione della stessa lingua turchesca*. (Firenze, 1677).

34 J. Németh, *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*, (Budapest, 1970).

35 André Du Ryer, *Rudimenta grammaticæ linguæ turcicæ*, (Paris, 1630.)

36 André Du Ryer, *Dictionarium turcico-latinum*, 17. yy. (Bibliothèque Nationale, Paris)

37 Frate Arcangelo de Carradori, *Dizionario turco-italiano*, (Girge, 1635?) [Biblioteca Fortiguerriana, Pistoia].

38 İlk sayfa, bkz. K. V. Zetterstéen, "A specimen of the Turkish dictionary". *Le Monde Oriental* içinde, I (Uppsala, 1907), 234-236.

Seaman³⁹, Joseph Delacroix⁴⁰, Jean Baptiste de Fiennes⁴¹, Arcere⁴² gibi, o dönemin kısmen geniş kapsamlı eserleri ve daha birçokları da asla basılmamıştır. Bu durum, 2.3. bölümde inceleyeceğimiz daha geniş kapsamlı, mükemmel bir “oryantal sözlük”ün⁴³ ortaya çıkmasından kaynaklanmış olabilir.

2.3. Oryantal sözlük

Madde 2.2.’de oryantalistler tarafından yazılmış 17. yüzyıldan kalma sözlüklerden bahsedilmiştir, ancak asıl oryantal olanların başlangıcı, madde 2.1.2.’de tanımlanan Osmanlıca eğitim sözlüğünün, madde 2.2.’de anlatılan batılı faaliyetlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Eğitim geleneğinin eğitimi Osmanlıya dayattığı kelime hazinesi dâhil edilerek, Türkçe kelime bilgisinin kaydedildiği iki dilli sözlük, konuşulan dilin gerçekliği ve ideal kavram yanılması aynı düzleme getirilerek bir karma sözlük meydana getirildi (Bir Orta Yüksek Almanca sözlüğün, bütün bir Latince sözlükle veya İlk Modern Yüksek Almancanın Fransızca ile birlikte karma olarak kullanılması gibi). Bu yeniliğin ilk örneği, Meninski’nin⁴⁴ en büyük kapsamlı sözlüğüdür.

اغارم *agharmak* Albefcere, canefcere, *ut صقال اغرمق sac fakul agharmak*. Crines, barbam albefcere, canefcere. Weiß vnd grau werden/grawen/fajt alten. *Imbianchire, imbianchirsi, biancheggiare, incanutire*. Blanchir, devient blanc, & gris, ou chenu, grifonner. *Białym y śiwym śtać śie / bieleć / śiwieć. Item صباح اغارمق sabah agharmak*. Diefcere, diem albefcere. *Tag anbrechen. Spuntar il giorno, l'alba*. Se faire iour, poindre. *Svitác / zorza pokázác śie / dnice. Sic صباح اغارمق كبي sabah aghardughy gibi*. Statim atque diefcere cæpit, ipso diluculo. *So bald der Tag anbricht/ vmb die Morgen-Nöthe. Nello spuntar del giorno, all'alba*. A l'aube duiour. *Uá switániu/ iak śie zorza pokáza/albo pokázáty*.

Örnek Metin 231.1: Meninski 1680

39 William Seaman, [Türkçe latince sözlük], 1665-73. [569 S.; Neşreden, British Library].

40 Joseph Delacroix, *Dictionnaire turc-français*, (Konstantinopel, 1679). [470 S.; Neşreden, Bibliothèque Nationale, Paris].

41 Jean Baptiste de Fiennes, *Dictionnaire turc-français*, (Konstantinopel, 1689). [1233 S.; Neşreden, Bibliothèque Nationale, Paris].

42 Antoine de Arcère, *l'Oratoire: Dictionnaire français-turc*. (17.yy.) [2 C., 1034 S. ve. 986 S.; Neşreden, Bibliothèque Nationale, Paris].

43 Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicæ, arabicæ, persicæ ... lexicon turcico-arabico-persicum*. (Wien, 1680).

44 Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicæ, arabicæ, persicæ ... lexicon turcico-arabico-persicum*, (1680).

Lothringer’li Franciscus à Mesgnien, daha sonra Meninski⁴⁵, Roma’da Cizvitler’den (muhtemelen Doğu dillerinde) eğitim aldı, Polonya’da Fransızca ve İtalyanca öğretmeni olarak çalıştı (orada üç dilbilgisi kitabı yayımlandı⁴⁶). 1653-56 yılları arasında İstanbul’da Polonya büyükelçisinin tercümanlığını yaparken, aynı zamanda iyi öğretmenlerle çalışarak Türkçe dilini öğrendi.⁴⁷ 1658-59 ve 1659-60 yıllarında Polonya kralının elçisi olarak yine Osmanlı başkentinde bulundu, 1662 yılında imparatorluk hizmetine katıldı. O zamandan beri Viyana’da çalıştı ve burada, öğrendiği seçkin Osmanlıca kelime dağarcığına Arapça ve Farsçayı, Golius ’tan⁴⁸ ekleyerek ana eserinde kullandı.⁴⁹ Kısa bir giriş bölümü, bütün önemli bilgileri kapsar (örneğin, transkripsiyon sembollerinin, kısaltmaların ve referansların açıklanması); bunu 430 sütunlu ekiyle birlikte 6508 sütunlu sözlük takip eder. Kelimelerin tek tek yazıya geçirilmesi, madde başı Arapça yazım ile ve Latince fonetik yazı (telaffuz desteği ile), menşe göstergesi (örneğin a = Arapça), kelime kategorisi, dilbilgisel özellikler (örneğin, düzensiz çoğul yapımı) ile başlar, -kelimenin sıklığına bağlı olarak iki ila beş dile kadar kelimenin anlamı verilir: Latince, Almanca, İtalyanca, Fransızca, Lehçe. Daha sonra, edebî metinlerden (kaynak belirtilerek) kelimenin kullanım alanıyla ilgili örnekler, ortak kelime kombinasyonları, deyimler (tamamı orijinal yazısı, Latince transkripsiyon ve çevirisi ile) ve son olarak da, nadiren kullanılan sözcüklerin alıntılandığı sözlükler belirtilir. Önemli sözcükler için böyle bir giriş 200 ila 300 satır içerebilir. Genel olarak, kapsamlı sözlükler 62000 madde başı içermelidir. Yaklaşık 11000 madde başı içeren Megiser⁵⁰ ile karşılaştırıldığında, kapsamlı sözlüğün içeriği devasa büyüklüktedir. Bu 62 000’in, kaba bir hesaplama göre, %28’i konuşma diline (Türkçe ve Türkçeye adapte edilmiş kelimeler) ve %72’si de öğretilen eğitim diline aittir. Bu oran da “oryantal” sözlüğün karakterini göstermektedir.

Meninski, daha sonra başka şeylerin yanı sıra Latince- Osmanlıca bir sözlük içeren ek bir cilt yayımladı.⁵¹ 18. yüzyılda Bernhard von Jenisch tarafından eşanlamlılar gözden geçirildi ve yeniden yayımlandı⁵². Bu, bugün hâlâ bilim alanında kullanılan standart baskıdır.

45 Zygmunt Abrahamowicz, “Mesgnien Meninski Franciszek”. In: *Polski słownik biograficzny XX*. (1975), 464-466.

46 Franciscus à Mesgnien Meninski, *Grammatica gallica in usum iuventutis maxime polonae*. Danzig 1649 (a); Franciscus à Mesgnien Meninski, *Compendiosa italicæ linguæ institutio in Polonorum gratiam collecta*. Danzig 1649 (b); Franciscus à Mesgnien Meninski, *Grammatica seu institutio polonicae linguæ... in usum exterorum edita*. Danzig 1649 (c).

47 Alojzy Sajkowski, “Franciszek Mesgnien-Meninski w Konstantynopolu”. *Odrodzenie i Reformacja u Polsce* içinde, 11 (Warschau, 1966), 181-192.

48 Jacobus Golius, *Lexicon arabicolatinum*. Leiden, 1653; Jacobus Golius, *Dictionarium persico- latinum*. (2. bölüm Edmundus Castellus: *Lexikon heptaglotton*), (London, 1669).

49 Franciscus à Mesgnien Meninski, *Complementum thesauri linguarum orientalium seu Onomasticum latino turcico-arabico-persicum*. Wien 1687; Franciscus à Mesgnien Meninski, *Lexicon arabico-persico-turcicum*, (Wien 1780).

50 Hieronymus Megiser, *Dictionarium latino-turcicum*, (Leipzig, 1612).

51 Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicæ, arabicæ, persicæ ... lexicon turcico-arabico-persicum*, (Wien, 1680).

52 Meninski, *Lexicon arabico-persico-turcicum*, (1780).

Eş Anlamlılar Sözlüğü pahalı ve 17,7 kg. ağırlığındaydı. Pratik amaçlar için, Clodius⁵³, Preindl⁵⁴, Viguier⁵⁵ gibi bazı el sözlükleri, 18. yüzyılda, çoğunlukla gramerle birlikte ve yeni hiçbir şey katmayan derlemelerle yazılmıştı. 19. ve 20. yüzyılın büyük oryantal sözlükleri de, Eş Anlamlılar Sözlüğünü baz alıyordu⁵⁶.

2.4. Azınlıklar ve Resmî Dil

18. yüzyıldan bu yana azınlıkların ekonomik ve siyasal olarak güçlendirilmesi, iyileştirilen ulusal eğitim sistemi (özellikle Yunanlılar ve Ermeniler için) ve kamu hayatında resmî dile bütünüyle hâkimiyet gerektiren yeni bir (din dışı) zekânın ortaya çıkması, Osmanlı sözlükbilimini etkilemiştir. Mevcut sözlükler, okullar için uygun değildi, yeni bir tür oluşturulmalıydı. Tipik olarak, örneğin, Agioreites⁵⁷, resmî dile veya Türk asıllı (Karamanlı da denilen) Rumlar için Yunancaya sözlü giriş yapmak için küçük bir sözlüktü (Türkçe kelimeler sadece Yunanca harflerle yazılmıştı). Alexandrides'de⁵⁸ bu amaç için yazılmıştır; başlık sayfasında da belirttiği gibi kitap, “Anadolu’da yaşayan Hristiyanların faydalanması için” yazılmıştır. Yunanca- Türkçe veya Türkçe- Yunanca basılmış 22 adet sözlüğün listesi, Chidiroğlu’nda⁵⁹ bulunabilir. En eksiksiz ve en iyisi Chloros’tur.⁶⁰ Ermeniler de Osmanlı sözlükbilimi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Viyana’da Türk dili öğretmeni ve tercümanı olarak çalışan Artin Hindoğlu, oryantalistik okuyan öğrenciler için sözlükler yayımlamıştır.⁶¹ Bu sözlükler, daha modern bir dil seviyesine ulaşılmasını sağlamıştır. 19. yüzyıl, Batı kültürel mirasının Osmanlı dünyasını ve dilini istila ettiği bir dönemdi. Ermeni uyruklu olan Tinghir ve Sinapian⁶², yabancı dildeki uzmanlık terminolojisini Osmanlı diline çevirmeye çalıştılar (genelde eğitim dili eski olduğu için). Ermeniler 20. yüzyılda da Osmanlı sözlüğüne önemli katkılarda bulundular (Kelekian⁶³, Kerestedjian⁶⁴, Devedjian⁶⁵,

53 Johannes Christianus Clodius, *Compendiosum lexicon latino-turcico-germanicum*, (Leipzig, 1730).

54 Preindl, *Vocabulaire de la langue turque*. Schleswig, 1787. [Essai d’une grammaire turque’in bir parçası].

55 Viguier, *Éléments de la langue turque*. Konstantinopel, 1790 [Fransızca-Türkçe içeren bir sözlüktür].

56 bkz. 2.5., 2.6.

57 Zacharias Agioreitês, *Lexikôn tourkikôn kai graikikôn*, (Venedig, 1804).

58 Dêmétrios Alexandridês, *Lexikôn tourkikô-graikikôn*, (Wien 1812).

59 Pavlos Chidiroglou, “Bibliographikê Symbolê eis tèn Hellênikèn Tourkologian (1788—1975)”, *Epetêris (Nikosia)* içinde, 8. (1975-77), 278-280.

60 Ióannês Chlôros, *Lexikôn tourkohellênikôn*, (Konstantinopel, 1899).

61 Artin Hindoğlu, *Dictionnaire abrégé français-turc*, (Wien, 1831); Artin Hindoğlu, *Dictionnaire abrégé turc-français*, (Wien, 1838).

62 Ant. B. Tinghir ve K. Sinapian, *Dictionnaire français-turc des termes techniques des sciences, des lettres et des arts*, (Konstantinopel, 1891).

63 Diran Kelekian, *Dictionnaire turc, français*, (İstanbul, 1911).

64 Bedros Efendi Kerestedjian, *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*, (London, 1912).

65 Karekin Devedjian, *Pêche et pêcheries en Turquie*, (Konstantinopel, 1926).

Bedevian⁶⁶). Arnavutlu Şemseddin Sami Frascbery, iki dilli sözlükleriyle⁶⁷, ama özellikle modern Osmanlının standart sözlüğü olarak kabul edilebilecek tek dilli sözlüğü⁶⁸ ile yerel kültürel hayata en iyi hizmeti vermiştir. Sözlükbilimdeki resmî dile derin aşinalıkları ile modern, gerçekçi ve olgusal yön belirleyenler aslında azınlıklardı.

2.5. Diploması ve Ticaret

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin siyasal ve ekonomik sistemine entegrasyonundaki ilerleme, özellikle diploması ve ticaret alanlarında iletişim kanallarını genişletti; bu durum aynı zamanda yeni ihtiyaçlara ve sözlük bilgisi için yeni yönelimlere yol açtı. Hem genel iletişime hizmet eden hem de “oryantal” olan eski sözlükler bu amaç için yeterli değildi. Eş Anımlı Sözlüğün yeni baskısı artık yoğun şekilde kısaltılmış ve kullanışlı bir formata kavuşmuştu.⁶⁹ Başlık sayfasında hedefin ne olduğu açıklanmasına rağmen, o sırada neye ihtiyaç duyulduğu konusunda fazla ilerleme kaydedilemiyordu. İstanbul'daki İmparatorluk Rus Büyükelçiliğinin tercümanı olan Handjeri 'nin⁷⁰, ondan kısa bir süre sonra yayımlanan Fransızca-Osmanlıca sözlüğün verdiği “çevirmenleri işlerinde yönlendirmek için yapılır” mesajı, hâlâ oryantal sözlüğün ruhu ile yazıldığını bildirir (yazar, diplomatik yazışmaların geleneksel barok tarzını seviyor); çalışmalarının bugün oryantalistler arasında popüler olmasına şaşmamalı. Öte yandan diploması mensupları uzun süredir Schlechta-Wssehrd⁷¹ veya daha modern Fransızca sözlükler gibi, daha yoğun olan Teknik Terimler Sözlüğüne başvurdular.⁷² Fransızca dili, 19. yüzyılın evrensel dili, diploması ve ticaret dili ve aynı zamanda, modern Avrupa düşüncesinin Osmanlı topraklarına ulaştığı yoldu. Diğer yandan Almanca ve İngilizce, akademik önemine nazaran daha az pratikti: Bu yüzden onlara gösterilen sözlükbilimsel özen, oryantal geleneği devam ettirmeyi daha da kolaylaştırıyordu.

2.6. Modern Oryantal Sözlük

Osmanlı edebiyatını anlamak isteyen birisi, oryantal bir sözlük kullanmalıdır. Kapsamlı sözlük⁷³ mevcut değilse, Almanca ve Fransızca dillerinde yazılmış olan Zinker'e⁷⁴, İngilizce

66 Armenag K. Bedevian, *Illustrated polyglottic dictionary of plant names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish languages*, (Cairo, 1936).

67 Ch. Samy-Bey Frascbery, *Dictionnaire turc-français*, (İstanbul, 1883); Ch. Samy-Bey Frascbery, *Kamus- u Türkî*, (İstanbul, 1899-1900).

68 Ch. Samy-Bey Frascbery, *Kamus- u türkî*, (1899-1900).

69 J. D. Kieffer, ve T. X. Bianchi, *Dictionnaire turc-français*, (Paris, 1835-37).

70 Prince Alexandre Handjéri, *Dictionnaire français-arabe-persan et turc*, (Moskau, 1840-41).

71 O. de Schlechta-Wssehrd, *Manuel terminologique français-turc contenant les principales expressions et locutions techniques usitées dans les pièces diplomatiques, administratives et judiciaires ...* (Wien, 1870).

72 A. Charles Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, (Paris, 1881-86). [yeni basım 1971] ve Frascbery, *Dictionnaire turc-français*, (1883); Frascbery, *Kamus- u türkî*, (1899-1900).

73 Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicæ, arabicæ, persicæ ... lexicon turcico-arabico-persicum*. W1680; Meninski, *Lexicon arabico-persico-turcicum*, (1780).

74 Julius Theodor Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan/Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, (Leipzig, 1866-76). [yeni basım: Hildesheim 1976].

dilindeki Redhouse'a⁷⁵ bakmalıdır. 14 yaşında İstanbul'a gelen ve onlarca yıl Türkiye'de görev alan James W. Redhouse⁷⁶ mütevazı bir başlangıçtan sonra⁷⁷, büyük bir sözlük oluşturmak için, geniş kapsamlı bir sözlüğün sözcük varlığı ile kendi yaşadığı dönemin sözcüklerini birleştirmeye çalıştı. Zamanın ruhuna sadık kalınarak, sözlük, çeyrek yıl sonra bir ekip tarafından güncellendi.⁷⁸ Fakat daha eski yayınlarda Arapça yazı dili esas alınırken, yeni yayınlarda Latince yazım ön plana geçer ve Arapça yazım sadece ek olarak sunulur.

2.7. Ulusal Türkçe Sözlük

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birçok ulus bağımsızlığına kavuşur. Bu gelişmeye paralel olarak, ulusal Türk bilinci doğar. İnsanlar, Osmanlı dilindeki Türk unsurlarla, yani kendi kültürel gelenekleriyle daha çok ilgilenmeye başlar. Eski Osmanlı idealine karşı bir ayaklanma başlar. Sözcükbilimde yeni akım, kendisini yalnızca Türk unsurlarını ayrıntılı biçimde ele alan tek dilli bir sözlük⁷⁹ ile duyurur; Arapça ve Farsça unsurlar 2. ciltte büyük ölçüde azaltılmıştır. Bu çalışma ile başlayan yeni akım kısa sürede başarılı oldu. Bunun etkisi, ondan az sonra yayımlanan iki dilli sözlükte⁸⁰ ve tek dilli sözlükte⁸¹ görülebilir. Sonuç olarak, son Osmanlı dönemine ait Osmanlı Sözlüğü, Avrupa'da kullanılan sözlük kavramına uyarlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu yeni akımı aldı ve devam ettirdi. 1928'de Latin alfabesine geçişle, Osmanlı kültürel ve eğitim geleneğinden kopma bütünüyle tamamlanmış oldu. Hükümet tarafından desteklenen radikal ve saf bir hareket zaman zaman, yabancı unsurların, unutulmuş Türk dili malzemesiyle veya Türk boyları tarafından oluşturulan neolojizm ile değiştirilmesini savundu. Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerin karşılığını Anadolu lehçeleri ve diğer (Osmanlıca olmayan) Türk dillerinden sağlanan bir sözlük, bu amaca hizmet etmeliydi.⁸² Ardından iki cep sözlüğü⁸³, yabancı unsurlardan arındırılmış dilin yazılmasını ve anlaşılmasını sağlamalıydı. Anadolu lehçelerinin kelime hazinesi için o zamanlar sadece acil düzenlemeler vardı⁸⁴, fakat dilde temizlik başlatan Türk Dili Cemiyeti, büyük bir lehçe sözlüğe yansiyacak olan yoğun

75 Sir James William Redhouse, *A Turkish and English lexicon*, (London, Konstantinopol, 1890). [Yeni basım: 1921].

76 bkz. Findley, Carter V., "Sir James W. Redhouse (1811-92): the making of a perfect Orientalist?", *Journal of the American Oriental Society* içinde, 99. (1980), 573-600.

77 Sir James William Redhouse, *An English and Turkish Dictionary*, (London, 1856). [2. bs. 1861; 3. bs 1880].

78 Sir James William Redhouse, *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, (İstanbul, 1968). [2. bs. 1974].

79 Ahmed Vefik [Pascha], *Lehçe-i Osmâni*, (İstanbul, 1876) [2. bs. 1900].

80 A. Charles Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, (1881-86) ve Frascbery, *Dictionnaire turc-français*, (1883); Frascbery, *Kamus- u türkî*, (1899-1900).

81 Frascbery, *Kamus- u türkî*, (1899-1900).

82 *Tarama dergisi*, (İstanbul, 1934).

83 *Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu*, (İstanbul, 1935) ve *Osmalıcadan Türkçeye cep kılavuzu*, (İstanbul, 1935).

84 Hamit Zübeyr Koşay, ve İshak Refet İştman, *Anadilden derlemeler*. Ankara, 1932 ve Hüsni, *Kayseri sözlüğü*. Kayseri, 1934.

bir toplama faaliyeti geliştirdi⁸⁵. Aynı cemiyetin bir diğer paralel çalışması, olası yeniden canlandırma için, kullanımdan kalkan Türkçe sözcükleri bir araya getiren Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'dür.⁸⁶

Bu iki cemiyet, herhangi yeni bir dil oluşumu için malzeme sağlarken, dil derneği tarafından düzenlenen Türkçe Sözlük⁸⁷, yönetim, okul ve basın için normatif standart bir sözlük olarak düşünülmüştü. Sadece 8. baskısı (1983), aynı ideolojik hedefleri büyük ölçüde bırakmış ve ilk etapta mevcut kelime hazinesini mümkün olduğunca korumak istemiştir. Bu durum, yakın geçmişin muhafazakâr eğilimini yansıtıyordu. Sözlükbilim ve çağdaş tarih arasındaki yakın ilişki yine tekrar ediyordu.

3. Son Durum

3.1. Genel Sözlük

3.1.1. Tek dilli

3.1.1.1. Osmanlıca için: Frascery 1899-1900

3.1.1.2. Modern Türkiye Türkçesi için: Türkçe Sözlük 1943.

3.1.2. İkidilli

3.1.2.1. Osmanlıca için: Meninski 1680 veya 1780; Zenker 1866; Redhouse 1890 veya 1968

3.1.2.2. Modern Türkiye Türkçesi için: Bonelli 1939; Redhouse 1968; Steuerwald 1972 ve 1974; ayrıca Bulgarca, Fince, Gürcüce, Yeni Yunanca, Hollandaca, Lehçe, Rumence, Rusça, İsveççe ve Sırpça ikidilli sözlükler mevcuttur.

3.2 Özel Sözlükler

3.2.1. Eski ve Orta Osmanlıca: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla Tarama Sözlüğü 1963—77.

3.2.2. Argot: Mikhailov 1930; Mehmet Halit 1934; Devellioglu 1941.

3.2.3. Tarama Sözlükleri: XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü 1963—77; Eyüboğlu 1973—75.

3.2.4. Ağız Sözlükleri: Koşay/Işıttan 1932; Aksoy 1945—46; Türkiye'de halk ağzından söz derleme sözlüğü 1963—82; ve diğerleri (Bibliyografya: Gülensoy 1981).

3.2.5. Etimoloji Sözlükleri: Kerestedjian 1912; Räsänen 1969; Sevortjan 1974—80.

3.2.6. Terim Sözlükleri: Nutki 1917 (Deniz canlıları), Devedjian 1926 (Balıkçılık); Bedevian 1936 (Bitki isimleri); Büngül 1939 (Antika pazarı); Türk hukuk lugatı 1944 (Jus); Pakalın 1946—51 (Tarih terimleri); Zanaat terimleri sözlüğü 1976 (El İşçiliği); ve daha birçoğu.

85 *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, (İstanbul, 1939-1957); geliştirilmiş 2. baskı; *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Sözlüğü*, (Ankara, 1963-82).

86 *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, (İstanbul, 1943-54); ikinci baskı *XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, (Ankara, 1963-77).

87 *Türkçe sözlük*, (İstanbul 1944) [669 S.; 2. bs. 1955, 823 S.; 3. bs. 1959, 856 S.; 4. bs. 1966, 808 S.; 5. bs. 1969, 832 S.; 6. bs. 1974, 893 S.; 7. bs. 1983].

- 3.2.7. Yabancı Dil Sözlüğü: Özön 1962.
- 3.2.8. Neolojizm: Püsküllüoğlu 1966; Antelava 1985.
- 3.2.9. Deyişbilim Sözlüğü (Deyim ve Atasözleri Sözlüğü): Özön 1943; Eyüboğlu 1973—75; Aksoy 1976.
- 3.2.10. İmla Sözlüğü: İmlâ Lügati 1928.
- 3.2.11. Tersine Sözlük: Vietze/Zenker/Warnke 1975.
- 3.2.12. Eşanlamlı Sözlük: Agakay 1956.
- 3.2.13. Halkbilim: Türkiye’de halk ağzından söz derleme dergisi 1939—57, Bd. 6 (1952).
- 3.3. Türk Dilleri Çerçevesinde Osmanlıca/Türkiye Türkçesi: Budagov 1868—71, Radloff 1893—1911, Kadri 1927—45; Räsänen 1969; Sevortjan 1974—80.
- 3.4. Bibliyografya: Deny 1959; Akyüz 1959; Çağatay 1961; Redhouse 1968, XIV—XVIII; Chidiroglou 1975-77; Aganin 1978.

Kaynaklar

4.1. Sözlükler

- Ağakay, Mehmet Ali. *Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Lügati*. [115 S.]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1956.
- Agioreitês, Zacharias. *Lexikòn tourkikòn kai graikikòn*. [Basım, 1819, 56 S.]. Venedig, 1804.
- Ahmed Vefik [Pascha]. *Lehçe-i osmânî*. [2 Cilt., 1293 S.; 2. Basım 1900, 1455 S.], İstanbul, 1876.
- Ahterî, Karahisarî Mustafâ b. Şemseddîn. *Ahterî-i kebîr*, 1545. 1826’dan itibaren çok sayıda baskı [700 + 875 S.].
- Aksoy, Ömer Asım. *Gaziantep Ağzı*. [3 Cilt., 3. ciltteki sözlük., 826 S.], İstanbul, 1945-46.
- Aksoy, Ömer Asım. *Deyimler Sözlüğü*. [S. 399-968; 2. Cilt Atasözleri ve deyimler sözlüğü, Ankara 1971. 1965 ilk baskısının geliştirilmiş baskısı], Ankara, 1976.
- Alexandridês Dêmêtrios. *Lexikòn tourkikó-graikikòn*. [445 + 159 S.]. Wien, 1812.
- Antelava, Georgij Irakhevic. *Turecko-russkij slovar’ (neologizmy)*. [167 S.], Tbilisi, 1985.
- Arcère, Antoine de. *l’Oratoire: Dictionnaire français-turc*. 17. yy. [2 cilt., 1034 u. 986 S.; Neşr. Bibliothèque Nationale, Paris].
- As-Sayyid Muhammed b. as-Sayyid Hasan. *Ġâmic al-luġa*. [Neşreden.], Edirne, 1450.
- Asım, Ahmed. *Tibyân-i nâfi’ der tercüme- i Burhân-i kâti’*. [863 S.; çok sonraki basımı.], İstanbul, 1799.
- Asım, Ahmed. *El-okyânûs elbasit fi tercümeti l-Kâmûsi l-muhit*. [3 Cilt., yaklaşık 3000 s.; çok sonraki basımı.], İstanbul, 1814-18.
- Bedevian, Armenag K. *Illustrated polyglottic dictionary of plant names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish languages*. [456 S.], Cairo, 1936.
- Bonelli, Luigi. *Lessico italianoturco*. [2. Basım. 1952, 359 S.], Roma, 1939.
- Budagov, Lazar. *Sravnitel’nyj slovar’ turkotatarskich narečij*. [2 Cilt., 810 ve 416 S.; Tıpkıbasım 1961.], St. Petersburg, 1868-71.

- Büngül, Nureddin Rüşdü. *Eski eserler ansiklopedisi*. [270 S.], İstanbul: Tercüman Yayınları, 1939.
- Carradori, Frate Arcangelo de. *Dizionario turco-italiano*. [269 S.; Neşreden, Biblioteca Fortiguerriana, Pistoia], Girge, 1635?
- Chlóros, Ióannês. *Lexikón tourkohellénikón*. Konstantinopel, [2 Cilt., 2102 S.], 1899.
- Clodius, Johannes Christianus. *Compendiosum lexicon latino-turcico-germanicum*. [928 + yaklaşık 400 numaralandırılmamış sayfa], Leipzig, 1730.
- Delacroix Joseph. *Dictionnaire turc-français*. [470 S.; Neşr. Bibliothéque Nationale, Paris]. Konstantinopel, 1679.
- Devedjian Karekin. *Pêche et pêcheries en Turquie*. [169 S.], Konstantinopel. 1926.
- Devellioğlu, Ferit. *Türk Argosu*. [Çoğaltılmış ve Genişletilmiş Basımı 1945, 1955, 1959;206 S.], Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1941.
- Eyüboğlu, E. Kemal, *Şiirde ve halk dilinde atasözleri ve deyimler*. [2 Cilt, 329 ve 528 S.], İstanbul 1973-1975.
- Ferişteoğlu, Abdullatîf. *Lugat-i Ferişteoğlu*. 15. yy. [çok sayıda yayım].
- Ferraguto, Pietro. *Dittionario della lingua turchesca*. 1611. [Grammatica Turchesca'nın 2. Kısmı. Neşreden, Biblioteca Nazionale, Neapel. A. Bombaci'ya göre: Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca (1611). Annali del R.Istituto Superiore Orientale di Napoli'de, N. S. 1 (1940) 205-236].
- Fiennes, Jean Baptiste de. *Dictionnaire turc-français*. [1233;Neşr . Bibliothéque Nationale, Paris], Konstantinopel, 1689.
- Fîrûzâbâdî, Muhammad b. Yacqûb. *Qâmûs*. [çok sayıda yayım; 1815'den beri basımda].
- Fraschery, Ch. Samy-Bey. *Dictionnaire français-turc*. [1630 S.], İstanbul, 1883.
- Fraschery, Ch. Samy-Bey. *Dictionnaire turc-français*. [1208 S. çok sayıda basımı], İstanbul, 1883.
- Fraschery, Ch. Samy-Bey. *Kamus- u türki*. [2 Cilt, 1575 S.], İstanbul, 1899-1900.
- Galland, Antoine. *Fransız tercümesi ile Türki lugat*. [551 S. Neşr. Bibliothéque Nationale, Paris], Konstantinopel, 1672-73.
- Golius, Jacobus. *Lexicon arabicolatinum*. [2922 S.], Leiden, 1653.
- Golius, Jacobus. *Dictionarium persico- latinum*. [Edmundus Castellus: Lexikon heptaglotton'dan 2 Kısım]. London, 1669.
- Handjéri, Prince Alexandre. *Dictionnaire français-arabe-persan et turc*. [3 Cilt, 992, 658, 805 S.], Moskau, 1840-41.
- Hindoglu, Artin. *Dictionnaire abrégé français-turc*. [562 S.], Wien, 1831.
- Hindoglu, Artin. *Dictionnaire abrégé turc-français*. [516 S.], Wien, 1838.
- Hüsnü. *Kayseri sözlüğü*. [96 S.], Kayseri, 1934.
- İmlâ lugati*. [371 S.; çok sonraki basımı], İstanbul, 1928.
- Hüseyin Kâzım Kadri. *[Büyük] Türk lûgati*. [4 Cilt, XCIX + 855, 981, 928, 894 S.], İstanbul, 1927-42.
- Kelekian, Diran. *Dictionnaire turc, français*. [1373 S.], İstanbul, 1911.
- Kerestedjian, Bedros Efendi. *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*. [364 +40 S.], London, 1912.
- Kieffer, J. D. ve Bianchi, T. X. *Dictionnaire turc-français*. [2 Cilt., 784 ve 1304 S.], Paris, 1835-37.

- Koşay, Hamit Zübeyr ve Işıtman, İshak Refet. *Anadilden derlemeler*. [448 S.], Ankara, 1932.
- Mascis, Antonio. *Vocabolario toscano e turchesco. Arricchito di molti voci arabe, persiane, tartare e greche, necessarie alla perfetta cognizione della stessa lingua turchesca*. [290 S.], Firenze, 1677.
- Megiser, Hieronymus. *Paroemiologia polyglotta*. [250 S.], Graz, 1592.
- Megiser, Hieronymus. *Dictionarium quatuor linguarum*. [188 S.], Graz, 1592.
- Megiser, Hieronymus. *Specimen 40 linguarum*. [47 S.], Frankfurt, 1593.
- Megiser, Hieronymus. *Thesaurus polyglottus*. [750 S.], Frankfurt, 1603.
- Megiser, Hieronymus. *Dictionarium latino-turcicum*. [4. cilt, Institutionum linguæ turcicæ libri quatuor'dan. 57 + 54 S.], Leipzig, 1612.
- Mehmed Es'ad. *Lehçet el-lugât*. [851 S.], İstanbul, 1801-02.
- Mehmed Hafîd. *Galatât-i meşhûre*. [534 S.], İstanbul, 1806.
- Mehmet Halit. *Istanbul argosu ve halk tabirleri*. [210 S.], İstanbul, 1934.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Thesaurus linguarum orientalium turcicæ, arabicæ, persicæ ... lexicon turcico-arabico-persicum*. [4 Cilt., 6079 Sp., + 276 S.], Wien, 1680.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Complementum thesauri linguarum orientalium seu Onomasticum latino turcico-arabico-persicum*. [1998 Sp.], Wien, 1687.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Lexicon arabico-persico-turcicum*. [2. Basım, 4 Cilt., 660, 822, 1086, 1207 S.] Wien, 1780.
- Meynard, A. Charles Barbier de. *Dictionnaire turc-français*. [2 Cilt, 786 ve 898 S.; Tıpkıbasım 1971], Paris, 1881-86.
- Mikhailov, M. S. *Matériaux sur l'argot et les locutions populaires turc-ottomans*. [41 S.], Leipzig, 1930.
- Molino, Giovanni. *Dittionario della lingua italiana turchesca*. [494 Sp.], Roma, 1641.
- Muallim Naci. *Lugat-i Naci*. [1426 S.; çok sayıda sonraki basımı], İstanbul, 1901.
- Süleyman Nutki. *Kamus-u bahri*. [425 S.], İstanbul, 1917.
- XIII. asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış tanıklarıyle tarama sözlüğü*. [3 Cilt, her biri eksiksiz alfabe ile birlikte; 862, 1090, 840 S.], İstanbul, 1943-54.
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanmış tanıklarıyle tarama sözlüğü*. [8 Cilt; 4814 + 295 + 419 S.], Ankara, 1963-77.
- Osmalcadan Türkçeye cep kılavuzu*. [369 S.], İstanbul, 1935.
- Özön, Mustafa Nihat. *Türkçe tabirler sözlüğü*. [Cilt. 1, 400 S.; bir daha yayımlanmamıştır], İstanbul, 1943.
- Özön, Mustafa Nihat. *Türkçe — yabancı kelimeler sözlüğü*. [244 S.], İstanbul, 1962.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. [3 Cilt, 840, 784, 870 S.], İstanbul, 1946-51.
- Parigi, M. R. P. F. Bernardo da. *Dittionario della lingua italiana turchesca sive Lexicon italo-turcicum*. [3 Cilt., 2458 S.; P. F. Pietro d'Abbavilla tarafından Fransızcadan tercüme edilmiştir], Roma, 1665.
- Preindl. *Vocabulaire de la langue turque*. [S. 175—591; Essai d'une grammaire turque'un bir bölümü], Schleswig, 1787.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Öz Türkçe sözcükler ve terimler sözlüğü*. [192 S.], Ankara, 1966.

- Radloff, Wilhelm. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. St. [4 Cilt, 1914 Sp. + 66 S., 1814 Sp. + 64 S., 2204 Sp. + 98 S., 2230 Sp. + 107 S.; Tıpkıbasım, Haag 1960], Petersburg, 1897-1911.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. [533 S.], Helsinki, 1969.
- Redhouse, Sir James William. *An English and Turkish Dictionary*. [1149 S.; 2. Basım. 1861; 3. Basım 1880], London, 1856.
- Redhouse, Sir James William. *A Turkish and English lexicon*. London. [2224 S.; Tıpkıbasım 1921], Konstantinopel, 1890.
- Redhouse, Sir James William. *Yeni Redhouse Lugati. İngilizce- Türkçe/Revised Redhouse dictionary, English-Turkish*. [1193 S.; 2. Basım 1953, 1214 S.; sonraki basımları], İstanbul, 1950.
- Redhouse, Sir James William. *Yeni Türkçe-İngilizce sözlük*. [1292 S.; 2. Basım. 1974, mit 45 S. ilave ekleri ile], İstanbul, 1968.
- Resden, Dr. Mikayel. *Pararan [Medizinisch- pharmakologisches Wb.]*. [2. Basım, Venedig 1832, 502 S. Aktaran: Kevork Pamukciyan: Dr. Mikayel Resden (1774—1844) ve dokuz dildeki tıp sözlüğü. In: Tarih ve toplum (İstanbul), 2. Yıl, Sayı 17 (1985), 334—336], Venedig, 1822.
- Ryer, André Du. *Dictionarium turcico-latinum*. 17. Yy. [285 S; Neşr. Bibliothèque Nationale, Paris].
- Şâhidî, İbrahim. *Tuhfe-i Şâhidî (1514—15)*. [63 S.], İstanbul 1858
- Salâhî, Mehmed Salaheddin. *Kamus-u Osmanî*. [4 Cilt, 501, 371, 485, 668 S.], İstanbul, 1897-1906.
- Schlechta-Wssehrd, O. de. *Manuel terminologique français-turc contenant les principales expressions et locutions techniques usitées dans les pièces diplomatiques, administratives et judiciaires ...* [400 S.], Wien, 1870.
- Seaman, William. [Türkçe latince sözlük], [569 S.; Neşr. British Library], 1665-73.
- Sevortjan, É. V. *Etimologičeskij slovar 'tjurkskich jazykov*. [3 Cilt, 766, 348, 394 S.; henüz tamamlanmamış], Moskau, 1974-80.
- Steuerwald, Karl. *Türkischdeutsches Wörterbuch*. [1057 S.; Tıpkıbasım, İstanbul 1982], Wiesbaden, 1972.
- Steuerwald, Karl. *Deutsch-türkisches Wörterbuch*. [669 S.], Wiesbaden, 1974.
- Şükûn, Ziya. *Farsça-Türkçe lugat; Gencinei güftar; Ferhengi Ziya*. [2040 S.], İstanbul, 1944.
- Şucûrî, Hasan. *Ferheng-i Şucûrî*. [2 Cilt; 454 ve 451 S.], İstanbul, 1742.
- Tarama dergisi*. [2 Cilt., 1309 S.], İstanbul, 1934.
- Tinghir, Ant. B., K. Sinapien. *Dictionnaire français-turc des termes techniques des sciences, des lettres et des arts*. [2 Cilt, 423 ve 565 S.], Konstantinopel, 1891.
- Türk hukuk lûgati*. [türkisches juridisches sözlük]. [582 S.], Ankara, 1944.
- Türkçe sözlük*. [einsprachiges türk. sözlük.]. [669 S.; 2. Basım. 1955, 823 S.; 3. Basım. 1959, 856 S.; 4. Basım. 1966, 808 S.; 5. Basım. 1969, 832 S.; 6. Basım. 1974, 893 S.; 7. Basım. 1983, 2 Cilt, 1353 S.], İstanbul, 1944.
- Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu*. [Taschenwörterbuch Türkisch-Osmanisch]. [340 S.], İstanbul, 1935.
- Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi*. [6 Cilt, 1709, 427, 152 S.], İstanbul, 1939-1957.
- Türkiye 'de halk ağzından söz derleme sözlüğü*. (12 Cilt, 4842 S.], Ankara, 1963-82.
- Üsküfî, Muhamed Hevai. *Makbûl- i Cârîf*. Bosnien, 17. yy. [Neşreden].
- Vámbéry, Ármin. *Abuska: csagatajtörök szógyűjtemény*. [117 S.], Budapest, 1862.

- Vankuli, Mehmed b. Mustafa. *Lugat-i Vankuli*. [2 Cilt, 666 u.756 S.; 2. Cilt. 1755—56; 3. Cilt. 1802—03], İstanbul, 1728-29.
- Sünbülzâde Mehmed Vehbî. *Tuhfe-i Vehbî*. [55 S.; çok sayıda baskısı], İstanbul, 1798.
- Sünbülzâde Mehmed Vehbî. *Nuhbe-i Vehbî*. [123 S.], İstanbul, 1805.
- Vietze, Hans-Peter, Ludwig Zenker ve Ingrid Warnke. *Rückläufiges Wörterbuch der türkischen Sprache*. [197 S.], Leipzig, 1975.
- Viguiet. *Éléments de la langue turque*. [462 S.; Fransızca- Türkçe sözlük içerir], Konstantinopol, 1790.
- Yüsus Hâlis. *Miftâh-i Lisân*. [52 S.], İstanbul, 1849-50.
- Zanaat terimleri sözlüğü*. [215 S.], Ankara, 1976.
- Zenker, Julius Theodor. *Dictionnaire turc-arabe-persan/Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*. [2 Cilt, 980 S.; Tıpkıbasım, Hildesheim 1976], Leipzig, 1866-76.

4.2. Diğer Kaynaklar

- Abrahamowicz, Zygmunt. “Mesgnien Meninski Franciszek”. *Polski słownik biograficzny XX*. içinde (1975), 464-466.
- Aganin, R. A. “Tureckaja leksikografija v SSSR (1917—1977)”. *Sovetskaja Tjurkologija (1978)* içinde, Heft 3, 80-94.
- Akyüz, Kenan. “Paris Millî Kütüphanesinde ilk Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe yazma eserler”. *TDAY Belleten (1959)*, 249-292.
- Babinger, Franz. “Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls”. *Die Welt des Islams (Berlin)* içinde, VII. (1919), 103-129.
- Çağatay, Saadet. “Yazma Sözlük ve Gramerler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi (Ankara)*, 19, (1961), 129-135.
- Chidiroglou, Pavlos. “Bibliographikè symbolè eis tèn hellênikèn tourkologian (1788—1975)”. *Epetêris (Nikosia)* 8. (1975-77), 253-405.
- Deny, Jean. “L’osmanli moderne et le türk de Turquie”. *Philologiae turcicae fundamenta* içinde, Cilt 1, Wiesbaden (1959), 182—239.
- Ryer, André Du. *Rudimenta grammaticæ linguæ turcicae*. [96 S.; 2. Basım. 1633], Paris, 1630.
- Findley, Carter V., “Sir James W. Redhouse (1811-92): the making of a perfect Orientalist?”. *Journal of the American Oriental Society*. 99. (1980), 573-600.
- Gülensoy, Tuncer. *Anadolu ve Rumeli Ağzları Bibliyografyası*. Ankara, 1981.
- Majda, Tadeusz. “Present state and perspectives of the studies of Ottoman Turkish linguistic monuments in phonetic transcription (non-Arabic scripts)”. *Studi preottomani e ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24—26 settembre 1974)* içinde, Napoli (1976), 179-189.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Grammatica gallica in usum iuventutis maxime polonae*. Danzig, 1649 (a).
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Compendiosa italicæ linguæ institutio in Polonorum gratiam collecta*. Danzig, 1649 (b).
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Grammatica seu institutio polonicae linguæ... in usum exterorum edita*. Danzig, 1649 (c).

- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Institutiones linguae turcicae*. 2. Basım, [1. Basım Meninski 1680, Cilt 4, son kısım, 1-276], Wien, 1756.
- Németh, J. *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*. Budapest, 1970.
- Pamukciyan, Kevork. “Ermeni harfli Türkçe yazma sözlükler”. *Tarih ve toplum (İstanbul)*, III/25. 1986, 52-54.
- Sajkowski, Alojzy. “Franciszek Mesgnien-Meninski w Konstantynopolu”. *Odrodzenie i Reformacja u Polsce (Warschau)*, 11. (1966), 181-192.
- Smailović, Ismet. “O jednom vrlozanimljivom rječniku iz 17. stoljeća”. *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica* (Sarajevo) içinde, 3. (1983), 151-161.
- Tietze, Andreas. “Problems of Turkish lexicography”. *Problems of lexicography* (ed. F. Householder/S. Saporta) içinde, Bloomington, Indiana, (1962), 263-273.
- Zetterstéen, K. V. “A specimen of the Turkish dictionary”. *Le Monde Oriental* (Uppsala) içinde, 1. (1907), 234-236.

TANIM

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yayınıdır. Açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan uluslararası bilimsel bir dergidir. 1925 yılında kurulmuştur. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology, uluslararası yayın standartlarına uygun yüksek kalitede makaleler yayınlayarak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmayı ve Türkoloji alanında bilim camiasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology, Türk Dili, Türk Edebiyatı, Türk Tarihi, Türk Sanatı ve genel olarak Türk Kültürü sahasında yapılmış bilimsel çalışmaları yayınlar.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

- **Yazılar soyadına göre harf sırasıyla dergide yer alır.**

AÇIK ERIŞİM İLKESİ

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology'nin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology'nin makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

Yayın Etiği ve İlkeler

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar

YAZARLARA BİLGİ

olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Yazıların Hazırlanması ve Yazım Kuralları

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/iuturkiyat> adresinden erişilen <http://dergipark>.

gov.tr/login üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Yazılar **Makale Şablonu** kullanılarak hazırlanmalıdır. Makale ana metninde, çift taraflı kör hakemlik süreci gereği, yazarın / yazarların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Giriş bölümünden önce 150-250 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Makale İngilizce ise İngilizce genişletilmiş özet istenmez.

Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

Makale Türleri:

Araştırma Makaleleri: Orijinal araştırma makaleleri derginin kapsamına uygun konularda önemli, özgün bilimsel sonuçlar sunan araştırmaları raporlayan yazılardır. Orijinal araştırma makaleleri, Öz, Anahtar Kelimeler, Giriş, Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuçlar, Kaynaklar bölümlerinden ve Tablo, Grafik ve Şekillerden oluşur.

Öz: Türkçe yazıların İngilizce özetlerinde mutlaka İngilizce başlık da yer almalıdır. Araştırma yazılarında Türkçe ve İngilizce özetler 150-250 kelime arasında olmalı ve çalışmanın amacı, yöntemi, ana bulguları ve sonuçlarını ifade etmelidir.

Giriş: Giriş bölümünde konunun önemi, tarihçe ve bugüne kadar yapılmış çalışmalar, hipotez ve çalışmanın amacından söz edilmelidir. Hem ana hem de ikincil amaçlar açıkça belirtilmelidir. Sadece gerçekten ilişkili kaynaklar gösterilmeli ve çalışmaya ait veri ya da sonuçlardan söz edilmemelidir. Giriş bölümünün sonunda çalışmanın amacı, araştırma soruları veya hipotezler yazılmalıdır.

Yöntem: Yöntem bölümünde, veri kaynakları, çalışmaya katılanlar, ölçekler, görüşme/ değerlendirilmeler ve temel ölçümler, yapılan işlemler ve istatistiksel yöntemler yer almalıdır. Yöntem bölümü, sadece çalışmanın planı ya da protokolü yazılırken bilinen bilgileri içermelidir; çalışma sırasında elde edilen tüm bilgiler bulgular kısmında verilmelidir.

Bulgular: Ana bulgular istatistiksel verilerle desteklenmiş olarak eksiksiz verilmeli ve bu bulgular uygun tablo, grafik ve şekillerle görsel olarak da belirtilmelidir. Bulgular yazıda, tablolarda ve şekillerde mantıklı bir sırayla önce en önemli sonuçlar olacak şekilde verilmelidir. Tablo ve şekillerdeki tüm veriyi yazıda vermemeli, sadece önemli noktaları vurgulanmalıdır.

Tartışma: Tartışma bölümünde o çalışmadan elde edilen veriler, kurulan hipotez doğrultusunda hipotezi destekleyen ve desteklemeyen bulgular ve sonuçlar irdelenmeli ve bu bulgu ve sonuçlar

literatürde bulunan benzeri çalışmalarla kıyaslanmalı, farklılıklar varsa açıklanmalıdır. Çalışmanın yeni ve önemli yanları ve bunlardan çıkan sonuçları vurgulanmalıdır. Giriş ya da sonuçlar kısmında verilen bilgi ve veriler tekrarlanmamalıdır.

Sonuçlar: Çalışmadan elde edilen sonuçlar belirtilmelidir. Sonuçlar, çalışmanın amaçları ile bağlantılı olmalıdır, ancak veriler tarafından yeterince desteklenmeyen niteliksiz ifadeler ve sonuçlardan kaçınılmalıdır. Yeni hipotezler gerektiğinde belirtilmeli, ancak açıkça tanımlanmalıdır.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler: Yazı içindeki şekil, resim, tablo ve grafikler Arap sayıları ile numaralandırılmalıdır. Şekillerin metin içindeki yerleri belirtilmelidir. Metin içinde kullanılan fotoğraf, plân, harita vb. materyallerin ".jpg / .tiff" uzantılı kayıtları gönderilecek dokümanlara eklenmelidir. Bu tür belgelerin baskı tekniğine uygun çözünürlükte (en az 300 piksel) ve sayfa alanını aşmayacak büyüklükte olmasına dikkat etmeli, ayrıca birden fazla olması hâlinde numaralandırılmalı ve başlık eklenmelidir. (Resim 1; Harita 1; Tablo, Figür 1, vb.). Metin için parantezle atıfta bulunulan resim, harita veya diğer ekler makalenin sonuna eklenmelidir.

Derleme: Yazının konusunda birikimi olan ve bu birikimleri uluslararası literatüre yayın ve atif sayısı olarak yansıtmış uzmanlar tarafından hazırlanmış yazılar değerlendirmeye alınır. Yazarları dergi tarafından da davet edilebilir. Derleme yazısı, başlık, öz ve anahtar kelimeler, ana metin bölümleri ve kaynaklardan oluşmalıdır.

Referanslar derginin benimsediği Chicago Style of Manual stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/ yazarlarına aittir.

Kaynaklar

Referans Stili ve Formatı

Türkiyat Mecmuası – Journal of Turkology Chicago Style of Manual 16. Edisyonunu kullanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklerle dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Style of Manual kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style'in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

İD Laurie Bauer, *A Glossary of Morphology* (Edinburg: Edinburg University Press, 2004), 55.

SD Bauer, *A Glossary of Morphology*, 55.

K Bauer, Laurie. *A Glossary of Morphology*. Edinburg: Edinburg University Press, 2004.

İD Mustafa Özkan ve Veysel Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2008), 90.

SD Özkan ve Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 90.

K Özkan, Mustafa ve Veysel Sevinçli. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.

İD Abdurrahman Özkan, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Konya: Palet Yayınları, Konya, 2016), 78.

SD Özkan, Toker, Aşçı, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 25.

K Özkan, Abdurrahman, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı. *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları, 2016.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta “çev.” yerine “haz.”; kaynakçada “Çeviren” yerine “Hazırlayan” kullanılır.

İD Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002), 45.

SD Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 45.

K Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çeviren Osman Karatay. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

KİTAP, çok ciltli

İD A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 2: 100.

SD A. Zeki Velidi Togan *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 1: 90.

K Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. 2 cilt. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Şinasi, Tekin, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat* içinde, II (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2002), 69-119.

SD Tekin, “Eski Türkçe”, 69-119.

K Tekin, Şinasi. “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat* içinde, II, 69-119. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD İsmail Aka, *Timur ve Devleti* adlı kitabına önsöz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 9.

SD Aka, önsöz, 9.

K Aka, İsmail. *Timur ve Devleti* adlı kitabına önsöz, 9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980) Erişim 7 Eylül 2019, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=128>.

SD Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, 206.

K Özdemir, Emin. *Türk ve Dünya Edebiyatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980. Erişim 7 Eylül 2019. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Filiz Meltem Uçar Erdem, "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", *Turkish Studies* 6/1 (2011), 1827-1834.

SD Uçar Erdem, "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", 1827-1834.

K Uçar Erdem, Filiz Meltem. "Çağatay Türkçesi'nde Eski Türkçe'nin İzleri", *Turkish Studies* 6/1 (2011): 1827-1834.

Dergi makalesi, çeviri

İD A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten*, (1954), 59-96.

SD Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî", 59-96.

K Borovkov, A. K. "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî", Çeviren Rasime Uygun. *TDAY-Belleten* (1954): 59-96.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

İD Murat Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019): 244, erişim 7 Eylül 2019, doi.org/10.18345/iuturkiyat.560284.

SD Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", 244.

K Yümlü, Murat. "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019): 249-299. Erişim 7 Eylül 2019. doi.org/10.18345/iuturkiyat.560284.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adivar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adivar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adivar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Muhammed Doruk, "Derbendnâme", Gökçe Yükselen Peler'in *Derbendnâme* adlı eserinin tanıtımı, *Türkiyat Mecmuası*, 28/2 (2018), 333, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597501

SD Doruk, "Derbendnâme", 334.

K Doruk, Muhammed. "Derbendnâme". Gökçe Yükselen Peler'in *Derbendnâme* adlı eserinin tanıtımı. *Türkiyat Mecmuası*, 28/2 (2018): 333-338. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597501.

Tez

İD Emine Temel, *Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)* (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 90.

SD Temel, "Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)," 90.

K Temel, Emine. *"Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

Ansiklopedi maddesi

İD Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 416-432.

SD Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", 416-432.

K Temir, Ahmet. "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı". *Türkler Ansiklopedisi*. 8: 416-432. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, T6833, 51b.

K Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

ID "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018.

http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Ahmet Temir, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- Referansların derginin benimsediği Chicago Style of Manual 16. edisyonuna uygun olarak düzenlendiği
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Türkçe ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 150-250 kelime Türkçe, 150-250 kelime İngilizce öz ile 650-800 kelime İngilizce geniş özet.
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası is the publication of Istanbul University Research Institute of Turkology. It is an open access, scholarly, peer-reviewed journal published biannually in June and December. The journal was founded in 1925. Manuscripts submitted for publication should be in Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası aims to contribute to the dissemination of scientific knowledge through publication of high quality articles in accordance with the international publishing standards and contribute to the scientific community in the field of turkology.

The journal publishes studies in the fields of Turkish Language, Turkish Literature, Turkish History, Turkish Art and Turkish Culture in general.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Open Access Statement

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası is committed to upholding the highest standards of

publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), to access the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

The language of the journal is both Turkish and English.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <https://dergipark.org.tr/iuturkiyat> and it must be accompanied by a TitlePage specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, **Copyright Agreement Form** that has to be signed by all authors must be submitted.

1. Manuscripts should be prepared using the **Article Template**. Due to double blind peer review, manuscript file must not include any information about the author.
2. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, ORCID, postal address, phone, mobile phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
3. Before the introduction part, there should be an abstract of 150-250 words both in English and in Turkish. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. If the manuscript is in English, extended abstract is not required. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
4. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; sections, references, tables and figures.
5. **Article Types**

Research Article: Original research articles report substantial and original scientific results within the journal scope. Original research articles are comprised of Abstract, Key Words, Introduction, Methods, Results, Discussion, Conclusion, References and Figures, Tables and Graphics.

Abstract: The abstracts in English and in Turkish must be between 150- 250 words and state aim, method, result and conclusions of the study.

Introduction: This section must contain a clear statement of the general and specific objectives as well as the hypotheses which the work is designed to test. It should also give a brief account of the reported literature. It should clearly state the primary and secondary purposes of the article. Only, the actual references related with the issues have to be indicated and data or findings related with the current study must not be included in this section.

Methods: This section must contain explicit, concise descriptions of all procedures, materials and methods (i.e. data sources, participants, scales, interviews/reviews, basic measurements, applications, statistical methods) used in the investigation to enable the reader to judge their accuracy, reproducibility, etc. This section should include the known findings at the beginning of the study and the findings during the study must be reported in results section.

Results: The results should be presented in logical sequence in the text, tables, and figures, giving the main or most important findings first. The all the data in the tables or figures should not be repeated in the text; only the most important observations must be emphasized or summarized..

Discussion: The findings of the study, the findings and results which support or do not support the hypothesis of the study should be discussed, results should be compared and contrasted with findings of other studies in the literature and the different findings from other studies should be explained. The new and important aspects of the study and the conclusions that follow from them should be emphasized. The data or other information given in the Introduction or the Results section should not be repeated in detail.

Conclusions: Conclusions derived from the study should be stated.. The conclusions should be linked with the goals of the study but unqualified statements and conclusions not adequately supported by the data should be avoided. New hypotheses should be stated when warranted, but should be labeled clearly as such.

Figures, Tables and Graphics: Figures, Tables and Graphics should be numbered in Arabic numerals in the text. The places of the figures, tables and graphics should be signed in the text. Figures, tables and graphics materials should be ".jpg, .tiff or .jpeg" format and they should be submitted with the article. These materials should be min. 300 pixels and they must not be bigger than page size. If there are visuals more than one, each one must be enumerated. (For Example, Picture 1, Map 1, Figure 1 etc.) The pictures, maps and other appendixes that are shown in bracket should be added at the end of the article.

Review Article: Reviews prepared by authors who have extensive knowledge on a particular field and whose scientific background has been translated into a high volume of publications with a high citation potential are welcomed. These authors may even be invited by the journal. Review article should contain title, abstract and keywords; body text with sections, and references.

6. References should be in accordance with Chicago Style of Manual 16th Edition.
7. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the Journal for publication.

References

Reference Style and Format

Journal of Turkology – Türkiyat Mecmuası complies with Chicago Style of Manual 16th Edition for referencing and quoting.

Authors who would send proposals to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Style of Manual (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html). A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

Examples:

FF first footnote, **NF** next/short footnotes, **B** bibliography

Book, one, two or three authors

For four or more authors, each of them is cited in the bibliography, only the first author's name is cited in footnotes and “et al.” is added next to it, which stands for “and the others”.

FF Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, (Oxford: Clarendon Press, 1972), 55.

NF Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, 55.

B Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

FF A. Nazarov Bakhtiyar, Denis Sinor, *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*, Research Institute for Inner Asian Studies, (Bloomington: Indiana University, 1993), 55.

NF Bakhtiyar ve Sinor, *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*, 55.

B Bakhtiyar, A. Nazarov ve Denis Sinor. *Essays on Uzbeks History, Culture and Language*. Bloomington: Indiana University, 1993.

FF E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, XXXVIII, (Leningrad: Izdatel'stvo <<Nauka>>Leningradskoe Otdelenir, 1969), 60.

NF Tenişev, Şçerbak, Nasilov, Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, 25.

B Tenişev, E.R., A.M. Şçerbak, D.M. Nasilov, V.M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. XXXVIII. Leningrad: Izdatel'stvo <<Nauka>>Leningradskoe Otdelenir, 1969.

BOOK, if there is an editor/translator in addition to the author

If there is an editor, then one should cite it as “ed.” instead of “trans.” in footnotes; as for the bibliography “Edited by” instead of “Translated by”.

FF Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, trans. Osman Karatay, (America: Harrassowitz Verlag, 1992), 36.

NF Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, 36.

B Golden, Peter B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Translated by Osman Karatay. America: Harrassowitz Verlag, 1992.

BOOK, voluminous

FF Robert Dankoff, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*, (Harvard: University Printing Office, 1985), 4: 100.

NF Robert Dankoff, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*, 1: 90.

B Dankoff, Robert, James Kelley, *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk*. 4 cilt. Harvard: University Printing Office, 1985.

A chapter/section in a book

FF Beatrice Forbes Manz, "Timur", *The Rise and Rule of Tamerlane*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 90-120.

NF Manz, "Timur", 90-120.

B Manz, Beatrice Forbes. "Timur", *The Rise and Rule of Tamerlane* içinde, 90-120. Cambridge: Cambridge University, 1989.

Preface, presentment, introduction and similar parts in a book

FF Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition*, Preface to the book titled *Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran* (Boston: Brill, Leiden ,2007), 5.

NF Subtelny, önsöz, 5.

B Subtelny, Maria Eva. *Timurids in Transition*, Preface to the book titled *Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, 5. Boston: Brill, Leiden, 2007.

BOOK, electronically published

If the book is published in multiple formats, the one that is used is cited. URL is given for the online books that are cited. The access date can be added on preference. If the page number is missing, either the title of chapter or another number can be added.

FF Peter Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples* (America: Harrassowitz Verlag, 1992), Accessed September 18, 2019.

https://www.researchgate.net/publication/281319978_An_Introduction_to_the_History_of_the_Turkic_Peoples

NF Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, 206.

B Golden, Peter. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. America: Harrassowitz Verlag, 1992. Accessed September 18, 2019. https://www.researchgate.net/publication/281319978_An_Introduction_to_the_History_of_the_Turkic_Peoples

Journal article, copyright

FF John E. Woods, "The Rise of Timürid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2 (1987), 81-108.

NF Woods, "The Rise of Timürid Historiography", 81-108.

B Woods, John E. "The Rise of Timürid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, 46/2 (1987), 81-108.

Journal article, translation

FF Michiko Kakutani. "Friendship Takes a Path That Diverges", by Zadie Smith, *Review of Swing Time*, New York Times, (2016), 69-90.

NF Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges", 69-90.

B Kakutani, Michiko, "Friendship Takes a Path That Diverges", by Zadie Smith, *Review of Swing Time*. New York Times. 2016: 69-90.

Journal article, electronic

DOI (Digital Object Identifier) number should be cited if it was specified. If not, and if also the publisher or the research area requires it, the access date is cited.

FF Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

NF Keng, Lin, Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", 1–34.

B Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality", *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

Newspaper article, published

FF Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia", *New Yorker*, April 17, 2017, 2.

NF Mead, "The Prophet of Dystopia", 2.

B Mead, Rebecca, "The Prophet of Dystopia", *New Yorker*, April 17, 2017.

Newspaper article/report, electronic

Newspaper articles or reports do not usually take place in bibliographies. Otherwise, the above citation forms are used. If the author of an article or report is not specified, then the citation should begin with the title of article/report.

FF "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

NF "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera."

B "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

Book Review

FF Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges.", *Review of Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 (2016), 67.

NF Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges.", 67.

B Kakutani, Michiko. 2016. "Friendship Takes a Path That Diverges." *Review of Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Thesis

FF Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues". (PhD diss. University of Chicago. 2013), 90.

NF Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues", 90.

B Rutz, Cynthia Lillian. 2013. "King Lear and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago.

Encyclopedia entry

FF Ahmet Temir, "Mongol (or Turko-Mongol) Khanate", *Encyclopedia of Turks*, v. 8, (Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002), 416-432.

NF Temir, Mongol (or Turko-Mongol) Khanate"; 416-432.

B Temir, Ahmet. "Mongol (or Turko-Mongol) Khanate". *Encyclopedia of Turks*. 8: 416-432. Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002.

Unpublished announcement

FF Erdal İnönü and Harun Doğan, "Some Discoveries that are Named After Turkish Scientists" (The announcement that was presented in the II. National Symposium of History of Science and Philosophy Work Group, Assos, 18-20th June 2004).

NF İnönü and Doğan, "Some Discoveries."

B İnönü, Erdal and Harun Doğan. "Some Discoveries that are Named After Turkish Scientists". The announcement that was presented in the II. National Symposium of History of Science and Philosophy Work Group, Assos, 18-20th June 2004.

Manuscript

FF Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul University The Library of Rare Collection, T6833, 48a.

NF Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, T6833, 51b.

B Feyzi, Muhadarat-ı Feyzi, İstanbul, İstanbul University The Library of Rare Collection, T6833, 1a-70b.

FF Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Library, Ayasofya 3682, 26a.

NF Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

B Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Library, Ayasofya 3682, 1a-311a, Copy date 10 Rebiülevvel 1135 (19th December 1722).

Archive document

FF The Ottoman Archives of the Prime Ministry (OAPM), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (April 07, 1797).

NF OAPM, C.AS. 71/3352.

B The Ottoman Archives of the Prime Ministry (OAPM). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (April 07, 1920).

FF Topkapı Palace Museum Archives (TPMA), E. 3202-2=597-2-7.

NF TPMA, E. 3202-2=597-2-7.

B Topkapı Palace Museum Archives (TPMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website

FF Yale University. n.d. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

NF "About Yale: Yale Facts."

B Yale University. n.d. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

E-mail or text message

Usually they are only cited in footnotes. There is no requirement for giving any bibliographical reference.

Footnote: Robert Dankoff, E-mail message to the author, 16.10.2015.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that the category of the manuscript is specified.
- Confirm that "the paper is not under consideration for publication in another journal".
- Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- Confirm that last control for fluent English was done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with Chicago Style of Manual 16th Edition.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ Abstract (150-250 words)
 - ✓ Key words: 5 words
 - ✓ Body text sections
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Turkology
Dergi Adı: Türkiyat Mecmuası

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.) <i>Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.)</i>

Responsible/Corresponding Author:

Sorumlu Yazar:

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone; mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale.
All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfı bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işyerininin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author; <i>Sorumlu Yazar:</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....